De Vlaamsche Gids. Jaargang 28

bron
De Vlaamsche Gids. Jaargang 28. Van Uffelen & Delagarde, Antwerpen 1939

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_vla001193901_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

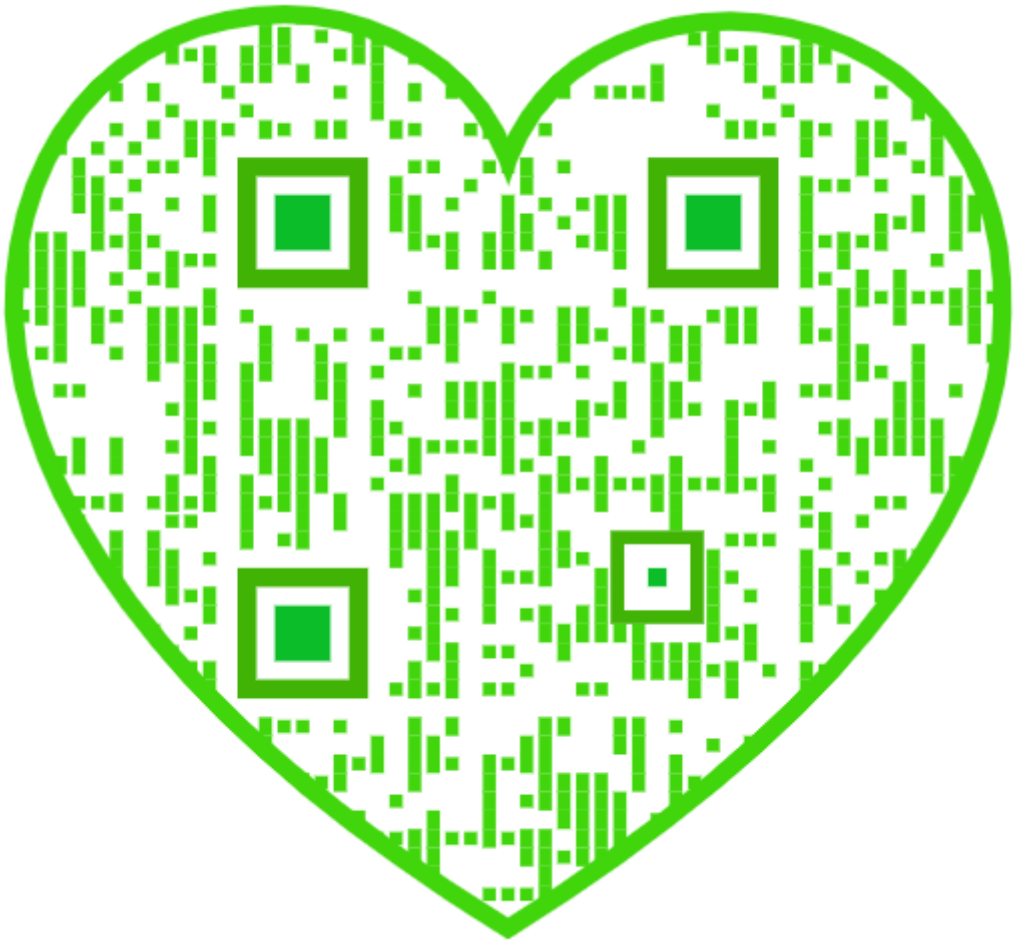

Ons land en de oorlog

De opeenvolgende gebeurtenissen

Vrijdag 1 September 1939 begonnen de vijandelijkheden tusschen Duitschland en Polen. In Engeland en Frankrijk werd de algemeene mobilisatie afgekondigd, terwijl de regeeringen van beide landen te Berlijn lieten weten, dat indien de Duitsche legers zich niet uit Polen terugtrokken, Engeland en Frankrijk hun verplichtingen ten aanzien van Polen zouden vervullen. Inmiddels maakte de Italiaansche ministerraad bekend, dat Italië tot geen militair initiatief zou overgaan.

Den volgenden dag kwam er geen antwoord op de Britsche en Fransche nota's, maar Italië spande zich in om het bijeenroepen van een vijf-mogendheden-conferentie te bewerken.

Zondag 3 September, om 9 uur, verklaarde Engeland te Berlijn, dat indien de Duitsche troepen om 11 uur uit Polen niet werden teruggeroepen, de oorlogstoestand tusschen Duitschland en Engeland zou bestaan. Een gelijkaardige Fransche verklaring liet aan Duitschland tijd tot 's namiddags vijf uur.

Tusschen het intreden van den oorlogstoestand en het uitbreken van de krijgsverrichtingen in het Westen verliepen ditmaal slechts enkele uren.

Maandag 4 September, om 5 uur 's ochtends, werden aan de Fransch-Duitsche grens de eerste vuurschoten gewisseld. Intusschen vernam men, dat de ‘Athenia’, met 1400 passagiers aan boord, onder welke Amerikanen, reeds getorpedeerd was, terwijl de Engelsche luchtmacht dadelijk een aanval richtte op Wilhelmshaven en Brunsbüttel.

In 1914 verliepen ruim veertien dagen tusschen het intreden van den oorlogstoestand en het begin van de vijandelijkheden tusschen Duitschland en Engeland.

Aldus ontwikkelden zich de gebeurtenissen in de beslissende

dagen, die voorafgegaan werden van een langdurige periode van spanning en verrassingen.

Onder deze laatste bleek de Duitsch-Russische overeenkomst wel de grootste, al was ze bij herhaling voorspeld geworden. Niemand echter had zich verwacht aan een zoo volledigen ommekeer, die de laatste kansen van de communistische propaganda in West-Europa zou vernietigen, zooals hij ook de totalitaire propaganda van haar voornaamste wapen zou berooven.

Het bleef echter bij deze verrassing niet. De afzijdigheid van Italië verzekerde de rust in het gebied van de Middellandsche Zee, waar men eerder gerekend had op talrijke verwikkelingen. De houding van Spanje werd eveneens zeer beïnvloed door het tot stand komen van het Duitsch-Russisch accoord. Een Fransch-Turksch en een Engelsch-Turksch militair verdrag volgden op de groote machtsuitbreiding van Rusland in Oost-Europa. De dominions verklaarden zich solidair met Engeland, tegen zekere verwachtingen in en zelfs Zuid-Afrika ging tot de oorlogsverklaring over. De Iersche vrijstaat nam een neutrale houding aan, door Londen naar waarde geschat, terwijl het Amerikaansche Congres de neutraliteitswet wijzigde. Even beslissend als het Duitsch-Russisch accoord was voor het uitbreken van den oorlog, even belangrijk zouden deze misschien minder ophefmakende feiten zijn voor de verdere gebeurtenissen.

Een afgesloten tijdperk

Het uitbreken van de vijandelijkheden tusschen Duitschland en Polen zou het einde beteekenen van de door Chamberlain gevolgde politiek, welke dikwijls in het teeken van München werd gesteld.

Men zal zich herinneren, hoe na de conferentie van München, waar de Sudetenquaestie geregeld werd, door velen werd betoogd, dat de vredeswil der volkeren gezegevierd en den oorlog belet had.

Anderen hadden den indruk, dat de groote mogendheden een sterk diplomatiek spel hadden gespeeld, zonder ook maar één oogenblik aan oorlog te denken. Nog anderen maakten zich bezorgd om de wijze, waarop groote mogendheden aan een klein land een

oplossing hadden opgedrongen, die men in andere omstandigheden en op een andere manier diende te bereiken.

Bij al de opluchting, die in September 1938 heerschte wegens het vermijden van den oorlog, bestond er ook een onbehaaglijk gevoel, dat naar voren trad bij het ontslag van Duff Cooper, den Engelschen minister, die zich met het beleid van de regeering niet kon vereenigen.

Toch belette dit de verdere pogingen niet in de richting van een verzoenende politiek. Een afvaardiging van Britsche zakenlieden begaf zich naar Duitschland; er werd gedacht aan een regeling van het koloniaal vraagstuk, enz. In den grond klampte men zich vast aan de laatste mogelijkheden om den vrede te behouden door middel van een methode, welke reeds een paar malen vruchteloos werd beproefd: verbetering van den economischen toestand om politieke ontspanning te bewerken; vreedzame regeling van de politieke vraagstukken om veiligheid te bekomen; stabiliteit in de Europeesche verhoudingen om ontwapening te kunnen bereiken.

De bezetting van Praag brak deze poging af. Weldra zou men staan tegenover het vraagstuk van Danzig, terwijl er geen vertrouwen aanwezig bleek en de oorlogsvoorbereiding steeds toenam. Ook hier konden de vroegere methoden om een uitbarsting te voorkomen geen uitslag meer opleveren.

Het uitbreken van den oorlog is dus niet alleen te wijten aan de vijandelijkheden, die aan de Duitsch-Poolsche grens ontstonden, al ligt daar de onmiddellijke oorzaak, maar gaat terug naar de heele ontwikkeling van de internationale politiek en economie. Men kan de oorzaak zoeken in het verdrag van Versailles, dat zelf te verklaren is door het verdrag van Brest-Litofsk in 1917 en door de geweldige offers, welke de wereldoorlog had gekost. Maar zelfs diegenen die niet blind waren voor de onvolkomenheden van het verdrag van Versailles en zijn vergissingen, worden, naarmate de jaren er over heen gaan, getroffen door den vrij vluggen ommekeer, die reeds in 1924 toeliet een eerste verlaging van de herstelbetalingen toe te staan, terwijl in 1926 Duitschland tot den Volkenbond kon toetreden en met het Locarnopact voor het eerst vrij een verdrag onderteekende.

Een andere vaststelling dringt zich op. Heel wat gelegenheden werden verkeken om de politieke ontspanning te bewerken en een regeling van de internationale vraagstukken mogelijk te maken; maar de schuld daarvan kan niet geweten worden aan de zelfstandige landen zooals deze van de Oslo-groep, die bij herhaling getracht hebben de tegenstellingen te verzachten en practische middelen voorstonden om betwistingen te voorkomen. Dit was het geval voor België op de Ontwapeningsconferentie, toen ons land zich uitsprak voor het verbod van de zeer zware artillerie en van Belgische zijde een practisch voorstel werd ingediend, dat zou toelaten den aanvaller in geval van gewapend conflict vast te laten stellen door een bestendige commissie, welk voorstel geen gevolg kreeg. Dit bleek ook in November 1933 en in het voorjaar 1934, toen vruchteloos gepoogd werd een vergelijk op bewapeningsgebied te bewerken, vergelijk waarvoor men in den Franschen legerstaf te vinden scheen.

Na de opzegging door Duitschland van het Locarnopact drong België eveneens aan op een vergelijk, dat dank zij een eensgezind, positief en onverwijld optreden, het sluiten van een pact voor West-Europa zou mogelijk gemaakt hebben; en het dient hier aangestipt, dat indien het Londensche Accoord van 19 Maart 1936, dat de verplichtingen van het Locarnopact verder liet bestaan voor Engeland, Frankrijk, Italië en België, ten slotte voor ons land ondraaglijk werd, dit moet toegeschreven worden aan het uitblijven van een nieuwe overeenkomst onder de groote mogendheden.

De houding van ons land

De neiging bestaat bij sommigen om de onzijdige houding, welke België, bij het uitbreken van dezen oorlog, vrij heeft aangenomen, voor te stellen als voortvloeiend uit een verplichting. Men heeft deze verwarring vroeger reeds vastgesteld, toen de buitenlandsche politiek, die er een is van zelfstandigheid en onafhankelijkheid, als neutraliteitspolitiek werd bestempeld.

De werkelijkheid is, dat België welke eenzijdige verplichting ook, door groote mogendheden opgelegd, van de hand heeft gewezen.

Zekere landen, zooals Zwitserland, hebben een statuut van bestendige en verplichte neutraliteit. Deze is het gevolg van hun bijzonderen toestand, waarbij het in de eerste plaats opvalt, dat zij geen koloniale gebieden bezitten.

Ons land, toen het uit de beproeving van den oorlog kwam, waarbij het vroeger gewaarborgd statuut wegens de schending van zijn grenzen niet meer geheel was, bevestigde zijn vrijheid en onafhankelijkheid.

In de Belgische nota van September 1918 werd gezegd: **'Om de onafhankelijkheid van het land na het herstel van den vrede te vrijwaren, rekent de Belgische regeering voor alles op den wil van de natie**, die haar tot de noodige opofferingen zal aansporen en op het blijvend belang voor de geallieerde mogendheden **bij het bestaan van een vrij en sterk België.'**

Bij de bespreking van de begrooting van Buitenlandsche Zaken, in de Kamerzitting van 4 Maart 1931, haalde Minister Hymans deze uitlating aan, terwijl hij aan het slot van zijn rede verklaarde: 'België wil zich niet mengen in twisten en competities, waarmede zijn levensbelangen niet gemoeid zijn. Bevrijd van de bij overeenkomst opgelegde neutraliteit, blijft België voorzeker vrij zijn daden te regelen volgens de omstandigheden en de noodwendigheden. **Maar de richtingslijn van zijn politiek kan nu reeds worden bepaald.** België zal zich desnoods weten te verdedigen. Zijn verleden, zijn tradities, zijn instinctmatige rechtschapenheid getrouw, zal het al zijn internationale verplichtingen nakomen. **Het zal slechts de wapens opnemen om zijn grondgebied en zijn onafhankelijkheid te vrijwaren** en om de door zijn statuut opgelegde verplichtingen te vervullen.'

Uit beide aanhalingen blijkt, hoe onze buitenlandsche politiek rekening houdt met de positie van het land in West-Europa, alsook met den wil en de eigen belangen van de bevolking.

In dezelfde rede had minister Hymans aangekondigd, dat de Fransche en Belgische regeeringen het eens waren geworden over een gemeenschappelijke interpretatie van het Fransch-Belgisch militair accoord van 1920, in dien zin, dat de eventueele militaire samenwerking alleen zou gebeuren in het raam van het Locarnopact en van het handvest van den Volkenbond.

Naderhand onderging de toestand verdere wijzigingen. De

bepalingen van het accoord van 1920, op één na, - namelijk het in voeling treden van de staven met het oog op het vervullen van de internationale verbintenissen, - hadden betrekking op de periode van de geallieerde bezetting van het Rijnland. Dit trof den heer van Zeeland, naar zijn eigen verklaring in de Kamerzitting van 11 Maart 1936, toen hij de eerste maal kennis nam van het veelbesproken accoord. Als gevolg op een onderhoud te Parijs, op 15 Februari 1935, tusschen den heer van Zeeland en den Franschen minister van Buitenlandsche Zaken, P. Flandin, werden in de Fransche hoofdstad onderhandelingen ingezet, eerst door den Belgischen ambassadeur, graaf A. de Kerchove de Denterghem, en vervolgens door den secretaris-generaal van Buitenlandsche Zaken, den heer F. van Langenhove, met deze bijzondere zending belast. Dit leidde tot een wisseling van brieven, gedagteekend 6 Maart 1936, waarin werd overeengekomen van het accoord alleen datgene over te houden, dat de uitvoering voor doel had van de verbintenissen, voorkomend in het Locarnopact. Aan het slot van deze brieven werd uitdrukkelijk gezegd, dat er geen sprake was van verbintenissen van politieken aard, noch van verplichtingen in zake de inrichting der landsverdediging, voor de eene of de andere der betrokken partijen.

Men weet hoe het ten slotte verliep met het Locarnopact, zoodat Koning Leopold III, in zijn rede tijdens den Ministerraad van 14 October 1936, het algemeen gevoelen vertolkte, toen hij betoogde, dat wij, ten gevolge van onze aardrijkskundige ligging, verplicht zijn voor een behoorlijke landsverdediging te zorgen, om te beletten, dat om het even welke onzer buren, over ons grondgebied heen, een anderen Staat zou aanvallen. Door deze opdracht te vervullen, verzekert België zich het recht op den eerbied en de eventueele hulp van de Staten, die belang hebben bij dezen toestand, doch onze verbintenissen moeten niet verder reiken.

Een Britsche nota van 17 September 1936, in zake een ontwerp van westelijk veiligheidspact, had reeds een onderscheid gemaakt tusschen de verplichtingen, welke van Duitschland en Frankrijk konden gevergd en de waarborgen, die ook aan België dienden verleend. De Belgische antwoordnota van 22 October 1936 herhaalde eigenlijk het standpunt, door den Koning in zijn rede ontwikkeld en toen de onderhandelingen voor het westelijk pact

geen voortgang meer maakten, werd te Brussel, op 24 April 1937, door de Engelsche en Fransche ambassadeurs een verklaring overhandigd, waarbij België ontslagen werd van de verplichtingen van het Locarnopact, terwijl het er de voordeelen van bleef genieten.

In zijn rijksdagrede van 30 Januari 1937 had kanselier Hitler zich bereid verklaard het grondgebied van Nederland en België voor altijd als onschendbaar en neutraal te erkennen en te waarborgen. Nederland bedankte voor dit aanbod, omdat het de onaantastbaarheid van zijn grondgebied als een onomstootelijk feit beschouwde. België, dat bij de waarborgen van het Locarnopact was betrokken geweest, en reeds op een Engelsch-Fransche verklaring kon steunen, had er belang bij zijn positie langs alle zijden te doen erkennen. Het bekwam van de Duitsche regeering de verzekering, dat de verklaring van den rijkskanselier niet de vooroorlogsche opgedrongen neutraliteit bedoelde, maar de onafhankelijke en onpartijdige politiek, welke België had vooruitgezet. Op dien grondslag werd dan de Duitsche verklaring van 13 October 1937 verstrekt, waarbij de rijksregeering het voornemen uitdrukte, te allen tijde de onschendbaarheid en gaafheid van het Belgisch grondgebied te eerbiedigen.

Deze verklaringen hebben er toe geleid, dat zoowel in de Septembercrisis van 1938 als in de dagen, die het uitbreken van den oorlog van 1939 voorafgingen, de ons omringende groote mogendheden de verzekering hebben herhaald, dat ons grondgebied ongeschonden zou blijven. De gevoerde zelfstandigheidspolitiek, die een natuurlijke ontwikkeling heeft gevolgd, liet ons toe onzijdig te blijven in het conflict, zooals zij ons ook heeft toegelaten vrij en doelmatig de landsverdediging in te richten, zonder dewelke de oorlog als het ware naar onze gewesten zou aangetrokken worden.

De verplichtingen van de neutraliteit

De gebeurtenissen hebben den Amerikaan J.W. Garner in het gelijk gesteld, toen hij in 1935 betoogde, dat de neutraliteit bepaald wordt door de nationale politiek, dus door het belang der natie om onzijdig te blijven in oorlogstijd.

Van meet af kon men vaststellen, hoe de neutraliteit op uiteenloopende wijze wordt opgevat. Rusland heeft getoond er een eigenaardig begrip van op na te houden, toen het aan de verdeeling van Polen deelnam. De Baltische landen waren genoopt zich een neutraliteit te laten welgevallen, die eigenlijk inbreuk maakt op hun zelfstandigheid. De neutraliteit van de Vereenigde Staten is deze van een groote mogendheid, die daarenboven ver verwijderd ligt van het terrein der krijgsverrichtingen.

De neutrale houding, welke Nederland, België en andere Europeesche landen aangenomen hebben, verplicht de overheden onpartijdig te zijn, vermits onzijdigheid, volgens de conventie van Den Haag van 1907, beteekent, dat men alle oorlogvoerenden gelijk behandelt.

Zooals de Koning er op wees, in zijn radiorede van 4 September 1939, is de positie van een onzijdig land moeilijk. ‘Het kan niet anders,’ zegde hij, ‘of het wordt met allerlei propaganda en drijverijen bestookt. Maar het moet zelfstandig blijven, de oogen steeds gericht op zijn eigen bestemmingen en op zijn eigen doeleinden; geen enkele overweging mag het daarvan afleiden.’

Dit brengt mee, dat de onzijdigheid niet in dienstbaarheid mag ontaarden en dat de onzijdige regeeringen zich niet in de propaganda van de oorlogvoerende mogendheden mogen laten betrekken. Ook in vredestijd trouwens dienen de regeeringen er voor te waken niet tegen de politiek der groote mogendheden aan te leunen, indien zij de zelfstandigheid van hun land willen doen eerbiedigen.

In zijn boek ‘Nederland in de Wereldpolitiek’ heeft mr. A.S. de Leeuw doen uitschijnen, hoe de neigingen tot Duitschland van den Nederlandschen staatsman Kuyper gevaren schiepen, waarmee zijn opvolgers af te rekenen hadden. De verwachtingen, door Kuyper opgewekt, droegen volgens A.S. de Leeuw er toe bij, dat in 1905 het plan-von Schlieffen een doortocht door Nederlandsch-Limburg bij het uitbreken van een oorlog voorzag. De Duitsche overheden meenden, dat Nederland daaraan geen aanstoot zou nemen. Eerst toen het bleek, dat Kuyper's invloed gebroken was, werd het plan-von Schlieffen, in 1909, door von Moltke veranderd.

De onzijdigheid van de regeering beteekent niet, dat de

burgers van een neutralen Staat geen meening mogen hebben. Een onverschilligheid ten aanzien van de gebeurtenissen zou de geesten voorbereiden op onderwerping. Zij zou ook in het buitenland den indruk wekken, dat men bereid is zich alles te laten welgevallen. Maar de uitdrukking der meening mag niet gebeuren door middel van daden. 'De onzijdige regeering', schrijft de Nederlandsche hoogleeraar prof. François, in zijn standaardwerk over volkenrecht, 'zal zich hebben te onthouden van alle handelingen of uitingen, die blijk geven van voorkeur voor een der belligerenten. Critiek op de wijze van oorlogvoering mag zij slechts uitoefenen voor zoover de onzijdige belangen daarbij rechtstreeks of zijdelings zijn betrokken. Openbare betoogingen voor of tegen een der oorlogvoerenden zal zij, met de beschikbare middelen, moeten tegengaan. Geenszins is zij echter verplicht, uitingen van sympathie of antipathie ten aanzien van de oorlogvoerenden, hetzij in de volksvertegenwoordiging, de pers of openbare vergaderingen, te onderdrukken; voor critiek op of protest tegen de wijze van oorlogvoeren of het staatsbestuur der belligerenten aldaar geuit, kan zij niet aansprakelijk worden gesteld.'

Gedurende den wereldoorlog 1914-1918 heeft de Nederlandsche regeering dezen regel stipt nageleefd en haar onzijdige houding werd nooit in twijfel getrokken. Nederlanders, evenals Zwitsers trouwens, hebben als particulieren dienst genomen in de geallieerde legers; de Nederlandsche kolonie in Frankrijk richtte een hospitaal in, stelde een 'ambulance hollandaise' ter beschikking van het leger en organiseerde keukens, waar dagelijks niet minder dan ongeveer 500 maaltijden verstrekt werden, zonder dat zulks de neutraliteit kon aantasten, omdat de regeering zich onbevangen en volkomen onpartijdig aanstelde. De Nederlandsche pers, evenals de Zwitsersche en die van de andere neutrale landen, veroordeelde de schending van het Belgisch grondgebied, den onbeperkten duikbootoorlog en het wegvoeren van onze arbeiders, en deze critiek werd naderhand ook door Duitschers gebillijkt.

In den huidigen oorlog is de uiting der gedachten eveneens in Nederland vrij gebleven en maakt de Nederlandsche pers vrijmoedig haar oordeel bekend, al wordt daarbij de noodige omzichtigheid in acht genomen. Het valt echter op, in vergelijking met 1914, dat tot een nog grooter voorzichtigheid wordt aangemaand.

De samenwerking met Nederland

Bij zijn bezoek aan Nederland, in December 1938, maakte Koning Leopold te Amsterdam gewag van de solidaire houding van Nederland en België, welke onze grenzen van den oorlog kan bevrijden.

De oorlog heeft voor Nederland en België gemeenschappelijke gevaren naast gemeenschappelijke belangen geschapen. Beide landen zijn er op uit hun zelfstandigheid te handhaven. Zij wenschen eveneens, op economisch gebied, hun levensbelangen te vrijwaren en bij alle pogingen om den vrede te redden kwam een solidariteit tusschen de Nederlandsche en Belgische regeeringen tot uiting, welke aan Koningin Wilhelmina en Koning Leopold toeliet aan de betrokken mogendheden hun goede diensten aan te bieden.

De houding van de oorlogvoerenden ten opzichte van beide landen is dan ook vrijwel dezelfde. Duitschland heeft bij herhaling verklaard de onzijdigheid van Nederland en België te zullen eerbiedigen. Engeland en Frankrijk hebben verzekerd, dat zij de onzijdigheid van de lage landen aan de Noordzee niet zullen aantasten.

In verschillende bladen, Vlaamsche zoowel als Franschtalige, en ook op een vergadering van socialistische parlementsleden, is de wenschelijkheid van een Nederlandsch-Belgisch militair accoord opgeworpen, omdat men inziet, dat een overrompeling van Nederland de verdediging van ons grondgebied ernstig zou bemoeilijken. Het Fransche dagblad ‘Le Temps’ heeft zijn belangstelling laten blijken voor deze uitlatingen; wat er op wijst, dat het behoud van de Nederlandsche en Belgische onzijdigheid ook in Frankrijk naar waarde wordt geschat.

Het spreekt van zelf, dat een schending van de Nederlandsche onzijdigheid aan de verhoudingen in West-Europa belangrijke wijzigingen zou teweegbrengen en het vraagstuk van onze veiligheid een ander uitzicht zou krijgen. De Nederlandsche, al zoo min als de Belgische regeering. heeft echter nooit onderhandelingen willen inzetten betreffende een militair accoord. Men houdt er in Nederland rekening mee, dat de ontwikkeling der internationale gebeurtenissen niet vooraf kan voorspeld worden, en dat, bij alle gemeenschappelijke belangen, de toestand zich, in zekere gevallen,

anders kan voordoen voor het eene land dan voor het andere. Eveneens is men er voor beducht, dat aan het sluiten van een militair accoord met België door de andere mogendheden een beteekenis van wantrouwen of voorkeur zou kunnen gehecht worden, wat de bedoeling niet is.

Deze houding beteekent niet, dat de zelfstandigheidspolitiek van Nederland op geen vaste gronden zou berusten. Er is geen twijfel over mogelijk, dat Nederland vastbesloten is zijn bestaan met alle middelen te verdedigen.

De mobilisatie heeft er stellig in even groote mate als bij ons het openbaar leven verlamd en de economische bedrijvigheid aangetast. Toch zal men in Nederland geen critiek hooren ten opzichte van de legeroverheden en iedereen spant zich in, opdat de voorgenomen maatregelen zoo spoedig mogelijk zouden uitgevoerd worden. In zekere gebieden is reeds overgegaan tot vrij belangrijke overstroomingen, en alhoewel dit een zeer aanzienlijke schade moet berokkenen, zijn er geen klachten. Wie het zou beproeven de openbare meening op te hitsen, zou onmiddellijk op zijn plaats gezet worden. Daaruit blijkt op overtuigende wijze, dat de Nederlandsche natie tot alle offers bereid is en de verwoestingen en de ellende van een oorlog het Nederlandsche volk niet afschrikken, wanneer het er op aankomt de vrijheid en de toekomst van het land te verzekeren. Deze taak wil de Nederlandsche regeering in volle onafhankelijkheid volbrengen, rekening houdend met de Nederlandsche belangen.

De toepassing van de onzijdigheid

Bij het uitbreken van de vijandelijkheden heeft de Belgische regeering, in een bijzondere uitgave van het Staatsblad van 3 September 1939, den vasten wil bevestigd in het uitgebroken conflict haar neutraliteit te handhaven. Zij maakte daarbij een aantal regels bekend om te beletten, dat het grondgebied, de territoriale wateren en het luchtruim boven het grondgebied voor oorlogsdoeleinden zouden worden gebruikt.

Deze neutraliteitsverklaring heeft tot geen bezwaren van de zijde der oorlogvoerenden aanleiding gegeven. Wat beteekent,

dat heel wat schikkingen, die nog niet duidelijk door het volkenrecht waren uitgemaakt, stilzwijgend aanvaard werden.

Dit geldt in het bijzonder voor de luchtvaart, op welk gebied vaak twee opvattingen werden vooruitgezet, de eene welke het overvliegen boven een bepaalde hoogte aanvaardt, de andere welke elken overtocht van vliegtuigen boven neutraal grondgebied ontoelaatbaar acht.

Laatstgenoemde opvatting, welke vroeger reeds aanleiding had gegeven tot gedachtenwisselingen met de regeeringen van andere zelfstandige staten, heeft de bovenhand gekregen. Voorzeker werd reeds verschillende malen vastgesteld, dat vliegtuigen van de oorlogvoerenden zich boven onzijdig grondgebied bewogen, maar de regeeringen van de landen, waartoe deze vliegtuigen behoorden, lieten niet na er hun leedwezen over uit te drukken, zoodat zij erkenden, dat zulks ongeoorloofd is.

Het uitvaardigen van het verbod om boven onzijdig gebied te vliegen brengt echter mee, dat de inbreuken op deze neutraliteit beteugeld worden.

Destijds werd zelfs van Belgische zijde de gedachte vooruitgezet, om bij het overvliegen van het onzijdige gebied, door toestellen van een der oorlogvoerende partijen, de andere partij te waarschuwen. Het standpunt was daarbij, dat zoodra een vliegtuig boven het neutraal gebied komt, de onzijdigheid aangerand is en men gerechtigd wordt dit te signaleeren. Blijkbaar werd ingezien, dat daardoor een nieuwe verplichting werd geschapen, terwijl het beoordeelen van de feiten kiesch is, te meer daar het vaak moeilijk valt met zekerheid de nationaliteit der vliegtuigen vast te stellen, wanneer zij zich op zeer groote hoogte bevinden.

In Nederland werden, in het begin van den huidigen oorlog, overvloedige bijzonderheden medegedeeld, zoowel in de pers als tijdens de radio-uitzendingen, wanneer een schending van het luchtruim werd vastgesteld. In België werd aanvankelijk besloten in dergelijke gevallen, om het even om welk uur, de inbreuk bij wijze van waarschuwing voor de bevolking door het radio-instituut bekend te maken. Ook daarvan heeft men evenwel afgezien om zooveel mogelijk verwarring en betwistingen te vermijden. Vreemde vliegtuigen, die boven ons grondgebied verschijnen, worden voortaan aangemaand, op afweergeschut onthaald en zoo

mogelijk door onze vliegers verdreven of tot landen gedwongen.

In Duitsche bladen werd bij herhaling een stelling ontwikkeld, als zouden de neutrale landen eigenlijk aansprakelijk zijn in geval van schending van het luchtruim boven hun grondgebied. Volgens deze bladen zou Duitschland het recht hebben de vijandelijke vliegers boven onzijdig gebied te gemoet te vliegen. De 'Deutsche Allgemeine Zeitung' voorzag drie gevallen van schending der neutraliteit van Nederland en België, welke Duitschland zouden ontslaan van zijn belofte, die neutraliteit te eerbiedigen, namelijk:

1. Indien de neutrale landen vliegtuigen van oorlogvoerenden ongehinderd boven hun grondgebied laten voorbijkomen;

2. Indien de neutrale landen zich wel tegen het overvliegen van hun grondgebied verzetten, maar over geen voldoende afweergeschut beschikken om dit doelmatig te doen;

3. Indien de neutrale landen, die wel over voldoende afweergeschut beschikken, om een andere reden in de onmogelijkheid verkeeren, geregelde vluchten over hun grondgebied doelmatig te verhinderen.

Volgens het artikel, dat op 27 September in de 'Deutsche Allgemeine Zeitung' verschenen is, zou het in gebreke blijven van den onzijdigen Staat den oorlogvoerende het recht geven vijandelijke vliegtuigen boven neutraal gebied te gemoet te vliegen, met het gevolg, dat sommige luchtgevechten zich boven onzijdige landen zouden ontwikkelen.

Een dergelijk vooruitzicht kan door onzijdige landen als Nederland en België niet aanvaard worden.

Immers, bij het uitbreken van de vijandelijkheden in Europa hebben beide landen hun onzijdigheid in het geschil beteekend en verbod van doortocht voor militaire vliegtuigen, in welke richting en op welke hoogte ook, uitgevaardigd.

Wat meer is, bij herhaling werden vreemde vliegtuigen, die de grenzen niet in acht hadden genomen, hetzij verdreven, hetzij zelfs tot landen gedwongen. België in het bijzonder heeft bij deze gelegenheid bewezen, dat het wel degelijk uitgerust is om het overvliegen van zijn grondgebied door vreemde vliegtuigen te verkennen en om te beletten dat het luchtruim boven ons land bewust zou gebruikt worden om vijandelijk gebied te bereiken, of het, langs den kortsten weg, te verlaten.

De bepalingen in zake onzijdigheid, zooals zij in het volkenrecht voorkomen, voorzien dat de neutrale staat met alle beschikbare middelen een schending van zijn onzijdigheid moet beletten. Verder reiken deze bepalingen niet. Al zoo min als een oorlogvoerend land het overvliegen van zijn grondgebied door om het even welk vliegtuig van de tegenpartij kan verhinderen, al zoo min is het een neutralen staat mogelijk elke overvlucht te beletten. Maar de zekerheid bestaat, dat alles zal gedaan worden om het te voorkomen, zoodat het overvliegen niet zonder hinder zal gebeuren. Ook gaat het niet op, dat terwijl de onzijdigheid van een land door de eene partij zou geschonden worden, de andere partij daarenboven nog op haar beurt deze neutraliteit zou aantasten.

Overigens, wat het eerbiedigen van de zelfstandigheid der kleine landen betreft, kan geen onderscheid gemaakt worden tusschen het grondgebied en het zich daarboven bevindend luchtruim. Wat België aangaat, werd in Oktober 1937 door Duitschland een verklaring afgelegd om de onaantastbaarheid van ons grondgebied te erkennen. In een toelichting, welke de rijksregeering toen aan de Duitsche pers verstrekte, werd gezegd, dat in geval Duitschland aan België hulp wenscht te verleenen om zijn onschendbaarheid te vrijwaren, het dit slechts zal doen indien België het verlangt. Deze uitlating werd door minister Spaak bevestigd. Een schending of vermeende schending van onze neutraliteit kan dus niet ingeroepen worden om met militaire vliegtuigen boven ons grondgebied te komen.

Handel en scheepvaart in oorlogstijd

Het uitbreken van den oorlog in Europa heeft een groote ontreddering veroorzaakt op economisch gebied. In het begin scheen het wel, alsof elke economische bedrijvigheid zou gestremd worden en ook bij het publiek deden zich besluiteloosheid en ontmoediging voor. Het leven stelt echter gebiedende eischen en men ziet stilaan, dat handel en nijverheid er op uit zijn te hernemen.

De krijgsverrichtingen maken het internationaal handelsverkeer op verschillende plaatsen onveilig of onmogelijk. De maatregelen, door de oorlogvoerenden getroffen in zake contrabande, brengen eveneens hinder en tijdverlies mee. Handelsverkeer, dat

langs omwegen en moeilijk hersteld werd, kan door de gewijzigde oorlogsomstandigheden opnieuw onderbroken worden. Het economisch herstel zal dus noodgedwongen een beperkt karakter aannemen, maar het is niettemin in aanzienlijke mate mogelijk, omdat onze nationale economie over eigen grondstoffen en vervaardigde producten beschikt, die voor den ruilhandel van belang zijn.

Zoo is reeds gebleken, dat onze kolenvoorraden zullen kunnen uitgewisseld worden tegen ijzererts, zoodat de mijnen, bij het delven van de kolen, en de metaalindustrie, bij het verwerken van het ijzererts, ruimschoots arbeid zullen kunnen verzekeren. Onze grondstoffen uit Congo leenen zich eveneens tot dergelijke overeenkomsten. De Staat kan daartoe veel bijdragen, al biedt de staatstusschenkomst ook haar nadeelen. Immers, de onzijdigheid van het land ten opzichte van den oorlog en de daarin betrokken mogendheden, stelt eischen, die strenger zijn voor den Staat dan voor de particulieren. Deze beschikken inderdaad over meer vrijheid om te onderhandelen en een regeling aan te gaan.

Anderzijds kunnen de economische betrekkingen met de andere onzijdige landen, en in het bijzonder met de staten van de Oslo-groep, eveneens een zeker handelsverkeer in stand houden. Het gemakkelijkst zal dit gaan met Nederland. Voor den handel met de andere landen zijn heel wat verwikkelingen te duchten, doordat het verkeer langs de Baltische Zee en de Noordzee moet geschieden. Hetzelfde doet zich voor, wat de economische betrekkingen met andere werelddeelen betreft, zooals met Azië en Amerika.

Hoe grooter de afstanden, hoe grooter het risico. Niettemin zal men van oordeel zijn, dat niets mag verzuimd worden om de overzeesche betrekkingen zooveel mogelijk te behouden. Alleen de economische bedrijvigheid verzekert arbeid en brengt geld op in een tijdperk van groote financieele behoeften, die uit de mobilisatie voortvloeien.

De moeilijkheden op scheepvaartgebied kunnen evenwel niet onderschat worden, vooral in ons land, waar op jammerlijke wijze werd verzuimd de eigen handelsvloot uit te breiden. Door de oorlogvoerende mogendheden worden, ten opzichte van de handelsscheepvaart der onzijdige landen, maatregelen getroffen in strijd met het volkenrecht en van aard om de bestaansmogelijkheden van de neutralen ernstig aan te tasten. Van Nederlandsche zijde

is reeds protest opgegaan tegen het feit, dat de Engelschen de briefwisseling openen, welke aan boord van Nederlandsche maalbooten wordt vervoerd. Deze maatregel, die ook tijdens den oorlog 1914-1918 werd toegepast, druischt in tegen de onschendbaarheid van de brievenpost, voorzien in het Haagsche verdrag van 1907.

Klachten werden ook geuit tegen het al te lange ophouden in de Downs van de vaartuigen, wier lading dient onderzocht, alsook tegen het feit, dat de kapiteins zich niet met hun reederijen en zelfs niet met hun consuls mogen in verbinding stellen. De Belgische schepen ondergaan hetzelfde lot, al is er verbetering ingetreden voor de transporten met levensmiddelen.

Van Duitsche zijde werd eveneens, in de Baltische Zee, een toezicht op de neutrale scheepvaart ingericht en de schepen kregen zelfs den wenk bij voorkeur bepaalde vaarwegen te volgen. Anderzijds werden schepen in den grond geboord of door drijvende mijnen vernield.

Van neutrale zijde werden, zoowel te Londen als te Berlijn, stappen gedaan in het belang van het vervoer op zee. Men kan aannemen, dat ook de scheepvaart van de onzijdige landen in oorlogstijd zekere moeilijkheden ondervindt, maar de algemeen erkende regelen van het volkenrecht dienen geëerbiedigd en het mag niet, dat de oorlog tusschen de mogendheden feitelijk uitgebreid wordt tot de onzijdigen, wat de handelsscheepvaart betreft.

Evenals gedurende den vorigen oorlog heeft Engeland maatregelen getroffen om convooien in te richten. Geallieerde en andere schepen kunnen aldus de reis ondernemen onder bescherming van Engelsche oorlogsschepen. Volgens het volkenrecht neemt het schip de nationaliteit aan van de oorlogsschepen, die voor de begeleiding zorgen. Duitschland heeft dus het recht onzijdige schepen, die zich in een Engelsch convooi laten opnemen, als Engelsche schepen te behandelen.

De Duitsche regeering heeft bekend gemaakt, dat zij van dit recht gebruik zal maken. Een nota werd onder meer in Den Haag en te Brussel overhandigd. Te Kopenhagen heeft het Duitsche gezantschap aan de Deensche regeering medegedeeld, dat de geallieerde convooien zouden aangevallen worden, zonder onderscheid tusschen de schepen, die in het convooi varen. De neutrale schepen,

die 's nachts zonder licht varen, zouden gevaar loopen voor vijandige schepen genomen en vernield te worden.

In Nederland schijnt men de meening toegedaan, dat, indien een convooistelsel noodig mocht blijken, dit met Nederlandsche oorlogsschepen dient ingericht. Wat België betreft, doet de toestand zich eenigszins anders voor, daar wij geen oorlogsschepen bezitten en geen eigen convooistelsel kunnen inrichten. Neutrale convooien bieden trouwens heel wat bezwaren. De Franschen hebben, gedurende den vorigen oorlog, dit stelsel erkend. De Engelschen behielden zich echter het recht voor niettemin de ladingen der schepen na te gaan. In Zweden werden reeds convooien met eigen oorlogsschepen ingericht. Deze bleven echter binnen de Zweedsche territoriale wateren. Over de wenschelijkheid om de schepen ook buiten de territoriale wateren te vergezellen, loopen de meeningen in Zweden uiteen. Men vreest er, dat het land, om wille van een of ander incident met een schip, in den oorlog zou betrokken worden. In die voorwaarden is het meer dan twijfelachtig, dat Belgische schepen b.v. in een Zweedsch convooi opgenomen worden, bijaldien Zweden dit stelsel zou uitbreiden tot de volle zee.

Overigens is in het volkenrecht het geval van een onzijdig schip, varend onder de bescherming van oorlogsschepen van een ander neutraal land, niet geregeld.

Handel zoowel als scheepvaart berusten in oorlogstijd op een vergelijk. De oorlogvoerenden willen den handel met den vijand zooveel mogelijk verhinderen; de belangen van de onzijdigen gaan integendeel in de richting van het behoud van den handel met beide oorlogvoerende partijen.

De feitelijke toestanden dringen een aanpassing van de neutraliteit op. Zoo werden de doorvaartwegen van de Groote en Kleine Belt, onderscheidenlijk gelegen tusschen Seeland en Funen en tusschen Funen en Jutland, alsmede van de Sont, tusschen Denemarken en Zweden, door de Deensche neutraliteitsregelen niet uitsluitend als territoriaal vaarwater beschouwd. De reden daartoe was, dat het hier natuurlijke verkeerswegen tusschen de Noordzee en de Baltische Zee betreft, zoodat de positie van een klein land onhoudbaar zou geworden zijn, indien het in oorlogstijd de doorvaart had willen beletten. Dit feit, dat onbetwistbaar voordeelig is voor Duitschland, kan niet als een afbreuk aan de Deen-

sche neutraliteit beschouwd worden. Evenzoo gaat het niet op, dat wanneer de neutrale scheepvaart zich noodgedwongen aan het toezicht van de Engelsche overheden onderwerpt, dit van Duitsche zijde als een verzaken van de neutraliteit wordt bestempeld, ja zelfs voorgesteld, alsof de onzijdigen daardoor zouden deelnemen aan de blokkade van Duitschland.

Deze voorstelling van zaken werd van Nederlandsche en Zwitsersche zijde beslist van de hand gewezen. De uitoefening van het toezicht op den doorvoerhandel is een oorlogsfeit, dat de neutralen niet vermogen te verhinderen. Men kan trouwens moeilijk eischen, dat de onzijdigen aan Engeland den oorlog zouden verklaren om wille van goederen, die ten slotte voor Duitschland bestemd zijn.

Tijdens den wereldoorlog 1914-1918 kwamen in Nederland en Zwitserland particuliere vennootschappen, zooals de Nederlandsche Overzee Trust Maatschappij (N.O.T.) tot stand, die zoowel met Duitschland als met de geallieerden in verbinding stonden, en de gevraagde waarborgen verschaften wat de uiteindelijke bestemming der goederen aangaat. In Zwitserland kende men de S.S.S. (Société Suisse de Supervision Economique). Op dit oogenblik is er in Nederland nog geen N.O.T., maar in Zwitserland zorgt de regeering thans zelf voor de vereischte waarborgen. Anderzijds heeft Zwitserland onmiddellijk een accoord getroffen met Frankrijk voor den Zwitserschen doorvoer over Zuid-Fransche havens, terwijl te Antwerpen, met de Zwitsersche vlag, Grieksche schepen aankwamen, welke door Zwitserland gehuurd werden.

Alhoewel men er zich aan verwachten kan, dat de oorlogvoerenden nog heel wat belemmeringen aan den internationalen handel zullen toebrengen en ook drukking zullen uitoefenen om dien handel in een bepaalde richting te stuwen, koestert men de hoop dat een aanvaardbaar vergelijk zal kunnen bereikt worden. Het vraagstuk van de handelsbetrekkingen in oorlogstijd heeft trouwens een belang, dat verder reikt dan dat der neutralen zelf. Alhoewel ook overzeesche gebieden in den oorlog traden, treft deze vooral Europa, waar de groote mogendheden bijna heelemaal door den oorlog in beslag genomen zijn. In andere werelddeelen zal de oorlog aanleiding geven tot de ontwikkeling van allerhande be-

drijfstakken, die bij het leveren van oorlogsmaterieel betrokken zijn. Deze ondernemingen zullen na den oorlog dadelijk voor de gewone productie beginnen te werken, terwijl in Europa nog heel wat puin zal dienen verwijderd.

De afzetgebieden, welke de onzijdige landen in de andere werelddeelen hebben kunnen behouden en uitbreiden, beteekenen dienvolgens, dat het aandeel van Europa in den wereldhandel wordt verdedigd. Het is dus ook voor de toekomst van het Europeesche vasteland noodig, dat de onzijdige landen in de gelegenheid gesteld worden hun economische bedrijvigheid zooveel mogelijk op peil te houden.

De rol van de zelfstandige staten

Men kan er zich aan verwachten, dat hoe langer de oorlog duurt, hoe meer de moeilijkheden voor de onzijdige landen zullen toenemen. Steeds zullen de neutrale regeeringen beslist voor de belangen van het land en van den vrede moeten optreden, met vermijding van alles wat den schijn opwekt, als zouden zij daarbij vooringenomen zijn. Hun strikte onpartijdigheid is te meer geboden daar de oorlogvoerenden niets onverlet zullen laten om de neutralen naar zich toe te halen of te beïnvloeden door verwijten en bedreigingen, ook als daartoe geen aanleiding of reden bestaan.

De zelfstandige landen kunnen daarbij doen gelden, dat zij niets onbeproefd hebben gelaten om het uitbreken van den oorlog te beletten. Men weet dat Koningin Wilhelmina en Koning Leopold, in overeenstemming met de Nederlandsche en Belgische regeeringen, bij herhaling hun goede diensten daartoe hebben aangeboden. Het ligt dan ook voor de hand, dat de kleine landen, die niets liever vragen dan het herstel van een werkelijken vrede, geen verantwoordelijkheid dragen voor het uitbreken van den oorlog.

Wat in het bijzonder ons land betreft, mag men niet uit het oog verliezen, dat België niet alleen zijn onzijdigheid ten opzichte van den huidigen oorlog heeft beteekend, maar daarenboven een zelfstandigheidspolitiek voert, welke steunt op een behoorlijke militaire uitrusting. De onzijdigheid is er voor de oorlogvoerenden, die aldus weten dat wij niet aan den oorlog wenschen mee te doen,

maar zij is geen toovermiddel, dat op zichzelf alle onheilen kan afwenden. De zelfstandigheidspolitiek beteekent echter, dat wij bereid zijn om tegen een schending van onze grenzen op te treden, zoodat op die wijze het voordeel voor een der oorlogvoerenden om over Belgisch grondgebied te trekken, verloren gaat.

Indien ons leger sedert jaren niet op zelfstandigen grondslag was uitgerust geworden, indien onze instellingen waren ontwricht en de verstandhouding tusschen Walen en Vlamingen vernietigd, dan ware ons grondgebied van meet af allicht het slagveld van de mogendheden geworden en zou er geen sprake geweest zijn van onzijdigheid.

Hoe de gebeurtenissen zich verder mogen ontwikkelen, toch is het gebleken, dat de zelfstandigheidspolitiek van België beantwoordt aan het verlangen van de overgroote meerderheid van de natie. Het is geboden het weerstandsvermogen van het land hoog te houden en de zelfstandigheid niet te laten aantasten door ophitsingen en binnenlandsche twisten, achter dewelke zich maar al te dikwijls buitenlandsche belangen verbergen.

In de uren van het gevaar kan de verstandhouding en het samenhoorigheidsgevoel tusschen Walen en Vlamingen aanzienlijk versterkt worden. Elke poging om tegenstellingen te verwekken of aan te moedigen dient dan ook verijdeld. Op die wijze zal het land zich waardig toonen en zijn recht op een onafhankelijk voortbestaan bevestigen.

M. STIJNS.

Contrabandetooneel (ca. 1600)

I. De sleutel van het geheim: C. Cruls A.B.C.

Onder de Nederlandsche geschriften, die sinds 1550 in onze streken, om welke reden dan ook, op de lijsten van verboden boeken geplaatst zijn[1], komen verschillende werken voor, wier vroegere gevaarlijkheid thans veelal niet eens meer vermoed wordt en die de hedendaagsche boekenliefhebbers zeer zeker ongaarne zouden missen, als daar zijn:

Reynaert de Vos[2];
Den Spieghel der Jonghers (van L. Goetman)[3];
Uilenspiegel[4];
De Stove (van Jan vanden Dale)[5];

(1) Zie C. Sepp, **Verboden Lectuur** (Utrecht, 1889), p. 12 vlgg. (lijst van 1550); p. 99 vlgg. (lijst van 1558); p. 159 vlgg. (lijst van 1570) en Pr. Van Duyse, **De Rederijkkamers in Nederland II** (Gent, 1902), p. 261 vlgg.

(2) C. Sepp, **a.w.**, p. 274 vlg. (lijst van 1570). Vgl. Mr. L. Willems' **Inleiding**, p. XXVIII-XXXII, tot den facsimilé-herdruk dezer schandaleuse bewerking uit 1566 (naar het eenig bekend exemplaar, door hem ontdekt in de **Bayerische Staatsbibliothek** te München), welke herdruk bezorgd werd door Dr. M. Sabbe (**Reynaert de Vos** etc., Antw., 1924). Plantijns uitgaaf was nochtans voorzien van een mooi koninklijk privilegie (voor 8 jaar) en desalniettemin kwam ze op den index te staan, waarvan Alva den druk toevertrouwde aan... den architypograaf zelf! Deze haastte zich dan ook, aldus Willems, om zijn geheelen voorraad van het veroordeelde werk te vernietigen. De liefhebbers volgden evenwel zijn voorbeeld niet na, daar o.m. de boekerij van Jan Dirksz. van Brouchoven, Burgemeester en Vroedschap van Leiden (overl. 1588), een afdruk rijk was, blijkens G.B. Ch. van der Feen, **Noord-Nederlandsche boekerijen in de 16e eeuw** (in **Het Boek**, Tweede Reeks VII, 1918, pp. 89 en 325, telkens n° 91).

(3) C.P. Serrure, die dit laat-vijftiendeëeuwsch didactisch gedicht in 1860 herdrukte voor de Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen, vergat daarbij te vermelden, dat het op den index van 1550 geplaatst werd (vgl. C. Sepp, **a.w.**, p. 83).

(4) Nl. **Wlenspieghel apud** Joannem van Ghele, **sine privilegio et anno.** Zie C. Sepp, **a.w.**, p. 261 (lijst van 1570).

(5) C. Sepp, **a.w.**, p. 251 (lijst van 1570) en onze **Rhetores Bruxellenses I**, in **Rev. belge de Philologie et d'Histoire XIV** (Brux., 1935), p. 444.

de Refreynen int sot amoreus wys (Antw., ca. 1530)[6];
Van den X Esels (Antw., ca. 1530)[7];
de **Spelen** van Gent (1539)[8];
het **Antwerpsch Liedekensboek** (1544) enz.[9].

Naast deze, soms maar in één enkel exemplaar, ja zelfs heelemaal niet, bewaarde voortbrengselen[10], ontmoeten we ook het

(6) Een weergaloos schoon bundeltje, zooeven op puike wijze herdrukt: **De Refreinenbundel van Jan van Doesborch** door C.H.A. Kruyskamp. Eerste Gedeelte (Leiden, Juni 1939). In de grondige inleiding tot dezen herdruk vernemen we o.m. dat Doesborchs uitgaaf, waarvan nog slechts één exemplaar bewaard wordt (Universiteitsbibliotheek, Gent), tusschen Juli 1528 en Juni 1530 te Antwerpen het licht zag (p. XV). Niet **waarschijnlijk** echter, zooals de heruitgever (en menigeen met hem) meent, doch **heel zeker** staat dit bundeltje op den index en niet alleen op dien van 1550, maar ook op dien van 1570 en telkens vermoedelijk wegens enkele 'schandaleuse' houtsneden. Op genen (cf. Sepp, **a.w.**, p. 80) luidt de titel: **Refereynen in sot, amoureux, wys**, op dezen (cf. Sepp, **a.w.**, p. 247, een plaats, door Kruyskamp niet vermeld): **Refereijnen soo amoureus ende wys.** In beide gevallen komt hij dus nagenoeg overeen met dien van ca. 1530. **In** het tweede geval (men leze **sot** en niet **soo**) laat de index op den titel nog volgen: **Antwerp. bij** JAN VAN GHELE **ende bij** LIESUELDT., wat bijgevolg op twee verschillende uitgaven wijst, waarschijnlijk bezorgd door Jan van Ghelen **II** en Jakob van Liesvelt (of dezes weduwe), beiden drukkers van gereprobeerde lectuur (zie hieronder, noot 7 en Sepp, **a.w.**, p. 280 en 282). Het door Dr. F. Kossmann ontdekte fragment van een andere uitg. dan die van Doesborch (cf. Kruyskamp, **a.w.**, p. XVII) komt deze gevolgtrekking kracht bijzetten. Daarentegen zijn er in de Gentsche refreinen van 1539, met hun ellenlangen titel **(Refereynen Int Vroede,... Item int Zotte,... Item int Amorueze...)**, geen, laat staan schandaleuse, illustraties te vinden, terwijl na de eerste twee uitgaven (1539 en 1540) alleen herdrukken van 1581 en later bekend zijn. Zie nog onze **Rhetores Bruxellenses II**, in **Rev. belge de Philologie et d'Histoire** XV, 1936, p. 47, n. 4 en Dr. L. Willems' mededeeling over een **editio expurgata** van Doesborchs bundel, gedrukt te Antwerpen in 1640 (**Versl. en Mededeel. der Kon. Vl. Ac.**, Febr. 1938, pp. 85-86).

(7) Cf. Sepp, **a.w.**, p. 254 (lijst van 1570) en Mr. L. Willems' studiën (**Versl. en Mededeel. der Kon. Vl. Ac.**, 1921, p. 573 vlgg. en 1937, p. 45 vlgg.), waaruit blijkt dat de verboden uitgave van 1558, gedrukt te Antwerpen bij de weduwe van Jacob van Liesvelt (cf. **supra**, n. 6), slechts een herdruk is van een nog niet teruggevonden editio princeps uit ca. 1525 (auteur onbekend). Het plaatsen van dit 'volksboek' op den index komt in vermelde studiën evenwel niet ter sprake.

(8) Cf. Sepp, **a.w.**, p. 94 (lijst van 1550), onze **Rhetores Bruxellenses II**, 1936, p. 48 vlgg. en p. 58 vlgg., Mr. L. Willems' betoog (**Versl. en Mededeel. der Kon. Vl. Ac.**, 1938, p. 86: twee van de drie Antwerpsche uitgaven der Gentsche spelen zijn geantidateerd en vóór 1546 verschenen), onze studie: **Cornelis Everaert op het Landjuweel te Gent** (**Tooneelgids**, XXV, Brussel, 1938-1939, p. 5 vlgg.) en **De Spelen van Zinne vertoond op het Landjuweel te Gent van 12-23 Juni 1539 uitgegeven en toegelicht door Dr. L.M. van Dis en Dr. B.H. Erné I** (Groningen-Antwerpen, Sept. 1939).

(9) Cf. Sepp, **a.w.**, p. 79 (lijst van 1550) en J. Koepp, **Untersuchungen über das Antwerpener Liederbuch vom Jahre 1544** (Antw., 1929), p. 39.

(10) Vgl. **noten** 2-9.

niet minder zeldzame en, ofschoon thans veel minder bekende, evenwel niet minder belangrijke gedicht: **Eenen gheestelijcken A, B, Vvt de heylighe scrift in dichte ghestelt**, dat omstreeks 1520 werd vervaardigd (wellicht naar het voorbeeld der alphabetische psalmen) door den Antwerpschen rederijker Cornelis Crul(11) en dat, voor zoover men weet, voor het eerst werd gedrukt in 1543 en nog wel, schijnbaar althans, naamloos(12).

Om welke preciese reden(en) intusschen werd dit niet onaardig rhapsodietje op de psalmen in 1550 veroordeeld?(13) Wij

(11) Volgens J.A. Goris, **Bio- en bibliographische nota's over Cornelis Crul**, in **Den Gulden Passer** N.R. II (Antw., 1924), p. 159 vlgg. werd Crul ca. 1500 te Antwerpen geboren en stierf er ca. 1540.

(12) C.P. Serrure, in zijn studie over Crul (**Vaderlandsch Museum** V, 1863, p. 381 vlgg.), beschouwt dezen rederijker als den auteur van het gedicht, doch voert geen enkel afdoend bewijs aan voor deze toeschrijving: 'Alhoewel de naem des dichters,' schrijft hij inderdaad (en alle latere onderzoekers hebben zich bij die uitlating neergelegd), 'slechts in een der kleine stukjens uit het handschrift, namelijk de **Retrograde**, voorkomt, mag men hem gerust al het overige toeschrijven, niet alleen omdat dit al te samen een bundeltjen uitmaekt, maer omdat overal dezelfde schrijftrant doorstraelt.' Intusschen deelt hij mede, dat de Antwerpsche uitg. (1543), na de 25 strophen van het alphabet, nog een 26ste strophe bevat, die noch in het handschrift, noch in de Leuvensche uitg. (1551) te vinden is. Welnu, deze 26ste strophe vertoont als acrostichon CRVL (cf. **infra** r. 5-8, waarbij onze vette kapitaaltjes van boven naar onder dienen gelezen):

Als Beghinnende Const Doende Een Fondeersel
Gheef Hier Ick Kenlijc, Luttel Machts Natuerlijc,
Om Proeuen Quam Rasch Sulck Triumpheersel,
Vant Xtracst Ysraels Zo et 9onfoort is ruerlijc,
Const ick mijnen A B bet schriuen figuerlijc,
Rechtuaerdich ic deedt met herten blij,
Want ghewillich werck en is niet suerlijc
Laet ick mi duncken macht wesen vri,
siet aen mijn simpelheyt alle meesters ghi,
noyt en leerde ic in consten yet clerckx,
al is ghefaelgeert hier dicwils doer mi
scholieren maken eerst veel slechtelicx wercx,
en ionghe discipelen en gheeft men niet stercx.

Uit r. 9-13 leeren we bovendien, dat we hier vóór een jeugdwerk staan, dat niet onmogelijk lang vóór 1543 werd gedrukt. In gemeld jaar moeten er trouwens twee uitg. van verschenen zijn, want de uitg. van 1543, door de **Bibliotheca Belgica, 1e série** (Gand, 1880-1890), C2 omstandig beschreven en waarvan we bij p. 31 het titelblad weergeven, behelst de 26ste strophe niet. De door Serrure (**a.w.**, p. 385) bedoelde uitg., eveneens uit 1543, maar met een eenigszins anderen titel en **met** de 26ste strophe, hebben we niet teruggevonden. Over de ten onrechte aan Crul toegekende **carnacion** zie men onze nota in de **Paginae Bibliographicae II** (Brussel, 1927), p. 429.

(13) Naar den door Serrure medegedeelden inhoud, meent Sepp. **a.w.**, p. 79 (lijst van 1550), 'laat zich de veroordeeling door den **Index** verklaren.' Ongelukkig blijft ook maar één enkele grond voor deze verzekering achterwege.

veronderstellen, dat niet alleen de woorden in den brutaal-korten titel: **Vvt de heylighe scrift in dichte ghestelt** aanleiding hebben gegeven tot de plaatsing op den index, maar vooral het feit, dat de uitgave bezorgd was door Mattheus Crom, een berucht drukker en verspreider, te Antwerpen, tusschen 1536 en 1557, van meer dan één verdacht en veroordeeld werk(14).

In 1551, evenwel, leverde Hugo Cornwels te Leuven een nieuwen druk, ditmaal echter met een ellenlang opschrift, waaruit men o.m. verneemt dat de tekst werd goedgekeurd door Meester Merten Cools (pastoor van Sint Gudula te Brussel), alsook dat Willem Arents de toelating verkregen heeft, het druksel vrij en onbelemmerd aan den man te brengen(15).

Tien jaar later werd het boekje vermoedelijk opnieuw uitgegeven te Ieperen (nu met een goedkeuring van Laurentius Mets, plebaan van St. Gudula te Brussel)(16).

In 1564 was het verkrijgbaar bij W. Silvius te Antwerpen, die het met zijn vierde civilité-letter gedrukt had(17). Onder's mans adres staat weliswaar **Cum gratia et privilegio**, doch eenig

(14) Cf. Sepp, **a.w.**, p. 280 (ettelijke verwijzingen ontbreken) en de uitvoerige beschrijving van een twaalftal van Croms 'kettersche' edities in de **Bibliotheca Belgica** (Gand, 1880 vlgg.) en in Nijhoff-Kronenbergs **Nederlandsche Bibliographie** 1500-1540 ('s-Grav., 1920 vlgg.).

(15) Cf. **Bibl. Belgica, 1e série** (Gand, 1880-1890), C 3, waaruit blijkt dat Serrures exemplaar naar de bibliotheek van den hertog van Arenberg overging, zoodat het thans wel als zoekgeraakt mag beschouwd. Sepp, **a.w.**, p. 79, schijnt den tekst van 1551 voor een anderen te nemen dan dien van 1543, al schreef Serrure, **a.w.**, p. 385: 'De leuvensche uitg. van 1551 is ruim zoo goed als de antwerpsche van 1543.' Over Merten Cools alias 'den paus van Brussel' raadplege men onze **Drie schandaleuse Spelen** (Antw., 1937), p. V, n. 17.

(16) A. Diegerick, **Essai de bibliographie yproise** (Ypres, 1873-1881), p. 37, beschreef het eenig bekend exemplaar, het eigendom van A. Vanden Peereboom en na dezes dood (1884) spoorloos verdwenen. De titel gelijkt treffend op dien van 1551. Ook hier is het W. Arents, die het privilegie krijgt. De tekst werd natuurlijk verminkt, aangezien hij nog slechts 20 strophen (van de 25) bevat en dan nog wel strophen van elk acht (in plaats van elk 13) regels. Zie over L. Metsius onze **Rhetores Bruxellenses II**, p. 56, n. 2.

(17) Sepp, **a.w.**, 210 (lijst van 1570) verwart deze uitg. (ex. der Kon. Bibl., 's-Grav.) met die verschenen bij A. Tavernier omstreeks denzelfden tijd en op den index van 1570 voorkomend (zie hieronder, noot 19). Dr. L. Willems, **Ameet Tavernier en de invoering der civilité-letter in Zuid-Nederland (Tijd-schrift voor boek- en bibliotheekwezen**, Antw., 1907, p. 252), bespreekt de uitg. van 1564 in typographisch opzicht en J.A. Goris, **a.w.**, (Antw., 1924), p. 173 uit het oogpunt van de tekstverschillen tusschen de uitgaven van 1543-1551 en die van 1564 (ex. van het Plantin-Moretus Museum). O.d. wordt het hier besproken A.B.C. (en niet **Een nieuwen A. B. C.** van Coornhert) aldus op den index van 1570 aangeduid: **Noch eenen anderen A. B. C. apud eundem.** Silvius heeft inderdaad nog twee andere A.B.C.'s gedrukt, eveneens geïnterdiceerd (Sepp, **a.w.**, p, 209).

extract uit deze bescheiden krijgen we niet te lezen. Integendeel: deze Hervormingsgezinde typograaf-uitgever verving de mededeelingen in den titel betreffende approbatie en privilegie (zie de uitg. van 1551) door een vijfregelig gedicht, eigenlijk een bewerking van een treffende bijbelplaats (1 Cor. II:9) en onderteekende het met zijn spreuk **Scrvtamini** (op haar beurt een toespeling op **Handelingen** 17: 11)[18]. Nochtans liet hij, voorzichtigheidshalve, onmiddellijk onder den titel aanbrengen: **metten Pater noster ende Aue Maria.**

Omstreeks denzelfden tijd eindelijk (ca. 1564), die overigens nog een achttal A.B.C.'s zag geboren worden en verbieden, werd het insgelijks herdrukt door Ameet Tavernier te Antwerpen, doch dezes editie geraakte mede op den index van 1570, alwaar we lezen, dat het poëma verscheen zonder naam van den schrijver en zonder jaartal[19].

M.a.w.: ons is uit die bewogen tijden geen enkel ander Nederlandsch drukwerk bekend dat, eerst toegelaten en nadien verboden, vervolgens opnieuw werd goedgekeurd en daarna voor de tweede maal geen genade kon vinden bij de censoren[20].

(18) Op de drukkersmerken van W. Silvius (cf. G. Van Havre, **Marques typographiques** etc. II, Antw., 1884, pp. 219-225) is het voorwerp van **scrvtamini** (nl. hèt Boek) overal duidelijk zichtbaar. Later werden deze merken gebruikt door Plantijn, Paets en Silvius, doch met... afgezaagd devies, zooals Dr. L. Willems aantoont in **Het Boek** XXV ('s-Grav., 1939), p. 239 vlgg. Ten slotte zij vermeld, dat de spreuk **Scrutamini Scripturas** reeds werd aangewend door den Antwerpschen drukker J. Grapheus ca. 1540. Zie G. Van Havre, **a.w.**, I, pp. 191-2.

(19) De index van 1570 (Sepp, **a.w.**, p. 210) zet de puntjes op de i's. (**Eenen gheestelycken A. B.C. vuyt de psalmen van David. Antwerpiae by** AMEET TAVERNIER **sine nomine auctoris et anni)**, zoodat elke verwarring met Silvius' gedateerde uitg. uitgesloten is (zie hierboven, noot 17). Anderzijds wordt aangetoond door Dr. M. Sabbe, **Bijdrage tot een bibliographie van A. Tavernier**, in **De Gulden Passer**, NR, VII (Antw., 1929), p. 197, dat Taverniers uitg. niet vóór 1556 verschenen is. Tavernier drukte trouwens nog een ander A. B. C., een Nederlandsch èn een Fransch (Sepp, **a.w.**, p. 209 en Sabbe, **a.w.**, p. 197); tevens waren nog in omloop: een A. B. C., gedrukt bij J. van Ghelen, alsook een Latijnsch en een Fransch (geen nadere vermelding; Sepp, resp. pp. 210, 178 en 195).

(20) Sepp, **a.w.**, p. 79 en 210, ziet de drie verschillende uitgaven van ons gedicht (1543, 1551 en 1564) voor drie verschillende werkjes aan, doch ten onrechte (vgl. hierboven, noten 15 en 17). Aan den anderen kant zegt geen der andere onderzoekers, die zich met Crul hebben beziggehouden, dat dezes ABC op den index staat.

Werd Cruis **A B C** dus ten minste zesmaal herdrukt (in 1543, 1543, 1551, 1561, 1564 en ca. 1564), het werd ook herhaaldelijk afgeschreven, nl. ca. 1535[21], ca. 1555[22], ca. 1580[23] en ca. 1600. Op laatstgenoemde copie past trouwens volkomen het spreekwoord: lest, best[24]. Ze beslaat immers 7 groote folia (31 × 20 cM.) in het uit sterk en schoon papier bestaande album van den Antwerpschen rederijker Adriaan Wils[25] en werd waarschijnlijk door dezen ca. 1600 gemaakt naar den druk van 1564. In elk geval heeft de man met uiterst veel toewijding zijn taak volbracht, want elke strophe (twee per bladzijde) vangt aan met een allerkwistigst versierde gotische kapitaal (ca. 9 × 10 cM.), terwijl boven en onder ieder dertiental regels veel wit overblijft[26]. Het valt inmiddels op, dat de afschrijver ook maar de geringste herinnering aan een titel heeft weggelaten, zoodat de oningewijde meent, met het eigen werk van Wils te doen te hebben en er zeker allerminst aan denkt, dat hij een tachtig jaar ouder

(21) Dit afschrift beslaat de eerste bladen van een perkamenten handschriftje, afkomstig uit de... 15de eeuw, volgens de **Bibliotheca Heberiana.** Catalogue of the late Richard Heber, Esq. Part the eleventh. Manuscripts. [1836], p. 32, no. 343. Het bundeltje ging eerst over in het bezit van C.P. Serrure, die het beschreef en deszelfs inhoud, **zes** stukjes, afdrukte (**Vaderlandsch Museum**, V, 1863, pp. 381 vlgg.). Sinds 1892 behoort het toe aan het Museum Plantin-Moretus (M 253). Zie L. Bakelmans, **Heynken de Luyere** (Antw., z.j., 1920), p. 64 en Dr. J.A. Goris, **De 'Refereynen' van Cornelis Crul**, in **Den Gulden Passer**, NR IV (Antw., 1926), p. 120. Daar deze copie, die weliswaar, naar het oordeel van Serrure (**a.w.**, p. 386), 'verre weg de zuiverste lezing oplevert,' nochtans de 26ste strophe, met 's dichters acrostichon, **niet** bevat (cf. hierboven, noot 12), kan ze onmogelijk door hemzelf gemaakt zijn.

(22) Te vinden in het Hs. Sloane 1174 (British Museum), hs. beschreven door K. De Flou - E. Gailliard, **Beschrijving van Middelnederlandsche en andere Handschriften die in Engeland bewaard worden** (Gent, 1897), pp. 64-65 en door Dr. J.A. Goris, **a.w.**, p. 121 vlgg. Daar uit geen dezer beschrijvingen blijkt, uit hoeveel Strophen het gedicht bestaat, is het niet mogelijk te zeggen of we hier Cruis eigen handschrift, dan wel een luxe-afschrift hebben, zooals dat van Wils (zie de vorige noot en hieronder, noot 26).

(23) Nl. door den Antwerpenaar Jan de Bruyne en gedrukt door K. Ruelens, **Refereinen en andere gedichten uit de XVIe Eeuw I** (Antw., 1879), pp. 173-188 (de 26ste strophe ontbreekt). Vgl. onze **Rhetores Bruxellenses II** (Brussel, 1936), p. 59, n. 1.

(24) Kon. Bibl., Brussel, Hs. 15663.

(25) Zie over hem J.G. Frederiks en F.J. Van den Branden, **Biogr. Woordenboek**^{2} (Amst., 1892), p. 892, artikel gebaseerd op een aldaar niet vermelde studie van J.F. Willems in het **Belgisch Museum I** (Gent, 1837), p. 364 vlgg. (zie nog **Belg. Mus.**, IX, 1846, p. 289).

(26) Dit voorbeeld toont aan, dat een sierlijk hs. niet noodzakelijk het eigenhandig hs. is van den auteur (cf. hierboven, noot 22).

product vóór zich heeft, bovendien tot tweemaal toe geïnterdiceerd[27].

II. Een eerste verboden spel teruggevonden.

Dit puike afschrift van een hyperschandaleus gewrochtje bracht er ons als vanzelf toe, A. Wils' bundel eens nader te onderzoeken, zulks te eerder, daar er in het nogal lijvige handschrift een achttal tooneelstukjes opgeborgen liggen, die al dadelijk den indruk verwekken, bedorven copieën te zijn van veel ouder werk.

Het allereerste spelletje dan (Fol. 1^{v} vlgg.) begint alweer met een prachtige hoofdletter en heeft als titel (vgl. de reproductie):

> **Een present spel van twee persoonagen. de namen syn dese te weeten, den sorchvuldigen mensche een Man slechtelyck gecleet. troost der schrifture een man degelyck gecleet ~**

Boven dien titel prijkt de door het Gezelschap Jesu in zwang gebrachte variante op het christogram I.H.S., alsof de copiïst dusdoende den nadruk wil leggen op zijn rechtgeloovigheid en alle verdenking van andersgezindheid van meet af aan beletten[28].

De inhoud luidt als volgt: **Troost der Schrifture** hoort **Sorchfuldigen Mensch**, een geruïneerden burgerman, den Almachtige dringend om Zijn bijstand smeeken (r. 1-8). Nering en werk, zoo klaagt de ongelukkige, gaan zienderoogen te niet. Ook heeft hij ‘syn lant en syn sant’, ja zelfs zijn kleeren grootendeels te gelde moeten maken (r. 13-22), want vrouw en kinderen kan hij onmogelijk zien lijden (r. 33-38). Door het ontbreken van elken uitweg wordt hij radeloos, redeloos, reddeloos en zucht (r. 45-52):

(27) Andere vb. bij Dr. Fr. Lyna - Dr. W. Van Eeghem, **Jan van Styevoorts Refereinenbundel** II (Antw., z.j., 1930), p. 301 vlgg.

(28) ‘Im Mittelalter’, leest men in Dr. M. Buchbergers **Lexikon für Theologie und Kirche** V (Freiburg im Breisgau, 1933), kolom 364, ‘wird der 2. Buchstabe (d.i. van IHS) gotisiert und meist noch mit dem Kreuz verschen:

† †
Ihs, später IHS.

Bei den Jesuiten wird es, als **Jesura habemus socium** oder **Jesu humilis societas** gedeutet, seit **Ignatius v. Loyola** mit Beifügung von Kreuz und 3 Nägeln zu einer Art Ordenswappen.’ - Een ander teeken, een variante op het beroemde cijfer 4 (cf. M. Sabbe, in **Den Gulden Passer**, NR IV, 1926, pp. 146-150 en VII, 1929, p. 187) wordt, met hetzelfde doel als bij A. Wils, door een (overigens onbekende) bezitster gebezigd op het laatste blad v^{0} van een boek, dat op den index van 1570 voorkomt (Sepp, **a.w.**, pp. 202 vlgg. en 227 vlg.), nl. **De Fonteyne des Leuens** (oudste druk: 1533). De twee teekens samen ontmoet men op het eerste drukkersmerk van Hendrik Aertsens I (Antw., 1586-1658) en op het tweede van Hier. Verdussen I (Antw., 1550-1635), blijkens G. Van Havre, **Marques typographiques** etc. I (Anvers, 1883), p. 3 en II (ib., 1884), p. 308.

Soo is myn hert benout vol van onrusten
Soo dat jck dach noch nacht en can gerusten
Waer dat jck gaen tsy jn wat plecken
Jck wilde dat die eerde my woude bedecken
Dat jck wyf en kinderen niet en saech jnt benouwen

Hierop drukt **Troost der Schrifture** den wanhopige, 'die nemer meer rust en heeft jnt swerrels contrye' (r. 14), in de allereerste plaats op het hart, dat hij vooral om zijn ziel moet bekommerd zijn (r. 23-28). God zorgt wel voor de vogelen (r. 29-32) en de bloempjes (r. 39-44). Wie op Hem ten volle betrouwt, zal door Hem gered worden, zooals bv. de Israëlieten in de woestijn. Paulus zegt trouwens duidelijk, dat wij tevreden moeten zijn (r. 53-62).

Daar **Sorchfuldigen Mensch** evenwel zijn onzaligen hartewensch vernieuwt (r. 63-70), wijst **Troost van Schrifture** hem er op, dat de Heer nooit Zijn schepsel verwaarloost (r. 71-78). Wat de zorg voor het huisgezin betreft (r. 79-82), de vader dient zijn kroost in de vreeze des Heeren op te voeden en dan kan de rechtvaardige geen gebrek lijden (r. 83-88). 'Maar', valt **Sorchfuldigen Mensch** hem in de rede, 'heeft God dan al deze ellende gewild?' (r. 89-98). 'In geen geval,' antwoordt **Troost van Schrifture**, 'zal God Zijn kinderen verlaten, zooals Jozef en Daniël afdoende bewijzen (r. 99-104).' Nu oppert **Sorchfuldigen Mensch**, ofschoon reeds eenigszins opgebeurd, vrijmoedig schamper (r. 105-110):

O tis al goet seggen sonder de gene diet proeft
Jck bent diet behoeft tys wel te bemercken
Ja oft jck cost vinden te wercken
Jck souwer by stercken siel en**de** lijff
Maer nu ben jck een Arm cattijf
Met kinderen en wyf jn twerrels eruen

t.o. 32

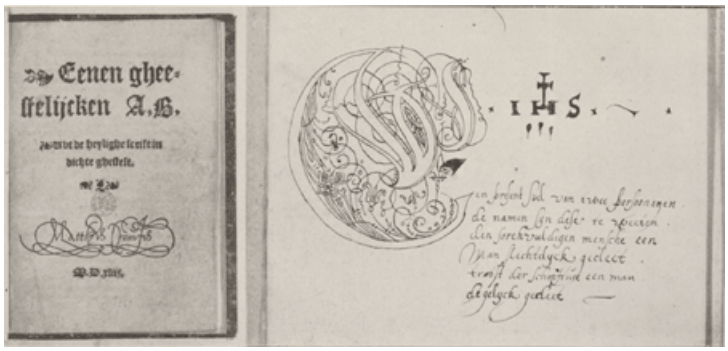
Eenen gheestelijcken A,B.

Links: Cornelis Cruls alphabetisch gedicht (Antw., ca. 1520). Titelblad van den **tweeden** oudst bekenden druk (Antw., 1543). Het **eenig** bekend exemplaar berust in de Universiteitsbibliotheek te Gent. (Zie p. 32 en nota 12).
Rechts: Titel van het verboden spelletje, ca. 1550 te Brugge gemaakt door Cornelis Everaert en ca. 1600 afgeschreven door A. Wils (Zie p. 31). Rechts van de sierletter het waarborgmerk van rechtgeloovigheid. (Kon. Bibl. Brussel, Hs. 15663, Fol. 1v). Beide reproducties zijn verkleind.

‘Stelt uw betrouwen op God,’ herhaalt **Troost van Schrifture**, want Hij zegt (r. 111-116):

> al moecht een moeder haer kint verlaten
> Al waert datset dee wt snellen keere
> Soo en sal jckt niet verlaten spreckt god de heere
> Maer jck salt vertroesten jn alle syn vervaerheyt

Overigens, gaat **Troost van Schrifture** verder, de Heere kastijdt hen, die hij liefheeft, want zonder beproeving komt niemand in Gods rijk (r. 119-128). Ook moeten wij onzen wil steeds in den Zijnen stellen (r. 135-142). Als **Sorchfuldigen Mensch** hierop verklaart, van zijn zwaarmoedigheid genezen te zijn en God te willen loven (r. 117-118 en r. 129-134), ja, alle tribulatie en zelfs den dood bereidwillig te aanvaarden, zet **Troost van Schrifture** uiteen, dat de Heer het niet zoover zal laten komen: zie de 5000 gespijzigden en Elias (r. 147-158). De rechtvaardige heeft bovendien, naar het getuigenis van David, steeds gezegevierd (r. 161-166). **Sorchfuldigen Mensch**, thans ten volle gerustgesteld, heft, samen met **Troost van Schrifture**, een plechtigen lofzang aan op den Hemelschen Vader (r. 167-190)

> Op dat de toehoorders metter hertten moegen doen desgelijcx

Ten slotte spoort **Troost van Schrifture** de aanwezigen er toe aan, eveneens geheel hun betrouwen in God te stellen, den eenigen troost in deze benarde tijden (r. 191-197).

Uit het voorafgaande blijkt duidelijk, dat hier de katholieke kerk en hare instellingen met het volledigste stilzwijgen worden voorbijgegaan, wat evenwel, sinds 1550, een voldoende reden was om het spel te doen veroordeelen. Als we aan den anderen kant het stukje tot zijn eenvoudigste uitdrukking herleiden, dan zien we, hoe we vóór een tweespraak of dialoog komen te staan tusschen een persoon, die tot driemaal toe verklaart, geen rust te kunnen vinden in deze wereld en een tweeden persoon, die zijn medemensch troost met tal van Schriftuurplaatsen, waarin de goddelijke liefde zich ten volle openbaart. Welnu, een en ander vinden we bijna woordelijk terug in den titel van een boek, waarvan C. Sepp, de

bekende toelichter van de **Indices**, zonder meer getuigt: ‘Dit geschrift bleef mij onbekend.’ en dat op de lijst van 1558 als volgt vermeld wordt:

> Eenen schoonen troostelycken Dialogus, van twee personnaigen. Te weten 't geslachte der menschen, diewelcke hem seer beclaghende is, hoe hy inder weerelt geen ruste vinden en can: die andere is ghenaempt, Die godlicke liefde, die welcke hem vertroostende is, met veel godtlycke scrifturen, ende wtlegginghe der thien gheboden Gods[29].

Wij laten in 't midden of deze lange titel wel degelijk die van het boekje is en niet veeleer gedeeltelijk uit de pen is gevloeid van den **censor** (om daardoor den graad der schandaleusheid te kennen te geven en de identificeering te vergemakkelijken)[30] en vestigen alleen nog de aandacht op de laatste zes woorden: **‘ende wtlegginghe der thien gheboden Gods,’** die met wat voorafgaat één geheel schijnen uit te maken. We bekennen, dat deze woorden ons langen tijd hebben doen aarzelen, vooraleer tot onze identificatie over te gaan: inderdaad, in ons stukje wordt van de tien geboden met geen enkel woord gerept. Bij nader inzien hebben we echter de oplossing gevonden: in die dagen werd nl. na het hoofdwerk vaak nog het een of ander, veroordeeld of veroordeelenswaardig, opus meegedrukt[31], zoodat we in ons geval niet met

(29) Sepp, **a.w.**, p. 135.

(30) Hij is op één na de langste (6 regels) van den index (1558). Op den index van 1570 telt de titel soms 8, ja 9 en 10 regels en zelfs éénmaal 11, maar dan wordt het boek ook als **pestilentissimus** bestempeld (Sepp, **a.w.**, p. 251).

(31) Sepp, **a.w.**, pp. 12-13: **A. Coruini expositio decalogi etc., adjecta est brevis discendae Theologiae ratio, autore Phil. Melanchtone.** 1537; p. 20: **C. Heghendorphini Christiana institutio etc., cum expositione orationis dominice Philippi Melanchtonis**; p. 62: **Sententie pueriles addite L. Culman de vera religione**; p. 72: **Een seer profitelyck ende troostelyck boecxken van den ghelooue** etc., **daerby staende een boecxken van der liefden**; p. 57: **Salus populi met des creupelen Calengier**; p. 93: **Een nieuwe suuerlycke vigilie int duytsche, met den Pater noster**; p. 138: **Van die Christelycke vrijheyt ende cort begrijp der gansscher scrifturen;** p. 164: **Antithesis** etc. + **Dei decalogi** etc. + **Imago Antichristi**; p. 182: **P. Palladius in Dominicalia Euangelia; sequitur placita Lutheri** etc.; p. 215: **Een cort simpel bescheyt** etc. **In het selue boecxken volcht noch een claer cort berecht**. etc.; p. 220: **Broederlycke vereeninghe** etc. **Item een seyntbrief van Michiel Salter** etc.; p. 229: **T'ghulden Ghebedeboecxken** etc. + drie **Items;** p. 231: **Item van dat Ghelooue** etc. **ende van eens christens menschen oeffeninghe ende wercken.**; p. 245: **De Psalmen David** etc. **mitsgaders den Christelycken Catechismus etc.**; p. 251: **Een schoon sermoon etc. Item noch een schoon Sermoon etc. Item noch een schoon Sermoon.** en andere meer.

één enkel geschrift, zooals C. Sepp meende, maar wel met twee verschillende geschriftjes hebben af te rekenen. Het tweede intusschen is, wegens zijn al te beknopte titelopgave, bezwaarlijk te herkennen uit de menigvuldige uitgaven, die toenmaals aan dat thema werden gewijd en die waarschijnlijk **tutti quanti** op de **Indices** werden geplaatst(32).

Daar ons stukje dus een verboden stukje is, begrijpen we nu ook hoe de afschrijver, zich ten volle daarvan bewust, alles in het werk heeft gesteld om het verbodene zooveel mogelijk te vermommen. Boven het spelletje bv. schrijft hij niet **Eenen schoonen troostelycken Dialogue**, maar integendeel **Een present spel**, ofschoon geheel ten onrechte, want van een **present** of geschenk is er nergens in spraak(33). Voorts wijzigt hij, hoewel niet grondig, de namen der personages **('t geslachte der menschen**, en **Die godlicke liefde** worden resp. **Sorchfuldigen Mensch** en **Troost van Schrifture)** en voegt bij elken naam een tooneelaanwijzing. Overigens deelt hij van den lofzang aan het slot slechts bedorven fragmenten mede, alweer met opzet, want na de eerste zes regels laat hij de rest van de bladzijde wit en neemt den hymnus, nl. een schitterend refrein van vier Strophen (17 × 4) op den stok:

Niet ons heer maer v sij loff glorie en eer

in zijn geheel op achteraan in zijn album (Fol. 121). Ook het eigenlijke slot, een rondeel, is moedwillig verminkt. Eindelijk heeft onze Antwerpenaar den tekst niet alleen op een twaalftal plaatsen foutief afgeschreven (opzettelijk?), maar hij heeft dien op den koop toe nog geregeld verbrabantscht. Zoo vervangt hij **dinnen** (:**winnen**; r. 16) door **dunnen** en **ontsticken** (:**beschicken**; r. 88) door **onstucken**, maar laat anderzijds in het midden van regel 75 onveranderd staan (uit onbegrip?): **houen**, d.i. **ouen**. Brengen deze drie voorbeelden ons naar Vlaanderen, het in vollen regel 21

(32) Bv. Sepp, a.w., p. 80: **Een seer schoon boecxken, in den welcken begrepen es een schoone verclaringhe van den X gheboden**, etc.; p. 133: **Een Christelycke wtlegghinghe oft expositie op die thien gheboden** etc.; p. 261: **Van de thien gheboden een corte vuijtlegghinghe ende een verclaringhe des rechten gheloofs**, etc; p. 228: **De Thien gheboden bij Jacob Janssen Brugis** (cf. hieronder, noot 34).

(33) Zie over het presentspel onze mededeelingen in **Tooneelgids XXIV** (Brussel, 1938), p. 57.

gebruikte woord **woecker** (= bank van leening), daarentegen **(Myn cleederen syn meest jnden woecker gebrocht)**, verplaatst ons zonder eenigen mogelijken twijfel naar Brugge en naar geen enkele andere Vlaamsche stad[34].

Door welken Brugschen rederijker dan is ons stukje vervaardigd? Welnu, na nog eens alleraandachtigst de gedichten te hebben nagegaan, waarin E. De Dene anno 1561 zijn overleden kunstbroeders - allen Bruggelingen - herdenkt[35], zien we er ons als het ware toe verplicht, het verboden spelletje aan niemand anders toe te kennen dan aan Cornelis Everaert. We weten immers dat deze laatste literair werkzaam is geweest van 1509 tot 1556[36], dat hij als factor van de Brugsche H. Geestkamer met verschillende bijdragen optrad te Gent in 1539[37] en dat twee zijner spelen, nl. XIII en XV, alsook het Gentsche, werden verboden, het laatste nà, de eerste vóór de opvoering[38].

Het eigenaardige nu is, dat bewuste drie stukken, net als VIII en XVI[39], menigen trek met het thans besprokene gemeen hebben. In VIII, XV en XVI, bv., wordt al even nadrukkelijk aangemaand tot berusting en lijdzaamheid, terwijl XV, XVI en vooral het Gentsche spel op hunne beurt rijk zijn aan verwijzingen naar de Schrift. Voorts eindigen ook XIII, XV en XVI met een lofgedicht op God. Overigens komt het zwaartepunt (r. 53):

> soo wie op den heere set alle syn betrouwen

insgelijks voor in XV (r. 590-591):

> liefde onderhout
> Al vooren tot Godt / jn een vast gheduer

(34) **Cf. Verdam, Middelnederl. Woord. IX** (1929), kol. 2740. - De Brugsche oorsprong van het spelletje maakt het niet onwaarschijnlijk, dat het daarachter gevoegde stukje de eveneens te Brugge verschenen **Thien Geboden** zijn (cf. hierboven, n. 32, **in fine**), in welk geval de eerste druk van deze laatste nog vóór 1558 te plaatsen is.

(35) Cf. Dr. J.W. Muller - Dr. L. Scharpé, **Spelen van Cornelis Everaert** (Leiden, 1898-1920), p. XXI vlgg.

(36) Cf. A. Duclos, **Bruges. Histoire et Souvenirs** (Bruges, 1910), p. 423.

(37) Cf. onze **Tooneelgeschiedkundige Bijdraagjes II** (**Tooneelgids, XXV**, Brussel 1938, p. 5 vlgg.).

(38) Cf. Muller-Scharpé, **a.w.**, p. 593 en p. 601, alsmede onze in de vorige noot aangehaalde studie, p. 15 vlgg.

(39) Cf. Muller-Scharpé, **a.w.**, p. 574 en p. 606.

alsmede in XVI (r. 558):

> Stelt hu betrauwen jnden Heere gheheel

en niet het minst in het Gentsche spel (r. 448-449):

> Dits meesten troost voor de mensche ghemeene
> Betrauwen duer dwoordt op Christum alleene

Vooral zekere wendingen komen treffend overeen. Zoo herinnert onze r. 1:

> O Almoghenden godt hooge van werden

al dadelijk aan XV (r. 634):

> O almuechghende godt / lof ende danc

De vrijpostige woorden, waarmede **Sorchfuldigen Mensch** zijn vertrooster onderbreekt (nl. r. 105 vlgg.):

> O tis al goet seggen sonder de gene diet proeft
> Jck bent diet behoeft tys wel te bemercken

vindt men terug in XVI (r. 563 vlgg.), waar **Sober Wasdom**, een der klagers, als volgt antwoordt op **Beleedt van Wysheden**, den bijbelvasten raadgever:

> Tes goet te clappene
> Voor die jn weilden / sitten ghegrouft.
> Maer zoo wye aermoede / daghelicx prouft
> Met groot labuer / twort hem veruelich.

Het merkwaardigst is wel de passus (r. 113-115; wij onderstrepen):

> **want hy** (= God) **seyt** al moecht een moeder haer kint v**er**laten
> Al waert datset dee wt snellen keere
> Soo en sal jckt niet verlaten **spreekt godt de heere**

van welks begin en slot, echte haakjes, XVI (r. 596 vlgg.) **een** ander voorbeeld oplevert (vetjes van ons):

> **Want Christus seght** selue / by **zynder** ghenaden
> Comt alle tot my / die zyt verladen
> Met den packe van aerbeyde / op uwen hals.
> Jc zalhu ontlasten / van veil onghevals.
> Want jc bem odmoedich / **ende** sachtmoedich van wercken
> **Seght Christus...**

Nog een woordje over het rondeel aan het slot (r. 191-197) dat, naar we hierboven zegden, met opzicht ontwricht werd en er aldus uitziet:

> O mensche die dit gehoort hebt ouer al
> Wilt dit printen jn u hertte binnen
> Troest hier u mede jn u ongeval
> O mensche die dit gehoort hebt ouer al
> Wilt dit planten jn u hertte binnen
> Troest u hier mede al is de neringe smal
> Want die den benauden tyt beleeft die salder troest jn vinden

Krachtens het schema **abaaabab** moet r. 195 inderdaad drie regels lager staan en r. 196 zijn plaats innemen. Anderzijds is r. 197 uit den booze, want in het Brugsch is **vinden** als rijm op **binnen** onmogelijk[40]. De emendatie ligt evenwel voor de hand: daar in de slotregels de factor zoo goed als altijd den naam van zijn Kamer te pas brengt, zal dat i.c. ook wel gebeurd zijn en aangezien Everaert in XV (r. 421-422) schrijft:

> Prent die woorden ter herten binnen
> Dats de devyse vanden Drien Santinnen

zullen we, tevens denkende aan XXII (r. 496) en XXIV (r. 732)[41], het rondeel op deze wijze herstellen:

(40) Het rijm **vinden: binnen** is Brabantsch. Vgl. hierboven den tekst bij noot 34.
(41) Cf. Muller-Scharpé, **a.w.**, p. 376 en p. 408.

O mensche die dit gehoort hebt ouer al
Wilt dit printen jn u hertte binnen
Troest hier u mede jn u ongeval
O mensche die dit gehoort hebt ouer al
Troest u hier mede al is de neringe smal
Duer sHelichs Gheests gracie / ende der Drye Santinnen
O mensche die dit gehoort hebt ouer al
Wilt dit printen jn u hertte binnen

Tot dusver zagen we, **waar** en **door wien** ons stukje werd geschreven. **Wanneer** zulks precies plaats had, valt moeilijker te zeggen. Wegens de groote rol, echter, die de Bijbel er in speelt, zouden we geneigd zijn, het nà 1539 te dateeren, te meer daar het laatste stuk in C. Everaerts handschrift uit 1538 dagteekent(42). Het moet evenwel eerst nà 1550 gedrukt zijn, zooniet zou het reeds op den **Index** van dat jaar hebben gestaan.

(Slot volgt).

Dr. W. VAN EEGHEM.

(42) Cf. Muller-Scharpé, **a.w.**, p. 653 en onze in noot 38 geciteerde studie, p. 20, n. 62.

Kunstgeschiedenis en kunstcritiek

We zijn deze paar laatste jaren enkele algemeene werken over de kunstgeschiedenis der Nederlanden rijker geworden, waarop ik met nadruk de aandacht wensch te vestigen. Herhaaldelijk wees ik op de **Geschiedenis van de Vlaamsche Kunst**, welke, onder leiding van Prof. Stan Leurs, bij de Sikkel verschijnt en waarvan de publicatie een gebeurtenis mag heeten. Al mag men betreuren dat het voleindigen ervan zoo lang op zich heeft laten wachten, thans is dit standaardwerk voltooid, zoodat ik de gelegenheid te baat zal nemen om er in een volgend nummer over te schrijven.

Onder redactie van Dr. H.E. van Gelder, directeur van het Gemeentemuseum te's-Gravenhage, heeft inmiddels het licht gezien een lijvige **Kunstgeschiedenis der Nederlanden**(1), 'samenvattende kunstgeschiedenis van Nederland en Vlaanderen', welke als vulgarisatiewerk in den regel voortreffelijk mag heeten: 'de eerste populaire algemeene Nederlandsche kunstgeschiedenis', zooals Dr. van Gelder het werk kenschetst, waarbij echter voor elk hoofdstuk naar een medewerker is gezocht, 'die een speciale studie van het onderwerp heeft gemaakt, opdat juist de meer populaire behandeling gedekt zou zijn door een wetenschappelijke verantwoordelijkheid.'

Wat de middeleeuwen betreft, wordt de bouwkunst behandeld door Dr. Frans Vermeulen, de boekkunst (miniaturen) door Dr. A.W. Byvanck, de beeldhouwkunst door Prof. W. Vogelsang. Over de schilderkunst schrijft Dr. N. Beets, ditmaal onder het opschrift 'de **Hollandsche** schilderkunst der 15^{e} eeuw', waar het meer dan ooit zou betamen van de '**Nederlandsche** schilderkunst' te gewagen, immers de Vlaamsche, of laten we zeggen: de in Vlaanderen werkzaam geweest zijnde meesters minstens even belangrijk, feitelijk heel wat belangrijker zijnde dan de Hollandsche (Hollandsen, niet slechts door hun 'origine', maar door hun opleiding, hun levens- en arbeidskring enz.). Dr. Beets' imperialistisch standpunt leidt tot de zonderlingste gevolgen; worden als 'Hollandsche' schilders besproken, zoowel zij die, betwistbaar of onbetwist-

(1) Uitgeversmaatschappij W. De Haan, Utrecht, 1937.

baar van Noordnederlandschen oorsprong (en dan nog wel naar de huidige grensafbakening) ‘naar het Zuiden zijn getrokken’ als zij ‘die in Holland bleven’. Tot de eersten rekent hij Jan van Eyck (waarschijnlijk te Maaseik geboren), Pieter Christus (wiens wieg te Baarle, niet ver van's-Hertogenbosch stond), Hugo van der Goes (uit Zeeland afkomstig), Gerard David (geboorteplaats onbekend), Dirk Bouts (een echte Hollander, naar het geopolitisch begrip, immers een Haarlemmer); tot de tweeden in hoofdzaak Jeroen Bosch (eveneens te's-Hertogenbosch geboren). Met Memling geografisch geen blijf wetend, laat hij dezen meester onbesproken; nu't ongeveer vast staat dat deze te Selingenstadt het levenslicht zag, zal Dr. Beets wellicht verkiezen hem in de Duitsche kunst, liever dan in de Vlaamsche, in te burgeren, zooals daartoe reeds bij de Duitsche kunsthistorici de annexionnistische tendens zich afteekent.

De Noordnederlandsche schilderkunst in de zestiende eeuw heeft Dr. J.G. van Gelder voor zijn rekening genomen, bijgestaan door N.F. Van Gelder-Schrijver. De bouwkunst der Vroeg-Renaissance wordt weer door Frans Vermeulen bezorgd. Aan Prof. August Vermeylen is de taak opgedragen over ‘de Vlaamsche schilderkunst ten tijde van Bruegel en Rubens’ te schrijven; om heel onze machtige en rijke kunst van de 16^{e} en de 17^{e} eeuw te schetsen, beschikt Vermeylen over 20 bladzijden; enkel over Bruegel en Rubens wordt een weinig uitgeweid; voor de andere meesters blijft het bij een opsomming van namen en werken.

Dan komt de schilderkunst van de 17^{e} eeuw aan de beurt. Eerst deze in de eerste helft, daarna deze in de tweede, beide voortreffelijk uiteengezet door Dr. Van Gelder (82 bladzijden). Dr. M.D. Ozinga weidt uit over de Nederlandsche bouwkunst, van het ontstaan der Republiek tot den tijd van Willem III. Vervolgens wordt de Nederlandsche beeldhouwkunst in de zeventiende eeuw door Dr. C.N. De Jonge besproken. Waarna Dr. M.D. Ozinga weer de bouwkunst, van Willem III tot het einde der Republiek in overzicht neemt.

De achttiende eeuw wordt aan Mr. A. Staring toevertrouwd, die een veertigtal bladzijden vult over deze vrij onbenullige periode.

De schilderkunst in de 19e eeuw geeft aanleiding tot een opstel van J. Knoef over de kunstontwikkeling vóór 1860 en een ander van Dr. Gerard Brom over de Haagsche School. Waarna Dr. August Vermeylen, weer in één enkel hoofdstuk (20 bladzijden), heel de Belgische kunst sedert 1830, de hedendaagsche schilders inbegrepen, afhandelt. A.M. Hammacher beschrijft ‘Het voorspel der twintigste eeuw’ (Breitner, Israëls, Jan Toorop, Thorn Prikker, Van Konijnenburg enz.). Aan Dr. G. Knuttel wordt de opdracht toevertrouwd de ‘Schilderkunst der twintigste eeuw’

samen te vatten (waartoe Van Gogh gerekend wordt, en verder vooral Sluyters, Gestel, de Wiegman's enz. in aanmerking komen, terwijl de jongere generatie, met Joep Nicolas, Kruyder, Bendien, A.C. Willink, R. Hynckes, Pycke Koch e.a. niet onvermeld blijft), waarna dezelfde auteur ook de bevoegdheid heeft om over de 'Moderne Beeldhouwkunst' te spreken, waarbij wij er ons andermaal over mogen verheugen, zooals in zijn opstel over de hedendaagsche schilders, zelfs de jongste en meest vooruitstrevende vertegenwoordigers van de nieuwere kunstuitingen met veel kennis van zaken en een onvermengde sympathie besproken te zien. Ten slotte krijgt Dr. F. van Thienen de 'Bouwkunst der laatste halve eeuw' te behandelen en kwijt deze zich met een volkomen begrip van de hedendaagsche kunstopvatting van zijn taak; Berlage, De Bazel, Van der Mey, De Klerk, Dudok, Kropholler, Buys e.a. worden met de verschuldigde bewondering of waardeering begroet, 't Is een van de merkwaardigste kanten dezer 'Kunstgeschiedenis', dat er een zoo belangrijke plaats aan de moderne pogingen en strevingen wordt ingeruimd.

Mij moet het echter van het hart dat het feitelijk oogenverblinding voor den naïeven lezer is, deze Kunstgeschiedenis voor een 'samenvattende geschiedenis van Nederland en Vlaanderen' te laten doorgaan. In dit boek van 560 bladzijden zijn er dus in het geheel 40 aan Vlaanderen gewijd, en dan nog enkel aan de schilderkunst; de Vlaamsche bouwkunst wordt evenmin als de Vlaamsche beeldhouwkunst onder oogen genomen. Alsof die niet bestonden. Wat Prof. Vermeylen in zoo'n overzicht in vogelvlucht van tweemaal 20 bladzijden - 20 over de 16^{e} en 17^{e} eeuw, 20 over de 19^{e} en 20^{e} - tot stand heeft kunnen brengen, is uiteraard heel weinig; 't kon niet anders of zijn bespreking, vergeleken bij deze van zijn Noordnederlandsche confraters, moest erg oppervlakkig uitvallen. De Vlaamsche middeleeuwen worden als zelfstandige kunstbevestiging eenvoudig doodgezwegen, behalve wanneer Dr. N. Beets velen onzer meesters bij de 'Hollandsche schilderkunst' inlijft, op grond van hun geboorteplaats.

De beteekenis van dit vulgarisatiewerk is zoo groot, ook voor het Vlaamsche publiek, de waarde ervan doorgaans zoo hoog, dat ik deze korte bespreking met den wensch besluit, dat van een volgenden druk gebruik zal worden gemaakt om het boek uit te bouwen tot een volledige 'kunstgeschiedenis der Nederlanden', de Noord- en de Zuidnederlandsche kunst op gelijken voet naast elkaar gesteld zijnde; zelfs al wordt daarin aan de Zuidnederlandsche kunststroomingen niet precies dezelfde ruimte afgewogen als aan de Noordnederlandsche, zou't passen aan onze architectuur, onze beeldhouwkunst, onze schilderkunst, van de 15^{e} eeuw tot heden, enkele hoofdstukken voor te behouden, waarin deze

wat beter tot hun recht zouden komen, als eigen verschijning, met hun zelfstandigheid, tevens in hun verband met de Noordnederlandsche. Dan zullen we met nog meer overtuiging en zonder principieel voorbehoud van belang dit werk ook de Vlaamsche lezers kunnen aanbevelen.

***

Een standaardwerk in den vollen zin des woords is Prof. Dr. W. Martin's **'Hollandsche schilderkunst in de zeventiende eeuw'**(2), met zijn twee deelen. het eerste **'Frans Hals en zijn tijd'**, waarin de opkomst van de Noordnederlandsche schilderkunst en hare ontwikkeling rondom Hals wordt beschreven, het tweede **'Rembrandt en zijn tijd'**, waarin de groote bloeiperiode en de nabloei dezer kunst worden behandeld. Dit 1000 bladzijden omvattend werk is niet alleen het volledigste, maar ook het beste dat aan het glanstijdperk van de Noordnederlandsche schilderkunst gewijd is geworden; wel is waar is de literatuur over dit onderwerp als geheel, hoe vreemd het ook moge schijnen in een land waar zooveel aan geschiedenis wordt gedaan, bezonder schaarsch; reden te meer om ons over het verschijnen van dit een gapende leemte vullend boek te verheugen, dat ineens een zoo merkwaardige bijdrage tot de kennis van de geschiedenis der Hollandsche schilderkunst in de Gouden Eeuw vormt.

De bedoeling van den schrijver was vooral den ontwikkelingsgang te schetsen, niet alle schilders één voor één zoo volledig mogelijk te behandelen; ook voor deze doelstelling, de lastigste, de nuttigste, verdient Prof. Martin allen lof; een doelstelling welke groote moeilijkheden baart, gezien 'de tallooze kruisingen van wederzijdsche invloeden, de groote individueele varianten in één groep van schilders, de vaak belangrijke wijzigingen binnen den ontwikkelingsgang van één enkelen kunstenaar' (Prof. Martin heeft echter alle systematiek weten te vermijden), maar de eenige, welke toelaat eenig licht te werpen op de wording en de evolutie, den hoogstand en den achteruitgang van een kunstperiode of van een schildersschool, met haar ideaal en haar stijl. Lastig is't daarbij vooral de indeeling te kiezen; na verscheiden proeven heeft Prof. Martin, binnen het gestelde chronologisch raam, twee criteria erkend: de kunstcentra als eerste, ondergeschikte, de onderwerpen als tweede, voornaamste, en ook met deze indeeling kan doorgaans vrede worden genomen daar beide concepten in Nederland elkaar vrij volledig dekken, iedere kunstenaarsgroep ook met voorliefde bepaalde onderwerpen behandeld hebbend; zooniet de

(2) J.M. Meulenhoff, Amsterdam.

eenig mogelijke, schijnt ze voorloopig wel als de doelmatigste te mogen worden beschouwd; ten opzichte van de Noordnederlandsche schilderkunst der 17e eeuw meer dan voor andere, omdat deze, niet zoo universeel als gene, vooral haar oorspronkelijkheid en haar nationale eigenaardigheid in bepaalde genres heeft weten te bevestigen, wel het meest in de portretschildering, welke te rechte voor de meest persoonlijke en meesterlijkste uiting van de Hollandsche schilderkunst doorgaat.

Chronologisch gesproken, blijkt de indeeling grosso modo uit het opschrift van beide boekdeelen van het werk. Het eerste is gewijd, eerst aan de opkomst van de Hollandsche schilderkunst in het algemeen, waarbij bondig de wordingsgeschiedenis in de 15een in de 16e eeuw wordt overblikt, daarna aan de opkomst van de zeventiend' eeuwsche schilderkunst gedurende de eerste jaren van de eeuw, eindelijk aan de schitterende affirmatie van Frans Hals en de onder dezes invloed werkende schilders. Onder de voorloopers worden begroet mannen als Abraham Bloemaert, Gillis van Coninxloo, Roelant Savery, Hercules Seghers, de van de Veldes, Avercamp, ook Jan van Goyen en Salomon Ruysdael met hun vroeger werk enz., tevens de eerste portretschilders als Ketel, Mierevelt, Ravesteyn, Moreelse, Honthorst e.a. Maar al deze worden overvleugeld door den grooten virtuoos Frans Hals, zoo volksch en zoo aristocratisch, zoo levensecht en zoo rijk aan humor, als schilder de pittigste onder al de Hollandsche meesters. Weldra staat hij aan het hoofd van een heele school genreschilders, Dirck Hals, A. Palamedesz, Judith Leyster enz., terwijl ook de boerenschilders hem en zijn leerling, den Vlaming Adriaan Brouwer, veel te danken hebben, o.m. Adriaan van Ostade en Cornelis Dusart, en zelfs de stillevenschilders, als Pieter Claesz, Willem Heda en zoovele anderen, onder zijn invloed geraken.

In het tweede boekdeel valt het accent vanzelfsprekend op den grootsten der Hollandsche schilders Rembrandt van Rijn, maar worden niettemin alle voorname meesters uit de bloeiperiode besproken, de portret- en historieschilders uit Rembrandt's school, te Amsterdam en elders, alsmede de van Rembrandt's genie onafhankelijken, waarbij voornamelijk in aanmerking komen de Delftsche figuurschilders, met Johannes Vermeer, Carel Fabritius en Pieter de Hooch als spil van deze beweging, de Leidsche fijnschilders, met Gerrit Dou, Frans van Mieris en Gabriel Metsu, ook Brekelendam als hoofdfiguren, de Dordrechtsche groep, met Benjamin Cuyp en Nicolaas Maes, de Amsterdamsche groep, waartoe de Overijselaar Gerard Terborch en dezes leerling Caspar Netscher worden gerekend, enz. Jan Steen wordt in een afzonderlijk hoofdstuk besproken, Prof. Martin van meening zijnde dat, al staat dezes werk niet buiten verband met de kunstontwikkeling dier

dagen, het ‘dermate persoonlijk is en zoozeer de uiting van een voornamen geest en van een bijzonderen kant van onzen volksaard’, dat daaraan een meer uitvoerige studie dient te worden gewijd. Komt deze meer dan gewone waardeering voor Steen mij persoonlijk wel wat overdreven voor, en al zou ik liever als derde pool in de kunstontwikkeling der Nederlanden een zoo zuivere, edele, teer- en diep-gevoelige, schilderkunstig zooveel fijnzinniger en veelzijdiger figuur als Vermeer van Delft op den voorgrond hebben geschoven, wier invloed bovendien zooveel blijvender en voordeeliger is gebleken dan die van Steen, wil ik er mij wel voor wachten iets op Prof. Martin's schrander gemotiveerde bewondering af te dingen.

Aan de meesters van het landschap, de schilders van zee en stormen, schepen, stadsgezichten, gebouwen en kerkinterieurs en de schilders van vee en paarden (Van Goyen, Salomon Ruysdael, Van der Neer, Saftleven, Jacob Ruisdael, Meindert Hobbema enz.), aan wier schilderwerken heel vaak Rembrandt's invloed ook niet vreemd is gebleven, wordt de gewenschte aandacht besteed, evenals aan de schilders van bloemen, vruchten, pluimvee enz. in een volledig overzicht, waar door Prof. Martin niets belangrijks in de schaduw wordt gelaten.

In een vierde afdeeling komen de tijd na Rembrandt's dood, de nabloei en het verval te berde; de invloed van Rembrandt's lichtdonkere schildertechniek van korten duur geweest zijnde, huldigt de Hollandsche schilderkunst ras andere opvattingen: het open licht doet zijn intrede, een rustiger en meer egale schilderwijze wint veld, op lichter achtergrond, met helderer kleuren en bonter tegenstellingen, waarbij echter heel wat minder durf en kracht aan den dag wordt gelegd en het decoratieve het meer in de diepte geschakeerde verdringt. Wat eerst een drang des harten was, wordt stilaan een mode en m.i. een routine. Het persoonlijk levensgevoel en stijlbesef, zoo hartstochtelijk bevestigd bij schilders, die allen even sterke personaliteiten waren, maakte daarbij plaats voor schabionen, ‘bepaalde technieken, kleuren en composities’, zooals door Prof. Martin toegegeven, bij academisch geschoolde beroepsschilders, voor een ook heel wat minder hoog staande en minder strenge eischen stellende klienteele arbeidend. Als men bedenkt dat alsdan een Lairesse de toonaangevende meester kon worden, valt 't niet te verwonderen zoo de Hollandsche schilderkunst op het einde der eeuw meer en meer naar het verval afgleed.

Zoo is met flinke hand, bewust kunsthistorisch en tevens met veel smaak en gevoel, door Prof. Martin het kader afgebakend, waarbinnen nog vele jaren, meen ik, aan monografisch werk over de evolutie van de verschillende genres en de verschillende kunst-

centra in het Noord-Nederland van de 17e eeuw zal kunnen worden gedaan, waarin vooral hoopen monografieën over de honderden besproken, doorgaans naar zeer juiste verhoudingen in dit raam opgenomen kunstenaars plaats zullen kunnen nemen. We wenschen dat deze in zoo grooten getale mogelijk zullen verschijnen. Wijzen wij nog op het gave en gedegene, het rijke en levendige, vaak het gevoelige van Prof. Martin's trant, gelukkig afstekend tegen de dor-geleerde taal of de futlooze woordkramerij van zooveel kunsthistorisch of kunstkritisch werk.

***

Zeer verschillend van opzet is Prof. Dr. A.H. Cornette's **De Vlaamsche schilderkunst in de XVIIe eeuw**(3). Dit werk behoort tot de reeks der bekende en typografisch en iconografisch zoo prachtig ingekleede Hyperion-uitgaven, welke nochtans in hoofdzaak zijn bestemd om te worden bekeken, waarmede ik bedoel dat de platen een veel ruimere plaats in deze boeken innemen dan de tekst. Prof. Arthur Cornette's studie moest dus wel bedoeld als een inleiding tot de suite van 96 prachtig in koperdiepdruk en van 9 in kleurendruk weergegeven reproducties van schilderijen onzer Vlaamsche meesters, welke ons in dit deel wordt geboden. Wat niet belet dat de auteur in dit kort overzicht van dertig bladzijden een heel volledig en vaak heel fijn geschakeerd beeld van onze klassieke schilderschool heeft gegeven, zich met gezag kwijtend van een uiteraard lastige opdracht. De paar eerste bladzijden, waarin hij de kunst van de 17e eeuw kenschetst en deze vergelijkt met de kunst der vorige eeuwen, mag in dit opzicht met vreugde begroet. Uitstekend geeft hij dien indruk van gezondheid en kracht, evenwicht en verhevenheid, vruchtbaarheid en geluk, vervoering en welsprekendheid weer, bij ons door dezen ‘milden zomer’ gewekt, onze bewondering afdwingend, maar ook wel eens onze verlegenheid, voor zooveel onvermoeibare hartstochtelijkheid, altijd even hoog gespannen extase, oratorische plechtigheid, waarbij heel vaak verloren gaan die huiselijkheid, die ingetogenheid, die vertrouwelijkheid, die spitse geestigheid van de 16e eeuw, welke we zoo noode derven in dit zooveel rijper en welvarender, dikwijls echter uiterlijker en geleerder werk.

Dan volgen kernachtige typeeringen van de grootmeesters der 17e eeuw: Rubens, Van Dyck en Jordaens, waarna ook de kleinmeesters aan de beurt komen, de schilders van zedentafereelen als Brouwer, David Teniers de jongere enz., later de schilders van stillevens als Frans Snijders en Jan Fyt en zooveel anderen,

(3) N.V. Van Ditmar, Antwerpen - Amsterdam, 1939.

die worden besproken of vermeld. Dat de auteur, door de hem toegestane ruimte beperkt, dikwijls den schijn op zich laadt zekere dezer tweederangs meesters te verwaarloozen of te miskennen, dat hij hun niet altijd het recht laat wedervaren, dat we hun zoo gaarne zouden zien toebedeeld, vermits er nog zoo velen onder hen zijn, die voortdurend in de schaduw worden teruggedrongen, half dood gedrukt onder het m.i. veel te zwaar gewicht, dat aan de meer beroemden wordt toegekend, - en van een zelfstandigen, fijnzinnigen, niet pedant geschoolden, niet traditionalistisch aangelegden schrijver als Cornette mogen we verwachten dat hij, vroeg of laat, deze daad van eenvoudige rechtvaardigheid zal plegen - zulks blijft te betreuren, al ligt de uitleg voor de hand, gezien het doel en de opvatting van het boek. Toch komt 't mij voor dat hij inz. een paar dezer schilders al te stiefmoederlijk heeft behandeld, o.m. Gonzales Cocques en Jan Seberechts, deze laatste gerangschikt onder de landschapschilders, aan dewelke algemeen een m.i. veel te ondergeschikte plaats wordt toegekend, zoodat ik niet anders kan dan betreuren dat ook Cornette zich met een paar regels afmaakt van meesters als Denijs van Alsloot en Jacques d'Arthois.

In de lijst der platen doet zich, vanzelfsprekend, hetzelfde overwicht voor de eenen, dezelfde achterstelling voor de anderen voor: van Rubens worden 18 reproducties opgenomen, van Jordaens 9, van Van Dyck 10, terwijl van de meeste schilders slechts één werk in aanmerking komt; toch is 't een blijvende verdienste voor dit platenboek, waarin werken van 60 verschillende meesters voorkomen, naast het aan deze vooraanstaande wereldberoemdheden verschuldigde leeuwenaandeel, scheppingen van andere, veel minder bekende schilders te bevatten, welke, heel zelden gereproduceerd, er, voor velen, meer dan de soms tot beuwordens toe geclicheerde ‘meesterwerken’, de grootste aantrekkelijkheid van zullen vormen. Op de keuze van de gereproduceerde werken valt weinig of niets af te dingen.

***

Een werk van groote beteekenis en waarde, een prestatie waarop de Belgische uitgeverij fier mag gaan, is **L'Art en Belgique**[4], dat, uitgestrekt tot het gansche Belgisch grondgebied, Vlaanderen en Wallonië, de zeer geslaagde Fransche tegenhanger van de ‘Geschiedenis van de Vlaamsche Kunst’ mag heeten. Indien het Vlaamsche werk onder leiding van Prof. Stan Leurs, van de Gentsche Universiteit, verschijnt, is dit Fransche onder deze van Prof. Paul Fierens, van de Luiksche Universiteit,

(4) La Renaissance du Livre, Brussel, 1939.

geplaatst. Het gevolgde plan is ongeveer hetzelfde: voor iedere groote kunsthistorische periode, worden achtereenvolgens de bouwkunst, de beeldhouwkunst, de schilderkunst en de toegepaste kunsten aan een specialist toevertrouwd.

In boek I, de Middeleeuwen, handelt Paul Roland, eerst over de Romaansche, daarna over de Gothische architectuur en plastiek, Jacques Lavalleye over de schilderkunst en de miniatuurschildering. Mevr. Crick-Kuntziger over de decoratieve kunsten, inz. de edelsmederij en de tapijtweverij. Boek II is aan de Renaissance gewijd (15e en 16e eeuw) en behelst twee meesterlijke hoofdstukken van Georges Marlier over de architectuur en de plastiek en over de schilderkunst in de 16e eeuw - dit laatste een toonbeeld van flinkgedocumenteerde en overzichtelijke, schrandere en gevoelige geschiedschrijving -, twee hoofdstukken van A.J.J. Delen, een over de kunstontwikkeling in de 17e eeuw, waarbij heel fijnzinnig, zonder vooringenomenheid, onze Barok gekenschetst wordt, en een over de graveerkunst; daarna weer een hoofdstuk van Mevr. Crick-Kuntziger over de toegepaste kunsten. Boek III heeft betrekking op den modernen tijd: de 18e eeuw, waarvan Pierre Bautier de architectuur, de plastiek en de schilderkunst in oogenschouw neemt, Mevr. Crick-Kuntziger andermaal de toegepaste kunsten; de 19e eeuw, welke in haar geheel, voor de verschillende afdeelingen, door Paul Fierens wordt bestudeerd, terwijl dezelfde schrijver ook de 20e eeuw bespreekt, met den hem eigen dichterlijken zin en critische gevatheid.

Zoo de ‘Geschiedenis van de Vlaamsche Kunst’, door de Sikkel uitgegeven, wat de gebundelde studies betreft, doorgaans niet voor dit Fransche werk hoeft onder te doen, vast niet wat de bouwkunst, de beeldhouwkunst en de toegepaste kunsten aangaat, is zulks, 't moet eerlijk toegegeven, niet het geval met de voorstelling der gereproduceerde werken; de techniek van de in diepdruk en op groot formaat opgenomen afbeeldingen is in deze Fransche geschiedenis van onze Belgische, dus hoofdzakelijk Vlaamsche kunst, zooals door de Renaissance du Livre op de markt gebracht, heel wat bevredigender en zooveel rijker dan in de Vlaamsche kunstgeschiedenis, waarvan ik, reeds in mijn bespreking van de eerste afleveringen, de tekortkoming in zake illustratie betreurde. (Dezelfde ingenomenheid kan nochtans niet betuigd ten opzichte van de kleurdrukplaten, ten getale van zeven in ‘L'art en Belgique’ opgenomen en welke dit prachtige boek eer ontsieren dan opsmukken).

A.D.R.

Nederland en Belgie
Waarom toenadering?

De weerslag van de internationale verhoudingen

De welgemeende toenadering tusschen Nederland en België is wellicht wat laat gekomen, maar zij is er des te hechter om. De internationale verwikkelingen hebben er trouwens op klemmende wijze toe bijgedragen.

Gedurende eeuwen werden wij, ondanks de banden van de taal, van elkaar vervreemd door een uiteenloopende geschiedkundige ontwikkeling. De toestanden en de opvattingen waren te zeer uit elkaar gegroeid, dan dat de vereeniging van Noord en Zuid bij den aanvang van de negentiende eeuw duurzaam zou blijven. Wij hebben elkaar slechts geleidelijk, na de scheiding, teruggevonden bij den eerbied voor het geschiedkundig gewordene: Nederland en België, en op den grondslag van onze eigen vrije instellingen.

Thans is de verstandhouding, zooals zij ongedwongen en natuurlijk gegroeid is, onloochenbaar. Zullen de internationale stormen, zooals in de zestiende eeuw, haar kunnen aantasten? Zullen de lage landen aan zee, in een Europa zonder volkenrecht, hun vrije lotsbestemming zien teloorgaan, of zal het eeuwige van onzen volksaard bevestigd worden, met zijn vrijheidszin en zijn drang naar het algemeen menschelijke? In elk geval moeten wij daarvoor doen wat wij vermogen, zonder haat of vrees, onbevangen en den blik gericht op het betere Europa van de toekomst.

Nederland heeft sedert de zestiende eeuw zijn zelfstandigheid meer en meer bevestigd. Tijdens den wereldoorlog 1914-1918 was het neutraal, met een verheven inzicht van zijn rechten en zijn verplichtingen.

België had na 1830 een statuut van verplichte neutraliteit. Zijn staatkundig leven onderging er den weerslag van op het gebied van de internationale politiek. Die afzijdigheid was geen

goede leerschool voor de openbare meening. Toch bleef België zijn zelfstandigheid getrouw, en heeft het slechts in 1918 het statuut van verplichte onzijdigheid opgezegd, om zijn volkomen onafhankelijkheid en zelfstandigheid op te eischen. De plechtige verklaring, door Koning Leopold in 1937 afgelegd, heeft den laatsten twijfel opgeheven over den wil van België om onder de volkeren een even zelfstandige plaats in te nemen als Nederland.

Wat de betrekkingen met de andere staten betreft, heeft Nederland, op grond van zijn zelfstandigheid, steeds elken bijzonderen waarborg afgewezen. België, dat mede het verdrag **van** Locarno onderteekend had, ontving, na de opheffing van bedoeld verdrag, toezeggingen van Groot-Brittanië, Frankrijk en Duitschland, volgens dewelke zijn grondgebied door deze drie groote mogendheden moet geëerbiedigd worden.

De lage landen en Geneve

Voor het overige zijn beide landen leden van den Volkenbond, maar hebben zij ook, zooals verschillende andere kleine naties, beteekend, dat zij in volle vrijheid willen beslissen over een gebeurlijke toepassing van art. 16 van het Volkenbondspakt, dat sankties en een doortochtrecht voorziet.

De heer Carton de Wiart, Minister van Staat, verklaarde op 16 September 1938 te Genève, in naam van België:

'België behoort tot de staten, die, in Juli te Kopenhagen vereenigd, besloten hebben, zich te gedragen naar de gedragslijn, die zij hebben bepaald, en gansch het stelsel, voorzien bij artikel 16 van het pakt, zoowel wat de ekonomische sankties als wat de doortochtkwestie betreft, te beschouwen als hebbend, in de huidige omstandigheden en wegens de in de laatste jaren gevolgde praktijk, een niet verplichtend karakter verworven.

'De Belgische regeering is van meening, dat zij in dezelfde voorwaarden als de andere leden van den bond, over de volledige bevoegdheid beschikt te oordeelen of de omstandigheden haar toelaten, wat haar betreft, het in werking stellen van artikel 16 van het pakt in overweging te nemen.'

Van zijn kant verklaarde de heer Patijn, de toenmalige minister van Buitenlandsche Zaken, in naam van Nederland:

'Nu het ideaal van de universaliteit van den Volkenbond

zich meer en meer heeft verwijderd, zou de deelneming aan de sankties een heel verschillend karakter hebben en verschillende staten hebben gemeend hun houding in dit verband opnieuw in overweging te moeten nemen.

'De Nederlandsche regeering betreurt het ten zeerste, dat de huidige omstandigheden van het internationale leven haar dwingen een zoodanig negatief standpunt in te nemen tegenover de kollektieve veiligheid, maar als de wereld aan dit stelsel den rug toekeert, naar een evenwichtspolitiek teruggaat en den bewapeningswedloop herneemt, zou men er zich niet moeten over verwonderen, dat Nederland ook tot zijn traditioneele vooroorlogsche politiek terugkeert, de politiek van zelfstandigheid, die aan het land door zijn aardrijkskundige ligging in en buiten Europa opgedrongen, de werkelijke belangen van geheel Europa gediend heeft. Door zich zoo goed mogelijk te bewapenen om zijn grenzen te verdedigen, met alle macht, waarover hij beschikt, tegen elke inbreuk op zijn integriteit, van welke zijde zij ook kome, door zoodoende een bewapende en werkelijke neutraliteit te handhaven, doet een kleine Staat, op een kruispunt van Europa gelegen, door machtige Staten omringd, zijn nationalen plicht en dient aldus zoo goed mogelijk de Europeesche zaak.'

Deze profetische woorden van den Nederlandschen staatsman, die ook als gezant te Brussel bewezen had hoezeer hij het belang van vertrouwde betrekkingen tusschen Nederland en België inzag, gelden thans in hun volle beteekenis voor de gezamenlijke roeping van de lage landen aan zee.

Beide landen, waar de zin voor vrede en recht als het ware overerfelijk ingeburgerd is, hebben zich genoodzaakt gezien bij te dragen tot de aftakeling van den Volkenbond. Maar dat is niet gebeurd door hun schuld, want zij dragen geen verantwoordelijkheid voor het feit, dat het vredeswerk te Genève niet beter gedijen kon. Thans is de storm losgebroken en beide landen bevinden zich te midden van de branding. Het kompas van beide staatsschepen duidt onverstoorbaar denzelfden koers aan: zelfstandigheid en vrede. Hoofdzaak is echter dat de zelfstandigheid van beide Staten ongerept en hun neutraliteit boven verdenking blijve. Een klein land, dat met een zuiver geweten te midden van de internationale verwikkelingen staat, is voor geen onverdiende verwijten beducht.

In dienst van den vrede

Nederland en België hebben, wegens hun aardrijkskundige ligging, een zelfde lotsbestemming. Het behoud van hun zelfstandigheid is als het ware vergroeid met een werkelijken vrede onder de groote mogendheden, die bij de verhoudingen in West-Europa betrokken zijn.

Zal het onheil, dat onze beschaving met ondergang bedreigt, nog kunnen bezworen worden? Zal een nieuw en beter Europa uit den oorlog ontstaan? Daarover zullen de lage landen aan de zee niet beslissen, maar hun onzijdigheid kan dan toch aan een hoogere roeping beantwoorden. Dat hebben onze Vorsten op voorbeeldige wijze bewezen, toen zij aan de oorlogvoerenden hun goede diensten hebben aangeboden.

'Goede diensten', zou deze uitdrukking wel ooit beter kunnen gebruikt worden dan waar het deze onbevangen pogingen geldt om verstandhouding en vrede te bewerken? Men zal zeggen, dat het de stemmen zijn van de roependen in de woestijn, maar dat is niet zoo. Deze stemmen hebben inderdaad wel degelijk weerklank gevonden onder de volkeren, want heeft men ooit, zooals thans, een oorlog zien ontstaan tijdens denwelken zoo spoedig, ja onmiddellijk na zijn aanvang, over vrede gesproken werd?

Gedurende den oorlog 1914-1918 heeft het tot 1916 geduurd, alvorens het woord 'vrede' in oorlogvoerende landen kon uitgesproken worden. De taak, die Nederland en België door toedoen van Koningin Wilhelmina en Koning Leopold opgenomen hebben, mogen zij niet opgeven, in welke lastige omstandigheden zij ook verkeeren. De verscherpte contrabandemaatregelen en de mijnoorlog brengen Nederland en België bijzonder in het gedrang. Hun aanhankelijkheid aan het volkenrecht legt hun den plicht op, daartegen verzet aan te teekenen, maar zij zullen zich daarom niet op sleeptouw laten nemen door een van de oorlogvoerende partijen. Daardoor zouden zij niet alleen hun veiligheid in gevaar brengen, maar ook de taak onmogelijk maken, die zij als een toevluchtsoord van den vrede, in het belang van Europa en van de beschaving, opgenomen hebben. Wij worden bedreigd door dezelfde gevaren; wij koesteren dezelfde hoop. Daarom zijn wij zoo na tot elkaar gekomen.

J. HOSTE.

De Nederlandsch-Belgische onderhandelingen inzake de schrijfwijze van de Nederlandsche taal

Het is de bedoeling van deze studie, aan de hand van de officieele briefwisseling, de parlementaire Nederlandsche bescheiden en de reeds gepubliceerde verslagen van verscheidene spellingcommissies een overzicht te geven van de Nederlandsch-Belgische onderhandelingen inzake de schrijfwijze van de Nederlandsche Taal.

Door de besliste houding van den toenmaligen minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, mr. Marchant, werd in 1934 een spelling- en schrijftaalhervorming ingevoerd, welke voor de verdere ontwikkeling van de Nederlandsche taal verstrekkende gevolgen zou hebben.

Vooral sinds het optreden van dr. Kollewijn en de in 1892 opgerichte ‘Vereniging tot Vereenvoudiging van de Schrijftaal’ werden een vereenvoudiging van het woordbeeld en een verjonging van de schrijftaal onder invloed van de beschaafde spreektaal door een aanzienlijk deel van de Noordnederlandsche onderwijswereld gewenscht. Minder bijval oogstten deze denkbeelden in Vlaamsch België, waar de traditioneele schrijftaal, als norm bij het schrijven, vrij algemeen werd aanvaard.

Dat de ontwikkeling van het Nederlandsch in Noord en Zuid uiteenloopende wegen betrad, verklaart waarom het Zuiden in dezen meer behoudsgezind dan het Noorden is. Dat velen in het Noorden het gezag van de bestaande spelling, en zelfs van de heerschende spraakkunstregels in twijfel trekken, spruit voort uit de onbestendigheid van het Nederlandsche woordbeeld, dat eerst in 1804, onder Fransche ingeving, eenvormig werd vastgesteld. Deze spelling, de zg. spelling Siegenbeek, werd in de zestiger jaren door deze van prof de Vries en dr. te Winkel verdrongen. De

Belgische en Nederlandsche regeeringen hebben laatstgenoemde spelling onderscheidenlijk in 1864 en 1882 officieel bekrachtigd.

Naast een nieuwe schrijfwijze, welke in hoofdzaak deze van Siegenbeek voortzet, hebben de Vries en te Winkel een geslachtslijst samengesteld, welker gezag de vereenvoudigers ontkennen. Hun verzet in Nederland leidde reeds in 1908 en in 1916 tot de oprichting van een commissie, van regeeringswege ingesteld, welke laatste duidelijk den stijgenden invloed van de vereenvoudigers verraadt. Nadat in 1921 minister de Visser de meer behoudsgezinde hoogleeraren Kluyver en Muller met een nieuw onderzoek naar de geslachtsregeling belastte, verklaarde in 1930 minister Terpstra het plaatsen van de -n facultatief, met uitzondering voor de namen van mannelijke personen en dieren.

Bijzonder nadruk dient gelegd op het feit, dat bij de verschillende officieele pogingen tot regeling van de schrijfwijze der voor Noord en Zuid gemeenschappelijke Nederlandsche taal op het advies van Belgische deskundige kringen nooit eenig beroep werd gedaan.

§ 1. Het spellingcompromis der commissie Marchant.

Beslissend voor de spelling en schrijftaalkwestie was het optreden van den minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, mr. Marchant. Deze had, als wethouder van Onderwijs, te 's-Gravenhage, een groote verwarring inzake de schrijfwijze van de Nederlandsche taal vastgesteld[1]. Op zijn initiatief besloot de Ministerraad in 1933, door het stellen van regelen van overheidswege een einde te maken aan deze verwarring.

Met het oog hierop richtte de minister een kleine commissie van deskundigen op, wier taak het was een compromis inzake de spelling op te stellen. In de commissie, bestaande uit zes leden, werden naast den anti-vereenvoudiger prof. J. van Ginneken, vijf voorstanders der vereenvoudiging opgenomen, dr. C.B. van Haeringer, dr. A.A. Verdenius en de professoren dr. A. Verwey, dr. C.C.N. de Vooys, dr. van Poelje, laatstgenoemde eveneens secretaris-generaal van het departement. De minister, alsdan nog

(1) Handelingen, Tweede Kamer, 1939/1934, blz. 2136.

aanhanger van het stelsel de Vries en te Winkel, nam het voorzitterschap van de commissie waar.

Begrijpelijkerwijze oefende de Tweede Kamer van de Staten-Generaal op de samenstelling van deze commissie scherpe critiek uit; tegen deze bedenkingen bleek het antwoord van den minister niet immer steekhoudend te zijn. Zoo gaf hij als reden voor de niet-benoeming van den anti-vereenvoudiger prof. Overdiep op, dat de commissie niet te veel leden diende te omvatten(2). Nederlandsche taalkundigen van naam als prof. mgr. Schrijnen werden niet geraadpleegd. Onaanvaardbaar achtte het kamerlid Tilanus de vlugge bekeering van mr. Marchant tot het vereenvoudigers-standpunt, te meer daar de minister bekende ter zake onbevoegd te zijn(3).

Op de bij de besprekingen gevolgde methode werpen het officieel bekendgemaakte compromis en de daaraan voorafgaande beschouwingen voldoende licht, ofschoon de notulen van de vergaderingen der spellingcommissie nooit gepubliceerd werden(4). Allereerst wijst dit document op de practisch-opportunistische taak van de commissie, welke geenszins tot het voeren van principieel wetenschappelijke vertoogen is ingesteld. Dientengevolge moest elk lid met het oog op het bereiken van een gezamenlijk compromis elke persoonlijke voorkeur verzaken. De hierboven aangehaalde samenstelling van de commissie was evenwel zoodanig, dat deze methode onvermijdelijk het prijsgeven van het stelsel de Vries en te Winkel ten gevolge had. Bovendien wordt dit openlijk in den tekst van het compromis toegegeven, waar de regels van de in 1892 opgerichte vereenvoudigersvereeniging het uitgangspunt van de beraadslagingen der commissie vormen. Zij diende er naar te streven tusschen deze regels en deze van de Vries en te Winkel een aannemelijk compromis tot stand te brengen. In dit verband is de houding van het commissielid prof. van Ginneken, die actief deel nam aan verschillende vergaderingen, bevreemdend te noemen.

(2) Handelingen, Tweede Kamer, 1933/34, blz. 2137.
(3) Handelingen, Tweede Kamer, 1933/34, blz. 2136.
(4) Mededeelingen van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Jaargang 1934, Rijksuitgeverij, 's-Gravenhage, n° 2, Verslag van de commissie, ingesteld voor het ontwerpen van regelen van overheidswege, ten einde te komen tot vereenvoudiging van de schrijfwijze van de Nederlandsche taal, blz. 59-62.

Na zijn instemming te hebben verleend met een compromis, dat de buigings **-n** algeheel schrapte, bleef prof. van Ginneken afwezig op de vergadering, waarop bedoeld compromis definitief diende vastgesteld. In een schrijven aan den minister herriep hij zijn standpunt en weigerde hij elke verdere medewerking te verleenen. Toch heeft prof. van Ginneken na persoonlijke onderhandelingen tusschen hem en minister Marchant het compromis onderteekend, mits dien verstande, dat hij ten aanzien van het algeheel wegvallen der naamvals **-n** geen verantwoordelijkheid wenschte te dragen. Dit wordt in den tekst van het compromis door een afzonderlijke noot uitdrukkelijk vermeld. De door minister Marchant vereischte eenstemmigheid was derhalve niet bereikt. Immers heeft prof. van Ginneken duidelijk te kennen gegeven, dat hij op het zoo belangrijke punt van de accusatief **-n** geenszins bereid was een compromis te aanvaarden[(5)].

De in het compromis voorgestelde wijzigingen betreffen naast het woordbeeld (e, o, s, in de plaats van ee, oo, sch) ook de geslachtsregeling van de taal. Vervangen wordt het algemeen Nederlandsch schrijftaalgeslacht door het gebruik in de Boven-moerdijksche gewesttalen, waarmede dit der beschaafde spreektaal in Nederland samenvalt. Een van regeeringswege te benoemen commissie hoefde een woordenlijst samen te stellen met betrekking tot de schrijfwijze der tusschenletters (n en s) in samenstellingen, en de spelling van bastaardwoorden. De spelling van Nederlandsche aardrijkskundige namen, voor zoover daarvoor een vaste schrijfwijze bestaat, zou voorloopig geen wijzigingen ondergaan. Verder onderstreepte het compromis, dat de vereenvoudigers hun propaganda zouden staken, indien de bovengenoemde hervormingen door de regeering zouden worden aanvaard. Deze belofte werd evenwel niet door alle vereenvoudigers nagekomen.

Het compromis acht het verder noodig zich ervan te vergewissen in hoeverre deze regelen voor België aannemelijk zijn. Dit is de eerste officieele vermelding van België in het spellingdebat. Dat men het groote belang van het Zuiden in dezen ontdekte, was evenwel niet het gevolg van een ministerieel optreden. Het initiatief,

(5) Deze stelling werd verdedigd door H.A. Höweler in zijn polemiek contra prof. dr. C.G.N. de Vooys, lid van de spellingcommissie. Cfr. Levende Talen, J.B. Wolter's, Groningen, 1937, blz. 77-8, blz. 126-7.

dat men met de Vlamingen diende rekening te houden, ging uit van prof. de Vooys. Tegen dit voorstel verzette minister Marchant zich niet, daar officieuze besprekingen tusschen voornoemden professor en Vlaamsche hoogleeraren lieten verhopen, dat België, het spellingcompromis zonder weerstand zou bijtreden. Aldus maakt het compromis met nadruk gewag van de bestuursvergadering van de 'Zuidnederlandsche Vereniging voor Spellingvereenvoudiging' op 9 Januari 1934, waar hoogleeraren en oud-hoogleeraren der Belgische universiteiten hun instemming met het compromis betuigden en tevens bereid waren de invoering ervan bij het onderwijs en in ambtelijk gebruik te bevorderen. Een zelfde geestdrift voor de nieuwe schrijfwijze heerschte op het departement van Openbaar Onderwijs, te Brussel, waar leden van den Verbeteringsraad (Onderwijsraad in Nederland) meenden verder te moeten gaan door zelfs de spelling 'lik' boven 'lijk' te verkiezen. Dit organisme beloofde verder zijn algeheele medewerking tot het behoud van de spellingeenheid tusschen Nederland en België[6].

Het valt te betreuren, dat een zoo belangrijke en nationale kwestie met dergelijke onbegrijpelijke overijling werd afgehandeld. België kende geen spellingverwarring en niets wettigde de plotselinge vervanging van een geldende spelling door een nieuw spellingstelsel, dat slechts door weinigen werd nagevolgd. Bovendien was de geslachtsregeling, zooals deze door het compromis was vastgesteld, niet op Vlaamsch België toepasselijk. Hier toch verwarden de vereenvoudigers een verschijnsel van boven den Moerdijk met het algemeen Nederlandsche taalgebruik. Te recht heeft prof. van Ginneken verklaard, dat een geslachtslooze taal slechts voor de Nederlandsche provinciën boven den Moerdijk geldt, terwijl in Noord-Brabant, Zeeland en geheel Zuid-Nederland het geslachtsonderscheid nog levendig is.

§ 2. Het officieele Nederlandsch-Belgische contact

Bij monde van den toenmaligen Onderwijsminister, den heer Lippens, wenschte de Belgische regeering in de Nederlandsche schrijftaalhervorming gekend te worden. Wellicht werd het

(6) Mededeelingen... etc.

initiatief tot het aanknoopen van officieele besprekingen door prof. Verdeyen, lid van de ‘Zuidnederlandsche Vereniging voor Spellingvereenvoudiging’, tevens kabinetschef van den minister, genomen.

In een schrijven van 17 Maart 1934 ontving de gezant van België, de heer Maskens, opdracht bij minister Marchant dringende stappen aan te wenden, ten einde een beslissing in Nederland tot na volledige overeenstemming met België te verdagen. Dit schrijven legde tevens den nadruk op de uitzonderlijke beteekenis, die het probleem van de schrijfwijze van de Nederlandsche taal voor het Vlaamsche gedeelte van België uit een literair, wetenschappelijk en taalkundig opzicht opleverde. De Belgische Onderwijsminister kondigde het tot standkomen eener spellingcommissie in België aan en drukte de hoop uit, dat deze in overeenstemming met de Nederlandsche aan beide regeeringen éénzelfde vereenvoudigingsontwerp zou voorleggen. Voorts bevatte dit schrijven het verzoek regelmatig over den stand van het probleem in Nederland te worden ingelicht. Met het bovenstaande verklaarde minister Marchant het volkomen eens te zijn.

De Belgische spellingcommissie, welke tot grondslag van haar besprekingen het Hollandsche compromis aanvaardde, was samengesteld uit de professoren Vermeylen en Verdeyen, dr. Goemans en kanunnik van Wayenbergh. Reeds op 3 Juni sprak deze commissie den wensch uit de spelling Marchant in België in te voeren. Vanzelfsprekend aanvaardde ze het voorstel tot samenwerking met betrekking tot de samenstelling van een woordenlijst en andere betwiste punten. Het rapport van de Belgische spellingcommissie toont evenwel een zekere terughoudendheid ten overstaan van het compromis, waar dit inzake de accusatief**-n** voorloopige vrijheid liet bij woorden, die met het pronoom **hij** worden aangeduid. Blijkens een schrijven van minister Lippens zou dit voorbehoud de uiteindelijke eenstemmigheid niet in gevaar brengen. Aldus zou hij de invoering van de vereenvoudigde spelling in België, de vrijheid inzake de accusatief**-n** als overgangsmaatregel kunnen dienen. Nogmaals wenschte minister Lippens bij een schrijven van 16 April 1934 te verklaren, dat hij een verschil in spelling tusschen de beide landen ten zeerste zou betreuren, en verzocht hij zijn Nederlandschen ambtgenoot geen overijlde beslissing te nemen.

Op verzoek van den gezant van België noodigde minister Marchant prof. Verdeyen uit om met de Hollandsche spellingcommissie op de speciaal daartoe belegde vergadering van 26 April 1934 van gedachten te wisselen. Benevens prof. Verdeyen was de gezant van België, vergezeld van den gezantschapsattaché, op de vergadering tegenwoordig. Tijdens de Kamerdebatten heeft minister Marchant herhaaldelijk op deze vergadering gezinspeeld om het verwijt van onvoldoende samenwerking met België af te wenden. Voorts heeft hij doen uitschijnen, dat het aftreden van minister Lippens een verschillende regeling van het probleem in Noord en Zuid ten gevolge had[7].

Op grond van volgende opvatting kunnen wij ons met deze zienswijze niet vereenigen. Hoewel prof. Verdeyen op deze gemeenschappelijke Nederlandsch-Belgische vergadering te 's-Gravenhage zijn instemming betuigde met de in het compromis voorgestelde vereenvoudigingen, met uitzondering van de naam-vals**-n**, verklaarde hij uitdrukkelijk, dat de Belgische Onderwijsminister gemeend had de Koninklijke Vlaamsche Academie van België te moeten raadplegen. Gezien enkele leden van de in den schoot der Academie te benoemen commissie reeds deel hadden genomen aan de beraadslagingen van de Belgische spellingcommissie, was het prof. Verdeyen volkomen duidelijk in welken zin hun advies zou luiden[8]. Minister Marchant heeft gemeend het advies van de Kon. Vlaamsche Academie niet te moeten afwachten. Zelfs in het omgekeerde geval bleef zijn K.B. strekkende tot invoering van de nieuwe spelling onvereenigbaar met een behoorlijk overleg tusschen de beide landen en ten zeerste van aard om de eenheid in de schrijftaal van Noord en Zuid in gevaar te brengen. Het was minister Marchant voorzeker niet onbekend, dat elke spellingwijziging in België, in tegenstelling met Nederland, door de beide Kamers van het Parlement diende goedgekeurd te worden. Zonder medewerking van het wetgevende lichaam was het minister Lippens onmogelijk een nieuwe schrijfwijze van de

(7) Handelingen, Tweede Kamer, 1934-1935, blz. 1065.
Prof. dr. C.G.N. de Vooys, lid van de spellingcommissie, heeft in zijn polemiek contra H.A. Höweler deze beide stellingen eveneens tot de zijne gemaakt. Cfr. Levende Talen, J.B. Wolter's, Groningen, 1937, blz. 77-78, blz. 126-7.

(8) Kort verslag van de besprekingen van de spellingcommissie in haar vierde vergadering op 26 April 1934, blz. 3.

Nederlandsche taal in te voeren. Hiermede heeft minister Marchant in het geheel geen rekening gehouden. Het was hem hoofdzakelijk te doen om door een kordaat ingrijpen de regelloosheid van de schrijfwijze in het Noorden te doen ophouden. Kon hij hiervoor België's medewerking verkrijgen, dan zou hij met des te meer gezag in Nederland zijn nieuwe spelling kunnen doorzetten. In dit verband stelde hij zelfs prof. Verdeyen voor in België allereerst het spellingcompromis in te voeren, waarop deze beslist ontkennend antwoordde(9).

Wat de vertegenwoordiging van het gezantschap betreft, staat het volkomen vast, dat er alleen sprake kan zijn van een persoonlijke uitnoodiging, waaraan elke officieele opdracht vreemd bleef. Blijkens de notulen der vergadering heeft de gezant zich van elke mededeeling onthouden. Slechts de gezantschapsattaché heeft gemeend prof. Verdeyen's bovengenoemd antwoord aan minister Marchant te moeten bevestigen.

Naar aanleiding van deze spellingvergadering werd met de goedkeuring van den kabinetschef van minister Lippens aan de Nederlandsche pers een communiqué verstrekt, waarin volgende verklaring voorkomt: ‘De bespreking van de gemeenschappelijke belangen van Nederland en België op dit gebied is daarbij gevoerd in hartelijke verstandhouding en in de grootste overeenstemming.’ Duidelijk is dat de bewoordingen van dit communiqué den schijn hebben gewekt, als ware voor België de nieuwe spelling reeds een uitgemaakte zaak. Hierdoor werd onbetwist een misverstand omtrent België's medewerking in de hand gewerkt.

Ten slotte dient er nog op gewezen, dat minister Marchant ten eenenmale België niet raadpleegde, wanneer hij na de discussiën in de Tweede Kamer der Staten Generaal, eigenmachtig het spellingcompromis in één van zijn belangrijke punten wijzigde. Door dit optreden heeft minister Marchant zijn hierboven vernoemd spellingbeleid duidelijk in het licht gesteld. Samenwerking met België beschouwde hij alleen als een middel om de nieuwe schrijfwijze in Nederland met meer gezag te kunnen invoeren.

(9) Kort verslag van de besprekingen van de Spellingcommissie in haar vierde vergadering op 26 April 1934, blz. 8.

§ 3. Van het compromis der spellingcommissie naar het compromis Marchant.

In Nederland lokte de behandeling van het spellingprobleem langzamerhand in breede kringen heftig verzet uit. Een groep hoogleeraren onder leiding van prof. Overdiep verzocht den minister te vergeefs een spellingvoorstel ter studie te nemen. Alleen het personeel van het lager en middelbaar onderwijs was in zijn groote meerderheid voor de nieuwe denkbeelden gewonnen.

Het kon dan ook niet lang uitblijven of de volksvertegenwoordiging zou zich, dank zij het initiatief van het kamerlid Tilanus, met deze zoo belangrijke aangelegenheid bezighouden. Gedurende de kamerdebatten van Juni 1934 en Februari 1935 wees minister Marchant met nadruk op de steeds groeiende regelloosheid in de schrijfwijze der Nederlandsche taal, welke toestand van verwarring slechts door een waarborgende orderegeling, waarin geen wetenschappelijk onverantwoordbare bestanddeelen waren opgenomen, kon worden gebaat. Zijn streven naar vereenvoudiging rechtvaardigde de minister door uitlatingen van de Vries en te Winkel, waarin deze geleerden, handelend over de verhouding tusschen schrijf- en spreektaal, de dienende rol van de eerste tegenover de laatste bepaalden. Evolueert de spreektaal, dan dient de schrijftaal overeenkomstig gewijzigd. Handelend over de beschaafde spreektaal, bepaalde de minister deze als de taal waarin beschaafde menschen van gedachten wisselen, welke taal ook bij de voorschriften voor het schrijven normgevend behoeft te zijn[(10)]. Met klem werd in dit en ook in volgende debatten gewezen op het groot belang voor Nederland, door de invoering van een vereenvoudigde schrijfwijze de kennis van het Nederlandsen bij de inboorlingen in Indië te bevorderen.

Naast critiek op samenstelling en werkwijze van de spellingcommissie werd den minister hoofdzakelijk verweten het historisch gegroeide in de schrijftaal te verloochenen. Als gevolg van dit debat werd de motie Tilanus, die zich tegen de invoering van de compromisspelling verzette, met 48 tegen 43 stemmen aangenomen. Een kamerlid, dr. Moller, betoogde, dat er in de schrijfwijze van

(10) Handelingen, Eerste Kamer, 1934-35. blz. 596 e.v.

de Vries en te Winkel vele letters (aanduiders) voorkwamen, welke volstrekt geen functie vervullen en dat er naar een zoo eenvoudig mogelijke schrijfwijze diende gestreefd te worden. De motie Moller, welke een verbetering in het onderwijs in de Nederlandsche taal voor noodzakelijk achtte, werd begrijpelijkerwijze, met algeheelheid van stemmen goedgekeurd.

Volgens minister Marchant was de motie Tilanus zuiver negatief, daar ze noch de spelling de Vries en te Winkel, noch deze van Terpstra voorschreef, noch de bestaande regeling verlangde, alleen kantte zij zich tegen het opleggen van het compromis. Op grond van de motie Moller wijzigde minister Marchant het oorspronkelijke compromis van de spellingcommissie, in dien zin dat hij de dubbele e in **-eeren** en **-eelen**, alsook de naamvals**-n** bij sexueel mannelijke woorden herstelde. Hierdoor kwam de minister te gemoet aan de scherpe critiek van de kamerleden anti-vereenvoudigers en hoopte hij tevens allen tegenstand te breken(11). Over de onwetenschappelijkheid van deze regeling stapte mr. Marchant heen. Wilde hij evenwel aanvankelijk nog de keuze tusschen de Vries en te Winkel en de vereenvoudigde spelling vrij laten, in de hoop dat de tweevoudigheid weldra door de overwinning van laatstgenoemde zou worden opgelost, na de gedane toegevingen stelde hij de gewijzigde compromisspelling verplicht. Deze nieuwe spelling, die examenspelling of, naar den minister, Marchantspelling werd geheeten, werd van 1 September 1934 af in het lager, middelbaar en normaal onderwijs ingevoerd. Voorafgaandelijk had de raad van ministers zich hiermede vereenigd.

In een schrijven van 7 Juli 1934 aan den Belgischen minister van Openbaar Onderwijs, mr. Maistriau, bekende minister Marchant eigenmachtig en zonder eenig overleg met België te hebben gehandeld. De noodzakelijkheid een einde aan de spellingverwarring te stellen, was hierbij zijn eenige drijfveer: ‘Het is daarom tot mijn leedwezen niet mogelijk, opnieuw overleg te voeren met de Belgische regeering, waarvan wijziging van het plan gevolg zou kunnen zijn. Daarbij komt dat ik 14 Juli mij met verlof naar het buitenland zal begeven. Het komt mij ook niet noodig voor, omdat de aangebrachte wijziging te gemoet komt aan bezwaren, die ook

(11) Handelingen, Eerste Kamer, 1934-35, blz. 601.

in België werden gevoeld.' Hiermede wordt bedoeld het door de Belgische spellingcommissie gemaakte voorbehoud inzake de accusatief**-n.** Deze aangehaalde tekst uit een ministerieel schrijven, welke bevestigd werd door een mondelinge verklaring van minister Marchant aan den gezant van België, vormt het overtuigende bewijs, dat België ten aanzien van de aangebrachte wijzigingen aan het spellingcompromis eenvoudig weg voor een voldongen feit werd geplaatst.

Als antwoord op de spellinghervorming in het lager en middelbaar onderwijs bij K.B. van 18 Juli 1934, stelde de Belgische Onderwijsminister desondanks een nieuwe commissie samen, welke het spellingprobleem andermaal zou onderzoeken. Zijn Nederlandschen ambtgenoot liet hij evenwel weten, dat voorhands alleen de spelling de Vries en te Winkel in het onderwijs zou geduld worden. Deze beslissing sloot evenwel den wil om voorts met het Noorden te onderhandelen niet uit. Inmiddels had de Belgische Onderwijsminister, op verzoek van mr. Marchant, zijn goedkeuring gehecht aan de oprichting van een Nederlandsch-Belgische commissie, welke de samenstelling van een woordenlijst, de schrijfwijze van de bastaardwoorden, het gebruik der tusschenletters in samengestelde woorden, alsook andere voor een eenvormig taalgebruik van belang zijnde punten, binnen haar bevoegdheid had. Deze commissie bestond uit vier leden: dr. van Haeringen, voorzitter, en dr. Endepols (Nederlanders), prof. Verdeyen en prof. van Mierlo S.J. (Belgen). Installatie van de commissie greep plaats te 's-Gravenhage, op 23 Januari 1934, in tegenwoordigheid van den gezant van België, die ditmaal ter voorkoming van een mogelijke verkeerde interpretatie uitdrukkelijk verklaarde, dat de Belgische regeering, ondanks haar medewerking aan de werkzaamheden van de commissie, volstrekt geen verplichting op zich nam. Ondanks de eenzijdige beslissing van minister Marchant in Juli 1934 bleef de commissie haar werkzaamheden voortzetten.

Intusschen kwam op het Departement van Openbaar Onderwijs te Brussel de tweede Belgische spellingcommissie bijeen, welke het compromis Marchant tot voorwerp van haar discussiën maakte. Naast de leden uit de eerste spellingcommissie, namen ook deel aan de besprekingen de professoren van Mierlo S.J., van de

Wyer, dr. Kleyntjes en de heer J. Kuypers, beide laatsten respectievelijk inspecteur van het middelbaar en het lager onderwijs.

Een eerste voorstel, strekkende tot aanvaarding van het compromis Marchant, inclusief de accusatief-**n**, behalve wat het pronominale gebruik betreft, waarvoor een gemeenschappelijke overeenkomst diende nagestreefd, werd bij staking van stemmen verworpen. Anti-vereenvoudigers, o.m. de prof. van Mierlo S.J., Vermeylen, dr. Goemans en kan. van Wayenbergh, stemden tegen. Hetzelfde gold voor het tweede voorstel, hetwelk van het compromis Marchant slechts de eerste vier voorschriften, rakende het woordbeeld aanvaardde en de voorschriften vijf en zes, betreffende de accusatief-**n** en de pronominale aanwijzing verwierp. Deze motie nu, waarmede de anti-vereenvoudigers instemden, werd door de voorstanders der vereenvoudiging verworpen. In dit verband dient er op gewezen, dat de tweede Belgische spellingcommissie behoudsgezinder was dan de eerste.

Met het oog op de spellingeenheid tusschen Noord en Zuid werd een derde motie met eenparigheid van stemmen, min deze van prof. van de Wyer aanvaard. Deze rechtvaardigde zijn houding wegens zijn principieele toetreding tot het compromis Marchant. Deze motie stelde voor, dat de Belgische regeering het compromis Marchant zou aannemen ‘zoodra dit in Nederland een duurzaam karakter gekregen had, d.w.z. zoodra de Nederlandsche regeering zou beslissen, dat de nieuwe spelling in haar diensten zou worden ingevoerd.’ Wat het pronominaal gebruik betreft, werd voorloopig geen wijziging aanvaard, maar tevens werd de nadruk gelegd op den wensch hierover met Nederland een gemeenschappelijke overeenkomst na te streven.

Op het Belgische departement van Onderwijs zijn het overwegingen van spellingeenheid, welke de beslissingen goeddeels beïnvloedden. Dit wordt in een schrijven van 5 October 1934 als volgt duidelijk uitgedrukt: ‘het Zuiden zal het Noorden volgen, zoodra de spelling Marchant aldaar definitief ingang vindt.’

Het Noorden echter was weinig geneigd om het compromis Marchant, dat de minister door bemiddeling van het lager en middelbaar onderwijs aan het Nederlandsche volk hoopte op te dringen, zonder meer te aanvaarden. De groote kranten, met uitzondering van de arbeiderspers, verzaakten geenszins het stelsel

van de Vries en te Winkel. De literaire zoowel als de zakenwereld bleef overwegend de traditioneele spelling volgen. Inmiddels nam het verzet tegen de Marchantspelling vasten vorm aan door de oprichting van de 'Nationale vereeniging voor orde en eenheid in de schrijftaal', onder voorzitterschap van professor Taverne, alsdan lid van den Hoogen Raad der Nederlanden.

In Februari 1935 verscheen het eerste nummer van het tijdschrift 'Taal en Spelling', waarvan de titel een beginselverklaring voor het streven van de vereeniging aangeeft. Taal en spelling worden als twee afzonderlijke begrippen aangezien. Daar de eerste voorrang op de tweede heeft, mag de spelling het wezen van de taal nooit zelve aantasten. Principieel is de vereeniging niet tegen een spellingwijziging gekant, indien deze het karakter van een nationaal werk zou dragen(12).

De secretaris van de vereeniging, dr. H.A. Höweler, conrector van het gereformeerd gymnasium, wees in een artikel op het gemis aan beginselvastheid in het beleid van minister Marchant. Nadat de spellingcommissie haar definitief rapport had ingeleverd, werd als gevolg van een debat in de Tweede Kamer de dubbele e in **-eelen** en **-eeren** geschrapt en werd de buigings**-n** alleen voor sexueel mannelijke namen van personen en dieren heringevoerd. Wat de pronominale aanduiding betreft, bezigen de missiven van 16 Juli en 1 November 1934 onderscheidenlijk de benamingen 'beschaafd spraakgebruik' en 'beschaafd taalgebruik'(13).

Dat deze 'Nationale vereeniging voor orde en eenheid in de schrijftaal' aanvankelijk succes boekte, moge alvast blijken uit het feit, dat na de stemming van de motie Tilanus in de Tweede Kamer 29 leden, of een meerderheid van de Eerste Kamer, tot deze vereeniging toetraden. Evenwel viel in 1935 de stemming in de Eerste Kamer als een verrassing ten voordeele van minister Marchant met 23 tegen 17 stemmen uit. Reden hiervan was, dat de minister-president dr. H. Colijn verklaard had, dat het Kabinet minister Marchant steunde. Dit heeft de Roomsch-katholieke fractie er toe genoopt tegen de motie van jhr. de Savornin-Lohman te stemmen.

(12) Taal en Spelling, de Bussy, Amsterdam, Februari 1935, n° 1, blz. 1.

(13) Taal en Spelling, de Bussy, Amsterdam, Februari 1935, n° 1, blz. 5.

Inmiddels verwekte de spellingkwestie een hevige beroering bij de Nederlandsche openbare meening. Het optreden van minister Marchant voor een te Rotterdam gehouden vergadering van graanhandelaren, zijn radiorede tegen prof. Huizinga hebben er veel toe bijgedragen de tegenstellingen tusschen vereenvoudigers en behoudsgezinden te verscherpen.

Aan het einde van 1934 bleek de zoo moeizaam tusschen België en Nederland verwezenlijkte spellingeenheid van 1864 ernstig bedreigd. Dat België ten allen prijze een dergelijk resultaat wilde voorkomen, moge ten overvloede blijken uit het verzoek van den Belgischen minister om de Nederlandsch-Belgische commissie van Haeringen eveneens opdracht inzake de voornaamwoordelijke aanduiding te geven. Bij K.B. van 7 Mei 1935 betuigde de Nederlandsche minister hiermede zijn instemming. Dank zij dit nieuwe Belgische initiatief werd het overleg tusschen beide landen ook tot die problemen uitgebreid, waar het standpunt der beide partijen onvereenigbaar was.

Aan het einde van deze paragraaf zij vermeld, dat de Koninklijke Vlaamsche Academie, in haar zitting van 16 Mei 1934, haar voorwaardelijke goedkeuring aan het compromis Marchant hechtte, gesteld nl. dat de vereenvoudiging in Nederland een blijvend karakter verwierf. Bovendien had prof. Verdeyen verklaard, dat de voornaamwoordelijke aanduiding in België door de nieuwe regeling niet hoefde gewijzigd. Tevens stelde de Academie het schrijven van de accusatief **-n** facultatief in niet-sexueel mannelijke naamwoorden. Het door de Academie uitgesproken oordeel betrof derhalve in de eerste plaats het woordbeeld. Toch drukte de Academie haar spijt uit over het eenzijdig optreden van minister Marchant, die door de invoering van de Marchantspelling, de uitspraak van de Academie was vooruitgeloopen.

§ 4. Naar meerdere overeenstemming met België.

In het enge Hollandsche spellingnationalisme, dat voor gemengde Nederlandsch-Belgische commissies geen plaats liet, kwam onverwachts een voor België hoopvolle kentering. Zijn openlijke overgang tot het katholicisme noopte minister Marchant tot aftreden, zoodat het Departement van Onderwijs, Kunsten en Weten-

schappen nu onder de leiding van prof. dr. Slotemaker de Bruïine kwam te staan. Deze was het sinds lang met het door minister Marchant gevoerde beleid oneens en zou niets onbeproefd laten om een innige samenwerking met België te verkrijgen, ten einde elke vervreemding in het taalgebruik van Noord en Zuid te voorkomen. Persoonlijk was de nieuwe minister een algeheel herstel van de spelling de Vries en te Winkel zeer genegen. Van een dergelijke beslissing werd hij benevens de stemming in de volksvertegenwoordiging, vooral weerhouden wegens economische gronden, met name de schadeloosstelling van de uitgevers, die sinds het K.B. van 1934 talrijke schoolboeken in de examenspelling hadden gedrukt. In Nederland liet het beleid van den minister de heftige voorstanders van de Vries en te Winkel onbevredigd. Bovendien verwekte de afkondiging van een paar K.B., welke telkens een nieuwe schrijfwijze voorstelden, in breeden kring een groote ontstemming.

In een schrijven van 30 September 1935, gericht aan den toenmaligen Belgischen minister van Openbaar Onderwijs, mr. Maistriau, gaf de Nederlandsche minister uiting aan zijn bezwaren tegen de spelling 1934. ‘De bestudeering van het vraagstuk heeft mij intusschen de overtuiging geschonken, dat hetgeen als spellingvereenvoudiging is opgezet, geleidelijk zoodanige uitbreiding ondergaat, dat ook verandering wordt gebracht in de Nederlandsche taal zelve.’ Hiermede worden bedoeld de regels betreffende de accusatief **-n** en de voornaamwoordelijke aanduiding, welke naar de opvatting van den minister tot geslachtsloosheid en afschaffing van den accusatief als taalkundig gegeven zouden leiden. De regeling van de pronominale aanduiding en de genitiefvormen niet volgens het geslacht, maar volgens het beschaafde spraakgebruik, stelde meteen de vraag naar de juistheid of onjuistheid van wendingen als ‘de wet en zijn toepassing, de leden der Volkenbond.’ Beslist wilde de Nederlandsche minister deze verwarring voorkomen, weshalve hij zijn Belgischen ambtgenoot voorstelde de bevoegdheid der commissie van Haeringen tot de studie van bastaardwoorden, samengestelde woorden en woorden met onzekere spelling te beperken. Intusschen hoefde de commissie van Haeringen, met het oog op de samenstelling van de nieuwe woordenlijst ter vervanging van deze van de Vries en te Winkel, het

onderscheid tusschen onzijdig en niet-onzijdig ofwel tusschen **de-** en **het-** woorden aan te geven. Van Belgische zijde was de commissie bovendien met het onderzoek naar de pronominale aanduiding belast.

Daar de commissie van Haeringen deze problemen onderzocht op grond van het K.B. van minister Marchant, voorzag prof. dr. Slotemaker de Bruïne te radicale gevolgtrekkingen en wenschte hij derhalve elk officieel karakter aan het rapport van de gemengde Belgisch-Nederlandsche commissie te onttrekken. Hij stelde derhalve aan zijn Brusselschen ambtgenoot voor, bovengenoemde taalvragen, mede met de gevolgen, die daaruit voor de praktijk zouden kunnen voortvloeien, aan een afzonderlijk onderzoek te onderwerpen. Hiervoor kon de bestaande commissie van Haeringen in aanmerking komen, ofwel een nieuwe op breeder basis samen te stellen commissie. Ten overstaan van het uit te brengen rapport zouden de beide regeeringen vrijheid van beoordeeling behouden.

Van deze kentering in het spellingbeleid bracht de Belgische minister de tweede spellingcommissie op de hoogte. In het door haar uitgebrachte advies wenschte deze, dat de commissie van Haeringen, welke reeds met de bovenstaande problemen vertrouwd was, ook met dit onderzoek zou belast worden. Wat inzonderheid de datiefkwestie betreft stelde de Belgische spellingcommissie vast, dat in het enkelvoud de **-n** behouden blijft, terwijl deze in het meervoud in Vlaamsch België in onbruik is geraakt.

Op 15 Januari 1936 bracht de commissie van Haeringen haar verslag uit, waarin overduidelijk de noodlottige gevolgen van de Marchantspelling werden aangetoond, met name verwarring en willekeur inzake het gebruik van vrouwelijke voornaamwoordelijke vormen als **der**, **wier**, enz. In aansluiting met de verzorgde taal van het essay en de goede journalistiek stelde de commissie een lijst van woorden samen, ter aanduiding waarvan vrouwelijke pronomina dienen aangewend. Het verdient ten volle de aandacht, dat de commissie van Haeringen in dezen in een geest van verzoening, tusschen het standpunt der vereenvoudigers en dit der behoudsgezinden, ‘terwille van het Zuidnederlands taalgevoel en de

ook in het Noorden bestaande traditie' werkte[14]. In de publicatie van de resultaten van de commissie van Haeringen zag de minister de gewenschte aanleiding om de taak van de commissie tot de schrijfwijze van bastaard- en samengestelde woorden te beperken.

Intusschen werd het beleid van den Nederlandschen Onderwijsminister, in een motie van prof. van de Wyer, in den schoot van de Belgische spellingcommissie afgekeurd. Bedoelde motie, waartegen zich alleen prof. van Mierlo S.J. en dr. Goemans verzetten, behelsde, dat 'geen wijziging aan het compromis Marchant, den naamvalsuitgang**-n** incluis, mocht worden gebracht, indien uit de toepassing in het onderwijs zou blijken, dat zulks tot geen moeilijkheden aanleiding gaf.' Overeenkomstig zijn standpunt stelde de Nederlandsche Onderwijsminister een nieuw K.B. op, waarvan hij den inhoud aan zijn Belgischen collega, in een schrijven van 26 Mei, mededeelde. Deze nieuwe regeling behelst de handhaving van het woordbeeld volgens Marchant. In tegenstelling met het K.B. van 1934, volgens hetwelk de verbuigingsuitgangen **-e** en **-en** van **een, geen, mijn, zijn, hun, haar**, enz. dienen geschrapt, komt thans het facultatieve gebruik te staan. Ditzelfde facultatieve gebruik geldt ook voor den naamvalsuitgang **-n** bij lidwoorden, voornaamwoorden, bijvoeglijke naamwoorden, mits dien verstande dat op dezen regel een reeks belangrijke uitzonderingen voorkomen, waarvoor de naamvalsuitgang**-n** terug verplichtend wordt ingevoerd. Dit geldt vooreerst voor de staande uitdrukkingen en in bijzondere taal en stijl: d.w.z. de kerkelijke en ambtelijke taal, enz. Voorts in het enkelvoud bij de namen van mannelijke personen, bij de namen van dieren, welke of uitsluitend een mannelijk individu aanduiden of een gebruikelijke afleiding op **-in** ter aanduiding van het vrouwelijk individu naast zich hebben, en ten slotte voor deze woorden welke een kennelijk mannelijke zelfstandigheid aanduiden. Deze belangrijke uitzonderingen gelden eveneens voor het gebruik van den genitief en de voor-

(14) Rapport uitgebracht aan Z. Ex. den minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen door de Nederlands-Belgische commissie tot samenstelling van een woordenlijst (commissie van Haeringen): Geslacht, verbuiging, voornaamwoordelijke aanduiding, G.B. van Goor Zonen, 's-Gravenhage, 1936.

naamwoordelijke aanduiding, in welke gevallen de regeling van 1934 naar het beschaafde taalgebruik verwees.

In dit ministerieel schrijven was tevens een verzoek vervat om het vraagstuk van het woordgeslacht en de voornaamwoordelijke aanduiding onverwijld door een Belgisch-Nederlandsche commissie te laten onderzoeken, wier leden op aanwijzing van de Koninklijke Nederlandsche Academie van Wetenschappen en van de Koninklijke Vlaamsche Academie van Taal en Letterkunde dienden aangeduid. De samenstelling van de lijst van kennelijk mannelijke zelfstandige naamwoorden zou aan deze commissie worden toevertrouwd.

Met deze vaststelling zou wellicht de Belgische commissie haar instemming hebben betuigd, indien niet alsdan de portefeuille van Openbaar Onderwijs in handen van den heer Hoste, voorstander van de Vries en te Winkel, had berust.

De heer Hoste wenschte niet door het prijsgeven van de Vries en te Winkel het gezag van de Nederlandsche taal zoowel in Vlaanderen als in Wallonië te ondermijnen. In een schrijven van 18 September 1936 laat hij zich als volgt uit: ‘De behoefte aan een spellingwijziging is voor België niet gebleken. Integendeel eischt de positie van de Nederlandsche taal in België, die niet alleen aan de Vlamingen, maar ook aan de Walen wordt onderwezen, dat men zich kunne beroepen op een vastheid van spelling, welke de vergelijking met die van de Fransche taal kan doorstaan. De Vries en te Winkel biedt die vastheid. Wij moeten dus uit noodzakelijkheid des gebods aan de Vries en te Winkel hechten zoolang de groote meerderheid van de kultureele en zakenwereld in Nederland de Vries en te Winkel trouw blijft. Want daar vinden wij onzen ruggesteun en dien ruggesteun kunnen wij niet prijsgeven zonder afbreuk te doen aan het gezag van het Nederlandsch in België. Het geldt dus per slot van rekening voor ons een levenskwestie.’ Op deze beginselvastheid had de Belgische spellingcommissie, welke vóór alles op spellingeenheid met het Noorden aanstuurt, geen invloed.

In dezelfde lijn ligt ook minister Hoste's beslissing elke deelneming af te wijzen aan een Nederlandsche commissie, belast met een onderzoek naar het geslacht der woorden en de voornaamwoordelijke aanduiding. Deze commissie immers, zou volgens

minister Hoste's eigen verklaringen voor den Belgischen Senaat in Maart 1938, het compromis Marchant inzake het woordbeeld, als een voldongen feit beschouwen. De Belgische minister wenschte volstrekt niet betrokken te worden in de verschillende pogingen naar een nieuwe regeling, waartoe Nederland sinds het prijsgeven van de Vries en te Winkel zijn toevlucht hoefde te nemen. Op minister Hoste's voorstel van 7 Augustus 1936 om het probleem in zijn geheel aan een nieuwe Belgisch-Nederlandsche commissie voor te leggen, antwoordde minister Slotemaker de Bruïne, na overleg met den ministerraad, ontkennend op grond van wat reeds in en na Augustus 1934 was gebeurd. Wel wilde hij den Belgischen minister toegeven voorhands nog te wachten met de invoering van het woordbeeld Marchant in de officieele stukken. Gezien de houding van minister Hoste besloot de Nederlandsche minister, na advies van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, een nationale commissie in te stellen bestaande uit vooraanstaande hoogleeraren. Deze tegenstelling van zienswijze tusschen de beide ministers maakte voortaan elke gemeenschappelijke Belgisch-Nederlandsche samenwerking in één commissie op het gebied der spelling- en schrijftaalkwestie onbestaande.

Als lid van de nieuwe Nederlandsche commissie dienden aanvankelijk benoemd te worden: de professoren van Ginneken, mgr. Schrijnen, de Vooys, alsook dr. van Hamel en dr. Schönfeld. Beide laatsten, bekend als overtuigde voorstanders der vereenvoudiging, werden er ten slotte niet in opgenomen, zoodat de bij missive van 6 April 1937 opgerichte commissie, onder voorzitterschap van prof. van Ginneken, slechts uit drie leden bestond. Wilde prof. de Vooys zich beperken tot het advies van de Kon. Academie, met name een wetenschappelijk onderzoek naar de voornaamwoordelijke aanduiding, de professoren van Ginneken en mgr. Schrijnen daarentegen drongen aan op de samenstelling van een geslachtslijst, welke, overeenstemmig punt 4 van het K.B. 1936, de kennelijk mannelijke zelfstandigheden zou opgeven.

Het rapport, dat prof. van Ginneken en mgr. Schrijnen den minister overhandigden, bevatte een lijst van 13 groepen mannelijke en 10 groepen vrouwelijke naamwoorden[15]. Daar prof. de

(15) Dr. J. van Ginneken: De voornaamwoordelijke aanwijzing en het geslacht, Van Aelst, Maastricht, 1938.

Vooys zich hiermee niet kon vereenigen, stelde hij een minderheidsrapport op, waarin hij het vereenvoudigersstandpunt uiteenzette[16].

Prof. de Vooys' bewering als zou mgr. Schrijnen het rapport van prof. van Ginneken niet onderteekend hebben, laten wij hier in het midden. Ten overstaan van de onmogelijkheid vaste regels voor de geslachtsregeling te formuleeren, bleek terugkeer tot het stelsel van de Vries en te Winkel voor minister Slotemaker de Bruine wel de veiligste uitweg.

Na de parlementaire verkiezingen van 1937 verklaarde minister-president dr. Colijn in de memorie van antwoord der regeering, dat het probleem in zijn geheel aan het onderzoek van een nieuwe commissie zou onderworpen worden. Hiermede gaf de Nederlandsche regeering het verlangen te kennen, in te gaan op minister Hoste's initiatief, dat zij enkele maanden te voren had afgewezen. Bespreking van het geheele probleem in den schoot van eenzelfde Belgisch-Nederlandsche commissie was in uitzicht gesteld. In aansluiting hiermee werd het Nederlandsche Departement van Economische Zaken er om verzocht een onderzoek in te stellen nopens de schade, welke de uitgevers van de schoolboeken bij een algeheele wederinvoering van de Vries en te Winkel zouden lijden. Vanzelfsprekend ging hiermee een groote ongerustheid in uitgeverskringen gepaard.

Op het oogenblik dat het spellingvraagstuk in zijn geheel ter sprake kwam, diende men over België's inzichten in dezen volledig ingelicht te zijn. Met het oog hierop begaf zich minister Slotemaker de Bruïne naar Brussel, om in Augustus 1937 door persoonlijk contact met minister Hoste het probleem uitvoerig te bespreken. Over dit onderhoud wordt een en ander in de Januaridebatten 1938 voor de Eerste Kamer nader gezegd, waaruit eenigszins de houding van de beide bewindslieden blijkt.

Overeenstemming van inzicht werd bereikt ten aanzien van de voornaamste punten: geslachtsregeling, voornaamwoordelijke aanduiding, bastaardwoorden en samengestelde woorden. Instemming werd betuigd met de beslissing van de Belgisch-Nederlandsche commissie van Haeringen, welke sinds de wijziging van haar

(16) Dr. C.G.N. de Vooys: Prof. van Ginneken's rapporten over een nieuwe geslachtsregeling weerlegd, J.B. Wolters, Groningen, 1938.

bevoegdheid in 1936 geen zitting meer hield. Eenzelfde eensgezindheid deed zich voor omtrent de wijze waarop twee nieuwe in te stellen commissies van advies, één voor België en één voor Nederland, bovengenoemde problemen dienden te behandelen. Inzake het woordbeeld, het minst belangrijke punt, bleven wellicht de beide ministers op hun standpunt, zonder daarmede hun laatste woord te hebben gezegd.

De plotse kentering ten gunste van de Vries en te Winkel, welke het spellingprobleem doormaakte, verontrustte de vereenvoudigers in Nederland in zoo hooge mate, dat op initiatief van dr. Moller, Tweede-Kamerlid, een motie ter stemming werd gebracht, waarbij zoowel de samenstelling van een nieuwe spellingcommissie overbodig werd geacht, als op algeheele invoering van het compromis Marchant ook in de regeeringsstukken werd aangedrongen. De uitslag van deze stemming toonde aan, dat de minderheid van vereenvoudigers in 1934, thans in een meerderheid was omgeslagen. Het eerste deel van de motie Moller werd goedgekeurd met 67 tegen 28 stemmen. Voor stemden de katholieken, de sociaaldemocraten, vrijzinnig-democraten, liberalen en communisten. Wat de invoering van het compromis Marchant betreft, behooren alleen de anti-revolutionairen, de christelijk-historischen, de nationaal-socialisten, de staatkundig-gereformeerden en enkele katholieken tot de 38 tegenstanders, terwijl 57 stemmen hun goedkeuring aan den tekst van dr. Moller verleenden.

Op deze stemming vestigde eveneens mr. Delwaide de aandacht van den Belgischen minister van Openbaar Onderwijs, die hierin geen aanleiding zag om zijn standpunt te wijzigen.

Evenals de heer Marchant hield minister Slotemaker de Bruïne met het oordeel van de volksvertegenwoordiging geen rekening. In de memorie van antwoord aan de Eerste Kamer heeft hij het beleid uiteengezet, waarvan het principe reeds uit het schrijven aan zijn Belgischen collega van 30 September 1935 blijkt.

Inzake geslacht en voornaamwoordelijke aanduiding gaat de minister nog een stap verder terug dan zijn K.B. van 1936, in zooverre, dat thans alleen de Vries en te Winkel gelden. Wat het woordbeeld betreft heeft de minister toegegeven aan de protesten vanwege de Nederlandsche uitgevers, die door een algeheel herstel van de Vries en te Winkel aanzienlijke schade zouden lijden.

In verband met het onderhoud dat de heer Slotemaker de Bruïne te Brussel had, kondigde hij de instelling van een nieuwe commissie van advies aan, welke de problemen, die reeds door de gewijzigde commissie van Haeringen waren ter studie genomen, verder zou onderzoeken en daarenboven de regeering zou adviseeren in hoeverre afwijkingen van de Vries en te Winkel inzake geslacht en voornaamwoordelijke aanduiding wenschelijk zouden blijken. Hierdoor gaf de minister te kennen, dat zijn beleid geenszins een verstarring van de taal beoogde, maar wel een geleide evolutie, waarover de door hem ingestelde commissie zou waken(17). De stelling van de vereenvoudigers als zou het taalgebruik in aanzienlijke mate onbewust zijn, kon de minister principieel niet aanvaarden. Ook zou de commissie van advies de regels betreffende het woordbeeld aan de praktijk toetsen. Verder kondigde de regeering de voorbereiding aan van een wetsontwerp waardoor de schrijfwijze een wettelijke basis zou krijgen. Ten einde alle onzekerheid betreffende het woordbeeld uit te schakelen, wenschte de minister het woordbeeld Marchant als definitief te aanzien. Dit blijvende karakter was volgens het anti-revolutionnaire Eerste Kamerlid, prof. Woltjer in strijd met de regeeringsverklaring, die een wettelijke bekrachtiging in de spellinghervorming onontbeerlijk achtte. Hierop antwoordde minister Slotemaker de Bruïne, dat economische redenen hem tot deze onwettelijkheid hadden doen besluiten. Hij ontkende den uitgevers het recht op schadevergoeding in verband met een spellingwijziging, maar weigerde de verantwoordelijkheid op zich te nemen, hun dit risico thans opnieuw te laten dragen. De regeering toch kon onmogelijk de volgens een enquête op 2.500.000 fl geraamde schade, bij een algeheele wederinvoering van de Vries en te Winkel aan de uitgevers uitkeeren(18). Dientengevolge werd de wijziging van het woordbeeld als definitief voorgesteld en desbetreffende overeenstemming met België losgelaten. Met het oog op de aan Noord en Zuid gemeenschappelijke cultuur heeft prof. dr. de Savornin Lohman van de christelijk-historische fractie den minister verzocht dit bedrag op de rijksbegrooting te voorzien. ‘Het komen tot overeenstemming met

(17) Handelingen, Eerste Kamer, 1937/38, blz. 661.
(18) Handelingen, Eerste Kamer, 1937/38, blz. 638.

België zou zijn Grootnederlandsche politiek in den besten zin van het woord, zonder eenigen politieken bijsmaak. Want iedereen zal het volkomen billijk en juist vinden, dat wij de Vlamingen steunen in hun taalstrijd, en wij benadeelen hen in hun taalstrijd, wanneer wij een andere spelling invoeren dan de spelling, welke zij willen handhaven. Dat is een zoo groot Nederlandsch belang, dat veel gewichtiger is dan het economisch belang, waaraan de minister zoo groote waarde hecht'[19].

Ten slotte dient vermeld te worden de motie van de Nederlandsche nationaal-socialisten in de Eerste Kamer, strekkende tot algeheelen terugkeer tot de Vries en te Winkel in afwachting eener definitieve regeling van de spelling der Nederlandsche taal. Deze motie werd met 21 stemmen tegen 15 stemmen verworpen (voor: de nationaal-socialisten, de anti-revolutionnairen, de christelijk-historischen en een liberaal), wat een aanzienlijk kleinere meerderheid is dan deze welke de motie Moller in 1936 in de Tweede Kamer inzake de doorzetting van het compromis Marchant wist te verkrijgen.

Ingevolge een advies van de Koninklijke Nederlandsche Academie van Wetenschappen, regelde minister Slotemaker de Bruïne de samenstelling der door hem aangekondigde commissie, waarin naast enkele taalkundigen ook vertegenwoordigers van het onderwijs in alle graden, de pers, de rechterlijke macht, de geestelijkheid (katholieke en protestantsche), de literatoren zitting namen. Hierdoor kwam de minister tegemoet aan een critiek der Staten-Generaal, dat de schrijfwijze van de Nederlandsche taal het geheele Nederlandsche volk aanbelangde. In overeenstemming met zijn verklaringen heeft de minister de taak van de nieuwe commissie, welke de regeering van advies zou dienen, in zijn installatierede van 8 Juli 1938 omschreven. Onder voorzitterschap van den heer dr. J.P. Fockema Andreae, oud-commissaris der Koningin in de provincie Groningen, maken er deel van de hh. drs. E. Boekman. A.F. Coolen, mr. dr. J. Donner, mgr. dr. F. Feron, dr. C.B. van Haeringen, prof. dr. G. van der Leeuw, dr. E.H. Renkema, prof. dr. F. Sassen, L. Welling, C.J.J. Westerman, dr. H.J.E. Endepols. Tot secretaris van de commissie werd benoemd dr. H.E. Buiskool en tot adjunct-secretaris E.W.J. Rosenberg.

(19) Handelingen, Eerste Kamer, 1937/38, blz. 647.

Bij beschikking van 1 Juli 1938 werd de nu overbodige Nederlandsch-Belgische commissie onder voorzitterschap van dr. van Haeringen ontbonden.

Ook in België werd een commissie van advies, onder voorzitterschap van H. Teirlinck, letterkundige, samengesteld, welke in nauw overleg met de Nederlandsche haar werkzaamheden zou verrichten. De overige leden van deze meer beperkte commissie waren: dr. J. Grauls, J. Mennekens, C. Opdebeek, dr. J. van Mierlo S.J. en dr. R. Verdeyen. Aldus werd naast professoren ook beroep gedaan op ambtenaren van het departement van Openbaar Onderwijs en een uitgever.

Als antwoord op een parlementaire vraag van den heer Uytroever, verklaarde de minister van Openbaar Onderwijs, mr. Dierckx, opvolger van den heer Hoste, dat zijn houding ten overstaan van de spellingkwestie met deze van zijn voorganger overeenstemde. Het doel van de nieuwe Belgische commissie, aldus de minister, is niet een spellingwijziging voor te stellen, maar den minister over bepaalde problemen te adviseeren, met name de schrijfwijze van de bastaard- en samengestelde woorden, de geslachtsregeling. Wat het laatste punt betreft, gaat het om een beperkt aantal woorden, waarvoor het, om bepaalde redenen, wenschelijk kan zijn, een dubbel geslacht te voorzien. De Nederlandsche commissie Fockema Andreae zal voorts de Belgische volledig inlichten over al de moeilijkheden betreffende het woordbeeld Marchant, zoodat de Belgische commissie op deze wijze ook de gelegenheid wordt gegeven de kwestie van het woordbeeld in haar onderzoek te betrekken. Hierdoor komt eens te meer tot uiting de wil van het Zuiden om algeheele spellingeenheid met het Noorden te verkrijgen.

Januari 1939 bracht de commissie Fockema Andreae verslag uit aan den minister. De commissie aanvaardde de aanvullende wijziging, vervat in den ministerieelen omzendbrief van 1 November 1934, inzake de schrijfwijze met dubbele e in samengestelde woorden, waarvan het eerste lid niet afzonderlijk voorkomt. Met betrekking tot het woordgeslacht stelde de commissie de samenstelling van een beperkte geslachtslijst in het vooruitzicht, evenwel met erkenning van de drieledigheid in het geslacht, naar welke lijst de pronominale aanduiding en de buigings -n in de toekomst

dienen geregeld. Met de uitspraak van de commissie Fockema Andreae houdt het K.B. van 8 Juni 1939, uitsluitend ten behoeve van het middelbaar onderwijs, slechts in beperkte mate rekening. Wel wordt het woordbeeld met de aanvullende wijziging aanvaard, daarentegen wordt inzake het woordgeslacht, de voornaamwoordelijke aanduiding en de buigings -n de Vries en te Winkel hersteld. Dit besluit heeft minister Slotemaker de Bruïne genomen op een oogenblik, dat het vierde Kabinet Colijn den val nabij was.

***

Prof. Schrieke, de nieuwe Onderwijsminister in het tweedaagsche 5de Kabinet Colijn, besloot tot intrekking van het jongste K.B. van zijn ambtsvoorganger. Hiermede kon zich de huidige verantwoordelijke minister, de heer G. Bolkestein, vereenigen. Op 21 Augustus jl. liet hij in het Nederlandsche Staatsblad het opschortingsbesluit verschijnen. Tevens wenschte de nieuwe minister zich over het spellingvraagstuk in het algemeen nader te beraden en stelde hij een wettelijke regeling ervan in uitzicht. Dit streven naar een wettelijken grondslag houdt rekening met de door prof. Woltjer uitgebrachte critiek in de eerste Kamer der Staten-Generaal. Dit wetsontwerp wordt vermoedelijk in het voorjaar van 1940 door de meerderheid van de beide Kamers aangenomen. Alsdan zal de Nederlandsche regeering de bevoegdheid hebben om de schrijfwijze van de Nederlandsche taal zoowel bij het onderwijs als in de regeeringsstukken dwingend voor te schrijven. In hoeverre minister G. Bolkestein naar samenwerking met België zal streven, blijft nog zeer de vraag. Dit staat evenwel vast, dat de bestendiging van de sinds 1934 in het onderwijs practisch geldende spelling Marchant inzake woordbeeld en geslachtsregeling een langzame vervreemding met het behoudsgezinde België in de hand werkt.

's-Gravenhage, 20 October 1939.
L. COUVREUR.

[Twee gedichten]

1939

Het is een groot gebral, het woord Beschaving,
met zijn varianten van Humaan en Geest.
‘'k Ben onverganklijk’ femelt het hoogdravend
en 't is een louter oprisping geweest!

Want niets is eeuwig en het diepste isme
neemt niet méér plaats nog dan een zakdoekknoop:
één avontuur is 't àl. De humanisten
zijn slechts de bleekste bloempjes op den hoop.

God Scharaban! we zijn het feemlen moede,
zooals we kwamen wenschen we den dood:
als torsen vleesch en staal, en niet als goedaards, -
voor hennepdroomen, niet voor sneedjes brood!

En wie 't niet werklijk kan, doe 't in zijn lied,
maar **doe** het, bralle niet en feemie niet.

20/11/39.

Wintertuin

Aan Louis Couperus en...

Het winterlandschap is als kant,
zoo fijn geteekend staan de twijgen,
in het verneveld akkerland,
zoo innig is het roerloos zwijgen.

Eén stond ziet men een oud kasteel
verrijzen in een verren boomgaard...
't is een soldaat die hobo speelt
en in een wolk weder teloorgaat.

Het is een dag van zuiver kant,
zoo helder en zoo droomend toe toch.
De kleine vlammen zijn verbrand,
en in zeer oude boekvisioenen

staat, voor altijd, de ééne vrouw
weer, sneeuwig, in een nis van trouw.

JOHAN DAISNE.

22/11/39.

[Twee gedichten]

Cantate der misdeelden

Wij weten 't wreede in het wreede weten,
te leven nog en reeds gedoemd te zijn,
gedoemd tot doelloos voort te leven
met diep in ons het bijten van een pijn,
omdat ons hart gelijkt aan andere harten,
dat ook in drukkend ongeluk,
plots hongerig van noodeloos verlangen
luid schreit om poover brok geluk!

Wij zijn de bedelaars die beu gebedeld
steeds voor gesloten deuren blijven staan,
en nooit verhoord, met handen tot gebed gevouwen,
toch immer voort uit bedelen gaan!

Neen, voor ons zal die dag nooit komen,
die schoone dag waarop ons schamel hart,
weldadig plots zal mogen kloppen
om warme liefde van een ander hart!

De nieuwe dag

Het is een schoon herboren worden,
dat ons op nieuwe wegen leidt,
waar 't leven wenkt tot grootsche tochten
en lacht als een verliefde meid,

wier hart een wilde lied wil zingen
van liefde, die zich zelve geeft,
en in wier jong veroverende oogen
een wereld vol van groot begeeren leeft.

Dit is na harden kamp het wijs ervaren,
te weten dat bij iedre duisternis
en in de liefdelooste nachten
altijd wat licht en liefde is.

Wat late licht van verre sterren,
die zalig zingen in den nacht,
wat liefde van twee vriendenhanden,
het kloppen van een hart, dat wacht.

FRED GERMONPREZ.

Kroniek van het proza

Vooraleer we hier enkele uitgaven van de 'Wereldbibliotheek', - te Amsterdam, - bespreken, vestigen we er de aandacht van onze lezers op, dat met medewerking van het bestuur van genoemde onderneming in 1925 de 'Wereldbibliotheek-Vereeniging' werd opgericht, waarvan eenieder, te onzent als in Nederland, tegen een geringe jaarlijksche bijdrage (32 fr.) kan deel uitmaken. Wie lid is ontvangt gratis den kataloog met bijlagen, alsook 'vier verrassingen' per jaar, zijnde vier precieuse boekjes, uitsluitend voor de leden gedrukt, en geniet, op vertoon der lidkaart, bij aankoop van werken uit bedoelden, rijken kataloog een prijsvermindering, die in doorsnee een derde van den handelsprijs bedraagt. We hebben daar geen reklame voor te maken, maar akteeren toch gaarne het feit, dat de W.B.V. reeds heel wat meer dan 10.000 leden telt.

Van de 'vier verrassingen' voor 1939 liggen er thans twee voor ons. De Paaschverrassing is **Händel's opstanding**, door Stefan Zweig, of het boeiend geschreven verhaal van Händel's opstaan, naar lichaam en geest, uit een zware ziekte en zijn scheppen, in hartstochtelijken climax, van de onsterfelijke 'Messias'. De Pinksterverrassing, - in sierlijke schrijfletter gedrukt, - is **De legende van Sint Julianus den Offervaardige**, door Gustave Flaubert, die ons hier, als omraming van Julianus' tamelijk bloedgierig leven en griezeligen dood, een literair verfijnd en dokumentair openbarend beeld ophangt van het vroeg-middeleeuwsche ridderwezen. Nu mogen we nog uitzien naar de verrassingen van Sinterklaas (de hóófdpremie) en Kerstmis die, samen met de reeds verschenene, een héérlijk kosteloos bezit zullen blijken.

Uit genoemde 'Wereldbibliotheek' stellen we u thans enkele werken voor, waarvan een paar al haast klassiek te noemen zijn en de andere voor het eerst van de pers kwamen.

Wie Arthur van Schendel vooral uit zijn jongst verschenen boeken kent, met hun uitbeelding van het leven zooals het door één enkeling van dezen tijd wordt aangevoeld, zal zich vermeien in **De schoone jacht en andere verhalen** (vierden druk) als in een

opeenvolging van rustig en sierlijk vertelde oude balladen en legenden, ver van de alledaagsche, prozaïsche, soms tragische werkelijkheid. Het verhaal in dit boek loopt eeuwen achteruit, naar een tijd die voor ons alle reliëf, alle diepte heeft verloren en nog alleen belangwekkend blijft door wat de schrijver, vertellend, er van te maken weet. Van Schendel heeft het verleden gelaten als het was, althans, hij heeft zich niet ingespannen het met een maximum aan leven voor ons op te roepen, maar uiterlijk kalm waarnemend het verloop der handelingen, mitsgaders het dekorum, opgeteekend, op gevaar af ons minder boeiend aan te spreken; maar daar is dan een hulpelement, in dit geval de tààl van den schrijver, zijn voor de gelegenheid dichterlijk geritméérde taal, die ieder verhaal haar diensten biedt en het daardoor zijn eigen charme weet te geven. Althans, zeer korte verhalen, als ‘Het broos geluk’ en ‘De vreemdelingen’, varen daar best bij en groeiden uit tot fijn geslepen kleinoodiën, terwijl diezélfde ritmische taal in de langere verhalen eerder vermoeiend, - want al te zichtbaar gekunsteld, - werkt. Nu dan, we kijken met ‘De schoone jacht’ ruim dertig jaar in schrijver's verleden terug en vinden het niet onaardig vast te stellen, hoe zich uit die vroegere bewuste kùnst van vertellen een taal heeft ontwikkeld, die een toonbeeld is van bezonkenheid en eenvoud en van plastische klaarheid tegelijk.

Van Aart van der Leeuw, den te vroeg gestorvene om ons de volle, rijke maat van zijn prozaïstisch kùnnen te geven, lazen we **Vertellingen** (tweeden druk), zijnde, na zijn sterfjaar 1931, een verzameling van korte verhalen én uit een paar vroegere bundels van hem én uit zijn nalatenschap. Is het een toeval, dat we ze herlazen onmiddellijk na ‘De schoone jacht’ van Van Schendel, het treft ons, hoe even bewust verfijnd en dichterlijk mooi Van der Leeuw's taal aandoet; maar bij hem, meer dan bij zijn naasten tijdgenoot, blijkt dat slijpen een procédé, een tweede natuur, waarvan hij niet wil los geraken. Gelukkig zijn meest alle hier verzamelde verhalen louter spel der verbeelding en heelemaal vreemd aan de alledaagsche werkelijkheid; en zoo worden stukjes als ‘De drie Gratiën’ en inzonderheid ‘Amarillis’ nét Saksisch porselein, dat men in al zijn kleine details bewonderen kan en zal, maar niet durft aanraken, en zoo eveneens, al bezoekt de schrijver zijn erg veranderde ‘Geboortestad’, blijft hij verwijlen op ‘Het Landpad’ van voorheen of bekijkt hij ‘De Handen’ om wat ze hem zijn en beteekenen, krijgen laatstgenoemde verhalen juist wegens hun vórmschoonheid hun aparte bekoorlijkheid. Alleen, en dit is de keerzijde van ieder procédé als zoodanig: het dwingt u tot rusten na pas een pààr verhalen, indien het u niet even wrevelig maakt, zooals we dat beleefden aan ‘De Reismakkers’,

die, menschen als ze zijn, eenvoudig niet meer als menschen praten kunnen. Dit werk van Aart van der Leeuw, dan, blijft een boek, dat fantazie en poëzie brengt in verloren uren en tusschenbei ook wat wijsheid, - als o.a. 'Joost de Wandelaar', - voor wie achter de regels weet te lezen.

Het boek **Het ivoren aapje,** door Herman Teirlinck, beleeft sedert zijn eerste verschijnen in 1909 zijn 19en druk en duidt daardoor reeds op zijn blijvende beteekenis. Niet, dat we in dat werk, naar zijn ondertitel luidt, typisch den 'roman van Brusselsch leven' herkennen, want de grootstad- en tusschenbei ook de parvenu-stad-atmosfeer, die er in tastbaar is, zal zeker die van àlle groote steden zijn; maar die atmosfeer is er dan toch en blijft nog heden in de Vlaamsche letterkunde een verschijnsel, dat slechts door weinigen wordt aangevoeld. Jawel, in die grootstad wordt de schrijver vooral aangetrokken door de mondaine en half-mondaine 'salons où l'on cause', maar in dat causeeren, in dat met gedachten en gevoelens en, in eerste instantie, met wóórden spelend causeeren blijkt Teirlinck een meester te zijn, die zich nog vele jaren zal handhaven. Eigenlijk is dat causeeren op zichzelf, met al het afgewogene en subtiele dat er in besloten ligt en al het dramatische dat er achter schuilt, hét groote element, dat den lezer geboeid weet te houden. Want waar het om het zoogenaamde léven gaat, dat in dit boek wordt uitgebeeld, herkennen we er niet veel anders in dan feitelijke wanverhoudingen, waarin, - naast de politiek, die een hors d'oeuvre is, - het mislukte huwelijk de hoofdschotel blijkt; of juister, het causeeren óver en rónd dat huwelijk, daar we toch nergens dat huwelijk, zelfs zonder kinderen, in zijn alledaagsche ellende of zegen te aanschouwen krijgen. Dit laatste hadden we wél graag meegemaakt, maar zijn ontbreken doelt daarom nog niet op een tekortkoming van den schrijver; ten slotte staat het hem volkomen vrij, om het leven heen te wandelen, zich te verlustigen aan de heerlijk geschakeerde atmosféér om dat leven en te luisteren naar de écho uit dat leven, en die vrijheid wordt hem des te liever gegund, daar het door hem aangewende middel zoo tot het uiterste werd uitgebaat. We hadden wel zeker enkele personages, - en met hen een paar hoofdstukken, - kunnen missen, die den roman als zoodanig op een zijspoor drijven; maar we vergeten nooit, naast hen en buiten hen, het hoofdpersonage, den fatalen, machiavellistischen Sörge, die alle menschen binnen zijn onveilig bereik, net als zijn kunstig gesneden ivoren aapje, naar zijn eigen levensinzicht gefatsoeneerd en heelemaal van zichzelf ontdaan wil zien, en evenmin zijn vele slachtoffers, onder wie vooral de noodlottig misleide Francine en de moreel mishandelde Vere, wier leven eenvoudig mooi had kunnen zijn, zonder

zijn onbarmhartige bemoeiingen. Ook dit weer duidt geenszins op een bedoeling van den schrijver; Teirlinck héèft feitelijk geen bedoeling, meenen we, tenzij dan alleen ons, met zijn ondeugend monkelend temperament, een kijk te bieden binnen een wereldje, dat achter al zijn uiterlijke elegantie heel wat tragiek verbergt; en die kijk is en blijft, juist om schrijver's geraffineerde, onverbiddelijke waarneming, in ieder opzicht belangwekkend.

Na de herdrukken thans het nieuwe, en dan in de eerste plaats **De groote Zorzi**, het geromanceerde kunstenaars- en liefde-leven van den schilder Giorgione, - te Venetië 'Zorzi' geheeten, - door het bekende echtpaar C. en M. Scharten-Antink. Het door hen bedoelde leven speelt zich geheel af in genoemd Venetië, in de laatste jaren van de vijftiende en de eerste van de zestiende eeuw. d.i. in een historische periode, toen de lagunenstad ekonomisch en artistiek haar hoogsten bloei bereikte, maar tevens politiek haar eerste verval bleek in te zetten. Het verhaal krijgt daardoor een achtergrond, die belangstellenden in geschiedenis zeker interesseeren zal. Naar ons oordeel echter werd die geschiedenis te dikwijls een aanleiding om den hoofdzakelijken inhoud van het boek te onderbreken. De hoofdzaak, inderdaad, betreft toch Giorgione's eigen leven en wil ons vooral laten aanvoelen G.'s uitgroei als kunstenaar: eerst onder leiding van den grooten Bellini, daarna bewust zelfstandig en eindelijk als meester van den jongen Titiaan en anderen. En mét dat leven, dat artistieke leven, loopt nauw G.'s liéfdeleven verbonden, dat zich blijvend aan geen enkele vrouw geven kon, maar uit zijn omgang met de andere kunne de ideaal héérlijke vrouw wist te puren, die we in zijn meesterlijkste schilderwerk, - als de uitbeelding van de Madonna en die van Venus, - herkennen zullen. Het romanceeren van een leven als dat van Giorgione bracht zijn problemen en gevaren mee; want vele zoogenaamde gegevens daarin blijken alleen meer of minder ernstige vermoedens of onderstellingen te zijn en alles bij elkaar bieden ze maar amper stof tot iets dat werkelijk een roman kan heeten. Het is dan de groote Verdienste van de schrijvers: primo, dat ze zich zulke diepgaande en veelzijdige studie hebben getroost van al wat den kunstenaar en zijn tijd betreft, - en waarvan ze getuigenis afleggen in hun talrijke 'Aanteekeningen en verantwoordingen' en hun rijke 'Bibliographie' achteraan in hun boek, - secundo, dat ze uit Giorgione's leven het ontstaan en den ontwikkelingsgang van zijn treffend rijpende kunst wisten op te bouwen, zooals ze spreekt én uit het zeer uitgebreide, interessante, schoon dan niet altijd boeiende verhaal én uit de chronologische opeenvolging der schilderstukken, - van Giorgione en, vergelijkenderwijze, van enkele tijdgenooten, -

ook mede in den bundel opgenomen. Kortom, we staan hier voor een werk, dat, bij al zijn romanceeren, vooral thuis hoort in de stùdiekamer en ons alleen maar even betreuren laar dat, waar de schrijvers ons zoo heerlijk G.'s delikaat aanvoelen van en omgaan met verven wisten aan te geven, de reproducties achteraan bedoelde verven missen moeten.

De jongste uitgave van de 'Wereldbibliotheek' is **Vlaandren, o welig huis,... zooals Vlaamsche schrijvers hun land zien,** zijnde een kijk op zoowat àlle belangrijke gemeenten en gewesten van dat ééne, mooie Vlaanderen, telkens door iemand, die er zich heelemaal in thuis gevoelt. Het geheel ontstond onder leiding van Emmanuel de Bom, die trouwens het boek met enkele suggestieve bladzijden opent. Van de door hem aangeworven medewerkers, een twintigtal, behooren de meesten tot de jongere generaties; en hier mag al dadelijk vastgesteld, dat die ons heel wat te zeggen hebben en het in doorsnee ook persoonlijk weten te doen. Dat persoonlijke heeft allerlei schakeeringen. De eenen, - de méésten, - verlangen ons vooral een alles omvattend, welsprekend beeld te bieden van hun gemeente of gewest en in dat opzicht hebben we het ruimst genoten van Karel Jonckheere's 'Het land van de zilvermeeuw en der kopwilg' (met het treffend één zich voelen van zee en duin en land en volk), Filip de Pillecijn's 'Aan Scheide en Durme, het Soete Land van Waas' (met zijn voorliefde voor de onverdorven landelijke eenzaamheid), Frans Carolina Ridwit's 'Antwerpen-West' (vol onuitgesproken heimwee naar het thans verwoest verleden op den linker Scheldeoever), Emiel van Hemeldonck's 'De Antwerpsche Kempen' (een blik op het ongerepte, maar schrale en wat stugge leven in de harde heide), Luc Indestege's 'Limburg - De Limburgsche Kempen - Steden in Limburg' (een heel wat rùimeren blik nog, met onderlijning der typisch Limburgsche eenzelvigheid). De anderen, - de zeer enkelen, - is het hoofdzakelijk te doen om de gemoeds- en geestesreaktie in hen zelf en dan verkiezen we veruit Felix Timmermans' 'Inspiratie in het Land van Rijen' (wiens kleinsteedsche, meest boeiende personages we groeien zien uit Lier en zijn folkloristisch schatrijke leven) boven Maurice Gilliams' 'Antwerpen, Ik en mijn stad' (waarin van zijn 'ik' ongeveer àlies en van zijn stad ongeveer niéts terecht komt), boven Richard Minne's 'Aanteekeningen van een Gentenaar' (dat, bij zijn persoonlijken humor, even goed élders dan te Gent kon spelen) en vooral boven Cyriel Verschaeve's 'De IJzerstreek' (waarin de man liever zijn eigen, tamelijk drukdoend proza beluistert dan luistert en kijkt naar het leven om hem heen). We vermelden nog graag Jan Denucé's 'De Scheide. stroom van Vlaanderen', dat geen literatuur wil zijn, maar histo-

risch en ekonomisch den waterloop afvaart, met de daaraan gevestigde bedrijven. Neen, niet àlles in zulken bundel weet ons in gelijke mate geboeid te houden en ook niet alles vinden we er in, dat werkelijk zijn plaats opeischt. Van de Woestijne's prachtige vers ‘Vlaanderen, o welig huis’ vonden we een ideàle inleiding, naast een kunstig, haast te gekunsteld stuk proza van hem, dat zich in dit boek minder thuis gevoelt; Matthijs stelt ons een ‘Brugge onder de loupe’ voor, waar zoo goed als geen enkele bezoeker de scherpe waarneming in herkennen zal; Demers laat ons weg en weer rijden door zijn Demer- en Dijleland, maar roept nergens de persoonlijkheid van eigen land of menschen op. En dat doet er ons, - bij al onze waardeering voor het werk als geheel, - aan denken, hoe jammer het is, in zulken bundel een Streuvels, een Claes en een paar anderen te moeten missen, die hun gewest, hun gemeente meer dan alle eer zouden bewezen hebben. Ten slotte deelen we mee, dat een tachtigtal foto's het veelzijdig belichte Vlaanderen illustreeren en dat vele daarvan, - vooral de làndelijke opnamen, - openbarend genoeg zijn, om van dit boek mee een feest voor de oogen te maken. Emmanuel de Born en de uitgevende firma hebben ons Vlaamsche land wat mooi in het zonnetje gezet en we zijn er hun van harte dankbaar voor.

Van Frans Bordewijk, ons gunstig bekend uit zijn ironische, soms vlijmende, tusschenbei zelfs onbarmhartige grafredenen in den bundel ‘De laatste eer’ (Uitg. Wereldbibliotheek, Amsterdam), lazen we thans het nieuwe boek Karakter (Uitg. Nijgh & van Ditmar, Rotterdam), door den schrijver een roman van vader en zoon genoemd. Om onzen indruk in slechts énkele woorden samen te vatten: we hebben het een héérlijk werk gevonden, een der allersterkste en tevens best geschreven romans, die ons de jongste jaren in handen kwamen, en dat zijn er al vele geweest. De titel van het boek geldt voor den zoon Jacob Katadreuffe, voor zijn moeder, naar wie hij geheeten werd, en voor zijn vader, of juister, voor den man die het kind verwekt heeft, maar geen konsekwenties op zich nam van dat vaderschap; en van ieder karakter kan getuigd, dat het bewust zelfstandig, stug en onbuigzaam is, met al wat daaruit voortvloeien kan. Alleen, dat ‘al wat’ blijkt heel ànders te zijn dan de traditioneele botsing, herrie en dramatische verwikkeling. Jacob's moeder schikt zich in haar aparte moederschap en wroet en zwijgt, met uitsluitend de bedoeling stil en eerlijk haar brood te verdienen, zonder behoefte aan liefde of groote vriendschap; Jacob zelf, zwijgzaam als zijn moeder, komt na een kleine, gewaagde onderneming (met failliet) op een advokatenkantoor terecht en weet er zich met een bewonderenswaardige nederigheid en volharding op te werken tot zoowat de aller-

hoogste betrekking; Jacob's zoogenaamde vader, de deurwaarder Dreverhaven, de uitbuiter van alle mogelijke slachtoffers, treedt zijn eigen zoon zoo harteloos als alle anderen in den weg, tot die zoon zich door zijn wil en arbeid onafhankelijk weet te maken. Van die drie figuren is Jacob zelf de overheerschende en rónd Jacob, dan, beweegt zich het heele advokaten- en deurwaarderswereldje, met klerken en dactylo's, zooals van onder af, maar van zéér nabij waargenomen. Op dit kantoor en daarbuiten ontmoet Jacob wel een paar jonge dames; hij houdt het echter bij uiterlijke, scherp waargenomen kennismaking en volgt hoofdzakelijk zijn sterk ambitieus karakter in, om uit zijn omgang met menschen en met boeken datgene te leeren, wat hij voor eigen toekomst noodig heeft. We weten niet, of Bordewijk bedoeld heeft uit eigen levenservaring te putten; maar dat leven in Jacob en om hem heen wordt zoo koel-nuchter, zoo zakelijk detailleerend uitgebeeld, dat we aan de onderstelling van wél maar moeilijk ontkomen kunnen. We weten evenmin, of de schrijver als mensch zich ooit door zijn gevoel laat leiden, genoeg om een enkele maal sentimenteel te worden; alleen hebben we vastgesteld dat én de moeder én de zoon én zelfs de zoogenaamde vader, met welk een rustige pen ook aan ons voorgesteld, voor ons menschen met een hàrt blijken te zijn, al zij het een hart, dat zich leiden en disciplineeren laat door het doél dat wordt vooropgehouden. Joba, de moeder, redeneert niet, ze laat haar zoon volhardend zijn gang gaan, maar spaart onderhand alles op wat ze menschelijk missen kan; Jacob zelf zwijgt en aanvaardt alle moeilijkheden, ook de zwaarste, maar past zich aan bij het leven en heeft ten slotte, buiten zijn zoogenaamden vader, niemand tot vijand; en late die woekerzieke vader den jongen vreeselijk zijn in den weg geloopen, beweert hij uiteindelijk niet, dat hij door zijn hardheid heeft méé-, en niet tégengewerkt? Nu dan, we zullen nooit het gezelschap zoeken van het type Dreverhaven; we onthouden enkel, dat ook hij een karakter is,... en houden het verder met Jacob, den magistraal uitgebeelden Jacob, die én om hem zelf én om zijn omgeving niet anders dan een prachtige vóndst kan heeten.

De soldaat Johan, het jongste werk van Filip de Pillecijn (Uitg. P.N. van Kampen, Amsterdam), hebben we al een historischen roman hooren noemen. Dat zal dan wel zijn, omdat bedoelde soldaat eenmaal hertog Karel den Stoute tegen Frankrijk heeft gediend, om later alleen nog boér te zijn en uitsluitend als zoodanig te willen vechten voor het onvoorwaardelijk bezit van zijn grond en dezes opbrengst, desnoods tegen eigen heer en meester. Voorzeker, we treffen in dit boek een aantal gegevens aan, - als over bijgeloof, uitbuiting, vervolging, kastijding, - die het kenmerk

waren van het Burgondisch en vast niet minder van het Spaansche tijdvak; maar die gegevens samen drukken niét hun historischen Stempel op het werk als geheel, dat vóór alles een verhàal, een zeer belangwekkend, - en tevens extra zuiver en mooi geschreven, - verhaal blijft van bewust wordende, Vlaamsche zelfstandigheid. Het boek, dan, teekent Johan's groei van soldaat tot boer en van boer tot 'meester' van den grond uit; of juister, zoo ver kómt het niet, want Johan zegt aan zijn zóóntje slechts, dat hij 'een boer zal worden, en ook, bij God, een soldaat, die vrije boeren maakt', en daarmee wordt het werk ook afgesloten. Alleen, die heele groei, -indien hij het verhaal niet de beweeglijkheid en spanning van een waarachtigen romàn bezorgt, - biedt den schrijver de gelegenheid, ons niet enkel Johan ten voeten uit te teekenen, maar naast hem enkele personages vast te houden, die typisch zijn uitgroei leiden zullen: den onmisbaren Bruno, den bedelmonnik, die bedaard en volhardend tot daden wekt in dienst van de nieuwe leer; boer Nikiaas, den simplistischen 'ziener', die zich met zijn vizioenen tegen het traditioneel gezag der kerk opwerpt en daarom letterlijk gebrandmerkt wordt; den anoniem gehouden Duitschen boer, die hier als zwerver verschijnt en alleen het ongelijk heeft, - alvast in ónze oogen, - zich opruiend met onze zaken in te laten. En dan zijn daar de twee groote, tegenwerkende elementen, de politieke kerk en de hebzuchtige kasteelheer, die den strijd hard en bitter maken, maar niet verhinderen zullen, dat de vrijheid eenmaal zegeviert. We zegden hiervoren, dat de historische gegevens het werk daarom nog niet een treffend historisch karakter verleenen; we voegen er thans bij, dat we ons herhaaldelijk verplaatst voelden in den tegenwóórdigen tijd, met zijn strijd die nog altijd gaande is en zoo uiteenloopend aangevoeld en gestreden wordt. Of De Pillecijn daaraan gedacht heeft en juist daaróm ook dien vreemden zwerver in onzen strijd betrok?

De ons nog niet bekende F.K. van Cassander liet **Lawijt rondom Vera** verschijnen (Uitg. 'Kosmos', Amsterdam). Het verhaal is bizonder prettig om lezen, niet enkel om den inhoud, die een paar zoogenaamde wereldhervormers ondeugend in het zonnetje zet, met het gevolg dat hun bouwsel ellendig in elkaar stort, maar ook en vooral om den humor, op zekere bladzijden om de persiflage, die zoo onbeschaamd het gebeuren in het ootje neemt. Bedoeld gebeuren draait rondom Vera, een jonge vrouw, die al de dwaze tribulatiën meemaakt van groote lenzen huldigende dilettanten, maar er hen ten slotte van doordrongen krijgt, dat leuzen misselijk zijn, wanneer niet het hart en de liefde mee hun opbouwende rol vervullen. Bij dit verhaal konden we de aanmerking maken, dat het, naar zijn beperkten zakelijken inhoud, te gemak-

kelijk de aandacht verspreidt en versnippert en ook, dat kommunisme en racisme wat zwaar uitvallen om zoo maar met wat persiflage te worden uitgeschakeld; maar een en ander nemen vooral niet weg, dat hier een jeugdig temperament met groote persoonlijke gaven aan het werk is geweest en we met meer dan gewoon vertrouwen uitzien naar een volgend boek van den schrijver.

Marcel Dumont laat ons kennis maken met **De kluizenaar van Oizy** (Uitg. 'Lectura', Antwerpen), zijnde, onder dien éénen titel, een tiental korte schetsen in verband met de Ardennen. Het boekje werd rustig, schoon niet openbarend geïllustreerd door Guillaume Dumont... en dat is wel het beste, dat we er nog van zeggen kunnen. Want aangenomen, dat de schrijver werkelijk de Ardennen heeft afgereisd, tot wat ànders bleek het hem aan te zetten dan tot het pennen van kruisbrave, tamelijk ouderwetsche schoolopstellen, met daarin enkele gegevens uit Rahir en Baedeker, maar zónder Rahir's merkbaar genieten van het landschap en het leven! We vinden het jammer, dat we het zeggen moeten: de 'Lectura-reeks' zet zich geen aanzien bij met dergelijke uitgave en Marcel Dumont wien men er een ondienst mee bewees, staat thans voor de zeer lastige taak er zich inzake taal en waarneming bovenop te werken.

René Cnudde bracht ons **In de schaduw** (eigen uitgave, Drukkerij Typex. Gent). Het verhaal schetst de belevenissen van een jongen man Paul, die midden de chaotische naoorlogsche studentendenkbeelden over alles en nog wat zijn weg zoekt in het leven, maar er enkel in slaagt, na een korte mislukte carrière en een pijnlijk eindigend liefdesavontuur, weer in eigen stad te belanden en, ontgoocheld, naar een nieuwe toekomst uit te zien. Cnudde, zeker, Staat minder zwak dan zijn hiervoren genoemde kollega, want ditmaal is dan toch een man aan het woord. die, zonder treffend oorspronkelijk te zijn, zich in taalopzicht behoorlijk weet uit te drukken. Maar daar tegenover mist hij psychologisch den noodigen uitgroei en technisch de vorming om in Paul of in één der bijpersonen een karakter uit te beelden. dat konsekwent kan zijn en handelen. Naar onze meening heeft Cnudde in één keer te hoog gegrepen en had hij zich moeten beperken bij een zeer eenvoudige, korte novelle zonder groote verwikkeling. Vertrouwend, dat hij ons die brengen kan en er mee opbouwend, degelijk werk verricht, willen we hier graag zijn naam onthouden.

H. VAN TICHELEN.

Boekbeschouwing

Max Kopp. - Polen. Europa-Verlag, Zürich; 80 blz.: Zw. fr. 3.

Polen Staat heden in het middelpunt van de politieke wereldbelangstelling. Het Poolsche volk kan men slechts verstaan, wanneer men zijn geschiedenis goed kent. Deze, vol dramatische wisselvalligheden, toont duidelijk aan, hoe na Perioden van verval weer tijdperken van hergeboorte opdoken. Dit blijkt overtuigend uit de grondige synthese van M. Kopp, die de Poolsche historie resumeert van de Piastenvorsten tot op deze noodlottige dagen (963-1939). Meer dan ooit is het 'Panta rhei' van de Grieksche philosophen van kracht: dat waarborgt ook Polen's toekomst.

Neville Chamberlain. - Op zoek naar den Vrede. Uitg. Eigen Volk, Haarlem; 340 blz.; fl. 3,50.

De redevoeringen, door den Britschen Eersten Minister uitgesproken in verband met de politieke gebeurtenissen in de wereld, die zouden leiden tot het huidig conflict, werden in boekvorm gebundeld. De eerste datecrt van 31 Mei 1937, toen Chamberlain pas Premier geworden was, de laatste van 11 Mei 1939. Uit alle blijkt, dat de leider van het Imperium steeds gestreefd heeft naar 'een toestand van internationale eensgezindheid, waarin de naties hun nationale bestemming kunnen volgen en hun volkseigen ontwikkelen zonder vrees voor bedreiging of geweld van hun buren.' Voor hem is oorlog 'niet alleen de wreedste, maar ook de raeest zinnelooze methode voor de regeling van internationale geschillen.' Eén aanspraak echter kan hij niet dulden, deze nl. van een enkelen staat om 'met den sterken arm de heerschappij te voeren over andere staten.' Hij erkent openhartig, dat er 'de afgeloopen twintig jaar fouten zijn gemaakt, en dat de moeilijkheden van het oogenblik althans ten deele vermeden hadden kunnen worden, indien in een vroeger stadium meer wijsheid was betracht.' - Wij begrijpen, na de lectuur van Chamberlain's ideeën, niet, waarom een bekend Vlaamsch criticus hem zijn 'erg begrensden geestelijken horizon' kan verwijten en beweert, dat hij niet verstaat, dat 'de wereld een nieuwe periode is ingetreden.' Integendeel bewijzen deze redevoeringen het verkeerde van zulk onrechtvaardig afbreken.

G. Brugmans. - Napoleon, de mensch en dictator. J.M. Meulenhoff, Amsterdam; 280 blz.; ing. fl. 2; geb. fl. 2,90; talrijke illustraties.

Dit is het eerste werk van de serie 'Historie en Memoiren-Boeken van Grooe Menschen en Gebeurtenissen', een 'samenvatting en bewerking van wat verschillende, in hoofdzaak moderne, auteurs hebben gezegd over den Keizer van wien geen enkel beeld volkomen gelijkend is, omdat hij steeds weer met enkele regels ontsnapt aan de bladzijde, waarin men hem tracht vast te leggen, niet omdat hij oneindig is, maar omdat hij even gevarieerd is als de situaties, waarin het noodlot hem successievelijk plaatste.' De heer Brugmans 'poogt de Napoleon-figuur los te maken uit den overvloed

van feiten, waartusschen hij zoo dikwijls verstart en hem, door middel van de verschillendste reflexen, in de eerste plaats

te benaderen als een mensch, die, evenals ieder ander, is onderworpen geweest aan de wetten van zijn eigen individu en de noodzaak der omstandigheden.' Deze historische arbeid, die niets heeft van een dorre studie (integendeel), zal het meest dramatische tijdperk uit de Fransche geschiedenis, waarin Frankrijk zijn 'moments de plus grand éclat' bereikte, voortreffelijk doen begrijpen.

W.G. de Bas. - Quatre-Bras en Waterloo. P.N. Van Kampen & Zoon. Amsterdam: 180 blz.; ing. fl. 2,25; geb. fl. 2.75: talrijke afbeeldingen en uitslaande kaarten.

De auteur heeft volstrekt gelijk met zijn bewering, dat in burger- en militaire kringen (niet alleen in die van zijn land) te weinig bekend is, hoe, dank zij het initiatief van twee Nederlandsche generaals, Europa voor een verdere Fransche overheersching werd behoed. hoc de standvastigheid der Nederlandsche (en Belgische) troepen bij Quatre-Bras de overwinning bij Waterloo mogelijk maakte en hoe na heldhaftigen strijd der Britsche en Nederlandsche (en Belgische) troepen te Mont St. Jean ten slotte de kamp in het voordeel der Verbundenen eindigde dank zij de Duitschers in 't Oosten en de Nederlandsche (en Belgische) regimenten in het Westen. De beteekenis van een de Constant Rebecque, een de Perponcher, een Saksen-Weimar, een Detmers en een Chassé (en van onzen gesneuvelden Antwerpenaar Van Merlen) kan niet hoog genoeg aangeslagen worden. De heer de Bas heeft nuttig nationaal (en naar we hopen internationaal) werk verricht.

Andreas Latzko. - De Redder der Vrijheid. Van Ditmar, Amsterdam/Markgravestr. 10, Antwerpen; 230 blz.; 20 fr.

Als nummer 50 van de serie 'Het Nederlandsche Boekengilde' verschijnen 16 episoden uit het 'Schimmenspel der Fransche Revolutie' in de vertaling van Johan v.d. Woude en met tal van ilhtstraties naar platen van Honoré Daumier, wien een nawoord gewijd wordt door Hans Rothe. Het boek ziet het licht ter gelegenheid van de herdenking van het begin der Omwenteling van 1789, 150 jaar geleden, nu zoo tragisch bekrachtigd door het heropflakkeren van den nooit uitgedoofden Wereldbrand 1914-18. Weer treden de Redders van de Vrijheid in het gelid, ditmaal in een wereld, welke steeds meer verdwaasd en verwilderd geworden is. Daarom blijven wij dankbaar voor deze 'actueele' publicatie van Latzko, den verheerlijker van den grooten liberaal Lafayette, 'gedreven door een nooit versagend gevoel voor Recht,' 'bezeten van den meedoogenloozen rechtvaardigheidsdrang, die zijn leven tienmaal uit veilige banen wierp en hem den haat op den hals haalde van al wat egoïstisch en baatzuchtig dacht, voelde en leefde.'

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven

Van den boekhandel Michiels-Broeders; Tongeren:
RENE J. SEGHERS: Maya, sprookjes en vertellingen; 160 blz.; 18 fr.
Nr 7 van de ‘Oostlandreeks’, bezorgd door de Vereeniging van Limburgsche Schrijvers.

Van de uitgeverij Onze Tijd, Warmoesberg, 65, Brussel:
GASTON DURIBREUX: Bruun, roman; 198 blz., met een omslag in kleuren; 30 fr.; geb. 40 fr.

Van de N.V. Brepols, Turnhout:

Prof. Dr. J. VERSCHUEREN S.J., Dr. H. BALIEUS en Dr. E. SPAEY:

Algemeene historische atlas, VIII + 79 + 24 blz. (alfabetisch register); 50 fr.; gecart. 55 fr., in linnen band 60 fr.

Een degelijk werk, waartoe ook specialisten hebben medegewerkt en dat wij al dadelijk ten zeerste aanbevelen. Hier zijn 79 bladzijden, ieder gewoonlijk met 4 kaarten, en o.a. betrekking hebbende op Europa (10 blz.), Egypte (2), Voor-Azië (4), Palestina (2), Griekenland (4), Italië (6), Frankrijk (4), Duitschland (4), België en Nederland (6), Groot-Brittanië (4), China (2), Japan (2), Afrika (2), Kongo, Zuid-Afrika, Poollanden, Actueele kwesties (2), enz. enz.

Hier een paar onderverdeelingen: Europa VI, a en b: Midden-Europa in de middeleeuwen, economisch; c: West-Europa id., kerkelijk en cultuur-historisch; d: universiteiten.

Europa IX, a: na het congres van Weenen; b: na het congres van Berlijn.

Europa X, a: tijdens den wereldoorlog; b: na den wereldoorlog.

België en Nederland V, a: Frankrijks doordringen in de Nederlanden; b: de Nederlanden in den Franschen tijd; c: koninkrijk der Nederlanden; d: België en Nederland sedert 1830.

België en Nederland VI, a: wetenschap; b: kunst; c: letterkunde; d; muziek.

Actueele kwesties II, a: conflicten 1938 en begin 1939; b: Midden-Europa, veranderingen in 1938; c; Memel, Litauen, enz.; d: Spanje, burgeroorlog; e: China, bezetting door Japan.

Van Lectura, Prinsstraat 20, Antwerpen:

Dr. MAURUS SABBE: Vondel en Zuid-Nederland met andere opstellen. Woord-vooraf van Lode Monteyne, VIII + 88 blz. met 9 platen buitentekst en oude sierinitialen in kleurdruk, ing. 30 fr., geb. 45 fr., luxe-uitgave 75 fr.

Inhoud: I. Vondel en Zuid-Nederland; II. De eerste uitgave van J. Cats ‘Ghedichten op slapelooze Nachten’; III. De ‘Emblemata Horatiana’ van Otto van Veen; IV. Erasmus en zijn Antwerpsche vrienden.

LODE BAEKELMANS: Lof van Zee, Mensch en Tabak. 164 blz.; met 22 illustraties; ing. 38 fr.; geb. 53 fr.

23 opstellen, waaronder 15 lofreden; vooraf: de zee, het schip en de zeeman in de literatuur; rederijkers; de tabak; Antwerpsche logementen in de 17e eeuw, enz.

Van de uitgeversmaatschappij A. Manteau, Brussel:

Dr. KAREL M.J. CUYPERS: De grenzen van het denken, een onderzoek naar de waarde, de mogelijkheden en de verschillende vormen van het menschelijk verstand; 64 blz.; 12 fr.

No. 3 van de reeks ‘Basis’, Bibliotheek voor wetenschappelijke en actueele vraagstukken.

Van het secretariaat O.M.O., Spoorwegstraat, 69, Hasselt (postcheck 2067.09, van Dr. Fr. Uytterhoeven):

Het onderricht van het Fransch in het middelbaar onderwijs; 16 blz.; 5 fr.

Stelt o.m. voor de drie laagste klassen der atheneums en de drie leerjaren der middelbare Scholen een programma voor, waarin woordenschat en conversatie over belangstellingscentrums, in actieve methode te behandelen, den hoofdschotel vormen.

Van het N.I.R., Brussel:

Dr. E. DE GOEYSE: De Brabantsche Omwenteling van 1789; 48 blz., met 43 illustraties; 5 fr.

Inhoud: I. Oorzaken en voorbereiding der omwenteling; II. Het gewapend verzet en de Belgische republiek van 1790; III. De omwenteling weerspiegeld in het volkslied.

Van uitgeverij Dienen, Heide-Kalmthout (postcheck 134.300, G. Pijnenburg): GEERT GRUB: Gerecht en recht; 198 blz.; 25 fr.; geb. 30 fr.

De schrijver zou beter en humaner recht willen zien doen, wat voortkomt uit zijn afkeer, zijn haat tegen het gevangenisstelsel. Hieronder de verdeeling van het boek:

I. Ons manke recht; II. Kritiese kijk op gerecht en wereld; III. Misdadigers en misdrijf; IV. Rond het paleis; V. Geslacht en misdrijf; VI. Het gevangenisstelsel; VII. De dragende idee (waarin o.m. een 'kernontwerp', met toelichting).

Van de firma Van Dishoeck, N.V., Bussum:

B. ROEST CROLLIUS: Het roekelooze hart: 197 blz.; fl. 2,90.

Van de Wereldbibliotheek, Amsterdam:

FREDERIK VAN EEDEN: Van de koele meren des doods; 5e druk; bandontwerp Ph. Endt; 443 blz.

Dat van dit treffend verhaal, met de ups en downs van een zenuwzieke, die af en toe een dagboek houdt, zich spuitjes morphine toedient en tot tweemaal toe poogt zelfmoord te plegen, een vijfde druk verschijnt, zal wel voor zich zelf spreken.

Van H.J. Dieben, Lange Kerkdam 6, Wassenaar:

KLEYNTJENS-HENDRICKX: Het rijk van den tijd; 13e druk; 236 blz., met talrijke illustraties en kaarten, plus XVI tabellen; fl. 1,90; geb. fl. 2,40.

Van 1914 af wordt 'de jongste tijd' behandeld: natuurlijk de wereldoorlog, en daarna: de Duitsche herstelbetalingen; het communistische Rusland; het fascistische Italië; het nationaal-socialistische Duitsland; het Verre Oosten; het Nabije Oosten; Spanje; de hedendaagsche verhoudingen; de katholieke Kerk.

Van Van Gorcum en Co, Assen:

Algemeen Nederlandsch Tijdschrift voor Wijsbegeerte en Psychologie; 33e jaar, October 1939; 65 blz.; fl. 1,50.

Dit is een godsdienstphilosophisch nummer, met bijdragen van prof. Van Holk, prof Bellon, prof. Aalders en dr. Bierens de Haan.

Annalen van het Genootschap voor Wetenschappelijke Philosophie, deel 9, 1939. (Voortzetting van de Annalen der critische philosophie). Onder redactie van Dr. D. BARTLING; 90 blz.; fl. 2,90; geb. fl. 4,90.

Het boek bevat de volgende bijdragen:

Drs P.H. v.d. Gulden - Ethiek voor en na Kant;

Dr. H.A. Weersma - De ontwikkeling van de kategorieën van het wezen;

Evert Beth - De Paradoxen;

Dr. D. Bartling - Een critische philosophie van den stijl; inleiding tot Görlands esthetica;

Prof. Dr. H.J. Pos - Cassirer's symbolische theorie der taal;

Prof. Dr. J.C. Franken - Een beschouwing over de tegenwoordige probleemstelling en de taak der philosophische anthropologie.

G.H. STEURMAN: Rede en bezetenheid; 64 blz.; fl. 1,75.

Vijf verhandelingen, waarvan een in den titel genoemd; de andere heeten: Armoede, Rijkdom, Schoonheid, Religie. Zij brengen een ernstig woord in een ernstigen tijd.

Van P. Noordhoff, N.V., Groningen:

L.F.M. DE HAES: Gedichten begrijpen, een nieuwe woordkunst, uitsluitend gericht naar een bewust en verdiept genieten van kunst, voor alle inrichtingen van voortgezet onderwijs en voor zelfstudie; 84 blz., met 7 reproducties van schilderijen: fl. 1,25.

Daarin o.a.: Enkele gebruikelijke termen en vormen. Dichtsoorten. Ontleding van het kunstgenot (zintuigelijke, motorische, associatieve, intellectuële elementen, gevoelselementen).

L.F.M. DE HAES: Gedichten genieten, een reeks besprekingen, aansluitend bij het vorig vermeld werk; 138 blz.; fl. 1,60.

15 besprekingen (telkens van 2, 3 of 4 gedichten) en daarna enkele (d.i. hier 30) gedichten.

Van J.B. Wolters' uitgeversmaatschappij, N.V., Groningen:

K.R. GALLAS: Frans Schoolwoordenboek, ten gebruike aan Gymnasia, Hogere Burgerscholen, Handelsscholen, Kweekscholen en MULO-scholen, deel I: Frans-Nederlands, 5e druk, fl. 2,50; deel II: Nederlands-Frans, 5e druk, fl. 2,50; de 2 deelen in één band fl. 4,90.

H. GODTHELP en P.H. GREINER: Proza en Poëzie in Nederlands van 1200-1880, in drie concentrische bundels voor alle inrichtingen van Voortgezet Onderwijs en voor Zelfstudie; deel III 198 blz. en 17 blz. tekstverklaring; fl. 1,90; geb. fl. 2,25.

Indeeling: middeleeuwen; Renaissance en barok; piëtisme; rococo; rationalisme en romantiek.

A. WILDSCHUT: Stijloefeningen en behandeling van stijlfouten in onze handelstaal, ten dienste van H.B.S. en A Handelsscholen, Handelsavondscholen, Candidaten voor praktijkexamens en Correspondenten, 2e druk; 150 blz.; fl. 1,30; geb. fl. 1,50.

Dr. K. FOKKEMA en Dr. J. VAN HAM: De kunst van lezen; 160 blz.; fl. 1,70; geb. fl. 1,90.

Afdeeling I.: Kunst en kritiek; II. Vertalingen; III. Ter vergelijking.

Dr. G. STUIVELING: Herscheppingen, bewerkingen van een zelfde stof door verschillende kunstenaars; 97 blz.; fl. 0,90.

Dr. W.L. BRANDSMA en Dr. G. STUIVELING: Onder de loupe, een bundel beoordeelingen, gevolgd door gedeelten uit het besproken werk, van na '80; 100 blz.; fl. 0,90.

H. GODTHELP en A.F. MIRANDE: Het nieuwe Nederlandsche proza in novellen, 2e bundel, voor de hoogste klassen van alle inrichtingen van V.H.O., M.O. en voor de Kweekscholen, 2e druk; 134 blz.; fl. 1,00; geb. fl. 1,25.

Van Hollandia, Baarn:

De zoojuist verschenen afleveringen 23 en 24 van de Encyclopedie voor Jongeren ‘Wat is dat?’ loopen van Staten-Generaal tot Verriest en van Versailles tot Zwingli. O.m. worden behandeld de woorden Steendruk, Steenkool, Sterren, Suiker, Tabak, Telefoon, Telegraaf, Televisie, Tennis, Tooneel, Transvaal, Tromp, Uilenspiegel, Vaticaan, Venetië, Vinci, Vlaamsche Beweging, Visscherij, Voetbal, Volkenbond, Waterloo, Wegenbouw, Weven, Wilhelmina, Zeevaart, Zeilen, Zon, Zuidafrikaansche Unie, Zwemmen.

Bijzonder aardige uiteenzetting over elk onderwerp, aantrekkelijke illustraties en kleurenplaten. Deze Encyclopedie (2e druk) is nu volledig verschenen. Talrijke personen van naam hebben meegewerkt. De redactie berustte bij mevrouw R. de Ruyter-van der Feer. Gaarne huldigen wij hier de groote verdienste van deze frissche uitgave, een meesterwerk op haar terrein.

Van York House, Kingsway, Londen W.C.2:

Papers concerning the Trestment of German Nationals in Germany; 3 d. (Het Engelsch Witboek over de Duitsche concentratiekampen).

Van H. Van Tichelen, Antwerpen:

De kleine Vlaming, 22e jaar, nr. 1 (October). Nieuws van de maand. Mooie boeken. Wie? Hoe? Waarom? Gockel,

Hinkel en Gackeleia, hoofdstuk V. Sufferkc, zijnde de vertaling van George Sand's Histoire du véritable Gribouille. Mijn ‘eerste Fransch’. Mooi glaswerk. Boekenkast.

Nr. 2 (November).

Nieuws van de maand. Mooie boeken. Rondom den oorlog. Gockel, Hinkel en Gackeleia, VI. Sufferke, II. Nog iets over glaswerk. Boekenkast (waarin o.a. besproken worden: J. Horemans, Snoes de beer; Jef Mennekens, Bloemensneeuw en Pols, Het leven van Grieg, Het leven van Bizet.

Van ‘De Poorte’, Oude-God:

CLARENCE DAY: Het leven met vader, uit het Engelsch vertaald door PETER THIRY en REMY DE MUYNCK; 224 blz.

Van A. de Boeck, Koninklijkestraat, 265, Brussel:

R. HENDRICKX en Dr. J. JODOGNE: Uw bescherming tegen het lucht-gevaar, met voorrede door Generaal Demart; 72 blz.; fr. 5,50.

Hier vindt men de volledige inlichtingen om, door middelen, die binnen ieders bereik liggen, een doeltreffende bescherming te verwezenlijken.

Van Georges Thone, Luik:

EMILE JENNISSEN, oud-minister: Comprendre; 60 blz.

Een beknopte geschiedenis van de wereld tusschen 1918 en 1939. De schrijver verklaart te recht, dat het kapitalisme slechts éen der aspecten van de natie vormt, en dus niet noodgedwongen den oorlog veroorzaakt; de invloed van de traditie en van de collectieve mystiek is veel sterker. Zijn oordeel over de verantwoordelijkheid van de onderscheiden mogendheden is zeer nauwkeurig geformuleerd.

Van Verlag Oprecht, Zürich:

Mass und Wert. Tweemaandelijksch tijdschrift voor vrije Duitsche cultuur; 3e jaargang, nr 1, November/December (150 blz.); 2,50 Zw. fr. per nummer; per jaar 12 Zw. fr.

Uit den inhoud: Inleiding door Thomas Mann; ‘Kriegerisches Zeitalter’ door H. Hesse; ‘Um was es geht’ door Sir A. Zimmern; ‘Lotte in Weimar’, 7e hoofdstuk, door Th. Mann; zes gedichten van J. Thoor; ‘Wesen und Aussichten des Amerikanischen New Deal’ door A.M. Bingham; ‘Letzte Kämpfe’ (uit de herinneringen van Otto Braun, eens Pruisisch ministerpresident, ‘le pilier de la démocratie allemande’ (Briand); ‘Der Eingriff’, vertelling door M. Gumpert, dichter en geneesheer; ‘God's Chillun’ (Negersecten te Washington) door Prof. J. Lips; verder critiek door Dr. Golo Mann en H. Kesten, die een laatste hulde brengt aan Joseph Roth.

Lodewijk de Raet

Het werk en de mensch

In den oproep van het Comité voor de Lodewijk de Raet-herdenking werd er aan herinnerd dat de gehuldigde een overwegende rol gespeeld heeft in de Vlaamsche Beweging van vóór 1914, eenerzijds als baanbreker van het economisch bewustzijn in de Vlaamsche Beweging, anderzijds als leider in den strijd voor de vervlaamsching van het hooger onderwijs in Vlaanderen.

Het programma van de plechtige academische zitting die op 19 November l.l. plaats had in de zaal van den Academischen Raad der Rijksuniversiteit te Gent en waarbij een borstbeeld van Lodewijk de Raet werd onthuld, hield dan ook rekening met deze dubbele beteekenis van de Raet. Prof. A. de Ridder handelde over **de Raet als socioloog en economist;** Dr. Frans Van Cauwelaert handelde over **de Raet en de vervlaamsching van het hooger onderwijs.** Een andere spreekbeurt, vervuld door Prof. J.P. Haesaert, gold **de Raet als mensch.** Deze reeks merkwaardige toespraken werd voorafgegaan door de treffende inleidende rede van den voorzitter der herdenkingsplechtigheid, Prof. Dr. G. Eyskens.

De volgende regelen willen een kantteekening zijn bij de herdenkingsredevoeringen van deze hoogstaande personaliteiten en tevens een poging om aan te toonen hoe de verschillende uitingen van Lodewijk de Raet's bedrijvigheid verbonden waren met de oorspronkelijke eigenschappen, de aangeboren neigingen van den Mensch de Raet.

***

De belangstelling voor de sociale en economische vraagstukken is bij de Raet heel vroeg te ontwaren. Reeds in zijn Athenaeumjaren geldt hij bij zijn kameraden als een specialist voor deze vraagstukken. Wanneer hij, in 1889, met August Vermeylen en Hubert Langerock, **Jong-Vlaanderen** opricht, dan wordt hij gelast

- Vermeylen heeft het verhaald in ‘De Vlaamsche letteren van Gezelle tot heden’ - in dat tijdschrift de sociologie en de economie te vertegenwoordigen. Hij schrijft er inderdaad een reeks bijdragen over **De Arbeid, economische bepaling**, alsmede een necrologische nota over **Emile de Laveleye**, dien hij later zijn ‘eersten meester’ zal noemen.

Deze jeugdige belangstelling voor de sociale en economische vraagstukken zal hem niet meer loslaten. Zij zal later verrijkt worden door zijn werkzaamheid in het Ministerie van Nijverheid en Arbeid (Dienst der Statistiek), van 1896 tot aan zijn dood in November 1914. Zij zal, schier gelijktijdig, nog uitgebreid worden door zijn kennismaking met het **Institut de Sociologie** te Brussel en met Emile Waxweiler, directeur van dat Instituut.

Het is opmerkelijk dat deze oriëntatie, die zich voor het eerst vertoont tijdens de Athenaeumjaren en dus lang vóór het contact met het Ministerie en met het Sociologisch Instituut te Brussel, niet leidt tot een zuiver wetenschappelijke belangstelling.

Wanneer men de bibliographische opgave der geschriften van Lodewijk de Raet nagaat - welke niet minder dan zes bladzijden beslaat in het zooeven verschenen gedenkboek **Over Vlaamsche Volkskracht** - dan treft het dat slechts weinig titels voor zuiver theoretisch wetenschappelijk werk opgegeven worden. Lodewijk de Raet's geschriften zijn overwegend strijdschriften. Hij houdt niet van de economie om haarzelf. Wanneer hij de economische geschiedenis van Vlaanderen verhaalt of de actueele economische toestanden beschrijft, dan denkt hij veel meer aan Vlaanderen dan aan de economie, veel meer aan Vlaanderens grootheid en Vlaanderens ellende, dan aan de wetenschap.

Het is zoo waar dat hij meermaals het eigenlijk onderwerp van zijn studie verlaat om andere gebieden te betreden, gebieden die niet meer op de economie betrekking hebben, maar die andere uitzichten van Vlaanderens wezen in het licht stellen.

Is het niet treffend dat, wanneer hij de economische geschiedenis van Vlaanderen in de Middeleeuwen schetst, hij langdurig stilstaat bij de militaire organisatie der steden en zelfs de verzameling van de Brugsche legerscharen aan den voet van den Halletoren in bijzonderheden beschrijft, om dan te sluiten met het geestdriftige: ‘Welk schouwspel! De markt met haar achtergrond van schilder-

achtige vooruitspringende houten gevels, alle beheerscht door de donkere geweldige massa van de Halle; op het uitgestrekte plein ieder ambacht met zijn eigen kleuren, zijn banier met eigen schild en de verscheidenheid van de veelkleurige middeleeuwsche kaproenen en wapenrokken, door tienduizend man gedragen, waarvan de gepolijste en geschuurde helmen, borst- en armstukken en pieken, zwaarden en bijlen in de zon schitteren...'

Een andermaal handelt hij over het hooger onderwijs in het algemeen en voornamelijk over de hervorming der Belgische hoogescholen. En ineens komt deze lyrische ontboezeming: 'Als de Mei in het land is en men slentert door de vette Brabantsche velden, bij voorbeeld, tusschen Leuven, de wieg onzer Brabantsche Hertogen en Ter Vuren, hun geliefd zomerverblijf, met het heerlijke zicht op het oude heilige Zoniënbosch, nabij Duisburg, het Dispargum der eerste Frankische koningen, het heidensch-germaansche maar ook christelijke Zoniënbosch met zijn gordel van kloosters, 's Hertoginne Dal, Roode Klooster, Ter Kameren, Zevenborren, Groenendaal, waar Ruusbroec leefde en droomde, en als men de wegels doorloopt, die zij wellicht ook betreden hebben; als men, tusschen het gordijn der populieren, de eeuwenoude hoeven ziet opdagen, als in het schitterend licht der wegen, de oude boomen, de oude menschen zelfs schijnen te verjongen, dan ook is het of de ziel van het Verleden opdaagt, en met haar de plechtige schaar strijders en kunstenaars, die den roem van het vaderland uitmaken. Ja, dan voelt men bij het zingen der natuur en het herleven van lang vervlogen tijden, den innigen band, die alle geslachten van een zelfde volk samensnoert; men is bewust het land, waar men geboren is, te beminnen met dezelfde macht die ons aan onze moeder hecht.'

Toen zijn boek **Over Vlaamsche Volkskracht** in 1906 verscheen, schreef hem Emile Waxweiler:

'Het is mij een innig genoegen te zien tot dienst van welke groote, ernstige, strenge quaestiën uwe economische kennissen gebruikt worden. Zelden - beter, nooit - in België, heeft men aan sentimenteele strevingen zoo grondige bijhulp gebracht als gij voor de Vlaamsche zaak...'

En de Hollander Dr. Belinfante schreef over hetzelfde boek:

'De heer de Raet is meer dan een bezonnen denker, een klare

kop; hij is een enthousiast, iemand wiens gemoed blaakt van heilige geestdrift voor zijn ideaal. Dàt gaf hem de kracht tot dien jarenlangen strijd; dàt schonk hem de taaie volharding, noodig tot het bijeenzamelen van alle gegevens welke voor het schrijven van dat werk vereischt waren...'

De tallooze historische en sociologische gegevens, feiten, cijfers, statistische tabellen en diagrammen, de verbazingwekkende belezenheid, verworven dank zij een buitengewone wils- en werkkracht, stonden ten dienste van 'sentimenteele strevingen' en 'heilige geestdrift', d.w.z. ten dienste van zijn vereerende liefde voor zijn volk. De wetenschap was voor dezen geleerde geen **doel**, maar een **middel.**

***

Doch hij beperkt er zich niet toe Vlaanderens economische ontwikkeling te schetsen, Vlaanderens economischen toestand te beschrijven, en terloops de leus, die hij zelf in den strijd werpt, **taalbelang is stoffelijk belang**, te illustreeren. Hij schetst ook een **Economisch Programma voor de Vlaamsche Beweging.**

Dat programma dagteekent van einde 1905 en verscheen voor het eerst in **De Vlaamsche Gids** (nr van September-December 1905). Prof. de Ridder aarzelde niet, in verband hiermede, in zijn rede tijdens de academische zitting, het woord **geniaal** te gebruiken. Er leeft inderdaad iets geniaals in deze bladzijden, die een gansch nieuwe opvatting der Vlaamsche Beweging verkondigden en ook nu nog haar volle beteekenis en sprekende kracht behouden.

Minder gekend is dat het **Economisch Programma** de nauwelijks meer gedocumenteerde stellingen bevat die Lodewijk de Raet, toen 25 jaar oud, reeds in 1895 neerschreef en die verschenen in het studententijdschrift **De Goedendag**, op 9 Januari 1896, onder den titel **Iets over Vlaamsche Beweging.** Deze stellingen wijzen den weg dien de Raet het Vlaamsche volk wil zien bewandelen: de economische factoren beheerschen onze moderne wereld; om economisch sterk te zijn moeten de volken technisch bekwaam zijn; om de technische bekwaamheid te verwerven moeten de daartoe noodige hoogere technische onderwijsinrichtingen in het leven geroepen worden, met, als voertaal, de eenige die aangewezen is, de volkstaal...

Wat Lodewijk de Raet beangstigt is het schouwspel dat hij dagelijks voor oogen heeft en dat nog grootere afmetingen kan nemen met de ontginning van het Limburgsche steenkolenbekken: niet-Vlaamsche, Waalsche en zelfs vreemde, beter geschoolde werklieden bezetten in Vlaanderen de bestbetaalde plaatsen, terwijl de minder geschoolde Vlamingen het meestal moeten stellen met het werk dat aan de **coolies** voorbehouden wordt...

Wat hij voor de Vlaamsche werklieden schrijft, dat schrijft hij ook voor de Vlaamsche handelaars, voor de Vlaamsche landbouwers. De handel en de landbouw zijn geen routine meer, maar een wetenschap. Wie zich die wetenschap niet eigen maakt is tot mediocriteit gedoemd. En Lodewijk de Raet haat de mediocriteit, de minderheid, de minderwaardigheid voor Vlaanderen. Hij wil in Vlaanderen een **leidenden stand** zien ontstaan, een Nederlandschsprekende **élite**, die niet alleen de eigen rijkdommen zal weten te beheeren, doch ook de ontplooiing der Vlaamsche cultuur zal weten te waarborgen.

***

Over de rol van Lodewijk de Raet in den strijd om de Vlaamsche hoogeschool hebben Paul Fredericq en Maurits Basse reeds belangwekkende gegevens verschaft in hun werken over de geschiedenis der Vlaamsche Beweging. De heer Frans Van Cauwelaert heeft, in zijn herdenkingsrede, op de beslissende rol van de Raet gewezen en hem hierbij tevens een **baanbreker**, een **schepper** en een **ziener** genoemd.

Het is een feit dat Lodewijk de Raet, toen een jonge man van rond de 35 jaar, na een epischen strijd tegen de meest gezaghebbende autoriteiten der Vlaamsche Beweging uit die dagen, het meest radicale voorstel wist te doen zegevieren. Hoe? Waardoor? Waarschijnlijk omdat hij met werkelijk geniale vindingrijkheid en scheppingskracht - men leze zijn boek van 1906 **Over Vlaamsche Volkskracht I. - de universiteitsidee aan de economische belangen gekoppeld had**, en hiermede de beslissende argumentatie uitwerkte die ging toelaten, eerst een talrijke schaar intellectueelen, nadien honderdduizenden geringe lieden voor de zaak geestdriftig te maken.

In die Hoogeschoolcommissie van 1907, de ‘Groote Staf” naar de woorden van Basse, voorgezeten door Max Rooses, was hij de vinder der argumenten, de ontwerper der teksten, de bouwer en de bewaarder der doctrinale stellingen.

Herman Vos heeft er dezer dagen op gewezen:

‘Men mag gerust zeggen dat van af 1910 de heele strijd voor de vervlaamsching van Gent gevoerd is hoofdzakelijk met de argumenten die Lodewijk de Raet in zijn geschriften bezorgde...’ (‘De Volksgazet’, 19 November).

Van die hoogeschool die, op weinig na, verwezenlijkt werd zooals hij haar gewild heeft, is hij de geestelijke vader geweest.

Doch die hoogeschoolstrijd, ‘de schoonste prestatie van zijn leven,’ zooals hij zei, enkele dagen voor zijn dood, was niet een strijd om de hoogeschool op zichzelf. De hoogeschool was niet een **doel**, maar een **middel**, namelijk een middel om aan Vlaanderen die eigen, Nederlandschsprekende **élite** te bezorgen die **hij** onmisbaar achtte.

***

Nu ontwaren wij reeds de eenheid die de beide polen van de Raet's belangstelling verbindt: de Vlaamsche economie, de Vlaamsche hoogeschool. Wanneer hij een economisch programma ontwerpt, wanneer hij strijdt voor de Vlaamsche hoogeschool, dan denkt hij, ook als hij het in zijn strijdschriften niet uitdrukkelijk zegt, aan de Vlaamsche **élite.**

Zoo nu Lodewijk de Raet als socioloog, als economist, als flamingant, zoozeer den nadruk legt op de **maatschappelijke functie der élite**, dan is dit niet zonder meer het gevolg van wetenschappelijk feitenonderzoek en logisch geordende redeneeringen. Dat staat rechtstreeks in verband met zekere aangeboren neigingen en karaktertrekken, met de eerste levenservaringen van den jongen de Raet, zijn eerste reacties tegenover de buitenwereld, kortom met den **mensch** en al de ervaringen en reacties die er toe hebben bijgedragen den **mensch** te vormen.

Prof. Dr. Haesaert die, bij de herdenkingszitting in de Universiteit, over **Lodewijk de Raet als mensch** sprak, herinnerde te recht aan de rol van deze factoren. De houdingen van een leidende personaliteit, haar daden, haar woorden, haar geschriften, ontstaan

niet in het leege. Zij groeien uit de geestdrift, den hartstocht, het verzet, den wil, de voorkeur, soms de willekeur van een levend wezen. Hoe is het gebeurd? Hoe is het ontstaan? Wat is het waarom?

Hierop moet de studie van den **mensch** antwoord geven. En niet alleen de studie van den mensch op zichzelf. Ook zijn **levens-loop**, de **maatschappelijke klasse** waaruit hij geboren is, wat hij van zijn **ouders** bij zijn geboorte meegekregen heeft, de eerste **levensexperimenten** zijn daarbij betrokken.

***

De ouders van Lodewijk de Raet behoorden aan beide zijden tot den middenstand, de vader tot dien van Sint-Niklaas, de moeder tot dien van Antwerpen.

Van zijn vader, die meubelfabrikant was, schijnt hij, benevens den naam, weinig of niets te hebben overgenomen. Zijn moeder schonk hem heel wat meer: zekere domineerende karaktertrekken die zijn eerste reacties tegenover de wereld zouden beheerschen.

Zijn moeder behoorde tot den handeldrijvenden middenstand. Zij had in hooge mate de hoedanigheden die eigen zijn aan den middenstand en... aan de Antwerpenaars. Er is eer- en waardig-heidsgevoel, er is fierheid, er is trots in de Sinjoren. De moeder van de Raet was een Sinjorendochter. Zij behoorde tot het slag van menschen die zich niet onderwerpen, maar met trots den nood het hoofd bieden, die niet buigen, maar strijden, die niet treuren, maar zwijgen. Haar zoon zou later van haar dikwijls zeggen: Mijn moeder was een heldin...

Den Sinjorengeest schonk zij haar zoon Lodewijk bij zijn geboorte.

Twee groepen van ervaringen gingen den jongen knaap bij zijn eerste treden in het leven begeleiden:

eenerzijds de progressieve verarming van zijn gezin door den ondergang van het meubelbedrijf van zijn vader, den voortijdigen dood van dezen laatste en de langdurige ziekte van zijn grootvader;

anderzijds het schitterend succes van den jongen scholier die zijn concurrenten zonder veel inspanning verslaat.

Het succes in de school, waar hij steeds de eerste is, troost hem over de verarming van zijn familie. Méér nog: het belooft een

uitweg. Met zijn geestesaanleg, met zijn karaktertrekken, met den Sinjorengeest dien hij van zijn moeder heeft geërfd, moet hem de bij iederen wedstrijd vastgestelde intellectueele superioriteit, de zekerheid geven dat men in den levensstrijd niet ten onder gaat, dat men integendeel, ondanks de tegenslagen, kan overwinnen, wanneer men **knap** is en wanneer men **wil.**

Overigens leeren de romans van avonturen in de verre landen die hij in het **Journal des Voyages** verslindt, dat men altijd overwint wanneer men kranig is. Dat is ook de slotsom van de boeken van Smiles, die hij zeer vroeg leert kennen, boeken met een veelzeggenden titel: **Karakter, Self-Help... Kennis** en **wil,** daarop komt het aan. Wanneer Stanley naar Brussel komt om bij onzen Koning Leopold II verslag uit te brengen over zijn ontdekkingsreizen in Congo, wringt de jonge de Raet zich door de menigte, aan het station, om den man met den ijzeren wil te zien.

Lang vóór hij Carlyle leert kennen, heeft hij later getuigd in een nota die bewaard bleef, geloofde hij aan de roeping der helden en vereerde hij de helden.

De Vlaamschgezinde overtuiging komt eerst later te voorschijn. Toen de Raet, in **'Help U Zelf'**, den kring der Vlaamsche studenten van het Koninklijk Athenaeum te Brussel, opgenomen werd, - hij was toen 16 jaar oud - schreef hij nog Fransche verzen, lyrische verzen die in het archief bewaard zijn gebleven.

Niet alleen de Vlaamsche Beweging wordt, op dat oogenblik, in zijn bewustzijn opgenomen. Het is in die jaren dat de socialistische partij opgericht wordt, dat de eerste politieke stakingen losbreken, dat de eerste bloedige botsingen tusschen de gewapende macht en de stakers de gemoederen opzweepen, dat de eerste sociale wetten worden ingevoerd (1885-1890).

Vóór hij 20 jaar oud is heeft de jonge de Raet dus kennis gemaakt met de Vlaamsche Beweging en met het sociale vraagstuk, met de twee stroomingen die het meest de verdere ontwikkeling van het land zullen beïnvloeden. Welke houding zal hij nemen tegenover deze stroomingen? Zal hij zich zonder meer aansluiten bij een van beide of bij allebei, zooals Alberik Deswarte doet? Zal hij opgaan in het litterair flamingantisme? Er zijn lyrische Vlaamsche verzen van hem bewaard gebleven. Zal hij tot het socialisme overgaan? Dit laatste boeit hem zoozeer dat hij, zooals

een stuk uit het archief bewijst, op zeker oogenblik lid wordt van den **'Cercle des Etudiants Socialistes'**, te Brussel.

Uit de tegenstrijdigheden en 'vergissingen', zooals hij zelf zegt in een nagelaten nota, zal een eigen richting groeien.

Die richting onderscheidt zich scherp van deze die door August Vermeylen gevolgd wordt in zijn **Kritiek der Vlaamsche Beweging.** Het schijnt wel dat deze beide uitzonderlijk begaafde personaliteiten het slechts op weinig punten eens zijn. Men moet maar even de opstellen van de Raet, van 1892 af, nagaan en ze plaatsen naast de **Kritiek**, die in Januari 1896, in **Van Nu en Straks** gepubliceerd wordt. Vermeylen geeft den voorrang aan het 'individu' en verwerpt begrippen als 'onze stam', die integendeel veelvuldig voorkomen in de geschriften van de Raet. Vermeylen, als consequente aanhanger van het anarchistisch ideaal, veroordeelt den Staat en de politiek; de Raet hecht belang aan den Staat en aan de politiek en neemt in die jaren deel aan de flamingantische politieke agitatie. Vermeylen gelooft niet aan het onderwijs, waarin hij, van den lageren graad tot de universiteit, het 'schoolvossendom' en de 'leugen' aan de kaak stelt; de Raet schrijft aan het onderwijs in het algemeen en inzonderheid aan de universiteit, een beslissende rol toe in de ontwikkeling der volken. Het grootste deel van Vermeylen's **Kritiek** is gericht tegen **de Vlaamsche Volkspartij**, welke in 1892 en 1894 aan de verkiezingen deelneemt. Welnu, indien men Opdebeeck mag gelooven (In 'Bloemekens van den Vlaamschen rozelaar', Antwerpen 1928), dan was de verhouding van de Raet tot de zelfstandige flamingantische partij 'die van een vader tot zijn kind' en heeft de Raet het programma dezer partij opgesteld. Zoodat men wel moet aannemen dat de **Kritiek** van Vermeylen grootendeels gericht is tegen een strekking waarbij de Raet rechtstreeks betrokken was.

Het is trouwens opmerkelijk dat de Raet niet medegewerkt heeft aan **Van Nu en Straks**, noch aan de eerste reeks (1893), noch aan de tweede (1896-1901). Eerst later, in het tijdschrift **Vlaanderen**, zetelen de Raet en Vermeylen in een zelfde redactie.

De richting die de Raet zou volgen tegenover de sociale vraagstukken en tegenover de Vlaamsche Beweging is er een die rechtstreeks verwant is met de eerste bevindingen van den jongen knaap, deze die hem doen aannemen dat het helden zijn, **leidende**

geesten, die de toekomst der volken bepalen en hun redding verzekeren of hun val veroorzaken. Het begrip van den held wordt mettertijd verruimd. Het wordt veel meer de heldenschaar dan de held zonder meer, het is de leidende groep in de gemeenschap, de leidende stand, de **élite.** En hij gelooft zoo waar dat het **ontstaan** van die **élite** niet aan het toeval overgelaten is, maar door passende instellingen, in de eerste plaats door het hooger onderwijs, kan beheerscht worden.

Die opvatting van de beslissende rol der **élite** is niet alleen verwant met de wijsheid die hij vergaard heeft in zijn knapenjaren. Zij past ook bij zijn temperament, zijn Sinjorengeest, zijn aristocratischen aanleg. Want deze eenvoudige, bescheiden, zelfs schuchtere man was door en door, tot in de minste zijner neigingen en karaktertrekken, aristocratisch aangelegd.

Het is eerst wanneer men dit inziet, wanneer men er zich rekenschap van geeft dat de innerlijke structuur van den **mensch** den doorslag gegeven heeft, dat men tot de kern van zijn streven doordringt.

Het werkelijk typische in die opvattingen, namelijk het streven om een **Vlaamschvoelende aristocratie**, een aristocratie van het geschoolde intellect - de voornaamste volgens hem in den modernen tijd - in Vlaanderen in het leven te roepen, was zooniet rechtstreeks ingegeven, dan toch in overeenstemming met de diepste, de meeste dwingende krachten van zijn natuur.

Lodewijk de Raet heeft het woord **aristocratie** nooit geschreven in zijn gedrukte werken. Maar in zijn archief getuigt menig dossier van zijn belangstelling voor de **aristocratie** en het **aristocratisme**, van zijn vereering voor de Helden, in de kunst, de wetenschap, de politiek, van zijn hero-worship, naar Carlyle's woord, van zijn afkeer voor alle minderwaardigheid en middelmatigheid. Zij die nader met hem in contact zijn geweest weten hoe gaarne hij Carlyle aanhaalde, vooral den Carlyle van **On Heroes and heroworship**, van **Sartor Resartus**, van **Past and Present.**

Prof. Dr. Haesaert, die in 1913 de gelegenheid had zijn verlof door te brengen in het gezelschap van de Raet, te Oost-Duinkerke aan Zee, heeft er te recht aan herinnerd, tijdens de Academische **Zitting.**

De cultus voor den Aristocraat, voornamelijk voor den Aristocraat van den Geest, zat hem diep in het bloed. Het was bij zijn geboorte reeds beslist dat hij dien weg zou opgaan. Zijn geheele streven, in den schoot der Vlaamsche Beweging, werd er door beheerscht. De economie was niet de ultima ratio van zijn denken. Zij was slechts een bijkomend element in een omvattender systeem, waarvan de universiteit de spil was.

Maar ook de universiteit was niet de laatste mijlpaal van zijn streven. Zij was niet een doel op zichzelf. Zij was een middel om aan Vlaanderen een **élite** te bezorgen, waaruit eens de Helden zouden geboren worden die Vlaanderen de sedert eeuwen verloren grootheid zouden terugschenken.

Dat was **zijn** Vlaamsche Beweging. Zoo wilde het zijn aangeboren aanleg, geleid en versterkt door een hiermede overeenstemmende levensleer.

***

Het Comité voor de Lodewijk de Raet-herdenking heeft ook gezorgd voor de uitgave van een gedenkboek. Het heet **Over Vlaamsche Volkskracht**(1). Het bevat een keuze uit deze geschriften die, naar de woorden van Pol de Mont, toen algemeen voorzitter van het 32ste taal- en letterkundig congres, **'een nieuw tijdvak in de Vlaamsche Beweging hebben ingeleid.'**

Het sluit met een voortreffelijk hoofdstuk over de **Vlaamsche volkskracht van heden**, van de hand van Prof. Dr. G. Eyskens, dat onmiddellijk bij het werk van de Raet aansluit en er, tot en met de conclusie, een treffende voortzetting van is.

Laten wij den wensch uitdrukken dat dit boek er toe moge bijdragen Lodewijk de Raet in zijn denken te doen herleven, zoodat zijn, in meer dan een opzicht actueel gebleven wenken, ook de huidige generaties mogen verrijken.

MAX LAMBERTY.

(1) Uitgegeven bij den Standaard-boekhandel.

Lodewijk de Raet herdacht

Mijn verste herinneringen aan Lodewijk de Raet gaan terug tot den tijd, dat hij, als schoolknaap, zooals wij allen nog Fransche verzen schreef... Die Muze moest weldra voor zijn vurig Vlaamsche overtuiging wijken, en zijn natuur drong hem naar stelliger daad. In den leerlingenkring ‘Help U Zelf’, waar hij voorzitter van was, keek ik vol ontzag naar hem op, die twee jaar ouder was, - op dien leeftijd een verschil van belang! - en geheel gaf ik mij over aan de macht die van hem uitging: die ingehouden-kalme maar vaste redeneering, die ons tot radikale Vlaamschgezindheid opzweepte. Ik zat nog op de banken van het Athenaeum toen ik met hem - en nog een derde, die spoedig daarop uit de ‘beweging’ spoorloos verdween, - het onooglijk blaadje ‘Jong Vlaanderen’ uitgaf, dat het echter geen vol jaar kon uithouden. Ik meen me te herinneren, dat druk- en verzendingskosten van elk nummer tot zeventien frank opliepen, en we sloten met een aardig tekort... Later verloren we elkaar wat uit het oog: hij was te Bologna, in het Collegio fiammingo, ik te Berlijn en Weenen. Maar daarna vonden we elkaar terug in den strijd voor de Vlaamsche universiteit, en het is in het tijdschrift ‘Vlaanderen’, dat dan zijn baanbrekende opstellen over Vlaamsche volkskracht verschenen.

Wanneer we dat tijdperk thans op eenigen afstand beschouwen, zien we duidelijker in, hoezeer het van beslissende beteekenis was. We waren nog alom bekneld door de opperheerschappij van het franskiljonisme: maar toen is het toch, dat het begrip van het Vlaamsen ideaal hechter en wijder werd uitgebouwd en alle gebieden van de Vlaamsche bedrijvigheid begon te omvatten. Het was een algemeene opgang: ‘Van Nu en Straks’ had de jonge literatuur ingeluid, en verre van zich in den legendarischen ‘ivoren toren’ op te sluiten, versche krachten van geest losgebonden, de Vlaamsche Beweging op een ruimer plan gebracht; daarnaast, en in innige betrekking daarmee, werd, eerst onder de leiding van

Julius Mac Leod, de veldtocht voor de verovering van het hooger wetenschappelijk intellect ingezet, terwijl Lodewijk de Raet, met den veelzijdigsten kijk op de werkelijkheid, de waarde van de economische ontwikkeling in het licht stelde. De taal werd niet meer beschouwd als een doel op zich zelf, maar wel als een der middelen tot algeheele ontvoogding. De taalstrijd werd, in den ruimsten zin van het woord, tot den strijd voor een volledige Vlaamsche cultuur.

Volstrekt nieuw was dat zeker niet: Julius Vuylsteke en Albrecht Rodenbach hadden al dat programma verkondigd. In 1891 had reeds onze Hollandsche vriend Leo Simons geschreven, dat de Vlaamsche Beweging een sociale beweging moest worden, met inachtneming van 'de **groote** vragen, die de volksbeschaving beheerschen.' Hij gaf 'Studies in Volkskracht' uit, en zijn 'Nationaal Leven', van 1903, waarin hij vaststelde, dat de behartiging van stambelangen 'niet af te scheiden [was] van deelneming in den grooten maatschappelijken hervormingsarbeid van onzen tijd,' werd mede met het boekje van Aug. De Winne, 'A travers les Flandres', dat met feiten op onzen economischen nood wees, in 'Vlaanderen' begroet als de aansporing tot een voor ons uiterst vruchtbare werking. Ongetwijfeld heeft ook het in 1901 opgerichte Sociologisch Instituut van Waxweiler de denkbeelden van Lodewijk de Raet richting en steun gegeven.

Maar De Raet is het dan, die op strikt wetenschappelijke wijze het gansche vraagstuk van de opbeuring, mede met de vervlaamsching, van ons economisch leven in al zijn onderdeelen heeft toegelicht, nijverheid, landbouw, handel, zeevisscherij, geldwezen. Hij is het, die het helderst heeft bewezen, welke rol het geschoolde verstand van een elite in onze beschaving spelen moet. Hij is het, die het Vlaamsche Handelsverbond (1908) en iets later het Vlaamsch Economisch Verbond tot stand hielp brengen. Hij is het, die niet alleen voor de vervlaamsching van de Gentsche Universiteit vocht, maar met nooit-ontmoedigd geloof en vastberaden wil wist door te drijven, dat ook de vervlaamsching van het technisch onderwijs een onontbeerlijk vereischte zou zijn. En dat is verwezenlijkt. Lodewijk de Raet is de grondlegger van de sociaal opgevatte Vlaamsche Beweging.

Vijfentwintig jaar geleden ontviel hij ons. We lagen toen onder de oorlogspsychose: de Brusselsche politieverordeningen verboden elke redevoering, en we mochten slechts vlug zijn graf voorbijtrekken, zonder één woord...

A. VERMEYLEN.

Lodewijk de Raet als geschiedschrijver van de Vlaamsche economie

De economische geschiedenis is een gebied dat de historicus en de economist elkander betwisten. De eerste wijst onverbiddelijk op de tastbare werkelijkheden van weleer; de tweede poogt het verleden te ordenen volgens zijn theoretische opvattingen, die hij er goed- of kwaadschiks in tracht te herkennen. In feite heeft de historicus beslist de bovenhand voor de tijden die het begin van de negentiende eeuw voorafgaan: hij beheerscht de techniek van zijn vak, zonder dewelke de kennis van het voorbije niet opnieuw kan ontsluierd worden. Voor de negentiende eeuw echter is de documentatie van dien aard, dat geen speciale voorbereiding meer vereischt is om er kennis van te nemen, en de voorsprong van den geschiedkundige gaat dus verloren. Daarentegen is het economische gebeuren nu zoo gecompliceerd, dat het geschiedkundig verloop voortaan niet meer te vatten is zonder een grondige inwijding in het wezen van de staathuishoudkunde zelf. Nu voelt de economist zich te recht de meerdere.

Deze verdeeling van de stof over de arbeidssfeer van twee eenigszins verschillend geörienteerde typen van wetenschappelijke arbeiders vindt men in de geschriften van de Raet weerspiegeld.

Zijn werk als geschiedschrijver van de Vlaamsche economie ligt voor het grootste deel in twee bijdragen vervat: **Vlaanderens nijverheid en landbouw** in ‘Vlaanderen door de Eeuwen heen’ (onder leiding van Max Rooses, Amsterdam, 1913, II, blz. 107-191), en **Vlaanderens economische ontwikkeling** in ‘Vlaamsch België sedert 1830’ (VI, Gent, 1912, blz. 28-241). Op vier bladzijden na (186-190) die aan de negentiende eeuw gewijd zijn, beantwoordt de eerste studie aan het gebied van den geschiedkundige; in het tweede beweegt de economist zich, na enkele woorden inleiding, volledig op het hem eigen terrein.

Lodewijk de Raet heeft geen historische scholing genoten. Men mag dan ook van hem, voor de beschrijving van de toestanden onder het Oud Bewind, geen oorspronkelijke bewerking van de stof verwachten. Hij komt er trouwens rondweg voor uit, waar hij zegt: ‘Als grondslag van deze schets diende Henri Pirenne's voortreffelijke Geschiedenis van België, die wij in zekere hoofdstukken schier woordelijk volgden.’ (blz. 191). De Raet, die de sociaal-economische opvatting van de Vlaamsche Beweging deed zegepralen, waardeerde ten volle Pirenne's vernieuwing van onze geschiedschrijving in den zin van een grootere belangstelling voor de economische factoren.

Een slaafsche navolging is de Raet's studie echter allerminst geworden. De gansche historische literatuur van zijn onderwerp is hem vertrouwd. Voor bepaalde onderdeelen stelt hij zich ook niet tevreden met moderne monografieën. Hij grijpt wel eens zelf naar de bronnen, en goed gekozen uittreksels uit de Gentsche stadsrekeningen van de veertiende eeuw komen herhaaldelijk in zijn werk voor. Zijn oordeel over de feiten is steeds onbevangen, en het schijnt wel eens, alsof hij, door de moderne schrijvers heen, de bronnen zelf aanvoelt. Ook de ruimte die hij aan de onderdeelen voorbehoudt verraadt een persoonlijk inzicht: het valt op dat 56 van de 85 blz. aan de middeleeuwsche ambachten gewijd zijn; met uitgesproken voorliefde heeft de Raet bij de beschrijving van hun veelzijdige bedrijvigheid verwijld.

Maar hoe degelijk dit overzicht ook zij, men voelt toch dat de Raet eerst bij de behandeling van de economie van de negentiende eeuw volkomen in zijn element is. In **Vlaanderens economische ontwikkeling** bespreekt hij achtereenvolgens de nijverheid, den landbouw, den handel, de scheepvaart en de zeevisscherij. Gansch het betoog is gesteund op den hechten grondslag van de statistiek. Voor de nijverheid kon de evolutie o.m. gemeten worden dank zij de vergelijking tusschen de optellingen van 1846 en 1896. De eerste was het werk van Quetelet geweest; de tweede was onder de leiding van Waxweiler geschied, met medewerking van den toen zes-en-twintigjarigen Lodewijk de Raet zelf. Deze wist dan ook de taal van de door hem gebruikte cijfers schitterend te interpreteeren.

Het is moeilijk de economie van het Vlaamsche land geheel

uit de Belgische af te zonderen. Dat doet de Raet dan ook niet. Maar voortdurend wordt hij er zelf toe gebracht een vergelijking tusschen Vlaanderen en Wallonië te maken. Zoo komt de achterstand, en meer dan eens de verongelijking van het Vlaamsche land van zelf in het licht te staan. Den economist wordt het dan te machtig. De Raet onderbreekt zijn historisch betoog om naar de toekomst te wijzen, en aan te geven, wáár genezing voor de kwalen zal te vinden zijn. Hier komt de baanbreker van de sociaal-economische opvatting van de Vlaamsche Beweging terug op het voorplan. Hij kan ons echter den schrijver niet doen vergeten van het eerste - en tot nog toe alleenstaande - overzicht van het economische leven in de Vlaamsche gewesten in de negentiende eeuw.

HANS VAN WERVEKE.

In de schaduw der schoorsteenen

Wanneer Krele, bij valavond, tot aan den oever van de Rupel wandelt, en over de breede rivier en 't daarachter liggende laagland tuurt, denkt hij vaak terug aan de voorbije jaren... ‘Krele, man, bekijk uw handen, spiegel uzelf in den Rupelvloed en droom...’

Dan wordt zijn hart telkens week en denkt hij aan zijn vrouw, zijn lieve Martha, 't Mensch is nu reeds enkele jaren dood. In de fleur van het leven hebben ze haar weggehaald. Lang heeft hij den dokter vol achterdocht bezien, want het wou er in den beginne bij Krele niet in, dat ten slotte de Dood regeerde.

Krele kende Martha reeds van in zijn prilste jeugd. Zij woonden in dezelfde straat; haar ouders hielden café. Vader ging er bijna elken avond een glaasje drinken. Achter het huis was er een bollebaan en al het mansvolk uit den omtrek kwam er zijn kunde toonen. Gansche avonden was het er een leven van belang en na elk partijtje werd er lustig geklonken op de gezondheid van de overwinnaars, zoodat het meermaals tot in de kleine uurtjes aanliep. Door Baars, de veldwachter, waagde ook zijn kans en kneep, bij sluitingsuur, de oogen dicht...

Maar niet alleen ouderen, ook jongeren vonden stilaan den weg naar ‘'s Keizershof’, zooals er in groote letters op het uithangbord geschilderd stond. Ze kwamen, natuurlijk, méér voor Martha dan voor de bollebaan. Want Martha tapte de groote pinten schuimend vol en lachend bracht zij de glazen bij de jonge bolders. De een trok aan haar kleed, een ander aan het haar, een derde sloeg met 't plat van de hand op 't mollig-rond zitvlak en ze juichte en lachte van plezier. Krele deed lustig mee en op een avond, nadat alle kameraden de bollen hadden opgeborgen, zat hij met haar nog alleen in den tuin, heelemaal achteraan onder de boomen. Hij pakte al zijn moed bijeen en vroeg haar ronduit of ze zijn lief wou worden. Ze keek hem aan met haar groote, grijze

oogen en scheen eerst niet goed verstaan te hebben wat hij bedoelde. Hij trok ze korter tegen zich aan en wou haar kussen, maar ze sprong op en tuurde over de haag: ‘Kom, zei ze, laten we daar eerst nog eens over droomen.’ Hij drong nog aan, maar 't was àl boter aan de galg. Morgen was morgen en daarmee uit.

De volgende avond stond Krele bij zeven reeds op de bollebaan. Moeder Lies diende de klanten, doch Marthje was nergens te zien.

- Z'is naar de naaister om haar nieuw kleed, zei Lies. Zondag gaat ze naar Niel-Kermis,... met Mielke.

Dat was een vuistslag in zijn gelaat: hij keek Lies aan als van de hand Gods geslagen, dronk zijn glas en was weg.

Dien avond liep hij tot stukken in den nacht door de gelagen. Een paar nachtwakers op ronde joegen de honden op hem at, denkend dat het weer de een of andere schooier was, die een slaapplaatsje zocht tusschen de rieten matten. Krele was razend kwaad op haar en almeteen dacht hij er over na hoe ze weer voor zich te winnen.

't Was maar goed dat hij dag aan dag zijn woede kon verwerken in 't versleuren der zwaar geladen steenwagens. Hij kende Mielke héél goed en zou er heelemaal niet voor terugdeinzen met hem een lijf-aan-lijfgevecht te beginnen. Een oogenblik dacht hij Zondag te Niel zoo iets uit te lokken, maar hij liet ten slotte deze gedachte varen, en besloot de dingen af te wachten.

***

Zondagavond. De gewone klanten speelden hun partijtje op de baan. Krele's vader had gevraagd met hem ploeg te vormen. Ze verloren. Dat kostte natuurlijk een rondje. Krele dronk er lustig op los, doch de stemming veranderde er niet bij: hij bleef stil en kalm. Wannes, de cafébaas, had het in de gaten en trok hem bij den arm.

- Ons Marth is naar Niel-kermis, zei hij en knipoogde.
- Met de Miel, klonk het bitsig terug.

Wannes keek hem aan en wou het niet gelooven.

- Verdomme, weet ons Lies daar iets van?

Hij knikte. Wannes zette zijn glas neer, liep in de keuken, vloekte en tierde als razend.

- Met zoo'n hoerejager! brulde hij. Maar als ze met iets naar huis komt, vliegt ze de deur uit. Werk dan maar om uw kinderen groot te brengen!

Frans en Jef, de bakker, wisten hem na lang praten te kalmeeren, want ze oordeelden hem in staat dadelijk te voet naar Niel te gaan om Martha op te zoeken. Na korten tijd speelde men verder en niemand dacht nog aan het kabaal van den baas.

Tot er plots aan alle verder spelen een einde kwam.

't Zal zoowat tien uur geweest zijn, wanneer Martha weenend binnenkwam, de trap opliep en achter zich aanstonds de deur van haar kamer sloot. Daar zat ze te snikken en te huilen alsof het grootste onheil boven haar hoofd hing. Hoe Wannes ook beukte en stampte en sakkerde, van opendoen was er geen spraak. Het ergerde hem dat hij niet wist wat er met haar gebeurd was. Hij ging in 't café en gaf een ronde. Waarbij het niet bleef, want hij moest die woede met drank kunnen botvieren. Met alle anderen trok hij er op uit, vloekte almaardoor of sprak van moord of doodslag op Mielke.

Had er dien avond iemand Mielke durven verdedigen, hij had hem met één slag neergeveld.

Tegen den morgen sleurden ze Wannes stomdronken naar huis...

***

De volgende dagen sprak Martha geen woord. Ze deed haar werk en ging als naar gewoonte naar de steenbakkerij. Tijdens haar afwezigheid had moeder bij de buurvrouwen geïnformeerd, maar die schenen er ook niets van af te weten. Ten minste voorloopig niet. Want het duurde niet lang of Treesje Machar sloop op een namiddag stil naar binnen, wenkte Lies, keek voorzichtigheidshalve nog eens goed in 't ronde en vroeg of ze alleen thuis was.

- De Miel is sinds Zondag niet meer thuis geweest, fluisterde zij.
- Wat is er dan gebeurd?
- Naar 't schijnt moeten ze tot bij negen in ‘Appolo’ gedanst hebben. Dan zijn ze weggegaan. Onze Frans, die last had van zijn maag, moest vroeg naar huis. Te Hellegat nam hij een binnenweg.

Daar hoorde hij plots bezij een klampoven, een meisjesstem. Dat kwam hem verdacht voor, hij luisterde en wachtte. Doch 't bleef verder stil en hij liep door... Zou dat Martha soms geweest zijn?...

- Maar wat moet ze daar?

- Begrijpt ge niet? Weet ge dan niet hoe ze Mielke noemen?

Moeder Lies wist het maar al te goed. Ze was er heilig van overtuigd dat haar dochter in alle opzichten betrouwbaar was. Ja, ze voelde nu wel een beetje schuld op zichzelf wegen. Waarom had ze haar met hem laten gaan? Vroeger had ze toch soortgelijke gevalletjes over hem hooren vertellen. Praatjes, allemaal praatjes, had ze gedacht. Over jonge menschen weten ze altijd iets te zeggen. Doch nu stond ze voor een feit. En het ergste was dat ze niet wist wat er eigenlijk tusschen die twee gebeurd was.

Martha bleef netjes binnen en liet zich de eerste dagen zelfs aan de gewone klanten niet zien. Een reden te meer om achterdocht te hebben. Krele voelde een groot medelijden voor haar en langs den anderen kant was hij kwaad, omdat ze hem zoo had beetgenomen. Misschien wel opgemaakt spel van haar? Alles ging zijn dagelijksch gangetje en hoe vader Wannes ook aandrong, Martha opende haar mond niet, zelfs wanneer hij dreigde haar op straat te smijten.

Een maand nadien was ze heelemaal opgeknapt en alles scheen vergeten. Ze was weerom de Martha van weleer, lachte en jokte en spotte en kon tegen een kneep. Krele waagde opnieuw en zelfs tamelijk vlug zijn kans en deze maal met beter resultaat, want ze zei niet neen, ook niet ja, doch liet zich enkel smakelijk zoenen. Dat was voor hem genoeg, opdat hij zich in den zevenden hemel zou gevoelen. Enkele weken nadien zat hij bij Wannes reeds in de keuken. Moeder Lies was daardoor in de wolken. Van Mielke hebben ze sindsdien niets meer gehoord. In de heele streek is hij niet meer te zien geweest. Niemand wist waar hij vertoefde.

- Verdomme, die worm, gaf Wannes het nog wel eens af, wanneer hij er aan dacht. ‘Had ik hem tusschen mijn vingers gekregen, 'k geloof dat ik hem had doodgenepen.’

Krele's vrijage liep van een leien dakje en er werden nogal gauw aanstalten gemaakt tot trouwen. ‘Soortgelijke dingen moogt

ge niet koud laten worden,' oordeelde vader Wannes. 'Kloeke mannen moeten maar dadelijk de wereld in.'

In allen eenvoud, net zooals het paste voor menschen van hun stand, zijn ze dan gehuwd. Zij waren immers maar arme stumperds, totaal afhankelijk van de groote heeren-eigenaars der gelagen, gezegend als deze waren door het Zondagsche woord van meneer pastoor. Bidt maar, menschen, 't zal wel verkeeren. Maar alles bleef zooals het was en dat gebid en gesmeek bij Onzen Lieven Heer was àl boter aan de galg: ieder kende zijn levenslot en moest er zich naar schikken. Met het karige loon dat ze hadden, moesten ze zien rond te komen. Rust? Ach nee, daar dachten ze niet aan. In alle weer en wind, zon en regen, altijd er door van bij dageraad tot zonsondergang. Zij hadden maar één verpoozen en dat was in het café. Wanneer Krele nu die jongelingen ziet, denkt hij dikwijls: wat is het leven toch verbeterd. Wat hebben de menschen nu een rustiger leven in vergelijking met vroeger. Toen heerschten er toestanden, die voor de menschheid een schande waren. Zoo kende Krele een sigarenmaker, wiens werkhuis tevens tot keuken, slaapkamer, droog- en vuilkamer diende; toen werkten er kinderen van 7 jaar als stroobinders en verdienden slechts acht centimes per dag. Hier in de Rupelstreek zag men in die jaren kinderen van 7, 8 jaar werk verrichten, wat pas door volwassenen diende gedaan te worden. Hier werd gezwoegd voor een hongerloon, maakte men misbruik van de ongeletterden, waren straten bezaaid met kroegen. Medelijden zoudt ge hebben gehad met al die slaven-der-gelagen, met al die kromgebogen wroeters. Uw hart zou hebben gebloed als ge door de smalle, van lucht en licht beroofde steegjes gingt en even in de vuile krotwoningen keekt. Ellendig was het met die menschen gesteld. Krele en zijn jonge vrouw slaafden veertien en soms nog méér uur per dag aan den steen en toen Martha een jaar na het huwelijk zwanger werd, liep ze met hem nog tot het allerlaatste oogenblik mee, omdat elke korst brood welkom was. De Zondag bracht wat verpoozen, alhoewel het meermaals gebeurd is, dat Krele 's avonds steen ging kantelen. Alleen moeder Lies wou daar niet van weten.

- Als ge wat te kort hebt, moet ge 't maar zeggen, zei ze. Wij hebben het ook niet al te bont, doch zondagwerk gedijt niet.

De eerste dien Krele geboren werd was een jongen. Ze doopten hem Jan. 't Was een echt mollig ventje. En een schreeuwer van belang. Moeder Lies was meer met 't ventje opgezet dan Martha zelf. Hij werd vertroeteld en verzorgd als een prins. Doch veel tijd om er zich mee bezig te houden hadden de jonge ouders niet, zoodat Jan al vlug beter Lies en Wannes kende. Die waren in hun nopjes en verkneukelden zich dag aan dag met het jongetje. Dat waren voor de grootouders uren van onbetaalbaar genot. En wanneer vader en moeder dan 's avonds van het werk weerkeerden, voelden ze zich gelukkig bij 't zien van dien drolligen dreumes, hun kleine ‘snoezie’. Dan nam Krele hem in zijn sterke armen, wiegde Jan heen en weer en neuriede een lied. Ofwel zette hij zich bij het wiegje, bezag zijn jongen minutenlang in de oogjes en droomde... Waarom zijt gij er eigenlijk gekomen? Om ons het leven te veraangenamen, of om ons tot kommer te zijn? Wij dienen voor u te werken, Jan, opdat gij 't later goed zoudt hebben, ja zelfs beter dan wij. Gij moogt niet hetzelfde leed en lijden kennen als dit waartegen wij nu te vechten hebben. Het moet éénmaal beter worden. Ach, kon ik u reeds groot zien als een flinken, kloeken jongen die met beî zijn handen in de aarde ploegt en ze wentelt en kantelt naar zijn eigen wensch! Verduiveld, mijn jongen, dat vechten en zwoegen om het dagelijksch broodje moet ook in u zitten, dat steekt ons allemaal in het bloed en drijft ons steeds weer verder op. Ik wil u als een flinken knaap. Ik wil nog harder werken om méér te verdienen. Ik wil méér, veel méér voor mijn jongen...

En hij zoende Jan op zijn kwabbige wangetjes.

Tot Martha hem uit zijn droomerijen deed opschrikken: er was nog héél wat te doen in huis, hij moest maar een handje toesteken.

En weer was het zorg om den dag van morgen, die hen opnieuw hetzelfde brengen zou: werk om den broode, werk om uw kind.

Wanneer zij bij Wannes in het café zaten, gebeurde het wel eens dat er geheimzinnig over hun zwoegersleven gesproken werd, waarbij de harten opengingen en stemmen van ernstige ontevredenheid tot uiting kwamen. Maar wie zou het wagen hier in dit koelieland op te staan? Was het niet Gods gebod en bovendien een lovende verdienste gehoorzaam te zijn? Hier, in dezen

stillen hoek van ‘'s Keizershof’, konden ze wel geniepig fezelen. En dan nog onder goede vrienden, die ze tot den dood mochten vertrouwen. Maar anders... geen woord. Ze dronken een glas en troostten zich met de zalige hoop dat het éénmaal veranderen zou...

Midden den nacht liepen ze naar huis, zochten hun vrouw en genoten van haar. Dat was het eenige waarover ze naar goeddunken konden beschikken. Krele voelde zich met Martha één, en samen zopen ze zich menigmaal zat aan hun grenzeloozen wellust. Haar blanke, ronde borsten wiegden op en neer en haar vol-breede heupen vormden zich kloek en forsch naar elk kind dat ze schonk. Want bij Jan is het niet gebleven. Achttien maanden later kwam er een Liesje bij. Nu zaten ze daar met een mondje meer, dat diende volgestopt. En aan loonsverhooging viel er niet te denken. Integendeel. 't Was of het zoo moest zijn. Juist nu, nu het loon er méér dan ooit noodig was, maakten de patroons hun rekening en oordeelden dat het werkvolk het nog best met enkele centimes minder kon stellen. Gevloek en gesakker in heel de streek. En alsof dat nog niet genoeg was, werd Martha er nog bij ziek. Dat tweede kinderbed had haar te veel verslapt en daarbij was ze wederom te vroeg aan 't werk gegaan. Krele kon zich haast geen zwart broodje meer koopen. Moeder Lies hielp zoo goed en zoo kwaad als het ging, maar veel kon ze niet doen, want Wannes was de laatste maand ook heel wat afgetrokken en daarbij, het cafeetje floreerde zoo goed niet meer, met al die loonsverlaging.

Tot wie konden zij zich wenden? Wie zou hen helpen of hun belangen verdedigen? De burgemeester? Och kom, dat was zèlf een steenbakker. Wat zou die pleiten voor hun lotsverbetering! Meneer pastoor dan? Als het Martha eenigszins mogelijk ware geweest er naar toe te gaan, had ze het al lang gedaan. Doch die verslapping hield haar in bed. Over deze mogelijke noodhulp had Krele al eenige dagen gepiekerd en alhoewel hij het er moeilijk mee kon vinden, trok hij toch op een avond zijn beste pak aan.

- Wie we daar hebben. En nog zoo laat?
- De tijd ontbreekt ons anders, meneer pastoor.
- 't Zijn gelukkigen, die zoo in Gods aarde kunnen wroeten, oordeelde hij.

Krele had zin er iets op te antwoorden, doch hij was zich dadelijk indachtig waarvoor hij gekomen was en zweeg.

- **En wat is nu de reden** van uw bezoek?

Hij zette zich zwaar neer in een sofa, alsof hij een ganschen dag in de klei gewerkt had.

Krele legde het uit zoo goed en zoo kwaad als het ging. Meneer pastoor verroerde niet en trok almaardoor aan zijn sigaar. Na lang over en weer gepraat beloofde hij naar Martha te komen zien en zich te overtuigen of zijn steun wel werkelijk noodig was.

Met weinig hoop ging Krele huiswaarts.

's Anderen daags, in den voormiddag, stond meneer pastoor er al. Martha voelde zich beter, was opgestaan en liep nog half gekleed wanneer hij binnenkwam.

's Avonds vertelde ze Krele alles en de slotsom was dat er den dag van vandaag toch zooveel om onderstand kwamen vragen, zoodat hij ze allemaal niet kon voldoen. Daarbij, zij waren jonge menschen, pas dertig. Nog wat vroeger uit de veeren en ze zouden het er wel doorhalen. Maar hij beloofde toch eens met den burgemeester over het geval te spreken.

- Gij kweekt kinderen in Gods wijden hof, zei hij, en dat is reeds veel waard.

Van dien dag af ging Martha niet meer naar de kapel. Met de koorts op het lijf liep ze rond en deed het huishouden zoo goed en zoo kwaad als het kon. Steun kwam er niet en de kinderen schreeuwden van den honger. Dat was om razend bij te worden.

Op de fabriek liep de een de ander voorbij zonder een woord te zeggen, sjouwend aan de wagens, zwoegend bij den steen. 't Zweet liep langs het voorhoofd en druppelde op de naakte borsten, verbrand door zon en rook. Want de dampende zwavelluchten verpestten de heele streek, drongen scherp in de longen dier ijzeren werkers en moordden langzaam, maar zeker, dat volk kapot. Krele stond onder hen en voelde zich steeds beloerd door den ploegbaas, die onmeedoogend op 't werkvolk neerzag en niet duldde dat de ruggen even werden gerecht. Werken was het woord en werken was 't gebod.

Onverwijld dacht Krele er over na hoe hij de kinderen zou voeden. Week aan week stierven er kleinen aan ondervoeding en sommigen zelfs, al waren ze slechts acht jaar, als slachtoffer van hun arbeid. Kweek dan maar bloeikens in Gods wijde natuur! Jan lag hem te nauw aan 't harte opdat hij zich niet in zijn lot zou

hebben geschikt. Jan had zoo'n mooie, diep-zwarte oogjes, donkerblonden krullekop, bekoorlijk-klein neusje, roze-rood mondje en kers-frissche, blozende wangetjes, dat Krele hem dikwijls van louter plezier in beî zijn armen nam en hem door de lucht zwierde, dat zijn helder stemmetje luidkeels kreet en hij lachte, dat het een genoegen was om zien. Dan vergat Krele al zijn ellende en voelde zich koning in zijn schamele woonst. Dat waren de schoonste uren in zijn leven. Terwijl moeder bij 't raam kousen of broek stopte, nam hij de kinderen op de knie en wiegde paardje-ju, hop paardje ju, vertelde, voor zoover hij er zelfs iets over wist, van Roodkapje en den boozen wolf. Liesje begreep er weinig van en had meer genoegen met het paardje en wipte lustig mee. Zoo kort dit geluk ook was, ze moesten er van genieten, want morgen riep weerom het dagelijksch leven, kommer en zorg en gewroet van elken dag. Op, vader, op voor uw kroost, voor uw vrouw en uw kind!

Alhoewel Martha er nog niet heelemaal bovenop was, ging ze toch reeds terug naar de steenbakkerij en had haar plaats wederom ingenomen in de lange rij der kleislaven...

***

Dag aan dag trokken zij van bij dageraad, nog half slapend, naar de putten, schaftzakje onder den arm. Zoowel de kloeken als de kreupelen, de sterken als de zwakken, allen werden ze onmeedoogend meegesleurd in den roes en den drang van het bestaan. Zij waren de slaven der fabriek, de knechten van den heer, de paria's der samenleving. Geen vriendelijk woord of een vleiende aanmoediging kregen ze ooit te hooren. Heel hun wezen was vergroeid tot één vloek en één hoon. Uur aan uur, zonder verpoozen, stonden ze in de grijze klei te wroeten, slechts met één enkele gedachte: werken voor het kroost. Niemand waagde het de stem luidkeels boven de grijze kloven te verheffen, nooit kon er vrij gesproken worden over beter leven.

Zoo ging het voort, dag aan dag, van vader op zoon, zoo vergroeide het met ieder kind en met elk nieuw geslacht.

Zoo had het ten minste volgens de uitbuiters-heeren-eigenaars moeten blijven.

Maar zoo bleef het niet.

O, Krele weet het nog héél goed. Hij ziet voor zich nog al die groote, vragende oogen, die hem beloerden als een plots opduikend, heilaanbrengend licht. Van dit eerste oogenblik af hebben zij mekaar altijd trouw gezworen en zijn het steeds gebleven. In ‘'s Keizershof’ waren ze enkele avonden samen gekomen en daar pas konden ze gerust zeggen wat hen op het harte lag. Als door intuïtie gedreven, schaarden ze zich, stil en geheimzinnig, rondom de tafel. De een bekeek de ander en lang duurde het vooraleer er iemand sprak. Moeder Lies was naar bed getrokken. ‘Dat waren geen vrouwenzaken’ zei ze en voorloopig had ze misschien gelijk. Krele grendelde de deur, zette de lamp wat lager en schoof bij.

- Zoodus, mannen, wij zijn er allen van overtuigd dat het zoo niet kan blijven duren. Wie van ons wil nog werken aan 16 tot 18 fr. in de week? Welke vrouwen zijn nog tevreden met 2 fr. per dag? Onze strijd moet in de eerste plaats gaan voor minder arbeidsduur en beter loon. Het was zoo kordaat en zelfbewust gezegd, dat sommigen er volmondig bij vloekten. Er waren er zelfs die voorstelden er dadelijk op los te gaan en een paar gaanderijen in brand te steken als openbaar protest.

De vraag was hoe ze best hun gestelde doel zouden bereiken?

Ach, dat doel dat hen onafgebroken bezig hield, waaraan ze elk oogenblik dachten! Het doel dat, ze waren er allen van overtuigd, veel van hun krachten zou vergen vooraleer er resultaten zouden zijn.

- Mannen, zijn wij het eens: alles voor de goede zaak, tot zelfs ons leven als 't moet.

Brutaal drong het tot hen door als een vuistslag in het hoekige gelaat.

- ...tot zelfs ons leven.

Dien avond zal Krele nooit vergeten. Dat is één der mooiste in zijn strijdend leven geweest: omdat hij menschen, kameraden had gevonden, die voort wilden in den strijd voor beter bestaan. 't Geluk kwam u verdomme niet tegengezwaaid, ge moest het zelf weten te vinden. En zooals het was, kon het niet meer blijven. Dan mochten zij zooveel preeken afsteken als ze wilden, het MOEST er mee uit zijn.

Zij zouden 't wagen blok te vormen tegen allen, die 't hen moeilijk maakten. Vooreerst diende er gezorgd dat het groepje

aangroeide. **Ook** anderen moesten overtuigd worden. In 't geheim zouden ze op de steenbakkerij onder de werkmakkers propagandeeren. O, hoe schoon speelde het voor de oogen, doch hoe gewaagd was het niet! Mocht het maar waarheid worden!...

Zij kromden de ruggen en plooiden den nek tot het zware werk. Dag aan dag hoorden ze fezelen over een glorievolle toekomst, over een beter bestaan en dat het alleen van henzelf afhing: zij moesten WILLEN.

Stilaan konden de kameraden aan de bekoring van het voorgespiegeld betere leven niet meer weerstaan; nu kwam deze, straks een andere en allen waren bereid den strijd te wagen, tot het uiterste...

- Tot zelfs het leven.

Zij waren samenzweerders in den dop.

Zoo hadden ze, na enkele maanden geheime campagne, bijna alle makkers overtuigd, op gevaar af dat er wat zou uitlekken.

Op een dag hebben ze het werk neergelegd: **zij eischten meer loon!** Naar het scheen moet de patroon fel onder den indruk zijn geweest, doch door het luid gebalk van eenige ploegbazen, die hem aanmaanden krachtdadig op te treden, verzette hij zich op ongehoorde manier. Dadelijk liep het gerucht dat al diegenen, die niet oogenblikkelijk opnieuw aan het werk togen, voor goed op straat zouden staan. Zij wisten wat dat beteekende: volledige werkeloosheid, broodroof en hongerdood. Vrouwen scharrelden dadelijk achteruit en trachtten hun man te bepraten.

- Weet ge wat de kinderen dreigt, vent?

Maar ze hadden gezworen blok te vormen en er alles voor te geven, tot zelfs hun leven.

Zij voelden zich reeds gelukkig en dachten het pleit gewonnen, toen ook meneer pastoor met zijn hulpkas begon te schermen... Drie dagen later waren er toch enkelen, in 't geniep, terug op de fabriek geslopen. En den volgenden Zondag kreeg men een preek van belang: het was een uitzonderlijke vreugde te mogen werken, want ze mochten niet vergeten dat Hij het gewild had. Aanvaardt het leven en schikt er u naar.

Nogmaals gingen er enkelen aan 't werk, met ingetrokken kop, de handen diep in de zakken, de ruggen gelaten gebogen, terwijl de roode oogen schuw links en rechts keken. Elke steenmassa was

een uitdaging of een vloek. Iedere rail was spot en hoon. Schichtig schoven hun voeten achter de plompe wagentjes aan, onzeker als op ongekend terrein. Ginds loerden de stakers boven 't muurken en scholden voor lafaards en onderkruipers, verklikkers en verraders.

Maar na korten tijd stonden die roepers nog met enkelen langs den weg. En voor hun donker-diepe oogen danste onophoudend de gedachte: stakers.

Vrouwen weenden gansche dagen, kinderen huilden om brood. Er kwamen diepe putten in de anders zoo rond-blozende wangetjes der kleinen; hun oogjes werden flauwer en misten den glans van weleer. Jan kon vader soms vragend bekijken als wou hij zeggen: ‘Waarom doet ge dat? Zie, die anderen slaven voort en hebben voedsel voor hun Jan. Vader, waarom ook gij niet?’ Toen zette Krele hem op de knie, streelde zijn blonden krullebol en verbeet de ellende. Maar zij waren opstandelingen en zouden het blijven, hun heel leven lang.

Meer dan ooit stonden zij vijandig tegenover de fabriek. Ten slotte bleven er nog vijf vuurstokers over. Nu mocht de patroon het meteen ook weten, 't Kon hen nog weinig vertikken. Het gelaag zou hen niet meer tot zich roepen, de klei zou nooit meer den forschen greep hunner handen kennen, het leven had hen geleerd en zou de koersen wijzigen: zij zagen zich verplicht elders werk te zoeken. Gehard als ze waren, gestaald door den nood, was er de rotsvaste wil nooit toe te geven, hoe hun leven ook wentelen zou. Zij waren opstandelingen, zoo in den geest als met de daad; die gedachte en zucht om veranderen en verbeteren zou niet te smoren zijn, doch steeds opnieuw, misschien onder nieuwe aspecten, in hen opwellen. Want ze kunnen wel een mensch ketenen en boeien, maar den geest blijft vrij en gaat onbeteugeld zijn gang...

(Uit een gelijknamigen roman).

TONY HEIDEKENS.

[Drie gedichten]

Adamisch

Hij nam mijn ribbe, -
en veel vreemder
dan ik bekennen wou,
dat zij mijn bloed was
en mijn eigen kracht, -
stond zij voor mij,
en weende in haar haar.

Ik was verwonderd, ik -
en meer verwonderd nog
hem zoekend, - zag
hoe hij al weggegaan
nog even door de deurkier keek,
en lachte in zijn baard.

Ballade

Zij heeft haar harden hoogen hak
dwars door mijn hart getrapt,
het als een oud rood schippersoor
doorboord.
Maar, waar de dood loert,
heb ik aan een koord
dat hart geregen,
rond mijn hals gelegd.

Gelooven is een goed oud woord
(wij moeten bidden om wat meer geloof),
maar ieder hart van brood
is dronken van zichzelf.
en moeilijk om verteren.

O dronken brooden mensch,
ik stel mij voor hoe in het brood
uw hart klopt als een boon.

Stof

Als ik mag meegaan,
met het water in den grond, -
mijn zinnen koud,
het water in mijn mond verdroogt
en dor is wat ik achterlaat, -
dan wil ik in den tijd verlaat
maar vroeg in eeuwigheid,
wat water zijn
en vloeien naar de zee.

Een liefde als de zee
van alle menschen als de zee,
en o mijn Ierland, als uw wolken
rijzend aan uw witte kust,
zoo wil ik drijven
door de schepping
en haar vreemd gevolg.

En God, hoe zou ik mij verheffen
tot een mosterdzaad,
zoolang ik Zijn geheim niet ken
van enkel stof te zijn.
PETER THIRY.

Kunstgeschiedenis en kunstcritiek

Naast het werk van de hedendaagsche commentatoren[1], dat van een paar meesters uit het verleden. Allereerst dient de nieuwe uitgaaf van **Carel van Mander's Schilderboek**[2] warm aanbevolen. ‘Het ontbreken eener goede hedendaagsche uitgaaf, juist in een tijd waarin de belangstelling voor de oude Dietsche schilderkunst steeds toeneemt, gaf de uitgeefster aanleiding deze nieuwe vertaling te ondernemen.’ Ik begrijp niet waarom, in het ‘Woord vooraf’, herhaaldelijk spraak is van een ‘vertaling’. De tekst, zooals door A.F. Mirande ontworpen en door G.S.O. Overdiep taal-kritisch aan den oorspronkelijken getoetst, blijft, zelfs gemoderniseerd, dicht genoeg bij dezen van Carel van Mander om, zooniet van een herdruk, dan toch van een bewerking van het oorspronkelijk werk te gewagen. Zelfs vraag ik me af waarom de uitgeefster Van Mander's tekst niet gewoon herdrukt heeft, met een glossarium aan den voet der bladzijden. De wensch het Schilderboek verstaanbaar te maken voor alle belangstellende Nederlanders heeft echter den doorslag gegeven bij de beslissing, ‘Het Leven der doorluchtige Nederlandsche en Hoogduitsche schilders’ in hedendaagsch Nederlandsch over te brengen.

Zooals deze uitgaaf van het zeldzaam werk van den grooten Vlaming, die zich in zoo hooge mate verdienstelijk heeft gemaakt voor onze letterkunde en schilderkunst, voor ons ligt, is ze uiterst aantrekkelijk. De bewerking van Van Mander's proza is zeer geslaagd en heeft die kruimigheid en die beminnelijkheid, welke wij in den oorspronkelijken tekst zoo innig waardeeren, goed weten te bewaren. Het boek zelf doet zich onberispelijk voor, met zijn tweehonderd-en-twintig goed gekozen afbeeldingen, zijn linnen band naar een ontwerp van G. Rueter en zijn tot in de puntjes verzorgd zetsel. Voetnota's, register enz. zijn nauwgezet gemaakt. De studie van den onbekenden biograaf (Bredero?) over Van Mander's leven en werk, die ook dezen druk voorafgaat, kunnen we nog steeds met belangstelling lezen.

(1) Zie blz. 40 en vlg.
(2) Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1936.

Ik weet wel dat 't al een heel lastige en gewaagde onderneming was dit bij de 600 bladzijden tellend boek de wereld in te zenden; toch vind ik het jammer dat deze uitgaaf bij de Nederlandsche en Hoogduitsche schilders beperkt bleef. Indien de beschaafde Nederlandsche leek haar den bijval verzekert, waarop ze ontegensprekelijk aanspraak mag maken, zal 't wellicht voor de toekomst niet uitgesloten zijn, dat we ook de andere levensbeschrijvingen uit het Schilderboek zullen te lezen krijgen, die van de antieke meesters van Griekenland en Rome en vooral van de Italiaansche, welke hij, wel is waar, naar Vasuri bewerkte, zoodat deze niet op dezelfde oorspronkelijkheid kunnen bogen, noch voor ons op hetzelfde belang, als de aan onze eigen schilders gewijde levensbeschrijvingen, waarvoor Van Mander uit eigen bronnen heeft geput.

Een vertaling, in den waren zin des woords, dat is wat J.A. Goris en Georges Marlier ons van Albrecht Dürer's Reisjoernaal brengen, onder het opschrift **'Albert Dürer, Journal de voyage dans les Pays-Bas'**(3), in een tot 500 exemplaren beperkte luxe-uitgaaf, mede van twintig platen voorzien. Een uitvoerige inleiding gaat deze vertaling vooraf, waarin beide auteurs uitstekend de beteekenis van het beroemde dagboek toelichten en de volledigste inlichtingen verstrekken over het ontstaan ervan, gedurende Dürer's verblijf in de Nederlanden, voornamelijk te Antwerpen en te Brussel in 1520; talrijke randnota's lichten den tekst van het boeiend reisverhaal toe. Ook hierdoor zijn we in het bezit van een kostbaar document gekomen.

***

't Is een stoute onderneming, welke door Paul Colin, met dien zin voor synthese, die hem eigen is, aangedurfd is geworden: een algemeen beeld van de Romantiek, zooals deze zich in de Europeesche schilderkunst heeft voorgedaan, te schetsen, in zijn **La peinture européenne au 19e siècle, le Romantisme**(4). Wel is waar, zou ik wat voor den schrijver slechts aanleiding tot een heel korte inleiding is geweest, de karakteriseering naar eigen grondtrekken, van de Romantiek, door hem, la physiologie du Romantisme' geheeten, gaarne tot één of meer hoofdstukken uitgewerkt hebben gezien, daar niets boeiender en leerzamer is dan zulke beschrijvingen van aard en wezen, doelstelling en streven van een beweging als geheel, als kunststrooming en als tijdsverschijnsel, maar bij dien ijdelen wensch zal ik liever niet stilstaan. In dezelfde inleiding behandelt Colin de twee voorloopers van de Romantiek, de beide

(3) Editions de la Connaissance, Brussel, 1936.
(4) Brussel, Nouvelle Société d'éditions. Parijs, Librairie H. Floury, 1935.

schilders die, naar zijn meening, den meest diepgaanden invloed op de beweging hebben uitgeoefend, Piranesi en Goya, waarna hij het eigenlijke onderwerp van zijn werk onder handen neemt, de ontleding, historisch en esthetisch, van de ontwikkeling der onderscheiden scholen, welke zich in Europa, onder de vlag van de Romantiek, hebben bevestigd. Afzonderlijk en uitvoerig behandelt hij de vier voornaamste: de Duitsche, de Engelsche, de Fransche en de Belgische, waarna hij beknopter de hem minder belangrijk voorkomende scholen onder oogen neemt: de Deensche, de Zweedsche, de Russische, de Poolsche, de Zwitsersche, de Nederlandsche en de Spaansche. Wat mij betreft, acht ik de plaats aan de Duitsche kunst ingeruimd veel te groot, daarentegen deze, aan de Nederlandsche kunst toegekend, misschien wel wat al te gering, maar ik kan best aannemen, dat 't voor Colin een genoegen moet geweest zijn de uiteenloopende uitingen, en zelfs de afwijkingen van de Duitsche schilderkunst, te karakteriseeren, trouwens meer in haar willen dan in haar kunnen, liever dan stil te staan bij de vrij monotone, bescheiden, maar toch rustig-zekere prestaties van de Hollandsche. En zoo hij gemeend heeft aan de Belgische school zooveel liefdevolle aandacht te moeten schenken, zal voorzeker het feit dat hij Belg is en zich altijd druk met de geschiedenis onzer schilderkunst heeft bezig gehouden, daarbij wel van invloed zijn geweest. Feitelijk zijn er maar twee landen, welke, alleen op het kunstgehalte, de blijvende waarde en de internationale beteekenis van hun schilderschool voortgaande, in de eerste helft der negentiende eeuw een groote rol hebben gespeeld: Engeland, met meesters als Constable, Bonington en Turner, en Frankrijk vooral, met mannen als Gros, Géricault en Delacroix. De kunst van deze meesters wordt voortreffelijk afgelijnd, hun samenhang duidelijk vastgesteld. En 't is eens te meer een boek met rijken inhoud, dat we dezen Belgischen kunstgeschiedschrijver te danken hebben, die ons al zoovele uitmuntende werken schonk, o.m. het nog altijd ongeëvenaarde ‘La peinture belge depuis 1830’.

***

In de prachtige reeks ‘Ars Belgica’[5] verscheen, als derde deel, Les églises baroques d'Anvers, waarvan de inleidende tekst door Hubert Colleye werd geschreven. Een aangename, gevoelige, soms geestige, altijd zinrijke voorstelling van den Barokko, inz. van den Antwerpschen Barokko. Ongetwijfeld bezondigt deze ingeweken Antwerpenaar, ik meen: Luikenaar van geboorte, Hubert Colleye zich aan een, trouwens lustig en, wat mij betreft, mijn Antwerpsch gevoel niet kwetsend, maar vleiend paradoxe,

(5) Nouvelle Société d'Editions. Brussel, 1936.

wanneer hij beweert: Anvers est une ville baroque'; voor wie echter bedenkt, dat voor dezen auteur het woord ‘baroque’ geenszins iets minderwaardigs als kunstuiting of als levensgevoel beteekent, maar wel integendeel iets zeer eigenaardigs en verdienstelijks - wat met mijn zienswijze overeenstemt -, zal deze ontdekking van het Barokko-Antwerpen, waartoe deze geboren Waal, van aanleg een cosmopoliet, gedurende de vele jaren van zijn verblijf in de Scheldestad geleidelijk is gekomen, aanleiding zijn, niet om zich te ergeren, doch om zich te verheugen, zelfs wanneer men de uitlating eenigszins overdreven vindt, te eenzijdig of te absoluut. Enkele opmerkingen over den oorsprong en de beteekenis van het woord ‘barroco’, enkele uitweidingen over den geest van de nieuwe kunstbeweging, welke zich na de Contra-Reformatie over het katholiek gebleven Europa verbreidde, nochtans zonder dat de kern van het stijlprobleem daarbij aangeraakt wordt, gaan de beschrijving van de groote Barok-kerken der Scheldestad vooraf. Rubens als een der bezielers van den Barokstijl begroet zijnde, wordt Wenceslas Cobergher (of Coeberger), de veelzijdig begaafde en onderlegde, de humanistisch en cosmopolitisch geschoolde Cobergher als de groote Barok-architect van ons land gehuldigd. Van de door hem gebouwde kerken blijft te Antwerpen nog enkel de Augustijnenkerk (Kammerstraat) over, de vroegere Annonciadenkerk (Vekestraat) zoodanig gewijzigd en omgebouwd geworden zijnde, dat deze niet meer in aanmerking vermag te komen bij de beoordeeling van Cobergher's trant, 't Zijn twee Jezuïetenpaters, Aguilon en Huyssens, die het meesterwerk van de Antwerpsche barokarchitectuur, Sint Karel Borromeus (Conscienceplein) in het leven hebben geroepen. Naast deze twee echte, van onder tot boven gave barokgewrochten, telt Antwerpen er drie andere, gothisch van stijl, wat den bouw betreft, waarin de Barok is binnengeslopen, om hun wezen te wijzigen, volgens de eenen om deze kerken te verbasteren, volgens de anderen om ze te verrijken, door onder gothische gewelven allerlei altaren en koorbanken, biecht- en preekgestoelten, orgelkasten, schilderijomlijstingen met zuilen en kroonlijsten binnen te loodsen, welke door hun praal en hun drukte wel eens vreemd aandoen in dit strenge midden: vooral de Sint Pauluskerk, in mindere mate de Sint Andrieskerk, in nog mindere mate de Sint Jacobuskerk. Met veel liefde en grondige kennis van zaken ontleedt Hubert Colleye deze prestaties.

Talrijke afbeeldingen (72 platen met 108 reproducties) sluiten bij dezen tekst aan. Aan de uitvoering van de clichés is de meeste zorg besteed. Wat de foto's betreft, zijn deze doorgaans uitstekend, d.w.z. zeer duidelijk, maar vlak, koel-documentair, volgens de meest objectief-traditioneele opvatting opgenomen, zonder fantazie

of poëtischen zin, zonder eenig besef van licht en schaduw, zoodat van de vele verrassende effecten van de natuurlijke of de kunstmatige verlichting, zooals aan de moderne opvatting van de fotografie verbonden, wordt afgezien, ter wille van een nauwkeurige, maar eenigszins doode weergave[6].

***

Van de oude kunst naar de nieuwe overstappend, vestig ik de aandacht op Prof. W. Van der Pluvm's studie over **Leo Gestel**[7], acht en veertig afbeeldingen van doeken van dezen in 1881 geboren Hollandschen schilder voorafgaand. Of Gestel's uiterst gevoelig, maar niet altijd door de vormgeving even persoonlijk werk in de Noordnederlandsche schilderkunst van den aanvang der twintigste eeuw een zoo vooraanstaande plaats inneemt, en vooral zal blijven innemen, als door den biograaf beweerd, daar wensch ik de toekomst over te laten beslissen; dat dit werk echter ‘een goed en belangrijk deel der verlangens weerspiegelt, die gedurende een kwart eeuw in het modern kunstgebeuren tot uiting kwamen,’ dat geef ik grif toe; naar mijn oordeel is het zelfs te lijdzaam of gewillig weerspiegeling, te weinig gave, krachtige en bewuste zelfbevestiging. De chronologische ‘projectie’, welke door Van der Pluym van het levenswerk van dezen zeer begaafden en zoo sympathieken schilder gegeven wordt, boeit voortdurend, ontroert zelfs bij poozen en dwingt onze waardeering af voor den fijnbesnaarden en bedachtzamen kunstenaar, wiens taaie en edele strijd wordt verteld, wiens stille, wel wat trage groei beschreven, zelfs dan wanneer we met den auteur van inzicht verschillen.

***

Over een anderen schilder uit het Noorden **Heink Wiegersma** is een boek van Albert Plasschaert verschenen[8], waarop ik meen hier ook, zij het met veel vertraging, de aandacht te moeten vestigen, daar het een van de oorspronkelijkste personaliteiten der moderne Nederlandsche schilderkunst tot studievoorwerp heeft.

Een hartstochtelijk schilder, eenvoudig en krachtig van vorm, stout en stil van kleur, dramatisch en innig van gevoel. Zijn bewogen gemoedsleven, zijn felle aandoeningen - waarin we iets van de heroïeke heftigheid van den Barok terugvinden, zoowel den

(6) Ik neem mij voor, eerlang in den V.G. een opstel over den Barok te publiceeren, waarbij ik enkele foto's hoop op te nemen van den jongen kunstschilder René Guiette, thans ook beroepsfotograaf, welke een heel ander uitzicht van deze gebouwen en kunstwerken zullen naar voren brengen.

(7) N.V. De Spieghel, Amsterdam, 1936.

(8) Uitgeverij De Torentrans, Zeist.

Vlaamschen als den Spaanschen - vermag hij doorgaans, zelfbewust en meester over zijn hand, te bedwingen en om te tooveren tot beelden, welke door hun innerlijke kracht, een zeker mysterie, evenals door hun subtiele pootigheid opvallen. Zijn werk treedt op den man af, schijnbaar wat ruw en ruig, maar zoo rustig en bezonken, wanneer men er wat langer naar kijkt. Als schilder anti-intellectualistisch, daarom niet minder bezonnen en kritisch aangelegd, een pittige, sappige natuur, welke haar eigen overdaad weet te beteugelen, van kleur houdend, maar die daarom niet in de verf verzinkt, van sterke, struische vormen, maar die daarom niet aan gigantisme lijdt. Wiegersma behoort tot de school van de dramatische schilders, die iets te zeggen hebben, omdat ze het leven als iets grootsch en diep aanvoelen, den mensch en de natuur met passie liefhebben. Een realist, maar die even rijk aan fantazie als aan levenskennis, er niet voor terugschrikt zijn romantisme te belijden. Zijn figuren en landschappen vertoonen altijd iets geheimzinnigs: achter den schiin spreekt het wezen van zijn figuren en landschappen tot ons. Deze indruk wordt bovendien door het koloriet versterkt. In zijn harden strijd met de materie stelt de schilder zich niet met alledaagsche kleur- en lichteffectjes tevreden, tracht hij integendeel een ruimere sonoriteit te bereiken, terzelfdertijd intens en eenvoudig, luid en geharmonieerd. Zekere zijner scherp afgelijnde, met diepe contrasten van kleur en licht tegen het vlak geboetseerde portretten - in den regel met donkere maar gloedvolle verven, okers en aarden, naar grootere afmetingen opwijzend, met glans en schemer - houden het naast het rijpe werk van onze oudere Nederlandsche en van de beste Spaanschklassieke meesters uit.

Veel van deze Wiegersma kenmerkende eigenschappen komen in Albert Plasschaert's boek tot hun recht. Met dezen criticus eigen schranderheid en plastisch inzicht geschreven, mangelt het deze studie nochtans wel eens aan die verkwikkende geestdrift, waardoor de overtuiging van den schrijver als vanzelf aan den lezer wordt medegedeeld. Ze is m.i. een beetje koel, vooral ten aanzien van den besproken meester. Goed geslaagde reproducties van schilderijen en teekeningen sluiten bij deze beschouwingen aan.

Ook als mensch is Wiegersma een zeer treffende en schilderachtige, rijke en veelzijdige persoonlijkheid. Deze Noord-Brabander van Frieschen bloede, als arts in Vincent van Gogh's geboorteland gevestigd, dóór en dóór het land en het volk van zijn streek kennend - hij is o.m. zeer bevriend met Antoon Coolen en heeft verschillende der laatst verschenen romans van dezen, met hem veel verwantschap vertoonenden verteller geïllustreerd - heeft in zijn heerenhuis in zijn dorp mooie verzamelingen aangelegd, zoo-

wel van boeken en moderne schilderijen als van archeologische en folkloristische voorwerpen. In zijn soort is hij een geleerde en een wijsgeer. Behalve een boekje over **De Breischei als voorwerp van volkskunst**, heeft hij, onlangs, een nieuwe vertaling van de **Apocalypsis of de Openbaring van Sint Jan** gepubliceerd(9), met meesterlijke teekeningen verlucht, zoodat dit werk als iets heel bijzonders in de nieuwere Nederlandsche boekenproductie mag doorgaan.

***

Over de jongere Vlaamsche schilders is door Albert van Hoogenbemt een boek in het licht gezonden, **De nieuwe generatie**(10), waar ik met ongeduld heb naar uitgekeken, toen het aangekondigd werd, waar ik met ongemeene belangstelling kennis van heb genomen, zoodra het mij is toegestuurd geworden. Er bestond inderdaad een dringende behoefte aan een boek, dat voor onze kunstenaars van rond de 40 jaar, voor de op de groote generatie der tusschen 1875 en 1890 geborenen, deze van Constant Permeke, Fritz van den Berghe, Gustaaf de Smet, Floris Jespers, Jan Brusselmans, Gustaaf van de Woestijne, Albert Servaes enz., volgende schilders, een synthese zou bevatten, wat hun streven, hun esthetiek, hun levensgevoel, inz. hun werk betreft, welke zou kunnen opwegen tegen de overzichtelijke bespiegelingen, die reeds in grooten getale over deze oudere, beroemdere generatie verspreid werden. Albert van Hoogenbemt heeft deze lastige taak aangedurfd, en hij verdient er allen lof voor. Zijn boek getuigt van heel veel talent, legt ontegensprekelijk getuigenis van veel inzicht in het wezen der schilderkunst, van veel liefde voor de door hem behandelde kunstenaars af, terwijl de schrijver zelf behoort tot de generatie, tot wier woordvoerder hij zich heeft opgeworpen, zoodat hij in éénklank voelt en denkt met de door hem uitverkoren jongere meesters of althans verondersteld wordt zulks te kunnen doen. Zijn boek is levendig van het begin tot het einde, boeiend, schilderachtig, terzelfdertijd geestdriftig en bezonnen, voorzichtig en kordaat, partijdig en objectief, zooals't past voor zoo'n overzichtelijk werk, dat reeds meer is dan critiek, nog niet heel en al geschiedenis. Hoe komt het dan dat onze hooggespannen verwachting bedrogen is uitgevallen? Niet bij den schrijver ligt de oorzaak van wat ik ten slotte als een mislukking moet bestempelen, noch bij een tekort aan critische gaven, noch bij een gemis aan methode, al mag hem m.i. verweten worden zich te gemakkelijk warm te

(9) Nijgh en Van Ditmar, Rotterdam.
(10) Bij den schrijver, te Mechelen, 1936; drukkerij Vincke, Gent.

maken, voor al de door hem besproken schilders ongeveer met dezelfde intensiteit.

Maar deze oorzaak zal men dieper zoeken: allereerst in de wel eens richtinglooze selectie, welke door den schrijver onder de 'jongeren' is aangericht, zoodat in dit boek naast elkaar verschijnen allerlei schilders die, behalve hun ouderdom, weinig gemeens hebben: Paul Delvaux naast Alice Frey, Julien van Vlasselaer naast Hubert Malfait, Sander Wynants naast Albert van Dyck, Jan Timmermans naast Julien Boulez, Zygmunt Dobrzycki naast Jules de Sutter. Dat zijn inderdaad de tien, ongeveer met dezelfde genegenheid behandelde, zoowat ordeloos, met al hun tegenstrijdigheden, onder het dak van de nieuwe generatie door Van Hoogenbeemt tezamen gebrachte jongeren. Onmiddellijk na de eerste vraag: waarom niet meer dan deze tien? (want het boek is, voor wie volledigheid betracht, zeer incompleet, er ontbreken allerlei kunstenaars in), rijst dan die andere op: waarom juist deze tien? Een veel erger gebrek dan deze onvolledigheid - want een auteur heeft inderdaad het recht, wanneer hij geen kunsthistorische pretenties heeft, enkel voor eigen genoegen, over die kunstenaars te schrijven, die hem het liefst zijn, voor wie hij het meest voelt, terwijl de lengte van een boek soms ook door practische overwegingen kan beperkt worden, door een zekere toevalligheid in de volgorde van de te behandelen persoonlijkheden(11) - is het ietwat onthutsend groepeeren van de enkele schilders, die er onder de vlag van **de** nieuwe generatie in naar voor treden; ik vraag me af of Van Hoogenbemt zelf zijn keus in elk dezer tien gevallen zou kunnen verantwoorden, of hij er heel diep van overtuigd is dat deze tien schilders werkelijk de beste zijn, de meest representatieve onder al de jongeren, welke op dit oogenblik in Vlaanderen werkzaam zijn. Veel critiek op zijn werk zou hij bij voorbaat hebben ontzenuwd, indien hij, gezien de omstandigheden waarin dit tot stand is gekomen, van den veel te omvattenden en te breed-voerigen, veel te programmatischen titel had afgezien, welken hij niet geaarzeld heeft er op te laten drukken: de nieuwe generatie. Thans beantwoordt de inhoud niet aan den titel, is het een al te gemakkelijk spel aan Van Hoogenbemt te vragen: waarom deze wel en gene niet?, te meer daar er onder de tien door hem onder zijn bescherming genomen schilders verschillende zijn van het allerflauwst gehalte, van de allerbedenkelijkste beteekenis. Hij

(11) Ik ben er overtuigd van dat Van Hoogenbemt zijn reeks zou hebben voortgezet, indien het Gentsche tijdschrift **Kunst**, waarin deze opstellen aanvankelijk opgenomen zijn geworden, langer voortgeleefd had; zijn boek bestaat feitelijk uit overdrukken van reeds gezette artikelen.

heeft gezondigd door een te ver gedreven eclectisme, door te veel grootmoedigheid.

Maar op de keper beschouwd, zullen we nog veel dieper, nog veel verder de echt-causale reden zoeken voor het gevoel van onvoldaanheid, ja zelfs soms van misnoegen, dat ons van dit boek overblijft. En hier is 't niet langer Albert Van Hoogenbemt, die in het geding wordt betrokken. Zooals het mooiste meisje van de wereld niet meer kan geven dan wat ze bezit, zoo kan ook de schranderste kunstcriticus geen andere schilders bespreken, dan dezen die zich tot zijn commentaar leenen, dan de onder zijn oogen arbeidende. Vooral wanneer deze criticus is uitgegaan van een vrij eenvoudig, zelfs oppervlakkig of lichtzinnig, zij het genereus postulaat, dat er een nieuwe ‘generatie’ bestaat, wat mij in dit geval alles behalve evident lijkt. Dat we in Vlaanderen talrijke schilders van rond de 35-40 jaar tellen, de eene met veel, de andere met weinig talent en persoonlijkheid begaafd, zal wel niemand in twijfel trekken (ik voel me geneigd er onmiddellijk aan toe te voegen: helaas!, te vele schilders). Maar een andere vraag is: of die schilders werkelijk een ‘generatie’ vormen, wanneer men aan het woord een ruimere beteekenis hecht dan deze van een zeker chronologisch samentreffen, naar het geboortejaar berekend; wanneer men van hen een stellige, eenerzijds bewuste, anderzijds organische samen-hoorigheid verwacht, een samenijveren voor een bepaalde nieuwe orde. Het begrip ‘jonge generatie’ is er inderdaad een dat niet zoozeer gebonden is aan den ouderdom als aan de stuwkracht, de geestdrift, den strijdlust, welke van die jeugdigere bende uitgaat van de nieuwigheid die ze brengt, de frissche idealen welke ze nastreeft, de persoonlijkheid en de kracht welke ze daarbij, eerst en vooral individueel, maar ten slotte ook collectief, aan den dag legt. En als ik dat alles zoek bij de tien protagonisten, welke door Van Hoogenbemt op den voorgrond worden gebracht en zelfs bij de meesten van de door hem voorloopig verzwegenen, dan moet ik, mijn goeden wil ten spijte, tot mijn schade en schande, vaststellen, dat er bij al die jongeren niet heel veel waar te nemen valt van dien nieuwen geest, van die bezieling en die strijdvaardigheid, van dien overmoed en die kracht, vooral van dien generatiegeest. Hier verder over uitweiden zou me er toe leiden het proces van die jongere generatie zelf, of van wat er voor doorgaat, aan te binden, wat grootendeels op een acte van beschuldiging, zij het met verzachtende omstandigheden, zou neerkomen, een rekwisitorium dat ik niet wensch uit te spreken naar aanleiding van een gewone boekbespreking, maar waarmede ik niet zal aarzelen bij een andere gelegenheid uit te pakken.

Zoo ik dan toch in deze recensie wat we voorloopig als een fiasco moeten bestempelen te berde breng, is 't enkel om ook Van Hoogenbemt's mislukking uit te leggen. Zoo het zijnentwege een edele en durvende opzet was een boek te schrijven over enkele nog veel te weinig bekende en bewonderde onder onze jongere meesters, is hij het slachtoffer geworden van een toestand waarvoor hij niet aansprakelijk mag gesteld, tenzij voor zoover hij al te bereidwillig of al te stoutmoedig gemeend heeft een nieuwe generatie te ontdekken, waar deze zich vooralsnog niet heeft vermogen te bevestigen.

Deze principieele bezwaren nemen niets weg van de waardeering, welke zijn baanbrekend boek ons afdwingt. Het is zeer rijk geïllustreerd, al geldt uiteraard ten opzichte van de platen hetzelfde voorbehoud: ook op dit gebied zou een critischere selectie wel van pas zijn gekomen; eens te meer wordt ons het beste naast veel minderwaardigs geboden, evenals, in het boek zelf, werkelijk zeer begaafde schilders over denzelfden kam worden geschoren als zeer armoedige, uit hoofde van de door den auteur aanvaarde kunstenaarskern.

A.D.R.

Boekbeschouwing

Prof. Dr. A.A. van Schelven. - Marnix van Sint Aldegonde. Oosthoek, Utrecht; 240 blz.; ing. fl. 3,25; geb. fl. 3,90. Met zeldzame illustraties.

In de reeks 'Groote Figuren uit ons Verleden' verschijnt als eerste modelstudie het werk van den Amsterdamschen hoogleeraar over Marnix van Sint Aldegonde, ter gelegenheid van de vierhonderdste verjaring van diens geboorte. De veelvuldige hoedanigheden, zedelijke, krijgskundige, intellectueele, van onzen Antwerpschen burgemeester worden schitterend ontleed, ook in het licht gesteld van nieuwe bronnen. Ons treft in de dagen, die we heden beleven, bijzonder de adel van zijn gemoed, en lijkt het als een voorbestemming nu te zien herrijzen den Man, die alle ondeugden verafschuwde, een afkeer had van de leugen, den hoogmoed als hoogste oneer aanzag, de rechtvaardigheid beminde, niet wilde zijn zonen doen dienen tot sieraad en bescherming van het private huis en van den haard, om het met zijn eigen woorden uit te drukken, maar voor het Vaderland, de burgers en het Volk. Deze helderziende geest verklaarde, eenig voorbeeld in die voorbije tijden, het een vergissing kinderen te verslaven aan het Latijn, zoodat ze hun moedertaal, welker gebruik, schreef hij, de grootste en de eerste plaats moet bekleeden in het openbaar leven, ontzeggen. Marnix veroordeelde streng de ouders, wier kinderen welsprekend zijn in een vreemde taal, maar in de hunne volkomen onmondig en zelfs belachelijk worden. Het Latijn, ging hij voort, moet aan de moedertaal, en niet de moedertaal aan de vreemde spraak ondergeschikt worden. De 'Bevorderaar der Reformatie' is niet in de eerste plaats staatsman geweest. Een denker en een plannen-ontwerper wel, getuigt Prof. van Schelven: in zijn willen bv. was hij heel wat minder weifelend dan de Prins van Oranje. De auteur komt tot de slotsom, dat Marnix - had het aan hem gelegen - de Nederlanden niet zou onttrokken hebben aan het Habsburgsche huis, wanneer het mogelijk was geweest dit er toe te bewegen onze voorvaders godsdienstvrijheid toe te staan.

Dr. W.H. Teupken. - Het Wereldleed als eigen schuld. De Hofstad, Den Haag; 260 blz.

Zeer juist merkt Dr. Teupken op, dat zelfs nu nog alle krachten samenspannen, om de oorzaken van het wereldleed te versterken, en besluit daaruit echter te pessimistisch niets van de toekomst der menschheid meer te verwachten, terwijl wij niet kunnen vertwijfelen en zeker zijn na de vreeselijke beproevingen van het heden en de naaste toekomst toch weer het licht te zien verrijzen en het einde te beleven van den afschuwelijken chaos, waarin de samenleving dreigt te verzinken. - Het werk bespreekt alle brandende vraagstukken van dezen tijd: oorlog, crisis, vrijheidsverlies, natuurverwoesting, wereldvrede, overbevolking. Het is een indrukwekkende biologische beschouwing van het wereldleed, waaronder wij gebukt gaan, want het steunt op de onveranderlijke natuurwetten, op vergelijkingen met tallooze feiten in de levende natuur, en op gebeurtenissen uit de geschiedenis der menschheid. Het te groote aantal menschen op de aarde zal in de aanbrekende periode op hardhandige wijze ingekrompen worden; op deze onvermijdelijkheid wijst de Haagsche medicus

voortdurend. Volgens hem is er slechts één oplossing: evenwicht tusschen de oppervlakte van den grond en zijn

productie en het aantal menschen, dat er op zal moeten wonen; ook evenwicht tusschen het aantal vertegenwoordigers der menschheid en die der fauna en flora. Ieder, die er toe bijdraagt de overbevolking nog te doen toenemen, is verantwoordelijk voor het wereldleed, dat thans geleden wordt, oordeelt te recht de vooraanstaande denker, Dr. Teupken, die echter eigenlijk geen uitkomst vooralsnog verwacht. En toch moet ze gevonden worden.

V.M. Hillyer. - De Wereldgeschiedenis in een notedop. Hollandia. Baarn; 3e druk; bewerkt onder toezicht van Dr. J.A. Vor der Hake, met vele illustraties van C.M. Boog en M.S. Wright; 350 blz.; ing. fl. 2,25; geb. fl. 2,90.

Dit wereldberoemde boek is de ideale grondslag voor het geschiedenisonderricht, dat in het bezit diende te wezen van elk normaal tienjarig kind, en ook de ouderen en de volwassenen kunnen het niet missen. De behandeling van elk hoofdstuk is werkelijk meesterlijk; daar hebben de jonge lezers nu echt wat aan. Het is dan ook het geschiedenis-standaardwerk voor de jeugd, de onontbeerlijke voorstudie, zonder dewelke het onderwijs in de historie geen vruchten opleveren kan. De lange reis doorheen het heele wereldgebeuren wordt met zulken gids de alleraantrekkelijkste tocht, waarvoor de sierlijke, eenvoudige, rustige bewerking door Dr. Vor der Hake, die op glasheldere wijze Hillyer verdietschte, borg staat. Schrijver en ‘vertaler’ kennen inderdaad het zieleleven en de belangstelling van de kinderen. Wij ontwaren geen andere ‘Wereldgeschiedenis’, die zoozeer hun weetgierigheid en hun leesgraagte zullen aanwakkeren, hun oogen, maar insgelijks hun harten openen, hen verlichten en opwekken, hen vatbaar maken voor een beetje ideaal. Het lijkt ons totaal overbodig deze prachtuitgave verder aan te bevelen. Op alle scholen moest zij ingeburgerd zijn. Typografisch is zij een kunstwerk.

Dr. J.D. Bierens de Haan. - Schopenhauer. Hollandia, Baarn; 200 blz.; ing. fl. 2; geb. fl. 2,50. Bij inteekening per serie van 6 deelen: ing. fl. 1,40; geb. fl. 1.90.

Onder den titel ‘Uren met...’ brengt de befaamde Hollandia-uitgeverij haar lezers in aanraking met de groote en leidende geesten op het gebied van wijsbegeerte en kunst. De bewerkingen zijn in handen van volkomen deskundigen, die voor de inleiding en verklarende aanteekeningen zorgen. Dr. Bierens de Haan analyseert hoofdzakelijk Schopenhauer's hoofdwerk ‘die Welt als Wille und Vorstellung’, waarin de filosofie van den pessimist in de nieuwere Europeesche wijsbegeerte is vervat. Zoo verrijst de leermeester van een Wagner en een Nietzsche tot een nieuw leven. Zijn bekende bearbeider, met zijn springlevende vertalingen, leverde een buitengewoon knappe studie, waarvan de verdienste o.a. hierin berust, dat zij den oningewijde of beter den niet gespecialiseerde ontslaat van het lezen van de moeilijke boeken van Hegel's ‘tegenvoeter’.

Prof. Dr. M.C. Schuyten. - Bepaalde nog onverklaarbare inwerkingen van het een lichaam op het ander. Biol. Jrb. VI, 1939.

Van deze zeer wetenschappelijke studie geven wij hier de rijke conclusies: 1) Kiemingsproeven met graszaad hebben uitgewezen, dat de zaden, dicht (rakelings) bijeengelegd op een plat poreus vlak, in de noodige voorwaarden van constante watervoorziening, beter gedijen - d.i. in een bepaald tijdsverloop langer bladeren en wortelscheuten geven - dan wanneer zij op veranderlijken betrekkelijk grooten afstand worden uitgezet. De reciproque homogene invloed is dan zeer duidelijk. 2) Het geclasseerde verloop der kiemingen heeft de

Brucksche golving en het kwaliteitsderde aan den dag gebracht - d.i. het periodisch stijgen der kiemingsenergie in vier tijden tot een maximum (33,33%), dat Dr. Schuyten Kwaliteitsderde heeft genoemd, met onveranderlijk een daling in den vijfden tijd. 3) Hieruit heeft Dr. Schuyten ook het theoretisch verloop uit vele dynamisch-periodische verschijnsels in de natuur kunnen afleiden, die ook met voldoende benadering tijdens het oplossen van vervluchtigen van kristallen konden worden waargenomen. Dit alles als nieuwe toepassing op zijn vroegere uiteenzettingen opzichtens de levende wezens in het algemeen (volken, families, individuën, dieren) en zelfs de sociaal-economische ondernemingen en bedrijven, die onderworpen zijn aan dezelfde stalen wet (Zie hieromtrent zijn Synthese in Biol. Jrb. IV, 1937). 4) Tijdens vermelde kiemingsproeven werd ook bevonden, dat de nabijheid van koperdraden het kiemen van de bladeren bevordert, terwijl dat der wortels wordt tegengehouden. 5) In zijn Narede heeft Dr. Schuyten er aan herinnerd, dat elk levend wezen de zetel is van een gevoelig physiologisch centrum, dat alleen doodelijk zonder herstel, kwetsbaar is. Dr. Schuyten's visies zijn steeds bijzonder leerrijk en origineel.

Rainer Maria Rilke. - Levensinzicht, De Driehoek, 's Graveland, Hilversum; 240 blz.; ing. fl. 1,50; geb. fl. 2,25.

Deze ‘menschelijk waardevolle overdenkingen’ uit de meer dan 3000 bladzijden van Rilke's brieven werden verzameld en ingeleid door mevrouw Gitta Mencken en verschijnen nu in de vertaling van J.W. Kuiper voor het eerst in druk; er bestaat inderdaad van deze selectie geen Duitsche uitgave. Onze Westersche cultuur mag er werkelijk erkentelijk om wezen, dat zoovele ‘menschelijk-diepe, inhoudsvolle uitspraken op deze wijze voor het nageslacht behouden blijven. De oneindig belangrijke levenswaarheden en artistieke visies werden geklasseerd in zeven hoofdstukken (Over God; over Liefde, Huwelijk, Vrouw en Vriendschap; over Kunst en Arbeid; over Cézanne en Schilderkunst; over Tijdgenooten; over Oorlog; over Steden en Landschappen), die den Dichter in zijn volle grootheid als mensch en kunstenaar onthullen, en den lezer in dezen tijd veel troost zullen schenken.

A. Servaes. - Wie volgt. Hollandia-drukkerij, Baarn; 330 blz.; ing. fl. 2,90; geb. fl. 3,90.

De nieuwe paedagogische roman van Anke Servaes, die speelt in één der groote Nederlandsche steden, doet ons kennismaken met het werk van den kinderrechter. Streng rechtvaardig, maar met groot menschelijk inzicht van de kinderziel, staat hij als een rots boven de kleine beklaagden. Machtig rijst hij in het licht, dat door de hooge boogvensters valt. Bang komen de ‘schuldigen’ tot hem, maar door een enkel gebaar, een vriendelijk woord, weet hij hen op hun gemak te stellen, hen zoover te brengen, dat zij onbevangen met hem praten en hij uit hun mond hoort van de ellendige omgeving, waarin zij opgroeien, van de miseries, lichamelijke en zedelijke, die hen voortdurend martelen, van ontaarding, verwaarloozing en haat; naar een luttel

begrip, een beetje zonnigheid snakken deze duistere jeugdige gemoederen, die niet enkel physisch verhongeren en verwilderen, producten van onverschilligheid en mishandeling. - Anke Servaes heeft ons een boek geschonken, vol natuurlijkheid, leven, onmiddellijk aanvoelen van de kinderlijke psyche, eerlijkheid en menschelijkheid. Nergens één valsch gevoel, vervelend gezedemeester, fletse kleuren. Hier is alles echt, van de eerste bladzijde tot de laatste.

Minnie Grosch. - Menschen im Strom. J.F. Steinkopf, Stuttgart; 270 blz.; RM 4,50.

Naar de tooverachtig mooie streek tusschen Mainz en Bingen worden wij

geleid door een ware dichteres, die op frisch-levendige wijze van een oud boerengeslacht vertelt, gevestigd op de 'Eber-Au', een stil eilandje in den Rijn. Deze menschen werden gestaald door den voortdurenden harden strijd tegen de listen van den stroom; met lijf en ziel zijn zij verkleefd aan hun zoo dikwerf bedreigde erf, en ondanks allen tegenspoed houden zij van den verraderlijken vloed als van hun oprechten vriend. De Boer is onbeperkte heerscher over zijn rijk; de 'Au' is zijn wereld. Naast hem zet de schrijfster twee prachtige, treffend geschilderde vrouwenfiguren, die dapper de hoeve door de zwaarste tijden heen brengen. Vol heldenmoed inderdaad stellen allen zich te weer tegen de nieuwe toestanden, al woedt de onrust in hun bloed, nog vergroot door de oneenigheid tusschen de zonen, waarvan één door de stad verslonden wordt, terwijl de tweede, beproefd door den oorlog, de voorvaderlijke traditie voortzetten zal, beseffende, dat hij zoo het vaderland best dient.

D.H. Lawrence. - De man die gestorven was. De Driehoek, 's Graveland; 170 blz.; ing. fl. 0,90; geb. fl. 1,50; vertaling B. Honselaar.

Noch 'De Minnaar van Lady Chatterley', noch 'De Dood van Pan' evenaren deze 'filosofische' novelle, die beschouwd wordt als het rijpste, het diepste werk van den grooten Engelschen auteur, geschreven om te voldoen aan de meest innerlijke behoefte van zijn gemartelde ziel, wier fijnste overdenkingen hij ons kennen leert, zoodat we beseffen hoezeer hij misverstaan werd. Hij belicht schel hoe in dit leven stof en geest, lichaam en ziel één geheel moeten vormen, en niet het een de voorkeur mag gegeven boven het ander. Deze elementaire en toch diepgaande gedachte wordt in dit 'laatste geschenk van een moeilijk leven aan het nageslacht' scherp ontleed.

Marga Wertheimer. - Arbeitsstunden mit Rainer Maria Rilke. Verlag Oprecht, Zürich; 50 blz.; Zw. fr. 2,80.

Het origineel boekje van de Zürichsche advocate toon tons het menschelijke, het private gezicht van R.M. Rilke. Het gaat over zijn ideeën over dood, spiritisme, de politieke toestanden in bepaalde landen, over voeding, mode, de rechten van het lichaam, de vrije liefde... De dichter bij Gods genade, de van de aarde ontheven geest, was ook onze broeder in het meer alledaagsche.

Bruno Schönlank. - Lass Brot mich sein. Verlag Oprecht, Zürich; 110 blz.; ing. Zw. fr. 5; geb. Zw. fr. 6,50.

Bruno Schönlank, fijnzinnig lyrieker, schepper van de moderne spreekkoren, geeft in dezen bundel een bloemlezing zijner gedichten. De innigste natuurverbondenheid en de diepste liefde tot den evennaaste verbindt zich in hen met de meest bewuste

levenserkenning, die hen toegankelijk maakt voor allen, ook voor den minst dichterlijken mensch.

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven

Privé druk (Vredestraat, 21, Geeraardsbergen):
FRANZ ZONNEBERG: Eros-altaar, 16 gedichten; 24 blz.

Van J.B. Wolters' uitgeversmaatschappij, N.V., Groningen:
Dr. C.G.N. DE VOOYS: Historische schets van de Nederlandsche letterkunde voor schoolgebruik en hoofdacte-studie, met medewerking van Dr. G. STUYVELING herzien en vermeerderd; 16e druk; fl. 1,90; geb. fl. 2,25.

Reisverhalen, verzameld en ingeleid door Dr. Jc. SMIT en Dr. G. STUIVELING; 100 blz.; fl. 0,90.

Twaalf verhalen, o.a. van Emants, Van Looy, Couperus, den Doolaard, Werumeus Buning...

Dr. C. DE BAERE: Beknopte Nederlandsche spraakkunst, ten dienste van het Middelbaar en het Normaalonderwijs in Belgische scholen, 11e druk; 211 blz.; fr. 12.-.

Dr. C. DE BAERE: Oefeningen bij de beknopte Nederlandsche spraakkunst, le deeltje, 10e druk; 152 blz.; fr. 10.-.

L. GOEMANS, P. LAROCHETTE et V. SONDERVORST: Exercices adaptés au précis de grammaire française à l'usage des flamands, le partie, 9e tirage; 120 blz.; fr. 10.-.

J. KOOISTRA and J.H. SCHUTT: A shorter Introduction to English Literature, 3e druk; 456 blz., met portretten; fl. 4,25; geb. fl. 4,75.

Dr. A. PERDECK: A Survey of English Literature for the use in Dutch schools, 6e druk; 77 blz.; geb. fl. 1,25.

M.M. D'ARMAGNAC: L'enfant à l'ours, annoté et arrangé par J.R. BESSELING; 144 blz. en 41 blz. Vocabulaire; fl. 1,10.

B.A. KWAST en F. PELDER: Leerboek der Aardrijkskunde, voor middelbare handelsscholen en handelscursussen; 6e druk; twee deelen; 250 blz.; fl. 3.

Dr. A. BLONK en F. PELDER: Overzicht der economische Aardrijkskunde; voor middelbare handelsscholen; 170 blz.; ing. fl. 1,60; geb, fl. 1,80.

In beide modelwerken zeer vele illustraties en kaartjes; alle leeraars in het vak zullen deze handleidingen bij gebruik spoedig onmisbaar vinden, dank zij hun duidelijkheid, hun overzichtelijkheid en last not least hun interessanten stijl. Van Van Gorcum & Co., Assen:

Jan Pierewiet, derde uitgebreide druk, samengesteld door BOY WOLSEY e.a.; 192 blz.; kamp- en schooluitgave 95 cent, gebonden in kunstleer fl. 1,45.

Een verzameling van 170 liedjes voor ‘trekkers’: noten- en cijfermuziek, in handig formaat.

J.J. POORTMAN: Het hegemonikon en zijn aandacht van den tweeden graad; 48 blz.; fl. 0,95.

Van Herder en Co, Freiburg im Breisgau:

GUNTHER MULLER: Geschichte der deutschen Seele, vom Faustbuch zu Goethes Faust; 494 blz., met 16 illustraties.

Het volksboek over dokter Faust en het 2e deel van Goethe's Faust worden als grenspalen der Duitsche Renaissance beschouwd. Laten wij als de treffendste hoofdstukken vermelden: Dichtung des hohen Barocks; Sturm und Drang; Die klassisch-romantische Humanität; Dichtung der natürlichen Humanität; id. der magischen und mythischen Humanität; id. christlicher-deutschen Humanität.

Het zwaartepunt van het boek ligt in den klassiek-romantischen tijd, maar ook in andere tijdvakken valt een helder, soms een nieuw licht op vaak minder bekende figuren.

JOSEF MARIA CAMENZIND: Ein Stubenhocker fährt nach Asien; 586 blz.; RM. 6,60, maar buiten Duitschland 25 t.h. minder.

De schrijver van ‘Die Stimme des Berges’ en ‘Mein Dorf am See’ voert den lezer, in kleine, pakkende hoofdstukken, mee naar het Oosten, daarna tusschen Amoer en Sungari, eindelijk van de Steppe tot den Oceaan en weet onderhoudend te vertellen, niet alleen over de streek en den volksaard, maar ook over avonturen met bandieten; over 't wedervaren in het tuchthuis en op de gerechtsplaats; over den angst der Mandschoereische boeren voor booze geesten; over steppenbranden; over opiumsnuivers en nog veel meer.

PETER LIPPERT: Aufstiege zum Ewigen; 260 blz.; RM. 2,60; geb. RM. 4,50 (buiten Duitschland 25 t.h. goedkooper).

Bijdragen, die eerst in een tijdschrift verschenen, en waaronder wij Religiöse Kunst en Der religiöse Mensch in der Gegenwart zullen noemen.

LOTHAR SCHREYER: Bildnis der Engel, ein Schaubuch und Lesebuch; 136 blz., met 24 reprodukties van schilder- of beeldhouwwerken, waaronder 2 gekleurde; RM. 5; geb. RM. 6,80 (buiten Duitschland 25 t.h. goedkooper).

HEINRICH LUTZELER: 3 deeltjes van ‘Der Bilderkreis’:

Bild Christi.

Die heilige Nacht.

Von bleibenden Freuden.

Elk boek bevat 8 blz. tekst en 25 platen in 't formaat van de gansche bladzijde, 5 daarvan in kleurendruk. Elk deeltje gekartonneerd RM. 1.25 (buiten Duitschland 25 t.h. goedkooper).

Deze echt keurige uitgave bestaat ook met Nederlandschen tekst: De kunst in 't leven: 1. Christus' gedaante; 2. De heilige geboorte; 3. Blijvende vreugde. Elk deeltje, gekartonneerd, met vierkleurig schutblad, kost in Nederland 75 cent, in Duitschland RM. 0,98.

Er zijn nog andere deeltjes in voorbereiding: Trost im Sterben; Bräutjiche Paare; Junge Mädchen (in den Nederlandschen tekst: Gerust sterven; Het jonge paar; Het jonge meisje).

Van H. Van Tichelen, Antwerpen:

De kleine Vlaming, December 1939.

Nieuws van de maand. Rondom den oorlog. Gockel, Hinkel en Gackeleia, VII. Sufferke, III. Het wijze vrouwtje. De stem van het geweten. Grappenhoekje. Boekenkast.

Van Hollandia-drukkerij, Baarn:

J.D. VAN BRINK: Het Postzegelboek; een handboek voor den postzegelverzamelaar, met een voorwoord van Dr. Ir. M.H. Damme, Directeur-Generaal der P.T.T., 320 blz.; ing. fl. 2,25; geb. 2,90; fraai geïllustreerd.

Dit standaardboek is bestemd zoowel voor den beginnenden verzamelaar als voor hen, die meer systematisch willen verzamelen. De lezer wordt opmerkzaam gemaakt op tallooze bijzonderheden en de aantrekkelijke eigenschappen der philatelie. ‘Zeer veel practische ervaring en heel veel kennis liggen aan dit werk ten grondslag.’ De auteur, in leven hoofdredacteur van het Nederlandsch maandblad voor philatelie, leverde een prestatie van allereerste gehalte.

Van Van Creveld & Co, N. Heerengracht, 97, Amsterdam:

Centraal Weekblad voor Israëlieten in Nederland; 55e Jaargang:

In elk nummer flinke bijdragen, o.m. de reeks ‘De Profetieën aan Israël’, door Alfred Herschdoerfer, zeer klaar voorgesteld en van veel belang in den huidigen tijd.

Van Europa-Verlag, Zürich:

OTTO BRAUN: Von Weimar zu Hitler.

Cardinal VERDIER: Die Kirche und die soziale Frage.

J.M. GOERGEN: Mensch, Staat und Krieg.

H. HILTBRUNNER: Der Mensch und das Jahr.

H. GEBSER: Rilke und Spanien.

B. VON BRENTANO: Phaedra.
H. RAUSCHNING: Die Revolution des Nihilismus (Nieuwe druk).
W. SCHMID: Das Programm der Freiheit in Politik, Wirtschaft und Kultur.
M. DILLENHANS: Das Buch der S.P.S.

Het Apollinisme en de pedanterie van de musici[1]

‘De kunstenaar die een prachtwerk van religieuze beteekenis schept uit zuivere roemzucht, zondigt gewis niet als kunstenaar, maar ongetwijfeld als mensch.’

Theoretisch mag men dezen ethischen eisch van Pr. De Bruyne aan alle kunstwerken stellen. Als mensch zou dan de kunstenaar altijd falen indien hij uit roemzucht schept, maar als kunstenaar, nooit. M.i. is dit onderscheid een louter woordenspel. Is de kunst niet uit dat ‘zondigen’ gegroeid? Het beter doen dan zijn evenaasten komt neer, minus, op een niet aan te bevelen eigendunk die zich met het bestaande niet bevredigen kan, of plus, in het uitkraaien van een superioriteit. De drijfkracht, leidende tot de aesthetische daad, berust in het individueel behagen, maar heeft de bekrachtiging van de overwinning of de bewondering noodig om van maatschappelijke beteekenis te worden.

Roemzucht wordt beoogd door het verstand en meestal door het instinct gedwarsboomd. Vele kunstenaars zijn verstandig genoeg om den weg te vinden waarover zij het succes te gemoet gaan; edoch, komt bij degenen die rijk zijn aan een gave menschelijke schoonheidsintuitie, het ingeboren aesthetisch vermogen alles verbrodden. Zijn zij, na deze verbrodding, meer mensch of meer kunstenaar?

De magie, die reeds in overoude tijden aan de muziek een belangrijke funktie toevertrouwde, nam haar aanvang in een zuivere utilitaire beoefening. Voor den magiër waren de ritualen werktuigen. Zijn maatschappelijke macht vergrootte met het geleidelijk verbeteren van deze werktuigen.

Het verwekken van den hypnose-staat vergde van den magiër een zeer elementaire technische kunde. De rhythmen van de gebruikte klanken of bewegingen waren altijd eenvoudig, om des te

(1) Hoofdstuk uit een nog onuitgegeven studie: De Toonkunst.

gemakkelijker door het mechanische van de herhalingen de trance in te zetten.

De technische handigheid van den magiër werd heel wat zwaarder op de proef gesteld daar waar deze aan de collectieve hypnose een voorbedachte visie wou geven. Het materiaal dat voorhanden lag bood een groote verscheidenheid en multigenerische bewerkingswijze. Het woord, het beeld, het gebaar, de klank vergden zooveel verschillende technische leeringen. Het schikken van de woorden, het ordenen van de gebaren, het voorstellen van het beeld schreef het ritual voor. Zich van deze voorschriften te bedienen was de voornaamste kunde van den officiant.

Van belanglooze schepping kan hier geen sprake zijn. De overlevering had de spel-formules geboekt; de praktische uitslagen waren door de ervaring gegarandeerd. Toch mogen wij niet losjes over de interpretatie heenloopen. Gewis heeft toen de aanhoorder een groote waarde aan de stem en het voorkomen van de magiërs gehecht. Men kan vermoeden dat onder deze een onontkoombare competitie ontstond, die rechtstreeks in verhouding stond met het op de aanhoorders uitgeoefend gezag. De zucht naar beter-doen was een hunkeren naar meer heerschappij. Roem ambieeren is een deformatie van het individu dat zich van zijn gaven bewust wordt en deze technisch trainen kan. Hoe zou men nog het ontstaan van het Orpheus-beeld verklaren indien men het beter-doen wegcijfert? Is Orpheus niet de ideale magiër, die door de melodie, d.w.z., door de innerlijke overredingskracht van zijn voordracht, menschen, dieren, rotsen en bergen bekoorde? Met hem werden de ritualen en de magische formuleeringen overbodig. In eigen schoonheidszin vond Orpheus de gepaste, betooverende klanken-complexen. Hij kreeg zijn lier van Apollo, god die straft met den dood, god die redt en het kwade verdrijft, god van de orakels, god van de toonkunst, god die de kudden beschermt, god die de steden sticht en de wetten opstelt. Het Apollo-symbool is een samenvatting van de utilitaristische doeleinden der magie. Het geven van de lier machtigt den besten officiant tot de creatie van eigen gezangen.

Orpheus bevrijdde de kunst van de magie welke de zinnelijkste gewaarwordingen ontgon om zoo rechtstreeks mogelijk bevel te voeren over de motorische centra. De ontwikkeling van het ver-

stand verminderde de macht van dergelijke dictatuur. De gewaarwordingen werden gecontroleerd, geclassificeerd, gedoseerd. Het verstand formuleerde zijn bevindingen ten dienste van het individueel welgevallen.

Het Grieksch classisisme kan onmogelijk den magischen oorsprong van zijn cultus verloochenen. Van de rijkste Oostersche ritualen tot de eerste kunstgewrochten is de afstand bitter klein. De voorstellingsfactoren en hun hanteering bleven schier ongewijzigd.

De priesters van den Orpheus-cultus fungeerden als magiërs en niet als officianten van een godsdienst.

'Wij zullen misschien de voorhistorische teekeningen der jagersvolkeren alleen aesthetisch genieten, alhoewel de primitieven aan die teekeningen misschien alleen een magische beteekenis hechten.' De opmerking van Pr. de Bruyne kan heel wat verder dan de jagersteekeningen van pas komen. Zij stelt een verhouding van gemoedsbewegingen die wij al te gemakkelijk vergeten. In de oervormen van de Grieksche dramatiek althans liggen de magische emotie en de schoonheids-emotie nog zeer nauw verbonden. Het opduiken van een onafhankelijke aesthetische emotie kon toch niet zoo plots de magische beoefeningen wegvagen. 's Magiërs symbolen bleven gewis voortleven in de individueele vormen van de aesthetische uiting als bestanddeel van de algemeene menschelijke kunstintuitie. Dit bestanddeel is nu nog de voornaamste kracht van de aesthetische emotie.

Wij kunnen, b.v., nooit objectief een klankencomplex beoordeelen dat ons innerlijke brutaal en onverwacht in beweging brengt. Het enthousiasme, alzoo in ons losbrekend bij het aanhooren van een nieuw werk, komt, bij nadere kennismaking, heel vlug tot bedaren. De magische kracht van de toonkunst verblindt. Vooraleer een oordeel te kunnen vellen, is het verstand verplicht de bedaring van het enthousiasme af te wachten. Dit oordeel verwerpt de zinnelijke illusie en zoekt het aesthetisch beleven in de verhouding van kunstgewrocht en kunsttechniek.

Van het oogenblik af dat de aesthetische uiting een onafhankelijk beleven aanging, werd de evolutie van de kunst door de ontwikkeling van de techniek beheerscht. In 'L'art en Grèce' van Deonna en De Ridder volgt men een logische schakeling van de

kunstgewrochten langs den opgang van de technische vaardigheid heen.

Van haar oorsprong tot het einde der VIde eeuw zocht de Grieksche kunst een techniek. In de Vde eeuw werd de techniek almachtig. De IVde eeuw zag, uit het zoeken naar het ware, het schoonste, het oprechtste, het redelijkste, het realisme ontstaan, waaruit wellust en verwijving opdoken.

Het is volstrekt overbodig de oorlogen van het einde der Vde eeuw aan te halen om de Grieksche daaropvolgende decadentie te verklaren. Met of zonder maatschappelijke rampen zouden het realisme en de aanhangende exoressiën toch hoogtij hebben gevierd. Is het daarenboven niet merkwaardig, dat in de Vde eeuw het aesthetisch beleven, niettegenstaande de leer van Sokrates, waarin het schoone nauw met het goede en het nuttige is verbonden, beslist ‘de kunst om de kunst’ opzocht?

De ontwakende Grieksche kunst moest haar techniek splinternieuw opbouwen. De aloude techniek van de Aziatische en de Egyptische kunstenaars was toch maar een opeenvolging van bouwprocédé's, heel strak en dogmatisch geformuleerd door de godsdienstofficianten. Zij kon dus onmogelijk van pas komen.

Renan heeft ergens heel goed opgemerkt dat de opeenvolgende veroveringen van de Hellenen of de Doriërs zoovele overwinningen waren van den leekengeest, zoovele volksopstandingen tegen de sacerdotale tucht. De priester werd in den tempel geschoven en daar moreel opgesloten. Zijn sociale rol werd beperkt tot zijn functie. Aan den poëet werd 's magiërs rol toegestaan. ‘Met Homeros komt de mensch uit het hypogeum om de avonturen van het heroïsche leven op te zoeken.’

Het Attische drama was in den beginne geen zuiver aesthetisch vermaak. Het behoorde tot de ceremoniën van den godsdienst of tot de maatschappelijke plechtigheden. Het legt een schakel tusschen de tooneelvertooning en het magisch rituaal. Het Attisch drama speelde voor een publiek. Het magisch rituaal was altijd een scenario van een vertooning zonder publiek. Hier waren alle bijwoners medewerkers. De magische illusie kon onmogelijk worden gevonden bijgeval een deel van de aanwezigen toeschouwers bleven. Een toeschouwer is altijd, tegenover het gebeurende, een objectief personage met critischen geest. De magiërs bekampten

het toezicht, door de rede op de waarnemingen van de zintuigen uitgeoefend. Hun aanvangsbezweringen kan men vergelijken met zekere vergiften welke, in minimale hoeveelheden toegediend, de organische levensfunctiën vernietigen, geest en ziel tot de ruimste fantaisie overlatend. Aan deze fantaisie gaf het rituaal een voorbedachten gevoelsvorm. Liefde of haat, vreugde of verdriet, erotiek of ascetisme, vervoering of vertwijfeling werden in hun essentialia aangeroepen. Aan den magiër was de taak toevertrouwd, deze Dionysische uitspattingen te kanaliseeren en hun wilde kracht tot het welzijn van de gemeenschap te bemachtigen.

De feesten en ceremoniën, ingericht door de toovenaars in de Afrikaansche dorpen, brengen ons heden nog voorbeelden van de wijze waarop de geloovige bewoners medewerken. Eerst treden zij als dansers voor. Op een gegeven oogenblik worden de dansers zangers, die aan de door den dans geschonken vervoering een door den magiër voorbedachte beteekenis geven.

Deze projectie van een onbepaalden roes in bepaalde beelden werd door Nietzsche beschouwd als de Apollinische veropenbaring van het aesthetisch beleven. De Apollinische projectie is dus veroorzaakt door den Dionysischen roes. Zij straalt er uit als het licht uit het vuur! De magische ritualen konden dusdanige vrije projectie niet dulden. Indien het bereiken van den Dionysischen staat door voorbedachte procédé's werd geholpen, werd ook, even systematisch, de Apollinische uitstraling voorbereid. Dans en zang hielpen tot één dramatische illusie, die zich op één zelfde wijze in elk individu moest afspelen.

Aischulos brengt ons van het bijgeloof en de vrees voor schrikkelijke goden naar de vereering van milde goden die zich veel gemakkelijker lieten paaien dan hun voorgangers. Het koor vervangt de medewerkende geloovigen. De magiër is van het podium gegaan om plaats te ruimen voor de illusie, die nu reëel voorgesteld wordt. Het gedresseerde koor commenteert wat gebeurt, gebeurd is of gebeuren zal. De commentaar schept de vervoering. De Dionysische staat komt nu achteraan, onder den invloed van de Apollinische beelden. De toovervolle rhythmen en melopeeën zijn dus overbodig. Aischulos bewaarde nochtans de muziek als dramatischen factor. Voor de Grieken was deze medewerking een nonsens. Hun serene objectiviteit, waaruit later

Sokrates rees, kon zich onmogelijk met deze nuttelooze verdubbeling van het visueel en psychisch beleven tevreden stellen. Heel vlug werd de muziek van het dramatisch gebeuren verlost en als hors-d'oeuvre of intermezzo voorgedragen. Er ontstond, bovendien, een groot onevenwicht tusschen de technische vorderingen van het tooneelspel, de dichtkunst en de toonkunst. De twee eersten veroverden vlug een techniek welke sindsdien weinig veranderde. De derde bleef stationnair, en wist niet eens haar techniek van de monodische schrijfwijze los te krijgen.

Aischulos sluit niet, zooals Nietzsche het beweert, een heerlijke periode waarin de geest van de toonkunst alle andere kunsten in een goddelijk evenwicht van Apollinische visie en Dionysische oerkrachten vereende. Aischulos was integendeel de eerste kunstenaar die het Apollinische beeld van de magische hysterische voorbereiding verloste en aan dit beeld een zelfstandig leven schonk.

'Het genie van de toonkunst creëerde de Grieksche tragedie.' Dit thema van Nietzsche's studie klinkt zeer vleiend voor de toonkunst. Het idee, de moederschap van alle kunsten aan de muziek toe te schrijven, is geen vondst van dezen wijsgeer. Hij formuleerde, in verwarring-brengende termen, wat in zijn tijd door verschillende philosofen heel omzichtig werd vooropgezet. Een weerlegging van Schopenhauers liedontleding en een kijkje van Schiller in eigen scheppingsvermogen argumenteeren voor Nietzsche's thesis.

Schiller schijnt zelf verwonderd, vast te stellen dat zijn poëtische gewaarwordingen hun ontstaan niet vinden in het opduiken van beelden of onverwachte aaneenschakelingen van ideeën, maar wel in een zeer specialen zielstoestand, dien hij 'muzikale gesteldheid' noemen wil.

Schopenhauer vereenzelvigt het lied met de lyrische openbaring, ontleed als een dualisme van den individueelen wil en het uiterlijke vertoon der dingen. M.a.w., het lied is de uiting van een innerlijke spanning, veroorzaakt door een gemoedsgesteldheid, die eenerzijds zich uiten wil in gepaste beelden, behoorende tot de omliggende dingen, en die anderzijds door de gebruikte beelden zelf in weerkaatsing beïnvloed wordt. Het lied is dus een verhouding van het spontaan innerlijk gevoel en al het emotioneele dat dit gevoel in een contact met het uiterlijke vinden kan.

Deze psychologische ontleding is voor Nietzsche een bewijs van de prioriteit der toonkunst. Van daaruit wipt hij rechtstreeks naar de eerste lyrische dichters en, vaststellend dat zij tegelijkertijd dichter en toondichter waren, besluit hij dat de primordiale aesthetische inspiratie van muzikalen aard was. De dichter gaat eerst op in het universum met jubelende of treurende emoties. Deze worden in muzikale symbolische verklankingen omgezet. Achteraf, wanneer de dichter heel en al vrij gekomen is van den Dionysischen roes, rijzen de Apollinische beelden in een woord-kristallisatie van het aesthetisch beleven.

Hier huist de verwarring. De emotie wordt ‘muziek’ genoemd. De benamings-substitutie gaat onopgemerkt voorbij. Op haar berust nochtans Nietzsche's theorie. Ik zie niet in waarom de gemoedsgesteldheid, die in alle kunstscheppers voor of tijdens het creëeren ontstaat, meer muzikaal dan poëtisch zou zijn. Indien een vers b.v. een rhythme opdringt dat door mechanische herhalingen den welbekenden rhythmischen roes verwekt, mogen wij nog niet beweren dat deze roes muzikaal is. Indien de toonkunst zonder het rhythme ondenkbaar is, blijft het rhythme zonder de toonkunst een wezenlijk iets, dat in allerlei levensverschijnsels voorkomt. De Dionysische staat, waarin Nietzsche de baarmoeder van het treurspel legt, kan uit een rhythme ontstaan. Gewis kwamen de eerste rhythmen niet tot den mensch onder de muzikale gedaante, maar wel verdoken in bewegingen, woorden of harmonisch poseerende volumen.

Heel de Grieksche kunstwetenschap wijst op een klaarblijkelijke utilitaire ondergeschiktheid van de klankenkunst. Haar technische vorderingen werden niet verder gedreven dan wat rechtstreeks de poëtische of dramatische expressie diende. De Grieken vonden een compleet aesthetisch beleven in de monodie, alhoewel zij van de harmonie-idee waren doordrongen. De classificatie van de verschillende melodische vormen in talrijke toonaarden nam alleen het moduleeren van de voordrachtkunst in acht. Aan elken toonaard werd een bepaalde emotie verbonden. Naar gelang men een of andere emotie door de verzenvoordracht verwekken wou, koos men de gepaste toonladder, die dus de schikkingen van de toonafstanden aanwees, waarmede men de gezochte emotie vond. In deze indeeling van haar emotioneele waarden vond de toon-

kunst wel een beperkte paedagogische beteekenis, maar bleef heel en al afhankelijk van het woord, het vers en de actie. De danskunst verwierf een zelfstandigheid, welke, althans in de verheven kunstvormen, nooit aan de klankenkunst toegekend werd. Deze leefde in knechtschap van de muziek, het harmonische woord-, idee- en gebarenspel.

Plato ontzegde de toonkunst alle wezen, wanneer zij zich bij het zuiver klankenspel beperkte. Aristoteles vond wel een moreele waarde in de gehoorperceptie. Voor deze hadden kleuren, geuren en smaken geen beteekenis. Mooie klanken daarentegen brachten altijd iets tot de ziel. Dat iets was voor Plato een louter vermaak, een zinnelijk behagen. Als vermaak kon dit behagen gerechtigd worden voor zooveel het geen zedelijke stoornissen veroorzaakt. Daarbij kon het zinnelijke genot van schoone en aangename klanken niet in aanmerking komen om een kunst te beleven, die heel en al in verhoudingen ligt. 'De muziek is een kunst van nabootsingen en voorstellingen.' De verhoudingen liggen tusschen het onderwerp en het klanken-complex. Het muzikale schoone rijst uit de waarheid, de oprechtheid en de gepastheid waarmede een onderwerp, dat a priori het goede insluit, wordt weergegeven.

Voor Aristoteles eveneens waren alle kunsten imitatiën. Over het drama handelend schrijft hij: 'De ouderen gaven hun personages een politieke taal. De hedendaagsche schrijvers geven aan hun personages een oratorische taal.' Geen betere bewoordingen kunnen den overgang van de utilitaristische kunst naar het zuiver aesthetisch beleven weergeven. Dat voorkomen van het onafhankelijke kunstgenot werd nochtans niet in de toonkunst waargenomen. Zooals Plato meent Aristoteles dat de muzikale imitatiën in geen geval een genot brengen dat buiten de weerkaatsing van een onderwerp ligt.

Voor de poëten vond Plato bittere woorden. Zij hadden de grootste schuld aan de verwarring die toen in de kunsten heerschte, door het opstellen van verzen zonder melodieën en melodieën zonder verzen. Het spelen op fluit en citer buiten de dansbegeleiding was meer dan verwerpelijk, daar men in zulke kunst onmogelijk een onderwerp vinden kon. Het solo-spel was een opstapeling van vlug opeenvolgende klanken, meer op charlatanstoeren gelijkend dan op een ware kunstuiting. De muzikale virtuo-

siteit werd veel lager gesteld dan de sport, als kunst van de lichamelijke ontwikkeling.

Plato wist wel dat het zinnelijk genot van de klanken niet te negeeren was. Hij vreesde dit genot en het enthousiasme dat het in de massa verwekte. ‘Een schaar kinderen kan niet anders dan het charlatanisme toejuichen.’ Zoo ook gaat de massa naar wat haar het gemakkelijkst bekoort. De muziek zou, vóór alle uitvoeringen, moeten gekeurd worden door een klein getal burgers, wier opvoeding rijk genoeg is om, met kennis van zaken, de klankencomplexen te schatten. Het is voorzeker gevaarlijk elkeen over de aesthetische waarde van de gezangen te laten beslissen. ‘Van eigen oordeel komt verwaandheid; van verwaandheid onafhankelijkheid, en van onafhankelijkheid ontucht!’

De opvoedkundige waarde van de muziek was zoo groot, dat Plato, in zijn ‘Wetten’, de jaarlijksche feesten ter eere van de goden met de medewerking van Apollo, Bacchus en de Muzen als een goddelijke gift aanzag om, op bepaalde oogenblikken het zedelijke vermogen van het volk, dat verflauwd was in de mee- en tegenvallers van het leven, terug te kunnen versterken door gezangen en dansen. Verder werden er ook gezangen uitgedacht, waarin men de zedenlessen als medicijnen in suiker te slikken gaf. Alle koor-uitvoeringen moesten de nog weeke en lenige ziel van het kind in bekoring brengen en daarin, tijdens de bekoring, alle nuttige en zedelijke spreuken prenten.

Voor de Grieken lagen de kenmerken van de opvoeding in het complex der deugden en de wijze waarop deze zich in de ziel harmonieerden. Dit kwam er dus op neer, alle zielsbewegingen in een bepaalde ordening te brengen. De muziek kon, door systematische oefeningen, de beste ordeningen aanleeren.

‘Wie van zijn prille jeugd tot den rijpen leeftijd omgaat met de muze van wijsheid en orde, zal de tegenovergestelde muze niet kunnen lijden. Andersom, wordt de muze van wijsheid en orde koud voor al wie gewoon is om te gaan met de zoetige en gemeene muze.’

Volgens Plato was het zelfs gevaarlijk, kinderen aan te moedigen in het opzoeken van nieuwe melodieën en dansen, daar alleen het zinnelijk genot dusdanige verzuchting leidt.

De opvoedkundige eigenschappen van de muziek liggen even goed in het rhythme als in de melodie, voor zooveel beide tot een tekst behooren. De harmonie straalt uit de verhoudingen van rhythmen en gebaren, tekst en melodie. Het wegvallen van een dezer factoren verbreekt het evenwicht, wat automatisch alle harmonie uitsluit en aldus de paedagogische eigenschappen van de muziek wegneemt. Voor Plato is een melodie zonder tekst een onbegrijpelijk iets, een rhythme zonder gebaren, een barbaarsche zinsbegoocheling.

'Zijn schoon de melodieën en de figuren welke overeen komen met het zedelijke zieleleven van wie deze melodieën en figuren beoordeelen moet. Zijn leelijk de melodieën en de figuren welke de levenswijze van de aanhoorders of den gewonen omgang van het voelen en denken aanstooten.'

'Het gebeurt wel meer dat menschen met een goede opvoeding plezier vinden bij de uitvoering van leelijke liederen en dansen. Dat genot is nochtans even verderfelijk als de omgang met slechte vrienden die, niettegenstaande hun gevaarlijken invloed, toch gezocht worden om het plezier, dat in hun gezelschap te vinden is.'

'Alle melodieën die het goede van ziel of lichaam weergeven zijn schoon. Andersom zijn alle melodieën leelijk wanneer zij het slechte van ziel en lichaam verklanken.'

'Het schoon dansen en het schoon zingen zijn afhankelijk van een goede opvoeding. Het is voldoende, te weten wat een schoone dans en een schoone melodie is, om een goede opvoeding van een slechte te kunnen onderscheiden.'

'Denkt U, zegt Plato tot Clinias, dat de gebaren en de uitingen van een openhartig mensch, die een hevige emotie beleeft, dezelfde zullen zijn als de gebaren en de uitingen van een lafaard?'

De kunst van het dansen en zingen wil hier zuiver utilitaristisch zijn. De aesthetische vormgeving is afhankelijk van de kwaliteit der opvoeding. Het nemen van voorzorgsmaatregelen om de slechte invloeden te keeren van zekere uitvoeringen, verplicht door maatschappelijke aangelegenheden, komt, in dusdanige theorie, niet eens belachelijk voor.

'De uitvoeringen van de Cariaansche melodieën tijdens eene of andere rouwplechtigheid bieden het gevaar aan, het droeve, het

moedelooze in de ziel van de uitvoerders te prenten. Het zou dus voorzichtig zijn, deze liederen door de slaven te laten uitvoeren. Op de feesten zouden alle voorstellingen van menschelijke gebreken in het drama, het woord of het lied aan minderwaardige burgers moeten worden toevertrouwd.'

In de instrumentale muziek ontdekt Plato toch een kleine opvoedkundige waarde. Op de lier, los van den tekst uitgevoerd, vinden de melodieën een zeer klare realisatie. Deze eigenschap kan het onderwijs van de melodieën zeer dienstig zijn. De variatiën, de fantasieën en al de andere prestatiën van de instrumenten zijn frivoliteiten, waaraan de al te korte leerjaren geen tijd mogen besteden.

Al deze paedagogische beschouwingen leidden heel logisch tot het kortwieken van de aesthetische schepping.

'De poëten hebben veel te veel het genot voor oogen. Zij bekommeren zich te weinig om het goede of het kwade dat uit hun werken komen kan.' Als stichtelijk voorbeeld haalt Plato de Egyptische kunst aan, waarin geen enkel werk te vinden is dat alleen op het aesthetisch genot berust. 'De priesters gaven de modellen van schilderwerken en beeldhouwwerken. Hun wetten definieerden heel precies hoe een schoone melodie en een schoone figuur dienen te worden gebouwd.'

Plato betreurt het verlies van deze orde, die nog in de jonge Grieksche muziek heerschte.

'Dan was de muziek in verschillende soorten en bijzondere figuren verdeeld. De gebeden tot de goden gericht maakten de eerste soort uit en werden "hymnen" genoemd. De tweede soort omvatte de "threnes" (klaagliederen). De "peons" behoorden tot de derde reeks. De dithyramben waren gewijd aan de viering van Bacchus en vormden de vierde reeks.'

Verder schrijft Plato een reeks verordeningen voor, die het gebruik, de verdeeling en de uitvoering van de verschillende soorten liederen tijdens de feesten en de godsdienstige bijeenkomsten omvatten. De poëten komen hem hier weer verdacht voor.

'Zij brachten in het zingen een groote wanorde. Wel waren zij rijk aan genie, maar zij kenden onvoldoende de regels van de muziek. Zij gaven zich over aan onredelijke hartstochten en lieten zich paaien door het aesthetische behagen. Zij verwarden hymne

en threne, peon en dithyrambe. Zij imiteerden op de luit de klanken van de fluit. Zij wierpen alles dooreen en kwamen er toe, te meenen dat de muziek geen innerlijke waarde bezat en dat het aesthetisch welgevallen, bij den eersten den besten verwekt, goed mensch of slecht mensch, ruimschoots het bestaan van de schoonheid bewees.'

Opvoeden kan de toonkunst niet. Alleenstaande is zij niet bij machte, de kleinste opvoedende rol te spelen. Een zeer precies beschreven rhythme kan door alle temperamenten vertolkt worden en alle temperamenten weergeven. De interpretatie van een zielstoestand ligt niet in den vorm van het rhythme, maar grootendeels, zoo niet uitsluitend, in de accentuatie. Plato had zeer goed dit gevaar ingezien. Hij wenschte herhaaldelijk dat de klankenkunst met de dichtkunst zou verbonden blijven. Afhankelijk van het woord, is de melodie wel verplicht een voorbedacht rhythme te eerbiedigen. Daarenboven wordt de gevoelsinterpretatie door het woord gelocaliseerd.

M.i. heeft Plato zijn eigen systeem ingebeukt door meermaals op de specifieke waarde van melodie en rhythme aan te dringen. Wel zegt hij dat melodie en vers moeten samengaan als Dionysos en Apollo, als het leven en de leider, maar het toekennen aan de melodie of het rhythme van een onveranderlijke beteekenis heeft, per slot van rekening, de deur opengesteld voor alle pedante toepassingen van de klankbeleving.

'Misschien is er een gebied van de wijsheid, waaruit logica gebannen is,' legt Nietzsche in de medatiën van den gedetineerden Sokrates. Heel zijn leven stond deze wijsgeer afkeerig tegenover de muziek. Hij zag een gevaar in het aesthetische beleven en wist dat de klankenkunst vooral aan zijn ethiek ontsnapte. Zoo kwam hij er toe, zooals Nietzsche het vaststelt, Pindaris en Aichulos, Dionysos en de Pythia te veroordeelen. Het onwrikbaar geloof in de heerschappij van de rede en het goede, was sterk genoeg om de vooraanstaande figuren van het Hellenisme te negeeren. Dezelfde beginselvastheid rijst uit de Wetten van Plato, die na de veroordeeling van Sokrates een reeks van verordeningen opstelde, waardoor de aesthetiek een maatschappelijke, utilitaire rol te spelen kreeg.

‘De poëten zouden in hun verzen nooit mogen afwijken van wat de Staat als wettelijk goed en eerlijk aanziet; het zou hun moeten streng verboden zijn, hun werk aan een of anderen burger te laten hooren, vooraleer deze werken door wetsgeleerden of door een aangestelden keurraad als prijzenswaardig werden bestempeld.’

De wetten van Plato vonden in de aanvangsjaren van het christendom een werkelijke nakoming. Tusschentijds bleven zij onmachtig tegenover het behagen, dat elke kunst in haar technische ontdekkingen vond. Niets kon deze zelfstandige evolutie hinderen. Wiisqeeren en priesters versperden den weg. Wat kon het baten? In het Grieksche drama zelf bracht de toonkunst storing door haar bijzondere schoonheid. De toeschouwers wisten langzamerhand een onderscheid te leggen tusschen een klankenspel, dat een weerkaatsing van de dramatiek was en een klankenspel, dat heel het aesthetisch beleven in eigen schoon diende.

Dit proces nam een snellen loop, daar de Grieken in andere maatschappelijke prestatiën het belangeloos beleven van klanken uitbuitten. Lier-, citer-, aulos- en fluitspelers boden hun virtuositeit om strijd in de Olympische spelen. Misschien wel werd deze virtuositeit als een sportieve prestatie genoten. Zeker wisten de Grieken het handig spelen op prijs te stellen.

Voor Plato lag hier het gevaar. Genot zoeken in het niets beteekenende was voor hem een aberratie. Het was gewis den denkenden mensch onwaardig. De virtuositeit was een ‘charlatanstoertje’. Het is nochtans uit dit charlatanisme dat de toonkunst groeide.

De theorieën van Plato, daarentegen, openden de deur voor allerlei pedante doeleinden, waarmee pretentieuze toondichters lawaaierig opsneden. Zij stelden de toonkunst als den verhevensten vorm van het aesthetisch beleven voor. Daartoe werden zij min of meer gerechtigd door talrijke ideologische theorieën en levensbeschouwingen. Denk aan Plato, aan het universitair onderwijs uit de Middeleeuwen, aan de Renaissance en het Duitsch romantisme. De rhythmische roes, het sentimenteel melodieeren, het sensueel harmonieeren werden verworpen als primaire vormen van het muzikaal welgevallen. Alleen gold wat Nietzsche de Apollinische projectie noemde.

En wat deden de muzikanten met deze projectie? Zij bonden ze aan bepaalde rhythmen, melodieën en harmonieën en bouwden aldus een schoolmeesterssysteem, ter volmaking van het voelen en het denken. Daar waar de ruimste fantasie dient te heerschen, komt een dogmatische en zakelijke onderwijsmethode te staan.

WILLEM PELEMANS.

Moeder

In 't gasthuis ‘Porte de Gravelines’ te Kales, was Jef gekend als de beste ziekendiener. Die man leefde voor zijn zieken. Hij was gehecht aan barak 10, het paviljoen der ongeneesbaren.

Zijn opoffering kende geen grenzen.

Toen de verpleegster, Madame Ryckaert, gestorven was, op 't einde van Meimaand 1918, vroeg Jef voor de eerste maal een verlof aan.

Het plotselinge overlijden van die brave vrouw had hem diep bedroefd.

Ziehier wat hij mij vertelde:

Zooals ge weet, verloor Madame Ryckaert haar eenig kind, haar zoon Henri, in den Ijzerslag. Hij was pas 17 jaar oud. Hij had zich tijdens de eerste dagen van Augustus als vrijwilliger aangemeld. Zijn vader, Luitenant-Kolonel Ryckaert, kon zich bezwaarlijk tegen die dienstneming verzetten... en de moeder durfde in die oogenblikken, waarin zooveel wilskracht noodig was, den vader met haar tranen niet lastig vallen.

Zij was tijdens den aftocht van Antwerpen uitgeweken en schonk als verpleegster haar toewijding aan het land.

Ze wist niet dat haar offer zoo zwaar zou zijn.

Tijdens den Ijzerslag kon Kolonel Ryckaert onmogelijk nagaan, bij welke eenheid zijn zoon verbleef. Henri werd met vele andere vrijwilligers als versterkingscompagnie bij het 22e Linie (dat reeds te Ste-Margaretha-Houtem zware verliezen onderging) ingedeeld... en sneuvelde enkele uren na zijn aankomst op de gevechtslinie, bij de brug van Schoorbakke. Men vond zijn lijk nooit terug.

De moeder leed zwaar, niet enkel onder het verlies van haar eenig kind, maar ook bij de gedachte dat hij zonder haar hulp op het slagveld gestorven was. Het werd bij haar een rotsvaste overtuiging: ‘Had ik hem kunnen verzorgen, ik zou hem gered hebben; in mijn armen had ik hem aan den dood betwist...’

De kolonel verbeet zijn droefheid; hij werd zeer terughoudend en sneuvelde, zooals ge weet, in October 1916 bij Diksmuide.

***

Madame Ryckaert was kort nadien in 't groote gasthuis ‘Porte de Gravelines’ gekomen. Zij wist weldra welke bijzondere beteekenis paviljoen 10 had en toen de verpleegster die er in dienst was, uitgeput, een lang ziekteverlof bekwam, vroeg ze aanstonds haar te mogen vervangen.

Welke toewijding ze daar aan de arme veroordeelde en door de wetenschap reeds opgegeven zieken geschonken heeft, is niet te vertellen.

***

Ge weet nog hoe vorige maand Wieske Cop hier werd binnengebracht. Recht naar paviljoen 10. Hij was even voor Kerstdag uit België ontsnapt, en reeds in April daarop was hij op het front, bij 't 12e Linie. Hij werd zwaar gewond in den slag van Merkem, op het einde dierzelfde maand.

Hij was geen zeventien jaar oud.

Het bleek dat hij volslagen blind was en zeer erg inwendig gehavend.

Mevrouw Ryckaert verpleegde hem met onuitputbare teederheid en toewijding.

Wies lag in het laatste kamertje van het paviljoen, omdat het heen- en weergaan hem zoo weinig mogelijk zou storen.

Mijn kamertje was juist daarnaast; meer dan eens ben ik, terwijl ik melk voor de zieken warmde, onvrijwillig oorgetuige geweest van de gesprekken tusschen den armen jongen en zijn verpleegster.

Men heeft mij verteld hoe jonge soldaten, gekwetst op het slagveld, kermend om hun moeder riepen en met dat woord, waarin alle liefde is samengevat, de eeuwigheid intraden.

Wieske, met trage, slepende, kinderlijke stem, sprak gedurig van zijn moeder, met een bewondering zooals men dat alleen na lang ontberen der moederlijke teederheid doet. Hij scheen ze met zijn doode oogen in al haar doen en laten te volgen, hij beschreef

tot in de kleinste bijzonderheden haar gewoonten: hoe ze hem -haar eenig kind - toen hij reeds vijftien jaar was - nog op den schoot nam en tegen haar borst aandrukte. Hoe ze hem had verzorgd dag en nacht, toen hij bij het voetbalspel een zware verkoudheid opliep, en hem na genezing had berispt, streng berispt. Hij deed haar knorrende, verwijtende stem na; hij vond zoo'n schik daarin, dat hij haar in de perfectie kon nabootsen. Weinige oogenblikken later sloeg zijn humeur om en weende hij stil, omdat hij haar nooit meer zou terugzien.

Dát alleen verlangde hij nog, haar ééns terugzien: nog eenmaal die goedig berispende stem te hooren, tegen dat hart aan te leunen, dat zooveel om hem had gebeefd.

***

Iets stelde ik na enkele dagen met verwondering vast: de stem van mevrouw Ryckaert nam meer en meer de intonatie aan van die van Wieske's moeder.

Op zekeren dag dat Wieske haar weer had nagebootst, en zijn verpleegster hem aanmaande wat rust te nemen en te slapen, meende ik wel degelijk dat de moeder van den jongen Cop hem zacht berispend in slaap suste.

Den volgenden morgen hoorde ik mevrouw Ryckaert aan Wiesie stilleties vertellen over zijn kinderjaren, over de tientallen kleine voorvalletjes, eerst zelf van hem gehoord, en nu zoo prettig en koddig voorgesteld, dat de arme jongen, die sedert een week veel leed en zichtbaar achteruitging, het uitproestte.

's Avonds verhaalde ze sprookjes, alsof de soldaat, die te Merkem moedig had gestreden en bij zijn machinegeweer door den revolverkogel van een Duitsch officier werd neergeveld, een heel klein jongetje was.

***

Waarlijk, Cop verkleinde, hij was zoo uitgeleefd, dat hij op een geraamte geleek. Hij moest er zich zelf rekenschap van gegeven hebben, want hij drukte den wensch uit gewogen te worden. Ik droeg hem op de balans; hij volgde de naald met zijn vingers, die zijn oogen vervingen. Hij was weer gansch opgemonterd, als hij vaststelde, dat hij nog vijftig kilo woog.

De arme jongen woog er geen veertig meer; mevrouw Ryckaert had achteloos met een voet op de schaal gedrukt.

De laatste week hoorde ik haar fluisterend liedjes ringen en toen ik even zien ging, of voor den nacht niets meer noodig was, lag Cop slapend tegen haar borst aangedrukt.

***

De geneesheer riep me 's anderen daags bij zich en liet me verstaan dat geen redding meer mogelijk was.

Wiesje leed onuitstaanbare pijnen; hij die zoo moedig alles gedragen had, kreunde bijna onophoudend. Hij weende koppig om zijn moeder, steeds opnieuw.

Mevrouw Ryckaert liet me halen.

- Jef, zijt gij er in geslaagd madame Cop te verwittigen, dat Wiesje haar wenschte te zien?

- Volstrekt, Madame.

- En wat heeft ze geantwoord?

- Dat ze zich aanstonds op weg begeeft.

- Is Brugge bevrijd?

- De Belgen zijn reeds verder, Madame, zij behalen de overwinning. Zij rukken snel voorwaarts; gisteren waren zij Eekloo nabij.

- Ja, dan kan moeder komen, zuchtte Wies.

- Wanneer denkt ge dat ze hier zal zijn? knikte mevrouw Ryckaert mij tegen.

- Overmorgen, ten allerlaatste, Madame.

- Overmorgen, kreunde de zieke, overmorgen, tot zoolang moet ik leven.

- Overmorgen zit ge wellicht rechtop, troostte de verpleegster; 't gaat veel beter met u; hou er den moed maar in, dan ziet uw moeder u heelemaal opgeknapt terug.

- Ja, steunde de sukkel ja... overmorgen!

Madame, zing nu eens: ‘Te gemoet gaan’, dan zal ik slapen, en als ik slaap gaat de tijd vlugger voorbij, dan word ik wakker en... moeder is dáár.

Waarom Wies dat droeve deuntje zoo graag hoorde, weet ik niet.

Mevrouw Ryckaert dankte mij met een treurigen glimlach en ik verliet stilletjes de ziekenkamer.

Een minuut later werd oneindig zacht en aangrijpend de melodie van Edward Blaes gezongen. Het gesteun van Wies verminderde steeds meer... en stierf weg.

Hij sliep... tot overmorgen.

***

Het einde naderde zichtbaar, de koorts liet den stervende niet meer los; hij ijlde, dat het pijn deed om aan te hooren.

Ik had aan Madame Ryckaert, die geen nachtrust meer kende, aangeboden haar te vervangen, al was het slechts voor enkele uren. Ik bewonderde die veertigjarige mooie vrouw, met fijne regelmatige gelaatstrekken, met prachtig zwart haar, (ze droeg zelden de huif der verpleegsters, om reden van veelvuldige hoofdpijn) die vrijwillig een uitputtenden dienst had aangevraagd en koppig alle rust weigerde.

Zij wilde niet afgelost worden. Ze vroeg me haar met Wiesje alleen te laten; zij had hem nu al zoolang verzorgd, ze zou het tot het einde volhouden...

***

Van in mijn kamertje hoorde ik den zieke maar altoos naar zijn moeder vragen, halsstarrig en pijnlijk, met gebroken stem aandringend, zooals een bedorven kind: ‘hij moest haar omhelzen eer hij wilde slapen, haar stem hooren, haar streelende handen op de zijne voelen, haar kus op zijn gloeiende wangen krijgen.’

Daar tusschenin klonk sussend de stem der verpleegster: ‘Ze komt vast en zeker, alle minuten kan ze hier zijn. Moest ge slechts een weinig willen slapen... ze zou veel vlugger komen.’

- Neen, niet meer slapen, vóór ze daar is.

- Wat hoor ik? dat zijn stappen... ze is dáár... Wies, ze is dáár... wees moedig, jongen!

***

Dan ben ik oorgetuige geweest van een subliem bedrog.

Naast mij ontspon zich een dialoog tusschen de verpleegster en de moeder: een en dezelfde persoon.

De moeder sprak heelemaal zooals Wiesje haar zoo dikwijls had nagebootst.

Haar stem klonk streelend en warm van aandoening.

Bij den stervende waren de koorts en de pijnen geweken.

Wies vertelde zacht uit zijn kinderjaren, lang... zeer lang.

Ten slotte kloeg hij van de koude aan de voeten en verlangde op moeders schoot te zitten.

Ik hoorde lichtjes het bed kraken.

Mevrouw Ryckaert nam het kind als een pluimpje op.

Hij had het goed nu, heel goed.

Weer vertelde hij van op school; tusschendoor omhelsde hij zijn moeder.

Nagenoeg den ganschen nacht moet het fluisterende gesprek geduurd hebben, want reeds drong een aarzelende klaarte mijn kamertje binnen, als Wiesje verlangde dat moeder een liedje zong.

Misschien, vermoeid als ik was, heb ik toen gedroomd; mij scheen het dat ik een hemelsch wiegeliedje hoorde... en ik kon me goed voorstellen hoe madame Ryckaert haar kranke kind in slaap suste: douw, douw, douw deridijne... kleine, kleine, moederke alleen, kan van haar kindje niet scheen!

***

Jef! Jef!

Ik ben wakker geschrikt, 't Was klaar, zon drong in de kamer.

Jef!

De stem van den kolonel geneesheer!

Ik ben opgesprongen.

De kolonel, een diep gevoelig en verkleefd overste, met ietwat streng voorkomen, stond in de gang. Zijn stem verried diepe aandoening.

Jef, beproef gij het eens... gij kent dat beter.

Ik wilde de ziekenkamer binnengaan, maar bleef op den drempel staan.

Op een stoel, met roode oogen en witte haren, zat madame Ryckaert, in haar armen wiegend het uitgemergelde, doode Wiesje.

***

Ik zal u het afgrijselijke tooneel niet vertellen, toen we haar het doode lichaam hebben moeten ontnemen.

Zij was als een wild dier, dat zijn jong verdedigt... zij was uitzinnig; misschien wel krankzinnig, ik weet het niet en wie zou het weten? Toen we eindelijk den doode wegbrachten, is ze zonder een kreet neergestort, geen woord meer heeft ze gesproken.

Nu ik haar gisteren naar het kerkhof heb gebracht, waar ze slechts drie dagen later naast Wies Cop - soldaat-vrijwilliger, 12e Linieregiment, overleden op 17 jarigen ouderdom - begraven ligt, moet ik hier weg, weg uit paviljoen 10.

'k Ben waarlijk nooit zoo moe geweest, zei Jef, met een glimlach, die pijnlijker aandeed dan een vloed van tranen.

M. DE PRAETERE.

[Twee gedichten]

Toekomst

Eenmaal zal ik mijn heimwee overwinnen
en 's avonds rustig blijven bij mijn vrouw;
ons leven moeten we allen herbeginnen:
een laatste daad van boete en berouw.

Dan zal 'k aandachtig dichten in mijn zetel
en ondanks het beminnelijk geplaag
der kleinen, grijnzen hoe ik eens vermetel
en losjes schermde met de levensvraag.

Dan zal ik kibbelen met de vrouw en keuvelen
over de kinderen en hun bestaan:
(Mozes die sterven gaat op 's Heeren heuvelen
en weenend nog de zon ziet ondergaan...)

Eerst dan zal ik mijn heimwee overwinnen
en mannelijk verdragen mijn verdriet
en dit doordringend knagen steeds hierbinnen
om alles wat te vluchtig ons ontvliedt.

Het lustelooze leven

Dit leven heeft niet veel meer om het lijf,
zoo weinig als een lang vertrouwde mond:
de aarde werd een duister, dood verblijf
dat alle waarde mist en elken grond.

Wie heeft niet al zoo lang zijn doel verloren
en ook den lach die om het aanschijn waart?
Enkel de vrouw draagt nog een stil bekoren,
diep op den bodem van de ziel bewaard.

't Geloof en het vertrouwen zijn geschonden
en alle leven vliedt aan ons voorbij;
wij bedrijven onverschillig onze zonden
en voelen om niet één meer medelij...

LODE QUASTERS.

[Twee gedichten]

Verklaring

'k Hou van U wanneer gij door het kind van uw verlangen
- dat in deze onzekre tijden nooit geboren wordt misschien -
door een stille nadering van zachten weemoed wordt bevangen
waarin gij uit uw vlees de roze vruchten wilt geboren zien.

Wanneer wij in elkander opgenomen en verloren zijn
en om een ver bezit in ons een schrijnend heimwee schreit,
want ik heb de nachtegalen lief en 't wolken in den maneschijn,
maar verdroom aan de besterde diepten van uw hart mijn zaligheid.

U zoenend dan met zachten waanzin roep ik dromen los
aan uwen natten mond waaraan mijn lippen beven
en 'k draaf de sterren langs op 't wildste ros,
door het stuwend ruisen van mijn bloed gedreven.

Dromenjacht

Hij had het water van den stroom
zo lief en liet het stijgen tot de dijen.
De waterlelies en de juffers waren droom,
hij zou met hunne dromen stervend vrijen.

De bomen kronkelden in 't water schril
en zoete beelden joegen door zijn hoofd.
Hij gleed, een plank, en weerde stil
het wier dat hem een hemel had beloofd.

Maar de beloften zijn hem vaak ontzonken
en op een naderend begeren hoopt' hij niet,
maar zag, wijl ogen, mond en oren dronken,
hoe de hemeldeuren opensloegen in het riet.

Het laat geen baat te sterven voor een beeld,
hoe echt en vurig nog 't beminnen is.
De dood heeft ziekte en geheimenis geheeld
als 't sterven een herwinnen van 't beloofde is.

FRANZ ZONNEBERG.

Henriette Roland Holst van der Schalk zeventig jaar

Bernard Verhoeven, De Zielegang van Henriëtte Roland Holst. Utrecht. Uitgeverij Het Spectrum. (z.j., 151 blz. geïll.)

Het is niet dan met gevoelens van de grootste eerbied, dat men er zich toe zet, te schrijven over Henriette Roland Holst van der Schalk. Immers deze vrouw is niet alleen een der grootste dichteressen, ja een der grootste figuren in het algemeen, die de Nederlandsche letterkunde aan te wijzen heeft; maar bovendien is zij als mensch van een formaat, dat haar boven het Nederlandsche verheffend, met het Europeesche gelijkstelt. Men moet in de cultureele historie van de lage landen bij de zee eeuwen teruggaan, om verschijningen aan te wijzen, die naast haar staan mogen, en ook over het heele hedendaagsche, twintigste-eeuwsche, Europeesche geestesleven zal men er slechts weinigen aantreffen, wier uitzonderlijkheid van wezen met de hare overeenkomt. Vandaar dat deze vrouw altijd alleen stond, heden alleen staat, en in de toekomst alleen zal blijven. Haar grootheid houdt meer dan de kern der vereenzaming in, en hoe dieper men tot haar werk ingaat, des te sterker vestigt zich de overtuiging, dat deze vrouw een grootheid bezit, welke haar van allen onderscheidt. Wellicht is het juist haar diepste tragiek, dat zij naar de gemeenschap trachtend, door haar werk zich daarvan steeds weer verwijdert; want mag het dan waar zijn, dat de massa aan een gedeelte van haar arbeid niet is voorbijgegaan, haar heele oeuvre vraagt toch een aandacht en overgave, slechts het individu en niet de collectiviteit eigen. Men versta mij hier niet verkeerd; de arbeid door Henriette Roland Holst van der Schalk voor de gemeenschap verricht, heeft zijn vele schoone vruchten reeds lang gedragen, maar in de essentie van haar oeuvre stijgt zij boven dit alles uit, omdat het eeuwigheidsklanken bergt, die niets van het tijdelijke aardsche in zich hebben. Dat zij zich **Tusschen Tijd en Eeuwigheid** weet, markeert haar laatste bundel tot in de titel, maar ditzelfde is van toepassing op haar heele oeuvre van **Sonnetten en Verzen in Terzinen geschreven** af tot **De Stem die roept toe**.

Volgt men intusschen haar ontwikkelingsgang, dan ziet men maar al te snel, hoezeer het gerechtvaardigd is deze een lijdensweg te heeten, omdat inderdaad de smart de onafscheidelijke gezellin dezer vrouw is. Haar weinige perioden van diep geluk worden door deze groote smart geheel overschaduwd, en hoezeer zij ook strijdster geweest moge zijn, dat zij als vrouw geleden heeft gelijk weinige harer sexe-genooten staat voor iedere onpartijdige onderzoeker vrijwel onmiddellijk vast. Haar leven is lijden; voortdurend gaat deze vrouw eronder gebukt, en al bejubelde zij een keer, na haar **De nieuwe Geboort**, de **Opwaartsche Wegen** die haar veilig naar het geluk schenen te voeren, te snel bleek het haar dat ook dit een waan was, zoodat zij tot **De Vrouw in het Woud** komen móest, niet alleen om zichzelf terug te vinden, maar ook om zichzelf te bewaren. Steeds gevend, steeds haar heele persoonlijkheid in de waagschaal stellend, steeds ook met volledige overgave alle consequenties trekkend en ondergaand, heeft deze vrouw van haar eerste bewustwording af tot heden altijddoor geworsteld. Zij streed met de schoonheid, en zij streed met de tijd om de eeuwigheid. Grootsch en edel is haar figuur, en haar ontwikkeling slaat men dan ook met groote bewondering en diepe eerbied gade. Weinigen is het gegeven zoo te leven, weinigen ook bezitten de moed dit alles te dragen. Het dienen der schoonheid is een taak welke men zich niet te licht moet voorstellen, doch wanneer zij bovendien hand in hand gaat met een voortdurend worstelen om helderheid inzake problemen als die van tijd en eeuwigheid, dan trachte men zich een, althans benaderend, beeld te scheppen van de uitzonderlijke persoonlijkheid, die al deze krachten weet te vereenigen en te beheerschen. Vandaar dat de grootheid dezer vrouw in zoo sterke mate obsedeert; zij is niet van deze aarde, omdat zij er aan ontstijgt in wezen als uitdrukkingsvorm.

Verleden maand werd Henriette Roland Holst van der Schalk zeventig jaar, en zij bereikte daarmee een leeftijd, die wel ieder de geëigende acht om over te gaan tot het binden der schoven. Haar oogst was en is groot, omdat zij niet alleen heeft weten te zaaien maar ook te ontginnen, en bij het vallen van de avond van haar arbeidsdag kan deze vrouw dan ook, voorzoover het haar mogelijk is, zij het niet met volledige voldoening, dan toch zonder aarzeling en in volledige rust, terugzien op het door haar verrichte. Wellicht ziet zij zich daarbij geplaatst in een situatie anders dan zij ooit had verwacht, maar wanneer zij zelf haar levensgang nagaat, dan zullen haar oog de schakels niet ontgaan welke haar debuut met het tegenwoordige verbinden. Zij neemt nu een eigen plaats in, die haar in alle opzichten onderscheidt, en van waar zij - naar ik reeds vroeger schrijven mocht - een geroepene en een uitverkorene schijnt. Stil is het rondom haar, zij staat alleen - zooals

ook vroeger altijd - doch nu onomgeven, als een verlatene; begrepen door weinigen, gehuldigd door velen, bewonderd door allen die haar kennen en tegelijkertijd beseffen, dat zij in schijn even dicht bij haar staan als zij in werkelijkheid van haar verwijderd zijn[1].

Het is een goede gedachte van Bernard Verhoeven geweest, in dit jaar zijn beroemd essay **De Zielegang van Henriëtte Roland Holst** te herdrukken en zoo te voltooien. Zijn werk bezit nu de schoone voleinding, welke de eerste, voor een klein vijftiental jaren verschenen, uitgave miste, omdat sindsdien de dichteres nog een ontwikkelingsphase doormaakte, die eerst nu tot een harmonische slotklank schijnt te voeren. Valt het niet te ontkennen, dat de begaafde essayist reeds de stem der toekomst hoorde toen hij zijn verhandeling afsloot, als men nu nagaat hoe voortreffelijk zijn nieuwere deel bij het, vrijwel ongewijzigde, oudere aansluit, dan blijkt daaruit overduidelijk, dat Verhoeven gerekend moet worden tot de weinige waarlijk goede kenners van Henriette Roland Holst van der Schalks leven als werk. Is deze lof hooggestemd, ieder onbevooroordeeld lezer zal hem bij studie van **De Zielegang van Henriëtte Roland Holst** tot de zijne maken, omdat daarin een beeld ontworpen wordt, dat niet alleen dichterlijk, maar vooral edel is, en in vrijwel alle opzichten als inleiding tot de figuur der besprokene kan dienen. Dat zij geschreven is met eerbied pleit voor de houding van den essayist, en dat zij trilt van warmte wekt waardeering voor de eruit sprekende persoonlijkheid. Verhoevens boek heeft stijl, en wel een stijl van een kracht en een gehalte, die onmiddellijk aan den auteur van **Guido Gezelle, Vader van het nieuwe Vlaanderen** en **De zilveren Spiegel** denken doet, en opnieuw de aandacht vestigt op deze stille figuur, die maar al te zelden goed gezien wordt, omdat hij niet wil behooren tot de vooroploopende leiders van het huidige Nederlandsche literaire leven. Nochtans - naar ik reeds vroeger aantoonde[2] - doet men verkeerd met hem over het hoofd te zien, omdat deze rustige werker een goed prozaïst, een nog beter bloemlezer, en een niet minder waar dichter is, die steunend op het verleden, ook in de toekomst zijn plaats met eere zal innemen. **De Zielegang van Henriëtte Roland Holst** nu behoort tot zijn beste essayistische

(1) Vgl. mijn **De gouden Tak.** Beschouwingen over Mensen en Boeken. Maastricht 1937, 182 **Over de Dichteres Henriette Roland Holst van der Schalk.**

(2) Vgl. mijn **Bij Verhoeven's Maskers.** Dietsche Warande en Belfort XXXVII (1937) 712.

arbeid, en men doet er dan ook verkeerd aan deze verhandeling tot eigen schade te verwaarloozen.

Het is intusschen geen literarhistorische studie, een iets dat G. Stuiveling blijkbaar uit het oog verloor, toen hij, eenigermate al te snel, schreef: ‘Afgezien van enkele belangrijke tijdschriftbijdragen bestond er over Henriëtte Roland Holst tot nu niets van enige betekenis. Het essay van Verhoeven over haar Zielegang (1925) is zó vlot geschreven en zó boordevol van proselitisme, dat het ter typering van de wezenlijke H.R.H. nauwelijks in aanmerking komt’(3). Er schuilt in deze regels bovendien nog een addertie onder het gras, omdat men Verhoeven, naar het mij wil voorkomen, noch in de eerste noch in de tweede uitgaaf van zijn essay van proselitisme mag beschuldigen. Het is niet duidelijk waar Stuiveling deze beschuldiging op baseert, maar wel is het duidelijk dat hij het karakter van Verhoevens geschrift niet goed erkend heeft, omdat deze geen literarhistorische studie, maar een essay heeft willen bieden, een essay dat volkomen voldoet aan de eischen, die wij daarvoor indertijd uit een karakteristiek van een gedeelte van Huizinga's werk trachtten af te leiden. Wij schreven toen: ‘Het essay is een stuk proza - goed en mooi geschreven - van een persoonlijkheid, die voor alles mens en kunstenaar is en een levenshouding heeft, die hij met een aparte schoonheidsglans kan verbinden en waartoe ook de kennis het zijne kan bijdragen. Dat het boeien moet is een eigenschap die ook te verenigen is met zijn betrekkelijk kleine omvang, terwijl deze eis van het boeiende insluit het interessante en persoonlijke. Het kan vol wetenschap zijn, welke wetenschap dan echter in een transformatie moet worden aangeboden, terwijl het geheel natuurlijk verantwoord moet zijn. Kritiek is geen noodzakelijk bestanddeel al kan zij erin gebracht worden. Ten slotte: het moet groots zijn en aan ander groots werk herinneren’(4). Verhoevens **De Zielegang van Henriëtte Roland Holst** nu bezit al deze. niet te onderschatten, hoedanigheden, en ontleent daaraan zijn eigenlijke waarden. Het is een essay van beteekenis. en verdient ook in deze herdruk de belangstelling die het altijd heeft genoten.

Het is merkwaardig, na te gaan, hoe de schrijver, die Henriette Roland Holst van der Schalk als een profeete in het voor-

(3) G. Stuiveling **H. Roland Holst: Poëzie en Politiek**. De nieuwe Taalgids XXXII (1938) 19. Dit artikel werd geschreven naar aanleiding van het belangrijke boek van Dr. K.F. Proost **Henriëtte Roland Holst in haar Strijd om Gemeenschap**. Arnhem 1937, en bevat vele opmerkingen van beteekenis voor toekomstige studies over Henriette Roland Holst van der Schalks wezen als werk. Een overzicht van het boek van Dr. K.F. Proost gaf schrijver dezes in Elckerlyc IV 30 April 1938, 23-24.

(4) Vgl. mijn **De gouden Tak** t.a.p. 199 **De Essayist C Rijnsdorp.**

portaal van het christendom ziet, tot deze kenschetsing komt. Hij onderzoekt daartoe de terrein-verkenning harer jeugd, en gaat daarbij na hoe de geboorte van het socialisme op haar inwerkte. Tegenover het hooglied der vereeniging met deze beweging stelt hij de elegie der eenzaamheid, toen zij er zich van afkeerde, om de weg naar den kosmos in te slaan. Dan ontsluiert hij de gemaskerde zelfportretten dezer vrouw, om haar te beter op de weg terug te volgen. Hij schetst de geboorte van de ootmoed, en toont hoe zij op het groote keerpunt reageerde. Dan schilderend hoe zij gehoorzaamde aan de stem die roept, vestigt hij nadien aandacht op de terugziende blik in haar later werk, inleidend tot de jongste periode, door hem avondvesper geheeten. Ten slotte bekroont hij zijn essay met een kort besluit.

Dat deze summiere samenvatting bij lange na geen recht doet aan Verhoevens schepping zal weinig of geen betoog behoeven. Zij is te algemeen om te toonen hoe zuiver de schrijver soms in bijzonderheden oordeelt, en geeft met name geen voldoend beeld van de verscheidenheid der aspecten, waaronder Verhoeven de figuur van Henriette Roland Holst van der Schalk heeft belicht. Het valt niet moeilijk haar te teekenen als een figuur van eeuwigdurend dualisme, maar de manier waarop Verhoeven dit doet, onderscheidt zich van de gewone. Men legge daarnaast zijn kenschetsen van **Sonnetten en Verzen in Terzinen geschreven** als een vrouwenevangelie, en ga vooral na, hoe hij aantoont, dat ook deze scheppende vrouw van nature de dubbelslachtigheid van mannelijk en vrouwelijk wezen als haar tragiek en scheppingsdrift heeft moeten ondergaan, zoodat het kernprobleem van haar wezen het conflict tusschen man en vrouw vormt. Zijn geschrift maakt het u duidelijk, waarom Henriette Roland Holst van der Schalk een pantheistisch humanitaire mystiek als religieus levensbesef bezit, en hoe zij als aristocrate evenzeer als communiste, niettegenstaande haar egocentrisme, de neiging had profetes en bevrijdster te zijn. Men bestudeere het hoofdstuk over **De Vrouw in het Woud**, om met Verhoeven de danteske schoonheid daarvan te ondergaan, te beter zijn vergelijking dezer vrouw met Dante te kunnen aanvoelen, en vooral als hem te ervaren, dat de dubbele begeerte naar God en naar de mannelijkheid de quintessence van deze machtige bundel is. Helder blijkt uit dit boek waarom overal het lyrische accent in alles domineert, en hoe er eveneens overal autobiographische elementen zijn te ontdekken, die voor den verstaander van groote beteekenis zijn. De dichteres rijst eruit voor ons op, als iemand met de vasthoudendheid van ‘wie bouwen uit nederlagen hun burchten van zegepraal,’ en kan het zijn, dat zij vroeger onder gehoorzaamheid gebukt ging, duidelijk toont de schrijver in zijn commentaar op **Verworvenheden** aan, dat haar persoonlijkheid

zich in deze bundel uit de omknelling van het knechtschap heeft losgerukt. Is ook dit verzenboek als al haar overige lyriek een persoonlijk getuigenis, geheel haar beschouwend werk noemt Verhoeven daarentegen een worstelende eruditie, waarbij zij in haar **Tolstoi. Zijn Wezen en Werk** verantwoording van haar laatste geestelijke ommekeer geeft, in haar lyrische poëzie **Heldensage** haar reactie op het verloop der Russische revolutie beeldt, en in haar **Rosa Luxemburg. Haar Leven en Werken** de nabije geschiedenis voor den rechterstoel roept. In zijn besluit teekent Verhoeven haar vervolgens als behoorend tot de categorie van Hadewych en Anna Bijns, met haar de drie groote minnaressen der Nederlandsche letteren, waarbij zij bepaaldelijk geleden heeft aan haar onvervreemdbaar vrouw-zijn.

Uit een en ander valt af te leiden, dat onze waardeering voor Verhoevens essay op goede gronden steunt. Zoowel de gedeeltelijke herdruk, welk onderdeel van het werk besluit met een bespreking van de verzenbundel **Tusschen twee Werelden**, als het daarna volgende nieuwe tweede gedeelte, waarin het sindsdien verschenen oeuvre wordt behandeld, kunnen slechts tot tevredenheid en dankbaarheid stemmen. Opnieuw blijkt in dit geschrift Bernard Verhoeven een begaafd essayist. Als geen ander heeft hij de persoonlijkheid van Henriette Roland Holst van der Schalk geschouwd, en daarvan getuigd in een even rijk als edel proza. Zijn essay is mooi, en zal als zoodanig steeds zijn waarde behouden.

***

Men moet Stuiveling inderdaad toegeven, dat de beteekenende literatuur over Henriette Roland Holst van der Schalk weinig uitgebreid is[5]. Naast de boeken van Verhoeven en Proost zij hier nog met name gewezen op de goede **Keur uit de gedichten van Henriette Roland Holst-van der Schalk** verzameld en van een inleiding voorzien door S.H. Jansen-Baelde[6], dat met deze ter introductie onmisbaar is. Evenwel heeft tot nu toe nog niemand haar algeheele persoonlijkheid geschetst, omdat vooral de dichteres, en - in veel mindere mate overigens - de strijdster de aandacht trok. Als ik het zoo zeggen mag, heeft men de vrouw Henriette Roland Holst van der Schalk verwaarloosd, want ook al kan men bij haar van dichteres, strijdster en vrouw spreken, haar persoonlijkheid verdraagt het toch niet dat men in dezen tot scheiding overgaat. Valt het niet te ontkennen, dat het essentiële dezer figuur in haar dichterschap ligt, en dat men zonder diep-

(5) Een vrijwel volledige opgave daarvan vindt men in B. van **Noort De letterkundige Inleiding**, Kampen z.j., 58-59.

(6) Tweede druk, Rotterdam 1938.

gaande kennis van haar maatschappelijke arbeid nooit tot de kern van dit dichterschap zal doordringen[7], daarnaast heeft men toch te bedenken, dat zoowel het een als het ander voortvloeit uit haar vrouwelijkheid, haar persoonlijkheid 'an und für sich,' die dit alles in zich vereenigt. De door Stuiveling gewenschte: 'beknopte beschouwing. waarin het beeld van haar persoonlijkheid en de eenheid van haar leven praegnant aanwezig zijn'[8] blijft dan ook een desideratum, mede omdat het analytische werk -waarop door denzelfden schrijver gewezen werd[9] - nog lang niet voltooid is.

Intusschen heeft er nadien toch een haar leven in breeder verband aezien. n.l. J.A. Rispens in zijn **Richtingen en Figuren in de Nederlandsche Letterkunde na 1880**[10]. Hij betoogt, dat vooral drie groote persoonlijkheden van zoo niet uitsluitende, dan toch overwegende invloed geweest zijn in het leven van Henriette Roland Holst van der Schalk, n.l. Dante. Marx en Tolstoi, en dat deze gestalten als het ware de drie voornaamste levensperioden der dichteres symboliseeren. De eerste periode noemt hij dan die der rationeele mvstiek en de tweede die van het dogmatisch socialisme, waarbij hij erop wijst, dat zij getracht heeft de Danteske en Marxistische levenssferen te concentreeren Haar derde periode is dan die van terugkeer tot haar oorspronkelijk utopisch socialisme nadat zij, onder invloed van de nieuwe ontdekkingen en denkbeelden in wetenschap en philosophie, van het socialisme was teruggekomen.

Deze kenschetsinqen zijn gedurfd, maar berusten, naar het mij wil voorkomen, op goede gronden. zoodat zij in hun algemeenheid wel aanvaardbaar zijn. Zij bieden een stevige grondslag tot optrekken en opbouwen van studies die verder gaan mogen dan het bijv, in de bedoeling van Verhoeven lag. toen hij zijn essay samenstelde. Dat men, bij voorbereiding als voltooiing dezer studies, met de door Stuiveling, in zijn genoemd artikel uitgedrukte wenschen wel degelijk rekening te houden heeft zij hier andermaal terloops opgemerkt; doch men behoude daarbij - ook als wetenschappelijk werker - de diepe eerbied die Henriette Roland Holst van der Schalk steeds in den goedwillenden lezer wekt. Slechts van daaruit kan men deze verschijning goed naderen, slechts in deze houding ook kan men eenigermate beseffen, wat het moet hebben beteekend als een gefolterde door de dagen te

(7) G. Stuiveling t.a.p. 290.
(8) G. Stuiveling t.a.p. 293.
(9) G. Stuiveling t.a.p. 294.
(10) Kampen z.j., 199-209. Zie voor zijn hier weergegeven betoog vooral 206-209.

gaan. Dan ziet men ook duidelijk haar eenvoud, die zich aan bescheidenheid paart. haar diepte bovendien, die zich onmiddellijk met haar breedte verbindt. De keerpunten waartusschen zij zich hoog en machtig beweegt zijn vrij gemakkelijk vast te stellen, doch wanneer men haar op de vele wegen daartusschen volgt, dan wordt het stil in ons bij het zien van zooveel kracht, zooveel activiteit, zooveel strijd. Het internationale verbindt zich in deze groote vrouw op merkwaardige wijze met het Hollandsche en het Nederlandsche, en kan het zijn dat haar groote vertrouwenssterkte zich op het eerste oogenblik niet wel met haar even groot fatalisme verbinden laat, dan bedenke men dat haar persoonlijkheid even zoo vele facetten bezit als een diamant wiens steeds wisselende schitteringen nooit vermoeien. Het is goed dit alles bij dit verjaren te bedenken, omdat men er zich niet genoeg - vooral in onze dagen - van bewust kan zijn, welke grootsche verschijning wij in de figuur van Henriette Roland Holst van der Schalk in ons midden hebben.

PIERRE VAN VALKENHOFF.

Het huwelijk in eer hersteld

Geen litteratuur heeft, zooals de Fransche, zooveel fraaie tempels opgericht ter eere van den aanminnigen en speelschen god Eros. Hierom werd ze vaak door ingetogen critici voor ‘onernst’ versleten - al kan de vraag gesteld: of er wel een gewichtiger probleem bestaat dan dit van de Liefde, deze ‘Fontein der Harten, Troosteres van het menschelijk geslacht, Behoedster van het heelal, Ziel der zielen, de zoete, teedere, almachtige Liefde!’ - zooals Pangloss, spijts bittere ervaringen, haar nog noemde.

Nu is het waar dat onze bedillers hierbij vooral dachten aan het lichtzinnig karakter van een bepaalde soort Parijsche productie, die uit den treure, en met weinig verheven doeleinden, het motief van de driehoeksverhouding in galante verhalen en schunnige vaudevilles uitbaat. Ook hebben velen zich geërgerd aan het feit dat Fransche schrijvers tegenover het sexueele probleem vaak een nonconformistische houding aannemen. Zoo kent men b.v. het onthutsend geval van een André Gide, die het waagde een ‘défense et illustration’ te schrijven van de meest bedenkelijke der sexueele afwijkingen. Men zal deze zonde tegen den traditioneelen goeden smaak der Franschen verontschuldigen met de overweging: dat dit een betreurenswaardige ontsporing is van den op zichzelf lofwaardigen drang naar waarheid en juist inzicht: wellicht het edelste kenmerk van den Franschen geest.

Het zijn inderdaad deze moreele onbevangenheid en dit wetenschappelijk verlangen om elk verschijnsel van zijn misleidend uiterlijk te ontdoen om het tot zijn ware essentie te herleiden, die het ontstaan van talrijke meesterwerken der Fransche litteratuur hebben mogelijk gemaakt. Aan hen is het te danken dat b.v. een Stendhal, in zijn ‘De l'Amour’, een psychologische theorie kon opbouwen, waardoor de cristallisatie van het liefdesverlangen op een bepaalde persoon wordt verklaard. Zij zijn het ook die een Chamfort het bekende aforisme over ‘le contact de deux épidermes' in de pen gaven: definitie der liefde, waarvan het gewaagde karakter zoo leuk geneutraliseerd wordt door de bijgevoegde, zoo echt Fransche pirouette' ...et l'échange de deux fantaisies!...’ Zij ook ten slotte die een Marcel Proust in staat stelden, in zijn ‘A la Recherche du Temps perdu’, de hoofdmomenten zoowel der nor-

male als der abnormale liefde: het Verlangen, de Jaloezie, het Vergeten tot onvergetelijke gigantische gestalten uit te beelden.

Tegenover het huwelijk, deze sociale instelling die bij alle volkeren een bepaald aspect der liefde poogde te regelen, hebben de Fransche schrijvers steeds vrij sceptisch gestaan. Een der meest typische figuren der Fransche litteratuur is de eeuwige bedrogen echtgenoot. Van Molière's Sganarelle tot Courteline's Boubouroche, alover de Contes van La Fontaine en de achttiendeeuwsche romanciers, worden deze poovere helden in groteske belichting voorgesteld. De overspelige vrouw daarentegen geniet van uitgesproken sympathie en mild begrijpen. Men herinnere zich het klassieke 'Vies des Dames Galantes' van Brantôme. Zelfs een zoo 'objectief' romanschrijver als Flaubert zal in zijn meesterlijke **Madame Bovary**, dén roman van de echtbreuk, van dezen stelregel niet afwijken en het hardvochtige vonnis, dat daarentegen een Dumas-fils over de overspelige uitspreekt: 'Tue la!...' luidt waarachtig als een uitzonderlijke wanklank!...

Zooals Kant in zijn 'Kritik der reinen Vernunft' de onmogelijkheid betoogde om een ontologisch of cosmologisch bewijs van het bestaan Gods te leveren, zoo blijken de meeste Fransche essavisten er zich op toegelegd te hebben de onmogelijkheid van het duurzame en harmonische huwelijk te bewijzen. Een zoo beruchte publicist als ongure sinjeur d'Anguetil, compileerde twee curieuze boeken, om zoowel den 'amant', als de 'maîtresse' te 'legitimeeren'! Een meer degelijke qeest, de bekende politieke leider Léon Blum, schreef van zijn kant een werk, waarin hij als eenige redding van het huwelijk aanprees... het zoo laat mogelijk aan te gaan.

Het heeft dan ook in de litteraire kringen heel wat verwondering gebaard, dat dit jaar, van de hand van den veelbelovenden essayist Denis de Rougemont. onder den titel **l'Amour et l'Occident**(1) een studie is verschenen, die een waarachtig eerherstel van het huwelijk beoogt te bewerkstelligen.

Dit werk spoort vooreerst de voornaamste oorzaak op van de negativistische houding, die de Fransche mentaliteit, verscheidene eeuwen lang, tegenover de in het huwelijk geordende liefde heeft aangenomen en meent deze te ontdekken in de verheerlijking van de liefde als hartstocht, zooals zij het best gesymboliseerd wordt door de mvthe van Tristan en Isolde: ware apologie van de echtbreuk. De hartstochtelijke Eros is volgens Denis de Rougemont een historisch verschijnsel, waarvan de oorsprong te zoeken valt in de opvattingen van de Middeleeuwsche ridderschap. Deze eigenaardige opvattingen vindt men het best weerspiegeld in de

(1) Uitgave Plon, Parijs.

bekende ‘vonnissen’ van de liefdehoven, gehouden bij de Gravin van Champagne. De hoofsche liefde verheerlijkt de trouw, die onafhankelijk blijft van het huwelijk en uitsluitend gegrondvest is op de liefde. Zij schrikt er niet voor terug liefde en huwelijk voor onvereenigbaar te houden. Zoo velt in den jare 1174 de gravin van Champagne het volgende leerrijk vonnis: ‘Hierdoor verklaren wij en houden wij staande dat de liefde haar rechten niet kan uitstrekken tot de betrekkingen tusschen echtgenooten. De minnaar en de minnares verleenen malkander alles, zonder eenige verplichting; terwijl de echtgenooten door verplichting aan beider wil gehouden zijn...’ Aldus wordt de echtbreuk niet alleen verontschuldigd, maar geprezen als zijnde de opperste manifestatie van een onversaagde getrouwheid aan de hoogere wet van de hoofsche liefde.

Hierbij komt nog dat de lievenden eigenlijk minder elkander dan wel de liefde zelve beminnen. Het is het **amabam amare** van Augustinus. Tristan verlangt geenszins Isolde te huwen. Zij is precies het type van de vrouw die men niet huwt. Hij verlangt niet het lijfelijk bezit der geliefde. Dit wordt op kiesche wijze gesymboliseerd door het zwaard, dat tusschen hen beide de nachtelijke legersponde deelt. De paroxistische hartstocht overwint de begeerte. Hij voedt zichzelf door opzettelijk hinderpalen te zoeken, die de natuurlijke vervulling van de liefdewet onmogelijk maken. En welke hinderpaal is machtiger dan de Dood?... Het elementair gevoel dat de voortplanting van het leven nastreeft, verwordt door een vreemde aberratie tot zijn tegendeel en verheerlijkt de vernietiging van het leven! Wij kunnen hier slechts terloops er op wijzen hoe Siegmund Freud door de psychoanalyse de onderlinge verwantschap van de twee oerdriften: Liebestrieb en Todestrieb heeft pogen te verklaren. Dit morbied complex van liefdes- en doodsverlangen heeft in Wagners Tristan zijn meest treffende litteraire en muzikale uiting gekregen. Dit hoogtepunt van een lange reeks werken die de ongelukkige liefde bezingen, is ongetwijfeld de meest typische schepping van de romantische lyriek.

Voor Denis de Rougemont komt het er echter op aan de levenshouding, die belichaamd wordt in de Tristanmythe, historisch te verklaren en te fundeeren. Naar zijn oordeel dient haar oorsprong gezocht te worden in zekere religieuze stroomingen, welke, tijdens de Middeleeuwen, kettersche sekten als deze der Manicheëers en Katharen in het leven riepen. In het Manicheisme vindt men, veel sterker nog dan in het eigenlijke Christendom, het dualisme van sexueele liefde en vergeestelijkte liefde tot een onverzoenlijke tegenstelling toegespitst. Bij de Katharen wordt de veroordeeling van het geslachtsleven nog scherper doorgevoerd. De

neofiet gaat de plechtige verbintenis aan, zelfs zoo hij gehuwd is, zich van alle geslachtelijken omgang te onthouden.

Het is geen louter toeval zoo de poëzie der troubadours -waaruit later geheel de Europeesche poëzie zou ontstaan - net als de leer der Katharen, de steeds onvoldane liefde en de kuischheid verheerlijkt. In waarheid is deze poëzie het toevluchtsoord geworden, waar, onder symbolische vermomming, de kettersche leerstellingen, lang nadat ze door brutaal geweld waren uitgeroeid, in het geniep een verborgen bestaan konden voortslijten.

Denis de Rougemont volgt dan de sporen van deze kettersche liefde doorheen de Europeesche litteratuur. Geen ferment is inderdaad vruchtbaarder gebleken dan dit. Geen factor heeft sterker de zeden en de sociale verhoudingen tot op dezen dag beïnvloed. Van het donjuanisme tot het sadisme kunnen alle afwijkingen van het normale gevoels- en zinnenleven van den Europeeschen mensch verklaard worden als polymorfe uitingen van dit eeuwig onvoldaan verlangen, deze nooit volkomen gestilde behoefte aan lust en lijden.

Bij de verdediging van zijn thesis wijdt de auteur een hoofdstuk aan het onderling verband van ‘Liefde en Oorlog’. Dit lijkt ons niet het meest overtuigende deel van zijn werk. Of, zooals hij beweert, iedere verandering in de militaire taktiek kan beschouwd worden als houdende verband met een gewijzigde opvatting der liefde, en omgekeerd, klinkt zeer problematisch. Terloops trekt de Rougemont een parallel tusschen, eenerzijds de liefdesavonturen van Bonaparte (later Napoleon), en anderzijds diens veldtochten in Italië en Oostenrijk. Zoo beantwoordt - naar hij beweert -een bepaald type van veldslag aan de verleiding van Joséphine de Beauharnais, en een ander aan het dynastisch huwelijk met de aartshertogin Marie-Louise!... Dit alles doet meer ingenieus spitsvondig aan dan werkelijk overtuigend. Of moeten wij thans in deze onzalige dagen door wie weet welke erotische tribulaties de militaire nederlaag van Polen verklaren?...

Belangrijker is de houding die ten slotte Denis de Rougemont aanneemt tegenover de mythe van den ongebreidelden hartstocht en de crisis van het moderne huwelijk. Dat hij, als rechtgeloovig protestant, deze mythe, welke hij voor zooveel moreele en sociale verwoestingen aansprakelijk stelt, veroordeelt, zal niemand verwonderen. Koning David, die Bethsaba ontstal, was volgens de Schrift een misprijzenswaard misdadiger. Hoe is het mogelijk dat Tristan - ergert zich de auteur - die zich eveneens aan echtbreuk schuldig maakte, in onze oogen tot een bewonderenswaardig en interessant personage groeit? Men moet afstand doen van dezen sterielen hartstocht, van dit eeuwig heimwee naar de **Verre** Prinses om terug te keeren tot de Christelijke opvatting: de liefde voor

den evennaaste. Het huwelijk dient gegrondvest, niet op den wankelen bodem van de passie, maar op de beproefde basis van de onvoorwaardelijke echtelijke trouw. En deze trouw formuleert hij als: de beslissende aanvaarding van een wezen an sich, een wezen beperkt, maar reëel, dat uitverkoren wordt, niet als een voorwendsel tot exaltatie, of als een voorwerp van contemplatie, maar als een onvergelijkbaar en autonoom bestaan, als een eisch van **actieve** liefde.

Met klem wordt dit postulaat gesteld. Dit beteekent geenszins dat de auteur de oogen moedwillig zou sluiten voor mogelijke tegenwerpingen. Hij geeft de gegrondheid toe van wat tegen het huwelijk en het echtelijk leven kan ingebracht worden; dit echtelijk leven dat, naar het woord van Tolstoi, niet zelden een hel is. Hij verklaart zelfs dat de polygamie natuurlijker is dan de monogamie. Hetgeen hij voorstaat met sympathieke bravourigheid is dan ook veeleer een getrouwheid **quia absurdum**, een getrouwheid die als het ware kan beschouwd worden als het meest radikale **non-conformisme.**

In waarheid wordt deze echtelijke trouw niet opgevat als de ietwat negatieve deugd die ze gewoonlijk is. Wij bedoelen het afzien van echtbreuk. Deze trouw is heel wat meer. Zij beteekent actie. Zij bezit een scheppend karakter. Zij is constructief. Zij bevrijdt zich van de obsessie der onbereikbare droomen, om doorheen een werkelijken persoon een rijker ik terug te vinden. Aldus schept zij haar eigen lot. Aldus wordt, volgens de definitie van Denis de Rougemont, het huwelijk een instelling die de passie beteugelt, niet meer door de zedenleer, maar door de liefde. De geest komt het vleesch ter hulp en vindt er tevens zijn steun in. Maar het vleesch dient zich ook aan den geest te onderwerpen en door hem zijn rust terug te winnen.

Of, en in hoever, dit neo-idealisme in het Fransche hedendaagsche moreele en geestelijke klimaat wortel zal weten te schieten, valt nog af te wachten. Dat het heelemaal geen kans zou bezitten op een bodem waar eens een Corneille een dergelijke heroïsche levenshouding aanprees, willen wij niet gelooven. Als symptomatisch verschijnsel is het intusschen belangwekkend genoeg. Het staat trouwens niet alleen. Zelfs een zoo verfijnde, bijna decadente, geest als Giraudoux schijnt, in zijn jongste werk ‘Pleins Pouvoirs’, deze richting uit te gaan. Wij staan hier onmiskenbaar tegenover een poging tot moreele hernieuwing van de Fransche natie, poging die ook van politieke zijde - men denke aan de Code familial van Daladier - met vastberadenheid wordt nagestreefd; poging die van beslissende beteekenis kan zijn, niet alleen voor de toekomst van Frankrijk in eerste instantie, maar ook voor de ontwikkeling van de West-Europeesche cultuur in het algemeen.

RAYMOND BRULEZ.

Taalbederf door de School van Kollewijn

Prof. Dr. J. Wille. - Taalbederf door de School van Kollewijn. (Uitg. H.J. Paris, Amsterdam).

Prof, Dr. J. Wille, hoogleeraar aan de vrije universiteit te Amsterdam, is geen voorstander van de menigvuldige spellinghervormingen, waarmee onze Nederlandsche taal de laatste jaren ‘gezegend’ werd. De titel van zijn boek laat hierover niet den minsten twijfel.

De inhoud geeft de rede weer, die de professor heeft uitgesproken als rector magnificus der vermelde universiteit. Bij deze rede worden niet minder dan 231 aanteekeningen gevoegd, die een ruimer plaats innemen dan de rede zelf, waarop ze betrekking hebben. Toch zullen ze met veel belangstelling gelezen worden, om de degelijke documentatie die ze inhouden.

Onder de voornaamste stellingen, tegen spellingwijziging geopperd, kunnen geciteerd worden:

1. Het groot bezwaar van de verbreking van den band, die ons volk van heden verbindt aan ons volk in het verleden door de literatuur.

2. De geschreven algemeene taal is de draagster bij uitnemendheid van de saamhoorigheids-, de éénheidsgedachte voor heel ons Nederlandsche volk. Van hoe overgroot belang moet het dan ook zijn, ze in haar eer en aanzien te bewaren, ze in haar vastheid te handhaven, die aan geen gewaagde proefnemingen ten offer te brengen, en ze onder geen valsche vrijheids- of wetenschapsleus te laten verslonzen!

3. De heerschappij van een ‘abstracte’ ongrijpbare, veelszins fictieve ‘algemeen beschaafde’ spreektaal over de geschreven taal moet verwarrend, verarmend en bedervend werken.

4. Wie beweert, dat een onderscheid tusschen mannelijk en vrouwelijk in het Hollandsch en in het algemeen beschaafd Noord-nederlandsch niet bestaat, zegt een aperte onjuistheid.

Prof. Dr. Wille drukt een wensch uit, die in onze Vlaamsche ooren zeer aangenaam klinkt: ‘Zoo kan ons beider taal (deze van Noord- en Zuid-Nederland), gesproken en geschreven, geleidelijk ook verder naar elkaar gaan toegroeien: hoe, vermag niemand met zekerheid te zeggen, maar waarschijnlijk door weder-

zijdschen invloed en wederzijdsche overneming, zonder dat men nochtans volkomen gelijkvormigheid behoeft te bereiken of te begeeren. Tot die gemeenschappelijke cultuurtaal zou ook veel kunnen bijdragen een gezonde waardeering en belangstellend gebruik van de zeer talrijke uitdrukkingen en woordverbindingen, waarin de oude vormen ook voor ons, Hollanders, nog ontwijfelbaar leven. Hoe talrijk zij zijn, welk een kleur en karakter zij aan onze taal geven, wordt veel te weinig beseft, men zou soms zeggen, bewust gezwegen.'

Verder wordt onderzocht wie de wegbereiders van de spellingvereenvoudiging zijn en om welke motieven zij naar wijziging streven. Dit deel, gewijd aan de historiek van de spellinghervorming, is niet het minst interessante van de heele rede. Dat het betoog soms de kenmerken Krijgt van een vinnig pamflet mag niet verwonderen: de spellingkwestie heeft veel geleerden in het harnas gejaagd en de door hen verkozen thesis werd vaak in scherpe bewoordingen verdedigd.

Het besluit van de rede luidt als volgt:

'De School van Kollewijn, uitgaande van geheel verkeerde beginselen, werkende met geheel verkeerde methoden, heeft onberekenbaar veel kwaad gesticht. Het zal, vreezen wij, niet in afzien-baren tijd zijn te herstellen, zelfs al zou de partij, die veertig jaar afbrak, van nu at ernstig en oprecht zich tot degelijken, passenden herbouw van het onderwijs in de moedertaal kunnen en willen zetten. Maar wij verwachten weinig goeds van de wending, die haar de macht verschatte. Ook voor den welstand van onze taal en van ons taalonderwijs schijnen ons de vooruitzichten somber, tenzij een nieuwe omkeer verspeelde kansen hergeeft aan wie te rustig hebben toegezien bij het slooperswerk; opdat voortaan met levendiger gevoel van verantwoordelijkheid, en met grooter liefde, door ons allen eendrachtig ons Nederlandsch worde bewaard en gebouwd. Wie mag zijn handen in onschuld wasschen? Te meer moge dan blijken, in taaie handhaving van hetgeen wij van de vaderen ontvingen om het aan onze kinderen weder over te leveren, dat wij, naar de volkskarakteristiek van Hooft: "zachtgangers in den aart", ook vasthouders kunnen zijn zonder weerga.'

Het boek zal door allen gelezen worden, die zich bezig houden met het brandende vraagstuk van de spelling onzer Nederlandsche taal. Ik moge ten slotte herhalen, wat ik op deze plaats een paar jaar geleden schreef: 'Er dient in elk geval een compromis gevonden te worden, waarop heel de Nederlandsch sprekende taalgemeenschap het dadelijk eens kan zijn en dat zonder dralen overal kan ingevoerd worden, om spoedig de zoo noodzakelijke eenheid terug te verwezenlijken. Liever alles, dan de huidige verwarring en verdeeldheid!'

P. MELIS.

Opvoeding en onderwijs

Ons kind. - Gids voor jonge Ouders. (Uitgegeven voor de Stichting ‘Ons Kind’, door de Wereldbibliotheek te Amsterdam).

Toen in 1937 geheel Nederland met vreugde vervuld was om ‘de blijde gebeurtenis’ die spoedig verwacht werd, meenden enkele paedagogen het oogenblik best geschikt tot het oprichten van de stichting ‘Ons Kind’, met het doel ‘de belangen en de verzorging van het kind in Nederland zoowel paedagogisch, sociaal als lichamelijk te behartigen.’ Zij kent daarbij geen onderscheid wat betreft godsdienstige of politieke richting.

Het boek, dat voor ons ligt, is de eerste realisatie van deze stichting. Het bevat een groot aantal bijdragen, waarin de vooraanstaande figuren uit de Nederlandsche paedagogen-wereld telkens een onderwerp behandelen, waarin zij gespecialiseerd zijn. Het is tot een samenhangende verhandeling gegroeid, waarin alle facetten van het ingewikkelde opvoedingsproces belicht worden. Het is een werk geworden van ruim tweehonderd bladzijden groot formaat, dat de ouders inzicht verschaft in de soms duistere en bevreemdende verschijnselen van groei en ontwikkeling, zoo lichamelijk, verstandelijk als zedelijk, zoodat zij veel opvoedingsfouten vermijden kunnen.

Het boek bevat een massa interessante gegevens en wenken, steeds practisch afgestemd. De ouders en de opvoeders mogen niet aarzelen het zich aan te schaffen. De lectuur er van zal hun veel leeren over zaken, die zij tevergeefs in andere boeken zouden zoeken. Aan elk gebied der opvoeding werd de gepaste aandacht en de overeenkomende ruimte gewijd. Er is slechts één uitzondering, een spijtige uitzondering: de sexueele opvoeding wordt niet behandeld. In een boek van dergelijken omvang moest volstrekt een plaats verleend worden aan dit vraagstuk, dat van zoo'n grooten invloed is op het zedelijk evenwicht van de rijpe jeugd. Ook het vraagstuk van den omgang tusschen de geslachten, de eerste verschijnselen van een diepere sympathie groeiende tot liefde bleef practisch onbesproken. Toch zouden deze hoofdstukken geenszins misplaatst zijn in een werk, waarvan de samenstellers schrijven: ‘Een’ gids' hebben wij ons werk genoemd, niet een handboek of handleiding, veel minder een encyclopedie.

Prof. Dr. J.H. Gunning Wm. - De Studie der Paedagogiek in Nederland: 1898-1938. (Uitgegeven voor de stichting 'Ons Kind' door de Wereldbibliotheek, Arasterdam).

Dat men in Nederland bij de viering der 40-jarige regeering van de Koningin Wilhelmina het eveneens mogelijk geacht heeft een overzicht te leveren van de evolutie der paedagogiek in dit tijdsverloop, strekt op zichzelf tot verheugende bedenking: de paedagogiek valt niet dikwijls dergelijke eer te beurt.

Dat iemand als Prof. Dr. J.H. Gunning het op zich nam dergelijke historiek te bezorgen is een waarborg voor haar objectiviteit en haar volledigheid, want deze professor heeft de geheele ontwikkeling van de opvoedkundige ideeën in de laatste decennia van dichtbij meegemaakt en beïnvloed.

Na de weinig rooskleurige situatie in 1898 geschetst te hebben, vertelt Gunning hoe de paedagogiek aan de verschillende universiteiten ingeburgerd is geraakt en wie er de vertegenwoordigers van waren. Het lijstje der gepromoveerden, die hun thesis wijdden aan de paedagogiek is alleszins eerbiedwaardig en wijst er op, dat deze wetenschap een breede plaats heeft ingenomen al vast in vijf van de zes Nederlandsche universiteiten.

Aan de tijdschriften en de periodieken wordt een afzonderlijk hoofdstuk gewijd, evenals aan de schrijvers en hun werken.

Aan de buitenlandsche invloeden wordt de noodige aandacht verleend, al is het niet mogelijk hier naar systematiek te streven: daarvoor is de beschikbare ruimte te gering.

In een afzonderlijk hoofdstuk wordt de R. Katholieke evolutie op paedagogisch gebied behandeld. Wat echter over Vlaanderen geschreven werd kan niet volstaan; beter ware het geweest hierover niets te vermelden. Het weinige dat thans geboden wordt, geeft een zeer onvolledig beeld van de werkelijke paedagogische beweging in Vlaanderen. De schrijver kan aanvoeren, dat dit buiten het bestek van zijn werkje viel. Akkoord! Daarom liever niets!

Niettemin heeft men hier een waardevol werk, dat in elke paedagogische bibliotheek thuis hoort om den rijkdom van de geboden feiten en data.

De Wereldbibliotheek bezorgde er een voorbeeldige uitgave van, het werk waardig.

'HET KIND' is de sobere, maar beteekenisvolle titel van een veertiendaagsch blad voor ouders en opvoeders, onder redactie van D. L, Daalder en uitgegeven door C.A. Spin & Zoon, Amsterdam, met prachtige illustraties, typografisch voorbeeldig verzorgd.

Men is werkelijk verbaasd te vernemen, dat het 40 jaar bestaat! Dat feit alleen pleit voldoende voor de degelijkheid van het besproken tijdschrift, waarop de bijzondere aandacht van **onze** Vlaamsche ouders en opvoeders mag ingeroepen worden.

Het brengt voorlichting door hen, die door hun studie en hun dagelijksch werk dieper zijn doorgedrongen in de geheimen van het kinderleven dan de gemiddelde vaders en moeders. Naast deze ernstige beschouwingen vindt men er schetsen, verzen en mede-deelingen van allerlei aard, tijdschriftoverzichten en boekbesprekingen, welke voor ieder van beteekenis zijn. Bovendien geeft het maandelijks een los bijblad, 'De Merel', een interessant kinderblad.

'Het Kind' heeft eveneens beroep gedaan op een aantal Vlaamsche paedagogen om mee te werken aan het blad. Reeds verschenen artikels van Hil. Deman, Leo Roels, B.H. Dochy en H. Van Tichelen, terwijl de volgende nummers nog belangwekkende bijdragen van andere bekende Vlaamsche onderwijsmenschen zullen brengen.

Het abonnement kost 7 gulden per jaar.

Op schoolgebied verschenen bij 'De Sikkel' enkele belangwekkende werken.

Jan PEETERS gaf een nieuwe reeks **Kleuterrijmpjes** uit, die graag door onze kleintjes zullen gelezen en geleerd worden **en** bijzonder mooi geïllustreerd zijn door Elza van Hagedoren.

Van de globale leesmethode K. CEURREMANS (nieuwste uitgave) kwam het **vierde leesboekje** (2de leerjaar) van de pers: verzorgde uitgave, prettig geïllustreerd, strenge systematiek in de leesstof; - het esthetisch uitzicht van het boekje zou er nog bij winnen indien de woordenreeksen achteraan het boekje samengebracht werden; thans liggen ze storend verspreid tusschen de leeslesjes.

Gaston VANNES bezorgde een lijvige **'Vocabulaire du Néerlandais de base.'** Het is zijn bedoeling de Waalsche leerlingen aan een woordenschat te helpen, die de spil uitmaakt van de meeste Nederlandsche teksten. Het is algemeen bekend, dat het aantal gebruikte woorden bij de uitdrukking van courante taal zeer gering is. G. Vannes steunde voor de samenstelling van zijn woordenlijst op het verslag van een onderzoek, in opdracht van het Departement van Onderwijs en Eeredienst in Nederlandsch-Indië ingesteld en gepubliceerd onder den titel: 'De meest voorkomende woorden en woordcombinaties in het Nederlandsch.'

F. KEMPENEERS bezorgt de schoolmenschen **'Zestig opvolgende lessen in de lichamelijke opvoeding voor jongens van twaalf tot veertien jaar.'** Sedert het Zweedsche stelsel in geheel België de laatste burchten heeft ingenomen, verschijnen menigvul-

dige werken, gewijd aan de lichamelijke opvoeding. Dit van Kempeneers (met treffend duidelijke teekeningetjes door L. GEURTS) zal voorzeker door onze onderwijzers voortdurend gebruikt worden.

Last not least bezorgden Simon VAN LOON en H. KERREMANS een stel boeken voor het onderricht in de mathesis: **Vlakke Meetkunde** (2 dln.) en **Algebra** (deel I) met **Grafiekenschrift.** Deze werken gaan ongetwijfeld een lange en voorspoedige loopbaan te gemoet. Leeraars en studenten zullen er gaarne in werken. Hier zijn twee wiskundigen aan het woord, die echter practischen paedagogischen zin genoeg behouden hebben om bruikbare leerboeken samen te stellen. Hun bewijzen blijven steeds bevattelijk. Ze missen zelfs in de taal het droge en het pretentieuze van de wiskunde. Voor een rijkdom van geschikte toepassingen werd gezorgd.

P. MELIS.

Boekbeschouwing

Kan. Dr. Floris Prims. - Geschiedenis van Antwerpen. 7e deel; Standaard Boekhandel, Antwerpen; 210 blz.; fr. 25; inschrijvers op het volledige werk fr. 20.

De Antwerpsche stadsarchivaris, lid der Koninklijke Vlaamsche Academie, wijdt het zevende deel zijner ‘Geschiedenis van Antwerpen’ (waarvan het het zestiende boekdeel vormt) aan de periode der eerste Habsburgsche vorsten, van Maria van Burgondië en Maximiliaan van Oostenrijk af, tot aan den troonsafstand van keizer Karel (1477-1555). Zooals Dr. Prins deed voor de voorgaande tijdvakken, vervalt ook deze studie in drie onderdelen, die elk een boekdeel uitmaken, en die afzonderlijk behandelen: de politieke orde (in het nu verschenen werk ontleed), de economische, de cultureele. Heel de politieke geschiedenis is rechtstreeks bearbeid op de archiefbronnen, hoofdzakelijk op de documenten der Antwerpsche privilegiekom, op de privilegieboeken, het wethoudersboek, de gebod- en vonnisboeken, terwijl, waar dit noodig bleek, beroep gedaan werd op de kronieken. Het besproken tijdperk is van buitengewone beteekenis voor Antwerpen geweest: onder Maximiliaan is het met Brugge gedaan en komt de Scheldestad voor goed op; haar politiek verbindt zich met deze van den vorst en diens opvolgers; Karel V kende geen trouwer keizerlijke stad; wanneer zijn glorie taant, gaat ook Antwerpen vervallen.

Dr. Prims' diep historisch inzicht straalt eens te meer uit tientallen hoofdstukken, die alle, door hun intense politieke dramatiek, ongemeen boeien, en waarvan wij het groote belang niet voldoende onderstrepen kunnen.

H.Ch.G.J. van der Mandere. - 1914-1939. G. Naeff, 's Gravenhage; 390 blz.; ing. fl. 3,90; geb. fl. 4,90; talrijke illustraties en register.

Wie zich de politieke opstellen van den heer van der Mandere in ‘De Vlaamsche Gids’ over Polen, Spanje, Tsjechoslowakije, Finland, de Baltische staten, e.a. herinnert, zal onmiddellijk de groote waarde van dit ‘1914-39; een dynamische tijd’ beseffen. Het is een eenig werk in het Nederlandsch over dit ingewikkeld onderwerp door een auteur, wiens reizen in Europa en Azië hem in staat stelden ter plaatse de historische conjunctuur nader te beschouwen. Uit alles blijkt nogmaals, besluit hij te recht, dat de geschiedenis haar eigen weg kiest, onafhankelijk van der menschen wil en krachten. Schrijvers eerlijke uiteenzettingen lijken ons definitief. Daarom zal zijn zeldzaam boek blijvende waarde bezitten. Het omgrijpt het dramatisch gebeuren van de laatste 25 jaren in 5 deelen (I. Oorlog en vrede (1914-1920). II. Van Versailles tot Locarno. III. Van Locarno tot Duitschlands herrijzenis (over de exactheid van dezen laatsten term zal het huidig wereldconflict beslissen). IV. De wereld buiten Europa. V. Spanning en strijd der laatste jaren (Oorlog in Abessynië; herbezetting van het Rijnland; Spaansche burgeroorlog; Oostenrijks aansluiting bij Duitschland; Duitschlands opmarsch naar Tsjechoslowakije; de nieuwe oorlog: ontstaan, verloop, verwikkelingen). Een ieder, die de ontwikkeling der hedendaagsche voorvallen wil volgen, moet naar dezen historischen arbeid grijpen en zijn gegevens ernstig doorstudeeren.

Werner Schmid. - Das Programm der Freiheit in Politik, Wirtschaft und Kultur. Der Aufbruch, Zürich; 120 blz.; ing. Zw. fr. 4; geb. Zw. fr. 6.

De schrijver onderzoekt de oorzaken van de ineenstorting der Europeesche Vrijheid en van de bedreiging der Europeesche cultuur, nadat hij het wezen en den zin der Vrijheid geformuleerd heeft en de wegen tot haar verwezenlijking nagegaan. Hij stelt den Mensch in het middelpunt der gebeurtenissen, zoekt hem tot maatstaf aller dingen te maken, en breekt af met de legende van de noodzakelijke almacht en overmacht van den Staat Hij verbindt het postulaat van een samenleving zonder uitbuiting, zonder klassen, met dit der liberale economische orde en komt zoo tot de synthese van een liberaal socialisme of een sociaal liberalisme.

Dr. Helmut Bruhl. - Probleme Westeuropäischer Kleinstaaten. Dietrich Reiner, Berlijn; 150 blz.

Het betreft de problemen in verband met volk en staat in Nederland, België, Luxemburg en Zwitserland, vraagstukken van binnen- en buitenlandschen aard, die de cultuur en de politiek in qenoemde landen beïnvloeden. In tegenstellinq met de ras-moeilijkheden in Oost-Europa mogen deze in het Wpsten niet tragisch genoemd worden, want in beslissende historische oogenblikken, zooals we er heden beleven, volgen hier de onderscheiden taalgroepen algemeen de politiek van hun regeeringen. Dr. Brühl, die jaren lang de gewesten tusschen Noordzee en Alpen bereisde, ziet dit juist in, en waarschuwt in dit opzicht zijn landgenooten t.o. hieromtrent van zekere illusies.

Otto Braun. - Von Weimar zu Hitler. Europa Verlaq New-York/Zürich; 460 blz.; ing. Zw. fr. 10; geb. Zw. fr. 12.

De vroegere Pruisische ministerpresident Otto Braun levert hier een nuchtere, hartstochtlooze kroniek over de gebeurtenissen, voorgevallen in Duitschland van 1918 tot 1933, en wijst nauwkeurig de fouten aan, die moesten leiden tot hetgeen heden geschiedt. Hem kan men geen gebrek aan politieken werkelükheidszin verwiiten, wanneer hij ze herleidt tot: Versailles en Moskou. Zün boek telt 8 afdeelingen, die resp. volgende tijdperken behandplen: Van Keizerrük tot Republiek; tot de Roerbpzetting en den Hitlerputsch: tot Eberts dood: van de groote Coalitie tot de Weimarsche in Pruisen: He Wpimarsche Coalitie in Pruisen, het Burgerblok in het Rijk; van Müller tot Brüning: van Brüning tot von Papen; en van von Papen over von Schleicher tot Hitler. Braun toont aan steeds het welzijn van het gansche Duitschland te hebhen betracht, niet enkel dit van éen bepaalde klasse. Hij bewijst het onzinnige van de bewering, hem voorstellend als soldenier van de Entente, en dit, omdat hij het standpunt verdedigde, dat, na de onderteekening en de parlementaire goedkeuring van het vredesverdrag, er ook had moeten worden beproefd het zoover mogplijk uit te voeren; en verder, wijl hij de oorzaak van den wereldoorlog niet

allepn toeschreef aan de overwinnende landengroepeeringen en er teqen opkwam het vredelievende Duitschland als overvallen te beschouwen. Voor het overige was zijn politiek positief Pruisisch, streng Duitsch, man van initiatief en practische maatregelen, democraat in gansch zijn wezen, die in niets aanleg bezat dictatoriaal op te treden en dus geen ‘held’ zijn kon. In dezen dynamischen tijd bleek hij in zijn land de kracht te missen te regeeren zooals het paste.

Adrienne Thomas. - Katrien wordt soldaat. Erven J. Bijleveld, Utrecht; 3e druk; 310 blz.; geb. fl. 2,50. Vertaling J.G. Lobel.

Een nieuwe goedkoope uitgaaf van den bekenden, diep roerenden oorlogsroman uit Elzas-Lotharingen, waarvan de groote hoedanigheden ‘geen valsch

pathos, de onopgesmukte, onmiddellijke weergave der werkelijkheid, het spreken van het hart' in dezen tijd door zeer velen zullen gewaardeerd worden. Katrien was geen 18 jaar als Augustus 1914 aanbrak; voor haar kwam toen het keerpunt in haar leven; ze werd Roode-Kruis-soldaat, in dienst op het station te Metz, waar zij den modernen krijg in al zijn afschuwelijkheden kennen leert, en er ten slotte door bezwijkt, na tientallen bewijzen te hebben gegeven van zedelijke en lichamelijke heldhaftigheid. Haar idealisme is echter tegen de afgrijselijke realiteit niet opgewassen. Dit boek is een tragisch document van blijvende beteekenis. Eens te meer blijkt er uit, dat alleen de cultuur van den geest den mensch in staat zal stellen het heelal van aanschijn te veranderen, zoodat eindelijk het leven een zin krijgen kan.

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven

Van de uitgeverij 'Onze Tijd', Brussel:

Officieel gedenkboek Marnix van Sinte Aldegonde, uitgegeven in opdracht van het Uitvoerend Comité tot herdenking van het 4e eeuwfeest van Marnix van Sinte Aldegonde en met de medewerking van de Universitaire Stichting van België; 360 blz., met 78 platen, buiten den tekst in autotypie op fijn illustratiepapier (portretten, titelbladzijden, enz.); 100 fr.; geb. 125 fr.

In deze echt keurige uitgave zijn tal van geleerde specialisten aan het woord, elk over het opgegeven onderwerp allerlei bronnen benuttigend. Dat die bronnen in een enkel werk samen kunnen aangetroffen worden is reeds een belangrijke aanbeveling.

Ziehier trouwens de indeeling van het Gedenkboek:

Een woord vooraf, door Mr Frans Wittemans;

Marnix' leven en karakter, door Prof. Dr. Hans van Werveke (Gent);

Marnix en de verdediging van Antwerpen, door Prof. Dr. Leo van der Essen (Leuven);

Marnix als godgeleerde, door Prof. Dr. J.W. Bakhuyzen van den Brink (Leiden);

Marnix als staatsman, door Mr Frans Wittemans (Antwerpen);

Marnix in de Nederlandsche letterkunde, door Prof. Dr. Paul de Keyser (Gent);

Marnix en de psalmberijming, door Prof. Dr. L. Knappert (Oegstgeest);

De taal van Marnix, door Prof. Dr. R. Verdeyen (Luik);

Marnix, écrivain de langue française, par le Prof. Gustave Charlier (Bruxelles);

Marnix als opvoedkundige, door Prof. Tobie Jonckheere (Brussel);

Filips van Marnix van Ste-Aldegonde in de eerste jaren van het verzet tegen Filips II, door Dr. H.A. Enno van Gelder ('s Gravenhage);

Rondom het huwelijk van Marnix' dochter Amelie, door Dr. J.H. Kernkamp ('s Gravenhage);

Bibliographie van en over Marnix, door Prosper Arents (Antwerpen), -een overzicht dat van 1578 tot 1939 gaat en door een alphabetisch register overzichtelijk werd gemaakt.

Van A. Manteau, Brussel:

Dr. G. VAN DE VEEGAETE: Van kind tot mensch. De taak van het middelbaar onderwijs; 88 blz.

De schrijver gaat de meest gangbare critiek op het middelbaar onderwijs na: overlading; te veel specialisten; overbevolkte klassen; ontoereikendheid der bestaande methodes; onvoldoende voorbereiding van de leeraars. Ook de critiek van de psycho-pedagogen, de critiek van de sociologen, de critiek van den

practicus wordt in oogenschouw genomen. Daarna wordt een weg naar de oplossing aangeduid. Daaronder willen wij vooral de aandacht vestigen op de herinrichting van de afdeelingen, de aansluiting met het hooger onderwijs en het aanleeren van een werkmethode.

Van den boekhandel Bernaerts, Koningstraat, 101B, Brussel:

FRED GERMONPREZ: Wij leven, roman; 90 blz.

Van de Sikkel, Antwerpen:

Nederlandsche Historiebladen. - Driemaandelijksch tijdschrift voor de geschiedenis en de kunstgeschiedenis van de Nederlanden; 2e jaargang, nr 4; prijs per nummer fr. 35; abonnementsprijs fr. 90.

Uit den rijken inhoud vermelden wij de waardevolle bijdragen van: Prof. Dr. Z.W. Sneller (Handel en verkeer in het Beneden-Maasgebied tot het eind der zestiende eeuw). Prof. Dr. A.A. van Schelven (Rondom He scheuring van 1585). Prof. Dr. P. Geyl (De wording van het Eeuwig Edict van 1667). Dr. A. Corbet (De eenheid der Nederlandsche landschapschilderkunst van Patinier tot Bruegel). Prof. Dr. R.R. Post (De hervormingspogingen in de abdij van Egmond in de 15e eeuw). A. Lukkien (Groen in het najaar van 1829). Verder Kroniek en Boekbesprekingen.

Van W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle:

Dr. J.W. BERKELBACH V.D. SPRENKEL en H HETTEMA Jr.: Groote historische Schoolatlas, ten gebruike bij het middelbaar, normaal en handelsonderwijs; 14e herziene druk; inq. fl. 4,75; geb. fl. 5,65.

Het groote en verdiende succes van de vroegere uitgaven van dit omvangrijk werk staat borg voor de snelle verspreiding van dezen nieuwen druk. Wij sluiten ons volkomen aan bij den uitbundigen lof, uitgesproken door de autoriteiten op het gebied der historie (Professoren Fruin, Rogge, Bussemaker, Brugmans, Blok, Cornelissen, Hans van Werveke, Drs. Elliot Griffis, Kielstra, Muller, Staverman, Terpstra, Japikse over dezen ‘levenden’ atlas. Onnoodig er bij te voegen, dat ook onze hoogeschoolstudenten en alle beschaafde volwassenen hem niet missen kunnen, thans minder dan ooit.

Van Verlag Oprecht, Zürich:

WALTER KERN: Gedanken und Aufsätze über Kunst; 70 blz.; Zw. fr. 3,80; 6 illustraties.

De schrijver tracht de beteekenis van de artistieke uitdrukkingsvormen uit onzen tijd te verklaren, overtuigd, dat kunst in de eerste plaats dient beschouwd als fenomeen van het menschelijke, als de subliemste uiting van zelfverwezenlijking. In dit verband worden figuren als Meyer-Amden, Kirchner, Schürch, Arp, Crevel en Lautréamont nader belicht.

Van Ingenieur W. Gyr, Ulvenhoutsche laan 15, Breda:

Zijn er universeele economische wetten? - Bladen van het grootste gewicht, die alom veelzijdige belangstelling wekken en het besef doen doorbreken, dat deze oorlog een der belangrijkste schakels vormt op den weg naar de nieuwe wereldorde, zoowel economisch als historisch, en wij dus een periode ingetreden zijn van beslissende geschiedkundige beteekenis.

Van H. Van Tichelen, Antwerpen:

De kleine Vlaming, Januari 1940.

Nieuws van de maand. Een zomer met Lijsje Lorresnor (J.M. Selleger-Elout). Rondom den oorlog. Een hond met menschenverstand! Gockel, Hinkel en Gackeleia, VIII. Mooie platen en friezen. Boekenkast.

Het vredesprobleem
wat vermogen de kleine landen?

De oorzaken van de nieuwe ramp

Kon deze oorlog vermeden worden? Onze diepe overtuiging is, dat het antwoord moet bevestigend zijn.

Daarvoor ware het echter noodig geweest, dat over het Duitsch-Poolsch geschil zou zijn onderhandeld geworden, zooals Engeland en Frankrijk het met aandrang vroegen. Dan zou de overweldiging van Polen uitgebleven zijn en de vrede in Europa ware wellicht gered geweest.

De toestand zou wankel gebleven zijn wegens de menigvuldige op te lossen vraagstukken, die nieuwe tegenstellingen hadden verwekt, maar het vooruitzicht op een Europeesche oplossing, onder den invloed van de ekonomische nooden, bleef bestaan.

Die wankele toestand was in elk geval te verkiezen boven den oorlog met al de rampen, die hij nogmaals in het verschiet brengt.

Maar indien de inval in Polen de rechtstreeksche aanleiding was voor den oorlog tusschen drie groote mogendheden, dan zijn er ook diepere oorzaken, die de huidige ramp uitleggen.

Thans wordt vrijwel algemeen toegegeven, dat het traktaat van Versailles de verwachtingen heeft beschaamd van diegenen, die een duurzamen vrede verhoopt hadden.

Het ware echter onrechtvaardig de verantwoordelijkheid voor deze mislukking uitsluitend op de staatslieden te doen wegen, die het traktaat van Versailles opgesteld hebben. Men vergete immers niet, dat de volkeren in 1918 als door een roes van haat beheerscht werden, en de staatslieden hadden met dien gemoedstoestand af te rekenen. Wie daartegen durfde ingaan, werd verketterd. Had het Duitsche imperialisme het trouwens moeten winnen, het had zich wellicht op een nog meer aanmatigende wijze gedragen; men herinnere zich slechts de dolzinnige droomen van het pan-germa-

nisme, volgens hetwelk het Duitsche rijk zich moest uitstrekken van de Noordzee tot in Azië.

Heel wat grenswijzigingen, te Versailles bedisseld, hebben de kiemen van nieuwe oorlogen achtergelaten. Wij maken dan nog geen gewag van de financieele eischen, die het faillissement van de overwonnelingen in de hand werkten, met al de nadeelige gevolgen, die daaruit voor de overwinnaars zijn voortgevloeid. Zelfs de betaling van een behoorlijke schadevergoeding werd daardoor onmogelijk gemaakt.

Bovendien werd de oorlog door een ekonomischen oorlog gevolgd en de rampen, die ekonomisten als Keynes hadden voorzien, zijn niet uitgebleven.

Onzekerheid, financieele instortingen, werkloosheid, ziekelijk nationalisme waren het erfdeel van den langdurigen oorlog, die op het traktaat van Versailles uitgeloopen was.

Het nationaal-socialisme

Vooral in Duitschland werd het nationalisme door de financieele en ekonomische moeilijkheden opgepookt, die men uitsluitend aan het traktaat van Versailles toeschreef, met het gevolg dat het in nationaal-socialisme ontaardde.

Het nationaal-socialisme heeft op den ekonomischen nood van het Duitsche volk getierd, en het marxisme, zooals het ook van socialistische zijde toegegeven werd, heeft die beweging feitelijk aangemoedigd, omdat het maar al te zeer den zin voor de persoonlijke vrijheid had gesmoord.

De middenstand, door verschillende devaluaties ten gronde gericht, was radeloos, onmachtig en grootendeels geproletariseerd.

Heel wat groot-industrieelen steunden het nationaal-socialisme geldelijk, uit afkeer voor de sociale wetgeving en uit vrees voor het kommunisme.

De uitslag bleef niet uit. De herbewapening werd in Duitschland als een middel beschouwd om het Duitsche volk uit de vernedering en de ellende te bevrijden.

Maar die herbewapening deed ook het oorlogsgevaar toenemen, omdat Duitschland eigenmachtig en gewelddadig allerlei schikkingen van het traktaat van Versailles te niet deed.

De mislukking van den Volkenbond

De Volkenbond, waarvan de stichting zulke groote verwachtingen had opgewekt, werd meer en meer afgetakeld. Hij was overigens in weinig gunstige omstandigheden tot stand gekomen, vermits de Vereenigde Staten het werk van Wilson verloochenden en afzijdig bleven.

Het bekende artikel 16 van het Pakt van den Volkenbond, dat de kollektieve veiligheid moest verzekeren, bleek niet bestand tegen de tweedracht onder de groote mogendheden, met het gevolg, dat het niet of slechts zeer gedeeltelijk in werking kwam, toen er geweld werd gepleegd.

Anderzijds werd artikel 19, dat de herziening van de onhoudbaar gebleken traktaten mogelijk maakte en dus als een veiligheidsklep moest dienen, als niet bestaande beschouwd.

Van de ontwapening, of liever van de beperking der bewapeningen, kwam niets in huis.

Op ekonomisch gebied, ondanks de gezamenlijke pogingen van de kleine landen, bleven alle uitslagen in de richting van een vrijer ruilverkeer achterwege. Duitschland, Italië verlieten den Volkenbond. Sovjet-Rusland liet zich uitsluiten.

De kleine landen, die een zoo groote beteekenis gehecht hadden aan het art. 16 van het Volkensbondpakt, omdat zij er een waarborg in zagen voor hun veiligheid, hielpen zelf bedoeld artikel feitelijk buiten werking stellen, vermits hun afgevaardigden te Genève verklaarden, dat elke staat vrij moest zijn om te oordeelen over de toepassing van dwangmaatregelen en het verleenen van doortocht aan vreemde legers.

De oorlog is losgebroken, terwijl het volkenrecht nog minder gewaarborgd is dan in 1914, toen de wereldoorlog met die groote schending van het volkenrecht, den inval in België, aanving.

Het volkenrecht en ons land

Men zal zeggen, dat het volkenrecht niet meer dan een ijdel woord gebleken is en dat het doelloos is er nog belang aan te hechten.

Nochtans blijft in de ontwikkeling van het volkenrecht de

toekomst omsloten voor de vrijheid, de veiligheid en de beschaving zelf van de kleine naties.

Geen wonder, dat in een land als Nederland, van Grotius af, zooveel werk werd gemaakt van het volkenrecht.

Mag men trouwens niet getuigen, dat de wedergeboorte van een alzijdig vrij België in 1918 als een waarborg moest gelden voor een nieuw gewaarborgd volkenrecht? Die verwachting werd beschaamd, maar de hoop op een betere toekomst blijft, ondanks alles, voortleven.

Door zijn houding tijdens den wereldoorlog 1914-1918 heeft België den weg helpen openhouden, die naar deze toekomst leidt.

'België onzijdig en getrouw', zoo luidt de titel van het boek, door wijlen Em. Waxweiler ter verdediging van ons land tijdens den oorlog geschreven. In dat boek bewees Waxweiler, dat de zelfstandigheid en de evenwichtspolitiek vergroeid zijn met het bestaan zelf van ons land.

Onder de wijze leiding van Koning Albert bewaarde België zijn eigen statuut te midden van de geallieerde mogendheden. Ook is ons land het verdrag van Londen, door de geallieerden gesloten, niet bijgetreden, terwijl de verklaring van Ste Adresse de bijzondere positie van België en zijn voorkeurrecht inzake schadevergoeding erkende.

Slechts bij het vredestraktaat van Versailles heeft België het statuut van verplichte onzijdigheid verzaakt, om een volkomen onafhankelijkheid op te eischen. Eigenlijk gold het hier die politiek van zelfstandigheid, waarvan het belang door onze openbare meening thans zoo algemeen wordt ingezien.

De politiek van zelfstandigheid

Zoowel tijdens als na den oorlog werd die politiek van zelfstandigheid voorgestaan door al wie de alzijdige vrijheid van het land als een waarborg voor zijn bestaan beschouwde. Aan Vlaamsche zijde bestond daarover nooit eenig meeningsverschil, en heel wat verlichte geesten, zooals baron Beyens, die tijdens den wereldoorlog minister van Buitenlandsche Zaken was, verdedigden die politiek, die in volkomen overeenstemming was met de opvattingen van Koning Albert.

Tegen het militair akkoord, dat in 1920 met Frankrijk gesloten werd, al had het ook slechts een verdedigend karakter, werden vooral bezwaren ingebracht, omdat daardoor de schijn kon ontstaan, dat er van onze zelfstandigheidspolitiek werd afgeweken.

Men moet echter rekening houden met de omstandigheden, waarin bedoeld akkoord werd aangegaan.

België, dat op den voor-oorlogschen waarborg voor zijn neutraliteit niet meer kon steunen, had niet alleen van Frankrijk, maar ook van Engeland een toezegging willen bekomen voor het geval van een niet uitgelokten aanval.

De konferentie te Cannes, waar deze kwestie te berde kwam, moest wegens onvoorziene omstandigheden onderbroken worden. Daar de Vereenigde Staten het traktaat van Versailles niet wilden bezegelen en alle verplichtingen in verband met het oude vasteland van de hand wezen, was Engeland voor geen enkele verbintenis meer te vinden, zoodat alleen het akkoord met Frankrijk gesloten werd.

Later kwam echter het verdrag van Locarno, waarbij Engeland, Frankrijk, Duitschland en Italië betrokken waren, zoodat er voor België, dat het mede onderteekende, van geen eenzijdigheid meer spraak kon zijn, en het militair akkoord van 1920 door dit verdrag feitelijk was opgeslorpt, zooals wijlen de heer Poullet het aantoonde, die wellicht meer dan wie ook tot de handhaving van de zelfstandigheidspolitiek bijgedragen heeft.

Toen Duitschland het Locarno-verdrag opzegde, bekwam België waarborgen van Engeland en Frankrijk, maar de ontwikkeling van de internationale verhoudingen toonde aan, dat de Europeesche politiek in een vertroebeling was geraakt, die de kleine staten de grootste omzichtigheid oplegde.

Ook vond de redevoering, die Koning Leopold in Oktober 1936 hield om onze volkomen zelfstandigheid te bevestigen, de algemeene instemming in het land.

Door die redevoering werd de laatste schijn weggenomen als zou onze zelfstandigheid niet boven elken twijfel verheven zijn, terwijl de Koning er ook den nadruk op legde, dat België zich nog een grootere inspanning moest getroosten om zijn weerbaarheid te verzekeren.

Men weet dat Engeland, Frankrijk en Duitschland verklaar den, de zelfstandigheid van België te zullen eerbiedigen, op voorwaarde dat ons land zich niet als een opmarschgebied door een andere mogendheid zou laten gebruiken.

Wij mogen verklaren, dat de liberale Vlamingen, die tot de richting van het Liberaal Vlaamsch Verbond behooren, deze zelfstandigheidspolitiek steeds verdedigd hebben, en dat zij in elk geval geen lessen te ontvangen hebben vanwege zoogenaamde nationalisten, die totalitaire opvattingen voorstaan, de noodzakelijkheid van de huidige militaire maatregelen bestrijden en een ontwrichtingspolitiek nastreven, welke als een gevaar voor de zelfstandigheid en de veiligheid van het land dient beschouwd.

De onzijdigheidskwestie

Willen kleine naties zooals de onze iets vermogen ten voordeele van een werkelijken vrede, dan moeten zij natuurlijk de verplichtingen indachtig blijven, welke uit de neutraliteit voortvloeien.

Volkenrechtelijk kan de neutraliteit van een staat niet meebrengen, dat de burgers, die tot dezen staat behooren, zich van elk oordeel over de gebeurtenissen zouden onthouden, maar er kan van iedereen gevergd worden, dat men zich met zelfbeheersching uitdrukke en vooral geen vreemde staatshoofden krenke, wat trouwens in ons land door de strafwet beteugeld wordt.

Voortdurend gebeuren vanwege de oorlogvoerende mogendheden daden, die als inbreuk op onze neutraliteit dienen beschouwd. Wij verwijzen naar het overvliegen van ons grondgebied, den onbeperkten mijnenoorlog, de willekeurige uitbreiding van de kontrabande-maatregelen.

Een neutrale staat moet tegen die inbreuken protest aantee-kenen en er voor ijveren, opdat zijn ekonomisch leven verzekerd blijve, maar daarom is die staat nog niet verplicht den oorlog te verklaren aan een van beide partijen, omdat deze of gene inbreuk bijzonder onwelgevallig is aan de andere partij. De onzijdige staat heeft daarover zelf te oordeelen.

Over zijn wil om onzijdig te blijven mag echter geen twijfel ontstaan, opdat aan de onzijdigheidsgedachte insgelijks een hoo-

gere en algemeen menschelijke bedoeling, in verband met het herstel van een werkelijke vrede, zou verbonden blijven.

Onzijdigheid is immers geen ongevoeligheid voor de nooden van de menschheid. Onzijdigheid brengt ook niet mee, dat men zich moet ongelegen laten aan de omstandigheden, waarin een vrede kan tot stand komen, die Europa voor de ramp van een algemeene instorting zou behoeden.

Voor dien vrede moeten alle moreele krachten van de wereld ijveren, en de onzijdige staten hebben het recht en den plicht er het hunne toe bij te dragen.

Dat hebben de Paus, de president van de Vereenigde Staten, de Vorsten van Nederland en België ingezien.

Ook zijn wij overtuigd, dat in ons land de openbare meening alle pogingen goedkeurt, die er op gericht zijn aan het vredesprobleem een Europeesche oplossing te geven.

Wat is een Europeesche oplossing?

Deze Europeesche oplossing vergt in de eerste plaats het herstel van de moreele waarden, ook in de betrekkingen onder de volkeren.

Wanneer wij rekening houden met de menigvuldige oorzaken, die de huidige ontreddering hebben meegebracht, dan hebben wij niet op voortvarende wijze te veroordeelen, maar hebben wij wel het recht de verhoudingen vast te stellen zooals wij die beleven.

De waarde van de kristene beschaving, het humanisme, het liberalisme in de breedmenschelijke beteekenis van het woord, zijn tot in hun wezen zelf bedreigd.

In alle landen, in het eene meer dan in het andere, tengevolge van de soms zoo tragische wisselvalligheden op staatkundig en ekonomisch gebied, heerscht maar al te zeer de opvatting, dat het doel de middelen heiligt, en het geweld eerbiedwaardig kan worden, wanneer het voordeelig uitvalt.

Ook de materialistische opvatting, waardoor alles herleid wordt tot ekonomische wetten, met terzijdelating van elk moreel inzicht en persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel, moet tot die geestesgesteldheid bijgedragen hebben.

Europa bevond zich in een toestand van moreele inzinking, toen de weerstand van Finland is komen bewijzen, dat er in de wereld nog iets anders bestaat dan het buigen voor het geweld.

Deze weerstand heeft trouwens ook een volkomen ontreddering aan kommunistische zijde veroorzaakt. Nog niet lang geleden, toen het akkoord van München gesloten werd, hebben de kommunistische partijen in Frankrijk, Engeland en in andere landen tot een oorlog tegen het nationaal-socialistische Duitschland aangespoord. Al wie hun oorlogszuchtige politiek niet goedkeurde, werd verdacht gemaakt. Thans heeft Sovjet-Rusland met het nationaal-socialistische Duitschland een akkoord, dat aan Moskou toeliet een schandelijken aanval op Finland te plegen, en dezelfde kommunisten, behalve diegenen, die tot inkeer gekomen zijn, pleiten Moskou van alle smetten vrij!

Men zou zich bezwaarlijk een grootere moreele verwording onder den invloed van laag materialistische opvattingen, kunnen indenken.

Neen, in die richting kan een Europeesche vrede, die de moreele waarden in eer herstelt, onmogelijk tot stand komen.

Men heeft in de na-oorlogsche jaren veel gesmaald op de liberale opvattingen, alsof deze verstard waren gebleven in de denkbeelden van een tijdperk, toen Europa nog die groote industrieele ontwikkeling niet bereikt had, en zij niet vatbaar waren voor een evolutie in de richting van een beter geordende samenleving.

Men vergat echter wat er in de wereld te loor gaat, wanneer het persoonlijke verantwoordelijkheidsgevoel en de menschelijke waardigheid in het gedrang komen.

In elk geval zou Europa er beter voorstaan, indien de waarachtig liberale beginselen de betrekkingen onder de volkeren hadden beheerscht. Dan zou men althans de ekonomischc en finan-cieele nooden niet gekend hebben, die zooveel bijgedragen hebben tot het ontstaan van deze nieuwe ramp.

De wereld, die moet herboren worden, vraagt mannen van karakter, verdraagzame menschen, die bij hun gehechtheid aan land en volk, het besef hebben van de Europeesche solidariteit, die alle volkeren van het oude vasteland verbindt.

Een werkelijke vrede is slechts denkbaar, wanneer groote en kleine naties in Europa dezelfde rechten hebben en in een geest van wederkeerig vertrouwen samenwerken.

Daarom is de Europeesche vredeskwestie ook een moreel probleem, dat met geen onrechtvaardigheden kan gediend zijn.

Ons land is tot nu toe buiten den oorlog gebleven. Deze bevoordeelde toestand moet er ons toe aansporen, bij de trouw aan onzen vrijheidszin en aan de Europeesche beschaving, te zoeken niet naar wat verdeelt, maar wel naar wat verzoent en samenbrengt. Ons hoort aldus de toekomst, indien het woord menschelijkheid in Europa zijn beteekenis bewaren kan.

Vooral in dien zin zullen wij als klein land iets voor een werkelijken vrede vermogen, in aansluiting met al de moreele krachten, die daarvoor ijveren.

J. HOSTE.

Maurits Sabbe en de muziek

Maurits Sabbe was een muzikale natuur. Men denkt allicht dat literatuur en muziek vanzelfsprekend samengaan. Toch zou het een dwaling zijn te gelooven dat een schrijver, zelfs een dichterlijk prosateur, met muzikalen smaak moet bedeeld zijn. Ik heb meer dan een uitstekend literator ontmoet, die van muzikaal begrip totaal verstoken is. Wat trouwens niets wegneemt van de voortreffelijkheid van hun letterkundige produktie. Maurits Sabbe behoorde tot de andere soort, tot diegenen die met het gevoel voor de muziek bedeeld zijn. Dat blijkt uit zijn werk, zooals het bleek uit zijn persoonlijkheid; want wie hem gekend heeft, weet dat hij de muziek beminde, dat hij ze met kennis en goeden smaak wist te waardeeren. Hoe kon het anders, wanneer wij denken aan zijn dichterlijken aard, aan zijn goedige inborst, aan zijn geest die gemakkelijk melancholie en humor wist te vereenigen, aan de gevoeligheid die door gansch zijn werk trilt?

Een zoo ontvankelijke natuur zou zich door de kunst die het meest tot het gemoed spreekt, laten verteederen en bezielen. Zijn opvoeding en het kader van zijn jeugd moesten nog bijdragen om zijn natuurlijke disposities te ontwikkelen. Ik zal niet beweren dat het provinciale Brugge zijn muzikalen smaak moest aankweeken. De mystieke atmosfeer moest nochtans in een ontvankelijk gemoed de kiemen leggen van een eerste, niet scherp afgeteekende, doch daarom niet minder intense muzikale stemming. Als een receptief kind heeft hij de klanken van den beiaard uit den Halletoren, die alle andere torenmuziek te Brugge overtreft, ingeademd met de Brugsche lucht. De zware bronzen tonen, het fijn gerinkel der bellen zijn de begeleiding geweest van zijn kinderjaren. Hij werd begoocheld door de orgels in de Brugsche kerken. Vader Sabbe was een overtuigd beminner der muziek. Hij zal zijn geestdrift wel niet verborgen hebben. Met den gloed en de bezieling van een propagandist heeft hij op zijn kinderen de liefde tot de

muziek, vooral tot de Vlaamsche, overgedragen. Daarbij was Julius Sabbe een der groote vrienden van Peter Benoit. De jonge Maurits is van kindsbeen af, door de gesprekken die hij t'huis hoorde, vertrouwd geweest met den Vlaamschen Meester. Deze was toen in volle ontluiking en zou de Vlaamsche muziek op nieuwe banen voeren. Peter Benoit kwam bij Sabbe aan huis. Men kan zich voorstellen welken indruk de groote man op een jong gemoed moet gemaakt hebben! Den Meester in levenden lijve zien, hem over muziek hooren spreken, over eigen werk, over de mogelijkheden der Vlaamsche muzikale Renaissance, meer was er niet noodig om den jongen Sabbe te overtuigen van Benoit's genie, en dat er voor onze toonkunst een mooie toekomst was weggelegd. En P. Benoit was niet de eenige. Naast den imponeerenden Meester was er de bescheiden, fijne figuur van Karel Mesdag, een Bruggeling evenals de Sabbe's en die meer met Maurits' natuur zal verwant geweest zijn.

Maurits Sabbe was begaafd met die welluidende warme stem die dikwijls in zijn redevoeringen en voordrachten tot ons hart heeft gesproken. Meermaals heb ik hooren vertellen dat hij, nog student, wel eens als zanger in feesten van het Willemsfonds optrad. Dat hij méér dan een gewoon amateur was, blijkt uit de tucht die hij zich heeft opgelegd, met zelfs in zijn studententijd lessen van zang te volgen in het Conservatorium van Gent.

Met die begaafdheid en met zijn behoefte om goede concerten bij te wonen, moest hij heel wat muzikale ondervinding opdoen. Ook anderen hebben dat voorrecht, doch weinigen bezitten de begaafdheid om hun muzikale wetenschap in geleerde geschriften en letterkundige creaties te verwerken.

Laat ons een oogenblik den geleerde herdenken. Geen wonder dat ook hij, gelijk zijn Vader, over Peter Benoit zou schrijven, wat hij reeds deed in 1892, in het **Nederlandsch Museum.** Drie en dertig jaar later verscheen zijn populair boekje over den Vlaamschen Meester. Zijn smaak voor de archaïsche vormen der muziek bewoog hem tot een studie over **De Vlaamsche Opera in de XVIIIe Eeuw**, en in **Vlaanderen door de eeuwen heen** werd hem **Het Muziekleven in Vlaanderen** toevertrouwd.

Als Vlaming en als dichter moest hij bijzonder bekoord worden door het Vlaamsche lied. Het beantwoordde aan zijn natuur.

Florimond van Duyse heeft gezegd dat de dichterlijke waarde van het oude volkslied uit stillen eenvoud spruit, en dat het voor een goed deel zijn zachtheid en lieflijkheid aan de fraaie vormen onzer oude taal te danken heeft. Nu, stille eenvoud was immers een der eigenaardigheden van Sabbe? In het oud-Vlaamsche lied heeft hij aangetroffen wat ook op den bodem lag van zijn ziel: frissche lyriek en uitgesproken Vlaamschen volksaard. Het is Sabbe zelf die spreekt, wanneer hij in **Het Kwartet der Jacobijnen** aan een zijner personages deze woorden in den mond legt: 'Vlaamsche liederen zijn bronnekens van oorspronkelijkheid die lang gevangen lagen en nu weer aan 't vloeien gaan. Zij voeden en laven onze kunst van morgen.' Ook heeft Sabbe menig lied gedicht dat Vlaamsche toonkundigen zou inspireeren. Onder de besten moet ik in de eerste plaats Peter Benoit zelf noemen, die den **Studentendronk** componeerde op woorden van Sabbe. Verder Karel Candael, Leo van Gheluwe, Emiel Wambach met **De Klokken van onzen Toren**, Edward Keurvels met de vaderlandsche kindercantate **Hooggetij**, August De Boeck met **Eeuwzang.**

Hier moet ook een plaats worden ingeruimd aan Sabbe's lyrische lentefantazie **Pinksternacht**, getoondicht door Oscar Roels, waar de dichter oude liederen heeft ingelascht; daar heeft Sabbe weer den geest van Peter Benoit gehuldigd, die het volkslied beschouwde als den grondslag der nationale muziek.

Door zijn historische kennis, door zijn fijn begrip van de oorkonden, door zijn vertrouwdheid met het leven van ons volk in het verleden, was Sabbe aangewezen om te onderzoeken hoe het volk in muzikalen vorm lucht gegeven heeft aan zijn gevoelens van geestdrift en van satire. Ook op dat gebied heeft hij leerrijke studies geleverd, waaronder zijn boek **Wat oud-Vlaanderen zong.** Met die geschriften heeft Sabbe een eervolle plaats genomen in de reeks van geleerden, van Hoffmann von Fallersleben en Jan Frans Willems, langs Dr. Kalff, tot Paul Fredericq, Pol de Mont, Vercoullie, Florimond van Duyse, die de kennis van, en de liefde voor het Vlaamsche lied hebben ontgonnen en bevorderd.

Doch Maurits Sabbe was er de man niet naar om zich te vergenoegen met eruditie. Hij was immers eerst en vooral kunstenaar, en als kunstenaar heeft hij de gelegenheid gezocht en gevonden om zijn muzikale kennis en voorkeur doorheen zijn romans te

vlechten. Van hem was niet te verwachten dat hij de muziek pedant zou te pas brengen. Daarvoor had hij te veel smaak en dien ingeboren takt die hem eigen was. Ja, het gebeurt wel een enkele maal dat met den muziekliefhebber ook de humorist om het hoekje komt kijken, - ik neem daarvan als getuige dat hij in **Het Kwartet der Jacobijnen**, met een archaïsch vleugje en fijne kennis van het provinciaal leven, door een philharmonie een fantazie doet spelen op **Le Cheval de Bronze**!

Onder al zijn werken moest zijn roman **Het Kwartet der Jacobijnen** aanleiding geven tot een ruime, ofschoon discrete, toepassing van de muziek. De titel reeds bevat een beloftex. Al wie van dat keurig werk genoten heeft, herinnert zich den aanvang, waar Dr. Mabesoone en zijn drie gasten worden voorgesteld, de zg. vier Jacobijnen die samen musiceeren. Hier neemt Sabbe de gelegenheid waar, om met fijne nuances een kwartet van Haydn te paraphraseeren, - voor elke beweging vindt hij de gepaste woorden om iets van de moeilijk vatbare muzikale emoties uit te drukken, waarmee hij lucht gegeven heeft aan zijn eigen bewondering voor Haydn's werk en stijl. Met merkwaardige beheersching der taal, in fijne keurige woorden, weet hij de eigenaardige bewegingen van het allegro, van het adagio, van de finale vast te leggen. Het is alsof de muzikale inspiratie van Haydn op den Vlaamschen dichter wordt overgedragen, die ze heeft weergegeven in een literaire synthese. Nog in meer dan een passus van denzelfden roman herkennen wij den muziekliefhebber, o.a. in de beschrijving van een landelijk bal, en in de lieflijke episode van de jonge meisjes die in een regenbui schuilen onder een beuk en strofen zingen van oude liedjes.

Ook in den **Nood der Barizeele's** komt een enkele maal muziek te pas, nl. waar Bietje op een wijsje van Mozart aan het dansen gaat, wat aanleiding gegeven heeft tot een charmante bewerking in het tooneelstuk **Bietje.**

Naast **Het Kwartet der Jacobijnen** en **De Nood der Barizeele's** heeft Sabbe zijn smaak voor de muziek uitgedrukt in de korte, maar zoo wel geslaagde schets die deel uitmaakt van zijn boek **Vlaamsche Menschen**, schets die den comischen titel draagt van een automatisch instrument, **Sublime harmonie automatique.** Zoo heet de muziekdoos die in een herberg van het Walenland wordt

bewonderd. Voorzeker heeft Sabbe veel geleerder over de muziek geschreven, meer klassieke cultuur gelegd in de paraphrase van het kwartet van Haydn. Evenwel schuilt er in de kleine schets **Sublime harmonie automatique** nog iets anders, nl. de drang naar de vormlooze klanken die leven in herinnering, die komen aangewaaid uit onze jeugd, het weemoedige verlangen naar een deuntje, hoe stumperig ook, dat de melancholie van het leven bevat. Doch zelfs in zulk geval, dat hij persoonlijk heeft beleefd, weet Sabbe zich te beheerschen, laat hij zich nooit verleiden tot overdrijving en tempert zijn weemoed door schalkschheid, op een wijze die moeilijk te evenaren was.

Ten slotte wil ik er even aan herinneren dat er naast zijn eruditie en de bescheiden toepassingen van de muziek in zijn romans, nog iets anders was waaruit de muzikale begaafdheid van Sabbe blijkt, - ik hoef het immers niet te zeggen aan Vlamingen die het werk van Sabbe kennen en denzelfden indruk hebben weggedragen: ik bedoel de muzikaliteit van zijn proza, de muzikale volte van zijn rijkgeschakeerde taal. Wat het tempo betreft, schrijft Sabbe meest andante, zoodat men wel eens verlangen gaat naar een allegro. Doch de rustige gelijkmatigheid van zijn stijl weerspiegelt gansch den mensch. Die welluidendheid, die natuurlijke soepelheid, dat gemakkelijk rhythmus, de cadans van die mooi gedragen perioden, dat alles kon slechts worden ingegeven door een geest die iets van de muzikale genade kende, die de muziek van kindsbeen af in zich had opgenomen, die zijn leven lang met de vrome liefde, welke zijn persoonlijkheid kenmerkte, zijn kennis had aangekweekt en die den natuurlijken drang gevoeld heeft om zijn innerlijken rijkdom aan anderen mede te deelen. Ook daarom, zal de nagedachtenis van den te vroeg verdwenen Maurits Sabbe, in hooge eere worden gehouden.

A. CORNETTE.

In den rand van drie vieringen

Drie aristocraten naar den geest - Fernand V. Toussant van Boelaere, Prof. Dr. Arthur H. Cornette en Adolf Herckenrath -stonden in den loop van de jongste weken in het brandpunt van de belangstelling.

Fernand V. Toussaint van Boelaere, voorzitter van de P.E.N.-Club, werd te Brussel in betrekkelijk intiemen kring gevierd, omdat hij, vijf en zestig jaar oud geworden, het Ministerie van Justitie verlaat, waar hij het ambt van Inspecteur-generaal bekleedde.

Arthur H. Cornette en Adolf Herckenrath viel de hulde ten deel, welke in de Vlaamsche letterwereld voor zestigjarigen ritueel geworden is. Ook deze beide vieringen zijn bescheiden gebleven, omdat de ‘helden’ er van het aldus hebben gewenscht.

***

Prof. Dr. Arthur Cornette mag ongetwijfeld een van de meest representatieve Vlamingen van zijn tijd heeten. Antwerpenaar in hart en nieren, is hij toch, in optreden en gedachtengang, een wereldburger. Deze veel-bereisde estheticus, die al de hoekjes van Venetië kent, als geen ander thuis is in de kleine stedekens, welke verscholen liggen in de valleien van de Apenijnen, zich bijna wellustig vermeit in de dommelige atmosfeer van het provinciale Frankrijk, waarvan hij de verouderde gratie doorproeft, eens een dweepzieke voorliefde koesterde voor Londen - kent ook, tot in de minste rimpels toe, het aangezicht van zijn land en van zijn stad, waaraan hij door een echte passie zich verbonden weet.

Wanneer Cornette over Venetië een van die schitterende essays schrijft, waarvan hij alleen in Vlaanderen het geheim bezit, dan vindt men daarin terug den waarachtigen Sinjoor, met zijn zin voor beweeglijk kleurgeflonker en voor klaterend lichtspel. Alleen bezit deze Antwerpenaar niets van den op uiterlijk vertoon en verblindende praal verzotten opkomeling, die er tuk op is van

zijn opulentie de bewijzen ten toon te spreiden. Ook waar de weelde hem overstelpt, blijft Cornette een kunstenaar met zeldzaam verfijnden smaak en precieus maatgevoel.

De geestelijke voornaamheid, welke Cornette stempelt tot een modern humanist, heeft hij te danken eenerzijds aan atavistische invloeden - zijn vader was, immers, een hoogstaand intellectueel en zijn moeder sproot uit een kunstenaarsgeslacht -, anderzijds aan een voortdurend contact met de meest verfijnde geesten van zijn tijd, met diegenen vooral, welke als Barrès, Marcel Schwob, Proust, George Moore, e.a., de rechten van het individu hebben hoog gehouden en hun leven bewerkt tot het was als een edelgesteente met tallooze facetten, zoodat niets van wat menschelijk heeten mag hun vreemd bleef.

Alhoewel op en top modern, of, om het beter te zeggen, geheel van zijn tijd en steeds aangetrokken door elk streven om het eeuwige op oorspronkelijke en typische wijze uit te drukken, bewonderaar van Jacob Smits, James Ensor, Gustave de Smet, Permeke, toch werkt in Cornette heel sterk de traditie na en leent zijn smaak en zijn oordeel een treffend evenwicht. In zijn schriften, ook al zijn ze critisch bedoeld, poogt hij nimmer het artistiek gebeuren te richten of te plooien naar de normen van zijn denken en voelen. Hij blijft steeds de sterk en scherp-assimileerende proever, die de geboden schoonheid tot geheel eigen, en door zijn persoonlijke reacties bepaalde bezit verwerkt om het daarna, in gesynthe-tiseerden vorm, weer te geven als een nieuw object van verheugenis voor al wie gevoelig blijken voor litteraire schoonheid.

Ware het niet, dat de uitdrukking door al te veelvuldig gebruik van haar waarde heeft verloren, we zouden zeggen, dat Cornette in ons geestelijk leven een geheel eigen plaats inneemt. Maar wie heeft men al niet een apart hoekje in de Vlaamsche intellectueele gemeenschap aangewezen? Juister lijkt ons de vaststelling dat de thans zestigjarige steeds buiten de woeling - au dessus de la mêlée - van de Vlaamsche litteraire beweging, met haar vele marktschreeuwers en krachtpatsers, heeft weten te blijven. Deze houding getuigde van een klaar critisch bewustzijn. Toen, in de eerste jaren van deze eeuw, in de Vlaamsche letteren het Zolaïstisch naturalisme, met zijn folkloristische uitwassen, opgeld deed en ieder aankomend auteur zich verplicht achtte zijn

eigen Vlaamsch hoekje in kleuren en ook in geuren te beschrijven, las de vroeg-rijpe en vroeg-wijze A.H. Cornette Wilde, de Quincey, Stendahl of Casanova, verdiepte zich in de beschouwing van het sensueele lijnenspel in de teekeningen van Aubrey Beardsley, cultiveerde zijn ‘Ik’ en ook zijn epicuristische neigingen - en liet de anderen schrijven en ook betijen... Hij bewoog zich onder jonge rechtsgeleerden, zocht het gezelschap van op verfijning gestelde en soms naar preciositeit verhangen jongeren, ondernam ontdekkingstochten doorheen Londen, dronk er in ‘The Mermaid’ vonkelende brandy's in kristallen bowls en snoof met wellust den geur op van honingzoeten ‘capstan’. Hij doorproefde het leven, waarvan hij genoot met een tikje dilettantisch scepticisme, als een echte dandy en dacht hierbij aan de tijden ‘toen Geo Brummel Esq. met Big Ben en de jonge bucks soupeerde in de Carlton...’

Al zijn scepticisme ten spijt, ging Cornette in die jaren toch in de politiek en werd liberaal gemeenteraadslid te Antwerpen. Hij zou waarschijnlijk op jeugdigen leeftijd een schitterend minister van Kunsten en Wetenschappen geworden zijn, indien hij in die richting moest hebben volhard. Voor de letterkunde en voor de kunstkritiek zou dat evenwel een verlies van belang hebben beteekend.

Eerst na den oorlog, toen hij directeur geworden was bij het departement van Schoone Kunsten, heeft Cornette zijn betrekkelijk en geheel vrijwillig isolement opgegeven. Zonder eenige ostentatie, met gentlemanlike bedaardheid, verscheen hij op het litteraire Forum. Men prees zijn fijnzinnige essays: het piëteitsvolle ‘Le-vensbeeld’, dat hij van zijn vader teekende, het door een opvallende muzikale intuïtie gedragen boekje: ‘Liszt en zijne Années de pélerinage’. Men liep weldra hoog op met de critische beschouwingen, die hij verschijnen liet in ‘De Gids’ (waar hij de traditie van wijlen Max Rooses weer opnam) en die hij later heeft gebundeld met andere essays - waaronder het meesterlijke opstel ‘Met Henry Brulard te Grenoble’ - onder den titel ‘Periscoop’. En toen Cornette, hoofdconservator geworden van het Museum van Schoone Kunsten te Antwerpen, een actief aandeel nemen ging in het Vlaamsche kunstleven, kon men vaststellen welke schatten aan verfijnde kennis hij in zijn vroegere quasi-afzondering had weten te vergaren. Als een volrijp, wetenschappelijk onderlegd, van alle

pedantisme bevrijd gebleven estheticus deed hij zich gelden in zijn kunst-historische bijdragen, in zijn boek over ‘De Schilderkunst in de Tentoonstelling van Oud-Vlaamsche kunst te Antwerpen’, in zijn studie over ‘De Belgische schilderkunst in de XIXe eeuw’, in zijn werk over ‘De Vlaamsche Schilderkunst in de XVIIe eeuw’, in zijn synthese van Rubens - en deze estheticus bleek dan tevens nog te zijn een volmaakt schrijver, wiens vloeiend proza telkens weer den maischen penseeltoets van onze zeventiende-eeuwsche schilders in de herinnering roept.

Als literator en als mensch bezit A.H. Cornette in hooge mate de zeldzame eigenschap van de elegantie - een elegantie, die alle precieusheid uitsluit en hoofdzakelijk gekenmerkt is door een losse zekerheid in optreden en beweging.

De dandy-achtige dilettant, dien velen in de jaren rond 1910 in den jongen advokaat zagen, heeft zich ontwikkeld tot den voornamen zelfbewusten professor, conservator en academielid, die, terwijl zich deze metamorphosen voltrokken, toch niets inboette van de door beschaving getemperde Sinjoorsche goedmoedigheid, welke steeds in de diepten van zijn wezen levendig bleef en nimmer een beletsel was tot de volledige ontplooiing van zijn humanistische neigingen.

***

Gedurende langen tijd, en tot vervelens toe, werd Fernand Victor Toussaint van Boelaere geheeten: de auteur van ‘Landelijk Minnespel’.

Dit verhaal met zijn Rembrandtieke lichtspelingen gold als het meest volmaakte prozaboek, dat in de eerste jaren van de twintigste eeuw in Vlaanderen werd geschreven. En deze waardebepaling blijft nog altijd van kracht. Wie proevend lezen kan beseft, inderdaad, dat in dit proza een wonderbaar evenwicht bereikt wordt tusschen sensueele en intellectueele elementen, tusschen kleur en klank der woorden, tusschen de innerlijke bewogenheid van den schrijver of zijn personages en den rhythmus van de zinnen. Het is een gewrocht waarin inhoud en vorm in zeer zuivere verhouding tot elkaar staan. En voor dezen auteur is immers de beteekenis van een kunstwerk afhankelijk van de volmaaktheid van den Vorm.

Met deze voorliefde voor den schoonen, met den inhoud vol~ komen één geworden vorm, gaat gepaard bij Fernand Toussaint van Boelaere een uitgesproken voorkeur voor het bondige verhaal, dat den verteller noodzaakt tot vereenvoudiging van het gebeuren, tot synthetiseering en tot scherper styliseering.

Het is een feit, dat de kunst van Toussaint van Boelaere zich evenzeer als zijn levenshouding onderscheidt door het bezit van stijl. Wat hij biedt in novellenbundels als ‘De bloeiende Verwachting’, ‘De zilveren Vruchtenschaal’, in verhalen als ‘Het gesprek in Tractoria’, ‘Turren’, ‘De doode die zich niet verhing’, het blijkt geenszins een objectieve weergave van het leven. Het is een geheel eigen voorstelling van de persoonlijke realiteit, van het intiem bezit, in zijn wezen gegroeid uit de volledige assimilatie van wat het bestaan hem aan ervaringen bijbracht. In een vertelling, in een reisbeschrijving (we denken hierbij aan de ‘Peruviaansche Reis’ en aan de ‘Barceloneesche Reisindrukken’), zelfs in een boekbespreking (men bladere even in zijn ‘Litterair Scheepsjournaal’) vindt men terug de lijnen van het object, dat hem tot schrijven noopte, doch de geestelijke substantie is geheel van den auteur zelf, en alleen van hém!

Men heeft het voorgesteld alsof de auteur van ‘Turren’, in zijn drang naar steeds scherper uitdrukking van zijn innerlijken rijkdom, geheel verintellectualiseerd was en men heeft hem koelheid verweten. Wie ‘Geur van Bukshout’ - het boek, waarmee de vijf en zestigjarige zijn getrouwen verrassen kwam - met aandacht las en daarin getroffen werd door menige bekentenis en door fragmenten van een zelfverdediging, weet nu, dat de koele, de ongenaakbare, de in zich-zelfgekeerde, de soms raadselachtige, de weifelende, de trotsche en vaak wat misprijzende Toussaint niet van gevoelswarmte verstoken bleef. Hij heeft echter zijn intellect laten heerschen over zijn hart. En dit met bewustheid.

Past het niet hier te verwijzen naar wat de auteur zelf daaromtrent gebiecht heeft in ‘Geur van Bukshout’?

‘Er zijn schrijvers die - uit vrijgevigheid of uit berekening? - zooveel van hun “ziel” in hun werk uitdrukken dat elkeen die het leest onder den invloed van hun menschelijkheid komt; er zijn er andere die uit pudeur slechts zooveel van hun ziel in hun werk

vertoonen dat alleen de intelligente lezer er het klaar inzicht van heeft.'

Het lijdt geen twijfel: Toussaint van Boelaere rekent zich zelf tot de tweede categorie van schrijvers, - hetgeen van zelfkennis getuigt.

***

Den naam van Adolf Herckenrath trof men voor het eerst aan onder verzen, die verschenen in 1901, in het toen al zijn vijfden jaargang belevende tijdschrift 'Van Nu en Straks'. Deze dichter behoort dan ook tot hetgeen we zouden kunnen heeten: het tweede contingent van de 'Van Nu en Straks'-ers, tot die groep van discipelen, welke nog sterk gehecht waren aan de esthetische en ethische opvattingen, door de leiding van de beweging, bij monde van August Vermeylen, verkondigd.

Zonder precies een epigoon te kunnen genoemd worden, heeft Herckenrath, van eerst af, heel sterk den invloed ondergaan van Karel van de Woestijne, die tot hem gericht heeft zijn 'Laethemsche Brieven over de Lente', voor 't eerst verschenen in 1904 in de onooglijke uitgave van Flandria's Novellenbibliotheek. Tot Herckenrath spreekt de toen al bekende dichter van 'Het Vaderhuis', als tot een tot mede-voelen gestemd geestesverwant.

De invloed van Karel van de Woestijne is merkbaar gebleven in de beide bundels die Herckenrath heeft gepubliceerd, in 'Stille Festijnen' (1909) en in 'Van Licht en Schaduw' (1932). Die invloed blijkt hoofdzakelijk van litterairen, van formeelen aard. Hij liet het gemoedsleven van den discipel zoo niet ongerept, dan toch onaangetast. Deze laatste bezat niet de afgrondelijke gemoedsdiepte en de capaciteit van lijden, welke den Meester voorbestemde tot het groot-menschelijke dichterschap. Voor Herckenrath was de smart een voorbijgaand levensincident. Voor Karel van de Woestijne was ze levenssubstantie.

De dichter van 'Stille Festijnen' is een teedere natuur, uiterst gevoelig voor elke wisseling van stemmingen, voor de weifelende kleur van de verglijdende stonde, voor de melancholie van de vergankelijkheid. De avond met het vervagend zonnegoud aan de kim is hem vertrouwder dan de stralende morgen met zijn schitterende beloften, die, naar de ervaring hem leerde, toch nimmer in

vervulling gaan. De kwijnende Herfst is hem liever dan de overmoedige Lente. Hij zingt in gedempten toonaard, met even bevende, soms aarzelende, altijd door weemoed versluierde stem. Terwijl volgen zijn blikken het steeds verder glijdende leven, dat het Niet te gemoet schuift...

> Kijk, hoe de booten op den avond-vloed,
> met zon-bekleede zeilen langzaam drijven,
> door 't deinend zog, de stralen te gemoet,
> op 't water dobbrend als licht-zilvren schijven....

Herckenrath is een smaakvol dichter, een kunstenaar met distinctie. Om roem en eer heeft hij zich luttel bekommerd. Gedurende het grootste deel van zijn loopbaan bleef hij afzijdig, misschien wel omdat vele opduikende ideeën hem geheel vreemd bleven of ongerijmd toeschenen. Hij leefde in eenzaamheid zijn dichterleven. Tot hij ging belang stellen in het tooneel. Dan bewerkte hij een roman van Aernout Drost - ‘De Pestillentie van Katwijk’ - tot een drama. Hij nam verder het secretariaat op zich van de Koninklijke Tooneelschool te Gent. Zoo stond hij meteen terug in het volle Vlaamsche leven, met ongebroken kracht en jeugdiger dan ooit. Een frissche reservist, met grijze haren en veel ongebruikt talent.

LODE MONTEYNE.

Aan Adolf Herckenrath

Bij 't openvouwen van zijn zachtgeel boek
gaat als een ingevouwen wereld open:
een oude straat, een winkel op den hoek,
wat versregels, waarover menschen loopen.

Als kind kijk ik terug in 't raam, naar prenten,
en naar den fijnen, grijswordenden man,
en naar hetgeen ik eenmaal las ervan:
iets van den hemel en van diepe lenten.

Zoo is mijn hart tweemaal hem toegenegen,
dien zachten prentkoopman van op den hoek,
waarvan de tijd wel 't huis eens weg zal vegen,
maar 't lentvers blijven, in dat zachtgeel boek.

JOHAN DAISNE.

Lentedans

Kom, leg uw donkere kleeren af,
De lente danst weer op 's winters graf:
In botte' en bloesems breekt zij uit,
In 't haast-vergeten, zoet gefluit
Der vogels tusschen 't groenend hout,
In 't boter-gele bloemen-goud,
In 't lispel-vlietend, wakker water,
In 't zorgen-vrije, boud geschater
Der kindren in de lichte straat
Waar in de zon, de grijsheid gaat.
Laat weemoed, hartepijn en zorgen,
Voor immer tot den dag van morgen.
Wij zullen loopen, dansen zingen,
Het leven is vol wondre dingen.
Wij moeten weer op ontdekking uit:
Al wat er leeft of roert is onz' buit.

Uit koude, duisternis en rouw
Dansen wij samen, man en vrouw,
Licht van hart en los van voet,
't Nieuwe leven te gemoet.
FRANS DE WILDE.

Vlaamsche kunstgeschiedenis

Er is veel tijd overheen gegaan, maar ten langen laatste is de **'Geschiedenis van de Vlaamsche Kunst'**, onder leiding van Prof. Dr. Stan Leurs. volledig verschenen(1). De twintig afleveringen liggen thans voor ons, de twee lijvige boekdeelen van dit standaardwerk. Daarmede zijn we in bezit gekomen van de eerste uitsluitend door Vlamingen, in hun eigen taal geschreven, door een Vlaamschen uitgever gepubliceerde geschiedenis van de verschillende kunsten in Vlaanderen. In vorige artikels besprak ik in dit tijdschrift de eerste tien afleveringen, vormend het eerste boekdeel van het werk, gaande van de Middeleeuwen tot de tweede helft van de 16e eeuw(2).

Het tweede deel is gewijd aan de ontwikkeling der kunsten, van de Laat-Renaissance tot heden. Van de meet af valt de disproportie op: één deel voor de 14e en de 15e eeuw en een stuk van de 16e eeuw, één deel ook voor de andere helft van de 16eeeuw, de 17e, de 18e en de 19e. Dadelijk geeft de lezer er zich rekening van, dat de leider zijn medewerkers eerst veel vrijheid heeft gelaten, de gelegenheid om naar hartelust uit te weiden over het hun toebedeelde onderwerp, daarna verplicht is geweest deze in te toornen, wat in het plan meer en meer tot uiting komt, naarmate men het einde nadert. Aan de 16e en de 17e eeuw worden in dit tweede boekdeel nog heel lange afdeelingen gewijd, van blz. 551 tot 869. De 18e eeuw wordt in een zeventigtal bladzijden afgehandeld, terwijl aan den rampzaligen medewerker voor de moderne kunst in het geheel 14 bladzijden worden afgestaan. De stof is den leider zichtbaar over het hoofd gegroeid, zoodat hem op het laatste oogenblik, gezien het op voorhand met den uitgever overeengekomen aantal afleveringen en bladzijden, geen andere uitweg overbleef dan de chronologisch dichter bij ons liggende hoofdstukken te besnoeien, de eerste nog met een voorzichtige hand, de laatste met een vervaarlijk ingrijpenden ijver. Door dit al te beknopt en dus fataal oppervlakkig en onvolledig afhandelen van de laatste hoofdstukken boet deze zoo prachtig van wal gesto-

(1) De Sikkel, Antwerpen.
(2) Cfr. De Vlaamsche Gids, October 1936 en September 1938.

ken onderneming er veel van haar beteekenis bij in. M.i. is er maar één oplossing: een aanvullingsdeel te publiceeren, zoodra de omstandigheden er zich toe zullen leenen, waarin de 18e en de 19e eeuw even uitvoerig en grondig zullen worden behandeld als de vorige tijdperken en zelfs de 20e eeuw een ruime plaats zal innemen.

Zoo ik, naar aanleiding van de op de Vroeg-Renaissance betrekking hebbende hoofdstukken, reeds ernstige bedenkingen heb meenen te moeten opperen, wat betreft de verdeeling van de stof en deze van de aan de verschillende medewerkers toegekende ruimte, waarbij in het eerste deel b.v. meer belang werd gehecht aan de voor het meerendeel vrij onbenullige Manieristen en Romanisten van de 16e eeuw, als wier verdedigster Dr Juliana Gabriels optrad, dan aan de grootmeesters onzer kunst, Bosch, Bruegel en dezer verwanten, die tot Prof. August Vermeylen's bevoegdheid behoorden, valt dit gemis aan planmatige behandeling naar waarde en rangorde, aan evenwichtige verhouding tusschen de hoofdstukken, nog meer op in dit tweede deel.

Dr J. Gabriels beschikt er weer over een vijftigtal bladzijden om over de kunstenaars der Vroeg-Renaissance uit te weiden, schilders en beeldhouwers, o.m. over de latere Romanisten en de Manieristen van het tweede geslacht. Voegen we de 40 bladzijden, welke in het eerste deel door deze schrijfster aan de voorloopers van het eerste geslacht werden besteed, bij de vijftig bladzijden in dit tweede deel, plus deze die aan de graveerkunst worden ingeruimd, dan stellen we vast dat meer dan honderd bladzijden worden gewijd aan kunstenaars gemiddeld van minder gehalte, terwijl Prof. Vermeylen, om den tijd, welken ik als de grootste periode van onze kunstgeschiedenis beschouw, te behandelen, het einde van de 15e eeuw en het begin van de 16e, op en top over 33 bladzijden heeft mogen beschikken.

Maar nog meer ontstemd zijn we, als we er ons daarna moeten van vergewissen dat Rubens alleen honderd bladzijden in beslag neemt en de tijdgenooten en leerlingen van Rubens dan nog eens zestig bladzijden! Allen eerbied, wel te verstaan, voor Rubens en de andere meesters van de zeventiende eeuw, alle bewondering voor ons zegevierend classicisme, maar 't zou nu toch moeten uit zijn altijd deze meesters alleen op den voorgrond te brengen en deze periode bij voorkeur op te hemelen, vooral wanneer men zich daarna, ten gevolge van de al te aanzienlijke plaats, die hun wordt voorbehouden, verplicht ziet zooveel andere meesters, uit vroegeren of lateren tijd, achteruit te stellen of in de schaduw te dringen. Ik heb het dus niet tegen de aanzienlijke ruimte, die door Prof. Leurs aan medewerkers als Dr Juliana Gabriels, Prof. Arthur Cornette of Dr Jozef Muls werd afgestaan,

om over de 16e en de 17e eeuw te schrijven - noch wensch ik hier iets op de waarde van hun respectievelijke bijdragen af te dingen - wel heb ik het tegen de in verhouding veel te geringe ruimte, zooals zoo schaars aan andere medewerkers afgemeten, b.v. aan Prof. Vermeylen, om over Bosch en Bruegel en dezer tijdgenooten, aan Prof. De Keyser, om over de 18e eeuw, en nog opvallender aan Dr. A. Schubbe, om over de 19e eeuw uit te weiden.

Daar Prof. Leurs, het gansche werk door, de bouwkunst op zich heeft genomen, is hij persoonlijk trouwens ook het slachtoffer van zijn misrekening geworden: over de Romaansche en Gothische architectuur worden door hem (op meesterlijke wijze, ik onderstreepte het vroeger) bladzijden en bladzijden gevuld (meer dan 200 pagina's!), terwijl over de architectuur van de Vroeg-Renaissance nog slechts 13 bladzijden en over deze van de Hoogen Laat-Renaissance 17 bladzijden, over de Barok-architectuur van de 17e eeuw, zoo rijk en zoo eigenaardig, 29 bladzijden voorkomen, terwijl de bouwkunst in de 18e eeuw. voorklassicisme, rococo en klassicisme, in 7 bladzijden wordt samengeperst en de architectuur van de 19e eeuw, om niet eens deze van de 20e eeuw te vermelden, totaal onbesproken blijft. Op nog andere leemten of wanverhoudingen van hetzelfde slag zou kunnen gewezen, o.m. in de met de sierkunsten en de graveerkunst verband houdende hoofdstukken.

Indien ik nadruk leg op deze ongelijke verdeeling der stof, op dit verstoord evenwicht, in een werk, waarvan ik met geestdrift de groote verdiensten in het licht heb gesteld, is 't niet om een leider lastig te vallen, die met zooveel kennis van zaken zijn medewerkers heeft weten te kiezen, doch om er op aan te dringen opdat deze gebrekkige samenstelling niet zou blijven voortbestaan, om de hoop uit te drukken dat bij een door mij van harte gewenschten herdruk de begane fout zou worden goedgemaakt en de veelomvattende geschiedenis onzer schilder-, onzer beeldhouw-, onzer bouwkunst, om niet eens van onze sierkunsten te gewagen, welke in dit werk eveneens in oogenschouw worden genomen, over een derde deel zou worden uitgestrekt, waardoor het mogelijk zou zijn de thans al te schematische of in het geheel niet behandelde stof weer eens flink onder handen te nemen, of ze aan een niet te strak aan banden gelegden medewerker op te dragen. Achteraf blijkt dat voor deze twee deelen te veel hooi op de vork is genomen. De opzet van het eerste deel vooral is veel te ruim geweest, de indeeling van het tweede veel te ongelijk, in verhouding tot het totaal aantal bladzijden, dat mocht worden in beslag genomen.

Een tweede principieel bezwaar moet me nog van het hart: ik heb den indruk dat, in den regel, deze ‘Geschiedenis van de Vlaamsche Kunst’ niet in de mate, welke velen zouden wenschen,

de weerspiegeling is van een **nieuw** inzicht, een **nieuw** standpunt, een **nieuwe** ordening, m.a.w. ze lijkt me vrij conformistisch, danig vasthoudend aan de erkende waarden, aan de traditioneele rangorde. De bekende perspectieven worden er luttel of niet door gewijzigd.

Dit bezwaar gaat niet op, b.v. wat de bijdragen van Dr Juliana Gabriels en Dr. D. Roggen betreft, welke een vrij zelfstandig standpunt tegenover de door hen behandelde kunstenaars innemen en voor verschillende dezer tot een echt rechtsherstel overgaan, maar valt m.i. sterk op in andere opstellen.

En nochtans, welke dringende noodzaak kan er bestaan alle 20 of 30 jaar een nieuwe geschiedenis van de schilderkunst -zooals ook van de literatuur, de muziek enz. - in het licht te zenden, indien bij de uitgave van dit nieuwe overzicht weinig of niet rekening wordt gehouden met de evolutie van de esthetische opvattingen, zooals ook met deze van den smaak, welke zelf verband houdt met de ontwikkeling van de gevoeligheid, in den ruimsten zin van het woord (de affecten, evenals de zinnelijke reacties)? Zoo ieder nieuw geslacht behoefte heeft aan een nieuwe synthese, is 't niet alleen, of zelfs niet in hoofdzaak, omdat de vorige achteruit geraakt is op den stand van de wetenschap. Want ten slotte zijn de positieve ontdekkingen, welke ons door bronnenonderzoek en studie worden bezorgd, in den regel noch talrijk, noch doorslag gevend. Deze behoefte is vooral gefundeerd in de hoop, dat elk nieuw geslacht heeft zijn eigen denkbeelden en inzichten, zijn eigen voorliefden terug te vinden in het beeld, dat van een kunsthistorische periode wordt opgehangen.

Alle 20, 30 jaar zijn de bakens verzet. Wat de waarden betreft, wordt het accent verlegd; wat het geschiedkundig verband aangaat, wordt dit anders ingezien. En is 't niet prachtig dat het nageslacht telkens anders oordeelt over de kunstenaars uit een voorbije periode dan dezen die er persoonlijk mede omgingen, toen zij nog levend waren, dan de nakomelingen, die er onmiddellijk op volgden? Het licht, dat men ‘de zon der dooden’ heeft geheeten, werpt heel andere stralenbundels op de meesters uit het verleden; enkelen, die in de duisternis waren gebleven, veronachtzaamd, worden plots in den gouden schijn der glorie op het voorplan geschoven, terwijl anderen, die gedurende hun bestaan het beste van den roem en den bijval, zooals door de tijdgenooten bedeeld, in beslag hadden genomen (ten rechte of ten onrechte, daar gaat 't voorloopig niet om) onverbiddelijk in de schaduw worden gedrongen en naar het achterplan verwezen. Zoo wil het de wet der rechtvaardigheid. Niet van de absolute, welke niet bestaat, maar van de betrekkelijke rechtvaardigheid, welke deze is van een nageslacht, dat met eigen oogen het verleden bekijkt,

van uit zijn standpunt, met zijn liefde en zijn haat. 't Is het lot van elke balans **voorloopig** te zijn: de door ons opgemaakte zal 't zijn in dezelfde mate als de door de tot een vroegere generatie behoorende geschiedschrijvers en esthetici samengestelde, waarmede wij 't niet eens meer kunnen zijn. Heel waarschijnlijk zal een volgende generatie weer anders oordeelen dan wij - althans over bepaalde vraagstukken - en zal zij, op haar beurt, tot een waardeherziening besluiten, even zelfstandig als deze waartoe wij waren overgegaan. En 't is best zoo... Enkele typen zullen blijven uitsteken, waarvan het belang, na al die opeenvolgende toetsingen, des te opvallender zal zijn, en des te constanter in wat we de 'geschiedenis' heeten. Waarbij dient overwogen dat het vaak in verband is met onze huidige sensibiliteit, met onze persoonlijkste denk- en gevoelswij-zen, met de ontwikkeling der levende kunst, dat we bij meesters uit een vroeger tijdperk zooveel ontdekken, dat aan de aandacht der vorige generaties was ontgaan, dat we den nadruk kunnen leggen op eigenaardigheden, waarmede hun tijdgenooten minder waren ingenomen, dat we worden getroffen door kwaliteiten, waarvoor onze voorgangers minder ontvankelijk bleken te zijn. Ten slotte komen zekere meesters uit het verleden nu zooveel dichter bij ons te staan, verwijderen anderen onder hen zich uit onze gevoelssfeer. De vooraanstaande plaats welke wij tegenwoordig b.v. aan een Jeroen Bosch toekennen, zal wel ten deele moeten worden toegeschreven aan alles wat we in zijn werk hebben ontgonnen - ik wil zelfs toegeven: er zelven in hebben gelegd - als een gevolg van de aanbrengsten eener kunstbeweging als het expressionnisme. Van dit standpunt bekeken, heeft het werk van een modernen schilder als Frits van den Berghe wellicht meer bijgedragen tot het beter begrijpen en waardeeren van Bosch dan alle overwegingen van kunsthistorischen aard. En zoo we bezig zijn aan den zoo lang miskenden Jan van Hemessen een eereplaats in te ruimen, zal zulks voorzeker verband houden met de ons door het surrealisme geopende horizonten; wellicht zal eerlang een werk als dat van Paul Delvaux de beste inleiding zijn tot het oeuvre van dezen door de meeste kunsthistorici verwaarloosden, in zijn tijd eenigen fantast, onze weerwraak op veel onbegrip.

Enkel terloops wil ik wijzen op de vruchtbare wisselwerking, welke in dit opzicht voor den kunstliefhebber tusschen heden en heeft gadegeslagen, er de vormen- en kleurentaal van verwerkt, is zijn oog ook tegenover de scheppingen van zijn tijd gevoezijn oog ook ten opzichte van de scheppingen van zijn tijd gevoeliger geworden; omgekeerd, laat de bij de modernen opgedane scholing hem toe een meer begrijpenden blik op zekere kunstwerken uit een vroeger tijdperk te werpen. Door de eene voorgelicht, vat hij des te beter de andere; in voeling met alle breidt zijn

begripsvermogen zich steeds uit, schiet zijn plastische zin dieper wortel.

Mochten latere, na onzen dood toegepaste criteria dan weer tot gevolg hebben de mate van waardeering, welke wij thans aan meesters als b.v. de twee genoemde toekennen, als eenigszins overdreven te doen doorgaan, iets zal de ‘geschiedenis’ in elk geval hebben gewonnen bij het door ons met overtuiging verdedigd standpunt: om onze bewondering te motiveeren, zullen we argumenten hebben ingeroepen, en indrukken weerspiegeld, waarmede onze nakomelingen zullen doen wat 't hun zal lusten, maar die ze nooit meer ongedaan zullen kunnen maken. Misschien zullen deze tijdelijk iets van hun kracht inboeten, vroeg of laat zullen ze worden opgediept en zullen ze dan weer voor een volgende generatie tot uitgangspunt van een nieuw onderzoek dienen; niet onwaarschijnlijk mag 't heeten dat, bij den omslag van den cyclus, onze inzichten meer aanhangers zullen vinden dan ze bestrijders zullen hebben geteld.

Waarmede ik tot de slotsom kom, dat men, onder voorwendsel aan ‘objectieve geschiedschrijving’ te doen - alle geschiedschrijving in zake kunst uiteraard dóór en dóór subjectief zijnde - niet moet aarzelen zekere oordeelvellingen te verbreken, zekere rangorden onderste boven te keeren, zelfs wanneer deze ‘vast’ schijnen te staan, noch nalaten het standpunt van zijn eigen tijd in te nemen, met al het goed en het kwaad dat men daarover kan denken.

Om tot de ‘Geschiedenis van de Vlaamsche Schilderkunst’ terug te keeren, heb ik den indruk dat bij het opzet te veel geofferd is aan de ‘grooten’, ten koste van de minder grooten. Ik wil niet eens bij het bezwaar stil staan, dat juist die ‘grooten’, over dewelken doorgaans een rijkere literatuur bestaat, bij allen bekend zijnde, terwijl figuren van minderen omvang enkel bij specialisten of ‘connoisseurs’ ingang gevonden hebben, een meer populaire geschiedenis als deze er, van de meet af, veel van haar opleidende beteekenis bij inboet, wanneer daarin voortdurend op de meest beroemden heel de zwaartekracht wordt gelegd en de andere, minder befaamde meesters in een hoekje worden geduwd. Veel erger mag 't heeten dat het beeld zelf er onder lijdt, te vele leemten vertoont, te weinig evenwicht heeft.

Tevens mag de hoop uitgesproken dat bij den herdruk, welken wij van nu af met belangstelling te gemoet zien, aan een andere tekortkoming zal worden verholpen, nl. wat de illustratie betreft; zelfs in de breedvoeriger opgevatte hoofdstukken is deze doorgaans te schaarsch (de meeste clichés, ofschoon goed, zijn bovendien van heel klein formaat, en we missen noode reproducties van minder befaamde meesters, alsmede van fragmenten en

details van meer bekende werken); in de laatste, in vogelvlucht overblikte, ontbreekt ze geheel en al. Zoo wordt heel de bouwkunst van de 19e eeuw gerepresenteerd door één cliché (den voorgevel van het universiteitsgebouw te Gent), heel de schilderkunst door twee afbeeldingen (één doek van Nicaise De Keyser en één van Emiel Claus); geen enkel beeldhouwwerk wordt gereproduceerd. Een onverantwoordelijke selectie, men zal het toegeven.

Nu ik mijn gemoed heb gelucht van de drie groote bezwaren die ik tegen dit werk in te brengen heb, kan ik met des te meer genoegen tot de systematische bespreking van de voornaamste hoofdstukken overgaan.

De derde afdeeling is over het eerste en het tweede boekdeel gesplitst: ‘de Tijd van overgang en expansie’ maakt deel uit van het eerste, voor de periode vóór de rebellie, van het tweede, voor deze ná de rebellie, de opstand der Nederlanden dus als het scharnier tusschen de twee periodes beschouwd zijnde. Reeds in de eerste regels van haar bijdrage licht Dr Juliana Gabriels deze opvatting toe. Bijna alle kunstenaars waren 'tzij op religieus, 'tzij op nationaal terrein in den opstand betrokken. Daarvan is vanzelfsprekend een sterke invloed op hun werk uitgegaan, te meer daar de Hervorming op zich voor de kunst een ware ramp was. Bovendien moesten de meesten onzer kunstenaars rond 1568 de wijk nemen; velen trokken de Schelde en de Maas over, naar het Noorden, anderen verspreidden zich over Europa en moesten in ballingschap leven, wat niet weinig bijdroeg tot het verhoogen van de wederzijdsche beïnvloeding.

In deze periode treffen we onder de schilders allereerst de Romanisten aan. In het laatste derde van de 16e eeuw zijn deze bijna allen leerlingen van Frans Floris. Met welgevallen staat Dr Gabriels bij Maarten de Vos stil; minder ingenomen is ze met Lukas de Heere, Frans Pourbus de Oude, de gebroeders Francken, Dionys Calvaert, al ontzegt ze ook dezen haar gulle sympathie niet. Daarna behandelt ze de Manieristen van het tweede geslacht, in 't bezonder over Bartholomeus Spranger uitweidend, ook in mindere mate over Jeroom Francken en Carel van Mander. Haar conclusie is, dat al deze Manieristen, tusschen twee tegenovergestelde wereldopvattingen schommelend, tusschen twee inspiraties, de aangeboren: de Nederlandsche en de aangeleerde: de Italiaansche, deze drangen niet tot een harmonieus geheel vermochten te versmelten. Deze taak was aan de 17e eeuw voorbehouden, in hoofdzaak aan Rubens. Nochtans is hun kunsthistorische beteekenis geweldig, want ze hebben den weg gebaand naar den wordenden Barok. Niet de Romanisten, besluit de schrijfster, mogen als de onmiddellijke voorloopers van den Vlaamschen Barok be-

groet, maar de Manieristen, en onder dezen vooral de hypermanierist Jeroom Francken.

In een ander hoofdstuk bespreekt Dr Gabriels de beeldhouwkunst in de tweede helft der 16e eeuw. De inluider van de grotes-kenrichting, door hem uit Italië geïmporteerd, is Cornelis Floris, maar deze verwierp de aanvankelijk door hem voorgestane opvatting, op het oogenblik dat Pieter Coecke, na steeds de voorstander van een meer klassieke opvatting te zijn geweest, er toe overging. Meer autochtone kunst levert Cornelis de Vriendt, wiens werk met warme genegenheid en helder inzicht wordt toegelicht. Ook Jacques Jonghelinckx en Alexander Colijns houden den roem onzer kunst hoog en vinden in Dr Gabriels een overtuigde bewonderaarster.

Over de graveerkunst in de 16e eeuw komt Dr L. Lebeer aan het woord, in een zeer volledige en flink gedocumenteerde bijdrage.

Voortreffelijk als steeds is Prof. Leurs' hoofdstuk over de Bouwkunst der Hoog- en Laat-Renaissance. Hij behandelt ook, in samenwerking met Dr H. Nicaise, enkele der sierkunsten: het glas, het plateel en het metaal.

De volgende afdeeling is getiteld ‘De tweede Bloeiperiode’ (de andere werd in het eerste deel besproken, zijnde deze van de Primitieven, in de 14e en 15e eeuw). Een heel lang, maar van het begin tot het einde even schrander en gevoelig stuk wordt door Prof. Arthur Cornette aan Rubens gewijd, een van de gedegenste essais die over den veel besproken meester werden geschreven.

Over Rubens' tijdgenooten en leerlingen brengt Dr Jozef Muls het zijne bij: Antoon van Dyck neemt in deze uiteenzetting heel wat meer aandacht in beslag dan Jacob Jordaens, en Frans Snijders meer dan Jan Fijt, een waardeering waarmede ik mij niet kan vereenigen, maar die ik mij wel zal wachten op persoonlijke gronden te beknibbelen. Cornelis de Vos' beteekenis komt goed tot haar recht, maar deze van Jan Siberechts wordt m.i. eens te meer onderschat.

Uitstekend ook is de bij dit hoofdstuk aansluitende studie van Dr Juliana Gabriels over de Beeldhouwkunst in de 17e eeuw, waarbij over den Vlaamschen Barok de meest diepzinnige beschouwingen ten beste worden gegeven; de Duquesnoy's en de Quellien's overvleugelen echter in deze bijdrage Lucas Faidherbe, meer dan deze 't verdient.

Prof. Leurs zet zijn geschiedenis van de Vlaamsche bouwkunst voort, in zijn opstel over de na-Gothiek, de opkomst van den Zuidnederlandschen Barok, de ontplooiing van den Barok ten onzent in de kerkelijke en de burgerlijke architectuur.

De vijfde afdeeling wordt ons als ‘De deemstering’ voorgeschoteld. Na den bloei, het verval...

De Rococo dringt in Vlaanderen binnen of wordt door Vlamingen in het buitenland, o.m. in Beieren, tot in Frankrijk toe, gediend. Ik deel Dr Gabriels' bewondering voor Guillelmus Kerrickx, zoo teer en subtiel, zoo fijnzinnig-sceptisch. Zelfs voor Michiel Vervoort en Theodoor Verhaeghen breekt deze goedge-stemde geschiedschrijfster niet zonder reden een lans; wat mij betreft, voel ik veel minder voor de beelden van Laurent Delvaux en Jacques Verberkt, doch ook over deze uitlatingen van persoonlijken smaak valt hier niet te redetwisten. Hoofdzaak is dat de schrijfster haar stof volledig onder de knie heeft.

Prof. Paul de Keyser staat heel billijk tegenover de schilderkunst van de 18e eeuw. Hij overschat ze stellig niet, maar kleineert ze evenmin opzettelijk. Haar kunsthistorische beteekenis wordt in verband met verleden en toekomst, genoeglijk toegelicht.

Waarna Dr Lebeer zijn overzicht van de graveerkunst voortzet en de beste plaatsnijders uit de 17e en de 18e eeuw bespreekt, Dr Marthe Crick-Kuntziger over de sierkunsten in beide eeuwen rake waarheden zegt en Prof. Stan Leurs zijn geschiedenis van de architectuur besluit met een begripsomschrijving en een waardebepaling van de klassicistische bouwkunst in de 18e eeuw.

Volgt, tot slot, de zesde afdeeling ‘De kunst der 19e eeuw, van Klassicisme tot Impressionnisme’, waarvoor op Dr A. Stubbe beroep is gedaan; niet zonder aarzelen heeft deze er in toegestemd de nog beschikbare, bijna nietige ruimte, enkele bladzijden, met een overzicht van heel de Vlaamsche kunstactiviteit in de 19e eeuw te vullen. Aan een definieering van al de kunststijlen en gevoels-normen, van de Romantiek tot het Symbolisme, heeft de beklagenswaardige auteur niet eens mogen denken. Toch komen in deze bijdrage zeer interessante algemeene beschouwingen voor, synthetisch en expressief verwoord, waarbij de schrijver - en hij weze er voor gezegend! - het wijzer heeft geoordeeld enkele richtlijnen te trekken dan in een eindelooze opsomming van namen te vervallen.

Tot levendige spijt van velen wordt geen woord gerept over de hedendaagsche kunst, deze van de 20e eeuw, over de verdere, zoo schitterende ontwikkeling van onze schilder- en beeldhouwkunst, ook van onze bouwkunst in onzen eigen tijd. Tegenover dezen groei kan nochtans van nu af aan een kunsthistorisch standpunt worden ingenomen, vooral wanneer men meer de geestesstroomingen en de stijlstrevingen nagaat dan de individueele prestaties van allerlei nog levende meesters. Ook aan deze principieele, zeer betreurenswaardige leemte dient in een volgenden druk verholpen.

Zooals ze voor ons ligt, hoe onvolkomen ook, is de ‘Geschiedenis van de Vlaamsche Kunst’ een werk van groote waarde en

beteekenis, waarop onze literatuur fier mag zijn. ‘Een proef’, heette Prof. Leurs deze onderneming, in zijn ‘Woord vooraf’; we kunnen thans bevestigen: een grootendeels geslaagde proef, meer dan een begin, meer dan een poging. Van de actieve kracht van onze hedendaagsche historiografie wordt even duidelijk het bewijs geleverd als van de grootheid, de verscheidenheid, de oorspronkelijkheid van onze kunst zelf.

***

Bij mijn twee vorige recensies van de ‘Geschiedenis van de Vlaamsche Kunst’, heb ik van de gelegenheid gebruik gemaakt - daar de meeste medewerkers van dit standaardwerk tot het personeel der Gentsche Universiteit behooren - om ook de **Gentsche Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis** te bespreken, welke van het ‘Hooger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde’ onzer Alma Mater uitgaan. Op de eerste drie deelen werd alsdan gewezen. Thans zijn ook deel IV (1937) en deel V (1938) verschenen[3].

Als eerste bijdrage in het Jaarboek 1937 komt voor een studie van Prof. Max J. Friedländer over ‘Ein Vlämischer Portraitmaler in England’. Het gaat over een nog onbekenden Vlaamschen portretschilder, door den schrijver ‘der Englische Nachfolger G. Davids’ gedoopt, schepper o.m. van een conterfeitsel van Charles Brandon, Hertog van Suffolk, rond 1530 ontstaan, en aan wien Friedländer meent nog verschillende andere, in Engelsch bezit zijnde portretten te mogen toeschrijven.

Prof. Speleers zet zijn studie over ‘Egyptische Oudheidkunde en Bepalingsteekens in de pyramidentexten’ voort (3de deel); Dr Br Libertus zijn verhandeling over Lucas Faydherbe (eveneens 3de deel), welke inmiddels volledig in boekvorm is verschenen en hier werd gerecenseerd[4].

Van Prof. D. Roggen is opgenomen een uitvoerig opstel over ‘De portaalsculpturen van Champmol’, waarin de beeldhouwwerkken van het portaal der Kartuizerkerk te Dijon worden besproken. Door Drouet de Dammartin, den Franschen bouwmeester door Philips den Stoute als meester van de bouwwerken te Champmol aangesteld, werd aan Klaas Sluter opdracht verleend de beeldhouwwerken uit te voeren; deze moest o.m. zorgen voor de noodige medewerkers; opvallend is dat hij vooral op Brusselsche beeldhouwers beroep deed, wier werk hij tijdens zijn verblijf in deze stad had kunnen waardeeren. Al de beeldhouwwerken zijn in Sluter's

(3) De Sikkel, Antwerpen.
(4) Cfr. De Vlaamsche Gids, October 1939.

atelier vervaardigd, zoowel de decoratieve gedeelten (baldakijnen, consoles enz.) als de eigenlijke beelden. Deze zijn: het beeld van de Heilige Maagd, de beelden van de twee beschermheiligen H. Joannes en H. Catherina, de beelden van Margareta van Vlaanderen en van Philips den Stoute. Prof. Roggen begroet vooral in de portretten van de twee prinsen baanbrekend werk voor de gansche 15e-eeuwsche portretkunst in het Noorden. Sluter's nieuwe opvatting van de figuur, zijn stoute conceptie van het beeld, van het volledig natuurgetrouw weergeven van het lichaam en van het eigen karakter der personages, wier zieleleven niet alleen wordt uitgedrukt, doch houding en gebaar van het beeld bepaalt, bereikt in deze oudste bewaard gebleven creatie van den meester, van den aanvang aan, een hoogtepunt

Volgen belangrijke archiefstukken: de rekeningen betreffende het atelier van Klaas Sluter.

In het vijfde Jaarboek (1938) haalt Prof. Roggen andermaal het leeuwenaandeel weg. Eerst publiceert hij een studie over den beeldhouwer Guyot de Beaugrant, een in onze gewesten werkzaam kunstenaar, waarschijnlijk een Franschman, die, naast Meyt en Mone, voor Margareta van Oostenrijk verschillende belangrijke opdrachten heeft uitgevoerd, o.m. het mausoleum in herinnering aan haar broeder, Frans van Oostenrijk, op te richten in de Coudenbergkerk te Brussel, en die ook aan den schoorsteen van het Vrije van Brugge, tot het verwezenlijken van het patroon van Lanceloot Blondeel, medewerkte.

Daarna levert Prof. Roggen een bijdrage over ‘Gentsche Beeldhouwkunst der XIVe en der XVe eeuw’, o.m. over Jan I de Meyere, Jan II de Meyere, Hugo Goethals.

De bekende schilderijenhersteller J. van der Veken verrijkt het vijfde deel met een opstel ‘Experimenten met betrekking tot de Van Eyck-techniek.’

In Prof. P. De Keyser's ‘Bijdrage tot de iconografie van de Reinaert’ wordt uitgeweid over de verdwenen miniaturen van het Brusselsche handschrift van ‘Reinaerts Historie’, het eenige volledige handschrift van de avonturen van Reinaert de Vos, zooals een Vlaandersch dichter van de 14e eeuw, in navolging van het 13e eeuwsche dierenepos, het beroemde verhaal meende te moeten voltooien.

J. Duverger en M.J. Onghena handelen over den vermaarden Antwerpschen beeldhouwer Willem van den Broecke, alias Guilielmus Paladanus (geb. 1530 te Mechelen, overleden 1579 of 1580 te Antwerpen).

Louis Lebeer en Jan Grauls leveren een bijdrage over ‘Het hooi en de hooiwagen in de beeldende kunsten’. Dr Lebeer oppert enkele gissingen over de identiteit van den meester, die verscheide-

ne door hem gegraveerde of geëtste prenten onderteekende met het H monogram FB, en van een paar verwanten van dezen monogrammist; inz. staat hij stil bij de ets ‘A1 Hoy’, uitgegeven door den Antwerpschen prentenhandelaar Bartholomeus de Mompere (over wien bij deze gelegenheid enkele boeiende mededeelingen worden verstrekt) en die door den auteur aan Frans Hoyenberg wordt toegeschreven, door hem met den geheimzinnigen monogrammist vereenzelvigd; in deze ets ontdekt hij een der kostbaarste documenten, die rechtstreeks aanleunen bij Hieronyrnus Bosch' ‘Hooiwagen’; andere prenten worden nagewezen, waarin het hooi-motief zinnebeeldig uitgewerkt is. Waarna Dr Grauls de taalkundige en figuurlijke interpretatie van het hooi en den hooiwagen ontraadselt; een buitengewoon interessante poging tot het taalkundig en cultuurhistorisch situeeren van het meesterstuk van Bosch en van de door de Mompere uitgegeven ets.

Als volgende studie komt in den bundel voor een opstel van Elza Foncke over ‘Hieronymus van Busleyden, zijn paleis te Mechelen, de collecties en muurschilderingen aldaar voorhanden’; beroemd als stichter van het Drie Talen College aan de Universiteit te Leuven, ons vooral bekend door de verzen, waarin zekere van zijn vrienden, o.m. Thomas Morus, Erasmus en Janus Secundus, zijn lof aanhieven, was Busleiden een vermaard jurist, wiens doorzicht in politieke aangelegenheden men aan hoogerhand naar waarde schatte, zoodat hij als gezant, in dienst van zijn vorst, naar verschillende hoven reisde; in zijn huis verzamelde hij munten, muziekinstrumenten, boeken, handschriften, tapijten, schilderijen enz., al is mej. Foncke van meening dat men Busleiden als maecenas van de kunstenaars van zijn tijd niet al te hoog heeft te roemen; slechts één schilderstuk van groote waarde kwam in zijn verzameling voor: een H. Maagd van Hugo van der Goes. Wat de fresco's betreft, die zekere kamers van zijn hof versierden, blijven daar thans nog maar twee van over, trouwens zeer geschonden, welke door Mej. Foncke aan Bernard van Orley worden toegeschreven.

J.G. de Brouwere levert de laatste bijdrage: een korte uiteenzetting over ‘Een verlucht getijdenboek te Oudenaarde’, thans bij de Bernhardijner zusters berustend, waarschijnlijk uit een Dominikaner abdij afkomstig, in 1813 aan de toenmalige priorissa van het klooster door den bisschop van Gent, Prins van Broglie, als blijk van hooge waardeering geschonken. De auteur van het artikel loopt niet heel hoog op, noch met de waarde van de miniaturen, die hij aan een tijdgenoot van Willem Vrelant toeschrijft, noch met de oorspronkelijkheid ervan, de Uren van Turijn en van Milaan bijna slaafs als voorbeeld gevolgd geweest zijnde.

Zoo bieden deze twee jaarboeken van het Gentsch Kunsthistorisch Instituut weer een groote verscheidenheid van voortreffelijke studies, geschreven door professoren, studenten en medewerkers van buiten, welke onze Vlaamsche kunstgeschiedschrijving alle eer aandoen. Indien ooit het nut van het bestaan eener Vlaamsche Universiteit ernstig in twijfel ware kunnen getrokken worden, zouden bijdragen als deze volstaan om te doen uitschijnen wat onze cultuur gewonnen heeft bij het bestaan, naast de andere faculteiten en instituten, van deze eene Hoogere School voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde, en wat ook de internationale cultuur er reeds aan te danken heeft.

A.D.R.

Kroniek van het proza

Van Gerard Walschap, wiens zeer persoonlijken, sterken, maar niet erg katholieken roman ‘Sibylle’ we voor enkele maanden met groote waardeering bespraken, verscheen een nieuw boek, **Het Kind** (Uitg. Nijgh & van Ditmar, Rotterdam), terwijl het allernieuwste, ‘Houtekiet’, al in aantocht bleek. Walschap staat in Vlaanderen zoowat in het brandpunt der belangstelling, én om den hem eigen, soms rauwen, maar steeds plastischen, ‘hoorbaren’ verteltrant én inzonderheid om den inhoud, die telkens rijk gevuld is en stof biedt voor zeer verscheiden kommentaar. Het werk ‘Het Kind’ heeft zeker dezelfde kenmerken. Het verhaal vangt aan in het gehucht van zeven huizen, waar Mans en Dolfken, Henriken's pleegouders, woonachtig zijn en de herberg ‘In het land van Waas’, - bij Jef Peleman, den vader van Irma, die eenmaal met Henriken te doen krijgt, - zoowat alle menschjes en nieuwtjes samenbrengt, maar groeit uit naar Leuven en Brussel, van zoodra Henriken Henri is geworden en naar zijn toekomst, een toekomst van avonturen, zoekt. Wel wordt hij die één voor één beu, wanneer de eerste aardigheid er van af is, maar tot die avonturen behoort dan toch Henri's korte betrekking met Irma, en deze zal het zijn, - met het kind, dat hij bij haar verwekt heeft, - die hem ten slotte niet meer los wil laten. ‘Ten slotte’ alleen; want die betrekking met haar gevolg bezorgt de gulhartige dikke Mans een beroerte, jaagt Dolfken meer dan noodig naar de herberg, schakelt Irma uit bij alle familie en kennissen en drijft Henri zelf op den dool naar overal, met de illuzie dat ieder avontuur een oplossing en wellicht de uiteindelijke rust zal brengen. Natuurlijk komt hier weer een geestelijke bij te pas, als aanleiding tot allerlei geredetwist over geloof en godsdienst, maar die geestelijke is ditmaal een zeer sympathieke jeugdvriend, Bernard, die uit naam van zijn roeping en zijn persoonlijk vertrouwen niet nalaten zal bemiddelend en zoo mogelijk verzoenend op te treden. Die verzoening, - of juister, die rust na oververzadiging aan politiek, aan financie, aan vrouwen, - kómt er dan ook, al is het niet zeker, dat de geestelijke er rechtstreeks heeft toe bijgedragen. Walschap's verteltrant is soms rauw, zegden we; we denken o.a. aan zekere vloekmanie en aan een paar meer dan realistische bizonderheidjes, die het geheel geen

typische waarde blijken bij te zetten. Ook inzake den inhoud, meenen we, zal wel op zekere opzettelijkheid gewezen worden; want ons zelf al b.v. deed het systematisch afgeven op godsdiens-tige kwesties en het in zoo maar alle opzichten uitdagend wangedrag van den ‘held’ Henri meer als een tot het uiterste gedreven cynisme dan als een mogelijk aanvaardbaar verschijnsel aan,... en we hebben er ons alleen maar over heen gezet, doordien de schrijver zoo verbluffend goed vertellen en zoo persoonlijk, zoo soms ondeugend als niet één dialogeeren kan. Indien het werk zeker niet ‘Sibylle’ in de schaduw stelt, blijft ‘Het Kind’ ten volle Walschap waardig, al verlangen we er toch wel naar, aan de hand van zoo'n raken, humoristischen opmerker eens meer doodgewone, alledaags hartelijke menschen, als Mans en Dolfken, te ontmoeten.

Inmiddels is reeds het niéuwste boek van Walschap, Houtckict (Uitg. Nijgh & van Ditmar, Rotterdam) van de pers gekomen. Indien we bij vorig werk van rauwheid gewaagden, heeft ‘Houtekiet’ daar niet willen voor onderdoen, en die rauwheid geldt dan meer den inhoud in het algemeen dan zekere details van sexueel sterk opgedreven naturalisme. Het boek zou, net als het beroemde, met den Nobelprijs bekroonde werk van Knut Hamsun,‘Hoe het groeide’ kunnen heeten en heeft er, naar gebeurtenissen en personages, en ook naar de rauwheid, genoeg gemeens mee, om ons tot een vergelijking aan te zetten. Maar we houden het bij ‘Houtekiet’ en herkennen dan in hem den oermensch, die op een dor stuk heide, naar Walschap's eigen woorden, ‘een gemeenschap’ vestigt, ‘vrij van ouderwetsche bazen en tyrannij, trotsch, nieuw, ondernemend, oorspronkelijk, rijk’, en dit samen met Baert, die ruimer nog dan hij begaafd is met handelsgeest. Alleen, Baert mist, nàást dien geest, den sexueelen drang naar de vrouw, naar liefde, naar voortplanting, die een man als zijn vriend Houtekiet eigen is,... en het zal dan déze zijn, die in eigen huis bij Lien, in Baert's huis bij Iphigénie en ook elders een heelen zwerm kinderen verwekt, tot lateren gerieve van de gemeenschap. Houtekiet schaamt zich daar trouwens niet over, zooals hij zich over niets anders zal schamen; hij is pretentieloos, de man van den aanpak, van de dââd, die voor niets terugdeinst, en daarom zoowat het gevreesde, maar tevens erkende en door velen geprezen hoofd van den stam wordt. Alleen, zoo vrijgevochten als allen zich in de nieuwe gemeenschap schenen te voelen, zoo heimelijk drong daar, langs het hart en den kommer der vrouwen, de behoefte aan ‘normale’ verhoudingen binnen: de gemeenschap kreeg een kerkhof waar men behoorlijk begraven kon worden, een kleine kerk ten dienste van mogelijke geloovigen, en beleefde het ook, dat de een na den ander zijn vrije samenleven omzette in een huwelijk in regel. Houtekiet heeft zich schijnbaar

bij dat alles neergelegd, maar ten slotte ontvlùcht hij zijn eigen wereldje en doolt doelloos rond, om alleen nog ter wille van zijn kinderen... en van één enkele échte liefde, - die voor Iphigénie, -naar zijn gemeenschap weer te keeren. De personages Houtekiet en Baert, als scheppers van de nieuwe orde, in opstand tegen het knellend gezag van den kasteelheer, den rentmeester en den dorpspastoor, worden door Walschap met extra vaste, meesterlijke hand geteekend; en vooral Houtekiet is één granieten brok karakter en durf geworden. Tusschen hen in verschijnt Iphigénie als van alle vrouwen in het boek de meest aanhankelijke en ook de eenige, die Houtekiet gebonden houdt. En boven allen uit, al heeft hij er den uiterlijken schijn niet van, rijst de figuur van een zg. 'wilden' pastoor, in zijn rauwe, heerlijke rondborstigheid geknipt voor de nieuwe gemeenschap, maar geknipt eveneens om ze juist daardoor te winnen voor geloof en kerk. We hebben één groote aanmerking te maken, over den boùw van den roman: we kunnen het namelijk niet aanvaarden, dat nergens in de eerste helft van het boek van éénige ernstige bekommering om zielezaken sprake is... en dan plóts de heele reeks vragen opdaagt, waar het geloof bij te pas komt. We meenen: óf het werk had zijn bekroning moeten krijgen in den volledigen, wéreldlijken uitbouw van de vrijgevochten gemeenschap, óf we hadden die gemeenschap, al ware het in maar een pààr personages, van stonden aan moeten zien opgroeien naar haar 'geestelijke', ofschoon dan toch nog weinig diepgaande behoeften. Nu, aan die behoeften werd dan toch gehoor verleend; en het schonk den schrijver de gelegenheid, zijn roman met een overzichtelijk, héérlijk hoofdstuk te eindigen.

Arthur van Schendel bracht ons weer, als nieuwe verpoozing tusschen zijn romans, een bundel korte verhalen, dien hij **Anders en eender** gedoopt heeft (Uitg. L.J.C. Boucher, Den Haag). Die verhalen, tellend ieder nauwelijks een tiental bladzijden, ontleenen hun inhoud hoofdzakelijk aan een sprookjesachtige en in bijkomende orde aan de werkelijke wereld. Ze hebben geen onderling verband, tenzij dit ééne: dat, hoe los ze ook van elkander staan, ze als zoovele verschillend geslepen facetten blijken van den mensch en dezes verhouding tot den medemensch,... en dit twééde: dat ze alle even rustig en eenvoudig móói gesteld zijn, oningewikkeld als inhoud en vorm, maar soms rijk aan onuitgesproken moraal. Van de vijf en twintig verhalen, in den bundel opgenomen, hoeft niet een enkel om zijn zoogenaamd mindere beteekenis uitgeschakeld; maar anderzijds zijn er een aantal, een behóórlijk aantal, die louter poëzie en schoonheid kunnen heeten, als 'De aardworm en de oorzaak', 'De tevreden burger', 'De khalief en de schaker', 'De laatste der renteniers' en 'De neger plaatsvervanger'. En van die poëzie, met haar soms diep menschelijken, maar nooit vlijmenden achtergrond aan waarheid, kan men getuigen, dat ze heel dicht bij Andersen en Ewald staat, toen die hun sprookjes voor volwassenen schreven; want als zij beiden brengt Van Schendel hier den stil monkelenden humor aan het woord, die zoo graag de ijdelheid en de eigenwijsheid in het ootje neemt.

Arthur van Schendel's verpoozing was echter nauwelijks geëindigd, of daar kwam reeds de volgende, nieuwe roman aan de beurt, nl. **De zeven tuinen** (Uitg. J.M. Meulenhoff, Amsterdam). De in den titel bedoelde tuinen zijn eigenlijk de zeven deelen van een enkel groot buitengoed, dat eenmaal ook één eigenaar had, maar thans bewoond wordt door de hoofdfamilie, ten huize Blan-kendaal, en door verscheidene verwanten. En het verhaal dan, dat slechts tegen het slot zijn echte verwikkeling krijgt, behandelt de verhouding tusschen de oude, maar vooral tusschen de jónge menschen in de verschillende 'tuinen'; die menschen zijn talrijk, hebben met elkaar soms erg onrechtstreeksche betrekkingen, maar tamelijk spoedig merkt de lezer, dat het in hoofdzaak om de levens- en lotsbestemming gaat van Reinier en Jacob, twee broers uit de zg. hoofdfamilie, en een paar meisjes daarbuiten, Livia en Klara. Nu dan, de inhoud op zichzelf, in zoover het de voorbereiding tot de verwikkeling... en het uiteindelijk drama, - Reinier's moord op Livia en Jacob. - betreft, heeft heel wat minder belang en beteekenis dan de atmosfeer, waarin het gebeuren voortgang maakt, en dan de wijze, waarop die atmosfeer wordt aangebracht. Die wijze?... Het is het midden in de handeling plaatsen, - als faktor, die alles samenbindt, - van het dienstpersoneel der 'tuinen', den tuinbaas en de allerhande knechts, die de vele personages kennen, ieder van hun zijde, en de meesten al vele jaren hebben waargenomen. Die atmosfeer?... Het zijn de boomen, de planten, de lanen, de vijvers, de vogels, de luchten, de seizoenen, met hun verhouding tot de menschen en met hun invloed, soms hun fatàlen invloed, op hun daden. Want hoezeer we belangstellend en tusschenbei beangstigd het uitgroeien volgen van de jongelui en het reageeren van de ouderen, we zien dat vooràl in het raam van hun omgeving, - een omgeving, die meestal één spel van kleuren en van klanken blijkt te zijn. Dit, om gedeeltelijk de kritiek te ontzenuwen, die wat gemakkelijk van een te traag tempo of een tekort aan handeling zou gewagen. Wat dan de eigenlijke hoofdpersonen betreft: ze staan in het teeken van hun zeer verschillende geaardheid en aanleg,... maar het boek zou niet van den Van Schendel uit de jongste jaren zijn, indien ze niet ieder den weg van hun eigen, onafwendbare lotsbestemming volgden en niet alles, - natuur als menschen, - medewerkten om hun die lotsbe-

stemming te verzekeren. Het fatààlst valt deze uit voor Reinier, Jacob en Livia, maar inzonderheid voor den jongen man Reinier, die reeds als kind de minderwaardigheid en de minachting op zich wegen voelde; en ze wordt onbewust, maar zeker, in de hand gewerkt door de zeer bejaarde eigenares van een der tuinen, die 'weet' dat een oud noodlot zich aan iemand, en wel aan een der jongelui, voltrekken moet,... en door een zekeren Fideel, een een-zaat, dien men alleen een zonderling zou heeten, indien hij niet overal aanwezig was als een schaduw en niet vooral Reinier zijn sombere aandacht gunde. Heel het boek is, tot in de fatale ontknooping toe, één rustig afgewogen vertellen, - zóó rustig, dat men er soms tusschenuit wilde komen om dien Fideel, dien Reinier of een paar anderen eens de huid vol te schelden en zoodoende het onheil af te wenden. Maar Van Schendel is... Van Schendel, en ten slotte onderwérpt men zich, met het bewustzijn dat dit afgewogen, ongekunsteld móóie vertellen een van zijn groote persoonlijke gaven is.

Van Anne de Vries, den auteur van het populair geworden 'Bártje', dat we voor een drietal jaren in dit tijdschrift bij zijn ietwat lossen samenhang van harte loven konden om den zeer sympathieken jongen hoofdpersoon en om het onbedrieglijk Dréntsch milieu, waarin hij te leven bleek, lazen we het nieuwe boek **Hilde** (Uitg. G.F. Callenbach, Nijkerk), dat niét een heel of half vervolg is op het andere, maar kennelijk in een armoedigen uithoek van hetzelfde Drentsche speelt, met zijn diep ingegroeide, konservatieve zeden en met de botsing, de fatàle botsing, wanneer één mensch, - in casu de hoofdpersoon Hilde (of Hillechien), dochter van Hilbert en Femmechien, - daartegen in opstand komt. De zakelijke inhoud is zeer eenvoudig. Hilde, die een kind verwacht van een weistellenden boerenzoon, weigert, om diens hooghartigheid, met hem te trouwen en aanvaardt de hand van een armen strooper, die bereid is zich samen met haar op te werken. Het huwelijk, dat zware inspanning van krachten vergt, is gelukkig, keert dan even ten kwade, maar wordt weer het goede en het beste, zoodra het twééde kind verwacht wordt, dat van hen beiden zal zijn. Het boek is echter veel rijker, veel mooier dan hier wordt aangegeven. Want daarin staat, als panoramische achtergrond, heel het bedrijvig, armtierig leven in de Drentsche heide uitgeschilderd en ùit dat leven treden karakters, stugge, koppige karakters naar voren, die niet gemakkelijk vergeten worden. We zouden Femmechien, Hilde's moeder, de meest typische noemen, indien daar niet Hilde zélf voor ons stond, met in zich de eigenste koppigheid, maar tevens den onverzettelijken wil ten goede, die op het heele boek zijn stempel drukt; en al is hij een strooper en meer

niet, Hilde's man, Mans Lubbers, blijkt al even goed uit één stuk te zijn, koppig volhardend en in de ziel een goeie vent. En om hen heen, dan, draait het heele Drentsche wereldje met zijn ouderwetsche bijgeloof en zijn onvervreemdbare gebruiken, die tot de onbarmhartige folklore van de streek behooren. Dat alles wordt behandeld in een eenvoudig beeldige en levendige taal, die in dialogen bizonder plastisch en tusschenbei zelfs volksch humoristisch wordt. De onderlinge samenhang der hoofdstukken is hier minder los dan in 'Bartje', al vinden we wel, dat hij echt vàst had kunnen worden, door uitschakeling van enkele bizonderheden; maar die vergeten we ook dadelijk om in hoofdzaak te denken aan wat we héérlijk vonden, als o.a. Hilde's kennismaking met den strooper, hun beider opbouw van het huiselijk geluk en Mans' koortsige verwachten van het eerste kindje, dat nochtans niet het zijne is. We willen maar besluiten: wie 'Bartje' gelezen en bewonderd heeft, zal zeker wel van 'Hilde' houden als van een andere, even openbarende belichting van typisch volk en leven.

Antoon Coolen, de Noord-Brabander, schonk ons een kort, mooi gedrukt verhaal, **Jantje den schoenlapper en zijn weensch kiendje** (Uitg. Nijgh & van Ditmar, Rotterdam), dat zich uiterlijk aanmeldt als een volksche, sprookjesachtige, haast kinderlijke vertelling en er ook het direkt aansprekende, aanschouwelijke taaltje van voert, met de gewild aparte kleur van zijn landstreek. Een sprookje, inderdaad, is het dagelijksch leven van schoenlapper Jan en zijn zuster, sedert een klein Weensch kindje bij hen inwoont, voor wie hij als f eestverrassing een mooi paar schoentjes zal maken. Tusschendoor, echter, verànder t die rustige, blijde atmosfeer door het inschuiven van een zeer bedenkelijk koffiepraatje en ten slotte wordt het onschuldige Weensche kindje daar door een erg kristelijk doend Comité uit den huiskring weggehaald, alleen omdat Jan het eenmaal uit groote, natuurlijke vriendschap... gezoénd heeft. Laten we den verteltrant, - die ons meer dan eens aan Roggeveen's 'Daantjes' doet denken, - dan bizonder aardig gevonden hebben, we kregen het er niet binnen, dat door zulk kwezelgeklets een einde kon gesteld aan iets dat zoo in ieder opzicht heerlijk was.

Van Antoon Coolen ook is het pas verschenen werk **Uit het kleine rijk** (Uitg. Nijgh & van Ditmar, Rotterdam). De schrijver houdt treffend veel van kinderen en verwijlt met voorliefde bij hun ontluikend en zich ontwikkelend leventje. 'De blijde geboorte,' zoo kondigt het boek zichzelf aan, 'de zorgen en de vreugd van het wiegekind, het opgroeien, het heerlijk avontuur van iederen dag, de tooverwereld van het speelgoed, de verrukkingen van het

kind in de natuur waar bloemen, vogels en dieren het verstaan, de tijd der sprookjes als Andersen de kinderwereld komt aanraken met zijn tooverstaf van goud, totdat van het wolkenloos en gesloten kleine rijk de poort opengaat naar school en plicht,... dit alles vindt men in dit boek in één ononderbroken hymne verteld.' En aldus voorgesteld willen we het graag, bizónder graag, aanvaarden, als we er dan maar aan toevoegen mogen: 1) dat die hymne gewijd is aan Coolen's eigen kinderen, zooals Streuvels' 'Prutske' aan diens dochtertje, en hier de rechtstreeksche ervaring den grooten grondslag vormt; 2) dat de schrijver voor één keer afstand deed van alle typisch Brabantsche kleur en tint, wat dit werk alleen ten goede is gekomen. Het getuigenis van letterkundigen over kinderen is altijd belangwekkend, want het krijgt niet enkel het speciale, mooie cachet van hun kùnst, maar vestigt zeer dikwijls, en in hun eigen, raak gestelde bewoordingen, de aandacht op verschijnselen, welke aan het waarnemen door zoogenaamde vaklui ontsnappen. Coolen's getuigenis beàntwoordt aan die kenmerken... en het heeft bovendien de gave, bizonder éérlijk te zijn. Immers, wat is het anders dan eerlijkheid, op te merken hoe dikwijls de kinderen, zijn eigen kinderen, hun wereldje op stelten zetten en hoe haast even dikwijls het 'handboek voor vaders' (of voor de ouders allebei) te kort schiet in doelmatige reakties? Dat getuigenis is ons daarom dùbbel welkom, naast het doorloopend levensverhaal der kleine kinderen, - vier jongetjes en, jammer genoeg, geen enkel meisje, - dat zoo treffend veel interessants gemeen heeft met dat van àlle jonge menschjes. Het leventje van die dreumesen loopt van kort na de geboorte van Stijntje, den eersteling, tot even in den tijd. dat deze naar school gaat. Wel komt het in het boek zoover, dat diezelfde Stijntje een fiets heeft en er mee verloren rijdt, maar hoe psychologisch nauwkeurig de ouderlijke emoties ontleed worden, het avontuur lijkt ons toch een aantrekkelijk hors d'oeùvre en vermag niet onze groote belangstelling af te leiden van het gewone dreumesleven in en om huis, met zijn doodgewone, maar scherp waargenomen bizonderheidjes, - waaronder spel en speelgoed een hoofdrol vervullen, - en zeker niet van het eene, kapitàle hoofdstuk 'Vertellen', dat meesterlijk de kùnst van dit vertellen en het meebeleven daarvan illustreert. Dat we daarom niet akkoord gaan met àl wat er die kleinen verteld wordt, zoomin trouwens als met zekere vrijgevochtenheid van de kinderen, heeft hier heelemaal geen beteekenis.

Gaston Duribreux, een Oostendenaar, leerden we kennen uit zijn roman **Bruun** (Uitg. 'Onze Tijd', Brussel). Bruun, de held van het boek, is een visscher, tevens oudstrijder, die met zijn baas en een paar scheepsmaats, tot wie zeker Prosje, een oud-medestrijder,

behoort, geregeld uitvaart om telkens, met of zonder ongevallen, in de haven weer te keeren. Voor visschers, gehard in het leven op zee, zijn ongevallen een zaak, waaraan men zich te onderwerpen heeft: Prosje, als trouwens reeds een vorige maat, slaat overboord en verdrinkt, maar Bruun, die hem jaren heeft gekend, zal zijn graf opzoeken en onderhouden; bij een vreeselijk ontij en trots bovenmenschelijke inspanning wordt de boot stukgeslagen, maar Bruun's baas, De Boenke, koopt er een nieuwe en Bruun draagt er het zijne toe bij; de visschersvrouwen aan wal aanvaarden haast zwijgend slag op slag, zelfs wanneer De Boenke, wegens zware reumatiek, het varen moet prijsgeven, maar een uitkomst is wel in 't zicht, want Bruun is pas veertig, kent zijn stiel en trouwt De Boenke's dochter, die thuis de herberg hield. We zouden zeggen: dat is de hoofdzakelijke inhoud van het boek, - maar daar is dan Bruun's onuitgesproken, trouwe genegenheid voor Prosje, die als een zilveren draad door heel het verhaal loopt en die het mogelijk maakt, dat Bruun in huis komt én bij diens familie én bij De Boenke, wiens dochter eenmaal, onvermoed, Prosje's groote liefde is geweest. Duribreux' doel zal wel geweest zijn, ons nader vertrouwd te maken met het echte zeemansleven, dat hij op en top blijkt te kennen, - en dat den lezer, wegens de vaktermen, wel wat extra inspanning vraagt, - en met den visscher als mensch, wiens uiterlijke stugheid het benaderen zoo moeilijk maakt. Daarin is hij geslaagd, al voelen we wel hoe de schrijver nog heel wat meer kan te vertellen hebben, om dit beeld te volledigen en te voleinden; en dat slagen is ons des te mooier gebleken, daar Duribreux de platgetreden paden bewust ontweken heeft om, zonder andere romantiek dan de harde werkelijkheid, binnen zijn onderwerp te blijven. We weten niet, of het mede in zijn bedoeling lag aan literatuur te doen; wel stellen we vast, dat zijn roman er ook letterkundig zijn mag om de plastiek van zijn taal en om zijn inspanning, met iederen zin nader tot het wezen en leven van den visscher door te dringen.

Van Leo J. Krijn, dien we literair haast vergeten zouden, indien hij niet de leiding voerde van ‘Onze Tijd’, een bibliografisch maandblad, verscheen **De man met den baard** (Uitg. ‘De Sikkel’, Antwerpen), het zeer kort en tamelijk excentriek verhaal van den man, die mét baard en zónder baard het geluk niet vinden kon, eenvoudig omdat hij behekst was. We beweren niet, dat we het verhaal om een zoogenaamd literair cachet bewonderd hebben; we hebben het vooral genoten om de ‘groteske geschiedenis’ er in, welke even goed uit een oude, zeer beweeglijke keldermondvertelling kon zijn weggeloopen en dan ook prettig gediend werd

door Victor Stuyvaert, die er enkele romantische houtjes voor sneed.

Fritz Francken's nieuwe roman **De Bonnefoy's trouwen uit** (Uitg. 'Luctor et Emergo', Den Haag) is de geschiedenis van een gezin, van even vóór den Wereldoorlog tot in de jongste jaren. Dat gezin is de familie Bonnefoy, uit het den schrijver zeer goed bekende Fécamp, aan de Fransche kust van het Kanaal, en telt vele kinderen, die rustig hun eenvoudige kindsheid genieten, den oorlog in sukkelen met zijn allerhande tribulaties, kennis krijgen de eene na de andere, - één zelfs met een Antwerpschen soldaat, die toevallig niet Fritz, maar Robert of Bob heet, - getrouwd geraken en op hun beurt een kroost verwachten. Kortom, dat gezin lijkt sprekend op alle andere gezinnen, die dezelfde periode hebben doorgemaakt en zich van huis uit door het leven sloegen, met doodgewone middelen. Niets bizonders dus, moge men daaruit afleiden; en niets bizonders evenmin kon men den stijl noemen, indien daarmee bedoeld wordt, dat de schrijver een vlotte, vlugge, korrekte taal voert, die niet anders dan rustig beeldend blijkt te zijn. Maar juist dat 'niets bizondere', zoo afwijkend van zeer veel, dat wél bizonder, maar feitelijk eenzijdig gezocht en gekunsteld aandoet, heeft ons een paar uren gebonden gehouden; want met zijn doodgewone middelen, met zijn raken, soms stil humoristischen kijk op manschen en gebeurtenissen, roept Fritz Francken een wereldje van nieuwe zorg en kommer voor ons op, dat ook thàns weer aktueel aan 't worden is. De eerste 50 bladzijden, - van de 150, -brengen ons een niet onaardig beeld van Fécamp, met zijn klein-steedsche menschjes en kinderen; maar ze leken ons toch niet meer dan een inleiding, een al te lànge inleiding, tot wat ons zal bezighouden, d.i. tot den oorlog, die te Fécamp een ander leven en tevens een stevigen, typisch nuchteren Sinjoor zal binnenvoeren en ons uitzicht geven op nieuwe, allerhande ervaringen. En we erkennen eerlijk dat, hoe druk er naar alle zijden gevrijd en getrouwd wordt, het juist Robért, de Sinjoor, is, - te Fécamp, aan het front, te Antwerpen, en weer te Fécamp, - die er bij ons de stemming, de kalm waarnemende en soms licht ironische stemming, in houdt. Natuurlijk doet dat alles aan als een terugblik, een tamelijk verre en rustige terugblik op tijden, die voor Robert zelf en millioenen anderen toch vol tragiek zijn geweest; maar dat het boek leesbaar en zelfs interessant is gebleven, pleit dan toch voor de eenvoudige kùnst van den schrijver.

We hebben ons, in verband met Lode Baekelmans' nieuwen bundel **Lof van zee, mensch en tabak** (Uitg. 'Lectura', Antwerpen), de vraag gesteld, of de schrijver bezig is, zijn verspreid

proza te inventorieeren. Want als gehéél is dat werk maar moeilijk te waardeeren. We vonden er een paar verhandelingen in, nl. ‘De zee, het schip en de zeeman in de literatuur’ en ‘Lof van de tabak’, die de vrucht zijn van zeer verduldige opzoekingen en ons prikkelen, nog meer dergelijke dokumentatie te verlangen. We lazen met glimlachend genoegen enkele zeer korte beschouwingen als ‘Het Aloude Koninkrijk Poëzye’ en ‘Antwerpsche logementen in de 17e eeuw’, die wel verrassende gegevens brengen. Maar onder een tamelijk uitgebreide rubriek ‘Lofreden’ (sic), die niets met het werk van een boekenwurm te maken heeft, worden een aantal zeer ongelijke figuren bedacht en wel op zulk een wijze, dat men er beter den ‘braven’ Lode dan een ‘kritisch scherp kijkenden’ Baekelmans in herkent. We vragen hem daarom: blijf ons u zelf op uw bést en uw stérkst voorhouden... en, zoo de roman u werkelijk heeft losgelaten, schenk ons, rustelooze zoeker die ge zijt, de zoo diep mogelijke verhandelingen, - vooral in verband met uw Sinjorenstad, - waar wij, weetgierigen, nog recht op hebben.

De **Oostlandreeks** (Uitg. G. Michiels-Broeders, Tongeren) zal onze lezers minder bekend zijn. Ze bestaat voorloopig uit een zevental deeltjes en bedoelt ons het meestal populair gestelde werk van Limburgsche schrijvers aan te bieden. We hebben ze alle gelezen en, al konden we ze niet gelijkelijk waardeeren, we mogen wel wenschen, dat deze volksche reeks nog een tijdje worde voortgezet. Buiten één dichtbundeltje, - ‘Zang en tegenzang’, door Jan Melis, - werden tot nog toe uitgegeven: ‘Een jongen uit de duizend’, door Reimond Philips, zijnde een stukje leven van een tamelijk welkdanigen jongen, die naar zijn beteekenis vast niéts te maken heeft met den joligen ‘Witte’, vooraan in het werk vermeld; - ‘Rondom Erasmus' Lof der Zotheid’, door Dr Luc Indestege, een bizonder zakelijke en belangwekkende inleiding tot het meest bekende werk van den beroemden humanist, met degelijke kenschetsing van Erasmus' verhouding tot zijn Engelschen tijdgenoot en vriend Thomas Moore; - ‘Het huis met de glycines’, door Hendrik Prijs, de oorspronkelijk en géestig vertelde belevenissen van een kruidenier en zijn twee dochters, die den schrijver tot naaste familie van Elsschot zouden stempelen, indien hij van hem de kultuur en stijlverfijning had; - ‘Door oud en nieuw Italië’, door Hilarion Thans, waarin ons geen algemeen kultureele of artistieke indrukken uit het Zuiden verrassen, maar hoofdzakelijk Franciskaansche herinneringen worden neergeschreven, die veel meer den diep geloovige dan wel den fijnproever van het schoone zullen treffen; - ‘Maya’, door René J. Seghers, zijnde tien wel aardig vertelde sprookjes, met meestal een moreele beteekenis, zooals dat bij zijn meester Andersen, maar fijnzinniger

uitgewerkt, het geval is; - ‘Gestalten’, door Lambert Swerts, waarin op zeer verscheiden wijze dertien Limburgers bij den lezer worden ingeleid en persoonlijkheden als Cuppens, Jeurissen, Leynen, Sauwen, Frère en Lavki vooral de aandacht vragen, naast Roland de Marès, die geen hoofdstuk waard is en Simons, die maar nauwelijks aan Limburg toebehoort. De aard en inhoud der opgenomen werkjes is dus zeer uiteenloopend, maar van àlle kan gezegd, dat ze hun publiek wel vinden zullen. Alleen ware het wenschelijk, en dringend ook, dat de leider der uitgave aan iéder in zijn genre éischen stelde, zooals b.v. Dr Luc Indestege het aan zich zelf heeft gedaan; Limburg en het Vlaamsche land zouden er best bij varen.

Een jonge schrijver, Frederik Morin, liet een korte novelle, **Paul** (eigen uitgave, te Boom) verschijnen. We beweren niet, dat de ervaringen van een man, die zijn baldadigen vader vermoordde en zich na een mislukt liefdesavontuur verhangen gaat, drakeriger is dan wat b.v. een onzer sterkste romanschrijvers ons waagt voor te houden; maar we meenen, dat Morin, door gebrek aan ontleding en uitdieping van zijn personage, dezes figuur niet aannemelijk weet te maken en dat zijn taal, die tusschenbei erg zwak aandoet, het beeldend vermogen mist om ons Paul's lijden plastisch voor te stellen. We willen dan maar hopen, dat hij zich de noodige inspanning zal getroosten om literair iets te wórden, zoo het kan.

H. VAN TICHELEN.

Nieuwe uitgaven

Van den Standaardboekhandel, Antwerpen:
JORIS EECKHOUT: Litteraire Profielen, IX; 148 blz.; inteekenprijs: 15 fr.; na 15 Maart, 18 fr.
Inhoud: Herman Teirlinck; Jan Eekhout; Jan Van Nijlen; Filip de Pillecijn; Karel Van de Woestijne; August Vermeylen; Rudolf Schröder.

Van Die Poorte, Oude God:
VICTOR CATALA: Eenzaamheid, uit het Catalaansch vertaald door R. de Ceuleneer; 142 blz.

Privédruk (niet in den handel).
GEORGES SOYER: Comment Rubens devint paysagiste, ou le vrai 'Steen' du maître; 64 blz.

Van de N.V. uitgeversmaatschappij Van Dishoeck, Bussum:
Mr. C.A.J. HARTZFELD: Het juk der logica in psychologie en typenleer; 193 blz.; geb. fl. 2,90.

Van Van Creveld & Co, N. Heerengracht, 97, Amsterdam:
Hoofdstukken IV tot XVI van 'De Profetieën aan Israël' (Alfred Herschdoerfer); meesterlijke verklaring van zeer delicate problemen, die onze volle instemming mededragen.

Van Desclée-de Brouwer, Brugge:
C. MELLOY: De Koningsmantel en andere Kerstverhalen; 80 blz.; 5 platen in kleurendruk (J. Kerremans); fr. 15.
A. SCHERBATOW: De geheimzinnige Bewoner; 24 blz.; talrijke verluchtingen; 4 gekleurde buitentekstplaten (E. Ivanovsky); Nederlandsche bewerking H. de Wolf; fr. 8.
Deze zeer mooie uitgaven zullen door de kinderen met groot genoegen genoten worden. De verhalen komen van schrijvers, die een juist inzicht hebben in de jeugdpsyche.

Van H.J. Dieben, Wassenaar:
TH. NEERVENS, S.J.: Engels Leerboek ten dienste van het gymnasiaal en middelbaar onderwijs; V. Engelse vertalingen; 3e druk; 112 blz.; fl. 0,90.
Bevat 36 Engelsche teksten van bekende schrijvers.

'De Nieuwe Kern', Mijnsheerenplein 24b, Rotterdam-Zuid; onafhankelijk maandblad voor politiek, cultuur en wetenschap; fl. 0,75 per kwartaal; losse nummers fl. 0,25.
Onder de merkwaardigste bijdragen (laatste twee nummers): Het begin van het einde (De Duitsche Wanhoopsoorlog): J. de Kadt. Europa marcheert op: S. Tas. De Jakhalzen trekken op (De beteekenis van de Finsche tragedie): S. Tas. Zand en grint of zand alleen? Opmerkingen over de zenuwachtigheid in de Novemberdagen: J. de Kadt. De beteekenis van Karl Barth: E.H. Wieringa.

Opstellen van eerste gehalte.

Van H. Van Tichelen, Antwerpen:
De jonge Vlaming, Februari.
Nieuws van de maand. Finland. Saranga. Rondom den oorlog. Gockel, Hinkel en Gackeleia, IX. Sufferke, IV. Mooie friezen. Boekenkast.

De nieuwere dichtersgeneratie in Vlaanderen Een geillustreerde autografische bloemlezing van 47 dichters en 122 verzen, bezorgd en ingeleid door dr. Johan Daisne

Aan mijn oud-hoogleeraar
Prof. André de Ridder, in erkentelijke herinnering voor wat hij mij aan kunst en wetenschap geleerd heeft.
Dr. Herman Thiery.

Inleiding

Prof. Andre de Ridder

Einde 1939, in den barren winter ergens te velde, ontving ik een hartelijken brief van Prof. André de Ridder. Prof. De Ridder is immers niet alleen een voortreffelijke, maar ook een vaderlijke hoogleeraar, wiens sympathie en belangstelling zijn oud-leerlingen ook later niet, op hun verderen levensweg, vergeet.

Daarnaast is Prof. De Ridder een ijverig redacteur van den ‘Vlaamschen Gids’, die, ofschoon danig door zijn wetenschappelijken arbeid in beslag genomen, zich in zijn ledige uren blijft bezig houden met wat steeds de vreugde van zijn leven is geweest: literatuur en kunst.

Altijd op den uitkijk staande om ‘jongeren’ of ‘nieuweren’ te ontdekken, hen te helpen als 't kan, schreef mijn oud-hoogleeraar mij, in dien hartelijken brief: De Vlaamsche Gids is springlevend, staat breed voor u en uwe makkers open; onze redactie wenscht niet beter dan contact te houden met de jongeren; stel dus een speciaal nummer samen, een bloemlezing die een voorstelling is van de Nieuwere Dichtersgeneratie in Vlaanderen.

Ik heb met dien brief twee dagen in mijn zak rondgeloopen, overwegende hoe ik het doen zou. En dan heb ik met handen en voeten aanvaard.

Dit boek is de vervulling van mijn opdracht. Volmaakt zal het wel niet zijn, zooals alle menschelijk werk, en ook vanwege den naren tijd waarin het geschreven werd, zoowel door mij als door de vele medewerkers - wederopge-roepen militairen. Ik wil alleen getuigen dat ik mijn best gedaan heb. En dat Professor tevreden is, is mij het voornaamste, zooals destijds op de studiebanken.

Waarom dit werk aan hem opgedragen werd, is vanzelfsprekend, gezien hij mij de opdracht gaf. In de dedicatie staat nog een andere reden. Maar naast deze beide persoonlijke motieven zijn er ook twee meer algemeene. Eerst is mijn hulde die van quasi al de medewerkers: uit bijna elk hunner brieven zou ik een woord van dankbare appreciatie kunnen aanhalen voor Prof. De Ridder's initiatief.

De nieuwere generatie is gelukkig aldus gevraagd geworden te zijn, ik mocht dit hier niet verzwijgen.

En dan is er nog dit: Prof. De Ridder zal hier wellicht iets kunnen terugvinden van het zaad dat hij in zijn cursus uitgestrooid heeft. Want ik heb deze bloemlezing niet als een ordinairen verzamelbundel willen opvatten, ik heb mono-grafisch werk willen leveren door het adopteeren van deze formule: een **autografische** bloemlezing, **zonder literair-critische bedoeling**, maar met een bescheiden **historiografische** verzuchting. Anderen zullen waardeoordeelen vellen, ik heb daartoe alleen materiaal willen verzamelen, en dit op zoo wetenschappelijk mogelijke wijze willen bewerken, tot een document dat een groep in den tijd moet typeeren. Al wat ik zeggen kan is dat de data die hierna volgen ten minste vertrouwenswaard zijn. Ik heb toegepast wat ik destijds van Prof. De Ridder inzake statistiek geleerd heb, en zulks, hoop ik, met den noodigen tact dien het literair object vereischte. Want ook dat heeft Prof. De Ridder me onderwezen.

Het opzet

Onmiddellijk na mijn antwoord aan Prof. De Ridder, dat ik gaarne zijn opdracht aanvaardde, begon ik aan het opstellen van den omzendbrief, dien ik tot de medewerkers zou richten.

Daarin zette ik hun vooreerst mijn formule uiteen:

A) **Een autografische bloemlezing:** Ik verzocht hen dus zèlf een drietal verzen uit hun werk te kiezen, verzen die ze voor hun beste of meest typische houden. Zulks niet zoozeer omdat ik, inderdaad, niet alles van hen gelezen heb, maar wel omdat hun persoonlijkheid nog een bij-kans zou krijgen om in deze monografie tot uiting te komen: niet alleen **in** hun vers zelf, maar daarbij nog in de door hen zelf gedane **keus** van dat vers onder weinig of vele andere.

Ik geloof stellig dat dit zijn waarde heeft. Zoo had **ik** van De Cat zeker zijn ‘Professor’ (Vermeylen) opgenomen, dat ik tot dusver steeds als zijn wellicht allermooiste vers heb beschouwd. Welnu, in De Cat's keuze komt deze perel niet voor, zooals ook Buyle zijn ‘Gek in de Regenton’ niet heeft gegeven, of Luc zijn ‘We drinken samen thee, en zoo is 't goed’. Een aandachtig lezer zal, moét daardoor getroffen worden, als door een soort van verzet vanwege den dichter, tegen een neiging van de literaire critiek en/of het publiek, om hem te vangen met en in een stuk dat succes gekend heeft. Het is alsof de dichter zei: neen, gehéél dat ben ik niet en wensch ik niet te zijn, ziehier een ander aspect van mij, dat ik ten minste even interessant vind of zelfs prefereer, hou toch op me steeds als den ‘Professor’ of in mijn ‘Regenton’ te zien.

Zoo meen ik dat deze autografische bloemlezing, beter dan welke andere publicatie, mijn kameraden zal gediend hebben om de aandacht te vestigen op dat ander aspect van hen, dat ze naar voren zouden willen brengen of ten minste ook doen kennen.

Uit het voorgaande weet u dus reeds dat dit geen bloemlezing is van uitsluitend onuitgegeven nieuw werk, zooals de Vlaamsch-Nederlandsche verzamelbundel ‘In Aanbouw’, dien mijn vriend Lek, einde 1939, in het licht zond.

In de critiek die Lek's formule zich van verschillende zijden moest laten welgevallen, was er zooals altijd ‘te eten en te drinken’. De menschen beoordeelen

immers zeer zelden een werk zooals het nu eenmaal is, veel liever zeuren ze over wat het nog allemaal had kunnen zijn, natuurlijk in **hun** opvatting. Voor mijn part vond ik Lek's werk een heel interessant document, maar daar **mijn** opzet **volledig** buiten alle literatuurcritiek staat, moest ik uiteraard de historische basis zoo breed mogelijk kiezen en heb dan ook met gelijke vreugde oud en nieuw werk aanvaard.

Nog een ander punt: ‘autografisch’ - het woord zal bedild worden, maar wie geeft er mij een beter? En ook het begrip zal men aanvechten. Zeer zeker, een dichter, al schrijft hij voor zichzelf, publiceert voor de mènschen, zoodat

het eigenlijk aan deze zou moeten behooren een keuze te doen. Maar ik heb nog nooit het publiek een bloemlezing zien samenstellen, en liever dan dat **ik** de keuze zou doen, heb ik die overgelaten aan 47 dichters, elk subjectief oordeelend voor zichzelf natuurlijk, maar samen zal dat nog altijd objectiever - en voor den lezer stellig gevariëerder - wezen dan mijn ééne, subjectieve en altijd eendere smaak. En nog eens: het gaat hier niet om een boek van mijn smaak of van 'smaak' überhaupt, - zulks is een literair-critisch standpunt, dat ik niet wilde innemen.

B) Zijnde bedoeld als een bescheiden literatuurhistoriografisch document: daartoe verzocht ik mijn vrienden mij, benevens een kleine foto, een stel inlichtingen te verschaffen, in antwoord op een vraagbrief, die ongeveer dit aspect had:

1. Personalia: geboren te ....., den .....; wonend te .....; studiën; titel; beroep; gehuwd?; kinderen?; reizen; sport; ontspanning; gezondheid; meest geliefde auteur en boek; varia.

2. Werk: wanneer schreef u voor 't eerst, wat?; publicatiën; medewerking aan?; wanneer, hoe en hoeveel werkt u (literair)?; waarom schrijft u (oorsprong èn doel)?; hoe stelt u zelf uw werk voor (invloed en vorm, rechtvaardiging, invloeden, scholen, eigenheid, wat wil u voor nieuws brengen)?

De belangrijkste data uit de antwoorden zal men verderop, in de bloemlezing, onder elken auteursnaam vinden: geboortedatum en -plaats, woonst, studiën, titel, beroep, publicaties. Voor deze laatste heb ik me beperkt bij het opgeven alleen van de **titels** en **jaartallen** der **verzenbundels.** Meer aanduidingen zal men makkelijk elders kunnen naslaan; hier was het zaak zoo eenvoudig en bondig mogelijk te blijven. Wel heb ik mede aangeduid of de dichter daarnaast ook verhalend en/of essayistisch proza gaf, en/of tooneel (één keer ook filmletter-kunde: De Cat).

De andere antwoorden op mijn vragenlijst werden als materiaal gebruikt voor deze inleiding. Maar bij iederen dichtersnaam in de bloemlezing zal men nog een of meer zinsneden vinden die ik bijna altijd uit de correspondentie der vrienden zelf heb gelicht, om hun personaliteit toe te lichten of te typeeren. Ik heb gepoogd dit zoo juist en treffend mogelijk te doen met het voorhanden zijnde materiaal; waar ik één keer mocht indiscreet geweest zijn, vraag ik om excuus, -ik wou het steeds vermijden.

De medewerkers, dichters der nieuwere generatie

Het delicate punt was te weten wie ik als medewerkers kon en moest vragen, wie m.a.w. die 'dichters der nieuwere generatie' zijn.

Meestal spreekt men van 'jongere generatie', van 'jongeren' kortweg. Ik heb nooit van die benaming gehouden, omdat er, voor iedereen, weer 'te eten en te drinken' in valt. Het is stellig flatteus 'jong' genoemd te worden als men aan deszelfs attributen: frischheid en kracht denkt, - minder wanneer men 'broekje' bedoelt; en daartegenover staat 'oudere', d.i. bezinning, wijsheid, maar ook... onmacht.

Overigens is er een burgerlijke ouderdom èn een literaire, die elkaar niet altijd dekken en tóch met elkaar verband houden. Veronderstel iemand die op 50 jarigen ouderdom begint te schrijven. Velen zullen hem een literaire 'jongere' noemen, zonder dat zulks noodzakelijk juist weze. Dus zijn er eigenlijk drie dingen: burgerlijke ouderdom, literaire ouderdom en ouderdom (lees: rijpheid) van ziel; de eerste twee

zijn cijfers die **wijzen** kunnen in de richting van het derde, dat een waarde-oordeel insluit, maar dit daarom nog niet **be**-wijzen.

Vooral historiografisch houd ik me dan ook veel liever aan den term ‘nieuwere’, niet ‘nieuw’, want dit is nog te kwalitatief. Wel sluit ‘nieuw’ reeds grootendeels het waarde-oordeel uit, want wat nieuw is, is daarom nog geenszins beter of slechter. Maar ‘nieuwere’ gaat nog verder, het sluit ook het dikwijls gunstig klinkende begrip ‘vernieuwing’ uit, dat nog aan den term ‘nieuw’ kan

kleven. ‘Nieuwere’ is bijna mathematisch, een louter begrip niet van rang-, maar van volgorde, dus neutraal, dus voor niemand verminderend of aanmatigend. Ik hoop dat het succes moge hebben.

Daarmede heb ik tevens mijn houding bepaald tegenover de ‘oudere’ en de ‘nieuwere’ generatie (waarbuiten ik me zooveel mogelijk tracht te plaatsen als inleider dezer bloemlezing): geen beeldstormerij van het eene, geen glorificatie van het andere, maar eenerzijds een houding van deferentie, anderzijds van kameraadschap, die beide evenwicht vormen, zooals het past in een werk dat eenigermate wetenschappelijk wil, en dus van apollinischen gemoede moét zijn.

Maar met het adopteeren van een term, dien ik trouwens reeds vroeger te lanceeren poogde, had ik natuurlijk niets opgelost. Welke was en is mijn ‘nieuwere generatie’? Voor vele willekeurige criteria staande, moest ik me wel bij een ‘minima de malis’ neerleggen, me daarbij zeggende: we zullen zien wat het geeft, ik neem de grenzen breed genoeg om voldoende materiaal te krijgen, en ook nauw genoeg om steeds nog hetgene achteraf overtollig mocht blijken af te wijzen, zonder iemand te kwetsen. Die twee grenzen van mijn criterium waren dan deze: behooren tot de ‘nieuwere generatie’ en worden derhalve uitgenoodigd tot medewerking:

0) de levende Vlaamsche dichters

1) die geboren zijn na 1900

2) en ten minste twee dichtbundels gepubliceerd hebben.

De rechtvaardiging is eenvoudig:

0) levend: een conditio sine qua non voor een **autografische** bloemlezing;

1) geboren na 1900: de letterkundige generatiën volgen elkaar niet contigu op, maar snijden elkaar continu als de cirkels van een slappen keten. Zaak was het den ‘nieuweren cirkel’ los te hechten uit den vorigen (waarvan de vertegenwoordigers voor het grootste deel trouwens nog zoo ‘jong’ mogen genoemd worden: life, immers, begins at fourty!) Ik heb dit gedaan door het stellen van den begindatum op 1900. Aldus zijn ook de ‘oudsten’ onder de ‘jongeren’ menschen die eerst nà den Wereldoorlog tot wasdom zijn gekomen en ernstig literair konden beginnen te werken. Dit historisch feit spreekt, geloof ik, voor zichzelf,

2) ten minste twee publicaties: dit om te profiteeren van het door de literaire critiek gedane schiftingswerk. Voor wie het, na de vuurproef van den eersten bundel, tot een tweeden brengt, bestaat immers kans dat hij ‘poiein’ kan. Broos argument natuurlijk (de éénige bundel kan een meesterwerk zijn, en de tweede nog een rotzooi, bovendien zijn er bundeltjes (De Bladen voor de Poëzie) die nog den halven omvang niet hebben van een normaal boek), maar onontbeerlijk wapen om me toe te laten werkelijk ónmogelijke dingen af te wijzen (slechts één keer moest dit gebeuren), die ik, me buiten de literaire critiek verklarend, zooniet had moeten opnemen.

Hoe heeft mijn criterium in de werkelijkheid gewerkt? De eerste grens voortreffelijk. Trouwens heb ik, in mijn circulaire aan de medewerkers, ook daarover hun meening gevraagd. Er is **geen enkele** opwerping geweest, integendeel hebben velen uitdrukkelijk mijn formule geloofd.

Toch komt in dit boek ééne uitzondering voor: Daan Boens werd geboren in 1893! De uitleg hiervoor is de volgende: vanwege de reeds genoemde deferentie voor de ‘oudere generatie’, en ook voor de wetenschappelijke volledigheid, heb ik den ‘nieuweren cirkel’ niet volledig uit den vorigen willen wègnemen. Ik heb er hem uitgenomen en met één aanraakpunt nàást geplaatst. Om dat aanraakpunt te vormen

heb ik aan de dichters van ‘Het heldere Gelaat’ en ‘Klaarten’ - de titels zeggen u het waarom van mijn keus - zonder meer denzelfden omzendbrief als aan al de andere ‘nieuwere’ medewerkers gestuurd, heimelijk hun reactie afwachtend. (Men moet zijn leven lang genoegen kunnen blijven scheppen in het spel!)

Alleen Boens reageerde. Ik ben overtuigd dat R. Herreman de laatste zal zijn om het me euvel te duiden dat ik dan ook den grooten vriend Daan (ze gelijken trouwens zóóveel op elkander!) in deze bloemlezing heb opgenomen, zooals ik overtuigd ben dat mijn medewerkers, na lectuur van Boens' woorden in dit werk, zeer opgetogen zullen zijn over zùlk een verbindingsstreep met onze onmiddellijke voorgangers. Trouwens, ik ben er toch in geslaagd op een andere wijze Herreman in deze bloemlezing te betrekken... Men zie maar sub Julia Tulkens. **Ik alleen** ben aansprakelijk voor de indiscretie! Maar ik stel me graag bloot voor zoo iets warms tusschen ouderen en jongeren.

De andere grens van mijn criterium (publicatie van ten minste twee bundels) heeft echter geen stand kunnen houden.

Immers, 8 vrienden beantwoordden niet aan de voorwaarde. Voor Buyle kon men den aangevulden herdruk van zijn ‘Steen der Wijzen’ nog als een tweede publicatie beschouwen, maar Berger, Decorte, Kempen en De Muynck hebben slechts één, d'Haese, Mahy, Rutten en Top geen enkele poëzie-publicatie in boekvorm (wel in tijdschriften). Het ware unfair en letterkundig onjuist geweest voor die vrienden geen uitzondering te maken. Hun gering aantal en niet zoo belangrijk ouderdomsverschil (12 jaar onder den gemiddelden ouderdom der nieuwere generatie[1]) wettigt geen groepeering bij een ‘allernieuwste generatie’, en hun werk, dat een buitengewone belofte is (Mahy) en in goede tijdschriften aanvaard of als bundel uitstekend beoordeeld werd (Buyle, Decorte), moet zeker niet onderdoen voor de gemiddelde waarde van het werk der andere medewerkers, die wel binnen de grenzen van het criterium vallen.

Uren van vriendschap

Daarmede was mijn theoretisch voorbereidend werk af en kon de practische uitvoering beginnen, en wel eerst het verzenden der circulaires, het uitnoodigen der vrienden. De meeste namen kwamen vanzelf, want ik ben gelukkig hier te mogen getuigen dat bijna àl de medewerkers dezer bloemlezing mijn persoonlijke vrienden zijn.

In dat verband kan ik niet nalaten andermaal een woord van dank te richten tot Pastoor De Craene, den goeden geestelijken slotvoogd van ‘Geerolfswal’ en bezieler van de jaarlijksche Dagen der Poëzie, waarop heel die jeugd, of ze geel, blauw of rood weze, zich heeft Ieeren kennen en gul verbroederde. Voor Hollanders mogen zulke jolige assisen te min wezen, - wij zijn Vlamingen en verkiezen, in stede van met Weremeus Buning's uiensoep naar elkaar te gooien, ze smakelijk en broederlijk (zusterlijk ook!) op te eten.

Ik heb het me echter niet te gemakkelijk gemaakt. Alle mogelijke paperassen heb ik nageplozen en ook met meer dan één wel-ingelichten vriend gecorrespondeerd om toch geen menschen te vergeten. Hier gaat mijn dank naar de makkers Lek en Vrijbos voor de namen en adressen die ze me benevool medegedeeld hebben, ofschoon dit boek den schijn kon hebben een concurrent te wezen van hun eigen verzamelwerken.

(1) Die gemiddelde ouderdom (zie verder) is: geboren in 1911, terwijl de jongste der bent, Top, van 1923 is.

Ik meen dus niemand vergeten te hebben, wat niet wil zeggen dat dit werk volledig is. Om onverdiende critiek te vermijden zie ik me hier verplicht de namen te noemen van de menschen die ik - voor alle zekerheid twéé maal -geïnviteerd heb, maar die niet hebben gewenscht mede te doen. Ze zijn 14 in getal.

Antwoordden me niet: De Belder, M. Gilliams, M. Peeters, P. Thiry, Vaerewyck, J. Van de Venne, R. Verbeeck, P. de Vree, zegge 8. Herwig Hensen weigerde kortaf, zooals hij destijds ook vriend Lek liet wandelen voor ‘In Aanbouw’.

Ik wil hier niets boosaardigs zeggen, alleen vind ik dat het wel een heel pretentieuse faroucheteit is, zelfs niet op papier van de sociëteit der hier verzamelde menschen te willen. Als men zóó Narkissos aanbidt, waarom dan bundels te laten **drukken?**

Men moet me deze oprechtheid ten goede houden: ik heb van dit boek mijn werk gemaakt, met de zuivere bedoeling de vrienden en hun werk te dienen, en, al heb ik zeker en ten minste als iedereen mijn uren van alleenlooperij, aan voortdurend manekijken heb ik lak, - 't is pose.

Hebben vriendelijk bedankt, weerhouden zijnde door bezigheden o.d.: M. Daman, Willem Rombauts en Liesbeth van Thillo.

Buckinx had geen bezwaar dat ikzelf eenige verzen uit zijn werk overnam; daar mijn bloemlezing autografisch is ging dit echter niet. ‘Laat er mij dan maar liever uit, - zei Buckinx - eigenlijk voel ik niets voor al die dingen waarmede de poëzie zeker niet gediend is... Er zijn hoogstens tien dichters in Vlaanderen die het drukken waard zijn...’ Op beide uitlatingen zou zeker veel te zeggen zijn, maar nog eens: dit valt buiten het bestek van dit werk, dat niet literaircritisch, maar historiografisch is. Ik ben beschaamd het zoo veel keeren te herhalen, maar u ziet: men dwingt er mij toe. ‘Gediend’ en ‘waard’ zijn dingen die **hier** niet te pas komen; hier moet en wil men rekening houden met **feiten**, en een dier feiten is dat in Vlaanderen niet 10, maar 47 dichters hun werk effectief laten drukken. Het spijt me werkelijk dat eenige vrienden dat niet hebben kunnen begrijpen.

Op één heb ik een vriendschappelijke revanche genomen, namelijk op mijn ouden schoolmakker Berten Schepens, alias Nojorkam (Norbert, Joris, Kamiel, geloof ik). Ik kreeg van hem zoon antwoord à la Hensen, alleen wat meer gedetailleerd (zie sub zijn naam). Nu had ik toevallig van Berten nog een goed gedicht in portefeuille, dat hij me in 1937 zond voor Klaverendrie, toen dit tijdschrift helaas nog niet in de materieele mogelijkheden verkeerde om, zooals vandaag, verzen van te gast gevraagde dichters op te nemen. Ik wou echter thans de kans niet laten voorbijgaan om Nojorkam's ‘Klaveren-vier’ in het licht te zenden, al was het maar om aan Berten te beduiden dat ik hem niet graag in dezen bundel zie ontbreken: ik zal zijn ‘Blonde Ecuyère’ steeds een perel vinden.

Maar ik zou ondankbaar zijn, moest ik niet deze kleine meeningsverschillen dadelijk weer vergeten voor het groote genoegen dat ik met dit werk gesmaakt heb. Tallooze uren heb ik er aan gegeven, en het zijn uren van heerlijk vriendschappelijk verkeer geweest, waarvoor ik al de makkers hier mijn erkentelijkheid betuig.

Bijna in al de brieven werd de onderneming geloofd en mij gaarne crediet geschonken: we vertrouwen, schreven ze, dat je het wetenschappelijk, maar met door genegenheid verlichte wetenschap zult doen, en niet hooghartig zooals een vorige bloemlezer.

Wel hebben niet allen dadelijk begrepen, en namelijk bezwaar gemaakt tegen het beantwoorden van de ‘extra-literaire’ vragen die ik gesteld had in de circulaire: Demedts bvb. en Decorte. Maar nadat ik hun teruggeschreven had dat aderverkalking literaircritisch inderdaad niets, maar literatuurhistoriografisch wél iets te maken kan hebben met hun werk, en dat mijn boek precies onder dat laatste adjectief wil vallen, hebben ze dadelijk en heel vriendschappelijk het gevraagde bescheid gestuurd.

En ziehier nu den uitslag van de analyse van dat aangebrachte materiaal.

Personalia: geslacht, ouderdom, geografische herkomst en verspreiding

Ze zijn dus 47 in getal, waaronder 7 vrouwen: (naar ouderdomsorde) Julia Tulkens, Eugenie Boeye, Sidy De Keyser, Gabrielle Demedts, Bianca Gyselen, Frieda Brechts en Dora Mahy.

Ziehier een overzichtelijk ouderdomslijstje in aftellende orde:

(1893: Daan Boens)
1901: F. Van den Wyngaert, Bosschaerts
1902: Melis, Albe, J. Tulkens
1903: E. Boeye, De Doncker
1904: Rogghé
1905: Christiaens
1906: Jonckheere, Rutten, A. Demedts, Vercammen, Kempen, Vercnocke
1907: Vertommen, S. De Keyser
1909: G. Demedts, L. Van de Wygaert, Van Brabant, B. Gyselen
1911: Quasters
1912: Haest, F. Brechts, Zonneberg, Daisne
1913: Bilcke, Vrijbos, Coole, Buyle, De Muynck
1914: Van Snick, De Cat, Westerlinck
1915: Peleman, Decorte
1917: Van de Velde
1919: Berger
1920: Van Keymeulen, Rottiers
1921: Poppe
1922: d'Haese, D. Mahy
1923: Top.

Als **gemiddelden ouderdom** krijgen we aldus (zonder Boens en ook behalve Indestege en Nojorkam die de vragenlijst niet wilden invullen): 469 . 44 = 10... dus: **geboren in 1911.**

Hieronder zijn 14 **schuilnamen:** Albe, Berger, Brechts, Daisne, Nojorkam, Westerlinck, waarvan de overige minder bekend of half of gansch in onbruik: Drojine (eig. Christiaens), Marian Linde (Dora Mahy), Herwig Hinde (Poppe), Lode Vlaem (Quasters), Rolo Tanner (Rogghé), Willem Van Diependale (Rottiers), Bart Vrijbos (De Ryck), Aug. Urk (Luc Van Brabant).

Het is interessant na te gaan **waar deze vrienden vandaan komen èn thans wonen.** Ziehier een lijstje met deze gegevens, per provincie gegroepeerd; de in vetjes gedrukte namen beteekenen, in de geboorte-kolom, dat betrokkene niet meer in dezelfde provincie woont, of in de woonst-kolom, dat hij niet uit die provincie stamt.

Provincie	Aldaar geboren		Aldaar verblijvend	
	Getal	Namen	Getal	Namen
Antwerpen	16	**Albe**, Bilcke, Boeye, Bosschaerts, Brechts, De Cat, Decorte, Gyselen, Haest, Kempen, **Peleman**, Van Snick, Vertommen, Westerlinck, L. Van de Wijgaert, F. Van den Wijngaert.	16	Bilcke, Boeye, Bosschaerts, Brechts, De Cat, Decorte, Gyselen, Haest, **Kempen, De Muynck**, Van Snick, **Van de Velde**, Vertommen, Westerlinck, L. Van de Wijgaert, F. Van den Wijngaert.
Oost-Vlaanderen	14	Berger, **Van Brabant** Buyle, Daisne, De Doncker, d'Haese, Van Keymeulen, De Keyser, Mahy, Rogghé, Rottiers, Vercammen, Vrijbos, Zonneberg.	16	Berger, **Boens**, Buyle, Daisne, De Doncker, d'Haese, Van Keymeulen, De Keyser, Mahy, Nojorkam, **Quasters**, Rogghé, Rottiers, Vercammen, Vrijbos, Zonneberg.
West-Vlaanderen	10	**Boens, Christiaens, Coole**, A. Demedts, G. Demedts, Jonckheere, **De Muynck**, Poppe, Top, Vercnocke.	7	**Van Brabant**, A. Demedts, G. Demedts, Jonckheere, Poppe, Top, Vercnocke.
Limburg	3	Melis, **Quasters, Rutten.**	1	Melis.

Brabant	1	**Tulkens**	4	**Albe, Christiaens, Coole, Peleman.**
Luik	-	-.	2	**Rutten, Tulkens.**
Frankrijk	1	**Van de Velde**	-	-

Eenigen tijd geleden werd een tamelijk lollige polemiek gevoerd over de geografie van het dichterschap in Vlaanderen, 't Ging vooral over Brussel en Antwerpen. Men zou daarop het dicton: als twee honden om een been vechten... kunnen toepassen: uit bovenstaand lijstje komt weldra ‘mijn provincie’ als de zegepralende!

Men zou ook de vraag kunnen stellen welke de meest poëtische steden van Vlaanderen zijn. Ziehier: (a: geboren; b: wonend; c: beide):

Antwerpen:	9 dichters:	a) Gyselen
		b) Brechts, Vertommen, F. Van den Wijngaert
		c) Boeye, Bosschaerts, De Cat, Kempen, Van Snick
Gent:	8 dichters:	b) Boens, Nojorkam, Vrijbos
		c) Daisne, De Doncker, De Keyser, Mahy, Rogghé
Aalst:	3 dichters:	b) Vercammen
		c) Berger, d'Haese
Brussel:	3 dichters:	b) Albe, Christiaens, Coole

St. Niklaas:	3 dichters:	b) Quasters
		c) Buyle, Rottiers
Oostende:	3 dichters:	a) Boens
		c) Jonckheere, Vercnocke
Kontich:	3 dichters:	a) Haest, Vertommen, F. Van den Wijngaert
St. Baafs Vijve:	2 dichters:	a) A. Demedts
		c) G. Demedts
Boom:	2 dichters:	b) Van de Velde, L. Van de Wijgaert
Lanaken:	2 dichters:	a) Quasters, Rutten.

Al de andere Vlaamsche steden tellen maar één (of geen) aldaar geboren en/of wonend dichter der ‘nieuwere’.

WAT ZE LEERDEN, WERDEN EN DOEN

Volgden:

L.O.		Boeye		**1**
Technisch onderwijs	Bcroepsschool (Metaalbe werkers)	Kempen		**1**
M.O.	Oudere Hum.	Berger, Bilcke, Boens, Van Brabant Decorte, Mahy, Melis, Peleman	**8**	**22**
	Moderne Hum.	Daisne (handel), d'Haese (wisk.), Jonckheere (wisk.), Poppe, Zonneberg	**5**	
	Verder nog	Bosschaerts (ath.), Brechts, A. Demedts (handel), Gyselen, De Muynck, Nojorkam (athen.), Van de Velde, L. Van	**9**	

		de Wijgaert, F. Van den Wijngaert (hand.)		
N.O.		Albe, Coole (Germ.), Haest, Jonckheere (Germ.), De Keyser, Rottiers, Top (Germ.), Tulkens, Vercammen		**9**
H.O.	Wijsb. & Lett.	Boens (wijsb. Luik), Van Keymeulen (Romaansche Gent), Rogghé (dr. hist. Gent), Rutten (dr. Germ.), Vercnocke (Germ.), Vertommen (Germ. Leuven), Zonneberg (Intern. Univ. Santander), Westerlinck (Germ. Leuven)	**8**	**23**
	Econ., Soc. & Pol. Wet.	Daisne (dr. ec. Gent), De Muynck (Hoog. Zeevaartschool Antw.), Peleman (Pol. & Soc. Leuven), Vrijbos (drs. ec. Gent), Zonneberg (Handels- en Cons. Hoogeschool Mons)	**5**	

Rechten	De Cat (dr. jur. Gent), Van Snick (dr. jur. Gent), Vercnocke (dr. jur.)	**3**
Kunstgesch.	Boens (Luik), Jonckheere (Gent), Nojorkam (Gent)	**3**
Pedag. Wet.	Haest (Hoog. Inst. Opvoedk. Antw.), Vercammen (dr. Gent)	**2**
Theologie	Westerlinck (Gr. Semin. Mechelen)	**1**
Verder nog	Gyselen: Hooge School v. Vrouwen en Conservat. (tooneel, voordragen) v. Antw.	**1**

Een zeer flatteuse lijst dus: de helft der ‘nieuweren’ zijn (quasi-)universitairen, waaronder acht doctors.

Ziehier nu hoe die vrienden den broode verdienen in het gewone leven. Zooals heden ten dage te verwachten is, krijgen de **officieele betrekkingen** bij Staat, provincie- en gemeentebestuur een eerste beurt: Albe (secretarie Kon. VI. Acad. Wet. Lett. en Sch. K.), Bilcke (staatsbediende), Bosschaerts (gemeentebest. Antw.), Coole (commentator NIR), De Doncker (ministeriebeambte), Melis (prov. best. Limburg), De Muynck, Peleman (commentator NIR), Vrijbos (voorheen ministeriebeambte), F. Van den Wijngaert (gem. best, Antw.), -samen 10. Onmiddellijk daarnaast volgt het **onderwijs** (10): L.O.: Haest, De Keyser, Vercammen; M.O.: Albe (vroeger), Christiaens, Jonckheere, Rogghé, Rutten, Vertommen; N.O.: Daisne, - en de wereld der **bedrijfsbedienden** (7): Buyle, Daisne (vroeger), Decorte, Poppe, Van de Velde, Vrijbos (vroeger) en Zonneberg. Verder verscheidene **ambachten** (5): Van Brabant (fotograaf), Buyle (vroeger wever), Kempen (diamantbewerker), Quasters (drukker-boekbinder), Rottiers (uurwerkmaker); **journalisme** (4): Gyselen (vrije journaliste), Peleman (vroeger), Rogghé, Vrijbos; **advocaten** (3): De Cat, Van Snick, Vercnocke; **bedrijfsambtenaren** (2): Boens, Daisne; **handel** (2): Berger, L. Van de Wijgaert; **landbouw** (1): A. Demedts (vroeger); **R.K. priester:** Westerlinck. **Studeeren** nog (3): Van Keymeulen (univ.), Mahy (M.O.), Top (N.O.).

Laten we daar nog aan toevoegen dat 26 onzer vrienden gehuwd zijn en het aanschijn gaven aan een gezamenlijk kroost van 26 bengels.

Hun gezondheidstoestand mag bloeiend genoemd worden: 19 noemden hem best, 12 goed, 4 zwak (Gyselen, Poppe, Quasters, Tulkens).

Sportief zijn ze, en hun recreatien zijn verscheiden

Statistieken lijken inderdaad, maar **lijken** slechts prozaïsch. Hij die me, op dezen laat-winteravond dat ik de wacht heb, mocht gadeslaan, terwijl ik de brieven der vrienden napluis en op een lange lijst, naast de woordjes ‘zwemmen’, ‘film’, enz. streepjes zet, zooals de nauwgezette huisvrouwen doen van achter het raam, terwijl de zakken kolen binnengebracht worden, die zou me stellig prozaïsch vinden, of naïef. Op het laatste - het verwijt van naïveteit - zou ik enkel antwoorden dat ik mij vermaak op **mijn** manier, zonder aan iemand kwaad te doen, ja, dat mijn spel een spel van genegenheid is. En op het eerste verwijt zou ik vragen even naast mij te komen zitten, mede die streepjes te zetten, dan op te tellen, te vergelijken en de namen na te gaan. Eerst zijn er de ‘groote getallen’ uit de gelijknamige wet, die toelaten, steeds met de geboden voorzichtigheid natuurlijk, eenige algemeene vaststellingen te doen, nl. dat deze poëzie-generatie wèl sportief is, en zich goed en op velerlei wijzen weet te ontspannen, nl. op niet minder dan 26 manieren, waarvan de voornaamste zijn: film (14 uitgesproken amateurs), muziek (13), lezen (11) en tooneel (10). Wat de sport betreft, hier vinden we alleen 14 genres, met als voornaamste: footing (12), fietsen (10), zwemmen (10), voetbal (6) en tennis (5).

Maar die brave rubrieken en cijfers worden heel wat leuker wanneer we in de ‘kleine getallen’ treden en de vrienden meer personeel ten tooneele komen met hun

bizondere voorliefden en neigingen... 't Is een Zondagochtend, 10 uur. Bart Vrijbos zit reeds ‘hard-werkend’. Bij gebrek aan een partner om te ‘schermen’ ga ik in den tuin op de flesschen ‘schieten’ die, gisteren avond, Boens, Bosschaerts, Decorte en d'Haese in een jolig ‘drinkgelag’ geledigd hebben. Twee verbolgen stemmen weerklinken echter reeds na 't eerste schot: van uit het ranke riet om den vijver rijzen de kwade hoofden van Melis en Jonckheere, die me vragen of ze toch één uurtje rustig zouden mogen ‘hengelen’? ‘Neen’, zeggen Poppe en Top, terwijl ze in de kano stappen voor een romantisch ‘watertochtje’. Waarop Melis goedsmoeds naar zijn muziekmaatschappij stapt en Jonckheere aan Decorte, Rottiers en d'Haese voorstelt wat te ‘loopen’, ofschoon hij liever

‘gymnastiek’ zou doen met Buyle, maar die zit in de ‘Regenton’, zoekend naar den ‘Steen der Wijzen’. Op een bankje zien Rutten, Zonneberg, Decorte en Van de Velde met weemoedigen blik toe, hoe voortreffelijk Demedts kan ‘springen’, individualistische zomersport bij uitstek, in tegenstelling met het ‘kaatsen’ waarvoor Zonneberg tevergeefs naar een maat uitziet, en de ‘ijssport’ waarvoor Van de Velde nog zes maanden zal moeten wachten, evenals Rutten en Decorte voor hun ‘schaatsen’.

‘Heb je geen maling aan al die sport?’ vraagt me Van Brabant. ‘Ja’ zeg ik, en ik ga schrijven, terwijl Luc in de ‘Fransche keuken’ gaat neuzen, waar Boens ‘Klaarten’ voorbereidt. Van uit mijn venster zie ik nog Frieda Brechts op ‘spelevaart’ vertrekken; Bosschaerts, Ludo Van de Wijgaert, Van Keymeulen, Poppe en Mahy gaan, hunnerzijds, gezamenlijk ‘trekken’.

Na den eten zet Kempen zijn ‘sociaal-economische studiën’ van allerhande auteuren voort, en aangemoedigd door dat nijvere voorbeeld denk ik er aan wat voort te ‘schrijven’. Maar De Cat en Peleman willen de ‘radio’ niet stiller laten spelen, en om aan Bosschaerts, die een ‘biljart’-partner zoekt, te ontkomen, ga ik in den boomgaard ‘droomen, luieren en slapen’, met Jonckheere, Luc, Decorte, Van Keymeulen, Top en ook De Cat, die zich weldra bij ons vervoegt. Zoete uren! Inslapend denk ik nog met vriendelijke meewarigheid aan Van Snick, die ‘foto's’ ontwikkelt in den donkeren kelder van ons kasteel, samen met De Muynck; en aan Ludo Van de Wijgaert en Peleman, die d'Haese meegetroond hebben voor ‘tentoonstellings- en museabezoeken’. Hoe verscheiden deze wereld is!... En bij het ontwaken, bij valavond, krijgen we vier doeken te bewonderen, nog nat van de verf, want Melis, Vercnocke, De Muynck en Rottiers houden van ‘schilderen’. Bosschaerts trekt nog vlug een ‘kaartje’ met Van Keymeulen en zoekt dan, geleid door den goeden herder Westerlinck, den ‘huiskring’ op, evenals Luc en Vrijbos, die voor dien dag genoeg heeft van zijn ‘hard-werken’. Met de ‘sociëteit’-lievenden - Frank Van den Wijngaert en d'Haese - blijf ik nog een ganschen tijd hangen. De Cat en Peleman spelen jazz pur met hun ‘radio’, waarop, op de terras, Kempen met Blanka Gyselen, en Berger met Sidy de Keyser langoureus ‘dansen’. Zoo eindigt de dag in een warm ‘liefde’ gesprek, waarin Boens en d'Haese, als oudste en jongste (op Top na), het hoogste woord voeren. Hoe men zich, ondanks alles, goed verstaat in het welig Vlaamsche huis!...

Waar ze reisden en wat ze 't liefst lezen

En hiermede gaan we reeds geleidelijk van de ‘personalia’ over naar de analyse en typeering van hun werk, want het zal wel onmiskenbaar mogen heeten dat bekendheid met den vreemde, evenals lectuurvoorkeur, van belang zijn voor het werk van een dichter.

Voor de reizen krijgen we volgend lijstje:

21 der vrienden bezochten het Duitsche Rijk (14 vroeger Duitschland + 4 Oostenrijk + 3 Tsjecho-Slovakije)
16 Frankrijk
15 Nederland
8 Engeland

7 Zwitserland
7 Gr. Hert. Luxemburg
4 Italië
3 Noorwegen (De Cat, Daisne, Gyselen)
2 Rusland (Daisne, Rogghé)
2 Polen (Daisne, Rogghé)
2 Amerika (Jonckheere, De Muynck)
2 Hongarije (Peleman, Rogghé)
2 Spanje (Rogghé, Zonneberg)

1 Zweden (Daisne)
1 Denemarken (Daisne)
1 Baltische landen (Rogghé).

Reisden niet in den vreemde: Van Brabant, Mahy, Melis.

Reisden het meest: Rogghé (12 landen), De Cat (8), Daisne (8), Peleman (7), Jonckheere (6).

Op te merken dat het Duitsche Rijk het eerst aan de beurt komt door optelling met Oostenrijk en Tsjecho-Slovakije, zooniet wint Frankrijk het (16 tegen 14), zelfs op Nederland (idem). Van de omliggende landen staat Engeland ver op den achtergrond (8).

Het mag dus gezegd worden dat de nieuweren goed hun werelddeel kennen. Twee (Jonckheere, De Muynck) volgden zelfs den weg van Columbus, terwijl ikzelf van op den Kaukasus een kijkje ging nemen van Azië. Afrika en Australië bleven vooralsnog terra incognita.

En ziehier nu 'der nieuweren' geliefkoosde auteurs: vereenigden op zich (de Nederl. auteurs staan in vetjes gedrukt)

4 stemmen: Dostojéfskiej, Rilke, **Van de Woestijne;**

3: Gilliams, Hamsun, Verlaine;

2: Baudelaire, Fournier, France, Ljérmontof, Malraux, Rimbaud, **Van Schendel**, Verhaeren, Yeats;

1: (ik noem de meest bekende): d'Annunzio, **Tine van Berken, Buckinx, W. Buning, F. Buyle**, Cervantes, Dante, Duhamel, Galsworthy, **Gezelle**, Gide, Homeros, **Van Hoogenbemt**, Huxley, Jammes, London, **R. Minne**, Molière, **Top Naeff**, Novalis, **Van Ostayen**, Petrarca, E.A. Poe, Poesjkien, Rabelais, **H. Roland Holst**, Sappho, Shakespeare, **Slauerhoff**, Stendhal, **Timmermans**, Tolstój, Tsjéchof, Ungaretti, Villon, **Walschap**, Whitman, O. Wilde, **L. Zielens**, e.a.

Gezien van nationaliteitenstandpunt wordt deze lijst aldus:

Nederlandsche	literatuur:	23	stemmen
Fransche	literatuur:	22	stemmen
Engelsche	literatuur:	9	stemmen
Russische	literatuur:	8	stemmen
Duitsche	literatuur:	5	stemmen
Italiaansche	literatuur:	4	stemmen
Skandinavische	literatuur:	3	stemmen
Oud-Grieksche	literatuur:	2	stemmen
Spaansche	literatuur:	1	stem

Daarbij dienen nog de Bijbel en de... Kama Soetra gevoegd, die de speciale liefde van resp. Peleman en Boens genieten, en de spoorgids, dien Jonckheere boven alles bemint.

Voorwaar, een even pittoresk, smaakvol als kundig geheel!

Hun werk - wanneer zijn ze begonnen en wat hebben ze reeds aangebracht?

Het was wel interessant de vraag te stéllen: **Op welken leeftijd ben je beginnen te schrijven?** Daarbij wordt natuurlijk geenszins gedacht aan een ‘schepping’ noch aan derzelve waarde, alleen aan den drang in 't kind, den jongeling of 't jonge meisje, om in een onopgelegd stel-werkje een eerste uiting te zoeken voor een vage literaire krieuweling. Ziehier de antwoorden, gegroepeerd: Op den leeftijd van:

9 jaar: 2: Van Snick en L. Van de Wijgaert
10 jaar: 2: Daisne, Poppe
11 jaar: 1: De Cat
12 jaar: 1: Van Brabant
14 jaar: 3: Boens, Mahy, F. Van den Wijngaert

15 jaar: 7: Buyle, Christiaens, Coole, d'Haese, Jonckheere, Rottiers, Top
16 jaar: 3: De Keyser, Melis, Westerlinck
17 jaar: 3: Brechts, Haest, Van Keymeulen
18 jaar: 1: Quasters
19 jaar: 3: Kempen, Van de Velde, Vrijbos
20 jaar: 1: De Muynck
22 jaar: 2: Bosschaerts, Gyselen
23 jaar: 2: Boeye, Vercammen.

Als gemiddelden ouderdom verkrijgen we aldus: 492: 31 = 15, ..., d.i. 16 jaar, of 1927 (= 1911 + 16, de doorsnee-dichter der 'nieuwere' geboren zijnde in 1911, zooals hooger gevonden).

Dertien jaren zijn sinds die eerste literaire krabbelingen verloopen; thans vertegenwoordigt het werk der 'nieuweren' in toto **139 poëtische publicaties.**

Daarnaast schreven en/of schrijven 17 vrienden ook verhalend proza, 8 essayistisch proza, 7 tooneel, 1 film (De Cat).

Rogghé is tot dusver de eenige die àl deze genres heeft beoefend.

Analyse van hun werk in deze bloemlezing naar den vorm

Onnoodig te zeggen dat ik de hier verzamelde verzen met veel liefde en aandacht gelezen en herlezen heb. Maar ik ben ook verder gegaan, ik heb ze gereduceerd tot eenige reeksen van cijfers, die esthetisch uit den booze mogen heeten, maar die me historiografisch veel liever zijn dan het altijd aanvechtbare impressionisme van den literairen criticus. Ik zeg niet dat deze cijfers absoluut zijn, maar hun betrekkelijkheid zal stellig de kleinst mogelijke zijn.

Ziehier dan, in de eerste plaats, de vormkwestie. Daarin waren twee momenten te beschouwen: rhythme en rijm. Waar beide regelmatig zijn, noem ik den vorm **classiek.** Waar dit niet het geval is, kan zich het volgende voordoen:

a) rhythme: het rhythme is **half vrij** (ongelijke verslengten), **vrij** (verandering van versvoet), of **blank** (ongelijke verslengten èn veranderende versvoeten);

b) rijm: **half vrij** (niet alle verzen rijmen), **assonantie, geen rijm.**

Welnu, van de 122 hier gebloemleesde gedichten zijn er:

Wat **rhythme én rijm** betreft: 47 classiek

Wat **rhythme** betreft:	classiek: 52
	half vrij: 40
	vrij: 0
	blank: 30
	122
Wat **rijn** betreft:	classiek: 98
	half vrij: 14

assonantie: 3

geen rijm: 7

122

Volledig vrije gedichten (blank rhythme + assonantie, of zonder rijm): 7.

Ik geloof dat dit zeer mooie getallen mogen genoemd worden, harmonieuse getallen, zonder uitersten naar links of rechts. De ‘nieuweren’ halen geenszins den neus op voor het metier-erfdeel van het verleden, en zijn toch modern: een kleine helft der hier verzamelde verzen zijn classiek gesteld, een groote helft half vrij. Maar hoe kalm ook dit evenwicht is, - en precies daarom -, is het toch een afdoend non possumus aan het adres van zekere literaire critici, die een integralen terugtocht naar het classicisme **zouden willen** zien. De geest van Van Ostayen is, als Ulenspiegel, niet te begraven!

Enkele namen moeten in dit verband genoemd: de drie assonantisch rijmende gedichten zijn van Daisne, d'Haese en Rottiers (eerst- en laatstgenoemde houden er desbetreffende een uitdrukkelijke theorie op na); de 7 rijmlooze gedichten zijn van: De Cat (1), Vercnocke (1), F. Van den Wijngaert (1), Vertommen (1), De Muynck (3); de 7 volledig vrije gedichten van: De Cat (1), Rottiers (1), Vercnocke (1), F. Van den Wijngaert (1), De Muynck (3).

Naar den inhoud

Hier heb ik drie momenten onderzocht:

A. Het onderwerp: De onderwerpen der hier verzamelde gedichten zijn zeer divers; het mag gezegd dat ze bijna alle categorieën bestrijken. Men oordeele:

het onderwerp Liefde komt	35 keer voor
Religie, God	14 keer
Weltschmerz	12 keer
Dichterschap, kunst	10 keer
Geluk	8 keer
Oorloq	7 keer
Sociaal onderwerp, arbeid, daad	7 keer
Moederschap	6 keer
Dood	6 keer
Tableaux vivants	6 keer
Fantastiek (‘poésie pure’)	5 keer
Ouders en kind, jeugd	3 keer
Nature morte	3 keer
Zee	2 keer
Moord	2 keer
Avontuur	2 keer
Vriendschap	1 keer
Typen, psychologie	1 keer

Samen 130 keeren (122 gedichten + 8 dubbele classificeeringen).

Ook hierin zal men een schoon evenwicht bemerken, althans voor de liefdeverzen: 35 op 122 is noch te veel noch te weinig. Idem voor de religieus getinte gedichten (14) en de onbestemde smart-gedichten (12). De betrekkelijk hooge cijfers voor de categorieën Oorlog en Moederschap zijn voor de eerste gewis aan de tijdsomstandigheden te wijten en voor de tweede aan den huidigen ouderdom dezer

generatie: de doorsnee-nieuwere, geboren in 1911, is thans (1940) 29 jaar! Aan den dood wordt niet te veel gedacht (6 keer) in tegenstelling met de vroegere generatie, en er zijn 8 uitgesproken geluksgedichten. Dat er slechts 7 sociaal zinhebbende gedichten zijn is echter een zwak punt.

B. Het genre:	Hiervoor heb ik gevonden:
	40 anecdotische gedichten
	54 symbolische
	28 bespiegelende.
	122

Men zal toestemmen dat het niet mooier kan: elk genre krijgt zijn deel, en het overgangsgenre, - het symbolisch gedicht - het grootste, zegge bijna de helft. Verheugend noem ik het dat het kleinste cijfer aan de speculanten gaat; een ander, verwant antwoord aan het adres dier zekere literaire critici die zoo opgeven van classicisme en ‘eeuwigheid’!

C. De levenshouding. Hier heb ik het zeer eenvoudige criterium toegepast: ‘optimistisch of pessimistisch’, neen- of jazeggend tot het leven? De weer zeer verheugende uitslag luidt:

O:	74 (!)
P:	48
	122

Het moge interesseeren de toepassing van de laatste twee momenten te kennen op de 35 sub A opgegeven liefdegedichten. Daarvan zijn er

anecdotisch:	16
optimistisch:	21
symbolisch:	11
pessimistisch:	14
bespiegelend:	8.

Wanneer schrijven ze?

De ontvangen antwoorden zijn in drie reeksen onder te brengen:

1) Staan grootendeels onafhankelijk van omstandigheden, kunnen werken èn werken zoowat altijd en overal: Boens, Brechts, Daisne, Decorte (mentaal, maar noteert niet alles, droomt liever maar zoo wat), Haest, Rottiers, Van Snick (mentaal), L. Van de Wijgaert, - zegge 8;
2) Werken onregelmatig, ‘buiig’: Van Brabant, d'Haese (helpt zichzelf desnoods met een glas, bekent hij), S. De Keyser, Westerlinck, - zegge 4;
3) Hebben gunstige omstandigheden noodig: 's morgens zeer vroeg, 's avonds en 's nachts, in volledige stilte, in eenzaamheid, bij rust, t.g.t.: A. Demedts, Jonckheere, Mahy, Melis, De Muynck, Poppe, F. Van den Wijngaert, Zonneberg, - zegge 8.

Uit deze statistiek is weer niets anders te halen dan de constatatie dat Gods fameus ‘getal’ ook hier weer prettig vertegenwoordigd is: geen typisch procédé, maar normale bontheid.

Hoe schrijven ze?

Hierop waren de antwoorden opvallend dun. Zoo goed als 't kan gegroepeerd, komen ze hierop neer:

1) Op alle wijzen: Daisne, L. Van de Wijgaert; nu eens met de pen op 't papier, dan na mentaal rijpen: Mahy; gemakkelijk: Kempen; te gemakkelijk: Vrijbos;
2) Met veel ratures, wanhopig: Luc;
3) Na volledige mentale afwerking: Van Snick; vaak lang na beleven, na bezinking: Melis, Vercammen.

Hoeveel schrijven ze?

Hier ook zijn de antwoorden schaarsch, schuchter als het ware; immers in de Nederlandsche letteren wordt er in den laatsten tijd overdreven veel gewauweld over veel-of-weinig-schrijven, in verband met goed-schrijven, schrijven-voor-de-eeuwigheid en dergelijke slogans meer, net of dat iets met elkaar te zien had. Veel-of-weinig-schrijven is een persoonlijke particulariteit, het vele bewijst nog geen genie en het weinige ook geen diamantairkunst, het eene kan zoowel weitschweifig als het andere amechtig zijn. Dat Minne's ééne boekje ‘De zoete Inval’ een kleinood in ons patrimonium is, en de jonggestorven Poesjkien en Ljermontof een even omvangrijk als geniaal oeuvre hebben nagelaten, bewijst zulks toch ten overvloede. Maar in Vlaanderen blijven zekere literaire critici (vooral die met classicistische Schwärmereien) hardleersch om dat dwaas criterium los te laten. Weinig-schrijven blijft voor hen nog altijd een kwaliteit **op zich zelf**, terwijl zij die betrekkelijk veel schrijven (en 't is zéér betrekkelijk als we eens naar buiten kijken!) a priori doodgeverfd worden als intempestieven, zelf-critiekloozen (o die ‘zelf-critiek’!), vormslordigaards (terwijl mij dunkt dat zij precies veel doen voor onzen vorm, zij het niet altijd in de ‘eeuwige’ classieke moulen).

Vandaar een zekere gêne onder de jongeren, wanneer men hun naar de kwantiteit van hun werk vraagt. Ziehier, gegroepeerd, de 11 toch binnengekomen antwoorden:

1) onregelmatig: **Top;**
2) weinig: Boeye (thans, sinds ze moeder is), Kempen, De Keyser, Mahy, Poppe, Rutten (zoo weinig mogelijk), Vrijbos (idem);
3) 'veel': Daisne (een persoonlijk optimum), A. Demedts (dagelijks 2-3 u.), Quasters (haast zich aarzelend), Rottiers, - zegge 4 tegen 6.

Onder welk mobilium schrijven ze?

Hier weer groepeer ik de antwoorden, volgens categorieën van afnemende belangrijkheid; eenige dubbele classificeeringen konden niet vermeden worden:

1) **uit behoefte, drang, dwang, nood:** Berger, Boens (drang, wanhoop en vreugde), Van Brabant, Coole, Daisne, A. Demedts (halve gewoonte), Gyselen, d'Haese, Haest, De Muynck, Vercnocke, Vertommen (aangeboren - zie de vogels), Vrijbos, L. Van de Wijgaert, Westerlinck, - zegge **15.**
2) Het woord **inspiratie** komt maar tweemaal voor: bij Brechts en Poppe; De Cat spreekt van een gordijn dat opengaat voor zekere essentieele dingen van het leven; Top eenvoudigweg van **ontroering;** Van de Velde van een sublieme **obsessie;** Vercammen van 'Gods jachthoren aan den boschrand' (Marnix Gijsen); Vertommen van iets dat gered werd uit het faljiete aardsch paradijs; Zonneberg van **gebod, -** in totaal 8 in deze categorie.
3) **Uit apetite, lust, genoegen:** Boens, Buyle, Christiaens, Decorte, Rutten, Van Snick, - terwijl F. Van den Wijngaert van **passie, ondeugd** spreekt, Quasters omdat hij van geen andere in- of ontspanning houdt. Totaal: **8.**
4) Spreken van **drang (instinct) van zelfbehoud:** Christiaens, Jonckheere; van **zelfangst:** F. Van den Wijngaert; van **'eigenliefde** misschien': Kempen. Zegge **4.**
5) Spreekt daarentegen van 'zich verliezen', **ontvluchten** dus: Rogghé.
6) S. De Keyser - typisch vrouwelijk - schrijft 'zoo maar'.

Deze cijfers zeggen dus met andere woorden dat:

15 nieuweren uit **behoefte** schrijven, behoefte die ze zoo **organisch voelen** dat ze die niet verder te ontleden dienen, het is een **'müssen'**;

8 anderen bespeuren in die behoefte iets als een opdracht, een **'sollen'** dat ze nu eens inspiratie, dan een **sublieme obsessie** of **gebod** noemen;

8 anderen nog spreken minder organisch dan **functioneel;** ze eten niet uit honger, maar uit apetite; ze zeggen niet te dichten uit behoefte, maar uit **lust, passie, ondeugd.**

4 verdiepen het müssen als een **levensdorst van het Ik.**

1 integendeel wil uit den band springen.

Overwegend is dus het louter vitalistisch mobilium (15), de hemelsche taak (8) vormt evenwicht met het aardsche genot (8), het krampachtige Ik krijgt vier keer zijn recht, en één keer reikt een schoone avonturier zelfs de hand aan den dood.

Welk doel streven ze na?

1) **Zich af te reageeren:** van ontlading, bevrijding, opheffing van eenzaamheid, luchting van jeugdopgekroptheid, leniging van leed en versterking van geluk, vreugde, veiligheidsklep, zielevrede, opheffing van bitterheid tot liefde, belijdenis, versimpeling van het leven e.d. wordt in **14** gevallen gesproken, nl. door Berger, Boeye, Brechts, Daisne, A. Demedts, G. Demedts, Jonckheere, Mahy, Melis, Poppe, Quasters, Rogghé, Top, Zonneberg.

2) Naast dit subjectief argument wordt **9** keer een **objectieve taak gemeld**,

een **uitgaan naar den lezer, een dienen:** Berger, Boeye, Buyle, Daisne, De Cat, Peleman, Rottiers, Van de Velde en Zonneberg spreken van: gestalte geven aan gevoelens enz. ten gebruike van dezen die zulks niet kunnen; van 't pleizier van enkele goede vrienden; van het helpen - misschien - van een onbekend mensch; van ev. genot voor anderen; van het verrijken van anderman, van 't overtuigen van anderman e.d.

3) Naast het begrip afreactie wordt ook dat van **surrogaat** en **fundeering** gesteld, nl. in 6 gevallen: Bosschaerts (wil zich voelen leven), Luc (schrijft omdat hij te weinig leeft en te veel verlangt), Daisne (poëzie is de uit volheid zelfgeschapen èn wegwijzende ster), Quasters (wil door zijn poëzie hartstochtelijk leven en man worden), Rutten (wil zichzelf leeren kennen), F. Van den Wijngaert (wil bewijzen dat hij bestaat).

4) Naast het vooral sociaal dienen sub 2, voelen sommige dichters ook een **diensttaak tegenover 'God':** De Cat wil die essentieele dingen vastleggen die het gordijn der poëzie soms ontsluiert, Peleman wil zichzelf en de anderen van de mildheid der aarde overtuigen, Van de Velde wil de menschen wijzen op hun goddelijke herkomst, Westerlinck 'tast'. Totaal: **4.**

5) Zien dat goddelijke dienen speciaal als schoonheidscultus of kunstschepping: Van Snick (kunst), L. Van de Wijgaert en Zonneberg (schoonheid). Samen **3.**

6) Achten (daarbuiten) een bepaald doel niet noodzakelijk, hebben er geen, 'weten niet': Boeye, Luc Van Brabant, André en Gabr. Demedts, De Keyser, Mahy. Totaal **6.**

7) **Varia:** Brechts spreekt van een 'album voor snapshots', Buyle dicht voor het 'pleizier', Rogghé, zooals gezegd, tast naar een wereld waarin wij, scheppers uit het vat der Danaïden, ons kunnen verliezen.

Wat geeft ons de analyse van déze cijfers? Wederom dat het louter organische en vitalistische primeert in den zin van een afreactie (14) en een fundeering (6), waarbij ook aan den evenmensch gedacht wordt (9) in den zin van een sociaal dienen, ook een religieus dienen (4) of een esthetisch, artistiek dienen (3).

Hoe stelt de nieuwere generatie zichzelf voor?
Naar den inhoud

Naast Decorte, die durft getuigen van een hoogen dunk over 't eigen werk (maar wat er in den tijd zal van blijven weet hij niet en laat hem koud), zijn er 7 vrienden die geen uitgesproken pretenties zeggen te hebben of zich uitdrukkelijk verkiezen te onthouden: Berger, Bosschaerts, Brechts, Buyle, A. Demedts, Top, F. Van den Wijngaert (stelt zich **niets** voor, daar hij aan zijn epoque geen waarde meer hecht). Op de vraag wat ze voor nieuws willen brengen heeft niemand durven antwoorden, tenzij volgende vier vrienden met 'nihil': Van Brabant (wil niets nieuws brengen, alleen zichzelf), G. Demedts, Poppe, Vrijbos ('t is niet noodig een uitvinder te zijn om goed te schrijven).

Daarnevens, naar hun eigen typeering, laten zich volgende categorieën opstellen:

1) Overheerschend is weer de vitalistische categorie: Boens wil menschelijkheid en jeugd ('de jeugd heeft altijd gelijk'); Luc 'oprechtheid!'; Christiaens

‘persoonlijkheid tegenover conformisme’; Daisne ‘kunst uit en voer het leven’ en daardoor geluk; De Doncker zijn pech luchten en opheffen; d'Haese vechten om te winnen op zichzelf, zijn verzen en de menschen; Mahy geeft klein-lyriek; Melis wil van dezen tijd zijn in de eerste plaats, maar ook wat

van vroeger en voor later; Peleman zwijmelt nuchter tusschen droom en werkelijkheid van het leven; Rutten spreekt van een oefening, eeuwig herbeginnen, een soort van dilettantisme ('En waarom niet? Het dilettantisme in de kunst is zoo maar niet per se te veroordeelen.'); Van Snick wil niet cerebraal zijn... **11** uitgesproken stemmen dus voor het leven.

2) Hierbij dienen **3** stemmen gevoegd die tevens meer bepaaldelijk voor het sociale ijveren: Daisne, Kempen (ofschoon, naast revolutionnair, een pessimistisch realist) en Vercnocke (ofschoon zelf vooral natuurdichter).

3) Meer bezijden het leven staan drie religieuse dichters: Albe, Van de Velde en Vercammen (je ne veux que d'amour écrire... maar: l'amour et la mort ne sont qu'une mesme chose).

4) Twee dichters van den schoonheidscultus: Poppe (maar tevens zee- en weemoedsdichter) en L. Van de Wijgaert (ijvert voor renaissancistisch aristocratisme tegenover de directheid en onopgesmuktheid der democratische poëzie).

5) En Vercnocke als natuurdichter.

Naar den vorm

Ook hierover kwamen niet te veel antwoorden binnen, het meerendeel der nieuweren schrijft immers zonder bepaalde vormtheorie.

Wat den **inwendigen vorm** betreft houdt Christiaens het met de persoonlijkheid tegen het conformisme, zooals Luc en Van Keymeulen zichzelf (willen) zijn en Van Snick uitkomt voor zijn individualisme. Gyselen zegt eerst lyrisch-anecdotisch en autobiografisch gewerkt te hebben, maar verder objectiever te willen worden, wijder en soberder; toch ziet ze - te recht - geen incompatibiliteit tusschen beide genres. De Muynck ziet in de cohesie indruk - gedachte: poëzie, het accent op den indruk, poëzie als formuleering van onderbewustzijn, geen filosofische, maar ontologische metafysiek.

Wat den **uitwendigen vorm** betreft, staan eenerzijds dezen die het voor het (quasi-) classicisme houden, anderzijds dezen die naar de toekomst zien.

Bl. Gyselen bekent een 'invloed' van Van de Woestijne, Vercammen noemt gebondenheid echte vrijheid, en Luc wil zijn vorm verbeteren om met nog iets meer dan 'swing' te schrijven. Daartegenover staat Haest, die eenheid van 'vorm en inhoud' betracht, het classieke metrum aanvaardt, maar geenszins de frissche vernieuwing van het expressionisme misprijst; G. Demedts, die -wat doet het goed! - niet bang is Van Ostayen te rappeleeren; Zonneberg, die ook ijvert voor eenheid, maar toch het accent op den inhoud wil bewaren; Rottiers, die nog onlangs door Herreman onbarmhartig afgerost werd, maar er interessante anti-classicistische theorieën op nahoudt; Van Snick, die gebonden schrijft om essentieel te blijven, maar daarnaast inhoud en vorm hoogst verscheiden wil zien als het leven, en uw dienaar, die steeds Poesjkien of Majakofskiej citeert om te bewijzen dat poëzie alles kan zijn.

Conclusie

Eigenlijk is hier een conclusie overbodig: iedere paragraaf houdt er eene in, en het onderwerp is te levend, actueel en groeiend om het niet zonder gevaar in één beeld te willen verstarren. Dit opstel wilde slechts een wetenschappelijke **schets** zijn. Maar als er iets toch uit spreekt zal het zeker het woord **vitalistisch** zijn. Deze generatie staat in het **leven**, al moeten we dit begrip ntl. prolongeeren met dat van droom; zij is optimistisch, evenwichtig, niet overdreven anecdotisch en zeker niet overdreven bespiegelend. Zelden was er eene zoo weinig literair en sympathiek. Glück auf, Kameraden!

Bloemlezing

Albe (eigenlijk: R.A. Joostens)

Geb. Mechelen 8/6/02. - Woont in Brussel. - N.O.; vroeger leeraar vrij M.O., thans verbonden aan het secretariaat der K. Vl. Academie voor Wetensch., Letteren en Sch. Kunsten van België. - **Praeludium** (1930), **Paradijsvogel** (1932), **Chcrubijn en Mensch** (1937), **Bloem en Vrucht, De Poëet.** Daarnaast verhalend proza, o.m. voor de jeugd (onder ps. Robin Rhode), en tooneel.

‘Een religieus dichter vindt niet immer de ontvankelijkheid van vele lezers, niet eens van mededichters. Doch één nachtegaal geeft meer ontroering dan een eskader kwetterende musschen. Soms hoor ik een nachtegaal hier of daar ergens te woud en te velde.’

Hora est

Eens slapen we in
met koorts en zonder zoen;
handen vol liefde en vrees
zullen het vreemdste doen:

dit voorhoofd koelen
met de schuwe hand
vóór 't traagzaam breken
van den heil'gsten band;

deze oogen sluiten,
moe van smeeken,
en in wier spiegels
alle geheimen breken;

dit lichaam, los
van liefde en rouwe,
na 't diepst bezit
aan het verderf vertrouwen.

Eens slapen we in,
gevreesd en zonder zoen;
de Heer is ons genadig,
wij zullen 't niet bevroên.

(Uit ‘Van adellijken **Bloede**’, in voorbereiding)

Ploeg nu de vore, vriend

Ploeg nu de vore, vriend,
en welf den taaien akker open,
ons loon moet in de zon verdiend
en w'hebben kracht te koope.

We sproeien met ons zweet de zaden
en iedre druppel drenkt een kiem,
we vechten tegen worm en maden
en d'oogst hoort ons, mijn vriend.

De akker werd te diep ontgonnen
door 't ploegend schroot van de kanonnen,
en in de zonne vonden worm en maden
een beurschen buit: de beide kameraden.

Gedicht

Dit woord draagt geen geluid:
hier haat men zonder liefde,
hier mint men om een buit.

Wij zongen van de zonne,
van liefde en het vleesch;
het lied was slecht verzonnen.

Wij taalden over grenzen
ons leed en onze lusten
en onze eigen wenschen.

Nu barst het mozaïek gewelf
van dezen plaastren tempel
en 't gruis valt op onszelf.

Wij tieren fel als klein venijn
en onze kindren haten ons
zooals wij Londen of Berlijn.

Mijn woord geeft geen geluid:
hier urmt men zonder liefde
en haat men om een buit.

Naar welken wind hang ik de huik?
Een mijn zwalpt vóór het Paradijs...
Mijn God, ik sterf in 't luik.

Johan Berger (eigenlijk M.E. van den Bergh)

Geb. Aalst 30/11/19. - Woont aldaar. - Gr.-Lat. Hum., thans handelaar in kolen. - **Duo bij Toeval** (met André Poppe, 1938).

Schrijft ‘tot persoonlijke ontlading en tot ev. genot daarvan bij anderen.’

De eenzame

De hoornen schallen de avond toe,
de nacht treedt aan, en ik voel moe
en van me-zelf bedrogen en verlaten,
als liep ik zonder hoofd door diepe, leege straten...
Ik wacht, en weet van dit gemeen bedrijf
het eind dat ik omschrijden blijf
en dat mij met den nacht nog nader brengt
tot het verholen Licht, dat mij de zolen zengt...

Het zonnekind

Ze sloeg door 't leven lijk een lied.
Nog onbekoord van elk verdriet
heeft zij de dagen lachend afgeteld,
en is dan zingend in den dood gesneld...

Maria-Magdalena tot Judas

Ik weet niet wat uw oog zoo donker maakt,
gij zoon van Karioth, die onder duistre tempelbogen
uw eigenzelve grondloos hebt belogen
en die uit dit gesloten net niet losgewarreld raakt.

Wat kon uw poover hart zoo triestig wonden
die naast u allen lijk een broeder was,
die met zijn woorden zooveel wee genas:
hoe kwaamt gij toch tot deze wreede zonde?

Gij hebt mij hevig leed gedaan voordien,
toen ik zijn voeten met mijn lange haren droogde
en slechts van ver zijn zuiverheid te naadren poogde,
want van dichtbij dierf ik zijn aangezicht niet zien...

Gij gaat gebukt onder een pijnlijk-zwaren last
en kunt slechts moeizaam 't duister eind genaken,
want gij mist 't wonder van het schoon verzaken,
en blijft bij dit gezegend maal de zonderlinge gast

Maurits Bilcke

Geb. Hoogstraten H/3/13. - Woont aldaar. - Oudere Hum., thans staatsbediende. - **Verzen** (1936), **Brabantsche Kanteelen** (1938). Daarnaast verhalend en essayistisch proza.

Eens zal ik

Eens zal ik, liggend in het zand, de kogels hooren fluiten.
Een regen mengt zijn zang met dit macaber lied.
Ik ben maar één der half-millioen kornuiten.
Om mijnen dood heeft slechts een kleine schaar verdriet.

Wie zal zich om mijn lijk ontfermen,
wat klonten bloed, een been, een vreeselijk gelaat?
De kraaien krassen reeds in dichte zwermen
om 't aardsch festijn dat ik hun snavels achterlaat.

Hoor, na dit doodendanslawaai zal weer de stilte komen.
Alleen een vogel, naast een bloem, zingt zorgeloos zijn lied.
Ik lig met uitgestoken oogen in mijn graf te droomen
en ken alleen den reuk van kruit en dynamiet.

Als overblijvenden weldra dit veld bezoeken. -
de goede grond zal mij beveiligen tegen hunnen tred, -
hoe kan ik rustig blijven liggen en niet vloeken
om hun gezond gelaat, hun tafelwijn, hun wollig bed?

Och, laat me maar alleen met mijne droomen
en stoor de stilte niet van dezen eeuwigen nacht.
Ik heb genoeg aan 't ruischen van de boomen
en aan een ster die goedig en gelaten naar me lacht...

Langs de haven

De driemast met de holle bolle zeilen,
het kromhout van den steven reeds gericht naar zee,
Neptunus' baard, en aan den boeg de vurige pijlen,
gij draagt van wal ons heimwee mee.

Want wij, van verre reizen
en van spannend avontuur verstoken,
volgen van ver uw schuimend spoor,
waarin ons blauwe en blonde droomen zijn gebroken.

Diep in ons hart zingt nog een oud matrozenlied
den welbekenden zang van komen en van gaan,
van visschersloepen langs het ruischend riet
en booten die op nieuwjaarsnacht
met man en muis vergaan.

O Marco Polo, met het bevende kompas,
verzeild geraakt in 't water der Chineesche zeeën,
uw noteschelpen schip schuilt op den grooten plas
verloren naar het land der duizend weeën.

Laat ons gedenken Karel van den Oever.
Wat manelicht glijdt van de leien daken.
De lach van Dinska Bronska wordt veel droever
bij 't huilen der sirenen en 't waaien in den wind
van visscherslampen die de grijze Schelde trouw bewaken.

Daan Boens

Geb. Oostende 4/6/93. - Woont in Gent. - Humaniora; leerling van Prof. Dr. R. Verdeyen; studeerde later wijsbegeerte en kunstgeschiedenis in Luik tot het uitbreken van den Wereldoorlog. - Dagbladbeheerder, ook beheerder van andere ondernemingen. - **In witte Gewaden** (1914), **Van Glorie en Lijden** (1917), **Menschen in de Grachten** (1918), **De Verrijzenis** (1920), **De schoone Reis** (1928), **De late Passagier** (1929), **Veertien-Dertig** (1930), **Klaarten** (1939), **Het Rijk van den Mensch** (1939). Daarnaast tooneel.

Schrijft ‘uit drang, uit wanhoop en uit vreugde.’ Zoekt ‘menschelijkheid, menschelijkheid en nog menschelijkheid!’ ‘Ik wensch en wil steeds met, in of nevens de laatstgekomenen te staan. De jeugd heeft gelijk!’

Tweede Faust

Geestelijke nachten zijn
Witte lenden zonder kussen,
Oogen zonder helleschijn,
Bergen zonder dal ertusschen.

Hemelen van duisternis,
Boven lust, vergeefs gehangen,
Weet gij wat beminnen is
Zonder pijnen van verlangen?

Denkende aarde, droommachien,
Boezem onder bloeiend linnen,
Leer mij 't leven naakt te zien,
Geef mij zinnen, zinnen, zinnen!

Sociability

Gij waant u gast, zijt maar ontboden.
De schoonste droomen gaan naar dooden.
De liefde is rook van sigaret,
Doch rooken is, in bed, verboden.

Epiktetische ode

Epiktetes, reik de handen,
Geef mij uw verbondenheid,
In de vrees voor aardsche banden
Ligt de diepe doelloosheid.

Geef mij lippen om te spreken
Tot wie doode schimmen zijn
Vóór het witte dagaanbreken:
Morgen schenkt men gratis wijn!

Geef mij grondeloos vertrouwen
In het huisdier, in den mensch,
Dat wij nieuwe steden bouwen
Op uw geestelijke grens.

Geef onzinnigheid, geef waarden
Waar de zinnen eenzaam staan;
Geef mij borsten, vast als de aarde,
Geef mij vrouwen die bestaan.

Leer mij brood als honig eten,
Geef mij vriendschap, maak mij vrij,
Geef dan wijn om te vergeten,
Met de wijding van de bij.

Vindt gij niets, neem dan om 't even,
Is 't geen wijsheid, geef dan schijn,
Geef mij liefde voor dit leven,
Waar mijn paard kan Caesar zijn.

(Deze drie verzen komen uit een nieuwen bundel in voorbereiding)

Eugenie Boeye

Geb. Antwerpen 18/2/03. - Woont aldaar. - L.O. - **Zon en Schaduw** (1932), **Kleine Zangen** (1933). Daarnaast verhalend proza.

'Ge schrijft, ja waarom? Misschien om u van iets kwellends of knellends te bevrijden? Ik geloof niet dat een schrijver noodzakelijk een doel moet hebben... Het kan niet zijn dat wij schoonheid trachten te schenken, daar er reeds genoeg bestaat voor alle eeuwigheid... Te hopen een of ander onbekend mensch met zijn boek te hebben mogen helpen, dat is wel het edelste doel... De laatste jaren werkte ik zeer weinig. Een kind - het levende leven - beteekent voor de moeder meer dan de schoonste literatuur.'

Verwachting

De rijke dagen staan van licht doorkorven
en elke kerf is pijler naar het wonder
dat zich voltrok,
dat eindlijk zich voltrekken mocht
in blijen schoot.

Haar rijpe leden zwellen zwaar
en dragen vreugdevol den last
die langzaam tot een wezen wast
uit milde hoop en vagen schrik
uit ieder mateloos oogenblik.

En alle grauwten staan doorzond
en alle zonnen branden 't vuur
dat dwars doorheen haar eigen hart
een wordend hart begloeit.

Haar matte handen streelen 't zachte glooien
waaronder trilt het levend zaad
dat rijpt onhoorbaar als de bloem,
dat groeit naar 't bloeiend einde toe
en 't wonderbaar begin.

Rust

Thans weegt een klare rust op deze handen:
het eindlijk einde van elk dwaas gedoe?

'k Zit bij mijn slapend kind
en hoor de stilt' en hoor den wind
voorbij de ramen schuiven...
maar ook den smartelijken lach
van doolaars langs de late straten,
die jagen achter vagen schijn
van een geluk
dat wellicht nooit voor hen zal zijn.

De rust doorruischt mijn blije woon
maar 'k weet:
zoo dichtebij gebeurt het leed
van veinzen om betaalde liefde,
van armen rond gekochte lijf
en onverschilligheid na droeve daad.

Zullen die handen, arm door overvloed,
wel ooit eenzelfde rust ervaren
als thans op mijne handen weegt?
Of zullen zij na laatsten triesten tocht verstarren,
gestrekt naar 't onbereikte rijk,
gekromd in eindlooze verlatenheid?

Eugene Bosschaerts

Geb. 3/2/01. - Woont in Antwerpen. - M.O. Athen. Antw.; onder-overste van het Bureau voor Onderwijs en het Sted. Schoolmuseum van Antwerpen. - Ondanks moordend cijferwerk aldaar: **De teere Snaar** (1926), **Het hellend Vlak** (1934). Daarnaast, en steeds meer, proza.

‘Ik moet reeds geschreven hebben toen ik nog in de luiers lag; jammer genoeg zijn deze geslaagde manuscripten verloren gegaan... Als ik een bepaalden tijd niet geschreven heb, krijg ik het gevoel dat ik dood ben. Anderen betasten zich, voelen een arm en een been en zijn gerustgesteld. Ik ben maar gerust wanneer ik bezig ben iets aaneen te flansen.’

De clown en ik

'k Heb alles van den clown;
den luisterrijken opschik
en het burleske, kakelbont vertoon
van dolle vreugde en schrik;
'k heb zijn grimas en zijn potsierlijkheid,
ik kan, tot spijt van wie 't benijdt,
soms even geest- of beestig zijn;
'k heb ook van hem den bokkesprongen-overmoed,
'k heb zijn ontzetting bij gebroken-potten-tegenspoed!
We trekken, welbeschouwd, aan ééndezelfde lijn.
De clown? Hij wekt den lach en maakt het leven lichter
en ik heb alles van den clown... Ik ben een dichter!

(Uit ‘Het Hellend Vlak’)

Het kaartspel

Vier heeren in een koffiehuis, -
gezellig koffiehuis voor heeren, -
vier heeren spelen kaart; geen muis
is er zoo stil als deze heeren.

Zij zijn zeer oud, en uitgesleten
is elk gebaar dat hen verlaat,
versleten, maar strikt uitgemeten,
half militair, gewikst kordaat.

Elk speelt zijn spel. Men combineert
een schoppenboer met heer en dame;
het is verrukkelijk wanneer 't
zoo uitvalt als men dacht. Bekwame,

ja, zeer bekwame spelers zijn ze,
wat in een kaart steekt komt tot recht;
ofschoon ze liegen, bluffen, veinzen,
strategisch wordt elk pleit beslecht.

Een woord, dat harder dan een ander
heel even trilt uit zuren mond,
trekt nooit de spelers uit elkander
en draaft slechts nukkig tafel-rond,

zoodra vergeven en vergeten,
spontaan verrekend, afgedaan, -
een passiepijltje, snel gespleten,
gedoofd en in het niet vergaan.

Soms loert de Dood over hun schouders,
doorziet een list en grinnikt schel,
want, drinkers of geheelonthouders,
straks krijgt hij al die heertjes wel.

Luc van Brabant (Aug. Urk)

Geb. Lokeren (O-Vl.) 10/10/09. - Woont te Koksijde a/Z. - M.O. Onvolt. Gr.-Lat. Hum. Ath. Schaarbeek. - Kunstfotograaf. - **Op de Hielen van mijn Leven** (1934), **Verzen van tusschen de Dagen** (1935), **Brieven zonder Zegel** (1936), **De Onze Vader** (1936), **Zeven Ellen Liefde** (1940). Stichtte met Marcel Coole en Johan Daisne **'Klaverendrie'** in 1937.

R. Herreman noemde hem 'den eeuwigen danser' (Luc vraagt op welk been?), Marnix Gijsen de 'poly-eroticus magnus' onzer nieuwere letteren.

Testament: 'Wanneer ik dood zal zijn,
'eet uit mijn bord,
'drinkt van mijn wijn, -
'maar legt mij,
'liever dan drie dagen in het donker,
'drie uren in den zonneschijn.'

Gebed om Bekoring

Een appel en een slang,
een meisje waar ik naar verlang...
Heer, laat mij die bekoring.

Een avontuur in silhouet,
kortdurig als een sigaret,
het vluchtig streelen van een knie,
een wedding om een zoen of drie,
een schoonheidsvlekje op 't gelaat,
en 't zoeken waar zoo nog een staat,
het biechten bij een 'cinq à sept'
en de absolutie van een bed...
Heer, laat mij die bekoring,
't is maar een sikkepit
van al wat gij bezit.

(Uit 'Brieven zonder Zegel')

t.o. 272

Karei Jonckheere - Ludo Van de Wijgaert - Juliaan Haest Jan Melis
Jan Kempen - Lode Quasters - Luc Van Brabant - Frans Buyle Maurits Bilcke - Paul Rogghé - Herman Van Snick

Surprise-partij

Het was een donkre meid, met donkre glinsteroogen.
In geest had meer dan één met haar zijn vrouw bedrogen,
maar allen keerden weer met pijn-schroeiende nieren,
om de onvolbrachte daad op schimmen bot te vieren.

Waarom, ik weet het niet, zij kwam op 't eerste vragen:
Geen ruwer bed heeft ooit een ruwer drift gedragen...
Noch woord, noch naam, noch zoen, noch waan van schijn- beminnen,
alleen een plekje bloed liet zij, op 't witte linnen.

(Uit ‘Brieven zonder Zegel’)

Raak haar niet aan

Raak haar niet aan,
raak haar niet aan,
zij draagt haar paradijs;
nu al het kleine is afgedaan
alleen is zwijgen wijs.

Want in haar schijn verasschen alle zonden,
zwaar wordt het kleed, en alle wonden,
genezen en gesloten plots,
geuren naar den vinger Gods.

Raak haar niet aan,
raak haar niet aan!...
Zij is de boordevolle roemer,
zij is de teller en de noemer,
zij is de vogel op den wind...
want zie:
zij draagt haar kind.

(Uit ‘Zeven Ellen Liefde)

Frieda Brechts (eigenlijk: Marie-Louise Dolfeyn)

Geb. Niel a/d Rupel 15/5/12. - Woont in Antwerpen. - M.O. - **Het lokkend Leven** (1938), **Antwerpen** (1938).

‘Het lijkt me dat mijn leed reeds half gelenigd en dat mijn geluk me nog hechter en liever is, wanneer het geschreven staat. En dan, er zijn dingen die men gaarne als snapshots in een album bewaart.’

Ik weet dat gij niet komen zult...

Ik weet dat gij niet komen zult, maar hoop en wacht;
het haardvuur vlekt zijn gele en roode schijnen
op schaduwen die stijgen, dalen, deinen
en flakkerdansend strijden tegen duistre macht.

En 't wordt weerom een zelfde troostelooze nacht,
ik voel mijn hoop vervagen en verkwijnen,
uw stralend beeld stilaan uit mij verdwijnen, -
ik heb zoo lang en vurig naar uw komst getracht!

'k Had voor uw zoete rust een leger warm gespreid
en in mijn hart zoo menig troostend woord geleid,
mijn armen breed en in vergeving uitgebreid
en op mijn mond, den vrede- en welkomkus bereid...

Doch vruchteloos, want nimmer zult gij komen
en dat ge ééns komt, zal 'k immer blijven droomen!

(Uit ‘Het lokkend Leven’)

Meeuwen aan de vlotbrug

Ze zitten naasteen, met hun kop in den wind,
heel rustig naar 't Waasland te kijken,
dan weer, met hun bekje, oranje getint,
hun donspluimpjes gladder te strijken.

Ze pikken de kruimels op 't vlothout gestrooid,
al roepend met snerpende krisjes,
en hurken op 't water dat golvende plooit,
of duiken en happen naar vischjes.

Maar stoort er de stilte een ontijdig gerucht,
dan vaart door hun rangen een ruischende zucht
en slaan àl de vlerken aan 't wuiven:
't is zwenken en zoeven en schuiven
in ééne bevallige, sierlijke vlucht, -
er trekt als een zilveren vloot door de lucht!

(Uit ‘Antwerpen’)

Uw naam

Uw naam het eerst kwam op mijn lippen
bij 't vroeg ontwaken mijner jeugd;
'k liet hem zoo vaak mijn mond ontglippen
in levenswee, in levensvreugd.

Hij zong zoo zangrig in mijn ooren,
hij klonk zoo lang nà in mijn ziel,
lijk klokkeklanken uit een toren
nog klinglen na de klepel viel.

Een ieder las toen in mijn oogen
uw naam, als op een open blad,
en nooit hebben zij hem belogen -
zóó heeft mijn blik u lief gehad!

Uw naam is in mijn hart gebleven
want de eerste naam vergeet men niet;
in elk geschrift staat hij geschreven,
in ieder vers, in ieder lied.

(Uit ‘Het lokkend Leven’)

Frans Buyle

Geb. St. Niklaas 18/9/13. Woont aldaar. - Vroeger wever, thans boekhandelsvertegenwoordiger. - **De Steen der Wijzen** (1937, waarvan een vermeerderde herdruk in 1938).

Schrijft, zegt hij, ‘als 't mij lust, maar dat gebeurt niet dikwijls; voor eigen pleizier en dat van enkele goede vrienden.’

Kerst-wake

Mijn schaduw breekt uw witte weelde
van maanlicht. Sneeuw en eenzaamheid
alleen blijft mij, en wat ik nooit verspeelde:
alle gedachtenis aan diepe teederheid

en zoete kwelling van verloren namen.
En ik herdenk opnieuw hoe vreemd ik sliep
en wonderlijk het alles was: wij samen,
het duister en de nachtegaal die riep.

Het is voorbij als zooveel dat vergeten
zwerft en wijkt binnen één oogenblik
van hart tot geest. Het hulpelooze weten
dat geen van allen veilger blijft dan ik

in 't rustelooze spel van bloed en zinnen,
geeft nimmer mij geheel bevrediging.
Komt nu de rust in dit hernieuwd beginnen
waartoe ik jarenlang mijzelve dring?

Alleen weet ik, o heugenis der nachten
aan deze witte overdaad gelijk
van onvertreden sneeuw, van zachte
schreden in een volkomen koninkrijk, -

hoe alles mij eenvoudig is gebleken:
het daaglijks bittre streven om het klein
gewin; en ook het koninklijke leven
van wie in uwe rust niet eenzaam zijn,

doch slechts met kruit en zout in beide handen
zich toevertrouwen aan hun zeldzaam lot;
tot zij uiteindelijk en vrij van banden
bewogen luistren naar de stem van God.

Soldaten-liedje

Graaft nu de strijdbijl op, grijpt uwe schilden;
verft uw gelaat en ook uw lichaam rood:
wij zijn de heidenen en laatste wilden
die de bevrijding vinden in den dood.

Een zinloos toeval heeft ons hier gelaten,
weerbarstig, en verloren naar de wet.
Wij lachen somber om uw doelloos praten
en blijven voor uw goed fatsoen een smet.

Geeft ons den warmen wijn; geeft ons de vrouwen:
vergeten zijn én kommer én verdriet,
al zullen wij ook niet de toekomst bouwen:
wij zijn soldaten en zingen maar een lied...

Herman de Cat

Geb. Antwerpen 6/4/14. - Woont aldaar. - Athen. Antw., Dr. jur. Gent, advocaat. - **Echo's** (1933), **Bonte Galerij** (1935), **De Rei der Maanden** (Poëtische Kalender voor 1940). Daarnaast sprookjes, verhalend proza, een filmscenario.

'In het dagelijksche leven komen er oogenblikken voor dat het mij is - naar aanleiding van een kleinigheid - of voor mijn innerlijken blik een gordijn wordt weggetrokken. Dan krijg ik een inzicht in iets essentieels van het leven. Dit inzicht, dat ik tegelijkertijd karakteristiek weet voor het leven en voor mijzelve, vastleggen: ziedaar wat mij aanzet tot schrijven. Het leven van anderen trachten te verrijken door mijn oogenblikken van levensinzicht op een zoo persoonlijk mogelijke wijze mede te deelen: ziedaar mijn eenige, mijn uiterste doel.'

Visioen

Aan wijlen Dr Maurits Sabbe

Toen, in den avond, knalde 't schot,
en trof den aad'laar,
waar hij dreef
hoog in de bergen.

Luider dan de echo van den knal
kreet hij zijn noodschreeuw, de eenzame adelaar...
Het gladde meer zag purperrood
maar rooder was zijn bloed
terwijl hij neerstortte
in de bergen.

De honden blaften rauw en woest
ze sprongen toe
ze grepen hem
ze sleurden hem...
In de vallei vond hem de nacht bezwijmd,
door jagershand
voor dood
in biezen mand gesmeten.
Maar toen de morgenzon de toppen kleurde
herleefde 't hart,
en klopte sneller, sneller,
een wilde zindering doorvoer zijn lijf,

en hij rees op,
de bloedende adelaar.

Ineens, verzaam'lend ál zijn kracht
breidd' hij zijn vlerken uit
en vloog!
Zijn wonden brandden of hij scheuren ging,
maar om hem brak de duisternis uiteen.
Hij steeg! Hij steeg!
Hoe lichtte 't om hem heen!
Hier lag zijn berg, ginds wachtte 't nest, reeds zag hij 't meer...
Steeds hooger maar! Zijn trillend lijf
was nog één kreet naar ruimte en licht -
Een laatste vleugelslag:
Daar rees hij uit
boven de hoogte, en 't zonvuur brandde weer
in zijn schoone oogen!
Daar sneed een kreet de stille lucht vaneen:
bebloede pluimenklomp,
zoo viel in 't glanzend meer
de stervende aad'laar.

Eénmaal nog
had hij de zon gezien
hoog in de bergen.

(Uit ‘Echo's’)

In memoriam avae

Wie groeide tot een mensch, dien niet de Dood
Ontroofde een hart, méér dierbaar dan het leven,
Zoodat het scheen, voor hem die is gebleven,
Alsof de ziel der wereld zélve vlood?...

Rond mijne smart om u, heeft zacht en snood
De tijd zijn web: vergetelheid, geweven,
Doch wat ééns was, wordt nooit geheel verdreven,
Diep in mij blijft een schaduw, stil en gróót -

Soms zinken, zelfs bij spel en licht verblijden
Opeens, tot op den dag van uw verscheiden
De jaren in het niet - dan wéét ik weer:

Den weemoed van uw stem... Uw stillen lach...
Uw tred... uw handen... en den plotsen slag
Van 't vreeselijk besef: ‘Nu nimmer meer!’

(Uit een bundel in voorbereiding)

A.G. Christiaens (vroeger ps. N.A. Drojine)

Geb. Beveren-Leie 24/3/05. - Woont in Brussel. - Leeraar M.O. talen (Oudergem, Bruss.). - **De algemeene Regel** (1934), **Uit de Toren** (1937), **Irrequietum** (1937).

Schrijft, zegt hij, ‘misschien uit drang naar zelfbehoud, misschien omdat vader mij, toen ik negen jaar oud was, het antwoord schuldig bleef op mijn vraag, of hij geen kruisbessen kon enten op een pereboom. En wie tusschen de regels wil lezen zal dit niet alleen grappig vinden... Wat mijn werk betreft, ik houd het met de persoonlijkheid tegen het conformisme.’

Irrequietum

Aan F. Toussaint van Boelaere

Al die contemplatieve mensen,
Die zelfs in droom geen daden wensen,
Begrijpen nooit 't verwijt
Dat dromen zonder daad verslensen.

En wie verstoken zijn, de feilen,
Van 't hoger hart om zich te kwellen,
Die weten geen bescheid
Hoe uit de daden dromen wellen.

Maar in een rijk van daden en dromen,
Waar grootser dromen uit daden stromen,
En daad uit droom gedijdt,
Kan geen Irrequietum komen.

Een lied van het vlas

De bladen melden:
Bijna twee jaar geleden vertrok Karel
De Ghinste van W. naar Argentinië,
waar hij de vlasteelt zou helpen uitbreiden.
Bij deze onderneming...

Dat hij langs Argentina zou de Leie afleiden
Had hij gehoopt, maar nooit geloofd, en 't is gebeurd.
Om deze vreemden in geheimen in te wijden
Van 't edel vlas, heeft hem de bazenbond gekeurd.

Zijn moeder zegt: Hij heeft een kontrakt voor 90 maanden
En met de komende Paschen is 't nu al twee jaar.
Waar zullen wij allemaal zijn binnen zeventig maanden
En wie weet hoe dikwijls zit hij ginder niet in gevaar.

Zo in die wakkre vrouw zie ik den Vlaamsen kerel
Gelijk hij ginder heerst heinde en ver over 't vlas,
Met zuurzoet in de mond de smake van een hairel(1)
Waarin hij alle krachten weet van 't vlassersras.

Ze kennen ginder niets van zaaien, slijten en boten.
Daarom is 't hij die heerst, en kent hij haast geen Spaans,
Zij kennen ginder nog min van braken en zwinglen, na 't roten
En geen die zich verzet al heerst hij daar in 't Vlaams.

Verzet? God en Maria helpen de Argentinanen,
De Argentinanen, Chilenen en Brazilianen er bij,
God en Maria helpen alle Zuid-Amerikanen
Die zich zouden verzetten tegen dien Vlaamsen kei.

Alleen de Zondag loopt hij eenzaam en verloren.
Jongens en meisjes verenigt in landlijke dans de milonga.
Hij, door de schuwheid met zijn ras hem aangeboren,
Vliegt liever op zijn paard door 't harte van de pampa.

Maar als hij weer in de haven van Antwerpen aan zal komen,
Waar alles thuiskomt uit het land van overzee,
Dan zullen die van zijn dorp rond hem te zamen stromen,
En in hun knoopsgat brengen ze allen vlasbloemen mee.

En thuis zullen ze zingen van ‘Carlos, lang zal hij leven!’
Tot laat in de nacht weergalmt de buurt van muziek en refrein.
Maar als 'k hem tot herinnering dit lied wil geven,
Lokt hem al 't nieuwe lied der landen in zijn brein.

(1) hairel = vlasstengel.

Marcel Coole

Geb. Kortrijk 21/8/13. - Woont te Brussel. - Geaggregeerd leeraar M.O. Germ, talen, Gent (was aldaar ll. van Ach. Mussche); thans commentator bij het NIR. - **Zoeklichten** (1933), **Hartstocht** (1934), **De Minnaar van het Licht** (1935), **Licht en Schaduw** (1936), **De zonneblinde Ruiters** (1937), **De Minnaars van Teruel** (1938), **Moederschap** (1939). Met Johan Daisne en Luc van Brabant de stichter van **Klaverendrie** (sinds 1937).

Hij begon als ‘Zoeklicht’, maar met zoo'n ‘Hartstocht’, dat men hem spoedig ‘De Minnaar van het Licht’ kon noemen, die echter ‘Licht **en** Schaduw’ weet te lieven. Zoo vertrok hij als ‘Zonneblinde Ruiter’ naar den ‘Mingaard van Teruel’, maar kwam getrouw terug om Vlaanderen het schoon ‘Moederschap’ van zijn kloek talent te schenken, want waar hij ‘bloedarmoede en zwak gestel’ opgeeft, weet een vriend van zijn zeldzamen broederdisch beter. Hij schrijft uit ‘innerlijken drang en dwang’ - en die zijn, gelukkig, groot! (J. Daisne).

Moederschap

Schoon dragend, loom, wiegt gij aan mij voorbij,
Als in uw rijp en vol geluk verloren;
Uw mond zingt reeds de zoete melodij
Die gij voor hem of haar hebt uitverkoren.

De zwoele nacht golft koortsig in den dag,
En doodvermoeid verlaat gij uwe kamer,
Maar op uw lippen bloeit een jonge lach,
Ofschoon uw harte klopt gelijk een hamer.

Er ligt een droomrig waas op uw gezicht,
Soms blijft gij staan om in de vert' te schouwen
Als zocht gij naar het slot van een gedicht.

Uw blik reikt boven boomen en gebouwen,
Vóór mij baadt gij in 't rijzen van het licht:
Gezegend zijt gij boven alle vrouwen.

De schoone nederlaag

Ik hang in uwe kijkers
gelijk een brug,
uw nagels drijft g'als spijkers
in mijnen rug.

Gij smelt in mijne handen
als een meloen,
en 'k merk niet uwe tanden
achter uw zoen.

En immer keer ik weder
tot uwen schoot,
voor 't onbarmhartig-teeder
spel met den dood.

Ik wil den sperwer lijken,
gij de duivin,
maar wijken doen de dijken,
de brug stort in.

Toch kent gij geen erbarmen,
diep kwetst uw spot,
zoo word ik in uw armen
duivel en god.

Afscheid

Moeizaam
eten de vrouwen
het avondbrood;
zij fluistren onzen naam
en hunne blikken rouwen
reeds om onzen vroegen dood.

De laatste zoen smaakt bitter-zoet
gelijk het wijn-bezinksel van een oude flesch,
en uit de harten wijkt het bloed,
totdat de deur in onze schouders
ploft gelijk een mes.

Twee tranen
maken plots den avond
dubbel duister,
en door de droeve lanen
schrijden wij, gehavend,
met gebalde vuisten.

Johan Daisne (eigenlijk Herman Thiery)

Geb. Gent 2/9/12. - Woont aldaar. - Mod. Hum. Athen. Gent, Dr. econom. wetensch. Gent; leeraar meisjesnormaalschool Gent en bedrijfsambtenaar (Brussel). - **Verzen** (1935), **Breuken herleiden** (1936), **De bronzen Ruiter** (van Poesjkien, vertal. 1937), **Afreacties en Fundeeringen** (1937), **Kernamout** (1938), **Het Einde van een Zomer** (1940). Daarnaast essayistisch en verhalend proza. Met Marcel Coole en Luc Van Brabant de stichter van **Klaverendrie** (sinds 1937). - 'Kunst **uit** en **voor** het leven!'

'Gelukszoeker, een mensch als de menschen, men wane mij méér niet: een speler die zijn scheepken vaart, maar die varend zijn best doet, en poogt langs zijn bane wat licht te verkoopen, u, moeder, eenigszins waard.'

Dronken poes

De radio speelt een fox-trot in 't boudoir,
en zingt: Nimm Dich in Acht vor blonden Frauen!
Mijn poes droomt van een rijke kinostar
en wiegt im Takt op 't rollen van de pauken.

De jazz-band juicht met bekkens en trompet -
Poepoes zoop stiekem van mijn eau de cologne,
een half flacon! en heeft nu reuzepret
en danst, zoo zat als paters van Bourgogne.

De saxofonen joedlen, even zacht,
dan schettrend weer, op 't rollen van de pauken,
'wijl Poesie zwijmelt, valt en schaterlacht,
en zingt: Nimm Dich in Acht vor blonden Frauen!

(Uit 'Verzen')

Peis

'k Heb vergelijken rechts en links geteekend,
En kruid gewied en paaltjes om mijn land gezet,
En ik heb alles netjes uitgerekend
En dan een pijp gestopt, en nog mijn mes gewet.

En 'k ben geworden vat van koelen vrede,
Mijn hart heeft peis nu met het uurwerk op de schouw,
'k Bewaar geen hoop papier meer tegen reden,
En allen die ik lief gehad heb zijn getrouwd.

En 'k heb het werk van lang geduld hernomen.
Ik zit erbij, in pij, en met geschoren kruin.
En mijne lippen glimlachen en droomen
Lijk natte rozen in een weemoedsvollen tuin.

(Uit ‘Afreacties en Fundeeringen’)

De genarfde

Ik heb als puber 't wereldbeeld gescheurd,
lijk eenmaal Dr. Jekyll, in twee stukken,
omdat ik wou dat 't eene superieur
verblijven zou aan aardschere gelukken.

Het was een kleine, heroïeke daad,
want heb ik ook voorvoeld dat ik me wondde,
ik scheurde toch. Zoo kreeg ik een gelaat
dat van den hemel was, en een van zonde.

En 't was niét dwaas. Ofschoon ik reeds van toen
geweten heb dat ik terug zou keeren,
en dan 't nooit meer zoo goed zou kunnen doen
om saam te stellen weer wat ik halveerde.

Het wàs niet dwaas. Blijf ik ook schandlijk lid
geteekend, het werd stàal, het weer-gelijmde!
En sterker dan wie ook weet 'k nu dat pit
van goddlijkheid als perel steekt in 't slijmdier.

En zoo kan 'k nu, bij nachtelijke lamp,
aan je penseelhand 't rilde lichaam geeren,
zooals, onthuifd en meebrekend in kramp,
het slijmrig wierookgeure en lichte als perel!

(Uit ‘Karavel’, in voorbereiding)

Bert Decorte

Geb. Retie (bij Turnhout) 2/7/15. - Woont in Turnhout, soms ook Brussel of Antwerpen. - Oud. Hum.; thans kantoorklerk. - **Germinal** (1937).

‘Schrijven doe ik voor mijn pleizier en publiceeren voor de critiek... Ik heb nogal een hoogen dunk van mezelf... Of het (zijn werk) de tijden trotseeren zal, weet ik niet. Het kan me eigenlijk ook weinig schelen; binnen honderd jaar zal ik er zelf toch niets meer van weten.’

Neftalim (fragment)

...gij die de lach geleerd verlegen om uw zonden
uzelf de schone schijn der zelfvoldaanheid schonkt
verkoren katers die beleefder dan de honden
in donzig dierenvel aan uwe haarden ronkt

goedlachse mensen hoort mijn maren en misbaren
er is iets los in dit doorkorven kinderhoofd
waar is het voetspoor van die ware kinderschare
en 't witte lam waarmee 'k als jongen was verloofd

het leven dit verlies eenieder aangeboren
heeft niets dan leugens mij geleverd en geleerd
ik die aan kudde en heerde een herderslied liet horen
heb met een geile geit van Esaü verkeerd

er ligt een klove tussen twaalf en twintig jaren
mijn jeugd jaagt immer naar een twede moederschoot
het rijpgeblaakte bloed door liefden aangevaren
drukte mijn lippen aan de grijnsmond van de dood

en denk niet er bestaat een steunpunt in te sterven
want sterven is geen stoel waarop ge zitten gaat
en rustig inknikt maar een stempel die wij erven
en die de slachter op ons levend lichaam slaat

de slimste is hij die slag voor slag de riemen slaande
roeit op een onberoerd kanaal - zijn koel hart kan
de kunne niet tot kern van leven geven aan de
beklagenswaard'ge staat en kleinheid van de man

hij teelt een welig kind in 't lijf der hem getrouwe
en bouwt een huis waar hem de moederaarde noodt -
eens wilde ik wijden mij aan de eredienst der vrouwen
de boom was nog te groen mijn hart was nog te groot

de grond die van mij gruwt kan mij niet meer gedijen
mij vogel zonder nest verwaaide nevelnar
die ging met herdersheks en bacchantinne vrijen
en vroeg te slapen aan de vrouw van Putifar

het feit der fout is nooit zo erg als de gevolgen
het zondenmes werd op mijn schuine ziel gescherpt
mijn lijf en leven smeet ik weg lijk een verbolgen
staker die zonder zin zijn werkalaam wegwerpt

ik weet het in mijn hart is alles uit den boze
de goedheid heb ik aan een denneboom gegalgd
er bleef in 't hart alleen een splinter van de broze
spijt die mij wenen doet om alles wat mij walgt

de weemoed deze wei waar ik verdoemde herder
de heerden hoeden moet die ik uit vaders stal
gestolen heb glooit in de verten immer verder
zodat ik nooit het eind der pijnen vinden zal

- maar soms wanneer in Maart gebukt ter minneborne
de mond het water als een nieuw geweten drinkt
wijl in de stilte van de stekelige ahornen
om zijn verloren lief luidkeels een merel zingt

wanneer ik moegedoold en denkend in het duister
op een verlaten brug of langs een lemen schuur
te luistren lig naar 't lang en langzame gefluister
van wind aan water of van bomen aan de muur

breekt er een kaarge taal van eigen medelijden
door mijne schorre ziel en zijgt de zachte vacht
van een blond schaap mijn lief dat ik zo lang verbeidde
aan mijne zijde neer genadig als de nacht

dan hoor ik zacht de tong van verre watervallen
vertellen tot de ziel van het godvruchtig dier
en weet ik wederom mijn dromen uit te stallen
kristallen sterren aan een hemel van saffier.

Andre Demedts

Geb. St. Baafs Vijve (W.-Vl.) 8/8/06, - Woont te Waregem. - Handelsstudiën; vroeger landbouwer, thans leeraar. - **Jasmijnen** (1929), **Geploegde Aarde** (1931), **Kleine Keuze** (1937). Daarnaast verhalend proza.

'Aanvankelijk was het (zijn werk) een poging om mijn eenzaamheid te boven te komen. Het is thans een halve gewoonte geworden. Het zou me verdriet aandoen als ik niet meer schrijven mocht. Ik denk hierbij niet zoozeer aan een doel.'

De kieviten

Nachten in Juni, toen ik doorzwierf
velden en bosch en alles dorst;
vrede die nimmer iemand verwierf,
innerlijk rijzend naar mijn borst,
toen ik het water van de rivier
langzaam liet kruipen als een dier,
langs beenen en dijen omhoog,
wij waren maar één toen ik boog,
glijdend, verdwijnend onder het wier.

Leven dat leeft, niet aarzelend zint,
geen droom te vergeten nog heeft,
wuivende bloem, die hoort aan den wind,
niet aan de twijg die onder u beeft,
waart gij zoo vluchtig, zijt gij zoo broos,
bang voor den mensch, die roekeloos,
driftig en wild zich op u stort?...
Zijn heil is hij kwijt en hij wordt
tobbend, nadenkend en droef voor altoos.

Nachten in Juni, vreugde der dingen,
leven dat leeft, mij spoedig ontgaan,
blijf niet om mij verlokkelijk zingen,
't oeroud geluk heb ik verdaan...
Kieviten schreeuwen waar ik thans ga,
kieviten roepen hen achterna
uit mijn harts gevangenis,
hun schreien om verlossing is
het eenige wat er mij blijft weldra.

t.o. 288

Marcel Coole - Julia Tulkens - André Demedts Rémy De Muynck - Jan d'Haese - Johan Van de Velde
Johan Berger - Franz Zonneberg - Gabriëlle Demedts

Gelegenheidsvers

'k Heb Lieze weergezien. Zij stond stil in den regen.
Toen ik haar riep, bewogen haar ooren verrast;
zij kwam naar mij; verteederd ging ik haar tegen,
zij wreef met haar kop, ruw pakte ik haar manen vast.

Mijn paard, zei ik haar, gij zijt nog altijd in leven?
Weet gij nog wel hoe jong en hoe wild gij toen waart?
En waar, vroeg zij mij, zijt gij tot nog toe gebleven,
waar is het beter voor u, dan hier bij uw paard?

Ik ben niet thuis, gaf ik toe, ik leef onder menschen,
ik vermoed dat ik voor hen niet wel genoeg ben;
ik doe wat ik kan, naar 't schijnt zal ik eensdaags wenschen:
sta me toe dat ik niets van de menschen meer ken.

Ontdekken en leeren is goed; alles verkeren
is beter; het geeft soms de rust die 'k nimmer gewon;
dan zal ik waarschijnlijk tot u weer kunnen keeren,
of zou het spreekwoord geen waar zijn: na regen komt zon?

Is alles leugen wat wij ons wijs lieten maken,
is er niet meer dan geklets en gescharrel om baat,
is er niets dan geknoei en bedrogen geraken,
is dàt heel het lot van den menschelijk edelen staat?

Waar gaat gij nog heen, druipend, alleen in den regen,
zoekt gij nog iets, dat eens een begoocheling bood?...
Er is maar één waarheid, wij gaan lachend haar tegen,
ach Lieze, mijn beest, er is geen thuis dan de dood.

Eindwoord des vaders

(uit het gedicht ‘Gesprek met zijn Vader’)

De zonnebloem die bloeiend keert en wendt
tot zij haar bladen op de paden strooit,
vraagt zij waarom? Zoekt zij begin en end
van haar bestaan? Een hond die eten schooit
en eten krijgt, al is hij rot van schurft,
verlangt hij 't leven langer dan hij mag?
Ach, is er iemand die het zeggen durft,
leeft er één mensch, die ooit een dier doorzag,
die ooit met zonnebloemen spreken kon
en zweren mocht: wij werden misbedeeld?
Niemand krijgt meer dan wat hij zelf gewon,
in 't eng gebied zijns harten heeft geteeld.
Wat geven klachten, vragen of geen vragen,
wat baten woorden en hun ijdelheid?
Leef mannelijk, als iemand schuld moet dragen
om wat ons, arme stumperds, wordt ontzeid,

dat hij niet steunen kunne op ons huilen
om zonder schande en rouw vrijuit te gaan!
Wil al wat meelij wekt voorgoed verschuilen,
laat ons gelijk een man voor 't raadsel staan,
het tartend zwoegen, strijden, bloeden, sneven,
en nooit, zelfs niet de laatste maal ons geven,
als 't zonder eer en recht ons neer zal slaan!

Gabrielle Demedts

Geb. St. Baafs Vijve (W.-Vl.) 11/6/09. - Woont aldaar. - **Een Gevangene zingt** (1937), **Een Twijg in den Wind** (1939).

'Dichten is voor mij de reeds vaak genoemde "veiligheidsklep". Een doel heb ik niet. Ik geloof dat Paul van Ostayen invloed heeft uitgeoefend op mijn manier van uitdrukken.'

Neem, heer, dit leven...

Neem, Heer, dit leven af,
neem af dit al te zware:
te weten hoe vergeefsch
én liefde én lijden waren
doorheen dit wild-schoon oord
van bloeiend gras en meren;
met hun bedwongen lied
laat hen ter rust inkeeren.

Neem, Heer, dit leven af
met al het vruchteloos
ontgane en begane,
beschreide en vergane.
Beneem dit leven mij,
een antwoord is er nergens.
Ach, één om mij lijdt ergens
en om dien één ik lij.

En om dien één als 't hielp,
als 'k hem weer zag verblijden,
ik duizend jaar wou lijden;
maar, Heer, ik hoor noch zie
iets anders dan verdriet,
iets anders dan mijn eigen
vergeefsch bedwongen lied,
vergeefsch bedwongen zwijgen.

Rustig lied

Onder het raam, in de aarde, die sporen
die me dierbaar zijn.
Toen hij kwam, wie zond hem weg? Ik zond hem weg;
het deed geen pijn.

Het deed geen pijn; maar iets is verdwenen
of dood in mij;
mijn gedachten staan, als soldaten gehoorzaam,
in rechte rij.

Op een nacht valt de sneeuw,
maakt de aarde wit, maakt de aarde rein.
De randen van mijn oogen doen pijn;
het komt door den slaap, het komt door de sneeuw,
het komt door die sporen
die niet te vinden meer zijn.

Zomer

Is dit de zomer wel?
Ik zie geen rijpend ooft,
ik hoor geen kinderspel;
heb ik in God geloofd?

Ik heb op God gebouwd
en, ach, zoo vast vertrouwd
dat Hij niet knakken zou
dien ik genezen wou.

Genezen kon een korte stond
tot de onrust weerom wortel schoot,
ontvreemdend u den goeden grond,
ontvreemdend mij mijn goed genoot.

De dagen gaan door het verdriet,
de nachten gaan en 't zomert niet;
mijn lente was verbeeldings spel,
seizoenen zijn mij van geen tel.

Er is geen rijpend ooft.
dit is de zomer niet,
ik heb in God geloofd,
Geloof begeef mij niet.

Maurits de Doncker

Geb. Gent 21/11/03. - Woont aldaar. - Ministerie-ambtenaar (Brussel). - **Menschelijk Inzicht** (1926), **Gedoofder Vuren As** (1929), **Kwatrijnen** (1930), **Het schoon Bedrog** (1934), **Opera** (1935), **Kind, Bloem en Dier** (1936).

'Alles uit mijn leven was en is gewoon door en door. Tevens zijn al mijn verzen de weerspiegeling van weinig chance en veel déboires tot nog toe.'

Onvervreemdbaar

Voor mijn Vrouw

We kunnen niet vervreemden van elkaar,
we hebben saam te veel reeds doorgemaakt:
verdriet en ziekte, mismoed en misbaar,
om nog te vreezen dat ons ooit genaakt
een schijn van breuk in vreugde of in gevaar.

Wordt niet in ons dezelfde snaar geraakt -
zoo 't de eenge voor ontdubbeld wezen waar' -
bij elk gebeuren dat ons treurig maakt?

We kenden tegenspoeden allerhande.
Het lichtend vuur der hoop dat in ons brandde
werd nooit gedoofd, maar laaide hooger op
na iedere onkans.

Zoo smeedt smart de banden,
die niet te ontbinden zijn door menschenhanden,
noch door 't geweld van 's levens mokerklop.

Romantisch Liedje

'Zondig, lijd en heb berouw.'
Romantiek wellicht uit boeken,
echt geschreven voor de vrouw,
die er 'Schwärmerei' komt zoeken?

Wie de zonde heeft bedreven,
weet den nasmaak van de vrucht
bitter in den mond gebleven,
is dit paradijs ontvlucht.

Wie het zout van 't leed eens proefde,
is gepantserd voor de rest
van het leven. Wat bedroefde,
werd gelouterd wingewest.

Elk berouw komt na de zonde,
alle loutring na het leed.
Eens het vuur der jeugd verzwonden,
is men voor berouw gereed.

‘Zondig, lijd en heb berouw.’
Kan dat wijsheid zijn voor 't leven?
Heeft niet meenge breuk van trouw
velen naar den dood gedreven?

Van een stervende roos...

(Proeve van vertaling van ‘COLLOQUE’ van Paul Valéry)

A.

Van een stervende roos
nijgt verveling ons toe.
Ik voel plotseling hoe
in uw stilte zoo broos
jij gelijkt deze roos
die voor ons bloeide en stierf.
Jij schijnt deze gelijk
die mijn liefde verwierf
en wier oor achteloos
op mijn knieën vertoefde;
deze vroegre gelijk
die mij nimmer aanhoorde
wijl zij niets gaf om woorden,
maar wier mond argeloos
enkel **mijn** mond behoefde.

B.

Wat acht jij mij gelijk
aan verwelkende roos?
Liefde weet zich slechts rijk
als ze frisch is altoos.
Diep in **joùw** oog mijn blik
vindt er enkel zijn schik:
'k Heb er naakt mij ontdekt.
Elke traan in jouw oogen
die herinnering wekt
zullen **mijn** oogen drogen.
Vlamt weer op je verlangen,
dat het doove op mijn sponde,

op mijn lippen die vangen
de verukking uws monden.

Blanka Gyselen

Geb. Antwerpen 26/11/09. - Woont te Vriesdonk-Brasschaat. - M.O., daarna cyclussen aan Hoogeschool voor Vrouwen van Antwerpen, alsook aan het Conservatorium (tooneel, voordrachtkunst). Vrije journaliste. - **Door roode Vuur** (1936), **De eeuwige Eva** (1938). Daarnaast tooneel.

'Mijn eerste bundel was lyrische autobiographic... In den tweeden zag ik de vrouw buiten mij... Mij persoonlijk is deze bundel veel dierbaarder... De twee genres kunnen trouwens best samengaan.'

Ik zag zoo vaak...

Ik zag zoo vaak het najaarsvuur ontbranden
in jonge, lang bedwongen flakkering...
Gestalten langs ontwaakte kamerwanden
omwaarden mij in vage mijmering...

Maar traagden tranen aan mijn oogenranden
en dwaalde nà een laatste huivering,
ik bracht de vlam de panden mijner handen
verkalmd in starren glans van loutering...

Mijn Lief, weer werd de zon van zomer oud,
maar deze eerste vonk van flauwer goud,
wat vond zij thans die kamerwanden naakt...

Ik weet mijn hand, door vlammendans omwaakt,
gekromd in d'oude ronding om uw hoofd
en rooder van een vuur dat n i m m e r d o o f t ...

(Uit 'Door roode Vuur')

De jonge baadster

Zij naderde zooals zij kwam sinds jaren,
met lichte hand klievend het takgewiegel;
haar jonge sprong verbrak den waterspiegel
die beefde bij den worp van haar gebaren.

Maar - ééns toch wordt aan elk het zoet geheim ontvouwd -
het wachtend maagdenlijf in deze waterweelde
verstrakte plots, alsof een hand het streelde...
zij heeft het naakte bad als eene fout berouwd.

Oprijzend tot een onbestemde vlucht,
dekt zij de roze toppen van haar hooge borsten,
- of vreemde oogen haar begluren dorsten,
jaagt zij naar haar gewaad, en hijgt... en zucht...

Het kleine kleed omhult de rilde dij,
een loome rust is op haar schroom gegleden...
een tintel-rilling in haar zeed'ge schreden,
buigt zij naar huis, onder de boomenrij...

Zij kwam en keert, zooals zij ging sinds jaren...
zij ziet de vogels en de bloemen paren:
dan juicht haar mond een grenzelooze melodie...
om wat?... voor wie?...

(Uit ‘De eeuwige Eva’)

Zwangere vrouw

De laatste wake: hoe zij, vreemd ontroerd,
den glans van haar gespannen schoot bestaarde...
Het slapend lijf, waarmee haar lichaam paarde
en dat in haar zijn sappen had gevoerd,

verbrak niet meer de sfeer van eenzaamheid:
gesmeede kring, waarin, door alle tijden,
de moeders naar hun kindren schrijden...
supreem gevecht met tijd en eeuwigheid.

Barensbereid naar die oeroude wet
die vrouwen tot den dood zal sterken,
bestijgen haar, als teere vogelvlerken,
verdwaalde woorden van een oud gebed...

(Uit ‘De eeuwige Eva)

Jan D'Haese

Geb. Aalst 17/3/22. - Woont aldaar. - Onvoltooide Mod. Human. (wisk.) - **Dubbel Leven** (in voorbereiding).

'Ik schrijf over wat mij beheerscht; breekt de critiek alles af, volharden zal ik toch... Wat mij vooral verbittert is de moeilijkheid om als dichter te leven... Ik vecht maar altijd door en ik hoop eens een overwinning te bereiken op mezelf, mijn verzen en de menschen... Ge moet goed begrijpen dat ik nog zeer jong ben en dat ik moet breken vooraleer ik kan bouwen.'

Karel van de Woestijne

Voor Piet Van De Velde

...Want thuis liggen uw verzen open
op mijn tafel... Ik ben gevlucht
en heb m'erbarmelijk bezopen,
voor uwe eenzaamheid beducht.

Want ook mijn leven is als 't uw,
daar ik om eigen liefde treur
en uren, dagen, nachten schuw
blijf kloppen aan dezelfde deur...

Nu zit ik hier, een late klant, te loomen
en alles om mij heen wordt lichter
daar uw verzen naar mijn lippen komen,
daar iemand fluistert: 'dronken dichter...'

Ontmoeting uit een droom

Voor Muguette

Gij hebt mij zacht doorbroken met uw oogen
in 't halve duister dezer kamer...
Zoo bleef ik eens over uw mond gebogen,
heel lang geleden, toen wij kind'ren waren,
onwetend dat w'elkaar nu zouden kennen
van aangezicht tot aangezicht...

Ik voel mijn handen om de leuning klemmen,
een wellend schreeuwen wordt bijtijds gestikt...

Gij droomt een wijl, aan mij ontgaan, naar buiten:
het regent als een eindeloos bestaan...
Soms drijven schimmen langs de klamme ruiten
of flitst de bliksem van een autophaar.
Gij spreekt klankloos over den nieuwen brand
die in uw leden is ontstaan...

Er knarsen remmen, weer een and're klant:
misschien is deze werkelijkheid een waan?

De simpele timmerman

Hij snijdt schalmeien uit het witte hout
en blaast zijn dagen op hun klank verloren,
geen mensch die van zijn melodieën houdt,
die teeder bij zijn eenzaamheid behooren...

Geliefden slechts, die van de bosschen komen,
beluisteren den weemoed van zijn lied,
blijven den avond tot den nacht verdroomen,
maar wat hij ruischend speelt verstaan zij niet...

Zoo schuift hij naar den dood zijn zacht gefluit,
zoo rustig, nu de bloemen om hem breken,
nu hij de waarde niet meer weet van elk geluid
dat hem omringt, nu hij verleert te spreken...

Juliaan Haest

Geb. Kontich (Antw.) 9/5/12. - Woont te Mortsel (Antw.). - N.O. Antw. en Mechelen, Hooger Instit. Opvoedk. Antw., aldaar gediplomeerd; onderwijzer te Oude God. - **De eerste Reis** (1934), **Glooiing** (1936). Daarnaast verhalend en wetensch. proza.

Betracht ‘geen nieuwe richting, wel het heraansluiten bij de gedachtenpoëzie zonder de frissche vernieuwing der naoorlogsche expressionisten te misprijzen.’

Blaas dan, klaroen!

Als de hanen kraaien in den morgen
blaas dan klaroen! blaas dan klaroen!
Uw wekroep houdt aller leed verborgen
want uw oogen zijn blauw en uw hoorn is groen.

Uw blik is zoo zoel van ontroering
om 'tgeen gij, zotskap, in de avonden hebt gewaagd.
Blaas nu schril-luid en verdrijf uw vervoering
- al stierf heden uw jongste herbergmaagd

en wist ge nimmer hoe men haar heeft begraven -
blaas, klaroen, uw roep is 't begin en het eind!
Over uw hoorn en haar lijk krassen de winterraven...
Blaas!... De morgen breekt aan en de droom verdwijnt!

Eenzaamheid

Voor mijn Vrouw

Gij draagt nu zoo alleen de honderd zorgen
en knoopt de maand, met kommervol gelaat,
aan de onzekerheen van 't wankle morgen.
Wie zegt wat u en mij nog wachtend staat?

Of straks of morgen niet mijn vleesch
als 't vallend herfstblad wentlen zal
doorboord, vergeeld, vertreden? - O, wees
dan niet vertoornd. Blijft niet dit oord een tranendal?

En kom dan niet getreen naar dezen akker.
Wellicht dreef reeds de wind wat humus op mijn hoofd
en riep de Dood weerom het Leven wakker
om 'tgeen wij steeds beleden hebben en geloofd.

Wij hebben niets aan klagen noch aan zuchten.
Geen loos alarm ontrust de kloeke hand.
Dies draag uw eenzaamheid, al bloeden de luchten
of strekken zich kogelbanen over het land...

La tentation dans la nuit

‘Zoo scheen de maan haar vele uren
op Mària Pépita Lécina
Toen daalde de maan achter witte muren
- Laat het lied nog duren - zei Mària
?Porqué, Mària?’
WERUMEUS BUNING.

De nacht weegt zwaar van 't loome domme duren
en in de wekkerklok verdwaalt al huppelend de Tijd.
Wie speelt daar 't lied in honderd verzen, al die uren,
waarvan ‘? Porqué?’ 't refreintje blijft?... O, donkre nijd.

Wie zong en zingt er 't liedje immer na?
Ik hoor de trieste wijs bij elken slag opduiken
en zwijmel bij den blik van Mária Lécina...
O, Sint Franciscus rollend in de doornenstruiken!

Ik ken de Spaansche baaien niet, noch Corsica, noch Granada,
ik ken slechts 't Noordzeestrand en droom van 't Noorden,
maar in elk slapeloozen nacht wenkt telkens mij Mária Lécina
en ‘? Porqué?’ blijft steeds slot en aanhef der akkoorden.

Ik heb geen liefje, 'k heb een vrouw die droomloos rust
en 't dwaas sirenenlied niet eens beluistert...
Ruk op, Mária Lécina, de zeeman heeft zich aan uw borsten zat gekust
en 't honderdvoudig ‘? Porqué?’ mij in slaap gefluisterd.

Luc Indestege

De dag kent onze geheimen niet...

De dag kent onze geheimen niet,
hij zingt zijn onverschillig lied
van weten en niet weten,
maar de nacht heeft op zijn broeder voor
dat hij, wat zich in hem verloor
nooit gansch weer kan vergeten;

hij schuift langs de donkere gangen rond
van het hart, en hij vindt den laatsten grond
en de reden van zijn wreede derven...
wees gerust, hij staat in elk portaal,
in elken hoek, bij iedren paal,
eindeloos wil hij zwerven...

en hij werft en hij weeft zijn nieuw bericht,
zijn nieuwe wijsheid en zijn nieuw licht
in een lichtdoorschoten band-van-weten...
Zoo schuift het hart de dagen door,
maar wat het in den nacht verloor
kan deze nooit weer vergeten.

(Uit ‘Vale Dicere’)

Gij die mij in den wind en het water...

Gij die mij in den wind en het water
met de liederen sust uit een voorbijen tijd,
talm nog een wijle, want vroeger of later
vindt Ge mij tot de terugreis bereid.

Dan gaat de tocht door de scheemrige wolken,
hoog boven het water en den wind,
de droomen die onzen geest bevolken
zijn dof geworden en blind.

Maar het eeuwig lied blijve ik hooren
hoog boven de wolken en den wind,
tot ik U onvergeten, onverloren
in Uwen eeuwigen luister hervind.

(Uit ‘Vale Dicere’)

Troost der verbeelding...

Troost der verbeelding in het stille uur,
als van den heldren hartstocht opgevreten
de vlam tot asch geworden is in 't vuur,

ik houd van u, ondanks het zeker weten
dat gij mijn schamelheid zoo vaak versmaadt...
Kon ik u blijvend welkom heeten,

geliefde troost die mij in 't einde, raad
en rede schuwend, schenkt de ongeweten
verblijding die het hart alleen verstaat.

Laat mij daarom met u al 't andere vergeten,
de weg- en weegenooten van mijn aardsche reis,
en wat ik door hun bijzijn heb bezeten,

ik geef het zonder één bedenken prijs,
als ik bij tijd en wijl maar mag behooren
tot wie gij uitgezocht hebt en verkoren.

Karel Jonckheere

Geb. Oostende 9/4/06. - Woont aldaar. - Wet. hum. Athen. Oostende, geaggregeerd leeraar M.O. Germaansche talen (Gent), studeerde ook kunstgeschiedenis (Gent). - **Proefvlucht** (1933), **Het witte Zeil** (1936), **Gewijde Grond** (1938), **Klein Testament** (1939)**, Conchita** (1939), **Mexikaansche Serenade** (1940). Daarnaast verhalend proza, vertalingen.

Sprekend over zichzelf: ‘Kan zich aan geen enkel merk van tabak gewennen. Gelooft in een paradijs op aarde. Houdt van dieren. Leuze: Ieder lijk heeft ongelijk.’ - Sprekend over zijn werk: ‘Het leven simpeler maken, door voor mezelf, soms fataal te persoonlijk voor de anderen, een ontroerend bilan te geven van hetgeen mij heeft kunnen ontroeren.’

Bezoek

Mijn oude moeder heeft zoo pas
voor 't eerst mijn eigen thuis bezocht.
Haar oogen blonken jong, als was 't
zij zelf, die 't had gekocht
voor haar en vader en 't gezin
aleer wij van haar scheidden.

Eén blik keurde alles, ook ons beiden.
Haar korte vinger heeft 't papier betast,
het kon soms klam zijn bij die linnenkast.

Ik kreeg een blos toen zij het bed bezag
waarop het nachtkleed van mijn vrouw nog lag.

Waarom begreep ik niet,
er kwam een onbestemd verdriet
nadien, toen zij aan tafel zat
en 't aanschijn van een vreemde had.

Op 't eind sprak alles weer van trouw.
Zij hielp den afwasch met mijn vrouw
en de muziek der tassen op den watersteen
zong de innigheid weer binnen van voorheen.

Dan moest zij weer naar de oude woon,
waar zich stilaan mijn jeugd vergeet
en ik de vreugd niet meer te scheiden weet
van onverschilligheid en leed.

Wij deden uitgeleide, de Dochter en de Zoon,
de nieuwe meesterschap bijna gewoon.

Maar toen, en met een rimpel als van rouw,
terwijl haar voet reeds van den drempel was gewend,
heeft zij zeer rap en iets bedeesd bekend:
‘Ik heb het wel gemerkt,
er hangt geen kruisbeeld op je schouw,
mijn jongen.’

(Uit ‘Het witte Zeil’)

Bij de indiaansche in het maisveld

O licht, roep mij niet los, ik lig aan haren mond,
wij drinken uit elkaar het goede sap der droomen,
met al de bijen op de bloemen en de aromen,
in 't lauwe landschap, waar de slaap is horizont.

Mijn lief, schuif weer den schemer langs de halmen neer
en vouw onze oogen toe met uwe zwoele haren,
hoor hoe de morgenbries het fluistert in de aren:
na dezen dageraad zijn wij geen kindren meer.

Blijf nacht en laat mij aarde in uwe koelte zijn,
met al het rustend zaad van nooit ontloken bloemen
en al het zoete priemen van den niet te noemen
huiver der knoppen in ons vleesch, die blijde pijn.

Wij zijn het paradijs in 't zinnelijk bevroên,
dat in deze uchtendziel een glanzen ligt te slapen,
het goddelijk geluk, dat wij, nog niet geschapen,
't verleidelijk gebaar van sterven kunnen doen.

Ik kwam zoo ver tot u in dit volmaakte uur,
vergat op zee het land en in dit veld de kimmen,
gij gaaft mij uw geheim, ik schonk u al de schimmen,
die dansten in mijn bloed en schroeide ze in ons vuur.

Laat dit dan 't einde zijn of 't eeuwige begin,
uw schoot is zon genoeg, uw mond is alle bloeien,
wij zullen uit deze armen tot één droomen groeien,
de wereld pijnt van licht, wij ruischen weerom in.

(Uit ‘Klein Testament’)

Jan Kempen

Geb. Antwerpen 11/12/06. - Woont aldaar. - Leerde metaalbewerken op de Beroepsschool; is thans diamantbewerker; secretaris der Nieuwe Dansgroep (voorheen Isa Voss) - **Rapsodie in rood** (1939).

Noemt zichzelf ‘een outsider, nog gespeend van officieele vertroeteling... Betracht als historisch materialist elken schrijver te verklaren uit zijn tijd en er zoo van te genieten... Er is een niet te miskennen continuïteit. Wij bouwen met de steenen onzer voorgangers. De huizen die we optrekken schijnen me niet zoo solied... Rachitisme is onze ziekte. Genezing lijkt me veraf.’

Oudt liedeken in volkstrant

Een joncxken onvervaert sprac van soete minne,
Totten meysken, wel ghemaect, die stont in sine sinne.
Het meysken, hoogh gheboren, was tot gheen min bereyt,
Si condet niet ghedooghen dat tjoncxken om heur vreyt.
Hi en con haer niet vergheten, al keec si hem metten nec,
Hi en wilde eten noch drincken en wert van minne gec.

Hi ginc tot sine moeder en deed haer sin beclach;
‘Mi joncxken’, sprac si, ‘morgen comt noch een dach,
So schoon en is gheen liefken dat icse u niet jon
Maer dese isser ene die en schencket noyt pardon,
Si sal in tbedde cruypen met ene van haer stant,
Daer moet ghi niet om weinen, ghi stucxken onverstant.’

Hi toogh al naer het water en keec sin ooghen sat,
Hi dorstet niet te springhen al in dat coele nat.
Doen keerde hi op sin stappen en sach tliefken staen
Met ene schoone joncker, van vruechde wel belaen,
Si en schonck hem gheen blicke, noch boose ofte quat,
Si qhuetste so tjoncxken dat hi was ten ende raet.

Hi is naer een hoerekint, al in wanhope, geghaen
Ende heeft haer rode mont met sin ermude belaen.
Met drincken en clincken verginc sinen noot,
Al cussend vanden si hem in haer bedde doot.
Dat hoerekint met vruechde in sine armen lach.
Die tanden grau, die lippen blau, haer boelken sach.

O roode vlag!

Voor Ward

O roode vlag, besmeurd, vertreden,
zoovelen hebben voor u diep geleden
en smaad en gees'ling ondergaan
om in uw plooien nieuw weer op te staan.

Zoovelen hebben hunne trouw beleden
en in der toortsen vlam voor u gestreden,
geofferd heel een rijk bestaan
om in uw liefde te vergaan.

Zoovelen zijn voor u gevallen,
bij honderd en bij duizendtallen
en allen eender naar het licht
hun bloedend, weerloos hoofd gericht.

Zoovelen hebben zonder klagen
een rouwend hart met zich gedragen
toen ied're dag door gulz'ge hand
dat wat hen lief was werd verbrand.

En leugen, haat en domme machten
zich meester maakten der gedachten
en zij die spreken in uw naam
verstikken in hun eigenwaan.

Zoovelen zijn er die bezweken,
- dat waren de zachtmoedigen en weeken -,
door twijfel en door wanhoop 't hart bekweld
bij aantocht van het dreigend toomeloos geweld.

Zoovelen zijn die hunk'rend wachten,
- schouwend diep in donk're nachten -
naar tij, die keerend met den vloed,
een nieuwe hoop ontbranden doet.

O roode vlag, besmeurd, vertreden,
ontelbaar-velen staan nog aangetreden,
verkoortsend wachtend op het woord
dat voert naar schoon en broeder-zalig oord!

Paul van Keymeulen

Geb. Erpe 3/2/20. - Woont aldaar. - Oudere Hum. Studeert thans Romaansche fil. (Gent). - **Het jonge Bezit** (1938), **Stille Liebe** (1938).

Stelt zijn werk voor ‘als het leven: niets uit niet geboren, is niets.’ Wil een roman schrijven, zijn verhaal, voor gedesequilibreerde jongelui (‘pruiken verstaan Fourrier niet, ce monde irréel dans la réalité’), - een boek van 20 blz. naast 100 kolophon.

De kraanvogels

Nu is alles weer rustig, als de trage vlucht
der kraanvogels door de grijz' Octoberlucht.
Ik ben weer teruggekeerd - rijker aan droomen -
uit dit mysterieuse land met zijn stroomen
en schaalbruine duinen en het avond-getamp der
klok, en de trage kraanvogels. Amper
wist ik me weer weggegleden met hen en terug
naar mijn laag land en de vermolmde brug
over de groene beek. Toen de vlucht streek
(en ik onder hen) was er een wijding en week
alle rumoer terug naar de straten der stad.
In de geluidlooze kerk, waar ik later bad,
viel een gouden en trillende straal der
zon. Om een spinrag werd de lucht vaalder.
Dan zeeg het grijs van den avond in mijn rust.
Er was een aanvaarden als aan de Witte Kust
het uitschuren der zee. Een laatvage hand
bracht de vlam die in de Godslamp brandt.
Hij knielde en na dit simpele werk
verliet met een hol geluid de kerk.
Toen sprak God in een wonderklaar genucht,
als streken trage kraanvogels uit de lucht.

(Uit ‘Stille Liebe’)

Het dorp

Dit is het land, waarvan men nooit terugkeert.
Iets kinderliks heeft u weerhouden:
een kleine bloem, een wei, een houten
wiel boven een beek. Men heeft u nooit geleerd
hoe men dit al beminnen kan, zoo diep en
doelloos dat het pijnlik wordt
te scheiden van de wei, waarin de voeten liepen,
en van het molenwiel waarover het water stort.

Er is geen man die deze liefde kan ontkomen
van al wat levenloos zoo duid'lik spreekt;
en dat de mooiste droom van alle onze dromen
de eerste aan het leven breekt.

Legende vraie (Johan Daisne)

Uit een streek tusschen twee rivieren
is hij met stamelingen
in dit land gekomen.
Hij kende taal der vogels noch der dieren,
maar enkele herinneringen
lagen in zijn hand te droomen.

Eens ging hij op een verre reis, -
een prins, een wondre zanger, -
en in het still' en klare ijs
van de muziek werd hij gevangen.

Balalájka - dans - zigeunermelodieën -
dan steppen - toendra's - treinen,
die in de vlakten schieten
en aan een meer verdwijnen.

En toen hij keerde, bracht hij wat muziek
en enkle vreemde namen:
Tsjajkófskiej, Boenien en Vjertiénskiej...
dit zijn voor ons maar namen.

Sidy de Keyser

Geb. Gent 23/3/07. - Woont aldaar. - L.N.O., onderwijzeres. **Gedichten** (1933), **Deining** (1933), **De zatte Matroos** (1939).

Hoe werk je? - ‘Buiig’.
Waarom schrijf je? - ‘Weet ik niet. Zoo maar.’

Overgave

Ik ben zoo willoos in uw armen
wijl gansch mijn zijn uw wezen drinkt,
uw kussen heel mijn lijf verwarmen,
bewustzijn in genot verzinkt.

Niets meer verlangen, niets meer weten,
niets anders dan een vrouw te zijn,
nu al 't voorbije maar vergeten
om heel alleen van u te zijn.

Ik ben zoo willoos in uw armen,
zoo zonder denken, zonder kracht,
ik voel het als een schoon erbarmen
over mijn moe gepeins gebracht.

Nog niet

Ga nog niet weg van mij, nog niet;
ik moet uw lichaam naast mij voelen,
ik moet mijn heet verlangen koelen
aan rust van uw bevredigd zijn.

Ik weet 't waarom niet van de pijn
en 't wee dat in mijn hart komt schreien;
zal ook die liefde eens verglijen
als droef refrein van 't oude lied?

't Is ongerijmd, dit vreemd verdriet,
in 't wonder uur van ons genieten!
Gedachten steken als muskieten
die achter 't net gevangen zijn.

Neem weg van mij die bange pijn,
laat mij niet rustloos, doelloos woelen;
uw lichaam laat me weder voelen, -
ga nog niet weg van mij, nog niet.

In zanzibar

Een kelderken, ‘In Zanzibar’.
De wereld is soms wonderbaar.
Hier komen meisjes van pleizier,
de mannen zuipen 't lauwe bier.

Er slaat een dompe atmosfeer
van 't laag gewelf de koppen neer
tot bij de tafels en 't gelag.
Een vloek verstomt een stomme lach

en droge lippen zwijgen strak.
Aan woorden heeft een ieder lak.
Vermoeide oogen, dof en zwaar,
verliezen zich in droomcafard,

verdronken in de dansmuziek,
gesyncopeerde jazzrhythmiek,
die uwe ziel haalt uit uw lijf
en maakt u als een dronken wijf.

Verkoelend waait door d'open deur
wat avondlucht en regengeur,
en tuimelt in een zat matroos
met in zijn hand een roode roos.

(Uit ‘De zatte Matroos’)

Dora Mahy (vroeger Marian Linde)

Geb. Gent 4/12/22. - Woont aldaar. - Atheneumstudente, Oud. Hum.

‘Ik noem mijn verzen klein-lyriek, vind ze vrij banaal. Ik heb bij dit schrijven geen enkel doel voor oogen, ik doe het uit innerlijken aandrang om bevrijd te zijn van een te zware emotie.’

Vrij banaal? Neen! klein-lyriek van het zuiverste type, een buitengewone belofte... (J.D.)

Het is weer avond...

Het is weer avond, moede natte avond
en in mijn oogen vind ik, zwart, den tijd,
wanneer ik kijk naar mijn gezicht, gehavend
en koortsig-warm van pas-gestreden strijd.

Mijn heele wezen is zoo pijn-bevangen
dat ik alleen nog voel wat pijnlijk is.
Ik wacht op iets, te moe om te verlangen.
De nacht zwelt open vol geheimenis.

Het is zoo koud...

Het is zoo koud, zoo donker - 't sneeuwt,
vaagwit, doodstil. Ik ga voorbij, 't gewonde beest,
langsheen uw huis. Iets scheurt en schreeuwt:
gij zijt van mij niet meer, - gij zijt het nooit geweest.

Er glimt wat gelig licht daarbinnen - ‘Gij,
o gij! -’ ik zeg uw naam, halfluid. Het klinkt zoo vreemd.
En stille sneeuw valt langs de ruit voorbij.

Er is een trillend leven...

Er is een trillend leven in de laan
van vele gele blaren.
Het regent langzaam. Evenzoo vergaan
de uren, en de jaren.

Er was nog zon, en blauwe nevellucht,
die laatste stille dagen.
Het regent langzaam nu; een klein gerucht,
een klein gefluisterd klagen.

Om een verstard visioen, dat door de blaren ging?
Ik zag het ook. Nu mist het voor mijn oogen.
Er is iets langs mijn wang gevlogen,
een vochtig blad, een klein, dood ding.

Mijn diepste zijn...

Mijn diepste zijn is wachtend zonder rede
Terwijl ik weet dat gij niet komen zult.
Slechts ééns, te laat reeds, heeft mijn open bede
Uw geest doordrongen, en uw hart vervuld
Van vage stoornis voor uw eigen vrede.

Nóg weeft een droom om uw' en mijne woorden
De stille wijding, die het hard verwijt
Mij zwijgend wenden doet. En in dien strijd
Vergaan de klachten die uw beeld verstoorden
Tot trage zangen van voorbijen tijd.

Jan Melis

Geb. Beringen, 4/4/02. - Woont in Hasselt. - Gr. Lat. Hum., thans opsteller provinc. bestuur. - **Rhythmen en Melodieën** (1927), **Zang en Tegenzang** (1938), **Con sordino** (1940).

Schrijft ‘om innerlijk tot rust te komen. Om den droom beter te zien... Het (zijn werk) moet bezield zijn door dezen tijd, maar het moet ook iets hebben van vroeger en van later.’

Allegro

Komt, beminden, laat ons gaan
Verder dan de groene weiden,
Dan de heuvelen der heide,
Dan de snel-vluchtende baan.

Zoo rood ontluikt de zon, zoo vroeg
Wil zij haar ranken loop volbrengen,
Wij zien de schaduw krimpen, lengen,
Wij zijn nooit ver genoeg.

Wij vinden niets. Niets zoeken wij.
Wij volgen enkel ons verlangen,
Maar nieuwe lucht laaft onze wangen,
Wij gaan den wensch voorbij.

Voorbij, tot aan der bosschen boord.
Wij rusten in den schoot der nachten;
En dit is al wat wij verwachten:
Een blik en een zacht woord.

Helder is de rust als licht.
Dit wit, zijn het uw handen?
Wijkt, roode, barsche branden!
Wij zijn zoo blij en licht.

Kleine nachtmuziek

Vrouwen zingen in den nacht
Van de komende dingen,
Zonder doel, hoog en zacht,
Alleen om te zingen.

Stemmen loven in den nacht
Het licht en de duizend droomen
Die lente en zomer hebben gebracht,
En de tranen die zullen komen.

Nu juicht en bloeit het hart van één
Die alles heeft verloren,
Huis en hoop, en de ruwe steen
Als peluw heeft verkoren.

Ach, vruchten uit de zomergaarden,
Winter, rozen en smart,
Hoe één zijt gij, getoetst in waarde!
Alle woont gij in ons hart.

Remy de Muynck

Geb. Varsenare bij Brugge 22/12/13. - Woont te Zwijndrecht (Antwerpen). - M.O. en 2 j. Hoogere Zeevaartschool te Antwerpen; thans beambte. - **Ebbe en Vloed**. Daarnaast verhalend proza, vertalingen.

'In de cohesie indruk-gedachte = poëzie geef ik de voorkeur aan den indruk. Poëzie is de formuleering van het onderbewustzijn; haar domein is de metaphysica. Dit wil echter niet zeggen dat ze een aaneenschakeling is van philosophie. De indrukken moeten bij voorkeur ontologisch, zuiver, onaangeroerd zijn.'

Bloei

...dit zijn zooveel zoete witte harten op het azuur
met een morgendauwdruppel in elke kelk,
in elke witte wonde die de liefde van de lente openscheurt

- o gruwel zonder bloed -
en ál de vogelen zijn zoo blij en zingen
en meisjes met zachte roode lippen gaan voorbij

de witte boomgaard met twee sterke paarden
en op hun roode ruggen valt een bloesemblad...

Eeuwig

Voor Albe

De wolk is hoog,
het water diep,
de wolk in het water is een hooglied.

De zon ligt rood verzonken in het wier;
de watertor doet zijn laatste wals
en daalt tusschen de waterplanten.

Het water fonkelt
- een vlam danst van de eene oever naar de andere -
de leeuwerik stijgt de laatste maal.

Vannacht is de wolk in de afgrond van het water
een eeuwig drijven.
Waar water is zijn wolken.

Jacht

Het koper draagt doorheen het woud
de oude klank van het gevaar,
het jodelen van de dood.

Het roode blad toont de weg van de wind
Het opgejaagde dier verliest zich in zijn eigen sporen,
de boomen draaien en het dier staat stil.
De lucht verschuift en het stort neer.

Mijn dier, ik sterf met u dezelfde dood
hetzelfde eenzaam heengaan
en ik ben blij omdat het niemand ziet.

Mijn dier, ook ik bloed stilaan uit
met u, maar ik moet langzaam verder leven.
Ik zie nog het blad op de wind
dat neerdwarrelt op uw bloed,
ik hoor nog het schot van de jager
plots en luid en onafwendbaar.

Mijn dier, ik heb u voelen sterven
en toen verliet uw leven u, het mijne niet.
Ik huiver immer om uw dood
wanneer ik in de ruime morgen
de scheurklank van de jachthoorn in de bosschen hoor.

Nojorkam (eigenlijk: Berten Schepens)

Woont in Gent. Studeerde aldaar aan het Athen., ook aan de Universiteit (Kunstgesch.)

‘Ik sta alleen het sterkst... loop liefst onopgemerkt op straat... Vergeet mij voor ten minste nog tien jaar.’

Klaveren-vier

Ik ben het vierde blad
des klavers, het grillig, zeldzaam, ongevergd',
het kleiner, dat zich vaak verbergt
onder d'andren, of het had
de schaamt' der schuilende dipteeren;
in waarheid om de bloem:
de purpren klaverpyramiede
verliefd-eenzelvig te bespieden,
verschoond van 's hommlen stroef gezoem
en van der winden zot laveeren.
Ik ben dat blad dat lager hangt
zoolang een looden zonne brandt
en in de palm van zijn hand
het minste water vangt;
het minste rookt, het minste klieft,
maar dat, als ge op den dool zijt door de velden,
u ophoudt plots om u te melden
of het geluk u lieft.

Bert Peleman

Geb. Puurs (Antw.) 14/4/15. - Woont in St.-Agatha-Berchem. - Klass. Hum., Polit. en Soc. Wetensch. Univ. Leuven; vroeger journalist, thans commentator bij het N.I.R. - **Alsuete Maged** (1936), **Variante voor Harp** (1938), **Horizont** (1938), **Nacht der Verdwazing** (1939), **Land aan de Schelde** (1939). Stelde daarnaast een soldaten-bloemlezing samen.

Schrijft, zegt hij, ‘om mezelf en anderen te overtuigen van de mildheid der aarde.’ Zijn werk noemt hij ‘als een nuchter zwijmelen tusschen droom en werkelijkheid van ons leven.’

Voorbereidselen tot de boerenbruiloft

Hun kinnebakken blonk van puur aluin toen zij hun baard hadden geschoren.
Er hingen schuimringen te schitt'ren om hun snor en in de schelpen hunner ooren.
Ter pompe waschten zij 't gelaat met puimsteen, proestend als een paard.
Eerst dan hebben zij in den spiegel huiverend hun waardigheid aanvaard.

Zij dosten zich in 't zwart en droegen witte boorden die gesteven kraakten
en spannend in hun pracht ongewaardeerd, hen zenuwachtig maakten.
Hun vrouwen droegen een gewaad uit puur satijn waarop de zware weelde
van een pioen de oervormelijke hoogmoed van hun boezem deelde.

Toen haalden zij de grijze merrie glanzend uit de wei
en menden haar langsheen de dissels van het opgepoetste feestgerij.
Bij de aankomst op de hofstee gaven zij aan bei de hand en spraken van Ons Heer.
Zij fluisterden en zetten zich onmakkelijk rondom de reuzentafel neer.

Bij 't lezen van de dischkaart likten ze de tong en watertandden.
Trots lachend namen ze den lepel en de vork in hun gebarsten handen,
want lijk een mes had zich hun honger op den vuursteen hunner maag geslepen.
Lijk kindren zaten zij verwaand met hunnen honger en hun dorst te dwepen...

Boeren-kwatrijnen

Ik ken het purper van uw kaken.
Ik ken den smaak van uwen mond.
Ach lief! kon ik aan zalf geraken
nu gij mijn hart zoo hebt gewond.

*

Gij stondt met mij achter de hagen.
Gij sliept met mij in 't walmend hooi.
Lief, kunt gij dan niet eens verdragen
dat ik u om wat stalmest schooi?

*

Het is een traag en droef refrein
dat dit jaar hoort bij ons gezangen.
Ook van een grijs en mager zwijn
kunnen er echter hespen hangen.

Andre Poppe (ps.: Herwig Hinde)

Geb. Wenduine 6/6/21. - Woont te Breedene a/Z. - Mod. Hum. Athen. Oostende; thans kantoorbediende. - **Eerstelingskens** (1936), **Duo bij Toeval** (met Johan Berger).

‘Eén drijfveer zette me aan te schrijven: verzachting zoeken voor leed, wat vrede voor mijn ziel... Wat verzen en wat muziek, de zee en een herinnering om van te zingen, meer heb ik in dit leven niet noodig.’

Lied voor den zwerver

Gij keerdet uw gelaat naar dieper horizonnen,
en gronden, uit hun sluimer ongewekt,
die gij met pijn en bloemen al dooreen bedekt
en met uw droef geloof in droomen hebt ontgonnen.

En geen verzaken is uw hart ontgleden,
dat niet omsloten ligt in de ademlooze tijd,
waar geen verrijzen, noch verbondenheid
uw zwijgen losroept uit een diep verleden.

Nog reiken onvervreemd uw nooden, de getrouwen,
naar rijker eenzaamheid, voorbij de sterren en den wind,
tot gij, in stervenslicht verteederd, wedervindt:
twee witte handen, om uw droom gevouwen.

Gebed tot de moeder

Laat, moeder, 't goud der verten nu verbranden
den einder, waar mijn wee verborgen hing;
en hef nu, moeder, van de lage landen,
de paarse leugen van de schemering.

En zegen, moeder, bei dees vreemde handen,
die 'k rustig door mijn harpen dolen laat,
en, moeder, zorg dat op mijn zilvren stranden,
de trage zon nooit schreiend ondergaat.

t.o. 320

Maurits De Doncker - Daan Boens - Frank Van den Wijngaert
Ferdinand Vercnocke
Herman De Cat - Bert Decorte - Johan Daisne
Albe - Eugène Bosschaerts - Eugenie Boeye

Lied bij een doode

Wat roept ons om uw naam, bij 't zingen onzer droomen,
die de avond van uw scheiden bergen in hun schrijn;
zijn het de vogels uit uw oude, rilde boomen,
of is 't de stilte van uw koud gestorven-zijn?

Wat roert uw lippen, die het leven wogen
aan alle woorden, van uw schoone wijsheid zwaar,
en welke morgen klaart dit scheemren om uw oogen,
uit welk getijde rijpt uw mild gebaar?

Wij hebben naast uw bed alleen den nacht gevonden,
en op uw aangezicht dit onontwijd gebed
voor hen, die lijden maar niet sterven konden
en die gij, zwijgend, uit hun pijnen hebt gered.

Ik weet niet hoeveel duizendmaal tienduizenden dat waren,
maar géén nam uit Gods handen de eeuwigheid als gij;
ons wijdt het leven met de rust der schaduwlooze jaren,
maar roerloos-schooner schuift ùw sterven ónze zon voorbij.

Lode Quasters (vroeger ps.: Lode Vlaem)

Geb. Lanaken (Limb.) 26/9/11. - Woont te St. Niklaas. - M.O.; heeft aan tooneel gedaan; thans drukker-boekbinder. - **Lenteblommekens** (1933), **Leuke Kindergedichtjes** (1936), **Eenvoud** (1938).

'Ik **haast** mij **aarzelend** een roeping waardig te vervullen die mij zeer laat is bewust geworden... Ik wil hartstochtelijk **leven** in mijn poëzie, màn worden.'

Adieu

Een avond, op weg naar een láátste tooneelherhaling...

Dag Pieter, dag Sjarel, dag Sus,
dag Mieke: kom hier, nog een kus...
dag meester: ik moet u verlaten.
Ik keer naar de wereld mijn rug:
'k heb er genoeg van, ik trek mij terug;
nu kunt gij me haten...

Vaarwel Dolle Hans en Othello...
vaarwel nu, violen en cello...
vaarwel, wispelturig publiek.
Ik blijf in m'n huis, bij m'n vrouw,
omdat ik van eenzaamheid hou:
allicht ben ik gek, of ziek?

Het zij zoo, m'n lot is beslist:
'k heb een jeugd verloren en een jeugd vermist,
geofferd aan vermeende plichten.
'k Heb van een andere wereld gedroomd
en zooveel dat verloren naar 't onbestemde stroomt:
daarover ga ik nu dichten.

Sonnet voor A.Th.

Ik zag dat gij vermagerd waart en moe
en minder dan tevoren op kont blikken;
maar medelijdend en mijn oogen toe,
konden we als vroeger weer de glazen tikken.

Ik hoorde van uw vreemd en laag gedoe:
verbitterd en verbaasd stond ik het hoofd te knikken
en zweeg; nog kan ik niet begrijpen hoe
gij alles onverschillig kont vertikken.

Vervreemd maar in mijn binnenste nog bang
dat een onwillig woord den band zou breken
die mij verbond aan u en uw beminden zang,

waarde aarzelend de glimlach om mijn wang
die u beduiden wou maar niet te spreken
omdat ik immer, immer nog uw komst verlang.

Gevoelsmensch

Mijn leven is voorgoed mislukt en 'k lach:
'k rook een sigaar en draag een kleurig strekje,
ik klee mij op z'n winters elke dag,
en 's avonds sta ik in mijn hemd aan 't hekje.

Ik dicht en m'n vrouw winkelt en spaart,
zorgt voor wat zakgeld en betaalt mijn boeken.
Halfweg de week sta 'k met een stoppelbaard,
en 's Zondags zit ik voor de boterkoeken.

Heimwee verteert langzaam mijn ziel maar 'k zing
en doe m'n vrouw lachen om oude droomen;
toch zou ik graag nog eens in eigen kring
als de verschopte Hindoe voor het voetlicht komen...

Paul Rogghe (schreef ook onder ps. Rolo Tanner)

Geb. Gent 16/12/04. - Woont aldaar. - Dr. wijsb. & lett.; leeraar Meisjesathen. Gent, en journalist. - **Uit 's Levens Koorts** (1928), **Momenten** (1936). Daarnaast critisch en verhalend proza, ook tooneel.

'Het (zijn werk) is een belijdenis zonder meer. Het is tasten naar een wereld waarin wij onszelf verliezen kunnen, wij scheppers uit het vat der Danaïden.'

Ik lig naast u...

Ik lig naast u. De nacht wordt diep en kouder,
Na deze zwoelte die ons saam verteert.
Ik weet, ik word als gij nu weer wat ouder
En norscher in mijn donker zelf gekeerd.

Want geen van ons vond in dit wilde razen
Eén oogenblik de redding uit de stof.
Mijn arme geest vond slechts in u verdwazen
En onbarmhartig blijft de liefde grof.

Ik lig naast u. Wat baat philosofeeren,
Wat baat nu droefenis en bitterheid?
Straks zullen wij weer tot elkander keeren
op 't wiss'lend rhythme van de eeuwigheid...

Morgen

Nog dezen avond ben ik u nabij
in teederheid en vlam.
Ik weet: aan uwe zij
wordt alles in mij tam.

Maar morgen, morgen martelt mij
verlangen en gemis.
Ik weet, eens vogelvrij,
wat nog mijn harte is.

Niet zonder zonde...

Niet zonder zonde ging ik u voorbij,
Niet zonder innerlijk bezeeren.
Ik ben uw prooi. Ik ben u bij
In felle hartstocht en begeeren.

En dit is schoonheid. Dit is pijn.
Dit is de adem van het leven:
Altijd maar hunkren zich te geven
En van verwachten over zijn.

(Uit ‘Momenten’)

Arthur Rottiers (ps.: Willem van Diependale)

Geb. St. Niklaas W. 5/3/20. - Woont aldaar. - M.O. (St. Niklaas) en onvoltooid N.O. (Gent), was aldaar ll. van Ach. Mussche; helpt in vaders uurwerkmakerij. - **In de Schaduw** (1938), **Het zonderlinge Voorspel** (1940).

Schrijft, zegt hij, ‘omdat ik constateer dat het mij gegeven is gevoelens en al wat daarbij aansluit, uit te drukken op een bizondere manier, zoodanig dat het aldus geschapene een beeld voor anderen geeft van hun gevoelens, ideeën enz. die zij niet of heel gebrekkelijk maar kunnen uitdrukken, en omdat ik die mogelijkheid als een roeping tot de dichterschap durf te aanzien...’

Zelfmoord van een jongen boer

Het laatst gewin werd feestelijk verteerd,
in een taveerne aan een donkre straat:
hij heeft zich hooploos vóór den Dood willen verweren
en is vernietigd in zijn blinden haat.

Hij had diens zoete stem nimmer geleerd,
die fleemt doorheen 't gefluister van een jonge deerne;
hij kon niet meer, bij nacht, de wanen van zich keeren:
hij had gemoord?... gemoord! in een taveerne.
.....
Zijn dommen kop gebed in zelf-gegraven kuil,
ligt hij verstikt, gestrekt aan d'aarde
vastgezogen, wijl regen druilt
en wind giert over zijn lijk en in het donkere geblaêrte...

(Uit ‘In de Schaduw’)

Onweer

(Droomlandschap)

Gij wuift mij moede na,
als ik u in het morgenuur verlaat;
en uw gezicht betrekt met somberheid,
maar uwe heupen zindren van voldaanheid...

Gij woont zoo heerlijk ver, ginds op de hooge heide;
uw trots is ongenaakbaar ginder,
uw liefde veel te groot voor mij:
uw leven gaat er eenzaam aan ten onder...

D' avond was goed; de nacht was beter;
er viel een zachte, trage regen.
Wie heeft mij ooit zoo teer bemind
bij t spel van water en van wind?...

Na middernacht sliepen uw oogen weer,
rustig verdroomend den nacht die voorbijgaat,
in de schaduw van mijn droomend aangezicht
en onze handen gevouwen in elkaar.

Toen kwam meteen het onweer op, dat
aan de deuren en de vensters rukte,
en regen kletste aan de ruiten:
toen grepen wij slaap-dronken nog vaster in elkaar.

Uw lippen zochten siddrend naar mijn
heeten mond, uit angst en om vertroosting...
Van mond op mond sloop een venijn:
gij duizelde het eerst en stierft aan deze pijn...

O waan, vanmorgen heeft de Heer ons slapend in den hof
gevonden: het huis verlaten, ongedeerd;
en bij 't ontwaken onze harten niet bezeerd!

Gij wuift mij moede na,
- de bloemen ruiken wilder dezen morgen -
maar uw gezicht betrekt met somberheid
als ik u in dit vroege uur verlaat.

Uw oogen glanzen zachtjes,
gij ziet weer eenzaam uit,
nu in uw hart het eendre leed gaat
groeien, als van wie zelfmoord-zinnend in den maannacht
stonden: reddeloos!... boven den stormenval
van 't water, dat uitspoelt in de fluisterende valleien...

(Uit ‘Het zonderlinge Voorspel’)

Math. Rutten

Geb. Lanaken (Limburg) 18/4/06. - Woont te Luik. - Studeerde Germ. phil.; dr. wijsb. en lett.; leeraar. - Debuteerde in **Pan, Doedelzak, Wij.** Studiën o.m. over Van de Woestijne, en critisch proza.

'Is schrijven ten slotte geen eeuwig herbeginnen?... (Ik schrijf) om mezelf te leeren kennen... als een oefening en, in de eerste plaats, voor mijn eigen genoegen... Een soort van dilettantisme? En waarom niet? Het dilettantisme in de kunst is zoo maar niet per se te veroordeelen!'

Jagerslust

De aarde glanst weer als een helm van goud
en bronzen heesters tooien streng het woud.

Langs bruine paden jaagt de man het wild:
hij heeft den haas beslist na 't schot gevild.

En dorre blaren zijn bevlekt met bloed
en in den avond is die geur nu zoet

van bloedvergieten en gebraden haas, -
in 't stijgend donker kronkelt kil de Maas.

Weet gij der sterren ongeteld getal
en of de maan straks blinkend rijzen zal?

Wat toeft gij somber aan dien beukenboom?
Hoort gij het lied soms van den kouden stroom?

Thans heeft de nacht ons in zijn vacht gehuld:
de slaap is goed. Nu is de dag vervuld.

Vesperaal

Er komt mij geur van water aan,
van modder en van visch.
Was niet of roerde een waterhaan
in 't sabelgladde lisch?

De maan is als een zeil gaan staan,
gloeiend en teeder, in de nis
van spar en berk en, onvoldaan,
schroeit mij een klein en gaaf gemis.

O, vastheid van haar koele baan
in 't tanen van de duisternis; -
er komt mij geur van water aan,
van modder en van visch.

Ten Westen, waar de sparren staan,
in geur van wierook en vernis,
verschiet een ster en, lijk een traan,
verschijnt, groeit aan en kent gewis

de volheid van een kort bestaan.
Is niet of een gerekt gesis
aan de overzijde van de maan
een kom is van geheimenis?

Er roert weer eens een waterhaan
in 't sabelblanke lisch!
Er komt mij geur van water aan,
van modder en van visch.

Europa

Europa is een fort met duizend kale schedels
van staal en steen, plaatijzer en beton, -
de herfst is bruin, er is toch nog wat edels
in 't bronzen kleed en 't schijnen van wat zon.

Het koud kanon staat in het hart der wouden,
er liggen mannen als soldaat verkleed:
men had gedacht dat er nu velen rouwden,
maar neen, wat zon, en niemand kent zijn leed.

Boven het dal zal er een vlieger zweven,
men weet niet eens wat hij er doelen komt:
is het het fort of een schuw vogelleven
dat schuchter schuilt, wanneer die roover bromt?

En als de herfst, om niet van rouw te weenen,
voornaam en rood, is teeder uitgebloed,
dan wekken 's nachts ons, onverhoeds, sirenen,
die weenen rauw en loeien in ons bloed.

Europa is een fort met koepels en kanonnen,
maar was eertijds een maagd, door Jupiter bemind:
hij heeft haar zacht geschaakt en is de reis begonnen
naar Creta, waar, in min, hij van haar won een kind.

Herman van Snick

Geb. Antwerpen 19/1/14. - Woont in Antwerpen. - Oud. Hum., dr. rechten Gent, advokaat. - **Aanhef** (1936), **De Droomen van de Werkelijkheid** (1937), **Abecedarium** (1940).

Schrijft, zegt hij ‘objectief, om kunst te scheppen, - subjectief, om het genot bij het scheppen.’ Is ‘individualistisch... niet cerebraal.’

Yonk

Het is de ziel van Yochima, den schilder.
Van verre zijn de lijnen milder
Dan d'hooge Fudji, die bij dageraad
Zijn blankheid in den hemel baadt.

Een yonk zweeft als een stille droom
Van zoet verleden en van hoop op later.
De zwarte wolken van een cederboom
Verbeelden scheiding tusschen land en water.

Zoo is het als men verre staat.
Doch nadert men dan dichter bij de plaat
Dan worden lijn en kleuren wilder.
Het is de ziel van Yochima, den schilder.

(Uit ‘Abecedarium’)

Aftelliedje voor Poolsche bengels

Oom uit Warka had een huis,
Heden rest hem smeulend gruis.

Vriend uit Krakau had een vrouw,
Heden draagt zij zwarten rouw.

Zus uit Lorvicz had een lief,
Heden kwam de laatste brief.

Nicht uit Konin had een kind,
Niemand die het wedervindt.

Vader was zes voeten groot,
Ook een bom heeft hem gedood.

Allen moeten wij vergaan,
Doch gij zijt er nu reeds aan.

Obsessie

Ik sta voor 't open raam te kijken.
En onder mij de straat,
Waar, tusschen lange steenen dijken,
Een snuifje van het menschdom gaat.

Er is een bloempot bij het raam gezet.
Wat is het nu dat mij belet,
dien naar omlaag te zwieren
op de mieren?

Ik zou hem in mijn handen vatten.
En plots, hij zou aan 't vallen zijn.
Zou vallen langs de veertien flatten,
in rechte lijn.

Maar sneller, sneller, immer sneller:
En dan!...
(Mijn hart klopt feller
bij 't denken wat mijn willen kan).

Een hoed, een deuk,
een schedelbreuk,
de dood!
(Mijn macht is groot!)

Ofwel de bloempot valt te pletter neer
juist neven 't hoofd van een mijnheer.
Die komt er met den schrik van af
en gaat den hemel loven,
terwijl hij eerder mij, hierboven,
moest danken, die genade gaf.

Ik doe het raam maar dicht,
en hou de blikken naar den muur gericht,
'k Wil 't diepe van de straat vergeten.

Men kan nooit weten!

(Uit ‘Abecedarium’)

Kamiel Top

Geb. Adinkerke 4/1/23. - Woont te Nieuwpoort. - Studeert aan de Rijksmiddelb. Normaalsch. voor regenten (Gent), Germ. afd., ll. van Ach. Mussche. - Alleen nog maar medewerking aan tijdschriften.

'Vaak kan ik dàn (= schrijvend) een troostelooze stemming tot weemoed milderen.'

Madonna door het afscheid

Zoo zijt ge nu in 't marmer van mijn geest gesneden,
omkranst door innig licht: madonna van het leed.
Dit zuiver beeld is in mijn troebel hart getreden,
als winterweemoed zacht, met blauwe zij omkleed.

Ik heb het reeds zoo vaak des avonds vroom aanbeden,
als 't laatste glimpje levenslust verloomd vergleed
bij 't langzaam sterven van wat moede, late schreden
van menschen, die ik verre vreemdelingen weet...

Zóó zal 'k u zien tot op het einde van mijn leven;
dit beeld blijft eeuwig in het diepste van mijn hart...:
uw lippen, die als ranke morgenbloemen beven,

uw diep beminde oogen dof van smart.
Het is mij als een afscheidssoevenir gebleven,
ik heb het met de liefde-zèlf verward.

Werkmanskind

Jij bent geboren op een avond, kind,
geboren bij het ruischen van de boomen:
er woei een inn'ge, frissche zomerwind,
die als gezant der verten scheen gekomen.

Het was een avond als er vele zijn;
jouw komst werd niet gemeld in avondbladen;
er was alleen, in plaats van koffie, wijn,
en nieuwe luiers in de oude laden.

Je deed je moeder leed voor d'eerste maal,
en las voor 't eerst vergif'nis in haar oogen,
van liefde glanzend in de moeder-taal,
een oùde taal, die nimmer heeft gelogen.

Je bent geboren op een avond, kind...
Er was voor jou geen loeien van sirenen;
er was alleen het ruischen van den wind,
en ook een maal van aardappels met penen.

Je vader dronk kontent een extra-pint,
en is beschonken naar zijn huis gekomen.
Je bent geboren op een avond, kind,
en had als deel het zingen van de boomen.

Het oude huis, en 't venster aan den overkant

Mijn woorden wogen zwaarder in den vroegen schemer,
en in het huis was reeds de stemming van den nacht.
Verlaten en zoo somber zwart was 't oude venster;
twee kaal getakte boomen hielden droef de wacht.

Zij kenden mij nog uit de lang voorbije dagen:
hun dicht-bij-jou-zijn heb ik vaak benijd;
verloren hebben zij, met jou, hun groene blaren.
O lief, waar is de schoone oude tijd?...

Hier stond het leven stil na 't eind' van gindschen Zomer;
nog evenzeer als toen spreekt alles er van jou.
Ik ken hier elken kamer-hoek en àl de muren... -
wàt maakt mij bang voor d'avond in dit oud gebouw?...

Julia Tulkens

Geb. Tienen 6/10/02. - Woont te Landen. - N.O. - **Heibloempjes** (1931), **De Liedjes van Hilda** (1932), **Liederen bij Schemeruur** (1933), **Ontvangenis** (1937), **Vader** (1938). Vele verzen op muziek gezet.

‘Dit is voor een jongen die “voor zekere dingen vreeselijk lui is...” en dan maar liever aan een vriendin vraagt: hoe ze zèlf haar werk voorstelt? Zij vergeeft hem zijn lieve luiheid... buigt voor hem, en reikt hem haar smalle hand... comme au temps du menuet.’

R. Herreman aan Julia Tulkens, in een brief van 21/2/40 (hij had haar naam geschreven in de plaats van dien van E. Boeye in een ‘Boekuiltje’ van hem over ‘Gewas’):

J ulia Tulkens was op mijn tong.
U zult het mij vergeven.
L et op het hart en niet op den wrong
I n de pen die 't heeft bedreven.

A Is mij uw beider naam nu zong:
E ugenie, Julia, even
U itbundig ieder naar uiting drong,
G eldt mij dan wat ik heb bedreven?

E en zonde? Maar die ik gaarne bezong,
N u gij mij hebt geschreven.
I k voel mij weer als toen ik jong
E en onschuld had bedreven.

Ik min u

Ik min u om u zelf,
ik min u om de weelde
die g'in mijn jonge leven hebt gebracht,
om al de dagen, die maar waarde kregen,
sinds ik van u een kind verwacht.

Gij hebt me zelve leeren peilen,
ik, die maar droom en weemoed was.
Ik bleef verrukt over de klaarte,
die 't leven plots gekregen had!

Ik min u om u zelf,
ik min u om de liefde,
waarmee ge mij tot vrouw en moeder hebt gemaakt
en om die innigheid van het geluk,
waarmee ik zwijgend soms uw handen druk.

(Uit ‘Ontvangenis’)

Mijn kind

Mijn kind,
dat ik nog baren moet, eer gij ‘ons’ kind moogt wezen,
dat van mijn adem, van mijn eigen bloemklop leeft,
dat ligt geborgen in mijn diepste wezen
en aan mijn oog die warme straling geeft;

Gij, die nog niet een kind zijt dezer wereld,
maar, voor mijn eigen lust, nog in mezelve bloeit,
wat zijt ge mijn, als ik u voel bewegen,
wijl naar mijn hart een blijde strooming vloeit!

Ik voel uw leven in mijn loome schreden,
ik voel uw leven in mijn zware borst.
Mijn kind! ik heb u nooit zoozeer bezeten,
mijn lichaam nooit zoozeer van u geweten,
dan nu ge... woelig... naar bevrijding dorst.

(Uit ‘Ontvangenis’)

Zijn schim

‘Ik leef maar van uw liefde,
uw woorden en uw lied.
Ik ben alleen het wezen,
dat uw herin'ring ziet.

Gij vormt mijn hart, mijn handen,
naar eigen vreugd of leed.
Ik weet, dat gij mijn daden
naar uwe dagen meet.

Ik leef maar van uw liefde.
...Hoelang zullen wij saam,
elk aan zijn eigen grenzen,
elkaar in de oogen staan?’

* *

‘Soms, mijn kind,
zijt ge mij zoo nabij,
dat ik mijn schaduw op u rusten laat,
zoo groot en zwaar, dat gij in haar vergaat.

En ik niet weet
of ik naar u vergleed,
of gij, nog levend,
naar de dooden gleedt?’

(Uit ‘Vader’)

Johan van de Velde

Geb. Meulan (Frankr.) 28/6/17. - Woont te Boom. - Was in het Mechelsch Scheppersinstituut de leerling van Albe; thans bediende en declamator bij het N.I.R. - **Orgelpunt** (1937), **Het Leven achterna** (1938).

'Mijn werk is slechts de kranke verwoording van een sublieme obsessie... Wij moeten hen (de menschen) door middel van onze poëzie wijzen op het rijke dat zij in zich dragen en het goddelijke van hun herkomst.'

De nocturne zang

De nocturne zang
is een verre melopee.
Ik was bang,
onder de grijze maan,
zoo alleen
door den nacht te gaan.

Mijn voeten stuitten de steenen
op den harden grond.
Ik moest mijn hart bedwingen
dat vluchten wou,
maar nergens een uitweg vond.

Boven mijn hoofd,
aan het eindeloos firmament,
flikkerden duizenden asters,
maar ik was den nacht niet gewend.

Ik was bang
onder de grijze maan
zoo alleen door den nacht te gaan.
Hoe vlijmend de pijn in mijn ziel
om de etterende wonden
van mijn vele zonden!

Zal ik de sterren
mijn geheim verklappen?
Of wil ik eerst vergiffenis leeren
en door den nacht
het lied van de klacht
psalmodieeren?

Sidy De Keyser - Blanca Gijselen - Frieda Brechts
André Christiaens - Bert Peleman - André Poppe
Karel Vertommen - Bart Vrijbos
Kamiel Top - Jan Vercammen - Arthur Rottiers

Hoort,
nog trager trekt de melopee
en de nocturne zang
dringt uw harte mee...
.....
Ik ben niet meer bang,
want een gouden ster
vertelde mij 't geheim van haar Schepper:
God is niet ver.

(Uit ‘Orgelpunt’)

Als gij ons...

Als gij ons voor uw rechterstoel zult dagen
om te getuigen van ons leven,
zult gij ons dan vergeven
de zonden die w'in onze harten dragen?

Wij hebben al uwe geboden overtreden,
doch nooit aan anderen kwaad gedaan,
wij zijn als zwervers aan uw deur voorbijgegaan,
wij hebben veel geleden...

Heer, wij wentelden rond in den draaikolk der dagen,
wij baanden ons moeilijk een weg door den mist,
wij durfden niemand naar uw stede vragen
en hebben zoo vaak ons van richting vergist...

Als gij ons voor uw rechterstoel zult dagen,
zult gij dan nog gedenken
de weinige gebeden die wij tot u hebben gericht?
Méér mogen wij wellicht niet vragen?
Laat uw engel ons dan wenken
en sluit voor ons de poorten van uw paradijs niet dicht.

Jan Vercammen

Geb. Temsche 7/11/06. - Woont te Gijzegem bij Aalst. - N.O., Dr. pedag. wetensch., vroeger onderwijzer, thans kandidaat-inspecteur. - **Eksode** (1929), **Reven** (1931), **Credo** (1934), **Het tweede Land** (1936), **Het doode Kindje Eric** (1937), **De Rozen rijpen** (1938), **Chibiabos Zong** (1938), **Volubile** (1939), **Suite voor Cello.** Daarnaast kinderboeken.

'Je ne veux que d'amour écrire (Frondaie). Kwestie van te weten wat liefde is... L'amour et la mort n'est qu'une mesme chose (Villon).'

Hoe kan ik...

Hoe kan ik ingaan tot uw zwijgen,
opdat ik mij bevrijde van den schijn?
Ik weet uw woorden als de kelken nijgen
van bloemen, blank en zacht als hermelijn.

En zeg me, waar ik dalen moet of stijgen,
of zij bij sterren bloeien of in het ravijn:
hoe kan ik ingaan tot uw zwijgen,
opdat ik mij bevrijde van den schijn?

Wat deze lente aan alle rijpe twijgen
voltrekken zal, moet ook voltrokken zijn
aan elken aderslag. Dies in uw zwijgen
wil ik begraven zijn als in een schrijn.

Hoe kan ik ingaan tot uw zwijgen?

Voor altijd...

Voor altijd teekent u dit jaargetijde:
u heeft zijn engel in uw bloed bezocht.
Ik zag hem in verrukking uwaarts schrijden,
dit was zijn einde van een verren tocht.

Vergeten zult gij nimmer; van verbeiden
is geen der dagen in zijn handen vrijgekocht.
Voor altijd teekent u dit jaargetijde:
u heeft zijn engel in uw bloed bezocht.

Alleen zijn naam zal uwe leden wijden:
o chrisma! dat ik heden dragen mocht.
Hij ging voorbij, maar ik zal u belijden,
hoe 'k eens als Jacob met dien engel vocht.

Voor altijd teekent u dit jaargetijde.

(Uit 'Suite voor Cello')

Herfst met een kind

Vat nu mijn polsen in uw koele palmen,
ervaar, hoe weerloos ik mijn hand ontspan
aan uwe kleine kracht, dat zelfs uw talmen
mij heugen zou, zoover mijn heugnis reiken kan.

En voel den slag, den vaak zoo diep-bewusten;
hij werd aan zeer verscheiden angsten snel,
aan koortsen en aan velerhande lusten
en aan de kansen van het steeds herspeelde spel.

Zoo rustig als in dezen herfst en uwe handen
dreef hij sinds lang niet meer het blinde bloed
tot in de vingerleden met de diafane randen,
die samenbuigen als een nest, tot wonen goed;

maar waar de vogels slechts kortstondig toeven
met aangehouden roep naar wat maar elders is;
of die zich vaker nog in vreemde vingeren begroeven,
of om een voorhoofd lagen als een winddoorzongen nis.

Zie boven uw als schaduw zacht omsluiten
der polsen mijne handen zwak en toegewijd
aan uwe zwakheid, uw gedweeën buit en
hier onder uw gelaat van honger gansch bevrijd.

Maar ook wat als een wolk volmaakt is en volkomen
is even snel vergaan als adem op kristal:
nog in dit zeldzaam uur wordt mij de rust ontnomen,
als ik in 't licht alleen blijf van den bladerval.

(Uit ‘Volubile’)

Ferdinand Vercnocke

Geb. Oostende 14/12/06. - Woont aldaar. - Studeerde rechten en Germ, filologie; advokaat. - **Zeeland** (1934), **Koning Skjold** (1935), **De Geesel Gods** (1936), **Kolga** (1938). Daarnaast verhalend proza en tooneel.

‘Een dichter is dan eerst een volwaardige persoonlijkheid wanneer hij ook door gemeenschappelijke aanleidingen tot spreken wordt gedwongen. Een politiek gedicht kàn groote kunst zijn... Word door menschen die mijn werk blijkbaar niet kennen als een partij-dichter aangezien, terwijl mijn werk in hoofdzaak natuur-poëzie is.’

De Voorzaten

Zijt gij het die ik hoor, stil door mijn stilte waren,
duistere dooden, die mijn vaadren zijt?
Komt gij met uw oogen door mijn oogen staren,
rusteloos uit uw eeuwigheid?

Ik voel gewijde machten door mijn wezen woelen,
ik word oeroud, voortijdlijk groot;
het slapend voorgeslacht ontwaakt in mijn gevoelen:
zij naadren uit den dood.

Zij naadren op de trage wenteling der tijden:
zeevaarders, kustvolk, wild en vrij;
en 'k moet mijn blikken wenden waar hun blikken weiden:
verten der zee, gij roept ook mij...

Mijn vaadren, 'k zie met u haar kimmen zonder stranden,
haar nacht, haar maan in gouden nevelschijn;
ik hoor den avond gloeiend in de baren branden,
der strenge zeeën streng geheim.

Ik ken van eeuwenher, gij zee, uw donker leven,
voortijds zag ik u branden op dit strand:
onrust der vaadren, door ùw trotsch geweld gedreven,
vrije geest van mijn land!

Gij zijt het die ik hoor, stil door mijn stilte waren,
duistere dooden, die mijn vaadren zijt:
uw wil, onrust der zee, is in mijn wil gevaren:
ik ben het heiligdom waar gij verwijlt.

Bouden vindt kolga aan het strand

De zon, karbonkelrood,
gloeide ter roode kim.
Meeuwen, borst en wiek
van louter goud,
zwenkten neer ter ruste.
Over zand en schelpengruis,
langzaam, met de blijde
ritseling van feestgewaden,
gleed de avondvloed
naar 't hooge duin.
Toen brak een rimpeling
de spiegelende zee;
en over 't wijde water rilden
kringen van licht
waarop de meeuwen wiegden.
En aan de wenteling ontstegen
handen, palmen aaneen
als van wie duikelt;
en haren, drijvend, van een vrouw
die zwom met slanke hand.
Zij zwom; de zonne blaakte
rond en rood. Twee kleine handen
kliefden, en bij elke dompeling
ontving een schouder
pijlen van licht.
En rustend, aangezicht ten hemel,
leden ongebogen,
dreef zij naar het duin; toen
waadde zij, en wrong uit klevend haar
het dropplend zeenat.
Golvend, zilverblond
als haver op het duin,
viel het om haar leden, bruin van zon
en zomerwinden, koel
van parelende zee.
Zoo kwam zij. Meeuwen
klapwiekten, en zweefden weg;
doch zij, het lenig lijf in rust,
wendde groote oogen, groen
als water zeewaarts.
Rood werd karmijn.
Een laatste felle vlam
ontsprong de zon, die groot en purper
zonk. Over de rimpellooze zee
glom zilver en paarlemoer.
Zoo vond haar, wijl hij donker dwaalde,
Bouden in de avondeenzaamheid:
rank als rijpe helen,
stil-aadmend, roerloos in de deining,
die spieglend haar bescheen.

(Uit ‘Kolga’)

Karel Vertommen

Geb. Kontich 25/1/07. - Woont te Berchem (Antw.). - Studeerde Germ, filol. Leuven; thans atheneumleeraar. - **Neuriën** (1934), **Peillood** (1937), **Brood** (1939).

'Oorzaak en doel van mijn letterkundig werk? Men vraagt toch niet aan een vogel waarom hij zingt? Dat heeft hij uit het faljiete aards-paradijs kunnen redden. Daarbij zingt iedere vogel zooals hij gebekt is... en niemand is daarover verwonderd.'

De kriekelaar...

De kriekelaar die in de kleine tuintjes koning is,
en uitsteekt boven eeuwig-flapperend wasgoed,
in de achterbuurt waar, onvermoed, veel stakkerds wonen.
Ons kleine vreugden, als wij sjouwen met ons wateremmers
vanaf de verre pomp naar huis,
dan sneeuwt een onverwachte bloem in 't klotsend water.

Als wij op lage stoelen 's avonds aan de deur ons zetten
dan kijken ons vertrouwde zonnebloemen aan,
een armer stakkerd nog dan wij laat dan zijn orgel djingelen,
en uit een open dakraam zingt een meisjesstem.
De kriekelaar is stil, zijn witte bloemenglimlach
brengt door het donker stille vreugde nog,
wanneer de stemmen zachter spreken...

Kom, laat nu alle leed weer eens vergeten zijn.

(Uit 'Neuriën')

Galgelied

Er stonden drie galgen op 't galgeveld,
De kraaien hebben het voortverteld.

En stom blauwden winterse bossen rondom,
Zij kaatsten 't gekrijs van de kraaien weerom.

Het volk stond zwijgzaam opeengehoopt:
Drie mannen moesten opgeknoopt.

Drie rechters lazen het vonnis voor;
De bossen bauwden het na in koor.

Eén had in eigen macht geloofd,
Hij moest het bekopen met zijn hoofd.

Eén had gehoopt op een nieuwe tijd,
Dat was voor het heden een scherp verwijt.

Eén had de waarheid te zeer bemind,
Daarvoor ging hij bengelen hoog in de wind.

De kraaien krijsten: kwaad is kwaad!
De bossen echoden: haat is haat!

De kring van het volk werd enger en enger,
't Gelaat van de rechters werd strenger en strenger...

Maar toen de koord in de hoogte ging,
In elke lus een rechter hing.

Het volk stond zwijgzaam opeengehoopt:
Drie rechters werden opgeknoopt.

Eén had zijn eigen volk verraden,
Eén had zijn geldkist volgeladen.

Eén had de macht om haarzelf bemind,
Drie rechters bengelden hoog in de wind.

De kraaien krasten: kwaad is kwaad!
De bossen echoden: inderdaad!

(Uit ‘Brood’)

Bart Vrijbos (eigenlijk: Paul De Ryck)

Geb. Terjoden-Erembodegem 11/6/13. - Woont in Gent - Mod. Hum. Athen. Gent, Drs. econom. wetensch. (Gent). - Vroeger boekhouder-correspondent, daarna Ministerieambtenaar, thans directeur van ‘Kracht en Gezondheid’ (Pro Juventute) te Brussel. - **Verzen en Schetsen** (1934), **Schaakmat** (1935), **Carre-four - Het Rad** (1936), **De diepe Kerf** (1937), **Met Vrouw en Kind** (1939). Daarnaast essayistisch en verhalend proza, bloemlezingen. Heeft destijds als jong uitgever (Cahiers van de Waterkluis, Varior) vele van de in dit boek voorkomende dichters gelanceerd.

‘Men zegt dat ik neu-sachlich ben en Walschap inslikte. Ik voor mij hoop vurig dat het niet waar is.’

Schaakmat

Wie luistert nog naar mijn verliefd gepraat
tenzij een bakvis - droom gewoon -
die nog mijn taal verstaat?
Moet ik mijn praten staken
om mij niet te horen laken?
Ik weet geen raad:
wil ik de papegaai van onze buurvrouw schaken?

(Uit ‘Schaakmat’)

Het nare erfdeel

Men heeft ons duizendmaal herhaald wat moest gebeuren.
Er werd gesmeekt, gedreigd met dorheid en verdriet.
Toch blijven wij elkaar met blinden lust verscheuren,
omdat ons niet gelukt wat ge in een droom geniet.
't Gedreig en het gezeur, dat alles is verloren.
Wij zien een weg en moeten, spijts onszelf, vooruit,
omdat in ons wild bloed nomaden zijn herboren,
die jagen naar 't geluk als naar begeergen buit.
Er is nog meer: 't onzeker dek van deze tijden
heeft ons, den wal gewoon, aan 't wankelen gebracht.
In ons jong leven gloort geen glorie van verblijden:
wij hebben tevergeefs naar orde en rust getracht.
Wij erfden enkel onrust, dorheid en verdriet,
den waan dat niets zich naar onz' wil en wensch kon schikken.
Daarom zijn wij de lang getabberden nu niet
die in hun eigen vette welgedaanheid stikken.

(Uit ‘De diepe Kerf’)

In afwachting

Mijn vrouw ligt naar het hoog plafond te kijken,
het leven van mijn kind welft in haar schoot.
Zij draagt illusies die een berg doen wijken
en knabbelt droomrig reeds een eerste bete brood.

Aan 't kind, waarmee zij 't leven deelt,
was zij reeds vroeg gebonden,
het heeft haar eerste pijn geheeld,
haar teeder hart omwonden.

Zij heeft er schreiend naar verlangd,
gehunkerd en er om gebeden.
En in haar oog een stralen hangt,
om al de pijn die zij reeds heeft geleden.

Zoo, dag aan dag, zie ik van mij haar wijken
en, ingekeerd, zich buigend over 't kind, -
mij paaien, mij eens vlug in de oogen kijken,
en mij vragen of ik het vervelend vind.

(Uit ‘Met Vrouw en Kind’)

Albert Westerlinck (eigenl José G.M. Aerts)

Geb. Geel 17/2/14. - Woont aldaar. - Studeerde wijsb. en theologie in het Groot Seminarie te Mechelen, thans wijsb. en Germ. phil. te Leuven. - R.K. priester. - **Bovenzinnelijk Verdriet** (1938), **Met zachte Stem** (1939), daarnaast ook essayistisch proza.

Schrijft poëzie ‘uit innerlijken drang.’

Bij Rilke's Beeltenis

Dit is de man die moe in grijze mist gemanteld
langsheen uw smalle pad over de bergen gaat.
Lok niet zijn hart - hij zoekt terwijl hij eeuwig wandelt
een woord dat aan het eind van zijn verlangen staat

Soms zal een licht geluid door zijne misten wellen.
Het hart verstilt en waant zich dicht bij het bezit.
Een klare zekerheid doet hem den pas versnellen
tot aan den top, waar vuren waken hel en wit.

Maar wat hij heeft gehoord zijn slechts gewaande wenken.
Het vuur dat vóór hem brandt is weerschijn van het bloed,
dat hem aan al dit droombedrijf geloof doet schenken
en hem in blinden angst naar wanden tasten doet.

Aan deze boorden wast geen kruid dat eeuwig bloeit.
Zijn wensch zoekt in den mist het einde aller paden,
waar aan de wending toch zijn heimwee weidscher groeit
in blikken die hem aan den wandelaar verraden.

(Uit ‘Bovenzinnelijk Verdriet’)

De nachtegaal

O vogellied dat snikt diep in het loof verloren
ontferm u mijner, och bespaar mij deze pijn,
want in dit lied wordt weer ons beider wee herboren
dat wij begraven diep onder der dingen schijn.

Roept gij in 't wenken van uw vlugge vleugelslagen
of huivert gij van vreemd geluk dat gij verwacht?
Nog brandt door zomerliedren die geen antwoord vragen
de snik der liefde, die ons saâm heeft omgebracht.

(Uit ‘Bovenzinnelijk Verdriet’)

Bij een homeros-beeld

Peillooze afgrond van twee uitgebrande oogen,
een welvend voorhoofd, spiegel van het klaar verstand
en lippen breed en loom alsof zij woorden wogen,
doortinteld van een vuur dat eeuwig in hem brandt.

Gij, blinde, staart en droomt wijl uw gedachten weiden
in een gestolde stilte, die geen woord verraadt.
Gij blijft gehuld in zwijgen, wij in ruim en tijden,
maar nooit geplant in rust, zooals gij roerloos staat.

(Uit ‘Met zachte Stem’)

Ludo van de Wijgaert

Geb. Lier 27/9/09. - Woont te Boom. - M.O. en technisch; boekhandelaar. - **Het** Angelus van Wee (1932), **De purperen Vloek** (1936), **Liederen van de Rupelboorden** (1937), **Oostersch Poëma** (1938). Daarnaast verhalend proza en tooneel.

Schrijft, zegt hij ‘onweerstaanbaar, omdat ik het Schoone liefheb en hoop eenmaal iets schoons te scheppen.’ Is voor aristocratische, renaissancistische poëzie tegen democratisch directe en ongesmukte.

Puberte

Bij het schilderij van
Mevrouw Cory Defoy van Dyck.

Het meisje lijkt een blanke lelie in het woud,
maar in de blikken licht reeds star het zwarte vreezen.
Wat schuilt daar in de donkre diepte tusschen 't hout?
Wat brengt verwarring in een reine ziel als deze?

De weelde van het leven trilt in bloem en plant
en 't jonge droomen huivert om de vele vragen.
Wie bracht dit vreemde hunkren in het vredeland?
Waarom daar bij de dierenbron dit angstig klagen?

Er vaart een warme vlam doorheen het stille kind
en schroeit der bloemen-jeugd het laatste bange schroomen.
Een heete zon doorlaait de late lente-wind...
Reeds wenkt de zomerdaad als afscheid aan het droomen...

Regen op de schelde

De wind zweept razend vlagen voor zich uit,
tot uitgerafeld z' in de jacht verstuiven.
Dan spett'ren druppels, malsch als rijpe druiven,
op dijken drinkend gulzig zooveel buit.

Op 't roerig water danst een wrakke schuit
en armoe-zeilen in de winden wuiven
rondom den stompen mast, lijk dronken duiven;
op 't water pletst de regen striemend luid.

De sombre stroom ontvangt in zijnen schoot
de grauwe weelde van den hemelnood;
van mijn gelaat leekt droesem-droeve regen.

De hemel drukt als pas gesmolten lood,
dat wild in 't rond smakt als verschoten schroot...
de stroom bezwijmt, verzinkt in grijzen zegen.

(Uit ‘De purperen Vloek’)

Paris voor het bad

Volmaakt van 't fiere hoofd tot aan den trotschen hiel,
de zwarte lokken golvend om licht bruine slapen,
de moede lippen zwaar, den kus gewend der knapen,
Priamos' zoon wien nog geen Grieksche vrouw beviel.

Nog dwalen droomen zwoel, om 't vreemd verfijnd profiel,
op naakte vormen, vreugd der ‘goede’ esculapen,
(Olumpos' luister, voor een aardschen god geschapen)
als reeds uit donkere oogen 't eerst begeeren viel.

Het geurig water purpert rond de loome rozen,
die rillend-wiegend, nooden tot het ritueel
van 't zinnenvleiend bad, aloud ceremonieel

van water-koele streeling over 't mat fluweel
der bleeke bruine huid; geneugten korporeel
door Paris boven elke vreugd op aard verkozen.

(Uit ‘De purperen Vloek’)

Frank van den Wijngaert

Geb. Kontich (bij Antw.) 29/1/01. - Woont in Antwerpen. - Begonnen handelsstudiën; een leerling van Lode Monteyne en studiegenoot van René Berghen; vroeger assistent bij het Plantijnmuseum, thans adjunct-conservator van het Stedelijk Prentenkabinet te Antw. - **De derde Nacht** (1920), **Belijdenis** (1921), **Boksmatch** (1926), **Kaleidoscoop** (1929). Daarnaast essayistisch en verhalend proza, waaronder vertalingen.

'Ik schrijf, ja waarom? Uit passie, aangeboren ondeugd, uit zelfangst, om te bewijzen dat ik besta?... Een onschuldig tijdverdrijf zal 't wel niet zijn... En wie niet langer waarde hecht aan zijn epoque, gelooft ternauwernood nog aan de waarde van den enkeling, al zit die enkeling in zijn eigen huid.'

Nocturne I

Vier groene korrels glinsteren in den Decembernacht.
Ik nader schoorvoetend, gefascineerd.
Plots stijgt verwoed gehuil.
Terwijl ik deins
sluipen twee zwarte katers over de jonge sneeuw.

Hoog in de cirkus-lucht
schatert de maan-clown, met scheef-gezakt kornet.
Boven mijn hoofd
dansen de beide Beren, zwaar van tred.

En ik, ik heb over mijn doodsangst uitgezet
het gruwelijk masker van mijn eigen pret!

(Uit 'Kaleidoskoop')

Nocturne II

Regen-speren hebben het licht uit de sterren gestooten.
Wee den dag uit dergelijke nachten geboren!
De hemel raaskalt. De aarde raaskalt. Als stuurlooze booten
zwalpen de huizen over de nacht-zee.

De straten golven onder de doemenis der winden.
Rioolmonden grollen. Lantaarns flappen uit:
met hen zijn de laatste fanalen verzwolgen.

Eén koene zwemmer
- het aanschijn bebloed; tusschen de tanden een lemmer -
slaat zich door het ontketend nachthol heen.
Trofeeën dansen in zijn zog: -
krijgshaftige ronde
van kattekrengen en verzopen honden.

(Uit ‘Kaleidoskoop’)

Nocturne III

De nacht is star
en guur,
de sterren klinkend vuur;
een nar
tikt op de maan
den Tijd
van uur tot uur;

Zijn mond grijnst
om de poets
die hij ons voorbereidt:
achter zijn blik
vlamt groen
het raadsel Eeuwigheid.

Franz Zonneberg (eigenlijk Fr. Van de Walle)

Geb. Geeraardsbergen 3/7/12. - Woont aldaar. - Mod. Hum., 2 jaar Hoogere Handels- en Consulaire School (Mons), Internat. Universiteit van Santander, Spanje (Taal en Letteren); thans boekhouder-bureeloverste. - **Misten** (1938), **Bloed** (1939), **Eros-Altaar** (1939).

Stelt zijn eerste werk voor als ‘uiting van jeugdopgekroptheid.’ Zegt verder te schrijven ‘omdat ik moet of soms denk het te moeten. Om schoonheid te bereiken en er mijzelf en anderen mede te verrijken...’

Fataliteit

Om wrang' ontgoocheling en kleine pijn
heb ik te wild geschreid.
Veel smarten zullen lang vergeten zijn
als het geluk in 't bloed de dans verblijdt.

Want lijden en beminnen is ons lot,
alleen de liefde blijft.
Als alle zinnen en 't genot te bot
geslepen zijn, de waan nog boven drijft.

Om wrang' ontgoocheling en kleine pijn
heeft slaaploosheid de geest verlamd
tot 't offer, als een oud-gerijpte wijn,
de levensaderen met vuur doorvlamt.

Want kwijnen en verarmen en herleven,
daaraan ontkomt geen vrouw, geen man.
Als d'oude dagen in een nieuwe jeugd bewegen,
is 't liefde die in nood de redding brengen kan.

In 't bleke schijnen van dit late lied...

Ik zoek u als de jager 't spoor en 't wild,
maar achterhaal u niet,
de afstand blijft een stroom die verder vliet
en vluchtend bronzen rotsen glimmen ziet
en ranke knapen zingen doet een schallend lied,
dat schuchter verder deint en angstig stilt

als nachtvuren, bleke toortsen rijzen
en over manevelden komen staan
als volle bloemen
die levenszwaar ten onder gaan;
maar 't uitzichtvenster nog bebloemen
met een jong vergrijzen
zonder naam.

Mijn ogen zullen donker kijken
in de nacht, mijn handen eenzaam open staan,
want gij - ik weet het - zult niet komen...
Gij luistert naar de wind en aangedaan
voelt gij de morgen scheem'ren in de bomen,
wanneer de late sterren nederstrijken
in de vijver voor het raam...

Als in 't kristallen water van de morgenbron
de eerste klaarte speelt is alle smart gedoofd.
Uw hart wordt wit en wijd,
een zee van duisternis beroofd,
waaraan de goudgeschubde vis verglijdt
en koralen dansen in het licht der zon.

Ik wacht nog op de windmond,
waarin uw lippen woorden wekken,
die golven op de vreemde klank die nader komt
en trillen doet de muren van mijn hart. Ze dekken
toe én iedre klacht én iedre wond...
in 't bleke schijnen van dit late lied!...

Ik zoek u als de jager 't spoor en 't wild,
een jager die uw wijding ondergaat
en wanklend tot u schrijdt.
Gij zijt een kleinood dat hem met verbijstring slaat
en schreien doet van diep verlangen en geluk terzelfdertijd,
nu 't wijde licht van deze maannacht is verstild...
in 't bleke schijnen van dit late lied!...

Inhoud

1. Inleiding: De nieuwere dichtersgeneratie in Vlaanderen ten jare 1940, door Dr. Johan Daisne	blz. 241
2. Bloemlezing:	
Albe	blz. 260
Johan Berger	blz. 262
Maurits Bilcke	blz. 264
Daan Boens	blz. 266
Eugenie Boeye	blz. 268
Eugène Bosschaerts	blz. 270
Luc Van Brabant	blz. 272
Frieda Brechts	blz. 274
Frans Buyle	blz. 276
Herman De Cat	blz. 278
André Christiaens (Drojine)	blz. 280
Marcel Coole	blz. 282
Johan Daisne	blz. 284
Bert Decorte	blz. 286
André Demedts	blz. 288
Gebriëlle Demedts	blz. 290
Maurits De Doncker	blz. 292
Blanka Gyselen	blz. 294
Jan d'Haese	blz. 296
Juliaan Haest	blz. 298
Luc Indestege	blz. 300
Karel Jonckheere	blz. 302
Jan Kempen	blz. 304
Paul Van Keymeulen	blz. 306
Sidy De Keyser	blz. 308
Dora Mahy	blz. 310
Jan Melis	blz. 312
Rémy De Muynck	blz. 314

Nojorkam (Berten Schepens)	blz. 316
Bert Peleman	blz. 318
André Poppe	blz. 320
Lode Quasters	blz. 322
Paul Rogghé	blz. 324
Arthur Rottiers	blz. 326
Math. Rutten	blz. 328
Herman Van Snick	blz. 330
Kamiel Top	blz. 332
Julia Tulkens	blz. 334
Johan Van de Velde	blz. 336
Jan Vercammen	blz. 338
Ferdinand Vercnocke	blz. 340
Karel Vertommen	blz. 342
Bart Vrijbos (Paul De Ryck)	blz. 344
Albert Westerlinck	blz. 346
Ludo Van de Wijgaert	blz. 348
Frank Van den Wijngaert	blz. 350
Franz Zonneberg	blz. 352

Met Rubens te Antwerpen

Een Levensbeeld

Indien het noodlot 't niet geheel anders had geschikt, zou Antwerpen Rubens schitterend hebben herdacht, tegelijkertijd met luister en aanminnigheid, bij gelegenheid van den driehonderdsten verjaardag van zijn overlijden, zooals het, nauwelijks enkele jaren geleden, in 1927, grootsche feesten op touw zette, naar aanleiding van den driehonderdvijftigsten verjaardag van 's meesters geboordte. Antwerpen zal nooit te kort schieten wanneer het geldt Rubens te vieren, en vermits het van meening is, dat voor dezen ‘prince of painters and gentlemen’ geen hulde mild genoeg kan zijn, worden alle gelegenheden gretig aangegrepen om hem eer te betuigen, dood evenals geboorte, te meer daar er geen verschil tusschen beide meer bestaat voor wie als Rubens in de eeuwigheid is getreden. De Rubens-viering zou thans zooveel grootscher zijn geweest dan enkele jaren geleden en zou, bij het uitblijven van van den oorlog, gepaard zijn gegaan met de lang verwachte inhuldiging van het tot Rubens-Museum omgeschapen huis, waar de meester meer dan de helft van zijn bestaan, zijn schoonste en rijkste jaren, heeft gesleten en het grootste deel van zijn meesterwerken voortgebracht. Doch het heeft niet mogen zijn...

Nochtans is 't niet eens noodzakelijk plechtige huldebetoogingen in te richten, naar aanleiding van een bepaald jubileum, opdat Antwerpen, dat er een onvergankelijke liefde en vereering voor dezen onder al haar beroemde zonen meest doorluchtigen op nahoudt, met Rubens in eenklank leve. De meester is niet een dezer beroemdheden, die men nu en dan uit de oude doos haalt, om ze even op te frisschen, in afwachting dat, het feestrumoer gestild en de triomfbogen afgebroken, ze weer rustig in hun sarcofaag worden geborgen, totdat later andermaal eenig feestelijk opzet misschien zal toelaten ze nog eens aan die vergetelheid te

ontrukken, waarin ze inmiddels weer gedompeld zullen geweest zijn. Voor de Antwerpenaars is Rubens nog altijd even levend, bestendig aanwezig in zijn woonstede. Het eigenaardigste in hun gehechtheid aan den meester is, dat deze beantwoordt, niet enkel aan een historische piëteit, een louter artistieke bewondering, doch aan hun levensgevoel zelve; 't is door een dieper instinct, tegelijkertijd plechtig en familjaar, vol trots en gemoedelijke genegenheid, door een soort van hooger bewustzijn van burgerszin, stamfierheid, geestelijke verwantschap en volksverbondenheid, dat ze worden gedreven tot dezen symbooldrager van hun grootsch verleden, zinnebeeld van Antwerpens macht en weelde, evenals van een kunstbeweging, waarin de Vlaamsche Barok haar subliemste ontplooiing bereikte.

Zelfs in gewonen tijd weet ieder Antwerpenaar, dat Rubens een stadsgenoot van hem is, staat ook de eenvoudigste man, een dezer die nooit of zelden in het Museum van Schoone Kunsten binnenloopen, min of meer op vertrouwelijken voet met hem. Geen huisgezin of men zal er een reproductie van een van Rubens' werken aantreffen, wellicht naast de afschuwelijkste chromo's. Er bestaat een volkslegende over Rubens, zooals over Keizer Karel, en een heele folklore, welke genoeglijk door de ouderen op de jongeren worden overgedragen. Wellicht legt Rubens' actief gebleven glorie beter dan welke andere oorzaken de roeping van zoovele Antwerpsche volksjongens uit, die zich op de schilderkunst toeleggen, met de hoop zooniet den meester te overvleugelen, hem dan toch te evenaren. Vele steden gaan op een doorluchtigen schilder prat, in geen andere is de herinnering aan zoo'n gelukskind zoo nauw vergroeid met het bestaan, den aard en den aanleg van de bevolking, woekert ze, bij groot en klein, zoo wakker voort, als een bezielende levenskracht, Rubens was en blijft Antwerpens toonbeeld.

Ingezien moet wel is waar dat weinige schilders zoo innig met hun geboortestad zijn verbonden geweest, in het openbaar leven zoo'n aanzienlijk aandeel hebben gehad, zooveel hebben gedaan, en niet enkel door hun scheppend werk, om er de faam van te verhoogen. Welke veelzijdige rol Rubens in de geschiedenis van zijn moederstad, zooals ook van zijn vaderland, vermocht te spelen, wat een stralend brandpunt van geestelijke werkzaamheid zijn huis

en zijn werkkring zijn geweest, dat hebben zijn biografen bij herhaling uiteengezet. Maar deze in het verleden liggende werking volstaat niet om uit te leggen waarom deze man, ook thans nog, den Antwerpenaars zoo dierbaar is; waarom hij hun onverpoosd een spiegel voorhoudt, waarover ze zich met voorliefde buigen; waarom hij voortgaat de meest typische vertegenwoordiger van zijn stad te zijn, de gemeentelijke held. Tusschen beiden, Rubens en Antwerpen, is een zoo warm verband ontstaan, een zoo sub-stantieele versmelting van hun wederzijdsche waarden, dat men deze niet meer kan scheiden. Antwerpen is de bestendige verheerlijking van Rubens en van dezes levens- en kunststijl, zooals hij zelf, zijn aristocratisch cosmopolitisme ten spijt, de prachtigste en volledigste uitdrukking blijft van den Antwerpschen volksgeest. Wat mij betreft, verklaar ik dit phenomeen als volgt: na uit zijn stad alle levenssappen te hebben geput, welke de hem aangeborene verrijkten, is Rubens erin geslaagd, door een hoogere wisselwerking, waarbij hij beurtelings nam en schonk, uiting te geven aan de diepere geaardheid van zijn volk, evenals aan zijn eigen organischen drang, zoodat de Vlaamsche Barok-stijl, zooals door hem in het leven geroepen, niet enkel als een kunst-, maar tevens als een levensstijl, voor Antwerpen en een groot deel van het Vlaamsche land gebleken is te zijn de meest geschikte vormgeving van levenskracht en schoonheidswil.

Als Antwerpenaar onderneem ik in dit opstel een wandeling door mijn stad, om te beginnen er opzettelijk van afziend het Museum van Schoone Kunsten te bezoeken - waar Rubens' ontwikkeling nochtans bijna volledig wordt bestreken, door middel van enkele zijner gaafste meesterwerken - evenals allerlei beroemde kerken, als b.v. de O.L.V.-kerk, de Augustijnenkerk, de Sint Pauluskerk en de Sint Jacobuskerk, waar in bijna even groote getale verschillende van zijn machtigste doeken aanwezig zijn - (wie te Antwerpen den meester enkel uit de in het Museum van Schoone Kunsten en in het Plantijnsche huis opgestapelde kunstschatten zou leeren kennen, zou inderdaad veel van het beste verwaarloozen en een zeer onvolledig beeld van zijn genie opdoen), - om langs de straten te slenteren, op zoek naar herinneringen aan zijn persoon, naar sporen van zijn levenswandel, naar vertakkingen van zijn scheppend werk in het stadsmidden.

't Is niet louter een toeval, dat in een stad, waar zoovele standbeelden van schilders - Antwerpens troetelkinderen - bijna met overdaad, in alle hoeken en kanten oprijzen, Rubens' monument op de eereplaats opgericht is geworden, juist op de meest typisch Antwerpsche plek, in het hartje van de oude stad, daar waar zijn bronzen beeld dagelijks kan worden gemeten aan wat we als ons kostbaarste kunstbezit beschouwen, die kathedraal, met haren als een wonderbaar kantwerk hoog in de lucht spitsenden toren, op twee stappen van die Groote Markt, waar ons Renaissance-stadhuis met zijn soberen en niettemin zoo statigen gevel troont als het machtsvertoon van Antwerpens zelfbewustzijn en gezag, naast al die gildehuizen, welke van onzen gevestigden rijkdom getuigen, en op enkele stappen ook van de 'Werf', den stroom en de haven, door de eeuwen heen de bronaders van onze welvaart en onzen invloed.

Op het 'Groen Kerkhof', op het middenpunt van die ruime en toch zoo harmonieus gesloten plaats, het belangrijkste openbaar plein in de oude stad, tevens grootsch en gezellig, staat Petrus-Paulus op zijn voetstuk, noch te laag bij den grond, noch te hoog verheven boven de menigte, juist op een peil dat den voorbijganger toelaat even naar hem op te kijken, hem 'goeden dag!' te wenschen, zonder bij dien bronzen man een indruk op te doen van trotsche afzondering, van een in de wolken verloren, ongenaakbare glorie, boven of buiten het werkelijke bestaan en de gewone menschelijke maat.

Iederen dag wordt daar de bloemenmarkt gehouden, zoodat bestendig aan Rubens een bloemenhulde wordt gebracht, waarbij we instinctief aan zijn weelderige stillevens denken. Ontelbare scharen trekken er voorbij: in de week, duizenden werklieden, bedienden en beambten, die zich naar hun arbeid begeven; 's Zondags de geloovigen, die in de hoofdkerk gaan bidden - 's Zomers, als de poorten open staan, walmt de wierookgeur naar buiten, tot onder zijn neus, en dringen de orgeltonen tot hem door -; in den dag kuieren vele wandelaars onder de lommerige boomen; kinderen spelen er in het rond; verliefden zitten op den rand van zijn voetstuk, dicht tegen elkaar aangeschoven; 's avonds verschijnen er de melomanen, die naar de muziekuitvoeringen van een onzer gemeentelijke fanfaren of naar de concerten van den beiaardier

komen luisteren. Nooit is Rubens alleen, verlaten. Zijn blik glijdt neer op de vrouwen, blond en rozig, van het maische slag dat hij met voorliefde schilderde en waarvan het ras verre van uitgestorven is, op de mannen, met hun korte, ineengedrongen gestalte, hun stevige schouders, hun rond gelaat met sterke kin, die meer dan eens uit een zijner schilderijen geknipt schijnen te zijn. Het voortbestaan van het Rubeniaansche ‘type’ onder de Antwerpsche bevolking is een der treffendste blijken van de echtheid van 's meesters vizie, zooals geput uit zijn realiteitszin en zijn dan weer gansch de realiteit herscheppend vernuft.

Zooals (rond 1840) door Jan Geefs geboetseerd, ziet hij er kranig en zwierig uit, als een echte groote seigneur, met zijn degen, zijn kapmantel, zijn vilten hoed. Maar zijn gelaat mist uitdrukking en hartstocht.

Van de Groenplaats richten we onze schreden, over den Meir, naar de straat, welke weleer de ‘Wapper’ was en welke thans zijn naam draagt[1]. Enkele maanden geleden troffen we daar nog, deerlijk toegetakeld en door vele generaties van onverantwoordelijke eigenaars geschonden, het ruime huis aan, door hem in 1610 - twee jaar na zijn terugkeer uit Italië, één jaar na zijn huwelijk met Isabella Brant - aangekocht, onmiddellijk, naar eigen plannen, tot een echt paleis omgebouwd - tot een van die, door hem in Italië, vooral te Genua, zoo vurig bewonderde heeren-woonsten, waarvan hij er enkele bundelde in zijn twee platenfolio's van de ‘Palazzi di Genova’ -, geëigend aan zijn bestemming als werkplaats, museum en tentoonstellingszaal, den rang van zijn bezitter waardig.

Over het gedeeltelijk gerestaureerd, gedeeltelijk gereconstitueerd gebouw in wording - het toekomstig Rubens-Museum - laat ik me voorloopig onbetuigd. Liever schrijf ik enkele herinneringen neer over het oude, gehavende Rubens-huis, zooals ik dat vroeger heb gekend en waar ik als jongeling zoo dikwijls ben gaan droomen.

Op bestellingen had de jonge, pas uit Italië teruggekeerde, door zijn roem vooruitgeschreden schilder niet lang hoeven te

(1) De straat langsheen de Herentalsche Vaart werd de Wapper geheeten, naar een kraan waarmede koopwaren werden geladen, in hoofdzaak drinkbaar water voor de brouwers uit de Kammerstraat.

wachten; hij kreeg er meer dan hij kon uitvoeren en werd er rijkelijk voor betaald, zoodat hij ruimschoots over geld beschikte om het in zijn oorspronkelijken staat voor zijn behoeften ontoereikende huis van den Wapper te vergrooten en te verfraaien en naar zijn zin in te richten, ook om er een ‘warande’ aan te leggen, vermits een huis zonder tuin voor hem was als een zomerdag zonder zon. In 1615 of '16 kon hij er zijn intrek nemen, maar jaren lang zou de meester nog worden gehinderd door metselaars en hoveniers, die er hem in de beenen liepen, zou hij voortgaan zijn eigendom uit te breiden.

Een koer scheidde de twee deelen van het gebouwencomplex: het woonhuis links, de werkplaats - ‘het schilderhuys’ - rechts, verbonden door middel van een portiek, welke deze binnenplaats afsloot van den daarachter liggenden tuin. Deze rijk opgesmukte portiek bestond uit drie doorgangen, versierd met dolfijnen, saters en bacchanten; boven de bogen was een fronton aangebracht, waarin nissen gaapten; in de ronde nis boven den middeldoorgang prijkte het borstbeeld van Minerva, tusschen twee arenden met uitgespreide vleugels, welke vruchtentrossen in den bek hielden; de twee andere nissen waren toen ledig, al mag het voor ongeveer zeker aanvaard, dat in Rubens' tijd daar borstbeelden van een sater en een bacchante stonden. In de vakken links en rechts boven deze nissen had de schilder twee Latijnsche opschriften laten beitelen, getrokken uit de satiren van zijn lievelingsdichter Juvenalis.

Door de portiek had men toegang tot den tuin. Deze was volledig verwoest geworden, zoodat ongeveer niets overbleef van de weelderige warande, waarin Rubens eens zichzelven voorstelde, wandelend aan de zijde van zijn vrouw en zijn zoon, door honden, pauwen en kalkoenen omgeven en waarin o.m. die sappige vijgen en peren groeiden, waarop hij zoo belust was. Maar achterin, tegen den scheidingsmuur, stond nog het steenen paviljoen recht, met vijf stand- en borstbeelden, ook weer van mythologische goden en helden; wel is waar werd ons verzekerd, dat de oorspronkelijke beeldhouwwerken verdwenen waren, maar we stelden ons met deze copieën tevreden; als Barok-geheel zag het paviljoen er vrij aardig uit, zelfs in den staat van verminking en verwaarloozing waarin het zich bevond. Een oude pomp in de binnenkoer, een paar boomen in wat van den tuin overbleef, werden ons daaren-

tegen voorgehouden als ‘echt’ uit den tijd dagteekenend.

Deze schamele overblijfsels waren voldoende, onze fantasie een handje toestekend, om ons naar Rubens' levensmidden terug te voeren, ons in zijn denk- en gevoelswereld in te wijden. Daar had hij immers geleefd, aan de zijde van zijn twee vrouwen - eerst naast de lieve, bescheiden, stil-bevallige Isabella, later naast de prachtigere, maar koelere Helene -, met zijn kroost, met zijn vrienden, met zijn leerlingen en zijn medewerkers; daar had hij aan rijke tafelen zijn genoodigden ontvangen, de hoogsten in rang, tot een koningin toe; daar had hij uit den overvloed van zijn lichaam en zijn ziel zijn werk geschapen; daar had hij zijn kunstverzamelingen bijeengeschikt, tot een dagelijksch genot. Die vervuilde beelden, die afgesleten spreuken, legden ze niet getuigenis af van zijn humanistische cultuur, van zijn liefde voor de klassieke wijsheid en schoonheid, van zijn heidensch levensgevoel, waaraan hij het vroom geloof en de bezielde godsvrucht van den verlichten katholiek paarde? En of dat alles degelijk nog was zooals 't er uitzag, wanneer hij heel dat huis met zijn levenskracht en levenslust vulde, had dat werkelijk zooveel te beteekenen voor den niet-archeologisch, zelfs niet-kunsthistorisch denkenden, die daar een half uurtje kwam mijmeren, om te trachten iets van den geest des meesters in zijn omgeving terug te vinden? Of die enkele, beweerd-historische, in elk geval behoorlijk vermolmde boomen ja dan neen door Rubens' eigen handen geplant waren geworden, kwam 't er in den grond zoo nauw op aan? Ze stonden onze overtuiging niet in den weg, dat hij van deze boomen, of van hun voorgangers, had gehouden, en van al die bloemen, welke, sindsdien vergaan, zijn oogen bekoorden, zooals zijn blik werd gestreeld door alle vormen en kleuren, bij menschen, dieren en gewassen, als door zoovele verschillende uitingen van de pracht, de groei-kracht, den overvloed dier natuur, welke hij onder al haar aspecten bewonderde, gretig in zich opnam, met heel zijn fijngespitst zinnengestel wellustig aanvoelde en door zijn brein en hart verwerkte en tot onvergankelijke schoonheid en blijvende vreugde omschiep, Zoodat zijn schilderijen ons thans nog - en na ons, aan ontelbare andere menschengeslachten - zijn blijde boodschap brengen, nu zijn stoffelijk overblijfsel in asch is vergaan en alles door den dood is vernield, waaraan hij zijn scheppingsdrift koelde:

zijn huis, op weinig na, zooals, geheel en al, de vrouwen op dewelke hij eens verliefd was, zooals de kinderen, wier spel hij glimlachend gadesloeg, zooals de boomen en de bloemen, die voor hem bloeiden.

Met dien humanistisch geschoolden, epicuristischen en nochtans stoïcijnschen Rubens - niet enkel een wonderbaar oog en een vaardige, alles aandurvende en alles kunnende hand, maar, zooals al de grooten uit zijn tijd, een vroede geest -, die zich, terwijl hij arbeidde, brokstukken uit Seneca en Plutarchus liet voorlezen, zullen we, onzen uitstap voortzettend, ook in de prinselijke woning der Plantin-Moretussen, - deze, gelukkig, gaaf en bijna onvermengd tot ons gekomen - nader kennis maken. Daar beelden we ons zonder moeite den meester in, gezeten in een van die wijde kamers met lederen wandbehang en van smaakvolle meubels voorzien, in gesprek met Jan of met Balthasar Moretus en dezer vrienden, de dichters, wijsgeeren en geleerden, die ze in hun drukkerij en uitgeverij rond zich vermochten te scharen.

Enkele jaren geleden werd in het Plantijnsche huis, op de Vrijdagmarkt, - vanzelf tot Museum geworden, niet eens opzettelijk als uitstalling van kunstvoorwerpen heringericht - een tentoonstelling van onze Renaissance gehouden, naar aanleiding waarvan we allerlei kostbare gedenkstukken van Rubens te bewonderen kregen: de zwaarzilveren waschkom, hem door de Infante Isabella geschonken, als blijk van erkentelijkheid voor zijn diplomatische bemoeiingen; het met edelgesteenten versierde zwaard, dat hem door Karel I overhandigd werd en waarmede de Engelsche koning hem tot ridder had geslagen; den gouden ring, door dezen vorst op deze plechtigheid gedragen en mede aan den schilder-gezant aangeboden; het met diamanten belegde hoedensnoer, dat hij bij dezelfde gelegenheid aan 's konings vrijgevigheid had te danken. Voorzeker mag 't jammer heeten, dat al deze voorwerpen thans weer verspreid zijn en niet voor het Plantijnsche huis behouden zijn kunnen blijven. Maar gelukkig blijven hier andere gedenkstukken over, ongetwijfeld van nog grootere waarde: de schilderijen van Rubens, welke in de kamers zijn opgehangen, de boekversieringen, welke hij voor den grooten drukker maakte, waarvan soms de oorspronkelijke teekeningen bewaard zijn gebleven, doorgaans de op koper gebrachte of in hout gesneden platen, in de meeste gevallen de boekdrukken. Voor de drukkersdynastie heeft

Rubens allerlei portretten van familieleden en geliefde geleerden gemaakt, o.m. de beeltenissen van den stamvader Christoffel Plantin, dezes vrouw Jeanne Rivière en hun kinderen, deze van verschillende opvolgers en afstammelingen, van vele vrienden der familie, als Arias Montanus, Justus Lipsius, Abraham Ortelius enz., om niet eens te gewagen van meer ‘geromanceerde’ en decoratieve beeltenissen, waaraan in het Plantijnsche huis een eereplaats werd ingeruimd, als de portretten van Plato en Seneca, Leo X, Laurens de Medici, Pico de la Mirandola, Koning Alfons en Mathias Corvinus, de helden van het Humanisme en de Renaissance. Daarvan zijn er nog enkele in het museum aanwezig. Nadat Jan Moretus, in 1608, het eerst beroep op Rubens als boekversierder had gedaan, heeft vooral Balthasar Moretus 's meesters roem over de Plantijnsche drukkerij doen stralen. Van 1613 af tot 1640, het jaar van zijn dood, heeft Rubens onverpoosd met dezen Moretus samengewerkt, als het ware uitsluitend.

De vruchten van deze in geestelijke eendracht en vriendschap volvoerde samenwerking zullen we in grooten getale ontdekken in de prachtboeken, welke onder de vele heerlijke Plantijnsche drukken tot de voortreffelijkste behooren: titelprenten, volblad-prenten in den tekst, omlijstingen enz., die jaren lang door de Antwerpsche firma werden gebruikt. ‘Rubens' sterk uitgesproken persoonlijkheid met zijn machtige, fel bewogen tafereelen uit den Bijbel en het leven der Heiligen, en zijn overvloed van symbolen en allegorieën, die hij zoo gemakkelijk en natuurlijk wist te behandelen, zette ook het Antwerpsch boek evenals de heele Antwerpsche kunst van dien tijd in het teeken van de Barok’[(2)].

Maar bij deze bedrijfsbetrekkingen bleef 't niet: toen Jan Moretus stierf, gaf Balthasar Moretus den meester opdracht een drieluik te schilderen, voorstellende de Verrijzenis, met als zijstukken den H. Jan-Baptist en de H. Martina, bestemd om geplaatst te worden op het graf van den overledene in de Hoofdkerk te Antwerpen, waar het zich nog bevindt. In 1629 vereerde hij de kerk van het Annunciadenklooster, waar een zijner nichten overste was, met een ander werk van zijn vriend Rubens, den marteldood van het H. kind Justus voorstellend.

(2) Deze gegevens zijn ontleend aan Dr Maurits Sabbe's ‘De Meesters van den Gulden Passer.’ (Van Kampen, Amsterdam, 1937).

Doch laten we ons niet te lang ophouden door het stemmige en schilderachtige Plantijnsche huis, waar we 200 gewillig uren lang in de atmosfeer van een gaaf gebleven verleden, van voortgezet oud en edel leven zouden doorbrengen en onzen tijd wellustig verdroomen. Op enkele stappen, niet ver van de oude Kammerstraat - waar we, in 't voorbijgaan, in de Augustijnenkerk ook nog een van Rubens' uitmuntendste werken, het monumentale, in 1628 voltooide altaarstuk, kunnen begroeten - in de Kloosterstraat (de vroegere Sint Michielsstraat), waar toenmalig de aanzienlijkste burgers waren gevestigd, hebben we de herinneringen aan onzen held voor 't grijpen.

't Is daar dat Maria Pijpelinckx, nadat ze naar Antwerpen was mogen terugkeeren en er een deel van haar vermogen teruggevonden had, na weleer op den Meir een groote woning te hebben betrokken, waar haar levenswijze deze van een aanzienlijke burgersvrouw was, zich in een minder ruim en minder kostelijk huis had gevestigd. Ze overleed er op 19 October 1608. Door zijn broeder Philips verwittigd - maar dezes brief was veel te lang onder weg gebleven om den bestemmeling nog tijdig te bereiken - dat hun moeder erg ziek was, was Rubens den 28en October te paard gestegen, overijlig Italië verlatend, zich niet eens den tijd gunnend afscheid van zijn beschermer, den hertog van Mantua, te nemen; hij kwam eerst den 11en December te Antwerpen aan, te laat om nog de oogen van zijn moeder te sluiten of haar naar het graf te vergezellen. Het van hun moeder geërfd huis bewoonde hij dan gedurende enkele maanden, samen met zijn ouderen broeder. Dit huis in de Kloosterstraat is met heel de jeugd des meesters verbonden. Hoe de Antwerpenaars er, enkele jaren geleden, in toegestemd hebben het zonder meer te laten afbreken, is een raadsel. Of hebben ze door hun onverschilligheid in deze eens te meer uiting gegeven aan de nooit geheel verkropte spijt, welke zich van hen meester had gemaakt, toen uit de in de papieren der familie van Oranje ontdekte documenten onomstootelijk het bewijs werd gehaald, dat Rubens niet te Antwerpen was geboren, zooals tot 1870 gereedelijk door zijn biografen, vooral de Belgische, aangenomen - terwijl andere, in hoofdzaak Duitsche, bij voorkeur Keulen als Rubens' geboorteplek voorstonden -, maar wel te Siegen, waar hij op 28 Juni 1577 zijn oogen opende? Bij deze

ontdekking konden, zelfs na het publiceeren van de ophefmakende documenten, vele Antwerpenaars zich niet neerleggen, de eenen omdat ze niet wenschten hun stad te laten berooven van de eer het licht te hebben geschonken aan hun grooten man, de anderen uit preutschheid, omdat al de weinig verkwikkelijke geschiedenissen rond het overspel van Rubens' vader en dezes gevangenschap een verdachten geur verspreidden.

Maar wat kan 't ons schelen, dat 't niet te Antwerpen is, dat Rubens op de wereld verscheen, als we bedenken dat deze toevallig op vreemden bodem plaats gevonden hebbende geboorte louter aan accidenteele gebeurtenissen van politiek-religieuzen aard toe te schrijven is - dezelfde waaraan 't te wijten is, dat ook Joost van den Vondel, zoon van echt-Antwerpsche ouders, op Duitschen bodem het levenslicht aanschouwde - en vooral als we nagaan, dat zulks geenszins Rubens' ‘Sinjorendom’ in het gedrang brengt? De meester is dóór en dóór een Antwerpenaar, om te beginnen door zijn voorzaten; zoowel langs vaders- als langs moederzijde waren deze van zuiver Antwerpsche afkomst. Slechts een tiental jaren heeft Rubens als kind te Siegen en te Keulen doorgebracht. Zijn opleiding als jonge man, als schilder genoot hij te Antwerpen. Van zijn tiende tot zijn drie en twintigste jaar - waarop de zes aan Italië bestede jaren volgen - en na zijn definitieven terugkeer uit dat land tot aan zijn dood - behoudens enkele in het buitenland doorgebrachte maanden - sleet hij zijn gansche bestaan in de stad van zijn voorouders en ouders. Wel is waar schijnt bij hem even de verzoeking te zijn opgerezen zich blijvend in Italië te gaan vestigen, en misschien zou hij, na den dood zijner moeder, waardoor hij zich ietwat vereenzaamd voelde in een midden waaraan hij zes jaren lang vreemd was gebleven, naar het Zuiden teruggekeerd zijn - te meer daar het zonnig klimaat beter met zijn temperament strookte dan het onze, met zijn koude, zijn regen en zijn mist - indien hij zich toen niet grondig had bedacht. Ten slotte is hij zijn land en zijn stad getrouw gebleven. Tot dit resultaat hebben drie hoofd-factoren bijgedragen: het verlichte mecenaat van Albrecht en Isabella, die hem, onmiddellijk na zijn aankomst, met de waardigheid van schilder der aartshertogen hebben bekleed, zijn diepe genegenheid voor zijn broeder Philips en nog meer zijn plots

opgevlamde liefde voor Isabella Brant, waardoor hij in een ruimen kring van verwanten en vrienden opgenomen werd. In hoofdzaak mogen we aan zijn eerste vrouw, met wie hij een eigen haard heeft gesticht, waaraan hij met al de vezels van zijn wezen verbonden was, hulde brengen voor het feit, dat hij er van afzag in het buitenland te gaan wonen. Geleidelijk is dan de aanpassing geschied en zijn al de Antwerpsche fermenten, die erfelijk in Rubens' bloed zaten, tot hun volle ontwikkeling gekomen, heeft hij zijn volksverbondenheid met zijn Vlaamsche, inz. zijn Antwerpsche land- en stadsgenooten ontdekt, zijn samenhang met land en volk.

Even dienen we nochtans op dit eerste deel van Rubens' bestaan, het niet-Vlaamsche of het nog slechts latent Vlaamsche, buiten Vlaanderen, en wel in Duitschland en Italië gesleten, terug te komen. Zijn vader Jan Rubens, bekwaam rechtsgeleerde, schepen van de stad Antwerpen, was tot het gereformeerd geloof overgegaan; niet dat hij zoo diep door het protestantisme in beslag was genomen, dat 't hem niet mogelijk zou geweest zijn buiten deze belijdenis te leven - daar was hij te weinig standvastig van meening, laten we zeggen: te weinig fanatisch voor -; 't is vooral zijn vrijzinnige denkwijze, - evenals later deze van zijn zoon, door het kriticisme van de humanistische cultuur doordrongen - die hem tot ‘protestant’ had gemaakt, wellicht nog meer zijn anti-Spaansche neigingen, zijn aangeboren geest van verzet. Door geheel deze zelfstandige houding had hij de Spaansche machthebbers tegen zich ingenomen. Gewaarschuwd dat deze hem in de gaten hadden, vond hij 't geraadzaam - na Egmont en Hoorne's onthoofding en de terechtstelling van den Antwerpschen burgemeester Van Stralen - de wijk te nemen. Met hem trok zijn vrouw mede op den dool, die prachtige, edelmoedige, dappere Maria Pypelinckx, toonbeeld van de verkleefde echtgenoote, zooals van de plichtvaardige moeder, ter nagedachtenis van welke 't zou betamen dat het op standbeelden verzotte Antwerpen zoo spoedig mogelijk een monument zou oprichten, niet enkel als een eereblijk voor haar die ons Rubens schonk, maar tevens als een hulde aan de echte, onvervalschte, voorbeeldige Antwerpsche burgersvrouw in 't algemeen, waarvan ze voor het prototype mag doorgaan.

De voortvluchtige echtelieden namen vanzelfsprekend de vier kinderen mede, met dewelke ze sedert het aangaan van hun

huwelijk, in 1561, waren gezegend geworden, de oudere broeders en zusters van Rubens. In het jaar 1568, in vollen Winter, ging het, door de Kempen en Limburg, naar Keulen, als sjofele bannelingen. De arme Maria Pypelinckx had alles moeten in den steek laten wat haar dierbaar was: haar moeder, haar eigen tehuis; maar was ze niet tot alle offers bereid om haar kinderen in veiligheid te brengen en om dien mooien man te redden, op wien ze nog steeds als een jong meisje verliefd was? Tot zaakgelastigde van den prins van Oranje aangesteld, werd Jan Rubens ook de raadgever en vertrouweling van dezes tweede gemalin, Anna van Saksen. Het liefdesavontuur van Jan Rubens en deze prinses is voldoende bekend, om er niet over uit te weiden, evenmin als over het ergste gevolg daarvan: de aanhouding van vader Rubens, die in de vesting van Dillenburg werd opgesloten. Een nieuwe ramp was over de familie gekomen. Maria Pypelinckx stond geheel alleen voor een zware karwei; aan energie schoot 't haar niet te kort. 't Is dan dat ze, aan Willem den Zwijger het voorbeeld van haar vergiffenis gevend, in haar eenvoudige en naar het hart gaande Vlaamsche volkstaal, de befaamde brieven schreef - en die heel wat meer indruk op den prins zullen hebben gemaakt dan de geleerde en vernuftige smeekschriften van Jan Rubens zelven -, ten einde haar man uit den kerker te verlossen. Op den duur, na twee jaar ijveren, verkreeg ze zijn vrijheid, tegen een losgeld van 8.000 thaler, dat ze te Antwerpen bijeen ging scharrelen en waarvoor ze van het aanzienlijkste deel van haar persoonlijk vermogen afstand deed. Na de in vrijheidstelling van het gezinshoofd, in 1573, bleef de familie nog geruimen tijd te Siegen - waar nog twee jongens geboren werden, eerst Philips, daarna Petrus-Paulus - en ging daarna, nadat Jan Rubens zich met de katholieke kerk had verzoend, te Keulen wonen. 't Is in de Rijnstad, dat de schuldige vader op 1 Mei 1587 overleed.

Na hem een gedenkteeken te hebben laten oprichten in de parochiale kerk van Sint Michiels, - bekend is het grafschrift op deze zerk, waaruit de weleer zoo ongelukkige vrouw, die er eens op wees hoe pijnlijk 't is zich verheugd voor te moeten doen, wanneer men met den dood in het hart zit, zelfs de schaduw van een overgebleven wrok tegenover den overspelige heeft geweerd: ‘Zijn echtgenoote heeft van hem zes en twintig jaren geluk gekre-

gen; nooit gaf hij haar eenige reden tot klagen' -, keerde Maria Pypelinckx onmiddellijk met heel haar kroost naar Antwerpen terug; Rubens was toen tien jaar oud. Een grondig onderricht bezorgde ze aan haar zoons, De zeer begaafde Petrus-Paulus deed zijn eerste studiën in het College der Jezuïeten. Reeds in 1590 afgestudeerd, werd hij als edelknaap aan het hof van Maria de Lalaing verbonden. Maar als hij, na korten tijd, bij zijn moeder kwam klagen dat dit leven hem niet beviel en hij liever zou leeren schilderen - van haar kant had Maria de Lalaing zijn eerste teekeningen voldoende gewaardeerd om bij haar piepjongen page deze roeping aan te moedigen - was Maria Pypelinckx de eerste om bij den daartoe bijeengeroepen familieraad aan te dringen, opdat haar lieveling niet zou gedwarsboomd worden. Hij ontving zijn kunstopleiding, achtereenvolgens in de ateliers van Tobias Verhaeght, Adam van Voort en Otto Venius. In 1598 werd hij als meester in het Sint Lucas-gild opgenomen.

De traditie getrouw brak daarna, ook voor dezen meester-schilder, het oogenblik aan om zich in Italië te gaan bekwamen en aan de Latijnsch-klassieke bron een dorst te stillen, welke door de zeer onvolledige humanistische opleiding bij de Jezuïeten eerder geprikkeld dan bevredigd was geworden. In 1600 reist hij dus als meester-schilder af, ongeveer dertien jaren na zijn terugkeer, als ongeschoold kind, uit Duitschland. Zes jaren zou hij afwezig zijn, alvorens voor goed zijn verblijf te Antwerpen te vestigen. Nauwelijks in Italië aangeland, werd hij tot hofschilder van den hertog van Mantua, Vincentius I van Gonzaga, aangesteld. Hij werkte te Mantua zelf, maar ook veel te Venetië, te Rome, te Florence, te Milaan enz., o.m. voor zijn heer allerlei meesterwerken copieerend. Inmiddels maakte Vincentius van de aanvalligheid van zijn persoon, zijn taalkennis, zijn kunstsmaak gebruik om hem naar Spanje af te vaardigen, en dat was dan de eerste van die vele zendingen waarmede Rubens zou worden gelast, waar hij tot opdracht had kostbare geschenken naar het hof van Madrid te brengen en schilderijen voor de hertogelijke verzameling aan te koopen. Zijn broeder Philips, die insgelijks naar Italië was getogen om er zijn scholing te volmaken, en daar verschillende maanden in gezelligen omgang met Petrus-Paulus had doorgebracht, o.m, te Rome, was lang vóór hem naar Antwerpen teruggekeerd en woonde als vrij-

gezel bij Maria Pypelinckx in. Van dezen ontving Rubens onverwachts den reeds vermelden brief, waarbij hem bericht werd dat zijn moeder in doodsgevaar verkeerde; ondanks de haast waarmede hij naar Vlaanderen spoedde, was Maria Pypelinckx reeds sedert een paar maanden begraven, toen dezer jongste zoon, met popelend hart, voor het huis in de Kloosterstraat van zijn paard steeg.

In deze vertrouwde woning leefde hij gedurende eenige maanden met zijn broeder samen, met dien vroeden en aangenamen man, dien hij liefhad en bewonderde, verlicht wijsgeer en bevoegd oudheidkundige, Justus Lipsius' lievelingsleerling (deze zou zelfs zijn leermeester te Leuven zijn opgevolgd, indien de universitaire overheid Lipsius' wensch ingewilligd had); met hem zal Petrus-Paulus in gezelligen omgang menig uur hebben gesleten, pratend over allerlei vroede onderwerpen, met voorliefde hun herinneringen ter sprake brengend aan dat onvergetelijke Italië, waarvan ze beiden even geestdriftig de landschappen, monumenten en kunstschatten hadden bewonderd en de levenszoetheid op prijs gesteld. Daar echter, al deze gedachtenwisselingen ten spijt, het leven van twee jongmannen, in een groot huis zonder vrouwelijke zorg, niet altijd even prettig bleek te zijn, was Philips de eerste om het te verlaten, ten einde in den echt te treden, in Maart 1609, met Maria de Moy (zijn huwelijksgeluk zou niet van langen duur zijn, vermits hij voorbarig overleed, in Augustus 1611), in afwachting dat ook Petrus-Paulus zijn keus op een gade zou hebben gevestigd.

't Is in diezelfde Kloosterstraat, dat het gebuurmeisje woonde, op hetwelk zijn oogen zouden vallen, die zachtzinnige en eenvoudig mooie Isabella Brant, dochter van den stadsgriffier Jan Brant, met wie hij op 3 October 1609 in den echt trad. Nog over geen eigen woning beschikkend, nam het jonge paar zijn intrek bij de ouders der bruid. Men vraagt zich af waarom Rubens en zijn jonge vrouw niet in het door Maria Pypelinckx ingerichte huis zijn blijven wonen? Het antwoord zal heel waarschijnlijk hierin te vinden zijn, dat Rubens in de veel belangrijker woning van zijn welgestelden schoonvader over een beter atelier beschikte, ruim genoeg om er de schilderijen van groote afmeting in te bergen (o.m. werden daar de twee indrukwekkende meesterwerken van de Antwerp-

sche kathedraal, de Oprechting en de Afdoening van het Kruis voltooid), welke hij alsdan uit te voeren had. Daar bij den steeds groeienden stroom van opdrachten en bestellingen, waarvoor meer en meer helpers dienden ingespannen te worden, weldra ook deze werkplaats in de Kloosterstraat te klein zal geworden zijn, is dan bij Rubens de wensch opgekomen over een eigen woning te beschikken, ingericht volgens de vereischten van zijn werkzaamheid. Reeds vernamen we dat hij op 1 November 1610 een huis met een aanzienlijk stuk grond kocht, gelegen op den Wapper, aan de Herenthalsche Vaart(3).

't Is eveneens in de Kloosterstraat dat de twee eerste kinderen van Petrus-Paulus en Isabella op de wereld kwamen: de lieve Clara-Serena (1611), die op 12-jarigen leeftijd zou sterven, en Albrecht (1614); de jongere zoon Nicolaas (1618) zou daarentegen in het zooveel weidscher huis van den Wapper het levenslicht zien.

Toen Rubens Isabella Brant huwde, was deze 18 jaar oud. Ze was mooi, zat flink in de vormen, maar kwam niettemin slank voor. Ze had groote, donkere oogen, bruine haren en een zeer blanke, matte, ietwat bleeke huid. In haar trekken lag er iets van een zuiderlinge. Zooals ze er uitzag, beantwoordde ze volkomen aan Rubens' toenmalige opvatting van het vrouwelijk schoon, evenals ze tegemoet kwam aan al de eischen, welke hij meende aan zijn echtgenoote te mogen stellen. Hij was toen - 32 jaar oud - in de voile fleur van zijn mannenleven, de jeugdige, overspannen verwachtingen en dolle illusies ontgroeid, zeer gezond en krachtig, heel en al zelfbeheerscht Hij smaakte nog diep de vreugde van zijn opgang naar roem en fortuin, een geluk dat Isabella met zooveel fierheid met haar gemaal deelde; hij was nog niet zat van glorie, noch overtobd, noch overspannen, zooals in lateren tijd. Vanzelf maakte ze zich meester van zijn zinnen en van zijn hart. Ze was alles voor hem: zijn minnares, zijn huisvrouw, de dame die voortreffelijk zijn gezin bestuurde en bescheiden en aanminnig aan zijn zijde stond om de hoogste gasten te ontvangen, voortdurend de trouwe levensgezellin, die zich over zijn

(3) Aan A.J.J. Delen's ‘Het huis van Rubens’ (Kunstuitgeverij ‘Pro Arte’, Diest, 1940) heb ik voor dit deel van mijn opstel vele nuttige gegevens ontleend, alsmede aan het periodisch bulletin ‘Het Huis van P.P. Rubens’.

bijval verheugde, zijn lust bevredigde, hem vertroetelde, voor de smakelijke tafel zorgde, waarop deze fijnproever verlekkerd was, later de moeder van die flinke en mooie, aristocratisch uitziende kinderen, die met recht en reden zijn vaderlijken trots vleiden. In zijn omgang met haar, zijn eerste, echte en groote liefde, heeft hij de vrouw volledig leeren kennen, op haar best: als bruid, als gade, als jonge moeder en al zijn verwachtingen bevredigd gezien. Van haar zal hij blijven houden, tot het einde toe, met dezelfde innige waardeering, zelfs wanneer ze, na driemaal in het kraambed te zijn gekomen, ietwat afgesloofd en verzwaard, nochtans niet verouderd en altijd even aanminnig zal zijn. Geen scheiding kan zijn genegenheid ondermijnen, noch zullen de verleidelijkste en listigste schoonen uit Frankrijk, Engeland of Spanje hem van zijn Antwerpsche geliefde vervreemden. Ze stierf onverwachts in de maand Juni 1626, op vijf en dertigjarigen leeftijd, waarschijnlijk als een der eerste slachtoffers gevallen van de pest, die toen te Antwerpen woedde. Zeventien jaren lang hadden ze beiden het lief en het leed van het leven gedeeld.

Toen ze hem ontnomen was geworden en hij aan zijn vriend Peiresc, raadsheer bij het gerechtshof te Aix, dit smartelijk nieuws berichtte, liet hij zich deze vertrouwelijke ontboezemingen ontvallen: ‘Ik heb een voortreffelijke levensgezellin verloren, die men om gegronde redenen kon en moest beminnen, want haar kleefde geen enkel van de haar geslacht eigen gebreken aan; altijd goedgemutst bleef ze van de vrouwelijke zwakheden verschoond; ze was een en al goedheid en beminnelijkheid. Levend, hield men van haar om haar deugden; dood, wordt ze door allen betreurd.’

Herhaaldelijk heeft Rubens Isabella Brant geschilderd, onder allerlei aspecten: als zijn eerbare gade, wanneer hij haar in deze waardigheid conterfeitte, als de moeder zijner kinderen, wanneer hij haar met zijn zoons voorstelde, maar ook, op haar als model voor zekere zijner composities beroep doende, als koningin of als godin, als Heilige Maagd of als bacchante, 't Is met Isabella's trekken en vormen voor oogen, dat hij zijn eerste synthese van de vrouw opbouwt, zooals hij deze uit zijn gezond-zinnelijk temperament en zijn kunstdroom te voorschijn toovert. Zoo ontstond dit vroegste type van Rubeniaansche schoone naar het wezen, niet enkel naar het lichaam, van deze voorname, lieftallige en schroom-

vallige echtgenoote. 't Is veel verfijnder en aristocratischer in den grond dan het latere, hem door Helene Fourment ingegeven, de zooveel zwoelere, erotisch betooverende vrouw, met haar jeugdigen overmoed, haar krachtigen, maar vrij vulgairen sex-appeal, waar alles aan deze tweede gade wulpsch van vorm en kleur was, een rozig poëma van zware en fleurige vleeschelijkheid, rechtstreeks op het zinnelijke afgestemd. Indien Isabella ons voorkomt als een bloem, die de oogen verblijdt, is Helena een vrucht, waarnaar de hand grijpt. Prikkelend, maar niet innemend, is dit meisje van zestien jaar, reeds ietwat zwaarlijvig, bijna te weelderig voor haar leeftijd, met hetwelk Rubens als drie en vijftiger in het huwelijk trad, op het oogenblik dat hij zich reeds ietwat vermoeid voelde; ze zweepte zijn krachten op, troonde hem op den weg van vertier en weelde mede, bedwelmde en verstoorde wellicht zijn zinnen. Gevleid door zijn huwelijksaanzoek, blijkt het thans van dag tot dag duidelijker dat ze nooit innig op hem verliefd is geweest, zooals zijn eerste echtgenoote dat was, noch van hem heeft gehouden met die volheid van gemoed, die teedere verknochtheid waarmede Isabella zich had geschonken, van den eersten dag hunner kennismaking af, trouw tot in den dood. Maar we loopen de gebeurtenissen vooruit...

Het innemendste schilderij uit Isabella's tijd is voorzeker het zich in de Pinacotheek te Munchen bevindende, zoo ontroerende dubbelportret, slechts enkele maanden na hun huwelijk geschilderd, een van Rubens' gevoeligste en gemoedelijkste werken, geheel en al van zijn hand trouwens - zooals de overige familie-stukken en zelfportretten, daarom zoo voortreffelijk van zijn meesterschap getuigend, gedegen en bezonken, in volkomen evenwicht -, waarop de twee jonggehuwden gezeten voorgesteld zijn, de hand in de hand, Isabella zoo schamel en eenvoudig, bijna nog een kind, naast haar meer zelfbewusten en kranigen echtgenoot, een mooien, mannelijken vent. Alles is er teedere innigheid, glad geluk en heldere vrede; het ademt de voldaanheid van twee zalige menschen, gerust van ziel, bevredigd van lichaam. Door dit stil gevoel, waardoor het ons iets mededeelt van de minzame, huiselijke stemming der Hollandsche familieportretten uit dien tijd, is het als een rustpunt in Rubens' doorgaans eerzuchtiger, bewogener en dramatischer werk. Naar den inhoud maakt het op ons onge-

veer den indruk van een dier echtpaarsportretten, zooals we er thans nog, bij de vleet, in de uitstalling van bekende fotografen aantreffen, van die keepsakes, welke geen enkel fatsoenlijke Vlaamsche burgersfamilie zou nalaten te bewaren, om een verloving of een huwelijk of een zilveren of gouden bruiloft te vereeuwigen.

Om geen geld van de wereld zou een 'true born' Sinjoor van deze gewoonte afzien, waaruit zijn gehechtheid aan vrouw en kinderen, zijn stamtrots overtuigend blijkt. In denzelfden geest heeft Rubens zijn familieportretten gemaakt, als een gedachtenis voor hem zelven en zijn afstammelingen (zoo legde hij o.m. bij testament aan Helene Fourment de verplichting op het voor haar geschilderd 'Pelsken' nooit te vervreemden). Uit dezen gezichtshoek bekeken, heeft Rubens zich de Antwerpsche traditie volkomen aangemeten: de edel-burgerlijke opvatting van het huwelijk, waarbij van den man de hoogste toewijding jegens zijn echtgenoote en zijn kinderen wordt verwacht, vooral de opperste eerbied voor zijn gade, moeder van zijn zoons en dochters. Met de ietwat knusse, daarom wel eens zelfzuchtig geheeten, weigerig hun deuren voor alle binnendringers dichtgrendelende, deze echter voor vertrouwde vrienden en aanbevolen gasten wijd open zettende Antwerpenaars heeft Rubens zijn huiselijken zin gemeen. Hij heeft grootendeels voor zijn huisgenooten geleefd en is steeds een voortreffelijk echtgenoot en een voorbeeldig vader geweest. Van buitenechtelijke avonturen is ons niets bekend geworden, terwijl het nochtans waarschijnlijk mag heeten, dat indien Rubens wel eens van het rechte pad ware afgeweken, daar hij bovendien een zoo bekende en vooraanstaande persoonlijkheid was, daarover wel het een of ander zou uitgelekt zijn. Van zijn twee gaden heeft hij met dezelfde fierheid, met dezelfde aanhankelijkheid, met dezelfde trouw gehouden. Beiden heeft hij ze verwend, met geschenken overladen, haar versierd met juweelen, kanten en pelsen, bekleed met zijden en fluweelen gewaden van groote waarde, zooals thans nog elke Antwerpenaar, in verhouding tot zijn inkomsten, met zijn vrouw eenigszins als met een pronkpaard uitpakt, symbool van zijn welstand. Men mag zich afvragen of vele der toiletten, der juweelen enz. welke we op de conterfeitsels van Isabella en Helene bewonderen, door den meester zelven niet

gekozen zijn geworden, misschien door hem ontworpen. Zoo sierlijk zien ze er uit, zoo voortreffelijk aangepast bij het uitzicht, de schoonheid, de gedraging van beide vrouwen.

Hofmensch bij poozen, was Rubens in hoofdzaak op huiselijkheid ingesteld, voorzeker veel belang hechtend aan een confortabelen, weelderigen levenskring, meer dan aan uiterlijk vertoon, wat hem niet belette zich zeer gastvrij te toonen en vorstelijk zijn genoodigden te ontvangen. Maar steeds wordt men in zijn correspondentie, evenals in zijn werk, gewaar, dat niets voor hem boven zijn huiselijk gemak en geluk ging, en boven zijn arbeid. Tot paradeeren achtte hij zich bijwijlen genoopt en zag zich tot reizen en bezoeken brengen aan vorsten en prinsen verplicht, doch in het intiemste van zijn wezen heeft hij nooit dit uitwendig praalbestaan in hoven en paleizen verkozen boven zijn eigen woonst en zijn eenvoudig, geregeld bestaan van werkzaam schilder en van minzieken echtgenoot of verkleefden vader. Geen boeiender werken in zijn reusachtig oeuvre dan de doeken, waarop hij zijn gaden of de uit zijn twee huwelijken gesproten zoons en dochters met zooveel stille genegenheid conterfeitte. Zijn geluk, zijn trots, zijn liefde liggen er dik op.

Indien het beeld van Isabella Brant, eerst aan het huis in de Kloosterstraat, daarna aan de heerenwoning van den Wapper blijft verbonden, is dat van Helene Fourment enkel in de weidsche, inmiddels tot bijna een paleis verbouwde, geleidelijk vergroote en verfraaide stedelijke woonst en in de buitenkasteelen van den ondertusschen ook zooveel rijker en eerzuchtiger geworden en tweemaal achtereen in den adelstand verheven Rubens terug te vinden.

Hoe levendig Peter-Paulus' smart bij het verlies van zijn trouwe gade moge geweest zijn, voor een krachtige natuur als de zijne - niet deze van een droomer, een mijmeraar, voor wien het teren op droeve herinneringen, het verwijlen in een betreurd verleden een duurzame levensstaat kon zijn -, bleef er geen andere uitweg over, om over zijn droefheid heen te komen, dan naar een tweede vrouw uit te zien. Voorzeker heeft het toeval hem in deze tot een besluit bewogen, dat anders misschien nog een tijd lang achterwege zou zijn gebleven.

De jongere zuster van Rubens' schoonbroeder Jan Brant -

deze boezemvriend had bovendien de zorg voor de opvoeding van de twee zoons des weduwenaars op zich genomen, daar in zijn kroostrijk gezin gerust een paar kinderen meer vertroeteld konden worden -, Clara Brant was, in 1619, met Daniel Fourment, een anderen Antwerpschen ‘poorter’, in den echt getreden - wiens familie anderzijds reeds met de Brant's verwant was, ten gevolge van die talrijke kruishuwelijken, welke alsdan met voorliefde tusschen de vooraanstaande families werden beklonken -, zoodat het heel natuurlijk was, dat al de broeders en zusters van dezen aangehuwelijkten Fourment zich 's Zomers in het in 1627, kort na Isabella's dood, door Rubens aangekocht kasteel, zijn ‘steen’ van Ekeren, het oude Hof van Ursele[(4)], vereenigden. Onder de jongere zusters van Daniel Fourment waren er twee, Suzanna, toenmalig weduwe van haar eersten man Raymond del Monte, maar reeds met den muntmeester Arnold Lunden hertrouwd, en Helena, alsdan nog een kind, die door haar schoonheid Rubens' door alle vrouwen geboeide oogen aantrokken. Suzanna diende hem tot model voor een zijner uitmuntendste portretten, ‘De vrouw met den strooien hoed’ (National Gallery te Londen), terwijl Helena, het elfde kind van de Fourment's, amper enkele maanden ouder dan Rubens' eerste zoon, weleer door den meester als model gekozen was geworden, voor een der engelenkoppen van zijn ‘Concert der engelen’. In de weelde van den Zomer kwam de terug onder zijn blikken verschenen, inmiddels gedegen schoonheid van de jonge Helene den meester als een korf van overvloed voor. Toch was Helene nog niet volgroeid. En zoo een flits van bewondering, misschien van begeerte, door zijn hoofd voer, toen hij het vroegrijpe meisje bespeurde, weerde hij dadelijk dit onbewuste verlangen. Verplicht Antwerpen te verlaten voor diplomatische zendingen naar Spanje en Engeland, in opdracht van de Infante - deze reizen hielden hem van half Augustus 1628 tot begin April 1630 uit zijn stad verwijderd - was hij Helene wellicht vergeten, toen hij ze te Ekeren andermaal weerzag, thans als huwbare vrouw, frisch en glimlachend, in de straling van haar zestien lentes. Het verlangen

(4) Over dit eerste landgoed van Rubens zal men belangwekkende gegevens aantreffen in Georges Soyer's ‘Comraent Rubens devint paysagiste ou le vrai Steen du maître’ (privédruk, Antwerpen, 1940).

om van deze maagd zijn gemalin te maken, hoe dwaas ook bij een man van drie en vijftig jaar, maar die zich nog zoo jong gevoelde en die vooral niet gewoon was zich door hinderpalen af te laten schrikken, vlamt dadelijk op. Onverwijld laat hij zich bij Hendrik Brant en Clara Fourment uit en, verre van begekt te worden, zooals hij 't ondanks alles een beetje vreesde, waren deze de eersten om hem met zijn voornemen geluk te wenschen. Evenmin werd hij door Helene afgewezen.

Welke jonge vrouw zou zich niet gevleid hebben gevoeld te worden aangezocht door den beroemden en rijken, pas in Engeland tot den adelstand verheven, ook met de Infante den vereerendsten vriendenomgang hebbenden, wellicht harerzijds eerlang op nieuwe eereblijken aangewezen Rubens? Op dit oogenblik zou de gevierde meester aanspraak hebben kunnen maken op een echtgenoote van heel wat hoogeren stand, en waarschijnlijk zal wel even de verzoeking bij hem opgekomen zijn zich met de eene of andere rijke edelvrouwe in den echt te vereenigen. Maar hij was wijs en ervaren genoeg om aan deze eerzuchtige bevlieging niet te bezwijken; geld had hij niet noodig en boven de adelbrieven van een hooghartige hofdame verkoos hij ten slotte Helene's jeugd en schoonheid. Van haar kant was het meisje nog te jong en te onbewust om het stoute van zoo'n echt met een meer dan driemaal ouderen man, den vader van haar speelgenooten Albert en Nicolaas, in te zien, wellicht ook te oppervlakkig van geest om de nadeelen van zoo'n ongelijke verbintenis, voor dien tijd niet eens als uitzonderlijk te bestempelen, na te gaan, zoodat ze niet aarzelde haar toestemming te geven.

Eens te meer is 't aan zijn vriend Peiresc, dat Rubens zijn beweegredenen omtrent deze keuze toevertrouwt: ‘Nog niet bij machte als asceet te leven, heb ik besloten te hertrouwen. Want ofschoon we de kuischheid boven alles moeten stellen, is 't ons geoorloofd aan onze zinnen een rechtmatige bevrediging te schenken, daarbij God dankend voor het genot dat hij ons toestaat. Ik heb dus een meisje van eerbare, maar burgerlijke ouders genomen, alhoewel iedereen me aanried met een dame van het hof te trouwen. Maar ik vreesde bij zoo'n gezellin hoogmoed aan te treffen, plaag van den adel. Daarom koos ik er eene die niet beschaamd over me zal zijn, wanneer ik naar mijn penseelen grijp. En om

onverbloemd de waarheid te zeggen, schatte ik mijn vrijheid te hoog om ze tegen de omhelzingen van een oude vrouw te ruilen.'

Dit is eerlijk beleden, de trek bij den kloeken en wulpschen vijftigjarigen man naar een jeugdig en frisch lichaam, bij Gods genade in zijn bed getooverd, de aantrekkelijkheid van een dartele aanwezigheid in een somber huis. In de armen van de blonde Helene, zacht als fluweel, zoet als honig, heeft de gezond-geile Rubens gehoopt een tweede jeugd te beleven en, na de zware dagtaak, bij haar weer heel dien hartelijken omgang, die verkwikkelijke ontspanning te genieten, welke hij weleer bij de zoo weinig opdringerige, nooit veeleischende Isabella had gevonden, zonder daarbij iets van zijn vrijheid als kunstenaar prijs te moeten geven. Logische denkwijze, instinctief verweer van een groot schilder, die zijn werk boven alles stelt, op zijn zelfstandigheid staat, zijn geestelijk leven wenscht te verdedigen tegen hoogmoed, conventie en mondaniteit, die daarom als vrouw geen lastig, tijdroovend, een te ruime plaats innemend persoontje naast zich wil dulden. De liefde was bestemd om zijn bestaan meer blijheid en lust bij te zetten, hem een vreedzamen en aangenamen huiskring te bezorgen, daardoor hem beter voor zijn taak uit te rusten, door hem in die atmosfeer van levensvreugde te verplaatsen, waarin het wezen van dezen volbloedigen, maar niet ontuchtigen, naar gezelligheid hunkerenden, op alle geneuchten verlekkerden, maar ook intens arbeidenden, van werkplannen overloopenden, manhaftigen, vooralsnog door geenerlei ziekte gekwelden vent pas volledig open ging.

Wel misrekende de arme Rubens zich ditmaal, verblind door de schoonheid en de jeugd van Helene, zoodat hij zich niet de moeite getroostte na te gaan of in dat prachtige lichaam een even aanminnige ziel huisde en of die vrouw, welke hem haar schoot bood, ook wel in staat zou zijn hem ten volle te begrijpen en te waardeeren, daardoor genoeg ootmoed vindend om hem bij zijn werk niet in den weg te staan. En hij rekende evenmin op die verschijnselen van den ouden dag, welke weldra, om zoo te zeggen onverwachts, zijn voormalig ijzersterk gestel zouden beginnen te ondermijnen en waarvan zijn sexueele prikkelbaarheid de symptomen zou verscherpen.

Op 6 December 1630 werd dus het huwelijk ingezegend, in de

Sint Jacobuskerk, Rubens' parochie. De jonge echtgenooten namen hun intrek in het huis van den Wapper. De zomermaanden werden aanvankelijk te Ekeren, in het oude Hof van Ursele, doorgebracht, totdat het verblijf er gestoord werd door de breuk van den Cauwendijk, waardoor veel land onder water schoot; bovendien veronderstellen we dat Helene minder ingenomen was met het oude, sombere slot in den Polder, feitelijk niet beantwoordend aan den rijkdom en de maatschappelijke ‘standing’ van Rubens en dezes echtgade, zoodat ze haar man zal hebben aangespoord naar een ruimer en sierlijker buitengoed uit te zien. Den 16 Mei 1635 kocht Rubens het domein van Elewijt, halfweg tusschen Mechelen en Vilvoorde gelegen, waar hij gedurende enkele jaren de genoegens van den welgestelden kasteelheer mocht smaken.

Ons naar Ekeren te begeven, loont de moeite niet meer, vermits er niets is overgebleven van Rubens' ‘huysse van plaisantien’, dat eerst door den bouw van den nieuwen dijk tusschen Ekeren en Wilmarsdonk in tweeën werd gesneden, daarna gedurende den veldslag bij Ekeren, in den Spaanschen Succesieoorlog verwoest, zoodat er reeds in 1752, blijkens het verslag van een ooggetuige, niet veel meer van overbleef ‘als eenen puinhoop’; zelfs de beroemde elken en beuken van de dreef tusschen het kasteel en het dorp werden rond het einde van de 19e eeuw gesloopt. Bij het graven van de nieuwe dokken, met het oog op de uitbreiding van Antwerpens havenwerken, enkele jaren geleden, toen de oude dijk, waarin de overblijvende grondvesten van Rubens' steen staken, met den grond gelijk gemaakt werd en de ongebruikte gedeelten, stadseigendom geworden, als landbouwperceelen verhuurd werden, konden bij toeval, door een der uitbaters dezer, enkele stukken van de oude muren van het kasteel blootgelegd worden; later is gebleken dat andere gedeelten van de wallen in den grond bedolven zijn en 't niet zooveel moeite zou kosten deze weer tot een geheel te reconstitueeren. In afwachting dat dit zal gebeurd zijn, valt er over het Ekersche Steen niet veel te zeggen.

We kennen nochtans het uitzicht van de landstreek waarin dit was gelegen, uit zekere van Rubens' landschappen. Onlangs werd inderdaad een poging gedaan om te bewijzen(5), dat de

(5) Cfr. Georges Soyer, op. cit.

eerste dezer niet talrijke landelijke zichten van den meester (men heeft er niet meer dan een twintigtal geteld, waaronder dan nog enkele, naar gedurende de Italiaansche periode gemaakte schetsen uitgevoerd, zoodat de echt Vlaamsche landschappen niet meer dan een dozijn bedragen) uit Ekerschen tijd en omgeving dagteekenen, de latere uit Elewijtsche. Voortreffelijk als beeld van het steen in den Polder is vooral het 'Parkzicht' (uit het Nationaal Museum, te Weenen); doeken als het 'Landschap bij zonsondergang' (National Gallery, te Londen), het 'Landschap met regenboog' (Oude Pinacotheek, te Munchen), het 'Landschap met molen' (Louvre, te Parijs), zelfs de beroemde 'Kermis' (id.) roepen eveneens den buiten rond Rubens' eerste kasteel voor den geest. Daarentegen werden o.m. het 'Landschap met kasteel' (National Gallery, te Londen) en het 'Landschap met toren' (Kaiser Friedrich Museum, te Berlijn) door Klein-Brabant geïnspireerd. Waaruit niet dient afgeleid, dat ik me zonder meer gewonnen geef, wat betreft de nieuwe chronologische volgorde, welke voor Rubens' landschappen, op grond van deze uiterlijkheden kan worden bepaald: aannemende dat de naturalistische bestanddeelen van deze tafereelen tot deze of gene streek terug te brengen zijn, volgt daaruit niet noodzakelijk, dat ze werden geschilderd toen Rubens werkelijk te Ekeren of te Elewijt leefde. 't Is niet omdat enkele nieuwe gegevens omtrent het 'echte Steen' van den meester, het vroeger amper in zijn kunstontwikkeling genoemde, bijgebracht zijn geworden, dat we thans de Elewijtsche periode dienen te onderschatten.

In tegenstelling met het slot van Ekeren, dat geheel verdwenen is, staat het steen van Elewijt nog recht, ongeveer in den toestand waarin Rubens dit kasteel liet, op het oogenblik van zijn dood, nadat hij het oorspronkelijk domein, naar zijn gewoonte, veel had verbeterd en uitgebreid.

Zelfs Bruggen en Wegen heeft, bij uitzondering, deze historische plek ontzien en in plaats van, zooals gebruikelijk, geen landschoon eerbiedigende, haar baan recht te trekken, voor den weinig drukken steenweg van Eppegem, in de richting van den grooten steenweg van Mechelen naar Tervuren, een boog voorzien, die ons toelaat het kasteel onder drie verschillende uitzichten te bewonderen: de drie gevels, welke zich in den grooten vijver weer-

spiegelen; de vierde gevel ligt aan den zuidkant en kan eveneens gemakkelijk in oogenschouw genomen. Rond het oude slot, met zijn sierlijke trapdaken, zijn slanke torens, zijn gewelfde poorten en vensters, zijn steenen brug, is ook het park prachtig bewaard. En de streek zelve, landelijk gebleven, met haar vette akkers en haar dicht geboomte, rijk en toch niet overdadig, afwisselend en niet verward, behoort tot de innemendste van ons Vlaamsche land. Vele beken slingeren er langs de boomentroppels. Talrijke hoeven uit den tijd - zij 't soms lichtelijk gerestaureerd - voeren onze gedachten naar de boeren terug, die Rubens in dit eenvoudig gewest ontdekte en op den duur zijn episch genie even waardig vond als de helden, de goden, de heiligen, welke hij vroeger met voorliefde in hun gigantenverschijning op het doek had getooverd, in dien tijd toen hij nog geen grenzen aan zijn grootsche verbeelding en zijn expressief, een overvolle wereld in beweging brengend uitbeeldingsvermogen oplegde.

Men stelt zich best Rubens in dit zalig oord voor, door de wijding van de stilte omgeven, uitrustend van zijn vermoeienis, als Anteus met zijn schouders den grond aanrakend en uit dezen verlevendigenden omgang met de natuurkrachten nieuwen lust puttend om zijn werk voort te zetten, thans meer voor eigen genoegen dan weleer, toen hij vooral voor anderen werkte. Ook ontving hij er, meer dan vroeger, vrienden van zijn gading, vooral schilders, o.m. Van Dijck, Jordaens, Seghers, Van Tulden en bij voorkeur den rondborstigen David Teniers, die des te vaker op Elewijt verscheen, daar hij op 3 kilometer van het ‘Steen’, te Perk, een buitenkasteelken bewoonde, waar hij, meer dan zijn verfijnder en weinig plebejische confrater, met de boeren in pretentielooze verstandhouding omging en met zijn twee voeten in het werkelijke buitenleven stond, vlak bij den grond. Teniers' voorbeeld volgend, overkwam 't dan Rubens ook wel eens zijn slottuin te verlaten, te paard te stijgen en in den omtrek lange ritten af te leggen, om naar den rijpenden oogst te gaan kijken, daarbij voor een dier herbergen met strooien dak stil houdend, waarvan er nog ettelijke in de streek voortbestaan, ten einde er een glas zuur bier te drinken, in gezelschap van de landlieden, die er zich kwamen verfrisschen. Enkele jaren geleden ontdekte ik er een van die oude kroegen, waarop als uithangbord ‘In het palet van Rubens’ prijkte,

wellicht om de overlevering van zoo'n bezoek van den schilder bij een voorganger van den kastelijn te bestendigen. 't Is ook in de omgeving van Elewijt, dat Rubens getuige moet zijn geweest van die smakelijke en woeste, overdadige kermistooneelen, waarvan hij in zijn vermaarde ‘Kermis’ uit het Louvre-Museum de in driestheid gesublimeerde synthese bezorgde.

In den beginne voelde Rubens zich heel gelukkig - het geluk was zijn gewone staat - met die jonge echtgenoote, die in het paleis van den Wapper of in het kasteel van Elewijt aan zijn zijde leefde. Zooals hij herhaaldelijk Isabella had geschilderd, er een diep behagen in scheppend haar schoonheid op het doek te vereeuwigen, maakte hij ook van deze tweede vrouw verschillende portretten, beeldde hij ze met nog meer animo, onder allerlei uitzichten uit, met meer uiterlijk vertoon, meer durf en, laten we 't bekennen, meer onbeschaamdheid. Als 't niet een zoo groot meester als Rubens gold - een diergenen die zich alles mogen veroorloven, omdat onder hun handen alles groot en edel voorkomt, geheiligd door hun genie -, zouden we licht geneigd zijn te oordeelen, dat hij misschien te gewillig en ietwat pralend uitpakte met het lichaam van zijn vrouw. Maar aan deze minder welwillende influistering zullen we geen gehoor geven en, liever dan zijn vrijpostigheid te laken, de stoutheid van den kunstenaar bewonderen, die er niet voor terugdeinsde een lichaam, dat hij als het heerlijkste begroette dat hem bekend was, dat het volkomenst aan zijn tweede schoonheidsopvatting van het vrouwelijk naakt beantwoordde, op het doek voor te tooveren, het de gansche wereld als een ideaal voor te houden.

Geen werk draagt levendiger de sporen van zijn bewondering voor Heiene's vormen, laat warmer den dubbelen gloed uitstralen, die hem verteerde - dien van den man en dien van den kunstenaar - dan het beroemde ‘Helene met den pels’ (Staatsmuseum, te Weenen): dat jeugdige hoofd met dien lentefrisschen blos, dat blonde, krullende haar, op de vleeschachtige schouders uitgespreid, die bolle borsten met de vooruitgestoken, gezwollen tepels, die maische plooien in de lenden, dien buik als een zacht-geronde schild, die poezelige beenen, 't wordt ons alles even gul geboden.

Even typisch dat andere, niet minder vertrouwelijke werk waarop Helene voorkomt, ditmaal rijkelijk gekleed in zijde en kant,

met hun eerstgeboren kind (Oude Pinacotheek, te Munchen), het lieve wicht naakt in haar schoot gezeten. De vadertrots bij den mannentrots gevoegd. De bewondering voor dit prille kinderlichaam gepaard aan deze voor deze prachtige vrouwelijke verschijning.

Nooit geraakt Rubens over Helene uitgepraat. Onder honderd verschillende aspecten, naakt of gekleed, buit hij dit eenige model uit. Als Diane, als Betsabeh, als Suzanna, als Melkweg, als Heilige Cecilia, als Andromeda, als een der Drie Gratiën, herkennen we haar in allerlei composities van den meester. Ook portretten van haar bezitten we in grooten getale. Zijn erotische drift geraakt niet gestild, wakkert zijn scheppingskracht aan. Tot de aandoenlijkste werken uit dien tijd zijn ook te rekenen de ‘Liefdestuinen’, voornamelijk de volmaaktste van alle (Prado Museum, te Madrid), waar Helene, aan zijn zijde wiegend, tot den dans bereid, aan het in het park van Elewijt, - bij deze gelegenheid tot een Cytherisch lustoord omgetooverd - bijeengekomen galante gezelschap het signaal van de feestelijke ontspanningen geeft.

Maar of dit geluk altijd even rimpeloos is gebleven, is thans voor vele biografen een vraag waarop ze aarzelen te antwoorden. Als men aandachtig het gelaat van de mooie Helene begluurt, dan vindt men het ten slotte ietwat doodsch en stroef, weinig aanminnig; zelfs op het ‘Pelsken’ is de uitdrukking ietwat onverschillig en koel, weinig stralend; in die heldere kijkers ligt geen diepte, geen geheim; in den grond zijn die trekken noch zeer fijn, noch zeer gedistingeerd. Wanneer men deze tweede vrouw vergelijkt met de eerste (zooals deze ons b.v. op het beroemde portret van het Kon. Museum in den Haag vriendelijk en schalks verschijnt, met die levendig tintelende oogen, dien glimlachend guitigen mond), dan valt de afstand tusschen beiden op; hadde Rubens ze alle twee op zijn ‘Paris' oordeel’ (National Gallery, te Londen) voorgesteld, in plaats van zijn tweede echtgenoote alleen, naast een paar andere, ons onbekende modellen, en ware dan de herder een oordeelkundig rechter geweest, dan valt 't me moeilijk aan te nemen, dat dezes keuze op Helene gevestigd zou zijn geworden.

In het opgedirkt portret van 1638-39 (Verzameling Baron Alfons von Rotschild, te Parijs) is Heiene's uitdrukking bepaald verwaand, als van een coquette, die bewust van haar schoonheid

en haar rang, gaarne uitpakt met haar kostbare gewaden en juweelen. Als Heilige Cecilia, waar het model als in vervoering aan den vleugel zit, ontbreekt het deze vleezige muzikante aan geestelijke voornaamheid, aan echte bezieling; zoo dachten we ons voorzeker deze jonkvrouwelijke heilige niet in. Zelfs als moeder - o.m. op het portret met het naakte kindje - schiet het Helene aan innigheid te kort, poseert ze welgevallig in deze voor haar nieuwe rol. Meer warmte schuilt, gelukkig, in haar oogen, meer teerheid ligt om haar mond, op dat andere overheerlijke familieportret, 'Helene Fourment met haar twee kinderen' (Louvre, te Parijs).

Meer en meer trekt men Rubens' voldaanheid in twijfel: na de eerste jaren van roes, mag 't weinig waarschijnlijk heeten dat hij, bij een blijkbaar zoo weinig fijngevoelige en weinig verstandige gade als de zijne, blijvend al het genoegen zal gevonden hebben, waarop hij aanspraak had gemaakt, toen hij, over het verschil in leeftijd heenstappend, deze jonge vrouw aan zich vastkoppelde, die haar leven nog moest beginnen, terwijl het zijne reeds naar het einde overhelde, en die des te meer van haar huwelijk met zoo'n rijken en machtigen heer verwachtte, daar ze in haar kroostrijk, burgerlijk-fatsoenlijk, maar voorzeker niet vermogend ouderlijk gezin, menig verlangen naar praal en pracht had moeten onderdrukken.

Een in dit opzicht onrustbarend document is Rubens' zelfportret (Staatsmuseum, te Weenen). Dit is voorzeker niet langer het beeld van een blijgemoed man. De meester lijkt nog slechts van verre op de voorstellingen, die hij ons weleer van zichzelven bezorgde. De daar uitgebeelde man is niet alleen verouderd - een verval waaraan niemand ontgaan kan -, maar vermoeid, ontgoocheld, zwaarmoedig, zelfs droefgeestig. Er ligt iets stoïcijnsch-gelatens in dien treurigen blik, in dien harden mondplooi. We zullen er ons voor wachten van hem een misanthroop te maken, maar dat hij, het toppunt van zijn glorie bereikt zijnde, er afgetobd en moedeloos uitziet, reeds ontdaan van vele dingen, zal niemand loochenen, die een gelaatsuitdrukking ontraadselen kan. De jichtaanvallen, waaraan hij alsdan vaker dan nog korten tijd te voren leed, volstaan niet om dezen pijnlijken aanblik te verklaren. Die man is niet zoozeer in zijn vleesch aangetast als in zijn ziel. Voor-

zeker zijn in dat verwoeste lichaam noch de trots, noch de bezieling gebroken. Evenmin als zijn werkkracht verminderd was; dat weten we uit al de schilderijen, waaraan hij voortging te werken, tot het laatste oogenblik toe.

Gewanhoopt heeft deze sterke man voorzeker niet, die dagelijks uit het venster van zijn atelier in den Wapper, op de door hem geteekende portiek de wijze levensspreuk van Juvenalis kon herlezen, welke hij in betere dagen daarop had laten aanbrengen: ‘Bidden wij de Goden, opdat ze ons een gezonden geest in een gezond lichaam schenken, een ziel die den dood niet vreest en vrij is van toorn en hebzucht.’ Met vreedzamen blik vermocht hij het eerste deel van dit opschrift te ontcijferen, hij, die inderdaad altijd zoo'n evenwichtig hoofd en zulke kloeke ledematen had bezeten. Met gerust gemoed kon hij ook het derde deel overwegen, waarnaar hij zich nauwgezet had gedragen; niemand had hij afgunst of haat betoond - wien zou hij hebben benijd, waarom tegen zijn medemenschen gewrokt, hij, die door het leven verwend was geworden? -, nooit had hij zich aan eenige oneerlijke daad bezondigd; op het geld als zulks had hij geen jacht gemaakt enkel om zijn bezit te vermeerderen, wel om het te verteren en er van te genieten en er anderen in te laten deelen. En ook het middelste deel van de lijfsspreuk bleef thans voor hem zijn waarde behouden, nu hij zijn krachten voelde achteruitgaan: den dood vreesde hij niet.

Geleidelijk verergerde nochtans de pijn, die in zijn ledematen prikte; hij moest zich te bed leggen, soms dagen lang met lamheid geslagen, zoodat hij er bewust van werd dat zijn einde naderde. Op 30 Mei 1640 tastte de jicht zijn hart aan en bezweek Rubens, in den ouderdom van 62 jaar en 11 maanden. Rond het middaguur was 't, dat de levensgeest hem begaf...

Nu voert onze wegwijzer ons naar deze plaats in Antwerpen, waar Rubens' reis eindigt: naar zijn graf in de Sint Jacobuskerk. De begrafenis had 's avonds plaats, volgens het gebruik van den tijd. Al de magistraten der stad, gevolgd door de voornaamste notabelen, die onmiddellijk na de familieleden kwamen, begeleidden den doorluchtigen afgestorvene; de treurende stoet was voorafgegaan door een groot aantal kloosterlingen van verschillende orden, met fakkels en flambouwen. Aanvankelijk werd Rubens'

lijk bijgezet in den grafkelder der familie Fourment, in afwachting dat de grafkapel welke op zijn uitdrukkelijk verlangen, doch slechts indien zijn erfgenamen hem deze eer waardig zouden achten, moest worden opgericht achter het koor, in zijn parochiekerk, klaar zou zijn. Drie jaren gingen over de werken heen.

In de kapel werden vier glasramen aangebracht, waarop vier blazoenen met de wapens van Rubens schitteren; op den zerksteen werden deze wapens nog eens gebeiteld. Prachtig is het altaar van wit en zwart marmer, met kolommen en fronton, waarop in een nis een Italiaansche Madonna oprijst, door Rubens naar huis medegebracht, waar hij dit beeld gedurende zijn gansche leven in zijn kabinet bewaarde. Ook de gebeeldhouwde altaartafel is van groote pracht. Doch als belangrijkste sieraad treffen we in deze kapel een der heerlijkste scheppingen van den meester aan, de ‘Heilige Maagd omringd door heiligen’, door hemzelf voor zijn grafstede uitgekozen: Onze Lieve Vrouw, die het Kind Jezus op haar armen vooruitsteekt, is omgeven door verschillende mannelijke en vrouwelijke heiligen. Mogen we aan de overlevering geloof schenken, dan stellen al deze figuren leden van Rubens' familie voor: de H. Maagd zou de trekken van Isabella Brant vertoonen, Maria-Magdalena deze van Helene Fourment, Sint Joris, de zwarte ridder, de zijne.

De grafkelder in de Rubenskapel is in den loop der jaren de begraafplaats van vele, zelfs aangetrouwde familieleden geworden, de laatste dezer in 1791 daarin voor de eeuwigheid opgeborgen geweest zijnde. Naast andere Fourment's, werd ook Helene er in bijgezet, alhoewel hertrouwd, en nog wel in vliegende haast met Jan Baptist van Broechoven, heer van Bergeijck (naar aanleiding waarvan trouwens wel eens beweerd is geworden, dat deze reeds voor hun huwelijk met Helene meer dan vriendschappelijke betrekkingen onderhield), zooals ze overijlig al de door Rubens nagelaten schilderijen, deze van den meester zelven en deze van door hem bewonderde binnen- en buitenlandsche kunstenaars, al zijn verzamelingen, zijn juweelen en eereteekens openbaar verkocht, zooals ze zich eveneens van de woning op den Wapper en van het kasteel van Elewijt ontdeed, daarbij de twee, uit haar gemaals eerste huwelijk gesproten zonen graapzuchtig beroovend, zoover gaand, als een onnoozele ijdeltuit, in de verkoopaankondi-

ging van het Elewijtsche eigendom, zooals te Brussel aangeplakt, zichzelf ‘Dame Hélène de Fourment’ te noemen, bij deze gelegenheid den doorluchtigen naam verzwijgend, dien ze de hooge eer had te dragen. Daarentegen heeft niemand er ooit aan gedacht in den grafkelder een plaatsje in te ruimen aan Isabella Brant (deze was in de kerk der Sint Michielsabdij begraven geworden), die nochtans met zooveel meer recht aanspraak op deze eereplaats, naast haar mans lijk, zou mogen maken.

Toen in de 19e eeuw de grafkelder geopend werd (1855), heeft men de uit bewerkt eikenhout gemaakte kist, waarin Rubens ten grave was gedragen, niet teruggevonden, zoodat men niet met zekerheid heeft kunnen vaststellen welke van de ontdekte geraamten dat van den meester was. Voor zoover ze niet tot assche waren vergaan, lagen zijn knoken met die van andere dooden vermengd. IJdelheid der ijdelheden...

Toch wordt men door een diepe gemoedsbeweging aangegrepen, wanneer men zich over deze grafzerk buigt, waarin Rubens' stoffelijk overschot rust. Knielen we even op het plaveisel neer, om uit een droefgeestige en niettemin hartverheffende mijmering de stof voor nieuwe aandoeningen te putten, wanneer we in 's meesters werk zullen opgaan, zijn eeuwig leven na den dood.

***

Gedurende deze wandeling door Antwerpen en dezes omgeving, heb ik enkel die plaatsen aangedaan, waar belangrijke persoonlijke herinneringen van Rubens aan vastgeknoopt zijn. Maar het Antwerpen van de 17e eeuw, het gansche Barok-Antwerpen, is één Rubensmuseum in open lucht.

Mogen we, alles te zamen genomen, niet staande houden dat onze Vlaamsche Barok in Rubens belichaamd is? Is het begrip zelf van den Vlaamschen Barok niet met dezes overstelpende persoonlijkheid vergroeid? Heeft deze Barok zijn beteekenis grootendeels niet aan Rubens' meesterlijk werk, evenals aan dezes meesterlijk leven, ontleend? Kunstformules bestaan niet op zichzelven. 't zijn zinledige woorden, zoolang ze niet kunnen worden toegelicht door het werk van een paar geniale scheppers, die aan deze definities hun wezenlijken zin bijzetten, ze tot een levende werkelijkheid ombouwen.

HET GEITENLOOFPRIEEL
(Oude Pinacotheek, te Munchen - Foto Hanfstaengl, Munchen; cliché bereidwillig door ‘De Sikkel’ in bruikleen afgestaan).

t.o. 387

RUBENS MET HELENA FOURMENT IN HUN TUIN TE ANTWERPEN
(Oude Pinacotheek, te Munchen - Foto Hanfstaengl, Munchen - cliché ‘De Sikkel’).

Rubens is de Barok op zijn best, de Barok niet langer naar de letter, doch naar den geest, het begrip Barok tot vleesch en bloed gerijpt, prachtig gedegen tot een zwaartepunt van de menschelijke beschavingsgeschiedenis. En zoo Rubens geschiedkundig veel te danken heeft aan den Proto-Barok, zooals hij daarvan de eerste verschijnselen in Italië ontdekte, bestaat de Hoog-Barok, althans in onze gewesten, enkel dank zij zijn bemoeiingen. Zelfs internationaal gesproken, heeft in de kunstgeschiedenis de Barok als zelfstandige strooming zijn bestaanrecht slechts verworven door den ongewonen luister, welke uit Rubens' eenig werk straalt over een kunstopvatting, waarvan hij zoo niet een der baanbrekers, dan toch de meest representatieve en roemrijkste vertegenwoordiger mag heeten.

Gesteld tegenover de classicistisch-bezonken, sober-stijlvolle, ietwat koel-aristocratische, in zekeren zin objectieve Renaissance, doet de Barok aan als een uitbarsting van passie, zinnelijkheid en geweld, van monumentaliteit en dynamisme, waarbij al de hartstochten onbeschroomd worden blootgelegd, de heftigste het eerst, alle daden beschreven, de heldhaftigste of de stoutste bij voorkeur. Heel die spanning naar binnen en naar buiten uit zich in de heroïek der gebaren, in de verheftiging van het koloriet en de verscherping van de koloristische tegenstellingen, in de deformatie der omtrekken, bij de eenen, zooals Rubens en de Vlamingen der 17^{e} eeuw, in het oer-sterke, het ballende, het bijna gigantische, bij de anderen, zooals El Greco en Magnasco, in het ascetisch-schrale en mystisch-felle, een deformatie bij allen in den zin van het expressieve en het intense doorgedreven, zooals ze tot uiting komt in de felheid der bonte en klaterende kleuren, in de oppositie, of juister gezegd: doorgaans de verbinding van licht en duister, in een diep-glanzend chiaroscuro van zon en schaduw, als om dag en nacht te vereenigen; zooals ze ook wordt uitgedrukt in de gebondenheid der anatomisch minder aan de werkelijke verhoudingen aangepaste, uit de natuur geputte, maar bewust beïnvloede, op het effect gespitste, om zoo te zeggen bovennatuurlijk opgezweepte vormen, in de zwaarwichtigheid van het gebaar, de beslistheid van de houding. Door Rubens' breed-geschouderde helden - reuzen, niet enkel door hun gestalte, hun spieren, doch door hun inzicht en hun durf, door den omvang van hun geest -

worden grootsche daden verricht; door Greco's als een vlam brandende figuren wordt een diep en angstwekkend innerlijk drama bevestigd. Pathetische kunst, hoogspanning van gevoel, gedachte en techniek, waarbij ook het dualisme van materie en geest wordt overbrugd. De stof leeft zooals nooit te voren, verovert een zelfstandig bestaan, om te beginnen in het vleesch, waarmede de menschelijke verschijning is omkleed, verder ook in de metalen en de houtsoorten, de zijde en het fluweel, de huid der dieren, het loover der planten (voor de eerste maal begroeten we echte dieren- en stillevens-schilders).

Bij deze uiterlijke vernieuwing en verrijking - waaruit vanwege deze opstandigen louter de weigering zou kunnen afgeleid zich bij een stijlroutine, bij geijkte, sacrosancte kunstvormen neer te leggen - blijft het echter niet; hun ingrijpen heeft niet slechts de stof tot doel, de vorm- of de kleurbehandeling; ook de heerschende schoonheidsconceptie en, wat meer is, de bestaande wereldbeschouwing tasten ze aan, keeren ze om, diepen ze uit. Wellicht wordt hier de esthetiek meer door de ethiek beïnvloed, dan omgekeerd het levensbeeld door de schoonheidsopvatting, zooals dit doorgaans bij minder bewust, minder volledig menschelijke kunstenaars het geval is, al zijn beide nooit volledig te scheiden. Daarin ontdekken we juist de groote beteekenis van den Barok: dat een nieuwe kunstuiting wordt aangepast aan een nieuwen wereldgeest, de schoonheidsdrift aan den levensdrang en den scheppingswil.

Waar de Renaissance in hoofdzaak op de ontdekking van den mensch was uitgegaan, het specifieke had onderstreept, met bijna metaphysisch overleg, wordt thans de gansche wereld er bij gehaald, als op een veroveringstocht, in een soms ietwat onthutsende opstapeling van aan alle natuurrijken ontleende bestanddeelen. Wanneer zoovele schilders en beeldhouwers en ook klein-architecten optisch of zelfs tactisch bedrog plegen, met de hoop, onze zinnen verschalkend, des te levendiger op onzen geest in te werken, menschen en dingen voor te stellen met de gansche materialiteit van vorm en kleur, in vollen gang en drang, dan doen zij zulks om gehoor te geven aan dit geweld, die veerkracht, die vervoering, welke gansch hun wezen bezielen, uit de bron van hun geheime energie en uit de diepte van hun subjectieve levens-

beschouwing opgeweld. Een gloed, die bij de besten van binnen naar buiten uitstraalt.

Op den duur zou men wel gaan zeggen, dat ze met dien Schepper willen wedijveren, wiens lof zij zingen, door zijn schepping heen, wiens heerlijke wereld ze met zooveel aandacht gadeslaan, om ze met des te meer opgetogenheid te interpreteeren. Ze stellen zich niet langer tevreden met de vlakke, statische weergave van weleer: alles roert, alles beweegt: de menschen ademen, steken armen en handen uit, stappen met hun beide beenen en voeten; de dieren springen en huppelen, de visschen zwemmen, de planten groeien; de natuur moet zoo dicht mogelijk worden benaderd, zonder daarom te worden nagebootst; geen slaafsche copie, maar een vrije, persoonlijke interpretatie zal er worden van verstrekt. Tevens ijveren de schilders er voor, in de mollige rondingen van het lichaam iets weer te geven van het sculpturale der vormen, en omgekeerd leggen de beeldhouwers er zich op toe, met hun beitel uit het hout of den steen iets van die kleur, van dien glans uit te diepen, welke vroeger tot het gesloten domein der schilderkunst behoorden. Zoo zullen ook de bouwmeesters trachten de eenheid van ruimte en materie te benaderen, met de zwierige parabolen van hun koepels, de slanke arabesken van hun pijlers en bogen, ten einde zoodoende iets te vatten van de veelzijdigheid van geest en stof, hemel en aarde in de geslotenheid van gewelf en muren samen te binden. En zij laten aan hun helpers over aan het schouwspel nog meer luister bij te zetten, er als synthese van alle kunsten een nog volledige beteekenis aan toe te kennen. Ze deinzen er niet eens voor terug in de kerk, tegen een pijler, - ik denk b.v. aan den preekstoel van Sint Andries en de daarvoor door Van Geel gebeitelde ‘Wonderbare Vischvangst’ of aan dezen van Sint Carolus, met de ‘Episoden uit het leven van de Heilige Maagd’ van Bauerscheit - een heel brok landschap op te tooveren met boomen en planten, waters en rotsen, wolken en sterren, menschen en dieren, uit hout gesneden of in brons gegoten, terwijl de schilders in hun kleurfantazieën op gewelven en muren even ruime vergezichten openen, op stad, bosch, weide en hemel, op aarde, water en lucht.

Het werk van den meester, zooals we, o.m. in het Antwerpsch Museum van Schoone Kunsten, er verkort de evolutie van vermo-

gen na te gaan, ontwikkelt zich geleidelijk van Renaissance naar Barok, waarbij de statiek van den bouw van het beeld en den rustenden vorm, erfgoed van de Renaissance, door een felle dynamiek wordt verdrongen, de lijnperspectieven plaats maken voor een beweeglijke ruimtevoorstelling. Daardoor wordt, niet enkel stoffelijk gesproken, meer diepte en wijdte geschapen, maar ontvouwt zich ook geestelijk een ongeziene wereld voor ons. Men doet Rubens onrecht aan, wanneer men in hem slechts den mythologiseerenden naturalist op den voorgrond brengt; de spiritueele toedracht van zijn scheppen is van niet minder belang; in zijn werk erkennen we inderdaad de voorgekomen kentering, niet alleen aan zekere technische vernieuwingen, doch tevens aan de stuwende machten van den tijd, welke er in opdruischen, aan allerlei geestelijke processen, waarvan men voorzeker de verandering ook in den vorm en in de kleur kan nagaan, maar die vooral niet los te schakelen zijn van de sfeer, waarin ze wortelen.

Bij hem vlamt de echte geest van den Barok tot een laaie op, al dezes eigenaardigheden ten spits gedreven: zijn universalisme, zijn streven naar grootschheid en verhevenheid, zijn energie en zijn drang, zijn zwier, zijn innerlijke bewogenheid, zijn levenslust, zijn sonore kleurenluister, zijn vormendensiteit, allerlei kwaliteiten waarbij men licht de zwakkere kanten der beweging over het hoofd ziet, zooals bij Rubens doorgaans tot een minimum beperkt: het krachtpatserige en systematisch-gigantische, het pompeuze, het overladene, het uitspattende, het opgeschroefde en overdadig-drukke, het soms te theatraal gebarenspel, haar pathos, haar pronkzucht, haar manierisme. Voor louter uiterlijke spanning, voor een schijnbaar monumentale structuur, voor een gewild bont en schallend koloriet voelt Rubens weinig of niets. Zijn heftigheid is rijk aan veel zachtheid, gemoedelijkheid en innigheid. Zijn dramatisch levensbesef, zijn spectaculaire lust, zijn drieste hartstochtelijkheid gaan gepaard met een epicuristisch-stoïcijnsche wijsheid, een zakelijke kennis der natuur, een veelzijdige ervaring, een soort van organisch evenwicht, waardoor het hem mogelijk wordt ons niet slechts zijn vizie op de wereld naar buiten, doch meteen zijn vergeestelijkte levensbeschouwing voor te houden.

Daarom is Rubens niet alleen zoo'n groot, maar ook zoo'n volledig meester. Deze versmelting van naturalistische en ideolo-

gische bestanddeelen, van sensorieele en psychische factoren blijkt o.m., op zeer treffende wijze, uit zijn godsdienstige tafereelen. Bij hem worden we zelden of nooit gehinderd door wat er soms aan koele berekening, aan conventioneele didactiek, laten we maar bekennen: aan opgevijzelde schijnvroomheid en opdringerige kwezelarij in de kunst der Contra-Reformatie binnengesmokkeld wordt Door zijn persoonlijk inzicht, waarin de klassieke mythologie met de katholieke symboliek, een neo-heidensche levensopvatting met een gevoeligen godsdienstzin in het meest natuurlijk en logisch verband worden verzoend, worden die godstafereelen tot een dramatische hoogte opgevoerd, waarin het goddelijke uit het menschelijke straalt, het religieuze uit natuur en leven te voorschijn treedt, om zoo te zeggen: de ziel door het vleeschelijk omhulsel breekt.

Zoo heeft Rubens, meer dan alle vroegere schilders, dank zij zijn onweerstaanbaren levensdrang, zijn epischen zin, zijn gloedvolle fantasie, zijn gezonde zinnelijkheid, dank zij ook zijn menschenliefde en zijn warme en fijne gevoeligheid, dank zij nog zijn cultuur en zijn geestelijke rijpheid, dank zij eindelijk zijn monumentaal-picturalen stijl, zijn een onuitputtelijke kracht en verscheidenheid toonend, maar volkomen onder de knie gehouden technisch meesterschap, zoodat al de levensverschijnselen eerst en vooral plastisch en koloristisch zijn gezien, aangevoeld en uitgedrukt, een kunst in het leven geroepen, die niet enkel een schitterend spektakel is, doch ook een ontroerende belijdenis. Een van de pakkendste en innemendste uit den Baroktijd.

Te Antwerpen volgen we deze ontwikkeling bijna in haar geheel, wanneer we eerst de meesterwerken in de kathedraal, daarna de altaarstukken van de Augustijnenkerk en van St Jacobus, eindelijk de in het Museum van Schoone Kunsten, in de Rubenszaal bijeengebrachte prestaties nagaan.

Zoodra we deze verzameling verlaten hebben, treden we in een andere, bijna even grootsch aandoende zaal, waar de werken prijken van zijn tijdgenooten, leerlingen of navolgers, allen in mindere of meerdere mate onder den magisch-bezielenden invloed van dezen levenswekker gekomen, de eenen door zijn voorbeeld tot zelfstandige schepping aangespoord, de anderen in zijn schitterend spoor medegesleept, en wier evocaties getuigenis afleggen

van diezelfde stoutheid en weidschheid, diezelfde malschheid en natuurlijkheid, diezelfde zwierigheid en uitgelatenheid, diezelfde jubeling en spanning, diezelfde kleurenfrischheid en vormenstevigheid, waarvan Rubens hun het voorbeeld gaf. Een voorbeeld dat zoo grif werd nagevolgd, omdat het beantwoordde aan hun temperament, hun levensbesef, hun kunstinzicht, evenals aan den tijdsgeest en den volksaard.

Dalen we naar den vleugel van de beeldhouwers af, dan zullen we daar onze beroemdste plastici uit de Barok-periode, op hun beurt door hun beste werken vertegenwoordigd, terugvinden: van de Quellien's tot de Duquesnoy's, van dien ietwat decadent verfijnden Guillelmus Kerrickx tot Vervoort en Verhaeghen, van Faydherbe tot Bauerscheit.

Schoot ons de ruimte niet te kort, om in dit als levensbeeld, niet als kunsthistorische of kunstcritische studie bedoeld opstel, plaats te maken voor een bespreking van de in het Plantijn-Moretus Museum verzamelde schilderijen en beelden, zelfs van de daar bijeengebrachte meubels en siervoorwerpen, waarop even sterk de stempel van den Barokstijl is gedrukt als op de uitingen van de hoogere kunstvormen, welke we in schilderkunst en plastiek ontdekken, dan zouden ook daar de overmachtige stuwkracht van den Barok en de overwegende invloed van Rubens als Barokmensch opvallen.

Of Rubens, grootmeester van de schilderkunst van zijn tijd, wel dan neen ook als architect in de geschiedenis van den Barok een zoo vooraanstaande plaats verdient als hem weleer door geestdriftige bewonderaars toegekend is geworden, en of hij in de ontwikkeling van de Barok-bouwkunst een even aanzienlijk aandeel heeft gehad als anderen, is voor mij een vraag van ondergeschikt belang.

Voorzeker is de stelling dat Rubens, behalve een zeer groot schilder, ook een talentvol architect zou zijn geweest, sterk aangevochten, sedert het bewijs geleverd werd dat bijna alle van de vroeger aan Rubens toegeschreven ontwerpen van burgerlijke en godsdienstige gebouwen - als de Jezuïetenkerk, de ingang van de verdwenen Sint Michielsabdij, de Waterpoort, talrijke patriciërshuizen, zoowel te Brussel als te Antwerpen - aan andere bouwmeesters toe te schrijven zijn, zoodat ten slotte het eenige

architecturale werk van grooten omvang, waarvan de plans ongeveer met zekerheid als van hem voortkomend kunnen aangemerkt worden, zijn eigen huis is. Maar deze creatie is van gewicht.

Tot den roem van Rubens als architect hebben niet weinig bijgedragen de door hem in 1622 uitgegeven folio's over de paleizen van Genua, het eerste met 72, het tweede met 67 platen, waarop reeds werd gezinspeeld.

Hoe het echter in den geest onzer voorgangers is kunnen opkomen Rubens te beschouwen als den auteur van de teekeningen, die in deze twee bundels zijn opgenomen, alsmede van al de plans dezer, met opstanden en opmetingen, is een onthutsend feit, dat de kunstgeschiedschrijvers niet ter eere strekt. Duidelijk was het uit het volledig opschrift van het werk ‘Palazzi di Geneva raccolti e designati da Pietro Paulo Rubens’ en nog meer uit de voorrede, welke de meester voor deze uitgave schreef, dat hij zich bepaald had tot het verzamelen dezer teekeningen, daarbij het werk van anderen gebruikend, 't Bleef dus bij het bundelen van bestaande teekeningen en plans. Een arbeid, die echter niet onderschat mag worden - evenmin als overschat -, wat betreft den invloed dien hij daardoor op den smaak der 17-eeuwsche architecten heeft uitgeoefend. Hij openbaarde met overvloed van details aan onze bouwmeesters de Barok-architectuur, zooals deze te Genua bloeide. Zijn vernieuwende werking springt daarbij in het oog.

Gelukkig stelden onze Vlaamsche architecten er zich nochtans niet mede tevreden de door Rubens bewonderde Genuaansche paleizen - waarvan de bouwtrant nog vrij hard is en de versiering arm, als behoorend tot den vroeg-Barok - te copieeren of na te bootsen. Voor de vorming van hun Barok-ideaal hebben ze wellicht meer gehad aan Rubens' schilderijen dan aan de door hem in Italië verzamelde prenten. Zoo er nog altijd m.i. van een architecturalen ‘Rubens-stijl’ spraak mag zijn, dan is 't onrechtstreeks: niet van een door Rubens als architect voorgeschreven of aanbevolen, maar van een door Rubens als schilder beïnvloeden stijl.

De plans voor zijn eigen woning zijn ontegensprekelijk van Rubens, waarschijnlijk van hem alleen, vermits ons vooralsnog geen beroepsbouwmeester bekend is geworden, die 's meesters

schetsen zou hebben uitgewerkt. We weten daarentegen welke beeldhouwer - Hans van Mildert - en welke schrijnwerker - Jasper Billiau - hem bijstonden. De verdwenen paneelen op de gevels van het nieuwe huis werden ofwel eigenhandig door hem geschilderd, ofwel, wat waarschijnlijker klinkt, naar schetsen van hem door zijn leerlingen uitgevoerd.

Dat Rubens geen geschoold architect was en, naar het heet, ‘de strenge logica der bouwkundige constructie’ wel eens prijs gaf voor de hem dierbare, zoo schilderachtige fantasie der Barok-vormen, neemt niets van de eigenaardige schoonheid van een gebouw weg, dat de bewondering van alle vreemdelingen afdwong; alles was op het decoratieve afgestemd, alles op de zwierige lijn, op de weelderige versiering.

Wat het tweede belangrijke Antwerpsche gebouw betreft, waarin men gemeend heeft Rubens' hand te ontdekken, de Sint Carolus Borromeuskerk, is 't meer dan ooit waarschijnlijk dat de twee bouwmeesters, aan welke wij dit meesterstuk onzer Barok-architectuur hebben te danken, de ook in andere Vlaamsche steden werkzaam geweest zijnde Jezuïetenpaters Frans Aiguillon en Pieter Huyssens, op Rubens als raadgever beroep hebben gedaan. Mej. van de Castijne heeft uitgewezen dat op de plans hertoetsingen in rood krijt voorkomen, welke allerwaarschijnlijkst door Rubens daarop aangebracht zijn geworden. Dat de schilder ruimschoots medewerkte aan de versiering van de Jezuïetenkerk staat eveneens vast: de versiering van den gevel is grootendeels volgens zijn teekeningen uitgevoerd geworden, waarvan verschillende bewaard zijn gebleven; ook de versieringen van het hoofdaltaar, van de gewelven enz. zullen vermoedelijk door hem ontworpen zijn. Niet minder bekend is zijn aandeel in de schilderkunstige decoratie van deze kerk: van 1620 af is hij ruimschoots in beslag genomen geweest door de twee groote schilderijen voor het hoogaltaar, twee andere altaarstukken en de negen en dertig composities voor de zoldering, welke hij met Van Dijck uitvoerde. Deze zolderstukken zijn in 1718 mede opgegaan in den brand, die de kerk verwoestte, terwijl de altaarstukken werden gered.

Minder duidelijk is Rubens' aandeel in den bouw en de opsmukking van de in 1830 verwoeste Sint Michielsabdij, de Waterpoort enz. Dat hij ook daaraan zijn medewerking heeft verkend,

komt als hoogst waarschijnlijk voor. Wat o.m. de statige, echt-tooneelmatige Waterpoort betreft, met de beeltenis van den stoeren en bevalligen, gigantischen Scaldis - rechtstreeks aan de Barok-mythologie ontleend - ligt deze geheel en al in zijn richting.

Andere getuigenissen van zijn architecturaal genie, dat hij ten slotte nog het prachtigst op zijn paneelen en doeken tentoonspreidt, wanneer hij er achtergronden voor schildert, zijn de triomfbogen, praalwagens, openluchtgradijnen en tooneelen, door hem bij gelegenheid van de blijde intrede van den kardinaalaartshertog Ferdinand te Antwerpen, in 1635, ontworpen (dank zij de schetsen van Van Tulden kunnen we daarover nog oordeelen). Hij maakte er een nooit geëvenaarde praal van. Daar stalt zich eveneens een decoratieve fantasie uit, die tot in merk en been van den Barokgeest is doordrongen.

We overdrijven dus niet, wanneer we beweren dat de Vlaamsche Barok in Rubens zijn volkomenste belichaming heeft gevonden.

Men heeft wel eens beweerd dat Antwerpen een der Baroksteden bij uitnemendheid is. Zoo ik met deze anders wel wat overdreven bevestiging grosso modo vrede neem (want ten slotte is Antwerpen nog wat anders dan een Barok-stad, een heel wat meer gemengd product van cultuurhistorische aanleidingen en invloeden), is 't vooral omdat ik in de eerste plaats aan de prestaties van onzen grooten stadsgenoot en van zoovele zijner makkers denk. Aanvaarden we dus voorloopig de formule, ook wat den Antwerpenaar betreft, welke door zekeren met voorliefde als een Barok-mensch uitgeschilderd wordt - een Barok-mensch in een Barok-stad, zoo slecht klinkt het niet (al dient hier eveneens, bij nader onderzoek, rekening met andere psychologische elementen gehouden, welke de Barok-eigenschappen temperen) -, dan gaat mijn gedachte weerom naar Rubens, typisch Antwerpenaar uit zijn tijd en voor alle latere eeuwen, wiens geestes- en gevoelsvorming zooveel aan ras en omgeving te danken heeft, terwijl de Antwerpsche ziel naderhand zoo sterk is blijven teren op de Rubeniaansche sappen, op de Rubeniaansche traditie.

Mij komt 't dus voor, dat van lieverlede een onverbreekbare band tot stand is gekomen, terzelfdertijd oorzaak en gevolg,

gevolg en oorzaak, tusschen Rubens en den Barok, tusschen Rubens en Antwerpen, dus, klemmend als een algebraïsche verhouding, tusschen Antwerpen en den Barok, zoolang we onze stad in het teeken van Rubens en dezes tijdgenooten plaatsen.

Wij, Antwerpenaars, zien den Barok rondom ons, in de steenen van onze stad, in de meesterwerken van onze kunstverzamelingen, ontdekken hem om zoo te zeggen dagelijks, heel dicht bij ons. En zoo er volken zijn, voor wie het begrip Barok alles behalve duidelijk schijnt te zijn, voor de Franschen, de Engelschen of de Noord-Nederlanders b.v., die feitelijk nooit een echte Barok-cultuur hebben gekend, tot ons daarentegen spreekt het zoo direct, en niet slechts tot onzen geest, maar ook tot ons hart, omdat we, zelfs als nog niets van de kunstgeschiedenis afwetende kinderen, er reeds de sporen van in ons bloed dragen, er van jongsaf overeenkomstig ons wezen mede in aanraking komen, voorzeker ook, omdat we, zij 't instinctmatig, er blijvend den invloed van ondergaan, terwijl we door onze geboortestad kuieren, er al spelend in groot worden.

Ontelbaar zijn de gedenkteekens van den Barok in onze oudere stadswijken, zoowel de religieuze als de profane. Van de Augustijnen- tot de Karmelietenkerk, van Sint Carolus tot Sint Andries, van Sint Paulus tot Sint Jacobus, overal worden we, binnen of buiten, door den luister van den Barok overstelpt. Wie onzer is vooral niet herhaaldelijk op het Conscienceplein, het vroeger Jezuïetenplein, blijven stilstaan voor dien voornamen, weelderigen, maar niet overladen voorgevel van de Sint Caroluskerk, dit opperste sieraad der Barok-bouwkunst in onze gewesten, een gevel meer dan welk andere vernuftig onderverdeeld, terzelfdertijd naar een grillig, bont, zeer decoratief en niettemin streng overwogen concept en met zooveel tucht en fantasie rijk aan afwisseling, door zijn zuilen en scheidsbogen, zijn schilden en lijsten, zijn nissen en beelden, zijn typisch Rubeniaansch monogram? Wie is niet bekoord geworden door zijn zoo luchtig met koepeltjes bekroonde lantaarnen, zijn in onze streek zoo zeldzamen, ronden toren en de slanke en stevige bekroningen daarvan? Wie onzer heeft er geen genoegen in gevonden ook den ronden toren van Sint Paulus boven de daken van ons Schipperskwartier te zien oprijzen? Wie heeft zelfs niet even gepleisterd voor den zooveel eenvoudigeren, maar heel stemmigen, vooral zoo rustigen gevel

van St Augustinus, zooals deftig-sober en toch aanminnig door Wenzel Coebergher ontworpen?

En treden we deze tempels binnen, dan valt ons ook daar weer de nieuwe stijl op, zoo verschillend van den Renaissancetrant, wanneer we opblikken naar die fraaie kruisribbengewelven met hun rijk geornamenteerde paneelen, hun kwistig versierde rondvormige moerbogen, hun hoog opstijgende zuilen van dorische of ionische orde, de zware cartouchen die in de traveeën prijken, de gebeitelde penanten welke de scheidsbogen vereenigen, vaak hun slank gelede pijlers, hun ronde vensteropeningen met bandomlijsting, naar heel die vindingrijke sierlijkheid van allerhande ornamenten. Beelden vullen niet slechts de nissen, maar klimmen langs de wanden op, in de frontoenen, in de friezen der entablementen, in de vleugelconsoles, langs de banden, langs de pijlers.

Maar nog meer dan door deze zuiver architectonische bestanddeelen worden we verrast door de in deze kerken aangebrachte decoratie: de heiligenbeelden en de praalgraven, de altaren, de koorbanken, de preek- en biechtgestoelten. Ook hier zijn de sporen van Rubens gemakkelijk te volgen. Uit Italië teruggekeerd, heeft deze drager van een hem zoo lieven, met zooveel geestdrift uit het Zuiden medegebrachten, maar onmiddellijk aan onze behoeften en zeden aangepasten trant vrij kunnen droomen van een volledige kunst, waarvoor architecten, beeldhouwers, kunstschilders en sierkunstenaars broederlijk de handen uit de mouwen zouden steken, waarvoor hij zelf, universeel genie, zich met onvermoeibaren ijver zou inspannen, aan het hoofd van scharen medewerkers, leerlingen of navolgers, welke, door zijn geestdrift bezield, door zijn vernuft voorgelicht, er toe hebben bijgedragen dezen schoonheidsdroom te verwezenlijken.

Het altaar voor de Sint Caroluskerk, zooals door hemzelven ontworpen, is een der vroegst uitgevoerde dezer droombeelden, waarop de altaren van Sint Andries en Sint Jacobus zijn gevolgd, door de helpers of kweekelingen van den meester gebeiteld en gesneden. Wat een vreugde voor het oog, deze altaren, die er als zegewagens uitzien - als een van die ‘arci triumphales’, door Rubens voor de Blijde Intrede van den Kardinaal-Infant geteekend - met schroefzuilen en kroonlijsten, schilden en voluten, even stout als smaakvsol. Soms prijken de schilderijen van den meester

zelf, dikwijls de beste, op het hoofdaltaar of in een van de zijkapellen, of anders deze van een zijner discipelen.

In al deze kerken zullen we tevens de meesterwerken van een anderen Antwerpenaar aantreffen, even voortreffelijk in zijn soort, ofschoon lang miskend, Rubens' geestverwant, bijna dezes evenknie, onzen grooten Artus Quellien den Oude, die in onze stad een atelier vestigde, waaruit wijd en zijd de meesterwerken der Barok-beeldhouw- en beeldsnijkunst de wereld werden ingezonden, zooals uit Rubens' werkplaats de meesterwerken der Barok-schilderkunst. Naast zijn heerlijke communiebank voor St Carolus, zijn 't de wonderbare koorgestoelten voor St Jacobus, met hun teere bloemfestoenen, en zijn nog prachtiger biechtgestoelten voor St Paulus, waarbij naast de heiligen en engelen en naast de putti's, al de vruchten, groenten en bloemen der aarde, de visschen, de vogels en de insecten, als geschenken en levende teekens van Gods almacht, de onbegrensde vrijgevigheid van den Schepper vertolken. In de schrijnwerkers- en stucadoors-architecturen van Quellien en zijn leerlingen zegeviert de op Vlaamsche leest geschoeide Barok met dezelfde edele en bezonken kracht en dezelfde vrijzinnige waarheidsliefde als in Rubens' doeken.

Maar niet alleen onze kerkelijke, ook onze burgerlijke bouwkunst uit dien tijd levert ons het bewijs van een oorspronkelijke vormentaal. Onder de gildenhuizen van onze Groote Markt rijst als het meest vooraanstaande het huis der Huidevetters op. Onder onze patriciërshuizen zullen we op de eereplaats den eersteling stellen, de eigen woning van Rubens, waar we reeds den meester zijn gaan begroeten. Andere merkwaardige heerenwoningen uit dien tijd zijn het huis Delbeke, in de Keizerstraat - dat men niet slechts van de straat uit dient te bekijken, voor zijn voorgevel, die ten slotte niet zoo merkwaardig is, hoe rustig hij zich moge voordoen, maar waarvan het achterhuis, door zijn opene gaanderij met gekoppelde zuilen op de benedenverdieping, nog zooveel indrukwekkender is - het huis van den kunstschilder Jacob Jordaens, in de Arenbergstraat, het huis Wegimont, in de Mutsaertstraat, enz.

De ‘Spaansche deurkens’ zijn bijna niet te tellen. Geen Antwerpenaar of hij heeft er ergens een ontdekt, waaraan hij nu en dan, al dient er een omweg voor gemaakt, een bezoek brengt. En

zoo hebben ook de meesten onzer een O.L. Vrouwbeeld uitverkoren, ergens op den hoek van een oude straat, waar wij gaarne in 't voorbijgaan naar opblikken. Ook verschillende levensgroote passietafereelen langsheen de wegenis dienen hierbij gememoreerd, welke onverwachts de stemming van het rumoerige Antwerpen kristelijk verinnigen.

Lang na 's meesters dood blijft de Rubensbarok in onze stad nawerken, al wordt van lieverlede een meer klassicistische richting ingeslagen, welke nochtans een uitgesproken eigenlandschen stempel draagt en ten slotte weinig afwijkt van de grondredenen der door Rubens ingevoerde en opgedrongen esthetiek. Een woonhuis als dat van den kunstschilder Gerard Segers kan als voorbeeld van dezen laat-Barok aangehaald.

Later nog overheerscht de Rococo, een eenigszins ontzenuwde, als verteederde, behaagzieker en meer decoratieve uiting van een reeds veel van zijn stuwkracht ingeboet hebbenden en zich in uiterlijke sierlijkheid en bevalligheid, in een grilliger en tengerder lijnenspel van kronkelende takken en twijgen, in een darteler en wufter levensideaal vermeienden Barok, maar die, wat men er ook moge van zeggen, niet alles van dezes ambitie en energie heeft prijsgegeven.

Daarvan treffen we vooral in het Koninklijk Paleis op den Meir, verschillende patriciërshuizen in de Lange Nieuwstraat en de Keizerstraat, het huis Dubois, het huis Osterrieth enz. merkwaardige staaltjes aan.

Uit dien lateren, ietwat ontkrachten, maar nerveus meer verfijnden Barok dagteekenen weer allerlei meesterwerken van kleinarchitectuur, als het hoogaltaar van St Andries, door Hendrik-Frans Verbruggen gebeiteld, de expositietroon in de O.L.V. Kerk, door Artus Quellien den Jongere gemaakt, het hoogaltaar in de St Jacobuskerk, dat in de Gasthuiskerk, de predikstoelen in de St Joriskerk enz., alle eveneens werken van dezen Quellien-zaat. Terwijl ook het Rococo nog aanleiding geeft tot meesterwerken, als de biechtgestoelten door Michiel Vervoort, in de Sint Carolus-Borromeuskerk, na den brand dezer, aangebracht, of als de com-muniebank van Sint Jacobus, door Kerrickx en Verbruggen als een kostelijke fries met loofwerk en engelen in het witte marmer gedreven.

't Overkomt zekere geschiedschrijvers te beweren, dat de Calvarieberg van de Sint Pauluskerk meer folkloristische dan artistieke waarde heeft, maar ik ben er overtuigd van dat voor den doorsnee-Antwerpenaar deze passietafereelen een blijvende aantrekkingskracht bezitten, hoe ongelijk deze beelden ook mogen zijn. Wat mij betreft, zie ik ze steeds met hetzelfde genoegen terug, als een schilderachtig en aandoenlijk vertoon, volkscher dan andere.

Door de omgeving waarin hij opgroeit, door de kunstwerken welke hij dagelijks voor zijn oogen heeft, wanneer hij door zijn stad wandelt, in zijn kerken gaat bidden, zijn musea bezoekt, is de Antwerpenaar dus beter dan alle anderen voorbereid om den Barok te begrijpen, er sympathiseerend tegenover te staan, als tegenover iets dat tot zijn echtste verleden behoort, tot zijn eigenste traditie, tot zijn persoonlijke denk-, gevoels- en leefwijze.

Gaarne zou ik uitweiden over al wat er, eeuwen lang, aan Rubeniaansch Baroquisme heeft voortgeleefd in zijn gewoonten en gebruiken, alsmede in zijn levensbeschouwing, over al wat misschien daarvan nog voortwoekert in de verschillende lagen van onze bevolking, ofschoon men het er sedert kort schijnt op aangelegd te hebben om den Antwerpenaar te vervreemden en volgens een standaard-patroon te hersnijden, en onder voorwendsel onze stad te moderniseeren, ze in feite te verontpersoonlijken, haar veel van haar eigenaardig schoons te ontrooven. De sloopers laten zich door geen ontzag voor stijl, schoonheid en verleden terughouden, evenmin als de ‘denationaliseerden’ door eerbied voor eigen ziel, taal en zeden.

Nochtans is ons Antwerpsch Barok-bezit niet gaaf of volledig genoeg, noch vindt men er voldoende stijleenheid in, om onze stad voor een typisch Barok-landschap te mogen laten doorgaan, vooral wanneer men haar met zekere steden uit het buitenland vergelijkt. De Antwerpenaar, die nooit in den vreemde reisde, zal zich daarom bezwaarlijk bewust worden van een kunststijl, die nochtans in zijn stad zoo'n voorname plaats inneemt, evenals de Barok-filosofie in zijn bestaan. Zijn instinct en zijn besef dienen opgeklaard en verdiept te worden in het licht van buitenlandsche steden, waar de Barok-cultuur zich niet bepaalt tot een paar tempels, enkele gevels, enkele in kerken of musea bewaarde beelden

en schilderijen, maar waar homogener ensembles voorkomen, welke gehoorzamen aan een urbanistisch opzet, aan een bewuste kunst-politiek. Want 't behoort niet tot de geringste eeretitels van deze kunsthistorische periode, dat zij ook op het uitzicht van het woonmidden zoo diep haar stempel heeft gedrukt, gansch het kader waarin ons bestaan zich afspeelt heeft herschapen en inz. in de urbanisatie der steden, zooals ook in den park- en tuinaanleg, haar eigenaardigheid heeft bevestigd. We zullen dus trachten den Barok ook uit den stadsaanleg te leeren kennen, uit heel dat gesloten complex van straten en pleinen, van kolonnaden, triomfbogen, trappen, poorten en fonteinen, van bruggen en torens, van parken en tuinen, van waterbekkens en beelden in open lucht, waarin onze voorgangers van de 17e eeuw behagen stelden. In Rome zijn er Barok-ensembles van dit slag, zooals in Venetië, Weenen en Salzburg, zooals in Praag, Würzburg en Valladolid. In Antwerpen moeten we deze derven, tot onze spijt, te meer daar er zooveel gesloopt of verwoest is geworden.

Men weze er van overtuigd, dat 't mij niet te doen staat om een op volledigheid aanspraak makende opsomming te geven van al de monumenten en kunstwerken uit den Barok-tijd, welke we te Antwerpen kunnen bestudeeren, wanneer de lust daartoe ons bekruipt, noch zelfs het tafereel te schetsen van wat de Scheldestad in Rubens' tijd was, het Antwerpsch geestesleven of volksleven uit deze periode samen te vatten. Zulks is uitstekend gedaan geworden o.m. door geleerden als Maurits Sabbe en Victor de Meyere, terwijl over Rubens zelven en de schilders van zijn geslacht, als Barok-dragers, zoo vernuftig is geschreven door talrijke Vlaamsche, inzonderheid Antwerpsche geschiedschrijvers, van Max Rooses tot Arthur Cornette, terwijl over onze Barokbeeldhouwkunst door Dr. Juliana Gabriels, over onze Barokarchitectuur door Prof. Stan Leurs, beiden eveneens Antwerpsche critici, uitvoerig materiaal is verzameld en grondig gecommentarieerd.

Indien ik onder zoovele enkele van deze werken, die onze stad ter eere strekken, heb vermeld, was mijn doel daarbij enkel er op te wijzen dat de Barok voor ons geen aangeleerde, van buiten ingevoerde, min of meer opgedrongen stijl mag heeten, een van die stijlvormen waarover men heel verstandig discussieert, vandaag over deze, zooals morgen over een andere, voortgaande

op boeken en documenten, feitelijk met koelen hoofde, maar dat hij zich grootendeels met ons Antwerpsch leven heeft vereenzelvigd, zelfs hedendaags mag doorgaan, zooniet voor den eenigen, dan toch voor den belangrijksten kunststijl, welke zichtbaar en om zoo te zeggen tastbaar in ons bereik ligt, in ons midden. Men beschuldige me daarbij niet van overdrijving, noch kleve men de meening aan, dat ik uit de kapel over den Barok spreek, enkel met die geestdrift, welke, uit een soort van kinderlijke piëteit geboren, als een overgeleverden drang in het onderbewustzijn opgenomen, mijn geest zou benevelen, mijn smaak eenzijdig stemmen, me tot een buitensporige bewondering overhalen, waarbij men weerloos staat tegenover zijn herinneringen, zijn affiniteiten, zijn natuurlijke voorliefden.

Men kan die sympathie van den huize uit in zich dragen, en er niettemin de stem niet meer van vernemen, verdoofd als deze werd door allerlei esthetische opvattingen, verstandelijk verworven inzichten over leven en kunst, invloeden van buiten, gezaghebbende meeningen.

Wat mij betreft, zal ik het niet onder tafels of stoelen steken, dat ik een tijd lang vrij gesloten ben geweest voor den Barok en, zoo ik aan eenig vooroordeel leed, 't niet was aan een parti-pris ten gunste, maar wel ten nadeele van den Barok, zooals 't twintig, dertig jaar geleden, ‘mode’ en ‘de bon ton’ was. 't Is door een het wezen der zaak rakende studie van Rubens' werk, door van lieverlede dieper door te dringen in de kernen zijner kunst, in zijn levensgang, in zijn psychologie, dat ik tot den Barok ben bekeerd, er een beteren kijk op gekregen heb en er gansch en voor goed voor gewonnen ben geworden.

Ik herinner me nog, dat toen ik, gedurende mijn eerste reizen in West- en Zuid-Duitschland of in Spanje en Italië, in aanraking kwam met ettelijke specimens van den Barok, ik mij aanvankelijk, als zooveel anderen, heb laten afschrikken door al die opdringerige uitstalling van pracht, al die behaagzieke praal, die overstelpende liefelijkheid, vooral wanneer ik in een van die kerken trad, waar de godsdienstige stemming, bij den eersten aanblik, zoo weinig wordt gediend door een bijna boudoir-achtige overladenheid, een zoo ver doorgedreven, schijnbaar heidenschen zin voor opsmukking en versiering. Wellicht zal menigeen denzelfden

indruk van opgeblazenheid en overdaad hebben opgedaan. Immers vele aan de strenge grootschheid, de diepzinnige concreetheid, de ideologische eenheid, de rust, de soberheid, den eenvoud van de Gothiek of van het Klassicisme verhangen toeschouwers zullen aanvankelijk vreemd en onthutst staan in die Barok-kerken met hun wereldsche monumenten, voor die beelden en schilderijen met hun zinnelijken 'Schwulst', hun hoogen druk, hun wel eens declamatorische heftigheid, hun geforceerde gelaatsuitdrukkingen en gebaren, hun optische verleidelijkheid, waar zoo weinig orde en innigheid, zoo weinig deemoed en wijding uit spreekt. Ik heb me alsdan laten misleiden door den schijn.

De Barok-kunst is er niet eene, die men in den regel van de meet af begrijpt, waar men zich onmiddellijk laat door overtuigen, waar men zich zonder tegenstand mede ingenomen toont. Ze behoort ook niet tot deze uitingen van het scheppend vernuft, welke men fragmentarisch zal doorgronden en beoordeelen, naar één schilderij of één beeld, zooals het feitelijk mogelijk is geheel de Gothiek te assimileeren, wanneer men één van de groote kerkelijke monumenten, b.v. de kathedraal van Chartres of den dom van Ulm, of een van de onbetwistbare meesterwerken, laten we zeggen van Grünewald, Van Eyck of Giotto, technisch bestudeert en er in stilte met gansch zijn ziel in opgaat.

Om den zin van den Barok te vatten, in den toover daarvan te worden ingewijd, dient men meer proeven te ondergaan, meer te hebben gezworven van de eene stad naar de andere, van kerk tot kerk, van paleis tot paleis, van museum tot museum. Om zich met deze kunst ten volle eens te verklaren, hoeft men ook het werk harer grootmeesters in al zijn deelen en onderdeden te kennen, juist omdat hun oeuvre zoo afwisselend en veelzijdig is, zoo rijk aan aspecten en overvol, dat 't hun bijna onmogelijk is zich ineens uit te drukken, in één enkele geut. Deze kunstenaars vullen elkaar aan. Uit hun differentieering spreekt hun verscheidenheid, zooals in laatste instantie de eenheid van de kunststrooming waartoe ze behooren. Zelfs op Rubens heeft men geen vat, zoolang men hem uit slechts enkele werken kent, welke tot deze of gene richting, tot dit of dat genre zijn te rekenen. Men moet hem nemen zooals hij is: als een cosmos, met al zijn hoogten en laagten, zijn uiteenloopendheid, zelfs zijn versnippering. En wij, Vlamingen, zullen er

ons wel voor wachten van Rubens onze andere Barok-meesters te scheiden - noch Van Dyck en Jordaens, noch Quellien en Faydherbe, noch onze architecten -, zoo we een kunstbeweging en een tijdsstrooming willen overzien, waaraan we mede het allertypische van ons cultuurbezit verschuldigd zijn.

't Past niet eens te beweren dat, langen tijd, de Barok in de toonaangevende middens onderschat werd, hij was er gewoon onbekend. De scheppingen der Barok-kunstenaars waren stoffelijk aanwezig; al die gebouwen, die beelden, die schrijnwerkers- en stucadoors-architecturen, die schilderijen, de eene bewonderd, de andere miskend; maar men had geen flauw inzicht van het verband, dat tusschen al deze scheppingen bestond, van den geest waarvan ze het uitvloeisel waren, van de kunststrooming waaruit ze waren voortgesproten, van den levensstijl waarvan ze ons de boodschap brachten.

In den grond beantwoordt de Barok aan een heel recente evolutie van den smaak en van de kunst- en cultuurgeschiedenis, is hij, zooniet een ontdekking, dan toch een ‘herontdekking’ van deze laatste jaren en is 't slechts sedert kort, in hoofdzaak sedert de Mostra te Florence in 1922, dat men de opvatting van den Barok geleidelijk is gaan verruimen, zooals weleer deze van de Gothiek, van een eenvoudig stijlbegrip tot een cultuurbegrip, van een kunststijl tot een levensstijl. Wij zijn op weg ons oordeel over de laatste eeuwen grondig te herzien; bij deze herziening is in de eerste plaats gebleken dat de Barok veel meer is dan een in enkele landen sporadisch voorgekomen, grootendeels door contrareformatorische doelstellingen bevorderde evolutie van de Renaissance, - voor zekeren: een afwijking - als een grillig, ietwat onbeteugeld tusschenspel tusschen de 16^{e} eeuw en het Klassicisme, gebonden aan bepaalde locale en historische voorwaarden van ontstaan, ontwikkeling en verval, maar wel een diepgaande, in heel den menschelijken ondergrond vastgewortelde, aan heel een levens- en kunstfilosofie vastgeankerde strooming, welke, machtiger dan vele andere, voor een vrij aanzienlijk deel van de Europeesche cultuur een ontembare stuwkracht is geweest, die tot de opkomst van een nieuwe kunst en een nieuwe wereldbeschouwing aanleiding vermocht te geven. Later zijn deze door andere verdrongen geworden,

maar ten gronde gericht zijn ze niet, kunnen of mogen ze niet zijn. En wie weet, daar ze zoo volkomen met onzen volksaard strooken, of de cultureele mogelijkheden dezer beweging in de naaste toekomst nog eens niet heel ruim zullen zijn, na zoo aanzienlijk te zijn geweest in het verleden. Meer dan ooit zal Rubens dan de lieveling van Antwerpen zijn en als de grootmeester der Vlaamsche kunst worden begroet.

ANDRE DE RIDDER.

Pieter-Pauwel Rubens als mensch

Het is heel zeker dat men de persoonlijkheid van Rubens, zijn titanisch wezen ontdekken kan in zijn werk zelf. Ieder schilderij, ieder schets, iedere teekening is weer opnieuw als een nog ongelezen bladzijde uit een uiterst boeiende, veelzijdige beschrijving van een complexe ziel, van een alles omvattenden geest.

Maar er zijn ook de getuigenissen van tijdgenooten en er zijn ook, en vooral, Rubens' eigen brieven, die ons inlichten over zijn persoon, zijn materieele en geestelijke levenshouding.

Men heeft in de laatste jaren hardnekkige pogingen gedaan om deze persoonlijkheid te verminderen. Het geniale werk durfde men niet meer, zooals het vroeger wel eens gebeurde, te kleineeren. Maar men trachtte door een moedwillig valsche belichting van feiten en dokumenten, door nadruk te leggen op de kleinere trekken van Rubens' karakter, aan het grootsche zijner persoonlijkheid afbreuk te doen. Men beweerde daardoor de historische waarheid te dienen. Men moet echter, zonder pathos maar ook zonder vooroordeel, met nuchtere zakelijkheid het fenomeen Rubens in zijn geheel beschouwen: de genialiteit van den kunstenaar met zijn ‘ups and downs’, met zijn schitterende meesterstukken, maar ook met zijn meer oppervlakkige atelierproducten; de harmonische evenwichtigheid van den mensch met zijn enkele tekortkomingen, maar ook met zijn prachtige kwaliteiten van hart en geest. En deze minder sympathieke karaktertrekken moet men dan nog zien in het licht der zeden van den tijd, met inachtneming der meestal zeer bizondere omstandigheden waarin de feiten zich hebben voorgedaan.

Rubens was, behalve een zeer groot schilder, **een mensch.** Een mensch met hoedanigheden en gebreken. En degenen die er een feilloozen afgod van maakten, hadden ongelijk. Maar degenen die, met pijnlijke boosaardigheid, zijn menschelijke daden en tot zelfs zijn intellektueele persoonlijkheid verdacht zijn gaan maken en den mensch Rubens tot een karikatuur wilden misvormen, zij

hebben, wat zij zeiven ook beweren mochten, voor de historische wetenschap geen nieuwe materialen bijgebracht en geen nieuwe uitzichten geopend. Zij hebben alleen zichzelven vuil en belachelijk gemaakt.

Wat den physischen mensch betreft, wordt Rubens ons beschreven door de Piles (die steunt op gegevens hem verstrekt door Filips Rubens, den neef van den meester)[1] als ‘een slanke man. met majestatische houding, regelmatige gelaatstrekken, blozende wangen, kastanjebruin haar, schitterende oogen, maar van gematigd vuur, met lachend, zacht en eerlijk voorkomen.’

Zoo verschijnt hij ons in zijn zelfportretten, ‘de man van elegantie en van schoonheid’, zooals Emile Verhaeren[2] hem noemt, de aristokraat van kop tot teen, de man met het nobele hoofd, met den van schranderheid tintelenden blik, die de schoonheid der wereld opneemt met een nooit ontmoedigde opgetogenheid.

Deze portretten, zegt men, zijn niet vrij van een zekere ‘pose’. Maar is deze een aanduiding van Rubens' karakter? Is zij niet veel meer een eigenaardigheid van het 17de eeuwsche portret in 't algemeen, die zucht naar elegante, Italiaansche ‘grandezza’, in de houding, in den blik, in de kleederdracht?

Was Rubens wat men noemt een ‘poseur’? Otto Sperling, de lijfarts van den koning van Denemarken, bezocht hem in 1621 en in zijn autobiografie[3] geeft hij van dit bezoek het volgende verhaal: ‘Wij brachten een bezoek bij den beroemden en uitmuntenden schilder Rubens, dien wij aan het werk vonden en terwijl hij voortschilderde liet hij zich uit Tacitus voorlezen en dikteerde een brief. Wij zwegen uit vrees hem te storen, maar hij sprak met ons zonder zijn werk te onderbreken, liet de lezing voortzetten, ging voort met den brief te dikteeren en antwoordde op onze vragen, als wilde hij ons een bewijs geven van zijn machtige gaven.’

Max Rooses trekt te recht de geloofwaardigheid van dit verhaal in twijfel: ‘Die Rubens, zegt hij, die schildert, praat, een brief dikteert, een boek hoort lezen, is een man uit een versleten

(1) R. DE PILES, **Conversation sur la Connaissance de la Peinture**. Parijs 1677. Vol. II. p. 27.

(2) EMILE VERHAEREN, **Pierre-Paul Rubens**, in **Le Monde Moderne**, Parijs. Januari 1903. Pag. 33-51.

(3) **Dr. med. Otto Sperling's Selvbiografi**. Kopenhagen 1885.

sprookje, dat over zooveel wondermenschen verteld wordt en die hier zeer ontijdig de rol van praalhans speelt'[4].

De vertelling van Sperling is dus literaire fantazie. Maar meer waarschijnlijk is die, volgens dewelke, vroeger reeds, de hertog van Mantua bij verrassing in het atelier komt van zijn Vlaamschen schilder, op het oogenblik dat deze al werkend heele brokstukken van Virgilius opdreunt.

Waarde kan men ook hechten aan het formeele getuigenis van de Piles, die beweert dat Rubens er een lezer op nahield 'die hem, terwijl hij schilderde, voorlas uit het een of ander goed boek, maar meestal uit Plutarchus, Titus Livius of Seneca.' En steeds volgens de Piles, getuigt Rubens' neef Filips[5] dat Rubens, terwijl hij schilderde, converseerde zonder moeite en zonder zijn werk te onderbreken. Gereedelijk trad hij in gesprek met wie hem een bezoek bracht. Toen hij te Parijs werkte aan de schilderijen voor Maria de Medicis, 'stond de koningin steeds bij hem en had evenveel genoegen den meester te hooren spreken als hem te zien schilderen.' Overigens zegt de Piles nog: 'Zijn voorkomen was innemend, zijn humeur gemakkelijk, zijn gesprek gemoedelijk, zijn geest vinnig en doordringend, zijn manier van spreken kalm en de toon van zijn stem zeer aangenaam; en dit alles maakte hem natuurlijk welsprekend en overtuigend.'

Uit alles blijkt dat Rubens uiterst eenvoudig leefde en dat het grootste deel van zijn tijd aan den arbeid was gewijd. Zijn levenswijze was een bevestiging van Goethe's woord dat de dag een groote spanne tijds inhoudt, als men hem maar weet in te deelen. Duidelijk volledig is ook hieromtrent het getuigenis van Filips Rubens dat de Piles weergeeft: 'Hij stond iederen ochtend op te vier uur en legde het zichzelf op als een wet, zijn dag te beginnen met mis te hooren, behalve wanneer de jicht het hem belette. Daarna zette hij zich aan den arbeid. En daar hij in het werk uiterst veel genoegen vond, leefde hij derwijze dat het werk hem gemakkelijk bleef en zijn gezondheid niet werd aangetast. Daarom at hij zeer weinig, uit vrees dat de walmen der vleezen hem zouden beletten zich op zijn werk toe te leggen en, indien hij zich moest toeleggen, dit de spijsvertering der vleezen zou belemmeren. Aldus

(4) MAX ROOSES, **Het Huis van Rubens**, Antwerpen 1910, pag. 15.
(5) R. DE PILES. Op. cit. vol. II, p. 27.

werkte hij tot vijf uur 's avonds, om alsdan te paard een wandeling te doen buiten de stad of op de vestingen, ofwel zocht hij op een andere wijze den geest te ontspannen. Terug van de wandeling, vond hij ten zijnent gewoonlijk eenige vrienden die met hem kwamen avondmalen en kwamen bijdragen tot de tafelgeneugten. Maar hij had een grooten afkeer voor onmatig gebruik van wijn en lekkere spijzen, evenzeer als voor het spel. Hij vond het meeste genoegen in het berijden van een fraai Spaansch paard, het lezen van een boek of het bekijken van zijn medalies, zijn agaten, zijn kornalijnen en andere gesneden steenen, waarvan hij een prachtige verzameling bezat.'

Maar, ofschoon dus sober, zooals uit dit getuigenis blijkt, versmaadde hij geenszins de lekkere gaven der aarde. En nog op het eind van zijn leven - in 1638 - toen de jicht hem nochtans ongenadig kwelde, schrijft hij van uit zijn landgoed op Elewijt, aan zijn leerling Lucas Faydherbe, die zijn huis te Antwerpen bewaakte: 'Ons duncke, vriendt, dat wij niet en vernemen van de flessen met vin d'Ay, want den ghenen die wij mede droeghen is al uyt[*].'

Maar in een tijd dat en in een land waar de schilders al te dikwijls het volksche spreekwoord 'hoe grooter geest, hoe grooter beest' illustreerden, bleef Rubens, ver van alle bohême-achtige losbandigheid, een leven van harmonische voornaamheid en regelmaat leiden.

Over zijn privaat leven zijn zijn eigen brieven zeer arm aan inlichtingen. Maar zij zijn des te rijker aan bizonderheden over zijn karakter, zijn levenshouding, zijn geestelijk leven.

Rubens heeft ontzaglijk veel geschreven. Zijn drukke betrekkingen met talrijke geleerden en kunstenaars, met kunstliefhebbers en verzamelaars, zijn diplomatische bedrijvigheid, dwongen hem tot een correspondentie welke, ofschoon zij natuurlijk slechts gedeeltelijk voor ons bewaard bleef[6], een buitengewoon levendig beeld geeft niet alleen van den tijd waarin Rubens leefde, van de politiek en van de kultuur van dien bewogen tijd der Contrarefor-

(*) Corr. Vol. VI. 222.

(6) Van de circa 8000 brieven welke men vermoedt door Rubens te zijn geschreven, zijn er slechts een 150 tot ons gekomen.

matie, maar tevens ook van zijn eigen leven, van zijn karakter, van zijn gevoelens, van zijn intellektueele voorliefden.

Deze brieven, welke niet geschreven zijn om voor het nageslacht te worden bewaard, met het vooropgezette idee van te behagen en zich zelf zoo gunstig mogelijk voor te stellen, zijn in hun zakelijken toon, zonder stijlgezochtheid, zonder eenigen litterairen opsmuk, losweg neergepend volgens den loop der gedachten, eenvoudige maar treffende getuigenissen van een tijd die, spijts de politieke onzekerheid, niet zonder schoonheid was, maar getuigenissen vooral van een prachtige, soliede, harmonische menschelijkheid.

Het is wel merkwaardig dat in die epistels welke van hem bewaard bleven, weinig of geen beschouwingen over zijn kunst en over die van zijn tijd te vinden zijn. De bizonderheden van artistieken aard zijn schaarsch. Wel lezen wij er interessante details over het atelier en zijn methode, over koopers van schilderijen en over de prijzen welke ze betaalden. Hij vertelt openhartig het aandeel dat zijn medewerkers hebben gehad in sommige zijner werken. We lezen o.a. heel de geschiedenis van het ontstaan der Medici-galerij te Parijs. Maar over zijn eigen esthetisch-picturale principepen, over het wezen van zijn eigen kunst, blijft hij stom.

Elie Faure, zegt het zeer juist[7] dat ‘zooals Raphael, zooals Titiaan, zooals Veronese, zooals Rembrandt, zooals Velasquez, zooals Watteau, Rubens angstvallig het geheim van zijn genie heeft bewaard, om op die wijze zijn zichtbare manifestaties onaangeroerd en wellicht nog indrukwekkender te laten.’ En de groote Fransche estheticus voegt er bij: ‘Het schijnt wel dat deze ontzaglijke practicus die, zoodra hij het penseel ter hand nam, al de problemen der schilderkunst al spelend oploste, er nooit aan gedacht heeft de elementen van zijn macht te ontleden, hetgeen overigens overeenstemt met de innerlijke hoedanigheden van de macht zelve, en nog minder te beproeven er den geest van uit te drukken ten behoeve van anderen. Hij kende en beoefende zijn ambacht zooals geen ander, meen ik, het ooit kende noch beoefende. Dat was voor hem voldoende, en moet het ten slotte ook voor ons zijn. Ik geloof dat alleen maar in lagere perioden, tijdens dewelke

(7) **P.P. Rubens, Correspondance, traduite et annotée par Paul Colin. (Avant-propos de l'éditeur).** Parijs. z.d. Deel I. blz. IV.

een groote zedelijke ellende heerscht, de sterke persoonlijkheden zich genoopt voelen aan anderen uit te leggen wat zij van plan waren te zeggen of te doen, ten einde aldus hun eigen onrust en den tergenden twijfel over zich zeiven te stillen of wellicht aan te vuren; zoo b.v. vele Italiaansche kunstenaars, gewrongen tusschen de moreele zekerheden van de uitdoovende middeleeuwen en de stoffelijke ontdekkingen der nieuwe ontluikende tijden. Zoo ook, in onze dagen, Eugène Delacroix.'

De meeste zijner brieven gaan over politieke beschouwingen en over wetenschappelijke, meest archeologische onderwerpen. Zelden heeft Rubens zijn gemoed uitgestort in een zijner talrijke epistels aan vrienden en bekenden. Men heeft daaruit de conclusie willen trekken dat Rubens veel meer begaan was om zijn werken dan om zijn gevoelsaangelegenheden. Of althans heeft men willen besluiten dat wij over het gevoelsleven van Rubens niets afweten.

Het is echter de vraag in hoeverre Rubens de noodzakelijkheid heeft gevoeld zich te uiten in zijn brieven. De stoïcijnsche levensbeschouwing die overheerschte bij de humanisten van de 17e eeuw, bewonderaars van de filozofie van een Seneca, en waartoe ook Rubens behoorde, moet hem hebben weerhouden zich gansch uit te storten in zijn brieven.

Zijn gansche persoonlijkheid is doordrongen van die kalme zelfbeheersching, die in al zijn daden overweegt. En het feit dat hij zijn smart en zijn liefde, zijn meest intieme gevoelens niet uitbundig neerschrijft, - hij die zich immers voornamelijk uitte als schilder - is geen bewijs voor de koude ongevoeligheid die sommigen hem hebben willen aanwrijven.

Daarenboven komen de groote smarten zeer zelden voor in dit zonnig glorieuze leven. Tweemaal slechts treffen hem groote slagen. Vooreerst de dood van zijn eerste vrouw Isabella Brant, op 20 Juni 1626. En alsdan heeft Rubens zijn verdriet ook uitgestort. 'Slechts in enkele lijnen van één brief,' zegt men. Wie zegt ons met volstrekte zekerheid dat Rubens over den dood van zijn vrouw niet aan andere vrienden geschreven heeft? Niet alle zijn brieven zijn bewaard gebleven. Maar die enkele lijnen zijn dan ook voldoende tot het meten van de smart welke Rubens op dit pijnlijke moment van zijn leven gevoelde. Het is op 15 Juli 1626

dat hij schrijft aan Pierre Dupuy[8], die getracht had hem te troosten, en in zijn antwoord wisselt de stoïcijnsche gelatenheid af met ondubbelzinnige uitingen van schrijnend, maar ingetoomd verdriet:

Gij hebt gelijk, schrijft hij, mij te herinneren de noodzakelijkheid van het lot dat zich niet plooit naar de grillen onzer passies en dat, als een uiting van den oppersten wil, ons geen rekenschap over zijn dekreten schuldig is. Hij beveelt als absoluut meester, wij moeten als slaven gehoorzamen en wij hebben niets anders te doen, meen ik, dan die slaafschheid zoo weinig hard mogelijk en zoo eervol mogelijk te maken, door ons vrijwillig te onderwerpen. En nochtans, op dit oogenblik schijnt mij deze plicht zeer zwaar en zeer ondragelijk. Uwe voorzichtigheid zegt me af te rekenen met den tijd. Wellicht zal deze in mij bewerken hetgeen de rede zou moeten doen, want ik ben niet zoo aanmatigend te willen geraken tot deze stoïcijnsche onlijdelijkheid, en ik meen zelfs niet dat gevoelens, zoo in overeenstemming met hun voorwerp, in tegenspraak zijn met de menschelijke natuur, ook niet dat men al wat in de wereld gebeurt met een gelijke onverschilligheid moet beschouwen. Ik ben overtuigd ‘aliqua esse quae potius sunt extra vitia quam cum virtutibus’ en dat deze voorwerpen met hen in onze ziel een soort gevoel citra reprehensionem meebrengen.

Waarlijk, ik heb een uitmuntende gezellin verloren; men kon, wat zeg ik, men moest ze zelfs liefhebben door redeneering, want zij bezat geen enkele der gebreken van haar geslacht: geen kwaad humeur, geen vrouwelijke zwakheid, maar niets dan goedheid en teerheid; door hare deugden was zij tijdens haar leven door iedereen geliefd; sinds haren dood laat zij algemeene treurnis na. Een dergelijk verlies lijkt me zeer gevoelig en vermits alle pijnen slechts kunnen geheeld worden door de vergetelheid welke de tijd meebrengt, moet ik waarschijnlijk alleen langs daar den troost verwachten. Maar wat zal het mij moeilijk vallen de smart van haar verlies te scheiden van het aandenken dat ik gansch mijn leven bewaren moet van deze geliefde en vereerde vrouw. Wellicht zou een reis mij kunnen aftrekken van zooveel voorwerpen die mijn

(8) **Correspondance de Rubens**. Vol. II. 447.

smart steeds vernieuwen, ‘ut ilia sola domo moeret vacua stratisque relictis incubat.’

Is dit de toon van een ongevoelige?

Wanneer Rubens over zijn kinderen spreekt, klinkt uit zijn woorden een even groote liefde en teedere bezorgdheid. Uit den brief dien Peiresc aan Rubens schreef op 11 Februari 1624[9], kunnen wij opmaken hoe diep terneergeslagen deze was bij het overlijden van zijn twaalfjarig dochtertje Clara-Serena, zijn eersteling, het guitige meisje dat hij met zooveel liefde conterfeitte[10].

Voor zijn zoon Albert had hij een bizondere liefde. Van uit Madrid schrijft hij op 29 December 1628 aan Gaspar Gevartius: ‘Ik smeek u mijn kleinen Albert, dien tweeden mijzelf, op te nemen niet in uw heiligdom, maar in uw studeerkamer. Ik houd van dit kind, en het is bij u, den besten mijner vrienden, bij u den hoogepriester der muzen, dat ik hem vurig aanbeveel, opdat gij er zorg zoudt voor dragen, tezamen met mijn schoonvader en met mijn zwager Brant, hetzij tijdens mijn leven, hetzij na mijn dood’[11].

Rubens toont zich dus herhaaldelijk als een liefderijk echtgenoot en vader, als een man met een teeder hart.

‘De moraal van dezen minnaar van weelderig vleesch was streng’ schrijft Max Rooses. En in het leven van dezen man, voor wie alles, tot de arbeid toe, een genot was in den echten zin van 't woord, komen slechts twee vrouwen voor.

De vrouw heeft hij in zijn werk als het schoonste wonder der natuur verheerlijkt. Alleen haar lichamelijke schoonheid heeft hem getroffen, en nooit heeft hij de diepte harer ziel gepeild. Zij is voor hem het gezond-zinnelijke element der vruchtbaarheid. En zooals hij Isabella Brant als jonge bruid, als Juno, als dochter van Loth, als Caritas of als Madona schildert, zoo wordt, na 1630, Helena Fourment, als het ideaal der vrouwelijkheid, de steeds terugkeerende bezielster van zijn jubelend genie. Beide vrouwen heeft hij tevens herhaaldelijk voorgesteld als het symbool van het echtelijk geluk, als zalig-glimlachende moeders, terwijl hij de liefde voor zijn kinderen uitzingt in tal van schilderijen, godsdienstige,

(9) Corr. Vol. III, p. 268.
(10) Ex. in de Galerij Lichtenstein te Weenen en in de verzameling Rothschild te Parijs.
(11) Corr. Vol. V, 16.

mythologische en allegorische, en in tal van teekeningen waarin hij al de teere zachtheid der kinderlijke vormen in een delikate streeling van het krijt heeft verheerlijkt. En in deze werken heeft de schilder Rubens zich veel direkter, veel duidelijker uitgesproken dan hij het doen kon in zijn brieven.

Bij beide vrouwen zocht hij den huiselijken vrede. Op 18 December 1634 schrijft hij aan Peiresc over zijn huwelijk met Helena Fourment: ‘Dank zij God leef ik nu rustig bij vrouw en kinderen, zonder op de wereld iets anders te verlangen dan in peis te leven. Ik besloot te trouwen, omdat ik mij nog niet geschikt voelde tot het strenge leven van het celibaat, en bedenkend dat, indien wij den palm moeten reiken aan de versterving, wij tevens, den hemel zegenend, het geoorloofd genot mogen zoeken. Ik nam een jonge vrouw, van eerbare maar burgerlijke ouders, ofschoon iedereen mij trachtte te overtuigen dat ik mij moest verbinden met een dame van het hof. Maar daar ik vreesde mij te kwetsen aan den hoogmoed, die ondeugd eigen aan den adel, vooral bij de vrouwen, verkoos ik een gezellin te nemen die niet zou blozen als zij mij mijn penseelen zag ter hand nemen. En om de waarheid te zeggen, het zou mij hard zijn gevallen den kostelijken schat der vrijheid te verliezen in ruil voor de liefkoozingen eener oude’[12].

Men heeft wel eens gezinspeeld over liefdesbetrekkingen welke zouden bestaan hebben tusschen Rubens en de mooie Suzanna Fourment, de zuster van Helena. Er bestaat een 18^{e}eeuwsche prent, voorstellende de jonge vrouw met het opschrift: ‘Mademoiselle Lunden, maîtresse de Rubens’[13]. Maar niemand heeft ooit precies geweten waar deze legende haren oorsprong vindt. Rooses zegt[14] dat Suzanna eigenlijk niet mooi was (hetgeen althans wordt tegengesproken door het liefelijke portret in de National Gallery te Londen, met de prachtige, donker-groote oogen, den zacht gevormden mond en de fijne trekken) maar dat ze wel zeer schrander en ontwikkeld was. Rubens zou dan genoegen hebben gevonden in de conversatie met deze intelligente vrouw, waarin hij niet, zooals bij hare zuster, de weelde der

(12) Corr. Vol. VI, 82.
(13) Lunden was de naam van Suzanna's echtgenoot.
(14) MAX ROOSES, **Rubens' Leven en Werken**. Antwerpen, pag. 304.

prachtige vormen zocht, maar wel de gaven van het verstand. In ieder geval rust de sentimenteele idylle welke men rond Rubens en zijne latere schoonzuster geweven heeft, op geen enkelen bewijsgrond en schijnt ze mij ontstaan te zijn in de een of ander romantische verbeelding.

Rubens telde talrijke vrienden, in de geleerde en artistieke kringen, zoowel in den vreemde als in zijn eigen stad. Talrijk zijn de getuigenissen, waaruit blijken zijn vele groote gaven van geest en gemoed. Herhaaldelijk loven zij, met soms dithyrambische epitheten naar den smaak van den tijd, zijn eerlijkheid, zijn deugd, zijn uitgebreide kennis en vooral zijn minzamen omgang. Reeds in November 1600 schrijft zijn jeugdvriend, de drukker Balthazar Moretus, aan Rubens' broer Filips[15]: 'Ik heb uw broer gekend sinds zijn kinderjaren, op school, en ik hield van dien jongen man die het beste en lieftalligste karakter bezat.'

Toen Rubens in 1604 uit Spanje te Rome was teruggekeerd, schreef Justus Lipsius aan Gaspar Scioppius: 'Onze Rubens is terug: gij kent den man, gij moet hem liefhebben'[16].

Een van zijn vrienden, waarmee Rubens een zeer drukke correspondentie voerde, was Claude Fabri de Peiresc, de meest geleerde man van Frankrijk. Op 26 Februari 1622 schreef deze aan Guidi da Bagni:[17] 'Ik heb dien beminnelijken Heer Rubens niet willen laten vertrekken zonder hem voor u dit paar regels mee te geven, om u te zeggen dat, indien ik zijn talent zeer hoog schatte, zonder andere reden dan de vermaardheid en den publieken roem zijner verdienste, ik nu door mezelf heb kunnen oordeelen over zijn waarde en zijn ongemeene kennis, zonder te gewagen van zijn bedrevenheid en van de perfectie van zijn hand. Ik kan niet anders dan hem zeer diep te bewonderen en ik kan hem niet laten heengaan zonder het verlies te betreuren van de aangenaamste en de geleerdste conversatie waarvan ik ooit genoten heb.'

En Scioppius getuigt van zijn vriend Rubens dat hij was 'een man in wien hij niet weet wat hij het meest moet loven, ófwel zijn bedrevenheid in de schilderkunst, ófwel zijn kennis in alles wat

(15) Corr. Vol. I, 1.
(16) Corr. Vol II, 252.
(17) Corr. Vol. II, 337.

betreft de fraaie letteren, ófwel dit kiesche oordeel, hetwelk hij paart aan een gansch bizondere bekoorlijkheid van conversatie'[18].

En denzelfden dag schreef Peiresc nog aan Gevartius:[19] 'De welwillendheid van M. Rubens, welke gij mij hebt bezorgd, heeft mij met zooveel geluk en tevredenheid overladen dat ik er u tot het einde mijner dagen dankbaar moet voor blijven, daar ik zijn eerlijkheid niet genoeg loven kan, noch op voldoende waardige wijze hulde kan brengen aan de verhevenheid zijner deugd en aan zijn groote kundigheden, zoowel op het gebied der diepe geleerdheid en wonderbare kennis der goede oudheid als aan de bedrevenheid en het zeldzame beleid in wereldzaken, evenals aan de uitmuntende vaardigheid zijner hand en de groote zachtheid zijner conversatie.' Aan Aléandre schrijft Peiresc op 7 Maart 1622 dat Rubens 'zoo zacht is van manieren dat men geen beminnelijker mensch zou kunnen vinden'[20]. En aan Pierre Dupuy schreef dezelfde Peiresc op 1 Oogst 1637[21] dat Rubens 'geboren was om te behagen en genoegen te verschaffen in alles wat hij doet of zegt.'

Dit wordt overigens bevestigd door de brieven van Rubens zelf. Overal klinkt die hoofsche toon, die gracieuze beminnelijkheid, die bijna overdreven beleefdheid die wij vleierij zouden heeten, indien we niet wisten dat zij eigen was aan den maatschappelijken omgang der Vlaamsche, met Italiaansche en Spaansche sappen doortrokken Renaissance. Zoo, om maar één voorbeeld aan te halen, de brief welken Rubens op 20 Juli 1628 schreef aan Jacques Dupuy[22]: 'Ofschoon Mijnheer uw broer (nl. Pierre Dupuy) zich in zijn brieven van zijn taak als correspondent steeds kwijt met een breedheid en een hoofschheid welke de mijne ver overtreffen, zooals hij het op mij wint op ieder gebied overigens, toch meen ik dat ik er niets bij verlies als gij hem van tijd tot tijd vervangt. Gij doet uzelven voor als een frisch man, met een nog ongerepte kranigheid en gij geeft een zekeren nieuwen loop aan

(18) Corr. Vol. II, 4.
(19) Corr. Vol. II, 336.
(20) Corr. Vol. II, 340.
(21) Corr. Vol IV, 290.
(22) Corr. Vol. IV, 445.

onze briefwisseling, die mijnerzijds eenigszins verzwakt, niet wegens verkoeling mijner vriendschap, maar bij gebrek aan onderwerp of uit verveling van zoo dikwijls hetzelfde te herhalen.'

Iemand heeft tot in den laatsten tijd, tegen feiten en getuigenissen in, volgehouden dat 'geen enkele kameraadschap ooit de onwrikbare strakheid van Rubens' leven kwam wijzigen, en dat men verstomd blijft tegenover het schouwspel van een man die een groot schilder was, maar zoozeer verstoken van teederheid, van sympathie en van verkleefdheid(23).

Wat we tot nu toe uit Rubens' correspondentie hebben aangehaald, zou volstaan om te bewijzen dat deze wat schaamtelooze bewering op den objectieven lezer, op zijn zachtst gesproken, een onaangenamen indruk maakt. Maar er is nog menig ander bewijs van Rubens' uitnemend karakter, van zijn 'subtielen en beminnelijken geest' waarvan zijn broer Filips getuigt in zijn brief aan Pieter Pecquius, kanselier van Brabant.

Hoe hij zich gedroeg tegenover zijn collega's, dit vertelt ons de Piles(24): 'Hij had zijn redenen om weinig bezoeken af te leggen, maar hij had er geen om na te laten de werken te gaan zien van schilders die het hem gevraagd hadden. Hij gaf zijn meening met een vaderlijke goedheid, en ging zelfs zoo ver hun schilderijen te hertoetsen. Nooit laakte hij een werk en hij vond de schoonheid in al de manieren.' En de Piles voegt er bij dat hij te Rome en in Lombardije jonge lieden onderhield om voor hem de fraaiste dingen na te teekenen.

Zijn mildheid tegenover andere schilders blijkt ook uit het geval Adam Elsheimer. De giftige Campo Weyerman insinueert:(25) 'Wy zullen er niet byvoegen, dat de Antwerpsche Hannekens, en de Brusselsche Kuykeneeters, een Natie die noch vloeibaarder klapt en kakelt als gestoorde Exters, of als leggende Hennen, ons veeltijds hebben vertelt met zeer veel omstandigheden, dat den grooten Rubens dien Elzheimer meer dan eens heeft gelost uyt de gevangenis, en zijne geldzonden afgedaan, doch dat er geen zalf aan te strijken was, en zo voorts.' Te recht doet Rooses

(23) PAUL COLIN in **L'Amour de l'Art** van November 1936, blz. 313.
(24) DE PILES. Op. cit.
(25) JACOB CAMPO WEYERMAN. **De Levens - Beschrijvingen der Nederlandsche Schilders.** - 's Gravenhage MDCCXXIX. blz. 245.

opmerken[26] dat het zeer waarschijnlijk blijft dat Rubens zijn ouden vriend Adam Elsheimer, den Duitschen schilder dien hij te Rome had leeren kennen, bijstond in de moeilijke oogenblikken van zijn zeer bewogen leven.

Ook den plaatsnijder Jacob de Bie, die zichzelf door zijn wangedrag op stroo had gebracht, hielp hij uit den nood[27].

En tegenover de insinuaties van zekere virtuozen van den laster staat die allervriendelijkste, guitige brief dien Rubens schreef op 9 Mei 1640 aan den beeldhouwer Lucas Faydherbe, die bij hem als leerling gedurende meer dan drie jaar had ingewoond en dien hij op 5 April 1640 een prachtig lovend getuigschrift had afgeleverd[28]. Faydherbe is pas getrouwd en Rubens feliciteert hem als volgt: ‘Ick hebbe seer gheyrne verstaen dat Ul. op meydag den mey geplandt heeft in Ul. alderlieftens hof, ick hope dat hy wel sal gewast hebben ende vruchten sal voort brengen tot synder tyt. Ick ende myn huysvrouwe, met beyde myne sone, wenschen Ul. ende aen Ul. alderliefste, alle geluck ende volkomen langdurig contentement in den houwelycken staet, uyt ganscher harten. Het kindeken van ivoir[29] en heeft geen haest; want Ul. nu ander kinderwerck van meerder importantie onder handen heeft. Toch Ul. overcomste sal ons altydt seer aengenaem wesen. Ick meyne dat myne huysvrouwe sal binnen luttel daeghen tot Mechelen comen, om naer Steen te gaen, ende dan sal sy het geluck hebben van Ul. mondelingh geluck te wenschen. Daer en tusschen sal Ul. believen myne hartelycke groetenissen te doen aen Monsieur Ul. schoonvader ende Juffrouw Ul. schoon-moeder, die, ick hope, daegelyckx sullen meer en meer vreught hebben in deze alliancie, door Ul. goet comportement; 't selve wensche ick aen Monsieur en Juffrouw Ul. vader ende moeder, die in haer vuyst moet lachen, om dat de ryse van Italien verstoort is, ende dat, in plaetse van haeren lieven soon te missen, noch een dochter daer toe ghecon-

(26) Corr. II. p. 450.
(27) Corr. Vol. II, 34.
(28) Corr. VI. 262.
(29) Ivoren kinderfiguurtje, door Faydherbe gebeeldhouwd naar een teekening van Rubens. Cfr. G. GLUCK, **Ueber Entwürfe von Rubens zu Elfenbein-arbeiten Lucas Faidherbes. (Rubens, van Dijck und ihr Kreis)**. Wien 1933. in 80. p. 188.

ZELFPORTRET (Kunsthistorisch Museum, te Weenen - Foto Wolfrum, Weenen; cliché ‘De Sikkel’).

HET PELSKEN (Kunsthistorisch Museum, te Weenen - Foto Wolfrum, Weenen; cliché ‘De Sikkel’).

questeerd heeft, die haer haest groot-moeder maeken sal, met Godts hulpe. Waer mede ick blyve voor altyd uyt ganscher harte, enz.'

Hoe hij het werk van andere kunstenaars wist te apprecieeren, daarvan vinden we een bewijs in den hoofs lovenden brief aan den Vlaamschen beeldhouwer Frans Duquesnoy(30), die op dit oogenblik - 17 April 1640 - te Rome verbleef: 'Ik weet niet hoe ik u mijn dank moet betuigen voor de modellen die u mij gezonden hebt en voor de afgietsels naar de twee kinderen van het grafmonument Van den Huffel in de Animakerk. Nog minder kan ik op behoorlijke wijze hunne schoonheid loven: het is minder de kunst dan de natuur die ze heeft gebeeldhouwd; het marmer schijnt tot het leven te zijn verzacht. Ik besef levendig de hoedanigheden van het beeld van den heiligen Andreas, dat pas ingehuldigd werd, en in mijn persoonlijken naam en als uw landgenoot, wensch ik er u geluk mee en voel ik mij vereerd door uwe glorie. Indien mijn leeftijd en de jicht, welke mij gebrekkelijk maken, mij niet weerhielden, zou ik er aan houden te genieten van het gezicht en te bewonderen de volkomenheid van zulke verdienstelijke werken; ik hoop nochtans u in ons midden te zien in Vlaanderen, ons zeer geliefd vaderland, dat eens schitteren zal door de glorie uwer werken. Ik wenschte dat dit gebeuren mocht vóór het einde mijner dagen en dat mijn oogen mochten aanschouwen de wonderbare Produkten van uwe hand...'

Félibien(31) getuigt op zijn beurt dat 'daar Rubens een zacht en dienstvaardig karakter bezat, hij geen grooter genoegen kende dan iedereen diensten te bewijzen.'

Wel getuigt hij over zichzelf: 'Toch Godt is bekendt dat ick alleenlyck manquere in wtterlyke demonstratien(32).' Maar hij kent noch haat noch afgunst en steeds zijn al zijn daden gekenmerkt door den adel van zijn karakter. Zijn beminnelijke wijze van optreden was evenwel geen teeken van zwakheid. Zij verborg integendeel een ijzeren wil. Het gevoel van eigenwaarde, het zelfrespekt, de loyale eerlijkheid, zij spreken reeds in den beruchten

(30) Corr. VI. 272.
(31) FELIBIEN, **Entretiens sur les vies et les ouvrages des plus fameux peintres.** Parijs 1666-'68.
(32) Corr. V. 196.

brief welken Rubens van uit Valladolid zond, in Mei 1603, aan Chieppio, toen Annibal Iberti, de vertegenwoordiger van Mantua bij het Spaansche hof, hem wou dwingen de al te zeer beschadigde schilderijen van Pietro Facchetti, welke Rubens voor den hertog van Mantua naar Madrid moest brengen, te vervangen door eenige werken van zijn hand, met medewerking van eenige Spaansche schilders. Rubens verzet zich daartegen, vooreerst omdat hij de ongeloofelijke onkunde en luiheid van deze schilders kent, - 'de Heer beware mij dat ik hen in iets zou gelijken!' -, vervolgens omdat hij deze handelwijze als een bedrog beschouwt. En ten slotte: 'Indien het werk deels door mij, deels door hen wordt uitgevoerd, zal ik te onpas onteerd blijven, door een minderwaardig werk, onwaardig van mijn faam die reeds tot hier is doorgedrongen[33].'

Zijn waardigheid verdedigt hij ook tegenover degenen van wie hij afhankelijk is.

Hij aarzelt niet er zich over te beklagen dat Vincenzo Gonzaga hem slecht betaalt en als hij te Rome de bestelling uitvoert van het altaarstuk voor Canta Maria in Vallicella, weigert hij dit werk te laten staan en gehoor te geven aan den wenk van den hertog, die hem naar Mantua terugroept[34].

Dezelfde geest van onafhankelijkheid spreekt uit dien typischen brief aan Chieppio van 23 Februari 1608[35], waarin hij op licht ironische wijze spreekt over zijn avontuur met het altaarstuk dat hij vruchteloos te koop had geboden aan den hertog van Mantua, terwijl toch de hertogin hem opdracht geeft te onderhandelen over den aankoop van een schilderij van den middelmatigen Christoffel Roncalli, gezegd il Pomerancio. 'Ik geloof ten slotte, zegt hij, dat ik de schatkist van Mantua niet zooveel last zou hebben aangedaan, "in re pecuniaria", indien ze mij voldoening hadde geschonken; maar ze zal er des te meer hebben als zij mijn sinds lang achterstallig loon zal moeten betalen.' En Rubens beklaagt er zich over dat ook Roncalli niet betaald wordt: 'Ik smeek u te willen aandringen bij de Hoogedele Vrouwe opdat zij bevel geve

(33) Corr. I. p. 145.
(34) Corr. I. p. 357.
(35) Corr. I. p. 412.

deze som zoo spoedig mogelijk te betalen, zoo niet zou ik er door beschaamd blijven en zou ik mij niet meer wagen tot het aanvaarden van een dergelijke boodschap, die mij wegens H.H. werd opgelegd door een oneindig aantal brieven en talrijke verzoeken. En nu men uitmuntend gediend werd, legt men voor het betalen, tot mijn schrik, een groote traagheid aan den dag.'

Hij eischt dus niet alleen rechtvaardigheid voor zich zelf, maar hij staat er ook op dat anderen, dat zijn collega's billijk worden behandeld.

Uit het feit dat Rubens er soms bitter over kloeg niet op tijd te worden betaald voor de menigvuldige diensten welke hij zijn meester bewees, heeft men willen besluiten dat hij inhalig en hebzuchtig zou zijn geweest. We weten echter, uit meer dan één dokument, dat de hertog van Mantua, die eenerzijds een spilziek heer was en groote sommen uitgaf om zijn prinselijke hofhouding een overdadigen praal bij te zetten, anderzijds als kunstbeschermer al een zeer bedenkelijk specimen was. Dit had hij overigens gemeen met de meeste prinsen van zijnen tijd. Het geval van den grooten musicus Claudio Monteverdi, die, tegelijk met Rubens, aan het hof van Mantua als kapelmeester verbonden was en de vlucht nam omdat de diefachtige schatmeester Ottavio Benintendi hem zijn loon achterhield, is er wel een sprekend bewijs van[36]. Maar al schrijft Rubens soms op ironischen toon over de slordigheid der Mantuaansche schatkist, toch behoudt hij zijn waardigheid en blijft hij zijn geldzaken met een fijne kieschheid behandelen. Gonzaga's sekretaris Chieppio die, meer dan zijn meester, begrip had van kunst en die de waarde van iemand als Rubens besefte, zond den schilder uit eigen kas een voorschot op het achterstallige salaris. Rubens dankt hem in een brief die een treffend voorbeeld is van zijn fijngevoeligheid en van zijn zelfrespekt: 'Ik heb den wisselbrief van vijftig kronen ontvangen, betaalbaar op gebruikelijken termijn, wat geen belang heeft: die vertraging van eenige dagen veroorzaakt mij geen moeilijkheden. Maar gij legt te veel kieschheid in de gunsten welke gij uwe dienaars verleent door er

(36) ST. DAVARI. Notizie biografiche del distinto Maestro di Musica Claudio Monteverdi - Mantova, 1885. - **Cfr Com Rubens II**. p. 372-373. - **Bulletin Rubens II**. p. 283.

beschouwingen aan te verbinden over zulke ondergeschikte zaken. Ik zal uwe brieven steeds met deze voorwaarde aanvaarden; en zelfs zou ik den Hoogedelen Heer Hertog gaarne een dubbel uitstel verleenen voor hetgeen ik nog te ontvangen heb. Ik ook besef de moeilijkheden van het oogenblik. Dit weze gezegd om de schatkist gerust te stellen. Ik moet u alleen nog zeggen, Mijnheer, dat ik u verplicht blijf, alsof ik deze penningen als een gift van u zelf ontving. En u dankend uit ganscher harte, kus ik u de handen[37].'

En als de hertog van Mantua hem in 1603, op het oogenblik dat Rubens in Spanje vertoeft, dezen opdracht wil geven naar Frankrijk te reizen om daar, voor de geheime verzameling van den geilen hertog, schoone naakte dames, waarschijnlijk de liefjes van koning Hendrik IV, te gaan konterfeiten, dan bedankt Rubens beslist voor deze twijfelachtige eer en in een brief aan zijn beschermer Chieppio, vraagt hij dezes tusschenkomst om te worden ontslagen van deze opdracht welke hem zou dwingen 'tijd te verliezen in reizen, geld uit te geven, loonen uit te betalen, allerlei zaken welke de mildheid van Z.H. niet vergoedt, en dat alles om werk uit te voeren dat naar mijn smaak minderwaardig is. Ik wil mij wel, als een goed dienaar, geheel onderwerpen aan den wil van den Meester, maar ik smeek hem mij wel te willen bezigen, hetzij bij hem, hetzij elders, voor zaken die meer in overeenkomst zijn met mijn talent.'

En hij heeft dan dit fiere woord: 'In waarheid, indien Z.H. mij mistrouwt, dan heeft ze mij te veel geld voorgeschoten, maar te weinig indien ze mij vertrouwt[38].'

Men heeft dit ten onrechte genoemd 'een zelfbewondering en het groote genoegen zich zelf op zijn best op het voorplan te zetten[39].' Het is een bij Rubens gewettigde fierheid en zeker geen zelfoverschatting, zooals ook blijkt uit den brief van 13 September 1621 aan den Engelschman William Trumbull, agent van koning Jacob I te Brussel: 'Ik beken dat ik door natuurlijken aanleg meer geschikt ben tot het uitvoeren van groote werken dan

(37) Corr. II. p. 370.
(38) Corr. I. p. 226.
(39) P. COLIN. **Correspondance de Rubens**. Vol. I. p. 8.

van kleine kurioziteiten. Ieder heeft zijn gave: mijn talent is zoo dat nog nooit een onderneming, hoe groot ook in aantal en verscheidenheid van onderwerpen, mijn moed overtroffen heeft[40].'

Bewust van zijn waarde, verdedigt hij krachtdadig zijn recht. Toen bisschop Karel Maes van Gent, die aan Rubens een altaarstuk voor de St. Baafskerk besteld had, stierf in 1612, toen weigerde zijn opvolger, bisschop Frans van der Burch, de verplichting van zijn voorganger na te komen, en verkoos, in plaats van het schilderij, een marmeren altaar met beelden van Colyns de Nole te doen plaatsen. Hij weigerde Rubens te aanhooren, zelfs een blik te werpen op de schets van den meester. En deze, in zijn kunstenaarseer getroffen, bekloeg zich bij aartshertog Albert: 'Ik betreur het ten zeerste, niet wegens mijn eigen belang dat weinig te beteekenen heeft, maar wegens het verlies dat de stad zal lijden,... Ik geef Uwe Hoogheid de verzekering dat ik geenszins op het oog heb de winst welke voor mij uit dit werk zou voortspruiten, maar ik kan verzekeren op mijn christelijk geweten, dat die schets van Gent het schoonste werk is dat ik tijdens mijn leven ontwierp.'

Wanneer hij zich bedrogen acht, weert hij zich scherp. Tegen een Duitschen plaatsnijder, die te Parijs, in weerwil van Rubens privilegies, de koperprenten, welke deze naar zijn schilderijen had laten maken, schaamteloos kopieerde, spant hij een geding in en vraagt in December 1634 de hulp van Peiresc: 'Ik beken u dat ik gevoelig gekwetst ben en dat ik deze zaak met passie laat vervolgen[41].' Dit proces heeft Rubens overigens nog wel meer hoofdbreken gekost.

Men zou kunnen denken (en men heeft dan ook niet nagelaten het te insinueeren) dat Rubens zich tijdens zijn diplomatische actie tegenover koningen, prinsen en edelen zou gedragen hebben als een platte vleier, als een listige hoveling.

Inderdaad, men heeft het ergens geschreven: 'als mensch treedt hij deerlijk gehavend op ons toe, dikwijls krenterig, gierig, geldzuchtig, trotsch, kruiperig tegenover de grooten en hardvochtig tegenover de minderen.'

(40) Corr. II. p. 286.
(41) Corr. VI. p. 91.

Het tegenovergestelde is waar, en in de zes dikke deelen der briefwisseling van Rubens zoekt men tevergeefs naar feiten en dokumenten welke dit dwaas en onrechtvaardig oordeel zouden bevestigen.

Tegenover de infante Isabella, die hem met diplomatische zendingen belast, toont hij zich bizonder vrijmoedig, drukt zich uit op een weliswaar uiterst beleefden en onderdanigen maar niettemin vranken, openhartigen toon. De menschen, welke hij blijkbaar scherp doorpeilt, beoordeelt hij zonder omwegen(42). En nochtans maakt hij nooit misbruik van zijn toestand. Wel zal hij zich vrij uitspreken over de menschen waarmee hij omgaat, maar hij zal nooit nalaten nadruk te leggen op hun hoedanigheden. Zoo schrijft hij over markies Ambrosius Spinola, den Spaanschen vechtjas, dat hij zich de moeite niet gegeven heeft Rubens' galerij de Medicis te gaan zien. 'Want, zegt hij, hij heeft geen smaak voor schilderkunst en hij begrijpt er al zooveel van als zijn paardenknecht.' Maar hij kan niet nalaten zijn diepe genegenheid te laten doorschemeren voor den man die, evenals hijzelf, een trouw dienaar was van de Infante Isabella: 'Naar mijn meening is hij een voorzichtig en ijverig man. Hij is onvermoeibaar aan den arbeid... Ik heb hem leeren kennen als een krachtdadig man en waardig van het volste vertrouwen(43).'

En als Spinola sterft in September 1630, dan getuigt Rubens in een brief aan Pierre Dupuy, dat hij in Spinola een zijner beste vrienden verloor(44).

Steeds houdt hij zijn vrijen zeg tegenover de machtigste personages en intrigeerende hovelingen. Een laatdunkend heer als de graaf-hertog Olivarez, die over een grooten invloed beschikte aan het hof van Madrid, durft hij zonder aarzelen weerstaan, omdat hij, volgens zijn eigen overtuiging, vooreerst den vrede en vervolgens ook de infante wil dienen(45). Ook al ontstaat daardoor een wrijving tusschen hem en Olivarez, die de diplomatische actie van Rubens met leede oogen aanzag.

(42) Corr. III. p. 346.
(43) Corr. 27 Jan. 1628.
(44) Corr. V. 340.
(45) Corr. V. 126.

Een vleier was hij overigens nooit. Ofschoon men getracht heeft aan kruiperigheid toe te schrijven de wat omslachtige beleefdheidstermen die in de 17e eeuw nog in de mode waren, welke menschen van onzen tijd eenigszins belachelijk vinden, maar die volkomen overeenstemmen met de buitengewoon hoofsche vormelijkheid der Barok. Hij is een uitgesproken vijand van dubbelhartigheid en hij aarzelt nooit zijn walg uit te drukken voor de kwade trouw der diplomaten. 'Ik heb een afschuw voor de hofkringen' schrijft hij in 1636 aan zijn vriend Peiresc(46).

Niettegenstaande zijn fierheid en ofschoon hij er op staat naar zijn volle waarde te worden behandeld, is hij nederig. 'Ik ben er de man niet naar om mij te behagen in den walm der ijdele complimenten en ik meen dat dit het geval moet zijn met ieder waardevol man,'(47) schrijft hij in 1619 aan Pieter van Veen, raadspensionaris in Den Haag. 'Ik ben geen prins, maar wel iemand die leeft van het werk zijner handen,' schrijft hij in 1618 aan Dudley Carleton, waarop deze hem sierlijk antwoordt: 'Gij zijt geen prins, zegt gij, maar ik beschouw u als den prins der schilders en der mannen van eer(48).'

Rubens was tevens een pacifist. Als kunstenaar moet hij, na de vreeselijke tijden welke zijn land en zijn stad pas hadden doorgemaakt, gesnakt hebben naar een periode van vrede en vruchtbaren arbeid. En dit moet dus ook, behalve zijn grondige kennis van de politiek en zijn uitnemende gaven van geest en hart, een van de redenen zijn geweest waarom de aartshertog en vooral de vredelievende Isabella, Rubens met diplomatische zendingen belastten. Hij zelf spreekt zijn pacifistische gevoelens uit in een brief aan Peiresc, in 1635, waarin hij zegt: 'Ik ben een verstokte vijand van alle openbare en partikuliere twisten, processen en krakeelen(49).'

Aan Olivarez schrijft hij op 1 Oogst 1631: 'Ik heb nooit tot den oorlog gedreven, zooals U.E. getuigen kan, maar ik heb steeds getracht, voor zoover het mij mogelijk was, overal den vrede te bewerken(50).'

(46) Corr. VI. p. 156.
(47) Corr. II. 195.
(48) Corr. II. 151 en 167.
(49) Corr. VI. p. 110.
(50) Corr. V. 405.

De vrede tusschen Spanje en Engeland, waarvoor hij rusteloos ijverde, noemt hij ergens ‘het schoone meesterwerk.’ En als hij in Mei 1627 in een brief aan Pierre Dupuy een beeld ophangt van den toestand van Antwerpen op dit oogenblik, dan doet hij het in deze termen: ‘Wij hebben de nadeelen van den oorlog zonder de voordeelen van den vrede... Het ware te hopen dat er spoedig een einde kwame aan deze onheilen die het gevolg zijn van onze eigen onvoorzichtigheid, op voorwaarde dat het niet weze volgens deze tirannische leuze: laat onze vrienden vergaan, op voorwaarde dat onze vijanden elkaar vernietigen. Maar zelfs dit plan mislukt, want onze ellende is veel grooter dan het weinige kwaad dat wij onzen vijanden berokkenen[51].’

Het pacifisme van Rubens hield dus nauw verband met zijn gehechtheid aan land en stad. We zagen reeds hoe hij in zijn brief aan Frans Duquesnoy spreekt over Vlaanderen als over zijn geliefd Vaderland, ‘della carissima Patria’. En wanneer men hem het inzicht toeschrijft Antwerpen te verlaten om zich te Parijs of elders te gaan vestigen, dan stelt hij daartegenover de meest besliste weigering[52].

Maar een geheel andere zijde van zijn karakter toont ons Rubens als man van zaken, en meer bizonder in het geval van den ruil met Sir Dudley Carleton, Engelschen gezant te 's-Gravenhage, Men heeft dezen diplomaat voorgesteld ‘als een grooten haai der diplomatie, een man die door het lot geplaatst was vóór de keus: de galg of de abdij van Westminster. Aan de eerste wist hij te ontkomen en hij rust in vrede in een der beuken van de tweede.’ Hij zou een doortrapte afzetter zijn geweest, een gewikste schacheraar in kunstwerken, enz.[53].

Eerlijk gezegd, geloof ik ook niet dat Carleton, evenmin als zoovele personages der toenmalige diplomatie, een zeer sympathiek personage en op het gebied der eerlijkheid zeer zuiver op de graat zou zijn geweest. Maar dit moet toch bij een eenvoudig vermoeden blijven, en er bestaan vooralsnu, meen ik, geen tastbare bewijzen welke toelaten hem voor de geschiedenis te doen doorgaan als een

(51) Corr. IV. p. 265.
(52) Corr. III. p. 114.
(53) PAUL COLIN. **Rubens à travers sa correspondance. In L' Amour de l'Art**, Nov. **'36. p.** 313.

schelm en een bedrieger van grooten opzet. Nog veel minder is het toegelaten op Rubens de verdenking te laden van zich met dezen zoogezegden aftruggelaar in geslepen diefachtigheid te hebben willen meten.

Waarschijnlijk is het wel dat Carleton van zijn diplomatischen invloed gebruik - of misbruik? - maakte om, door tusschenkomst van een heel leger Engelsche agenten, 'half kunstenaars, half schacheraars, zegt Rooses(54), die zich om hem heen bewogen als om een aanvoerder in de operaties op de kunstmarkt', een groote verzameling kunstwerken, voornamelijk antieke beelden, maar ook, en vooral, een ontzaglijk fortuin te bemachtigen.

De relaties tusschen hem en Rubens beginnen in November 1616, als wanneer Carleton's agenten, de Engelsche priester George Gage en Toby Matthew, een soort vermakelijk avonturier, Rubens trachten te bewegen om zijn schilderij 'Wolven en Vossenjacht' te ruilen... voor een diamantensnoer van Lady Carleton! Maar Rubens is dadelijk op zijn hoede. Voor zijn schilderij vraagt hij een tegenwaarde van tachtig pond sterling; het halssnoer zal hij slechts dan in betaling aanvaarden wanneer de juweliers het schatten op deze zelfde waarde, en zoo het minder geschat wordt zal Carleton het verschil in klinkende speciën bijpassen. Rubens schijnt overigens te weten - wat Matthew aan zijn meester schrijft(55) - dat niemand voor die diamanten meer wil geven dan vijftig pond sterling.

Vervolgens blijkt het dat Rubens in ruil voor het halssnoer een kleinere repliek maakte van de 'Jacht'; de groote oorspronkelijke versie verkocht hij voor honderd pond aan den hertog van Aarschot.

Maar op 1 November 1617 beginnen tusschen Rubens en Carleton de langdurige en ingewikkelde onderhandelingen betreffende den ruil van een verzameling antiek beeldhouwwerk tegen schilderijen van den meester. Het voorstel ging uit van den Engelschen gezant. Op 17 Maart 1618 verklaart Rubens zich in principe t'akkoord, en hij zou den Haarlemschen schilder Frans Pietersz de Grebber gelasten de verzameling te komen zien. Noteeren we

(54) Corr. II. p. 90.
(55) Corr. II. p. 86.

terloops deze pikante bizonderheid dat deze De Grebber - ofschoon Rubens hem in zijn brief aan Carleton afschildert als ‘een eerbaar man, op wiens oprechtheid wij met alle zekerheid mogen steunen’[56] - ook al schacherde in allerlei zaken, tot zelfs in relieken van Sint Lukas, den schutpatroon der schilders! Op 28 April schrijft Rubens aan Carleton dien ongemeen belangrijken brief[57] waarin hij den Engelschen verzamelaar concrete voorstellen doet en een lijst doet geworden van schilderijen welke hij in ruil voor de marmeren beelden aanbiedt:

‘Ik heb op dit oogenblik ten mijnent eenige werken van allereerste gehalte, in de eerste plaats zekere schilderijen die ik voor eigen genoegen behield, andere die ik terug kocht en duurder betaalde dan ik ze verkocht had. Alles is ter beschikking van U.E. want ik houd van vlugge onderhandelingen, waarbij de eene zoowel als de andere zijn aandeel zonder verwijl geeft en ontvangt.’ De twaalf aangeboden schilderijen vertegenwoordigen volgens Rubens' schatting, een waarde van 6000 gulden. Bij ieder stuk vermeldt hij nauwgezet en eerlijk of het van zijn hand is of van een zijner leerlingen of medewerkers. En in het laatste geval voegt hij er herhaaldelijk bij dat hij het werk zelf geheel herschilderde of hertoetste: er is een ‘Prometheus’ waarvan alleen de arend door Snijders werd geschilderd; ‘Daniel in den leeuwenkuil’, ‘Leda met de zwaan’, ‘Sint Pieter met den visch’, ‘Sint Sebas-tiaan’ zijn alle geheel van Rubens' hand. De andere stukken, ‘Luipaarden met Saters en Nimfen’, een ‘Laatste Oordeel’, een ‘Leeuwenjacht’, de ‘Twaalf Apostelen en Christus’, ‘Achilleus als vrouw verkleed’, een ‘Suzanna’, zijn ófwel uitgevoerd met medewerking van anderen, ófwel zijn ze door leerlingen begonnen en door Rubens geheel hertoetst en voltooid. Bezwaarlijk kan men hier spreken van ‘een fond datelier’[58], al kan men ook den indruk niet van zich afzetten dat Rubens, om wille van de zaak, zijn aandeel in deze laatste schilderijen wel eenigszins overdrijft.

Maar Carleton, die beweert dat hij Rubens de gelegenheid geeft zich ‘de schoonste en kostbaarste verzameling antieken van deze zijde der Alpen’ aan te schaffen, wil er meer voor hebben.

(56) Corr. II. p. 130.
(57) Corr. II. p. 135.
(58) PAUL COLIN in **l'Amour de l'Art** van November 1936.

Hij kiest den ‘Prometheus’, den ‘Daniel’, de ‘Luipaarden’, de ‘Leda’, den ‘St Pieter’ en den ‘St. Sebastiaan’. Die zal hij nemen voor een waarde van 3000 gulden. Voor de andere helft verlangt hij Brusselsche tapijten. Er ontstaat dan een drukke briefwisseling, met veel over en weer gepraat, voorstellen en tegenvoorstellen, pingelen en afbieden, waarbij Carleton niet de schoonste rol speelt, zich toont cynisch, hebzuchtig en doortrapt, maar waarbij Rubens hem krachtig weerstand biedt, weliswaar met een nuchteren zaken-geest zijn belangen verdedigend, maar niet zonder waardigheid. Ten slotte wordt eindelijk de koop afgesloten: Rubens zal Carleton nog leveren de ‘Leeuwenjacht’ en de ‘Suzanna’ te zamen voor 2900 gulden en, om alsdan de som van 3000 gulden te volmaken, zal hij hem voor 100 gulden een klein schilderij leveren, ‘Agar door Abraham verstooten’. Carleton tracht nog wel een zelfportret van Rubens af te truggelen, wat Rubens hem dan ook - zoo zegt hij althans - gaarne belooft, niet zonder er evenwel ‘du tac au tac’ bij te voegen: ‘op voorwaarde dat U.E. mij de eer wil aandoen toe te laten dat ik in mijn huis een aandenken van haren persoon bezitte, want het is redelijk dat ik U.E. hoogeren eerbied betuige dan Zij aan mij.’ Wat er van die zuurzoete beloften en lieftalligheden terecht is gekomen, weten we niet. Maar in denzelfden brief kan Rubens niet nalaten even droogweg aan te merken dat Carleton ‘in ruil voor marmers om een kamer te vullen genoeg schilderijen ontvangt om een gansch paleis te versieren, zonder nog te spreken van de wandtapijten[(59)].’

Men beweert - zonder eenig bewijs alweer! - dat toen Rubens de 24 kisten met marmeren beelden deed openen, hij zeer ontgoocheld was: de waarde van de door Carleton in Italië opgekochte antieken zou erg overdreven zijn geweest. Maar zijnerzijds zou Rubens toch ook de waarde zijner schilderijen - opgelapte kopieën! - hebben opgeschroefd.

Het wordt ons door zekere schrijvers voorgesteld alsof heel dit ruilzaakje tusschen Carleton en Rubens niets anders zou zijn geweest dan een vermakelijk kluchtspel van twee oolijkaards die elkaar om beurt netjes in de doeken zouden hebben gelegd.

(59) Corr. II. 181.

En Rubens zou zich door middel van deze antieke fragmenten een goedkoope reputatie van humanist en verzamelaar hebben gemaakt. De roem zijner collectie ging ver over de grenzen en weldra zou Rubens gelegenheid hebben gevonden om zich met een ontzaglijke winst van zijn marmeren rommel te ontmaken. Met zulke moedwillig valsche voorstelling der feiten kreeg Rubens van deze zeer fantastisch aangelegde historici het uitzicht van een kolossalen bluffer en een gewetenloozen woekeraar.

Het schijnt wel dat Carleton de schilderijen van Rubens, waar hij zich uit kunstzin zoozeer op gesteld verklaarde, niet lang bewaarde. Althans een paar maanden later, nl. in September daaropvolgende, maakt de Engelsche diplomaat den inventaris van zijn schilderijenkabinet over aan 'den koopman van den koning van Denemarken'[(60)]. Dit stuk vermeldt evenwel geen prijzen en we weten niet of Carleton zijn schilderijen wel degelijk van de hand deed.

Wel echter weten we dat Rubens de marmers van Carleton niet behield. In 1625 ontmoette hij te Parijs, waar hij de schilderijen der Medicis-galerij afwerkte, den hertog van Buckingham. Deze, die trachtte de veete tusschen Spanje en Engeland te doen ophouden, begreep dat hij de hulp van Rubens (die toen beschikte over een grooten invloed bij het Spaansche hof) daartoe best gebruiken kon. Hij liet hem zijn portret schilderen en eenigen tijd nadien zond hij naar Antwerpen zijn agent Michel le Blond, met opdracht de verzameling antiek beeldhouwwerk en schilderijen van Rubens af te koopen.

Filips Rubens zegt in de levensbeschrijving van zijn oom, -en dit is wel zeer waarschijnlijk - dat Rubens op dit voorstel van Buckingham inging op aandrang van de aartshertogin Isabella die, om wille van den vrede, Buckingham gunstig wilde stemmen. In September 1625 kwam deze te Antwerpen de verzameling in oogenschouw nemen en het jaar nadien, in December 1626, ging Rubens naar Kales om bij de inscheping tegenwoordig te zijn.

Steeds met dezelfde lasterende bedoeling, heeft men geschreven dat Rubens de verzameling antieke beelden, welke hij in 1616

(60) Corr. II. p. 185.

van Dudley Carleton dus voor zesduizend gulden had gekocht, aan Buckingham overmaakte voor honderdduizend gulden, dit is te zeggen met een winst van eventjes 1500 procent[61]!

Dit is beslist onwaar. De marmers van Carleton vormden slechts een klein gedeelte van Rubens' verzameling. We weten dat hij reeds ten tijde van zijn verblijf in Italië begonnen had antieke kunstwerken te verzamelen. En het waren overigens niet alleen beelden welke hij aan Buckingham verkocht maar tevens een groot aantal medaljes en cameo's en vele schilderijen: Buckin-gham bezat niet minder dan dertig werken van Rubens.

Deze heeft daarenboven nooit den vollen prijs van honderdduizend gulden ontvangen. In den ‘Staet van den Sterffhuyze van Jouffrouwe Isabella Brant’, dit is den inventaris opgemaakt voor de voogden zijner kinderen bij den dood van zijn eerste vrouw, lezen we: ‘Item is te wetene dat deser kinderen vaeder naer de doodt hender moeder vuijtter handt ten meesten proffijte vercocht heeft aenden heer Hertoghe van Bucqingam in Engelant eenighe schilderijen, antiquiteijten van marber agaten ende andere juweelen ter somme toe van eenhondert duysent gulden eens, daer aene gecort sesthien duysent eens, saementlijck ses duysent gulden, oneens, over een stuck schilderije van de oprijsinghe van de saelighe sielen d'welck den vaeder in dezen gehouden was onder de voorschreven partijen van schilderijen te leveren aenden voorschreven heer Hertoghe, ende d'welck metter doodt der afflijvighe in desen niet en was begonst ende de resterende thien duysent guldenen gesmolten sijn in geloefte gedaen aenden ghenen die den coop vande voorschreven partyen denselven hertoghe heeft aenge-bracht ende vercocht. Ergo suijver ontfanghen de somme van guld. Ixxxiiii^{m}[62].’

Van den koopprijs van honderdduizend gulden moesten dus vooreerst zesduizend worden afgetrokken voor een schilderij dat Rubens niet voltooide en dus ook niet afleverde, en verder tienduizend betaald aan commissieloon voor een tusschenpersoon, n.l. den hooger genoemden Michel le Blond, die zich deed noemen ‘Agent de la Reyne et Couronne de Suède Chez sa Majesté de la

(61) P**aul** COLIN in **L'Amour de l'Art.** Novembre 1936.
(62) Rubens-Bulletijn. IV. p. 159-161.

Grande Bretagne'[63]. Voor zijn gansche verzameling ontving Rubens dus vier-en-tachtigduizend gulden.

Met eenig leedwezen zagen Rubens' vrienden al deze kostbare zaken naar Engeland verhuizen. Op 22 Januari schreef Peiresc aan Dupuy: 'Indien het Kabinet van Mijnheer Rubens verkocht wordt voor tachtigduizend frank (sic) zal ik het niet erg betreuren omdat gezegde heer Rubens er ten slotte geen schade zal bij geleden hebben, maar ik wenschte wel dat de kooper er nog een duizendtal kroonen hadde bijgedaan om de kostbaarste zaken te laten drukken zoodat het publiek er voordeel bij hebbe[64].'

Rubens komt dus hieruit te voorschijn wel als een handig zakenman, maar niet als een vulgaire woekeraar.

Korten tijd nadien valt Buckingham onder het mes van Felton. Zijn weduwe laat zijn gansche kunstverzameling naar Antwerpen zenden om er openbaar te worden geveild. Gebeurde dit, zooals men heeft vermoed[65], op raad van Rubens, die op deze wijze zou hebben getracht het een en ander van zijn vroegere verzame-ling terug in te koopen? Wel mogelijk, als we nagaan dat hij nog herhaaldelijk kunstwerken koopt en verkoopt.

In 1626 en 1628 ontvangt hij van zijn lateren schoonvader Daniel Fourment, 900 gulden 'ter saecken ende als reste van eenighe agaten byden rendant in leven der afflijvighe (Isabella Brant) gesonden naar Indijen'[66]. En in 1634 schrijft hij aan Peiresc dat hij een kostbare vaas van agaat naar Oos-Indië had gestuurd; maar dat de kraak door de Hollanders gepraaid werd en hij sindsdien nooit meer iets van het stuk gehoord had[67].

Te loochenen is het niet dat Rubens, al wist hij dan ook zijn waardigheid te behouden op gebied van geldzaken, onwrikbaar op zijn stuk stond. We konden het reeds afleiden uit meer dan een incident. Zoo ook in 1625 toen monseigneur d'Argouges, intendent van koningin Maria de Medicis, ten achter blijft met zijn betalin-gen: 'Ik vind het zeer onaangenaam, schrijft hij aan Valavez, dat monseigneur d'Argouges zoo weinig stipt is... des te meer - dit

(63) Opschrift onder het portret van Le Blond, gegraveerd door Theodoor Matham naar het schilderij van Antoon van Dijck.
(64) Corr. IV. p. 26.
(65) EDW. DILLON. **Rubens.** London 1909. p. 47.
(66) Rubens-Bulletijn. IV. p. 165.
(67) De vaas bevindt zich nu in het British Museum te Londen.

blijve tusschen ons - dat ik hem een groot en fraai schilderij, geheel door mij zelf geschilderd, heb geschonken[68].' Het jaar nadien beklaagt hij zich dat men hem niet betaalt wat men hem schuldig is voor de tapijtteekeningen welke hij voor de Fransche koningin uitvoerde[69].

Rubens was voorzeker tuk op geld en verzuimde niets wanneer het er op aankwam zijn fortuin te vergrooten. Hij wist zijn materieele belangen te verzorgen en te verdedigen, evenzeer als hij het middel kende om voor zich af te dwingen den eerbied en de bewondering welke men hem naar zijn meening als kunstenaar en als man van aanzien verschuldigd was.

Zijn zakengeest verloochent zich nooit. In 1619 begint een nieuwe transactie, waarin we weer ongeveer dezelfde personages op het tooneel zien verschijnen. Reeds in 1616 had Carleton aan lord Darvers, een invloedrijk Engelsch hoveling, een werk van Giacomo da Ponte, gezegd Bassano, voorstellende 'de Schepping' aan de hand gedaan. Darvers vond het te groot en wilde er zich van ontmaken. Daar hij tevens den prins van Wales een geschenk wil doen, gelast hij Carleton het om te ruilen voor andere zaken. Carleton, die wel eens meer optrad als tusschenpersoon in dergelijke transacties, zal zich gelasten het schilderij aan Rubens aan te bieden, in ruil voor een zijner werken. En dadelijk wordt deze bestormd door Carleton's agenten. Een zekere Henry Killigrew schrijft aan zijn meester op 8 Juni 1619 dat hij Rubens gepolst heeft en dat deze bereid is, nadat hij het schilderij van Bassano zal hebben gezien, het te ruilen voor een werk van zijn hand. Het schilderij wordt naar Antwerpen verzonden door Thomas Locke, bewaarder der archieven van den Engelschen Raad, en onder geleide van een zekeren William Dieston en van den reeds genoemden William Trumbull. Maar reeds vóór de verzending, op 18 September 1619, had Locke aan Carleton laten weten dat 'the picture was much galed and fretted'[70]. John Wolley, de sekretaris van Trumbull, schrijft op 8 Februari 1620 aan Carleton, dat hij gevolg heeft gegeven aan diens bevel en Rubens is gaan opzoeken. Deze wil gaarne - zegt hij - Carleton van dienst zijn, maar

(68) Corr. III. p. 372.
(69) Com III. p. 431.
(70) Corr. II. 225. - 'Bekrast en geschuurd'.

hij toonde Wolley het schilderij en deze moest bekennen dat het leelijk gehavend was en vol barsten, de verf viel er met schilfers af. Rubens schatte het op tien pond sterling, en toen Wolley hem zegde, dat een zoo uitmuntend meester als Rubens, het toch wel kon opknappen, kreeg hij het hooghartig antwoord: ‘Ik kan zeker zooveel als wie ook, maar niemand is in staat dat ding te herstellen, ook ik niet’ De priester George Gage, die sinds den aankoop van Carleton's beelden, veel invloed heeft op Rubens, zal hem op zijn beurt gaan opzoeken. Maar Wolley heeft van nu af van Rubens de verzekering gekregen dat deze volstrekt weigert een even groot eigenhandig werk of een van een ander befaamd meester te leveren, als men naast het wrak van Bassano niet een flinke som geld neertelt. Hij wil wel een ‘Wolvenjacht’ schilderen, maar die zal dan kleiner zijn dan die welke Carleton reeds bezit; en ten slotte ware het beter een werk van een ander meester te kiezen(71).

Men voelt duidelijk dat Rubens met heel deze zaak erg verlegen zit, dat hij zich van die lastige Engelschen wil ontmaken, dat hij zich door die gladde schacheraars niet wil laten beetnemen, en zich in ruil voor zijn werk, geen verminkt en beschadigd schilderij in de handen wil laten stoppen. Maar anderzijds wil hij Carleton en vooral den invloedrijken lord Darvers niet ontstemmen.

En de strijd begint. De Engelsche agenten vallen Rubens aan met vereende krachten: ‘Mr. Matthew en ik, schrijft Trumbull aan Carleton in November 1620(72), zullen al onze pogingen, onzen invloed en onze werkzaamheid aanwenden om U.E. het schilderij (dit van Rubens nl.) te bezorgen in de beste en gemakkelijkste voorwaarden. En te zamen, of afzonderlijk, zullen wij naar Antwerpen reizen, om U.E. te voldoen of althans om Rubens te bewegen een behoorlijken prijs te aanvaarden.’ Een week nadien kan Matthew reeds verslag zenden aan Carleton. Hij heeft van Rubens vernomen dat de ‘Jacht’ voltooid is en hij is gaan kijken. Ja... ‘de Schepping’ van Bassano is geheel beschadigd, zegt hij, en voor mijn part zou ik niet gaarne verplicht zijn ze vóór mij op te hangen, zelfs al kreeg ik ze voor niets. En hij (Rubens) biedt ze mij of om 't even wie aan voor vijftien dukaten. Ze wordt met

(71) Corr. II. 245.
(72) Corr. V. 260.

den dag slechter, wat men ook doe om ze te bewaren... Wat de ‘Jacht’ (van Rubens) betreft, deze is fraai geteekend. Men ziet er leeuwen en tijgers, (dus geen wolven meer) drie ruiters... enz... Het origineel was een uitmuntend werk, verkocht aan den hertog van Beieren voor honderd pond sterling; maar het was grooter dan dit. Rubens heeft mij vertrouwelijk meegedeeld dat deze tweede ‘Jacht’ niet heelemaal van zijn hand was; en ik dank hem nu voor deze bekentenis, want iemand die slechts een half oog heeft zou het gemakkelijk zien. Rubens houdt evenwel staande dat hij het heele schilderij in al zijn deelen heeft hertoetst. Ik moet U.E. de waarheid zeggen, al weet ik dat Rubens ontevreden zal zijn, als hij het verneemt; men kan nauwelijks zien dat het een voltooid stuk is en de kleur bevalt mij heelemaal niet, ofschoon het werk in zijn geheel een fraai stuk en de teekening verdienstelijk is. Geheel bescheiden, heb ik met hem gesproken over den prijs; maar zijn eischen zijn als de wetten der Meden en der Perzen, ze zijn onwrikbaar. In een brief aan M. Trumbull schat hij de ‘Jacht’ op honderd Philippus gulden behalve de ‘Schepping’. Ik wilde wel dat die brief niet ware geschreven, want ik merk dat hij daardoor verplicht wordt onredelijk te zijn. Ik ben zoo onvoorzichtig geweest hem trapsgewijze tot vijftig dukaten te bieden; maar met een onverbiddelijke beleefdheid heeft de schilder zijn eersten prijs niet willen verminderen; hij antwoordt mij, zooals aan M. Trumbull, dat hij de beslissing overlaat aan de hoffelijkheid van U.E.... Indien het mij te doen stond, zou ik hem tachtig dukaten bieden en ik meen dat hij zich met die som tevreden zal stellen. Inderdaad, ofschoon ik voor een dergelijk schilderij gemakkelijk een bestemming zou vinden, zou ik er hem niet meer dan vijftien pond voor betalen. Maar misschien zoudt gij voor zoo'n kleinigheid niet willen dat hij zou kunnen zeggen dat gij met hem hebt afgedongen.’ En ten slotte insinueert Trumbull dat het wellicht beter ware Rubens met zijn ‘Leeuwen’ te laten zitten. Want... er is daar immers nog Van Dijck, ‘de beroemde leerling van Rubens’, die is pas naar Engeland vertrokken, waar de koning hem een jaargeld van honderd pond schenkt. En Trumbull durft zijn ‘twee handen verwedden tegen een paar handschoenen dat Van Dijck een werk beter dan dit zal uitvoeren en slechts voor de helft van de som welke Rubens vraagt...[(73)].’

(73) Corr. II. 261-262.

En hij schrijft een ander maal aan Carleton dat Matthew hem verzekerde dat de ‘Leeuwenjacht’ van Rubens den prijs dien hij er voor vraagt niet waard is, omdat het stuk weinig of slechts heelemaal niets van Rubens' eigen hand bevat.

Toch wordt het schilderij naar Engeland verzonden. Op 26 Januari 1621 schrijft Rubens aan Trumbull dat het voltooid is en behoorlijk in een kist verpakt. Maar hij weigert toe te geven dat het werk zooveel niet waard zou zijn. Want, zegt hij, indien ik het geheel met eigen hand hadde moeten uitvoeren, dan zou het wel het dubbele waard zijn. Ook is het niet lichtjes door mij verbeterd, maar overal gelijk getoetst en hertoetst. Ik bevestig tevens dat, ofschoon het schilderij zooveel waard was, ik mij zoozeer tegenover den Heer Gezant verplicht gevoel dat ik mij zonder tegenspraak zal tevreden stellen met die vergoeding welke Z. Exc. goed en billijk zal achten(74).’

Maar alsdan barst de bom! Zoodra Lord Darvers in bezit is van zijn schilderij, toont hij het aan eenige schilders, die allen eensgezind verklaren dat het haastig en slordig afgeflanst is. Aan Carleton beklaagt hij zich: Rubens heeft er zelf heel weinig de hand aan gehad; de houdingen zijn zoo gewrongen dat de prins van Wales, voor wie Darvers het bestemd had, het in zijn galerij niet wil opnemen. ‘Ik wensch dus, schrijft hij, dat de beroemde man iets doen zou om zijn faam in dit paleis te bevestigen of te herstellen en er zich te bevinden tusschen de uitmuntende werken der beste meesters van de Christenheid, die hier zijn en waar we niets van hem bezitten dan zijn “Judith en Holofernes”(75) welke van zijn talent slechts een flauw idee geeft. Hij zou ons een schilderij moeten maken van dezelfde afmetingen om in dezelfde lijst (als de “Jacht”) te worden geplaatst, en ik zou zeer tevreden zijn van de zaak af te zijn met hem de som te betalen welke hij eischt om deze leeuwen, die hem heelhuids zouden worden teruggezonden, te ruilen tegen andere tammere en beter geschilderde beesten.’

Rubens schijnt nu wel bereid te zijn het afgekeurde schilderij

(74) Corr. II. p. 273.

(75) “Judith en Holofernes” is een jeugdwerk van Rubens, door Corneel Galle den Oude op koper gegraveerd. Het schilderij bevond zich voor eenige jaren in den kunsthandel te Brussel.

terug te nemen en er een ander voor in de plaats te schilderen. Hij heeft Darvers voor zijn nietswaardigen Bassano natuurlijk een of anderen aflater, een leerlingenwerk, dat hij zelf in de gauwte wat hertoetst heeft, willen opsolferen. Maar hij beseft nu klaarblijkelijk dat hij te ver is gegaan en in zijn brief van 13 September 1621[(76)] aan Trumbull bakt hij bedenkelijk platte broodjes. Hij wil nu een werk leveren dat geheel van zijn hand zou zijn, want Carleton heeft nooit uitdrukkelijk gezegd dat hij ófwel een origineel ófwel een hertoetst werk verlangde. Maar Rubens is bereid de heeren geheel en in alles van dienst te zijn. De verklaring van deze plotse toegeeflijkheid vinden we aan het einde van denzelfden brief, waarin hij zegt zeer verheugd te zijn de bevelen van den Engelschen koning en van den prins van Wales te mogen uitvoeren: het gaat hem namelijk om de opdracht tot het schilderen der zolderstukken van Whitehall. Een bestelling welke Rubens natuurlijk geweldig interesseert en die hij, omwille van die vervelende Bassano-Leeuwenhistorie, niet gaarne zou zien ontsnappen.

Trumbull wordt nogmaals op Rubens afgezonden om met hem te onderhandelen. Maar '...het is verkieslijk, zegt hij, een beetje geduld te oefenen dan een goede zaak te bederven, door onvoorzichtigheid of onhandigheid.' En eenige weken later schrijft Thomas Locke aan Carleton dat Lord Darvers hem gelast heeft Rubens zijn schilderij terug te zenden. Hij wil zijn Bassano terug en de vijf-en-twintig pond welke Rubens reeds ontvangen heeft kan hij behouden als afkorting op den prijs van een ander werk dat hij leveren moet. Darvers is blijkbaar erg boos: 'Mijn geld is meer waard dan Rubens'schilderij, dat gemeen werk is van een slordige hand,' schrijft hij aan Carleton[(77)]. Maar hij laat de zaak niet los en wil nieuwe pogingen wagen.

Op 31 December daaropvolgende schrijft Trumbull aan Carleton dat lord Darvers hem gelast heeft aan Rubens een schilderij te bestellen dat geheel van hem zelf zou zijn. 'Ik heb mij van deze opdracht gekweten en heb een beleefd antwoord gekregen. Doch ik vrees dat mijn krediet alleen niet voldoende zal zijn om deze zaak te beslechten[(78)].'

(76) Corr. II. 286.
(77) Corr. II. p. 316.
(78) Corr. II. p. 327.

Het duurde nog meer dan een jaar. In Maart 1623 laat Trumbull aan Carleton weten dat Rubens dan tóch het schilderij van Bassano hersteld heeft en dat lord Darvers hem opdracht geeft te onderhandelen met den meester opdat deze zijn eigen portret zou schilderen voor de galerij van den prins van Wales.

Zoo geschiedde het. Het portret in kwestie bevindt zich nog op Windsor Castle. Nog in 1625 komt Rubens op deze zaak terug in een brief aan Valavez: 'Mijnheer de Prins van Wales is de meest kunstlievende prins der wereld. Hij heeft een werk van mijn hand gehad en door den Engelschen agent te Brussel heeft hij mij met zooveel nadruk mijn portret gevraagd, dat ik onmogelijk kon weigeren, ofschoon het mij niet behoorlijk scheen mijn portret te zenden aan een prins van zulke hoedanigheid, maar hij dwong mijn zedigheid tot zwijgen[(79)].'

Het kon wel niet anders of deze episode moest gretig worden uitgebaat door de vreemdsoortige historici, welke alles gepoogd hebben om de aureool, die in den loop der jaren rond Rubens als prachtmensch was ontstaan, te dooven en hem integendeel te doen doorgaan voor een gierigen geldwolf, en zelfs voor een gewetenloozen bedrieger.

Het kan zeker niet worden ontkend dat Rubens de kunst van zakendrijven uitnemend verstond, dat hij zijn belangen handig verzorgde en op een hardnekkige wijze verdedigde tegenover degenen van wie hij mocht veronderstellen dat zij probeeren zouden hem er te laten inloopen. Heel die sjacheraarsbende, van den door vele netten gevlogen Toby Matthew, den listigen Engelschen pastoor George Gage, den huichelachtigen Trumbull, en diens sekretaris den dubbelhartigen Wolley, den insinueerenden Carleton die, weinig kieschkeurig, alle gelegenheden waarnam tot winstgevende transacties, tot den dommen lord Darvers toe die meende voor een lor van een deerlijk gehavend schilderij een paar eigenhandige meesterstukken van den beroemden Rubens binnen de wacht te kunnen sleepen, heel dat verdachte zoodje was nu precies niet van aard om den deftigen Rubens vertrouwen in te boezemen. Dat hij dus voor de afgeschilferde 'Schepping' van Bassano geen prachtwerk wilde afstaan, dat hij zich aanvankelijk

(79) Corr. III. p. 320.

te goed waande om het schilderij van Darvers te gaan restaureeren, dit kunnen we best begrijpen. Maar anderzijds heeft hij zich door winstbejag zoover laten meesleepen dat hij voor de galerij van den koning van Engeland een minderwaardige atelier-kopie leverde. Hij beweert wel dat Carleton hem niet op voorhand bepaalde dat hij ófwel een eigenhandig ófwel een hertoetst werk verlangde. En nu weten we wel dat het in de zeden van den tijd lag, dat de schildersateliers der 17e eeuw doorloopend werken leverden welke door verschillende handen waren uitgevoerd, en zelfs door die van eenvoudige leerlingen, werken waaraan de meester slechts een zeer klein of zelfs heelemaal geen aandeel had. Maar het blijkt dan toch dat Rubens de middelmatige 'Leeuwenjacht' aanvankelijk liet doorgaan voor een werk dat bijna geheel van zijn hand was. Dat het hem geweigerd werd, moet voor hem een pijnlijke vernedering zijn geweest. En deze heeft hij zich ten slotte laten welgevallen, omdat hij er op rekende weldra de belangrijke bestelling der zolderstukken van Whitehall te kunnen wegkapen.

Dit was dus de kleine kant van Rubens' karakter. Maar dan ook de eenige! Overal elders geeft hij blijk van een verheven levenshouding. En op hem zelf waren toepasselijk de lofwoorden welke hij zijn vriend Peiresc toezwaaide: 'specimen animi bene compositi et vera philosophia imbuti(80).'

Het lijdt geen den minsten twijfel dat Rubens een trouwe zoon der katholieke kerk bleef. Vooreerst is er heel zijn godsdienstig werk, dat getuigt van dien geloofsijver waarmee de gansche 17eeeuw, de tijd der geestdriftig-fanatische Contrareformatie, in al zijn uitingen doortrokken is. En er ligt veel waarheid in de woorden van Arnold Goffin die Rubens noemt 'den missionaris der katholieke wedergeboorte, kunstmissionaris, die door de pakkende wonderen zijner schilderijen bijdroeg tot het herstel van de orthodoxe leer in de Nederlanden(81).' Maar ook in zijn dagelijkschen levenswandel toont hij zich als een vroom katholiek. Hij gaat stipt iederen dag ter misse, en hij is lid van de Antwerpsche Sodaliteit,

(80) Een voorbeeld van evenwichtige ziel, doortrokken van de ware filozofie. Corr. V. 315.

(81) ARNOLD GOFFIN. **Saint François d'Assise dans la peinture flamande primitive et dans l'oeuvre de Rubens,** in **Revue d'histoire franciscaine.** V. 3-4. Juli - December 1928. p. 11.

een godsdienstig broederschap[82], waarvan hij in 1629 sekretaris wordt. In 1628 levert hij aan zijn leerling Deodaat del Monte een testimonium af waarin hij schrijft: 'Hij is zeer verkleefd aan het **alleen ware** orthodoxe, roomsch-katholieke geloof.'

Maar toch gaat er door zijn katholiek-godsdienstig werk een heidensch-klassieke klank. Al zijn Aanbiddingen, Heilige Families, martelingen en vereeringen van heiligen zijn gezien door iemand die doordrongen was van klassieke kultuur, en wiens oogen vol waren van de schitterende vizioenen der Grieksch-Romeinsche triomfen. En hij, die de schilder moest worden der katholieke Contrareformatie, laat zijn bewondering vrij uitgaan naar den heidenschen godsdienst der Oudheid. Op 4 September 1630 schrijft hij aan Peiresc: 'Indien de primitieve christene kerk de overige wereld overtroffen heeft door de vroomheid en de waarheid van haren godsdienst, toch moet zij onderdoen voor het antieke heidendom, waarvan zij oneindig ver verwijderd blijft ten opzichte van gracie en sierlijkheid[83].'

En wanneer wij de religieuze en politieke omstandigheden kennen van den tijd waarin Rubens leefde, dan mogen wij ons wel afvragen of hij, die heidensch geschoolde humanist, in zijn diepste binnenste soms niet sceptisch bleef tegenover de katholieke geloofsleer.

Hij is in ieder geval een positieve geest, wars van alle bijgeloof. Als in 1628 uit Holland het gerucht komt dat te Haarlem op het meer in vollen dag een spook verscheen, onder de gedaante van een gemijterde bisschop die op het water liep, dat men in een doorgezaagden boom de figuren van geestelijken en van twee violen had meenen te zien, dat het volk dit alles beschouwde als een zeker voorteeken, en een aanmaning om terug te keeren tot het katholieke geloof, dan heeft Rubens daarvoor slechts spottend medelijden over en in een brief aan Pierre Dupuy schrijft hij dit alles toe aan de onwetendheid en aan den schrik van het volk[84].

Zeker heeft hij de katholieke leer voor zijn privaat en openbaar leven onvoorwaardelijk aanvaard. En in meer dan een schil-

(82) Gesticht door den pater-jezuïet Franciscus Costerus, in 1585, het jaar van de inneming van Antwerpen door Alexander Farnese.
(83) Corr. VI. p. 165.
(84) Corr. IV. p. 381.

derij - zooals b.v. de ‘laatste Communie van den H. Franciscus’ - heeft hij - die dan toch in de eerste plaats de schilder is van de fyzische en pantheïstische schoonheid - het katholieke gevoel aangrijpend uitgedrukt. Maar als kultuurmensch is hij minder christen dan heiden. En te recht betwijfelt Rooses dat Rubens als mensch en als kunstenaar diep doordrongen zou zijn geweest van den geest der leer welke hij zoo stipt naleefde.

Heel zijn levenshouding berust overigens op klassieke wijsbegeerte. Zooals alle humanisten die met hem tot denzelfden intellektueelen kring behoorden, onderging hij den invloed van Justus Lipsius, wiens lijfspreuk was ‘Moribus antiquis’, die weliswaar een boek wijdde aan O.L. Vrouw van Hal en hare mirakelen, maar tevens geheel opging in de filozofie van Seneca. Door bemiddeling van zijn broer Filips, den uitverkoren leerling van Lipsius, hadden de stoïcijnsche principes op Pieter-Pauwel ingewerkt. Als hij in December 1628 van uit Madrid, aan zijn vriend Gevartius schrijft over het verlies der Spaansche Zilvervloot en over de zwakheid van den koning Filips IV, dan drukt hij zich al heel weinig katholiek uit: ‘Zoo wilden het de Goden’ schrijft hij[85]. En tot troost van Gevartius, die pas zijn vrouw verloren had, schrijft hij hem: ‘Indien men van de wijsbegeerte eenigen troost moet verwachten, blijft daarvan in uw binnenste een rijke bron over. Ik verwijs u naar den schat van uwen Antoninus[86]. ...Ik voeg erbij dezen armen troost, dat in dezen tijd het leven slechts mogelijk wordt als wij ons losmaken van alles wat ons bedrukt; zooals de zeeman doet wanneer hij zich in den storm gereed maakt om te zwemmen[87].’

En op den monumentalen boog tusschen zijn woning en zijn werkplaats liet hij deze stoïcijnsche verzen van Juvenalis beitelen, zoodanig dat hij ze iederen dag onder 't oog kreeg:

> ‘Orandum est ut sit mens sana in corpore sano.
> Fortem posce animum, et mortis terrore carentem...
> Nesciat irasci, cupiat nihil[88].’

(85) Corr. V. 16.
(86) Marcus-Aurelius.
(87) Corr. V. 197.
(88) ‘Laat ons bidden om een gezonden geest in een gezond lichaam, om een moedigen aard, die niet schrikt voor den dood, vrij van grammoedigheid en hebzucht.’ **(Juvenalis, Satira X.)**

Ook de intellektueele waarde van Rubens' veelzijdige persoonlijkheid heeft men getracht te ontkennen. Zooals hij door alle middelen getracht zou hebben zich een vooraanstaande plaats te veroveren, zou hij hebben willen pozeeren voor den universeelen mensch. Maar zijn humanisme zou van een minderwaardige soort zijn geweest, niets dan een oppervlakkig vernisje. Want, zegt men, ‘in zijn brieven met de humanisten van zijn tijd vlindert hij over de behandelde onderwerpen heen, veel meer dan hij ze uitdiept. Hij is een man van de wereld, die zich met een beminnelijk dilettantisme interesseert voor al de geestelijke uitingen van zijn tijd, maar er niet in opgaat. Zijn geleerde correspondenten zullen zich dan ook niet in zijn goedkoop verworven eruditie vergist hebben. In de bewonderenswaardige pleiade humanisten, waarop de noordelijke Renaissance te recht fier gaat, telt Rubens veel vrienden. Een plaats bekleedt hij er echter niet.’

Men staat verbaasd wanneer men deze boud en stout neergeschreven veroordeeling, die destijds in Belgische bladen en boeken herhaald werd, toetst aan de werkelijkheid der getuigenissen!

De vriendenkring van Rubens bestond inderdaad uit de meest vooraanstaande persoonlijkheden van het humanisme: te Antwerpen zelf. Gaspar Gevartius, filoloog en Latijnsch dichter, sekretaris van de stad Antwerpen; Nicolaas Rockox, numismaat en oudheidkundige, achtereenvolgens schepen en burgemeester van Antwerpen; Joannes van de Wouwere alias Woverius, de leerling van Justus Lipsius; Balthazar Moretus, de geleerde drukker-uitgever, kleinzoon van Christoffel Plantin; Jan Brant, filoloog en rechtsgeleerde, die Rubens' schoonvader werd; in Frankrijk, Peiresc, de archeoloog dien Bayle noemde ‘de Prokureur-generaal der letteren’; zijn broer Valavès; Pierre Dupuy, bibliothekaris van den koning en zijn broer Jacques Dupuy, rechtsgeleerde.

Met allen voert hij een drukke correspondentie waarvan iedere regel getuigt van de uitgebreide kennis, van de groote belezenheid, van de universeele belangstelling van den echten kultuur-mensch.

Naar aanleiding van een teekening van het titelblad van ‘Concilium Tridentinum’, door Rubens ontworpen en door Erasmus Quellin uitgevoerd, schreef Chifflet in een brief aan Balthazar

Moretus over Rubens en na diens dood, in 1640: ‘Wij kunnen van hem zeggen dat hij de geleerdste schilder der wereld was.’

Nooit echter heeft deze geleerdheid het kontakt met het leven verloren. Steeds bleef Rubens, ook als archeoloog en humanist, vóór alles kunstenaar. ‘De ware opvolger van Justus Lipsius in de Belgische annalen der klassieke kennis, schrijft Fierens-Gevaert, is Pietro-Paulo, wiens eruditie prachtig levend bleef in tegenstelling met de soms dorre rhetoriek der humanisten.’

Het spreekt vanzelf dat zijn groote bewondering ging naar de kunst der Antieken. Zijn eigen kunstverzamelingen en talrijke passages uit zijn brieven getuigen daarvan. Op 1 Oogst 1637 schrijft hij aan Franciscus Junius over ‘de majesteit der antieke kunst’, ‘over de diepe vereering die hij de antieken toedraagt, zonder zich in te beelden hen te kunnen evenaren dan alleen in de gedachte(89).’

Bij het doorlezen van zijn talrijke brieven aan Peiresc, krijgt men de overtuiging dat Rubens tot in de kleinste bizonderheden vertrouwd was met de Grieksch-Romeinsche kultuur en geschiedenis en dat hij in de geenszins oppervlakkige, maar zeer diepgaande studie daarvan geheel opging. In 1622 getuigt Peiresc, die toch ook op dit gebied de eerste de beste niet was, dat Rubens, vooral wat oudheden betreft, de meest uitgebreide en de merkwaardigste kennis bezat die hij ooit ontmoet had(90). Een ander waardevol getuigenis van Rubens' geleerdheid gaf de humanist Gaspar Gevartius in het epitaphium dat hij voor Rubens opstelde en dat gebeiteld werd in de zerk van 's meesters grafkapel. Hij verdiende, zegt dit grafschrift, den naam van Apelles zijner eeuw, niet alleen door zijn schilderstalent, maar ook door zijn kennis der oude geschiedenis, der letteren en van alle wetenschappen. Daarbij diende hem zijn wonderbaar geheugen. In 1606, toen Rubens te Rome verbleef, ontdekte men aldaar de beroemde antieke frescoschildering welke in de kunstgeschiedenis bekend staat onder den naam van ‘Aldobrandinische Bruiloft’. Rubens moet toen in de gelegenheid zijn geweest het werk te aanschouwen en te bestudeeren. In 1628, dus twee-en-twintig jaar later, vraagt Peiresc hem daarover inlichtingen en in een langen brief geeft Rubens hem,

(89) Corr. VI. 180.
(90) Corr. II. 336.

geheel uit zijn geheugen, een volledige en uitvoerige beschrijving, zonder zich ook maar in één detail te vergissen, met archeologische bizonderheden en met beschouwingen over de uitdrukking en de handeling der voorgestelde personages.

Zijn brieven aan Peiresc zijn lange, geleerde dissertaties over archeologische onderwerpen. Voor duistere vraagstukken op dit gebied, over de interpretaties der soms ingewikkelde, raadselachtige voorstellingen en opschriften op medalies en gesneden steenen, weet hij de oplossing te vinden. En hij stuurt aan Peiresc niet alleen lange brieven, maar ook teekeningen, afgietsels en boeken.

Maar niet alleen in de beeldende kunsten der oudheid, ook in de klassieke letteren stelde hij voortdurend belang en hij sprak en schreef er over met smaak en grondige kennis van zaken. Zijn brieven zijn doorspekt met citaten uit Virgilius, Ovidius, Cicero, Horatius en vooral uit Juvenalis, voor wien hij een bizondere voorliefde had. Tijdens zijn verblijf te Madrid in 1628, doet hij voor zijn vriend Gevartius opzoekingen in de Spaansche bibliotheken naar oude handschriften, o.a. over Marcus Aurelius, dien Gevartius wenschte te commenteeren en uit te geven. En hij laat zich door den Spaanschen geleerde Lucas Torrio een handschrift over antieke Afrikaansche opschriften overmaken, niet alleen, zegt hij, om Gevartius van dienst te zijn, maar ook voor zijn eigen genoegen[91].

Ook de geschiedenis boeit hem en hij bestudeert o.a. de 'Historia Arcana' van den Byzantijnschen historicus Procopius in al zijn verschillende uitgaven[92].

Dit belette hem niet ook zijn aandacht te wijden aan de moderne kunst en letteren. In zijn brief van 1 Oogst 1637 looft hij Franciscus Junius omdat deze geleerde in zijn boek 'De Pictura Veterum' het karakter en de schoonheid der antieke kunst deed uitschijnen. 'Maar, schrijft hij, nu zou ik wenschen dat een even zorgvuldige arbeid worde gewijd aan de Italiaansche schilders, die ons voorbeelden en modellen hebben nagelaten die nog door iedereen kunnen worden gezien[93].' En tijdens zijn achtjarig verblijf in Italië, moet hij zijn bijna dagelijkschen omgang met geleerden

(91) Corr. IV. 14.
(92) Corr. IV. 435. - V. 152.
(93) Corr. VI. 179.

en kunstenaars hebben te nutte gemaakt om zich in te wijden in de kennis der Italiaansche letteren. Ook de Fransche literatuur van zijnen tijd interesseerde hem. Over den beroemden briefschrijver Balzac schrijft hij aan Pierre Dupuy op 13 April 1628, naar aanleiding van 'Phyllarque', het boek dat pater Goulu geschreven had om zijn tegenstander te verguizen. Hij heeft over beiden een objectief oordeel, dat getuigt van zuiveren literairen smaak(94). Hij is geboeid door het geval van den Franschen dichter Théophile Viaud, beschuldigd van obscene en godslasterende gedichten te hebben uitgegeven. En Rubens tracht dadelijk Viaud's 'Parnasse Satyrique' (1624) in handen te krijgen(95).

Rubens' brieven bewijzen reeds op zichzelven zijn intellektueele waarde. Zeker moet men er geen stijl in zoeken. Ze zijn immers, zooals ik zegde, niet geschreven voor het nageslacht. Maar in hun ongezochten eenvoud hebben zij een eigen bekoorlijkheid door hun frissche spontaneïteit, nog verhoogd door hoofsche vriendelijkheid en eleganten zwier.

De meeste dezer brieven zijn in het Italiaansch geschreven, een taal die Rubens geheel beheerschte, en die in de 17e eeuw een universeele omgangstaal was geworden. Anderen zijn gesteld in het Latijn, het Latijn der 17e eeuwsche humanisten van de school van Justus Lipsius, maar bij Rubens vrij van die precieuze gezochtheid die de geschriften der polygrafen van dien tijd meestal ongenietbaar maakt. Soms gebruikt hij het Nederlandsch, en zijn stijl krijgt dan een bekoorlijke kleur in zijn naïef klinkende wendingen. Af en toe ook schrijft hij Fransch. Wel verklaart hij in zijn brief van Oktober 1630 aan Pierre Dupuy dat hij de Fransche taal gebruikte zonder er iets van te kennen, alleen maar bij uitzondering omdat die brief moest worden meegedeeld aan monseigneur de St. Ambroyse, die blijkbaar geen andere taal kende. Maar uit den brief zelf blijkt dat Rubens het Fransch zeer behoorlijk schreef. Ook met de Spaansche taal moet hij vertrouwd zijn geweest.

Zooals alle groote geesten der Renaissance stelde Rubens ook belang in wetenschappen. Het is heel zeker dat hij, tijdens zijn verblijf te Mantua, in kennis kwam met den grooten mathematicus

(94) Corr. IV. 387.
(95) Corr. III. 309.

Galilei, die door den hertog Vincenzo Gonzaga aan zijn hof verbonden was. In 1635 schrijft Peiresc aan Galilei naar aanleiding van een soort hydraulisch uurwerk, uitgevonden door een zekeren pater Linus te Luik, dat Rubens hem verzekerd heeft dat die machine zeer goed werkt: 'Mijnheer Rubens, schrijft hij, die een groot bewonderaar is van uw genie, beloofde me naar Luik te reizen om pater Linus en zijn uurwerk te gaan zien[(96)].'

In 1623 schrijft Peiresc aan Rubens over Cornelis Drebbel van Alkmaar, die benevens andere vernuftige zaken een toestel zou hebben uitgevonden waarbij het beruchte 'perpetuum mobile', de eeuwigdurende beweging, heette te zijn verwezenlijkt. Dadelijk stelt Rubens alle belang in deze uitvinding en hij belooft Peiresc er zich ernstig mee bezig te houden. En inderdaad het schijnt wel dat hij, in samenwerking met Jan van Montfort, beeldhouwer en penningsnijder, muntmeester van Brabant, gepoogd heeft de uitvinding van Drebbel te verwezenlijken. In 1625 zendt hij aan Peiresc een toestel, bestaande uit glazen buizen, waarin een groen vocht, onder den atmosferischen druk, bestendig in beweging bleef en in zijn brief van 3 Oogst 1623 aan Peiresc gewaagde hij zelfs van zijn 'geheim atelier' ('mel studiolo secreto') waar hij zich met dergelijke toestellen bezig hield[(97)].

In andere brieven aan Peiresc gewaagt Rubens over een kleinen spiegel welke de voorwerpen vergroot weergeeft. En te recht heeft men vermoed dat hier sprake was van een soort mikroskoop.

Een anderen keer wisselen beide vrienden talrijke inlichtingen over de geheime sekte der Rozekruisers, over de Abraxas van Basilides en andere geheimzinnigheden welke nog in de 17e eeuw zeer in de mode waren.

Maar het duurt niet lang. Al heel spoedig staat hij er sceptisch tegenover en in 1623 schrijft hij aan Peiresc dat hij een boekje over de Rozekruisers gelezen heeft[(98)], en dat hij er slechts bedrog heeft in gevonden. En wat Drebbel betreft, dien heeft hij in Oogst 1629 te Londen gezien: Ik heb den zeer beruchten filozoof Drebbel slechts op straat ontmoet en ik heb met hem slechts drie

(96) Corr. I. 64.
(97) Corr. III. 215.
(98) Waarschijnlijk 'Chymische Bruiloft' van Christian Rosenkreuz (1616).

of vier woorden gewisseld... Die man is, zooals Machiavelli zegt, een van die zaken die, in de loopende meening, van verre grooter schijnen dan van dichtbij. Inderdaad, men verzekert mij hier dat hij sinds vele jaren niets anders heeft voortgebracht dan dit optisch instrument, waarvan de buis loodrecht staat en dat de voorwerpen welke men er onder legt bovenmate vergroot(99), en dan die eeuwigdurende beweging in een glazen ring, maar dit is in werkelijkheid slechts een wisje-wasje(100).'

Hij stelt verder voortdurend belang in theologische kwesties, en toont daarin, nl. door zijn soms ingewikkelde samenstellingen als titelprenten voor werken over godgeleerdheid, een lang niet oppervlakkige kennis. De in zijnen tijd zoo druk omstreden vraag over 's Pausen onfeilbaarheid, die over het al of niet echt zijn van de te Besançon bewaarde lijkwade van Christus, houden hem bezig. Ook in politieke zaken geeft hij blijk van helder doorzicht en breede objectiviteit.

Als hartstochtelijk verzamelaar toonde Rubens heel zijn persoonlijkheid als kultuurmensch. Zijn huis op den Wapper was een echt museum en toen hij, in 1616, de verzameling marmeren beelden van Carleton had gekocht, liet hij, achter zijn woning, langs de tuinzijde, een halfronde zaal met bovenlicht bouwen, met nissen voor het plaatsen van de beelden, en palend aan zijn 'konstkamer', waar hij zijn verzameling gesneden steenen en andere kunstvoorwerpen bewaarde. Van deze verzamelingen had Rubens den aanleg al zeer vroeg begonnen, al reeds toen hij nog in Italië was, en met medewerking van zijn broer Filips. Voor cameo's had Rubens een bizondere voorliefde. In zijn briefwisseling met Peiresc komen de uitvoerige beschouwingen daarover veelvuldig voor en hij maakte ver doorgevoerde bisterteekeningen naar beroemde exemplaren van deze kunst, teekeningen welke door Cornells Galle den Oude op koper werden gegraveerd ter illustratie van Albert Rubens' werk 'De Re Vestiaria Veterum', uitgegeven door Balthazar Moretus in 1645. Daarin komen o.a. voor de twee groote cameo's, voorstellende de familie van keizer Augustus, de eene

(99) Waarschijnlijk dus een soort mikroskoop.
(100) Corr. V. 153.

bewaard in de Bibliotheek te Weenen, de andere - afkomstig uit de Sainte Chapelle - in de Nationale Bibliotheek te Parijs(101). Rubens had tevens het plan opgevat een plaatwerk over de antieke cameo's uit te geven. Alleen een achttal bladen zijn gegraveerd door Lucas Vorsterman en Paul Pontius onder den titel ‘Varie figueri de agati antiqui, desiniati de Pietro Paolo Rubenii.’

Hoe groot zijn verzamelaarspassie was, bewijst wel het feit dat, toen hij in 1626 zijn kunstcollectie verkocht had aan Buckingham, hij dadelijk begon er een nieuwe aan te leggen. Ook deze moet zeer rijk en belangrijk zijn geweest, vermits de kardinaal-infant Ferdinand, tijdens zijn Blijde Intrede te Antwerpen in 1635, een bezoek bracht aan Rubens' woning om er de kostbaarheden te komen bewonderen. De verzameling cameo's en juweelen werd, na Rubens' dood, in haar geheel aangekocht door den koning van Spanje.

Rubens' verzameling bevatte eveneens een groot aantal schilderijen van Vlaamsche, Hollandsche, Duitsche en Italiaansche meesters. De inventaris, welke na zijn dood werd opgemaakt, telt driehonderd negentien nummers. Daaronder zijn begrepen vierennegentig werken van zijn hand. Titiaan bekleedt er natuurlijk de eereplaats met negen oorspronkelijke stukken en twee-en-dertig kopieën door Rubens zelf geschilderd. Hij bezat een portret van Rafaël en bewaarde acht kopieën welke hij zelf naar werken van den Italiaanschen grootmeester geschilderd had. Van Veronese bezat hij vier schilderijen en twee teekeningen. Verder werken van Perugino, Palma, Bronzino en een eigen kopie naar Correggio. Merkwaardig genoeg vinden wij in den catalogus van Rubens' schilderijenverzameling geen werken van de latere Italiaansche Barokmeesters, noch van Carracci, noch van Caravaggio. De Duitsche kunst echter was er vertegenwoordigd door twee werken van Holbein en een van Durer; de Hollandsche door schilderijen van Lukas van Leyden (drie), Jan Scorel (twee), Aert van Ley-den, Palamedes, Poelenburg, Saftleven (in wiens composities

(101) De teekening naar deze cameo wordt bewaard in het Stedelijk Prentenkabinet te Antwerpen (Catalogus Delen, n^{r} 194 (A. XIV. 4) Pl. XXXVIII). Een andere teekening naar een cameo voorstellende Claudius en Agrippina bevindt zich in het Louvre-Museum te Parijs.

Rubens herhaaldelijk de figuren schilderde), Willem Heda, Simon de Vlieger, Jan van Goyen en Frans Hals. Het talrijkst waren de Vlamingen, niet alleen die van zijn eigen tijd, maar ook die van de 15e en 16e eeuw: we vinden er Jan van Eyck met twee portretten, Hugo van der Goes, Quinten Metsys met een 'Juwelier', Herry met de Bles, Jan Sanders van Hemessen, Bernaert de Rycke, Joos van Cleef, Marten van Cleef, Joos de Momper, Paul Bril, Willem Key met twee werken, Sebastiaan Vranckx eveneens met twee, Antonio Moro, Frans Floris met drie werken, en ten slotte den Ouden Bruegel, voor wiens kunst Rubens blijkbaar een bizondere voorliefde had, vermits hij van hem niet minder dan twaalf schilderijen bezat, onder andere de beroemde 'Dood der Heilige Maagd'. Schitterend was natuurlijk vertegenwoordigd de Vlaamsche 17e eeuw: van Adriaen Brouwer waren er niet minder dan zeventien werken, van Antoon van Dijck tien, van Jacob Jordaens drie, verder schilderijen van Frans Snyders, Jan Brueghel, Paul de Vos, Simon de Vos, Jacob van Es, Jan Wildens, Frans Ykens, Daniel Segers, Peter Snayers en Alexander Adriaensen.

Ook de rariteiten die in de 'konst-cabinetten' van dien tijd onvermijdelijk waren, ontbraken niet bij Rubens, die in zijn verzameling zelfs een Egyptische mummie schijnt te hebben opgenomen(102).

Een ander aspekt zijner intellektueele bedrijvigheid biedt ons zijn bibliotheek, die ongemeen rijk moet zijn geweest, vermits zijn erfgenamen zes gulden betaalden voor het opmaken van den kata-loog. Zijn boeken schafte hij zich vooral aan bij zijn vriend den drukker Balthazar Moretus en voor het teekenen van titelplaten en boekillustraties betaalde Moretus hem vooral met boeken.

De archiefstukken der Plantijnsche drukkerij vermelden dat Rubens werken aankocht over dier- en plantkunde, over geschiedenis, over oudheidkunde, over landbeschrijving, over staatkunde, over wapenkunde, over penningkunde, over klassieke letterkunde (Virgilius, Plinius, Seneca), en eenmaal een Nederlandsch dichtwerk, de 'Emblemata' van Jacob Cats. En ten slotte ook een aantal werken over architectuur (Vignola, Philostratus, Serlio, Salomon de Caus, Scamozzi en Jacques Francquart). We kennen hier alleen die werken welke op rekening van Rubens in de han-

(102) Corr. III. 318.

delsboeken van Moretus van 1613 tot 1640 voorkomen. Maar zeker bezat Rubens er veel meer. En eens te meer krijgen wij hier het beeld van een man die het geestesleven van zijn tijd beheerscht en doorgrond heeft, niet als een oppervlakkig dilettant, zooals men beweerd heeft, maar wel als een breede, machtige geest voor wien niets menschelijks vreemd bleef. Alles wat zijn tijd omvat, kent hij, maar nooit heeft zijn wetenschap de vlucht van zijn artistiek genie belemmerd. Hij is diep bewust van zijn kracht en niemand heeft als hij de wereld van kleur, licht en vorm omvat. Als kultuurmensch is hij het prachtigste voorbeeld van den Vlaamschen Europeër. Maar steeds is hij mensch gebleven en nooit heeft hij zich van de menschelijke gemeenschap vervreemd.

Rubens was rijk. Het leven had hem overladen met alle mogelijke materieele gunsten. Nooit is dit voor hem een aanleiding geweest om af te wijken van de sereniteit welke hij rond zich geschapen had, en tot het laatst van zijn welgevuld leven bleven arbeid en kennis zijn groote betrachtingen. Zijn kunst heeft hij boven alles liefgehad en met een onverholen vreugde deelt hij in 1634 aan zijn vriend Peiresc mede dat hij zich heeft losgemaakt van ‘den gouden band der ambitie om zijn vrijheid terug te nemen,’ 't is te zeggen de infante te verzoeken hem geen zendingen meer op te leggen. ‘Ik ben de fortuin veel verplicht, schrijft hij... Ik heb ze op den weg des levens meer dan eens ontmoet... Maar sinds drie jaar leef ik, dank zij God, in de rust des geestes en heb ik verzaakt aan alle bediening die mij zou kunnen verwijderen van mijn geliefd beroep[(103)].’

Heel zijn werk, maar ook heel zijn leven ademt moreele gezondheid. Er is in heel zijn bestaan geen afwijking te bespeuren. Passies en instinkten, die bij een man als Rubens zeker machtig waren, heeft hij met wijsheid en matigheid weten te bedwingen. Zoo is dit leven gegroeid als een machtige boom die rustig alle stormen trotseeren kon; zoo vloeit het als een breede stroom onder het blijde licht der zon.

‘Het komt er niet op aan lang te leven, maar goed te leven’ schrijft hij in 1629 aan Gevartius. Zijn leven is niet ontijdig afgebroken, en hij heeft zijn taak rustig kunnen volbrengen. Maar al

(103) Corr. VI. 81.

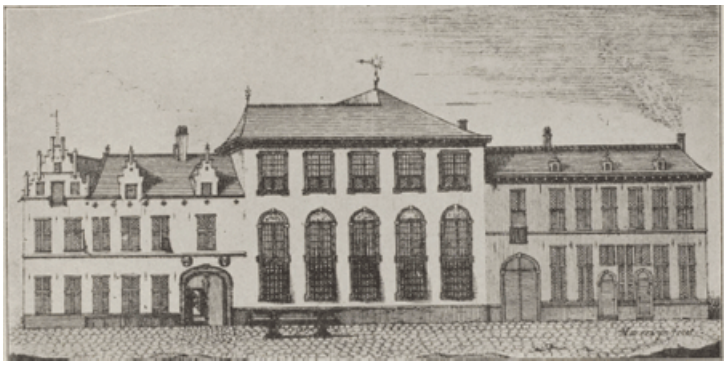

I - VOORGEVEL, LANGS DE VAARTSTRAAT

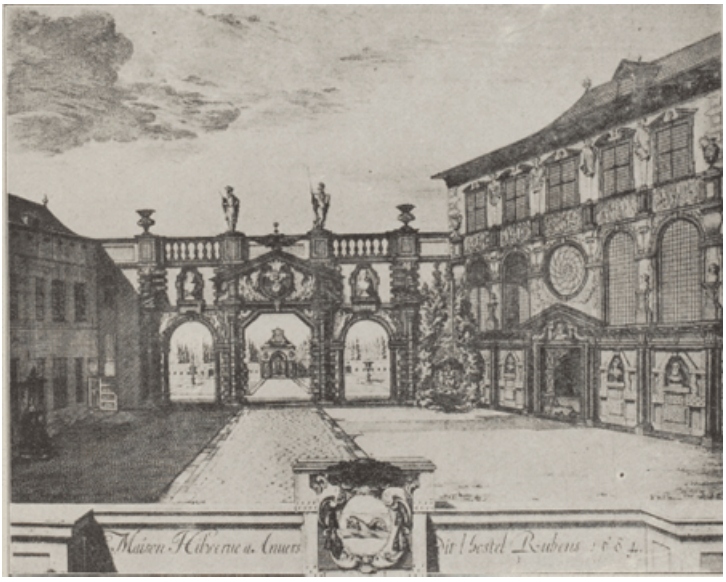

II - BINNENPLAATS (1684)

III - DE PORTIEK IN DE BINNENPLAATS (huidige toestand)

IV - HET PAVILJOEN, ACHTER IN DEN TUIN

wordt hij in de laatste jaren door een pijnlijke ziekte geplaagd, toch blijft hij gespaard voor de seniliteit van den hoogen ouderdom. Vreesde hij den dood? Hij spreekt er slechts eenmaal over, in den brief waarbij hij zijn zoon Albert beveelt in de goede zorgen van Gaspar Gevartius.

En hij die iederen dag zijn blik liet gaan over de woorden van Juvenalis ‘Fortem posce animum, et mortis terrore carrentem’, hij wist dat hij door zijn werk den dood had overwonnen.

In zijn geheel beschouwd, biedt het leven van Rubens, niet alleen in zijn openbare manifestaties, maar ook in zijn intiemste bizonderheden, het schoone harmonische beeld van een edel karakter en van een klaren evenwichtigen geest. Evenwicht en harmonie: dit zijn wel de twee hoofdkwaliteiten zijner levenskrachtige persoonlijkheid. Niets vermocht hem af te leiden van zijn taak, van hetgeen Fromentin zoo juist genoemd heeft: ‘de versterkende, gezonde hygiene van zijn genie... De fortuin heeft hem niet meer bedorven dan de eerbewijzen; de vrouwen hebben hem niet meer in beslag genomen dan de prinsen... Hij was een ziel zonder storm, zonder slapte, zonder kwelling, zonder hersenschimmen... Zijn leven, van 't begin tot het einde, is een van die welke het leven doen liefhebben. In alle omstandigheden was hij een mensch die den mensch vereert.’

A.J.J. DELEN.

De kunst van Rubens

Er wordt wel eens beweerd, en niet ten onrechte, dat elke kunst op een misverstand berust. Geen treffender voorbeeld dan de schilderkunst. In het westen is haar populariteit enorm sedert eeuwen, en toch is het aantal liefhebbers verbluffend klein gebleven. Liefhebbers, hoeft het gezegd, zijn niet degenen die wel eens schilderijen koopen, maar 'the happy few' die werkelijk van de schilderkunst houden. Het volstaat aan Rubens te denken, om dit misverstand duidelijk te constateeren.

Weinig kunstenaars hebben zooveel commentaar verwekt als hij en nochtans, bij het lezen van deze doorgaans gloedvolle literatuur wordt men getroffen door al het extra-picturale dat daarbij te pas komt. Er zijn menschen die hem boeken hebben gewijd zonder iets te zeggen over het eigenlijke schilderproces. Ze bewonderen Rubens voor eigenschappen die den echten liefhebber perfect koud laten, indien ze hem niet hinderen. Er zijn menschen die, naast hun bewondering voor Rubens, zulke zonderlinge teederheid betoonen voor onooglijke dingen van hun tijd, dat men zich gaat afvragen of ze ooit Rubens als schilder bekeken hebben: de literatuur speelt hun parten! Rubens is juist een van die meesters die zich bizonder leenen tot letterkundige oefeningen. Hij zelf heeft er veel toe bijgedragen om het misverstand te bestendigen. Zijn welsprekendheid, zijn pathos, zijn symboliek hebben aan het onderwerp een ongemeene beteekenis gegeven en hiermede heeft de kunstenaar ongetwijfeld het resultaat bereikt dat hij beoogde, want we mogen niet vergeten dat hij veel dienende kunst heeft voortgebracht. Wanneer hij b.v. godsdienstige tafereelen schilderde, kwam het er toch op aan, in de eerste plaats, overtuigend te zijn. Hij stond in dienst van de Contra-Reformatie en hij trachtte zoo vernuftig mogelijk dezen nieuwen koers van de kerk in beeld te brengen. Om den echten Rubens te ontdekken kan men echter niet blijven staan bij deze uitwendige teekens.

Het oud gebruik om het werk van de schilders in te deelen naar den aard van het onderwerp is een prachtig middel om het misverstand te bestendigen. Hierdoor wordt de nadruk gelegd op het uitwendige, ten koste van het essentieele. Maurice Denis schreef zeer te recht: ‘Se rappeler qu'un tableau, avant d'être un cheval de bataille, une femme nue ou une quelconque anecdote, est essentiellement une surface plane recouverte de couleurs en un certain ordre assemblées.’ Dergelijke vaststelling is ondenkbaar vóór het einde der XIX^{e}eeuw, alhoewel de Impressionnisten reeds het belang van het onderwerp sterk hadden gereduceerd ten bate van de technische middelen. Dat het onderwerp slechts een voorwendsel is, dat hoegenaamd geen rol speelt als waardebepaling, is een zuiver modern begrip. Volgens de oude hiërarchie van de genres is Le Brun een grooter schilder dan Chardin. Men zal toegeven dat de critiek sindsdien enkele vorderingen gemaakt heeft.

Hetgeen den mensch der twintigste eeuw treft, wanneer hij Rubens' briefwisseling leest, is het weinig belang dat de meester zelf aan het eigenlijk schilderen schijnt te hechten. Hij spreekt wel van opdrachten en bestellingen, zelden van het werk zelf, of het is om over de symbolische beteekenis, ofwel over de moeilijke houding uit te weiden. Dit moet ons niet verbazen. Rubens gelooft alleen in de Italiaansche meesters (zijn afkeer voor den gothischen stijl is bekend), en deze beroepen zich steeds op de natuur. De Renaissance-mensch dweept met de Wetenschap en de Kunst lijkt hem als een bloem die op de Wetenschap groeit. Dit verklaart de minachting voor de zoogezegde Primitieven. Er dient alleen onderstreept dat, moest Rubens - net als alle andere groote schilders - beoordeeld worden op zijn zg. wetenschappelijke eigenschappen, hij het prestige niet zou hebben dat hij thans nog geniet.

Of Rubens juist teekent of niet, heeft niet het minste belang. Zooals alle meesters, gevoed door de aesthetische begrippen van de Renaissance, doet hij zijn best om juist te teekenen. In feite bezit hij een eigen manier, een schriftuur, die zich plooit naar een schijnbare objectiviteit. De naïeve toeschouwer ontdekt menschen, dieren, landschappen, - voor den liefhebber spelen arabesken in zekere rhythmen. Wanneer, in het begin der XIXe eeuw, Mathieu van Brée Rubens ‘verbeterde’ - uit louter bewondering voor

den meester - bewees hij slechts dat hij, befaamd schilder in zijn tijd, niets van het geval begreep. De overtollige wervel van Ingres is iets in denzelfden aard. Teekenen en schilderen zijn, bij Rubens, nauw verwant. Zijn teekeningen zijn meestal picturaal. Het is duidelijk dat Rubens voor vele composities geen voorafgaandelijke teekeningen gemaakt heeft. Hij ontwierp met de punt van het penseel schetsen die als leiddraad voor zijn medewerkers moesten dienen. Deze schetsen zijn uiterst belangwekkende documenten. Ze getuigen van een frischheid en van een speelschheid, welke we niet altoos in de definitieve tafereelen terugvinden. Het is geen afbreuk doen aan de hulde die Rubens verdient met te constateeren dat verscheidene schilderijen te veel naar maakwerk ruiken. Soms hebben de helpers het leeuwenaandeel, zoodat het schilderij slechts Rubeniaansch is door de compositie, en, hier en daar, enkele accenten. Zelfs gedurende zijn leven werden er - met goedvinden van den meester - heel wat schilderijen aan den man gebracht die niet van zijn hand waren en dit gaf wel eens aanleiding tot vervelende incidenten (Zie enkele brieven aan Gerbier).

In de schetsen vinden we steeds den echten Rubens terug, een virtuoos, die de grenzen van zijn mogelijkheden niet kent. Wat daarbij bizonder treft is de soberheid zijner middelen. Rubens werkt veel met een sepiatoon. Enkele krabbels volstaan om heel de compositie aan te geven, terwijl een paar toetsen, haast zonder kleur, - grijs, roze, licht-blauw, - sprekend de kleuren aanduiden. Hier en daar komt een lichtpunt - wit of lichtgeel - het geheel opwekken. Nergens is er een aarzeling te bespeuren, nergens een inspanning. Het penseel is in nerveuse arabesken over het paneel gevlogen. Vreugde, levensblijheid, dynamische kracht spreken uit dit alles, onafgezien het onderwerp. Hier constateert men hoe verkeerd het is het karakter eener kunst te bepalen naar het onderwerp alleen, zooals men het al te vaak doet.

Naar het onderwerp is Rubens o.m. een godsdienstig schilder, alhoewel er niet de minste religiositeit in zijn werk te bespeuren valt. We hebben mettertijd zekere woorden ontdaan van hun primitieve beteekenis: verzen schrijven is nog geen bewijs voor de poëzie van den inhoud. De Christusfiguur, zooals Rubens ze uitbeeldt, doet veeleer aan Zeus denken. De meest dramatische tafereelen, ontleend aan het Evangelie of aan het leven der heili-

gen, missen innerlijke emotie. Het zijn bravourstukken, vaak met iets forsch of iets blij-levendigs dat perfect past in het raam der Contra-Reformatie-politiek, maar dat sterk afwijkt van de ingetogen opvattingen der oudere meesters. De Contra-Reformatie heeft een synthese beoogd van de Christene leer en van de Oudheid, althans in de vormenwereld die zij voorstond. Tegen het gespiri-tualiseerde begrip van het geloof, door de Hervorming aangeprezen en dat tot naaktheid leidde, kwam een sensualistische voorstelling te staan, waarbij de godsdienst beminnelijk werd, meer humaan. Na de godsdienstoorlogen, een begrijpelijk verschijnsel! De soepele Jezuïeten verdringen de harde Dominicanen, die de Inquisitie hadden geleid. De kerken lijken op paleizen en alle kunsten wedijveren om de nieuwe tempels Gods te verfraaien. Ornamentiek en symboliek spelen hierbij een belangrijke rol. Rubens heeft zich deze nieuwe taal bizonder eigen gemaakt. Vrouwen, kinderen, bloemen en vruchten, gespierde mannen en dieren dwarrelen voor ons oog in meesterlijke fantasia's. En al deze figuren, met de noodige attributen er bij, groeien tot symbolische fabels. Toen de Antwerpsche kolveniers hem een drieluik bestelden, ter verheerlijking van hun patroon, den heiligen Christophorus, schilderde Rubens de beroemde ‘Kruisafdoening’ en verklaarde aan de verblufte leden van het gilde, nadat zij te vergeefs hun patroon gezocht hadden, dat Christophorus kruisdrager beteekende en dat al zijn personages kruisdragers waren! Het leven van Marie de Medicis is een echte symbolische puzzle. Rubens was blijkbaar fier deze kennis te bezitten. Zóó verstond men immers het humanisme in onze gewesten? Men kent de formule: een altaar is de vroomheid en een vaas de godsdienst. De poëzie is een lier, met klimop omringd. De oorlog is een bliksem en de vrede een slangestaf. De voorouders? Een reeks medailles. Een arend en een pauw, vergezeld van een toorts, sterren en een regenboog? Een huwelijk. En zoo verder. Als men dit alles goed vermengt, bekomt men een symbolisch brouwsel, waarop de kenners hun spitsvondigheid kunnen oefenen. Zóó gemakkelijk is het niet, want het is Rubens wel eens gebeurd de geschreven verklaring van zijn symbolische composities zoek te leggen en er zelf niet meer goed wijs uit te raken.

We bekijken thans de schilderkunst zonder ons om al die literatuur te bekommeren. Rubens is er feitelijk nooit uitgeraakt, omdat de meeste zijner werken opdrachten geweest zijn, maar dit belet geenszins de evolutie van zijn werkwijze te volgen. Deze evolutie vertoont een gestadig verfijnen van de materie, een steeds lyrischer verwerken van de verf. De eerste werken van Rubens die ons bekend zijn, zijn nog vrij zwaar geschilderd. Het palet is sterk Italiaansch. Alhoewel Rubens steeds meer genegenheid heeft gevoeld voor de Venetianen, zit er in den beginne nog heel wat Toscaansch in zijn teekening: Titiaan en Michel-Angelo. Daarna daagt de invloed van Caravaggio op. Tijdens de eerste Antwerpsche periode werkte deze invloed nog vrij sterk. (De jonge Van Dyck en Jordaens ondergaan hem eveneens). Maar contrasten van licht en schaduw werken dramatisch. Rubens is te levensblij om daar lang bij stil te staan. Hij gaat lichter schilderen. Hij herneemt het palet van de oude Vlamingen, die weliswaar geen modulaties kenden, doch hij zal het gebruiken volgens Venetiaansch recept. Zijn oorspronkelijkheid ligt hierin besloten. Hij heeft zeker de les van Titiaan, van Veronese en van Tintoretto goed begrepen, maar hij heeft deze meesters nooit nageaapt. De kleurenharmonieën van de groote Venetianen zijn meer beperkt tot bepaalde accoorden. Zij voeren zeker de kleur op tot een niet te overtreffen gloed, maar ze zijn minder uitbundig, laten we zeggen: voornamer. Rubens, daarentegen, met zijn hoog opgedreven kleurenspel, wordt wel eens voor vulgair versleten, vooral in het buitenland. Zoo is hij ongetwijfeld een der meest lyrische vertolkers van het naakt en toch wordt hij daarvoor vaak beknibbeld. Alweer ter wille van den realiteitszin, die vele critici zoozeer in het bloed zit, dat ze het vraagstuk totaal verkeerd bekijken. Het komt er inderdaad niet op aan te weten of de Rubens-vrouw het type is dat de critici behaagt, doch wel hoe een bepaalde figuur geschilderd is. Titiaan heeft wellicht vrouwen geschilderd die in een meer geïdealiseerde sensueele atmosfeer baden, doch niemand heeft zooveel licht uit een lichaam doen stralen als Rubens. De meester gaat zuiver impressionnistisch te werk om zijn doel te bereiken. Zijn schaduwen zijn amper blauw-grijs en tot een minimum gereduceerd. Voor constructielijnen, die normaal door donkere tonen worden aangegeven, gebruikt hij vermiljoen of karmijn. Hij durft het aan een

vrouwelijk naakt volledig met karmijn te accentueeren, maar zijn beheersching van de kleur is zóó groot, dat de meeste toeschouwers het niet eens merken, (b.v. Angelica en de Eremijt, te Wee-nen). Er zou een aardig stukje te schrijven zijn over het gebruik van het rood in Rubens' oeuvre. Het is geen toeval dat deze kleur zulke plaats inneemt. Rood is een bij uitstek dynamische en warme kleur. Wanneer Rubens geen rood kan gebruiken - omdat het onderwerp er zich niet toe leent - gebeurt het hem zijn gansche compositie op een rooden ondergrond te schilderen, (b.v. het landschap met de schipbreuk van AEnneus, in het Kaiser-Friedrich Museum te Berlijn). Soms schildert hij roode bladeren in een landschap dat algemeen groen-bruin is. (B.v. het landschap met jacht van Atalanta, in het Koninklijk Museum, te Brussel).

En vermits het landschap ter sprake kwam, willen we even stilstaan bij een aspect van Rubens' genie, dat nogal verwaarloosd wordt, nl. den invloed dien hij op dit genre uitgeoefend heeft. Vóór hem is het landschap zuiver klassiek. Zijn onmiddellijke voorloopers, Gillis van Coninxloo en Joost de Momper, om slechts de twee voornaamste te noemen, vertoonen reeds merkelijke afwijkingen met de preciese en sterk geteekende manier van den ouden Bruegel. Zij hebben een meer synthetische visie en leggen zich toe op de weergave van de atmosfeer. Maar het is Rubens die, als een machtige God, op die rustige tafereelen is gaan blazen en alles zal meesleepen in een romantischen storm. Geen gebladerte meer dat gedetailleerd wordt als fijn kantwerk, maar boomen als toortsen, met iets cosmisch over het geheel. De dynamische kracht, die in hem huist, uit zich trouwens in alle richtingen op dezelfde manier. De jachten zijn hierdoor een afzonderlijk genre geworden. Als men er even bij stilstaat, treft het verband met het stilleven. De Nederlanders, de Vlamingen vooral, schilderden veel stillevens met wild en andere producten voor de keuken, maar als Rubens verschijnt wordt het wild opnieuw levend! Wilde jachten met leeuwen, everzwijnen, tijgers. De paarden, sterk geïdealiseerd, met wuivende manen en staarten als pluimen, lijken feeën-paarden, zooals men het te recht heeft doen opmerken. Snyders, Paul de Vos en Fyt zullen den meester nadoen en wanneer ze nog stillevens schilderen, dan is het met een heroïsche visie, waar nog een herinnering aan wilde jachten in te bespeuren valt.

Dat beweging niet afhankelijk is van het voorgestelde onderwerp blijkt nergens duidelijker dan in Rubens' oeuvre. Bij hem is alles beweging: een zittende vrouw niet minder dan een jacht of een storm. Bij Breugel is zelfs een boerendans onbeweeglijk. De overgang ligt bij de romanisten: zij willen beweging weergeven, maar geraken niet verder dan theatrale houdingen. We moeten hiervoor de verklaring zoeken in hun manier van schilderen, die nog te vast is. Ludovico Dolce, die in de eerste helft der XVI^{e}eeuw leefde, schreef reeds dat men eerst schildert wanneer men 'de orde' - lees de Toscaansche - voorbij is en men de figuren niet moet aflikken. Dat is het Venetiaansch credo, geheel tegengesteld aan de opvattingen van Michel Angelo. Rubens kiest resoluut de partij der coloristen tegen de teekenaars, (Bellori, kampioen van de orde, zal zelfs beweren dat hij niet goed teekent!). De twee andere groote meesters die de schilderkunst der XVIIe eeuw beheerschen, Velasquez en Rembrandt, kiezen dezelfde partij en hierdoor wordt de triomf van Titiaan bezegeld. Hij is 't, samen met den vroeg gestorven Gorgione, die teekening en schildering synthetisch verwerkt. Bij een hartstochtelijk schilder als Tintoretto leidt zulks tot een echt impressionnisme 'avant la lettre' en Rubens vertoont heel wat affiniteiten met dezen vurigen Venetiaan. Zijn visie is veel minder dramatisch, maar hij werkt even haastig, even zwierig. Vooral in de laatste jaren van zijn carrière wordt zijn manier nog luchtiger. En meer lyrisch dan episch. De verf wordt hoe langer hoe dunner. Alhoewel hij er nooit veel gebruikt heeft, vindt hij nog middel om de materie derwijze te reduceeren dat ze amper het doek of het paneel kleurt zonder de oppervlakte te dekken. De medewerkers kunnen niet meer volgen. De taal van den meester wordt te subtiel. Het portret van Hélène Fourment en haar kinderen, en de Kermis (beide in het Louvre-museum) zijn mooie voorbeelden van deze lyrische manier.

De werken der laatste jaren toonen nog wat anders. De opdrachten blijven talrijk toestroomen, doch Rubens neemt zijn tijd, vraagt uitstel, beweert overstelpt te zijn en schildert voor zijn pleizier. Hij heeft weinig gelegenheid gehad om veel voor eigen genot te penseelen, maar nu is eindelijk de tijd daarvoor gekomen. Hij heeft de politiek verzaakt. Hij is rijk en overladen met eerbewijzen. Hij heeft een jonge vrouw en de kleuters dartelen om hem

heen. Eindelijk laat hij het masker wegglijden dat hij met zooveel staatsie gedragen heeft. Hij bekijkt het volk, het land. De kermis, de bacchanaal, de herder en de herderin getuigen van zijn blijmoedig, zijn ongebreideld sensualisme.

Er zijn menschen die lugubere gissingen hebben geuit, naar aanleiding van zijn laatste zelfportret. (Kunsthistorisches Museum, Weenen). Hij ziet er melancholisch uit, heet het, en treurt ter wille van die al te jonge vrouw, die hem misschien ontrouw was... Literatuur! Het volstaat den krabbel te bekijken (Louvre) die voor dit portret als voorstudie gediend heeft, om het geval anders te begrijpen: Rubens heeft zich in een spiegel bekeken en genoteerd wat hij zag, nl. een zestiger, met zware oogleden, een afhangenden mond, rimpels... Op het schilderij zijn al die physische zwakheden weggetooverd, voor zooveel het mogelijk was, en Rubens komt er uit als een edelman, die nog voor een kloeken veertiger wil doorgaan. De oogen lijken wel wat vermoeid, maar hij mocht toch niet te veel liegen; het is al een fraai staaltje van optimisme om van den ouden heer der teekening een man te maken in de volle kracht des levens, voornaam en fier, en die, ondanks zijn ietwat gedesabuseerden blik, geenszins den indruk geeft te willen verzaken.

Alvorens deze al te vluchtige beschouwingen te besluiten, nog enkele woorden over Rubens' invloed. Deze is enorm geweest, vooral in Frankrijk, van Watteau tot Cézanne en Renoir. In zijn eigen land is Rubens minder groot profeet, ondanks het prestige van zijn naam. Na zijn dood begon reeds de deemstering. Wanneer ook zijn discipelen gestorven zijn, is er niemand meer om zijn les te aanvaarden. En het is nagenoeg zóó gebleven. De Romantiekers van 1830 keken naar Delacroix, die zelf zooveel aan Rubens verschuldigd was, maar verstonden evenmin iets van den Franschen meester als van den grooten Antwerpenaar. Wiertz heeft zeker aan Rubens gedacht; hij had een heroïsche opvatting van zijn vak, maar was, helaas, geen schilder. Jan Stobbaerts vertoont, hier en daar, in zijn stallen een beetje invloed, maar hij heeft niets van het lyrisch-dynamische dat Rubens karakteriseert, zoodat deze in dit land, dat een land van schilders heet te zijn, een groote eenzame gebleven is.

ROGER AVERMAETE.

De diplomaat Rubens

Huldigingsplechtigheden zijn allerminst geschikt om op objektieve wijze de waarde van machtige persoonlijkheden te bepalen. Niemand ontsnapt aan de zoo gewettigde gevoelens van nationale fierheid, die de aanwezigheid van een figuur als Rubens in de reeds lange rij van rijke talenten en genieën oproept.

De glorie van den schilder Rubens kan nooit hoog genoeg worden bezongen; vermoedelijk heeft men met dezelfde maat ook den diplomaat Rubens willen huldigen... en hierbij heeft men wel eens de normale maat voorbijgestreefd.

Max Rooses heeft o.a. over den diplomaat Rubens een al te vleiend oordeel uitgebracht, en weerstond niet aan de verleiding om, ter wille van de ophemeling dier diplomatieke bedrijvigheid, aan de feiten zelf een lichten deuk toe te brengen.

Wil men den diplomaat Rubens in het juiste oordeel situeeren, dan moeten in enkele woorden de verhoudingen geschetst, waarin zich die diplomatieke gaven konden ontwikkelen. De toestanden waren overigens ook voor diplomaten van formaat zoo ingewikkeld en zoo verward, dat het mislukken in een onderneming niet als een bewijs van onbekwaamheid mag beschouwd worden.

De Zuidelijke Nederlanden, nog altijd onder den druk van een Spaansche regeering, die in de eerste plaats de Spaansche belangen nastreefde en minder bekommerd was om de belangen van de Zuidnederlandsche bevolking, was van 1585 af in oorlog gebleven met de opstandige bewoners van het Noorden. De rebellen hadden in dezen strijd een hardnekkigheid en een kampvaardigheid vertoond, die ook bij hun bekampers, o.a. bij Alexander Farnese, bewondering oproepen, en die o.a. aan Rubens den lof ontrukt, dat zij een sterk volk zijn, ja, een uitverkoren volk!

Die strijd was voor het Zuiden een zeer zware belasting. Niet alleen werden onze gebieden als oorlogsterrein gebruikt, en wer-

den zoo de Kempen als het Brabantsche en het land van Waas het uitverkoren gebied voor de vernietigende strooptochten van de geuzenbenden, maar ook de Spaansche legers teerden op den boer; zware beden moesten betaald, en dit in een tijd, welke voor nijverheid en handel geen uitzicht bood.

Herhaaldelijk heeft Rubens zich over deze ellende van het Vlaamsche land in bittere bewoordingen uitgelaten, en geen woorden van kritiek gespaard voor de Spaansche ministers, die of uit onwetendheid of uit slechtheid, zoovele fouten bedreven.

Van hem deze getuigenis, dat de toestand, zooals die in het jaar 1627 bleek te zijn, niet langer kon worden volgehouden.

Het welslagen van de onderhandelingen van 1607, die uitmondden in het Twaalfjarig Bestand, had aangetoond, dat tusschen de broeders van ‘gemeyne tale’, nog banden van gemeenschappelijke herinnering bestonden, en dat willig werd gearbeid om het ‘gemeyne vaderlant’ niet dieper in de ellende te brengen.

Maar de Europeesche konjunktuur stond op oorlog: het strijdgezang klonk in het naburige Duitsche rijk, en dra bleken de Nederlanden weer gedrongen tusschen de beide oorlogszuchtige naburen, Frankrijk en Duitschland. De Dertigjarige Oorlog was niet alleen een strijd tusschen protestantisme en katholicisme: ook de eeuwige klove tusschen de Bourbons en de Habsburgers deed zich gelden, en het was te duchten dat de Spaansche vorsten, van Habsburgsch bloed, in dit konflikt zich aan de zijde van het katholieke Duitschland zouden stellen, wat de vijandschap en de aanvallen van Frankrijk in het verschiet bracht.

Na het bestand werd opnieuw beproefd met de rebellen tot vrede te komen; maar de Spaansche koloniale belangen bleken voor den Spaanschen koning zwaarder door te wegen dan de belangen van Zuid-Nederland, en de ingezette besprekingen hadden geen resultaat. In deze onderhandelingen betrad Rubens voor de eerste maal het terrein van de diplomatie.

Het bleek voor het Zuiden wenschelijk de vriendschap en de neutraliteit van Engeland te verwerven, dat vermoedelijk de expansieneigingen van Frankrijk zou kunnen bedwingen. Rubens had op zijn tocht te Parijs, waar hij voor de koningin-moeder Marie de Médicis een opdracht had uitgevoerd, den hertog van Buckingham leeren kennen. In de Nederlanden was hij de ver-

trouwde vriend van den Engelschen gezant Balthazar Gerbier, schilder zooals hij. Deze twee steunpunten zijn het, die hem dienden bij een nieuwe diplomatieke onderneming. Hij wilde tusschen Spanje en Engeland den vrede bemiddelen, een samenwerking, die den oorlog van het Westeuropeesche gebied zou verwijderd houden: bleven Engeland, Frankrijk uit het oorlogsgewoel, dan zou de 30-jarige oorlog tot Duitschland worden gelokaliseerd, en dan konden onderhandelingen met de Noordnederlandsche rebellen vermoedelijk resultaat oogsten.

Ook deze pogingen liepen spaak: integendeel, de handige politiek van Richelieu leidde tot een zeer vriendschappelijke verhouding tusschen de beide Noordzeemogendheden. Rubens geeft zijn plannen niet op.

Het was een ongewoon schouwspel dat een schilder, zij het dan ook de hofschilder, zich op het terrein van de diplomatie ging wagen. Wel was het de gewoonte geworden, dat privaatpersonen, ook geestelijken, werden aangesteld om, zonder verbintenis van officieele zijde, den weg voor onderhandelingen te effenen; maar verder dan tot deze voorbesprekingen was het een gewoon burger wel niet geoorloofd dit terrein te betreden. Het moet wel zijn, dat de Spaansche koning Philips IV het optreden van den schilder niet volledig billijkte, of rijkere inlichtingen wilde ontvangen over het beleid van den schilder-diplomaat, terwijl aartshertogin Isabella niet ongenegen was door den schilder haar beleid te laten motiveeren: althans Rubens zou in 1628 naar Madrid vertrekken, om aldaar koning Philips over den stand der besprekingen voor te lichten. Dit bezoek had groote gevolgen: het diende den schilder in even groote mate als den diplomaat; het bezorgde Rubens den titel van raadsheer van den koning in zijn Privé-raad; het bracht Rubens op den weg naar de beroepsdiplomatie, bezorgde hem ook Engelsche onderscheidingstitels, bracht hem zijn eenig diplomatiek sukses: hij realiseerde, spijts de Fransche intriges, den vrede tusschen Spanje en Engeland. Karel I, de prachtlievende koning van Engeland, bleek den beroemden schilder ook als staatsman te waardeeren: de kunst diende de diplomatie, en de gesprekken over het staatsmansbeleid brachten een steeds welgevallige gemeenschap in kunstbeschouwing tusschen den koning en Rubens. In November 1630 was het akkoord bereikt, en keerde

Rubens met roem beladen terug naar het vaderland. Het zal niemand verbazen, dat dit sukses, alsmede het verblijf in de hoogere sferen, Rubens wel zal hebben beïnvloed. De onbevangen uitingen, welke wij in zijn briefwisseling vóór 1628 aantreffen, zullen voortaan achterwege blijven. Meer dan ooit heeft Spanje den schilder door gouden ketenen aan zich gebonden. Hij had met den minister Olivarès lange, uitvoerige brieven gewisseld over het internationale gebeuren, en was ervan overtuigd, dat op het terrein van de diplomatie zijn rol niet was uitgespeeld.

De feiten zouden deze overtuiging bevestigen.

De Fransche politiek bleek zeer troebel: tusschen Marie de Médicis, de koningin-moeder, en den almachtigen minister Richelieu waren de verhoudingen zeer gespannen; het 'journée des dupes' noodzaakte Marie de Médicis, Gaston van Orléans en hun aanhangers tot het emigreeren naar de Zuidelijke Nederlanden: Rubens, aangesteld als bemiddelaar tusschen deze rumoerige bende en de Spaansche regeering, meende van deze geschillen te kunnen gebruik maken om de Fransche macht te verzwakken: met de hulp van de Spaansche regeering, aldus meende Rubens, kon men deze emigranten, die stellig hun aanhangers hadden in Frankrijk zelf, bewapenen, en steunen in hun pogingen om Richelieu uit het zadel te lichten. Het is Rubens wel ontgaan, dat de ontevredenheid slechts kwestie was van ambities, en zeker niet de basis waarop de Spaansche regeering haar nieuwe politiek kon opbouwen. Dat minister Olivarès deze aanwijzigingen van Rubens niet gunstig gebruikte, heeft Rubens wel bitter gestemd.

In deze kwestie had Rubens evenwel gelijk: de Fransche politiek bleef voor de Zuidelijke Nederlanden zeer gevaarlijk en de gebeurtenissen zouden zulks dra bewijzen. Van Fransche zijde was het, dat een revolutionnaire strooming in het Waalsche gebied werd opgeroepen, terwijl het Noorden zulks ook in Vlaanderen beproefde. Dra zou Frankrijk de hand reiken aan het Noorden en daarom o.a. beletten dat een vredesonderhandeling eenig sukses kon boeken. In 1635 zou trouwens een militaire samenwerking tusschen beide landen worden afgesloten.

Intusschen was Rubens, uit Londen teruggekeerd, na zijn zeer 'optimistisch' huwelijk weer in het gelid geroepen. De verhoudingen tot het Noorden waren niet verbeterd. De oorlogsverrichtin-

gen hadden de Nederlandsche superioriteit versterkt. In het Limburgsche had stadhouder Frederik Hendrik zijn macht bevestigd: in 1629 was het Katholieke 's-Hertogenbosch, na wanhopige verdediging, in de handen van den stadhouder gevallen. Als weinig later de Spaansche vloot een aanval op Zeeland beproefde, behaalden de rebellen een schitterende zegepraal. Toen begon Frederik Hendrik zijn aanval in het Limburgsche en aan de Maas. Venlo en Roermond vielen in zijn handen; dra, na een zwaar beleg, viel ook Maastricht, gevolgd door het land van Overmase, Daalem, Valkenburg. Een oogenblik zou Frederik Hendrik het hebben overwogen door krachtdadig vooruitdringen ook Brabant binnen te vallen en Antwerpen te bemachtigen, wat de Hollandsche Staten-Generaal niet toelachte. Men vreesde er inderdaad het gevaar van een terug tot het leven geroepen Antwerpen.

In het Zuiden trad sterke onrust aan den dag. Reeds in 1630 had koning Philips machtiging gegeven over een nieuw vredesbestand te onderhandelen, poging waarin men niet was geslaagd. In 1632 zou dan een beslissende vredesonderhandeling worden ingezet.

De bedoeling werd ingegeven door de paniek en de ontevredenheid in het Zuiden. De ontevredenheid vooral in de adellijke kringen was zoo sterk, dat de aartshertogin het noodzakelijk achtte, de Staten-Generaal te beroepen, wat ongeveer dertig jaar geleden nog was geschied. Deze Staten-Generaal waren dus de vertegenwoordigers van het geheele land: deze vertegenwoordiging was wel is waar niet te vergelijken met onze moderne begrippen, maar zij vereenigde toch zoo den adel als de geestelijkheid en de afgevaardigden van de steden.

Als deze heeren in September 1632 te Brussel vergaderden, dan klonk hier slechts één stem: de drang naar vrede, de hoop om een einde gesteld te zien aan de zware geldheffingen, aan de nooden van den oorlog, aan de voortdurende invallen van de vijandelijke benden.

Met klem betoogden de Staten dat alleen in een vrede of trêve het heil moest worden gezocht: en zij eischten het recht op, dadelijk afgevaardigden naar het Noorden te zenden: noodgedwongen moest de aartshertogin hierin toestemmen.

Intusschen had zij zelve reeds beproefd met het Noorden in

kontakt te treden. Zij had beroep gedaan op Rubens: deze had voor Maastricht besprekingen gevoerd met Frederik Hendrik, nadat hij ook te Luik met de afgevaardigden van het Noorden in verbinding was getreden.

Deze besprekingen, die half Augustus nog voortduurden, hadden geen resultaat: de Noordelijke staten verklaarden niet met den koning van Spanje te willen onderhandelen. Doch zij waren weinig later bereid met de onderhandelaars, door de Zuidelijke Staten-Generaal gezonden, aan het werk te gaan.

Deze statenafgevaardigden, die later in den Haag de onderhandelingen voortzetten, bleken aanvankelijk wel bereid tot zeer groote toegevingen, die stellig het gezag van den Spaanschen koning onaangetast lieten, maar o.a. door de verwijdering van de Spaansche troepen, dit gezag toch zouden hebben ondermijnd.

In deze onderhandelingen was Rubens niet gemengd: het waren de Staten van Zuid en Noord welke de besprekingen voerden.

Dat over dit quasi-eigenmachtige optreden ten slotte in Spanje zelf korzeligheid werd opgeroepen, blijkt uit het feit dat in November de beslissing werd getroffen aan deze besprekingen een einde te stellen; weer zou de officieele Spaansche diplomatie aan het werk gaan: Rubens treedt weer op het tooneel.

Het treft wel dat Rubens wordt gebruikt op het oogenblik dat de statenafgevaardigden nog volop aan het werk zijn.

Door diegenen, welke aan die vredesonderhandelingen geïnteresseerd waren, werd duidelijk te kennen gegeven, dat die besprekingen van Rubens louter in het voordeel van den koning, terwijl de onderhandelingen, gevoerd door de afgevaardigden van de staten, slechts op de belangen van de Zuidnederlandsche gewesten waren gericht. Het moet wel zijn dat ook de tijdgenooten het onderscheid hebben gevat, en de identiteit Spaansch belang-Nederlandsch belang niet hebben aanvaard.

Door de Noordelijke Staten werden dan voorwaarden gesteld, die van een Spaansch standpunt uit gezien, ook door het Zuiden niet mochten aanvaard worden: althans het voorstel gezamenlijk de Spanjaards uit te drijven en een aantal Zuidnederlandsche steden in Nederlandsche handen over te laten was een aanduiding voor de aartshertogin dat de tijd tot remmen gekomen was, ver-

mits de koning van Spanje had verwittigd, dat hij alle eigenmachtig optreden verbood.

Weer is het Rubens die naar het Noorden wordt gezonden, ten einde onze al te voortvarende statenafgevaardigden voor te lichten, en meteen op eigen hand nog besprekingen te voeren. Uitdrukkelijk verklaarde Rubens naar het Noorden te gaan als sekretaris van den Privéraad van den Spaanschen koning, en zijn inmenging wordt door de afgevaardigden van de Zuidnederlandsche Staten-Generaal als zeer ongewenscht, en vooral oneerbiedig beschouwd.

In hoeverre zij zich hierover verontwaardigd betoonden, blijkt uit de besprekingen die hierover in de Staten-Generaal zelf werden gevoerd en die hun beslag kregen in de bezwaren, door deze Staten bij aartshertogin Isabella uitgebracht. Belang heeft het bij dit feit aan te teekenen, dat deze bezwaren waren gedeeld ook door de geestelijke leden van de Staten-Generaal, en dat bisschoppen er mede belast werden deze bij de aartshertogin kenbaar te maken. Het blijkt dus wel dat op dit oogenblik de thans gevierde schilder Rubens niet in de nationale politiek als persona grata werd beschouwd. Het is niet uitgesloten, zooals trouwens een tijdgenoot getuigt, dat hoovaardigheid bij deze politieke bedrijvigheid een rol speelde.

Rubens moest dan, op verzoek van de aartshertogin, de statenafgevaardigden inlichten over het resultaat van zijn besprekingen, en hen in bezit stellen van de briefwisseling, hierover gevoerd.

Men kent het avontuur van den hertog van Aarschot, die tevergeefs den schilder opwachtte, en door Rubens op niet zeer hoofsche wijze werd ingelicht over zijn afwezigheid. Allicht vinden wij in Vlaanderen de houding van den schilder sympathiek, die het waagde, onaangezien de vooroordeelen van zijn tijd, den voornamen edelman zoo als een gewoon burgermensch te behandelen, meer, te vernederen. Deze houding heeft aanleiding gegeven tot beoordeelingen, die niet historisch gemotiveerd zijn.

Het optreden van Rubens verbaast ons, als wij vaststellen hoe hij tegenover Spaansche edellieden als een zeer nederig man, tegenover Fransche emigranten als zeer tegemoetkomend optreedt. De hertog van Aarschot was daarenboven de voornaamste edelman van de Zuidelijke Nederlanden.

Het is niet onvoorzichtig vast te stellen, dat Rubens op de hoogte was van Aarschots... toekomst! Aarschot had inderdaad deel genomen aan de voorbereiding van de rebellie: nog voor zij tot uitbarsting was gekomen, had hij zich teruggetrokken en de zijde van aartshertogin Isabella gehouden, hopend wellicht, dat zijn fouten in den nevel van het ongewisse zouden verdwijnen...

Maar in Juni evenwel wordt de regente over de feiten ingelicht. Vermoedelijk was ook Aarschot aangeklaagd (trouwens de voorzichtigheid van de regente ten overstaan van den hertog beteekent veel); uit de briefwisseling van Rubens leeren wij dat ook de schilder op de hoogte was van de onthullingen, vermits de vorstin hem het biljet met de aanklacht had getoond.

Rubens kan dus hebben geweten, hoe Aarschot werd gemeten, wat dien edelman wachtte en hoe het hem, Rubens, uit dien hoofde toegelaten was, dien grand seigneur, die inderdaad weldra naar Spanje ter verrechtvaardiging zou worden geroepen, als een kleinen schooljongen te behandelen.

Aarschot stierf in Spanje in gevangenschap: het is niet te veel gezegd, als wij hem beschouwen als een Egmont of een Montigny! Al weten wij dat klassevooroordeel en ambitie bij deze opstandige edellieden een rol speelden, dan mogen wij niet vergeten dat politieke prestatie en bezinning in die eeuwen nog slechts in de edellieden een begrip en een onthaal vinden.

De Staten-Generaal werden ontbonden: de statenafgevaardigden uit het Noorden werden teruggeroepen, de Spaansche koloniale eischen werden afgewezen en van een vrede kwam niets: tot 1648 bleef de oorlog woeden: de vrede die toen over Vlaanderen moest beslissen, werd buiten Vlaanderen om afgesloten.

Rubens had tijdens deze episode het belang van Spanje boven dit van de Zuidelijke Nederlanden gesteld.

Van Rubens hooren wij als diplomaat niet veel meer: nog even wordt op hem beroep gedaan om toch opnieuw vredesonderhandelingen aan te knoopen, omdat de oorlog in Vlaanderen weer aan het woeden ging.

Zijn tusschenkomst, die men van Fransche zijde wel scheen te duchten, werd toen uitgeschakeld: een paspoort werd door het Noorden geweigerd.

De rol van Rubens op het politieke schaakbord is hiermede ten einde: hij trekt zich terug op zijn buitengoed en smaakt er de vruchten van het huiselijk leven.

Maar... het moet hem bij deze meer rustige levenswijze in het volle natuurleven toch wel eens gepijnd hebben, terug te schouwen op de schitterende jaren van zijn diplomatieke carrière. Dit terug herinneren was niet een blijmoedig, noch vreugdig herinneren.

Het klinkt als een deemoedig bekennen, wanneer de schilder later bevestigt, dat hij zich destijds door de gouden ketenen van de ambitie heeft laten medesleepen, en gelukkig was, nu die ketenen te kunnen doorhakken om terug zijn vrijheid te veroveren... Een late bekentenis, die de biografen van Rubens niet altijd juist hebben begrepen! Zijn diplomatieke carrière werd te hoog aangerekend, en in de beschouwingen over het 'groot mensch-zijn' van Rubens heeft de schitterende uitstraling van den kunstenaarsroem de juiste maat voor den diplomaat doen vergeten.

Dr. R. VAN ROOSBROECK.

Boekbespreking
Nieuwe werken over Rubens

Waarschijnlijk is 't aan de omstandigheden toe te schrijven, dat er, naar aanleiding van 's meesters viering, geen machtigere golfvloed van Rubens-literatuur over ons is heengespoeld.

De uitgeversfirma, die ons het rijkst heeft bedeeld, is ‘De Sikkel’ te Antwerpen. Drie werken werden door haar op de markt gebracht, alle in zekeren zin belangwekkend.

Om te beginnen, vermelden we de levensschets door Frans van Hoof, ten dienste van de volksgemeenschap, niet meer dan een vulgarisatiewerk, in hoofdzaak ten dienste van de schooljeugd, maar dat zich met genoegen laat lezen.

Van meer beteekenis is de critische studie van Prof. Dr. A.H. Cornette, waarin vooral het scheppend werk van den meester, zij 't chronologisch, wordt besproken, het leven en het oeuvre van den grooten Vlaming in hun paralleele ontwikkeling geschetst zijnde. Feitelijk is dit boek de herdruk van het lange hoofdstuk, dat voor het eerst in de onder leiding van Prof. Stan Leurs verschenen ‘Geschiedenis van de Vlaamsche Kunst’ werd opgenomen, aangevuld met een uitvoeriger inleiding en de gedetailleerde bespreking van eenige schilderijen, inz. van het zeldzame nachtstuk ‘De aanbidding der herders’, dat zich nog te Fermo bevindt en dat, naast het slechts korte jaren geleden uit den vergetelhoek gehaalde ‘Doop Christi’ - thans een der merkwaardigste stukken uit de Rubenszaal in het Koninklijk Museum van Schoone Kunsten te Antwerpen - een eereplaats inneemt onder Rubens' vroegste kunstprestaties, gedurende zijn verblijf in Italië tot stand gebracht. Het doel, dat Prof. Cornette zich in hoofdzaak heeft voorgenomen: de vorming en de ontwikkeling van den stijl van Rubens voor te stellen, is door hem voortreffelijk bereikt. Een stamboom van Rubens vult het rijk geïllustreerde boek aan.

Van groot belang eveneens is het werk van Frank van den Wyngaert: **'Inventaris der Rubeniaansche Prentkunst'**, waarin de auteur al de in koper gesneden gravures opneemt, welke door Rubens' schilderijen aan allerlei plaatsnijders ingeboezemd zijn geworden, van Paulus Pontius en Boetius a Bolswert tot Marinus van der Goes, Jacob Neefs en Hans Witdoek, daarnaast ook de in hout gesneden platen van Kristoffel Jegher, om slechts enkelen te noemen onder de vele vertolkers van 's meesters grootsche scheppingen, zij die te rekenen zijn tot de beste interpretatoren in zwart en wit van zijn compositorisch genie, dat zelfs van de aantrekkelijkheid van een in de wereldschilderkunst eenige coloristis-tische begaafdheid ontdaan, plastisch genoeg is en blijft om ons diep te ontroeren. In een korte, maar zaakrijke inleiding tot dezen streng-wetenschappelijk gestelden catalogus, geeft Frank van den Wyngaert - bijgevoegd conservator van het prentencabinet van het Museum Plantijn-Moretus - een uitstekend overzicht van de plaatsnijderskunst in onze gewesten, gedurende de 17^{e} eeuw, alsook van de uitgeverij op dit gebied.

Bij de kunstuitgeverij 'Pro Arte', te Diest, verscheen van A.J.J. Delen **Het huis van P.P. Rubens - de invloed van Rubens op de Vlaamsche Barokarchiteccuur**, een boek dat we ten warmste aanbevelen. Het bevat omtrent de verschillende bemoeiingen van den meester op architecturaal gebied lezenswaarde mededeelingen: over zijn folio's **Palazzi di Genova;** over zijn aandeel in de Antwerpsche Jezuïetenkerk, welke een tijd lang doorgegaan heeft als zijnde volgens door Rubens opgemaakte plans gebouwd; over zijn teekeningen voor de triomfbogen, praalwagens en openluchtgradijnen naar aanleiding van kardinaal-aartshertog Ferdinands intrede te Antwerpen (1635), verzameld in de **Pompa Introitus Ferdinandi** van Casper Gevartius; over zijn eigen woonhuis in de Vaartstraat, voor hetwelk hij wel degelijk eigenhandig de plans heeft vervaardigd, tot verbouwing van zekere deelen, tot opbouwing van andere en waarover A.J.J. Delen ongeveer alle inlichtingen heeft verzameld, waarover we beschikken, zoodat daaruit nuttige wenken kunnen getrokken, in verband met de restauratie van het Rubenshuis.

De ketter Vestdijk[1]

Hij woont op kamers waar een rat
zelfs van misère nog zou sterven.
Hij ziet het niet, hij grijnst maar wat
en fantaseert toch uit de scherven

tafreelen vreemd en à merveille.

maar 't is een lust met hem te zoeken

naar de problemen van den Griek
in het verschrikkelijke Spanje,
even barbaarsch en even ziek
als thans, maar met een beter franje.

Theresia en Jan van 't Kruis,
wilt Vestdijks geest een uur bezoeken!
Hij woont in een betooverd huis,
maar zijn mystiek ligt in de doeken.

Zeer knap, verbeten en fervent,
een veld om àlles op te bouwen -
maar zonder licht, bij wat hij schendt,
zal hij dat sterke fort niet houwen.

Jan Engelman in ‘Den Gulden Winckel’, Nov. '36.

(1) Dit is het vijfde hoofdstuk uit het boek, dat steller dezes aan Vestdijks prozawerken heeft gewijd.
S. Vestdijk werd 17 Oktober 1898 te Harlingen geboren.
Romans: Terug tot Ina Damman (1934) - Meneer Vissers Hellevaart (1935) - Else Böhler (1935) - Het vijfde Zegel (1937) - De Nadagen van Pilatus (1938) - Sint Sebastiaan (1939) - Surrogaten voor Murk Tuinstra (1940). Heden Ik, Morgen Gij (1936), in samenwerking met H. Marsman.
Novellen: De Dood betrapt (1935) - Narcissus op Vrijersvoeten (1938), enz...
Dichtbundels: Berijmd Palet (1933) - Vrouwendienst (1934) - Kind van Stad en Land (1936) - Fabels met Kleurkrijt (1938) - Klimmende Legenden (1940).
Kritiek: Lier en Lancet (1939).

Engelmans zoo rake als improvisatiefrissche karakteristiek kan nog steeds gelden, omdat ze een juist inzicht geeft in Vestdijks globale romanproductie (bevattend een schraal hedendaagsch Hollandsch en een grandioos historisch uitheemsch gedeelte) en omdat ze kenschetsend blijft voor de **houding** van vele Nederlandsche christen burgers tegenover Vestdijks asociaal en areligieus oeuvre. Eenerzijds erkennen en bewonderen ze zijn zeldzame gaven en daarom zouden ze wel graag zien, dat hij een der hunnen wordt; anderzijds vergroot hun ergernis naarmate die kans tot toenadering vermindert. Met **Het vijfde Zegel** heeft Vestdijk een stap in die richting gedaan, maar met **Nadagen van Pilatus** sloeg hij weer den terugweg naar zijn eigen wild-zelfstandig domein in. De vriendelijke waarschuwing van 1936 is drie jaar later in den mond van andere Hollandsche Christenen een verkapte bedreiging, ja zelfs een banvloek geworden. We bevinden ons hier voor een in eerste opzicht zonderling geval, dat weer eens zoo sprekend de schijnheiligheid van de uiterlijk fatsoenlijken illustreert. Een Hollandsch schrijver hekelt de kleinburgerlijkheid van zijn volk en de geïnteresseerden kijken vermaakt en gebiologeerd toe, alsof 't hun niet aangaat. Daarna behandelt diezelfde schrijver universeeler, algemeener problemen, waar Holland niet meer dan een ander land iets mee te maken heeft, maar wier algemeene draagwijdte determineerend kan worden voor de particuliere Hollandsche ideeënwereld, en het verzet tegen den nonconformistischen kunstenaar neemt scherpe vormen aan. Vroeger zou hun opstand tegen Vestdijk, wegens een **Visser** of een **Else Böhler**, als rechtstreeksche revanche kunnen worden opgevat en daarom hielden ze zich koest. Maar nu kunnen ze in naam van het Christendom een gedesinteresseerd masker opzetten, naar aanleiding van **Nadagen van Pilatus**, en op den schrijver hun kwaad humeur uitwerken. Reeds met **Het vijfde Zegel** hadden ze Vestdijk openlijk van ketterij kunnen beschuldigen, maar het typeert de burgerlijke mentaliteit dat het toen niet werd gedaan. Het betrof toen Filips II en de Spaansche Inquisitie, welke in de traditie van de Lage Landen bij de Zee niet sympathiek zijn en nooit zullen zijn. Het betrof den artist Greco en van kunstenaars verwacht de wantrouwige burger zich nu eenmaal aan alles. In het brein van den Hollander bevindt Greco zich niet in de galerij van geijkte symbolen, waaraan hij blind

geloof en eerbied verschuldigd is. Theotocopoulos mocht er dus gerust kettersche ideeën op nahouden: zelfs als ketter bleef hij sympathiek, als tegenstelling tot de antipathieke Inquisitie. Het ligt nu ook in de lijn van den dwarsdrijver Vestdijk deze instelling zooveel als doenlijk is van haar slechte faam te ontlasten, door zijn vergelijking met de nog erger pauselijke Inquisitie. Met een Rembrandt zou Vestdijk bij zijn vittende tijdgenooten waarschijnlijk meer herrie hebben gehad. De toekenning van den Van der Hoogtprijs was daarenboven een officieele consecratie van het boek, waarin Vestdijk het meest concessies aan het publiek heeft gedaan, juist omdat de inspanning zoo enorm was geweest: het eenige inderdaad waarin hij een personenlijst geeft en de vertaling van allerlei vreemde uitdrukkingen, om dan nog de betiteling van elk hoofdstuk niet te vergeten. Zoo zult ge begrijpen dat de Hollandsche burgerij nog redenen had om Vestdijk als groot man te handhaven.

Verder is Vestdijk in **Het vijfde Zegel** op onrechtstreeksche wijze antipapist. Hij werkt zich zoo in de scholastische en mystieke Spaansche gedachtenwereld van dien tijd in, dat een orthodoxe katholiek het niet beter zou kunnen. Wel zou deze huiveriger staan tegenover de mystiek en streng abstract blijven (d.w.z. de aardsche realia sterk van de hemelsche gescheiden), terwijl Vestdijk als goed romancier achter al deze godsdienstige redeneeringen den psychologischen en menschelijken achtergrond laat doorschemeren, zoodat den aandachtigen lezer Vestdijks superieure ironie niet ontgaat. Wie ironie zegt, spreekt tevens het woord kritiek uit.

In **Pilatus** was Vestdijk door het onderwerp alleen reeds verplicht veel verder te gaan. En ik zou wel eens willen weten welke consequente critische geest in dit geval door de orthodoxe Christenen er niet zou kunnen van beschuldigd worden een ontwijder te zijn en de bronnen van een naïef Christendom (in tegenstelling met een beredeneerd Christendom, dat over zijn geboortepapieren wel wil spreken) met zijn scepsis te hebben vertroebeld. Al wie dus niet trouw blijft aan de eenmaal vastgelegde, verstarde christen mythe zal door de christen gemeente en ook door de burgers die van rust, vooral van gedachtenrust houden (wat overeenkomt met gedachteloosheid) als een ketter worden gebrandmerkt. Vestdijks tegenstanders meenen zeker dat na de Kerkvaders en na de Bijbel-

vertalers niemand meer het recht heeft de psychologie en de geschiedenis van het vroege Christendom op eigen wijze te doorgronden. Als er ergens absoluut geen vrijschutters worden geduld, dan is het wel in het Heilige Bosch! Nu valt Vestdijk met zijn **Pilatus** dit gewijde oord binnen. Het komt met profanatie overeen. Greco's tijd, de nadagen van Renaissance, Erasmus en Luther, kende ook een belangrijke geboorte, maar het kind heette niet Christendom, doch Individualisme. Minder gevaarlijk voor persoonlijk gebruik, want een recept voor den enkeling, terwijl het andere door iedereen moet worden geslikt. Ten slotte vertegenwoordigt Greco alleen zichzelf en desnoods den kunstenaar, wat met Pilatus, Jezus en Maria-Magdalena niet het geval is; zij behooren wel degelijk tot de fameuze geijkte-beeldengalerij uit het christen panopticum.

Dat het vooral op de onderwerp-conventie aankomt, bewijst het verschil in onthaal van beide, nochtans voor christen lezers even ‘gevaarlijke’ boeken. In Greco voltrekt zich een geweldig nonconformistisch geestesavontuur (Greco en Esquerrer: ‘avonturiers van den geest’), veroorzaakt - o ironie! - door een vromen wenk van den zeer katholieken Filips II; maar er is de Inquisitie als hooge dam en de terugkeer van den schilder. Doch het Christendom zelf wordt daar aan haar basis niet ondermijnd.

Niet eens kettersch, want de orthodoxie nog niet bestaande, kan Maria-Magdalena een proefveld van het Christendom worden genoemd: in deze arme vrouw zijn door mekaar gemengd christen mystiek, Joodsche sensibiliteit en laat-heidensche verdorvenheid; zooals in Greco's geest Byzantium, Venetië en Toledo-Madrid zich kruisen. Greco - de geest - spint dit alles zelfstandig uit; zij - 't arme lichaam - kan deze heterogene elementen niet tot een eenheid brengen, dobbert als een wrak van het eene uiterste naar het andere en ontkomt niet aan haar tirannen. Het is wel veelbeteekenend, dat de Noorderling Vestdijk voor zijn **groote** historische verbeeldingen Mediterraneesche onderwerpen kiest: **Pilatus**, waar Klein-Azië, Noord-Afrika en Rome, **Vijfde Zegel**, waarin Creta, Italië en Spanje een groote rol spelen, meer nog op de psychologie van de personen dan feitelijk op de uiterlijke gebeurtenissen. Reusachtige onderwerpen, waarin men telkens een **beschaving in wording** ziet uitgebeeld: mensch en idee in den

smeltkroes van de geschiedenis. Men zou kunnen spreken van de Middellandsche-Zee-actualiteit in Vestdijks werk! En dit is nu de ironie van Vestdijks schrijversloopbaan, dat hij met deze onderwerpen in de oogen van sommige zijner tijdgenooten als een geestelijk (of is het moreel) gevaar wordt beschouwd, terwijl diezelfde heeren zich kostelijk vermaakten, toen Vestdijk in zijn Hollandsche werken hun eigen gebreken aan de kaak stelde. Met deze werken stijgt Vestdijk beslist boven het kleine Holland uit en ook dit zal menig middelmatig Hollandsch schrijvelaar hem moeilijk vergeven.

Als Vlaming voel ik meer voor **Vijfde Zegel** en **Pilatus** dan voor **Visser** en **Else Böhler.** Hollandsche zeden- en milieuschildering heeft me steeds maar matig geïnteresseerd; de burgerlijke roman blijft ondanks zijn kritiek aan de burgerlijkheid gebonden; er is wellicht te veel negativisme: bij Visser te weinig hart en bij Else Böhler te veel haat; daarenboven wordt aan de bij den gewonen lezer zoo graag bevredigde neiging tot heldenvereering in **Het vijfde Zegel** voldaan; verder heeft de Vlaming een ingeboren eerbied (deel uitmakend van zijn nationaal bewustzijn) voor de groote schilders, eerbied waarin Greco deelt; er is thans weer een behoefte aan romantiek. Maar vooral om aesthetische redenen vind ik Vestdijks historische romans beter: ze bezorgen veel meer kunstgenot. In **Het vijfde Zegel** zijn Vestdijks buitengewone eruditie en springlevende, fijne intelligentie gebruikt aan een figuur, die het als artist, mensch en denker verdient. Tegenover de zielige Hollandertjes, die hij beschreef, was dit een soort verspilling, nu men weet wat zoo'n vernuft met historische stof kan bereiken. Hier hebben we een onderwerp, dat in harmonie is met Vestdijks denkvermogen en, wat van Duinkerken er ook van zegge, eveneens met zijn zielskracht. Van de legendarisch geworden Vestdijkiaansche ironie, tegenover Greco geen spoor, maar men zou kunnen zeggen broederlijk begrijpen en meevoelen. Ten opzichte van Visser en tutti quanti was ironie nu niet anders mogelijk, zijnde de natuurlijke verhouding van den schrijver tot zijn minderwaardige personages, die hij uit literaire mode, ter wille van den humor, uit gebondenheid met tijd en milieu en ook wel uit literaire demagogie en reactie had uitgekozen. Vestdijk heeft zich in de figuur Greco ingewerkt en een messer Domenico gegeven, die misschien 10%

Greco en 90% Vestdijk mag heeten; maar wat geeft het, of dit op Greco of op een 16de-eeuwschen Vestdijk gelijkt: de inleving is op zichzelf een meesterstuk, Greco ten volle waardig. Inderdaad, niemand kan ons zeggen hoe de échte Greco is geweest; maar de onsterfelijke Greco der schilderijen en zijn legendarische dubbelganger, product van de moderne kunsthistorische kritiek, hebben in Vestdijks roman eindelijk hun levende synthese, dus hun verrijzenis en hun menschwording, gekregen. En daarom alleen reeds zou dit boek verdienen in enkele wereldtalen te worden vertaald. De Greco, door Vestdijk opgeroepen, is des te meer geslaagd, daar nog niemand er in gelukt was of het gewaagd had, hem zoo overtuigend aanvaardbaar te maken. Barrès' boek was me een ontgoocheling. Ik raadpleegde Escholier, Dabit, Willumsen, Legendre, Mayer en nergens trof ik essentieele dingen aan, in tegenspraak met het beeld dat Vestdijk van Greco geeft. Het mag zich gerust in het gezelschap van Willumsens werk bevinden en is er zelfs als zelfstandige schepping ongetwijfeld superieur aan.

Ketter kan worden genoemd al wie door zijn oorspronkelijke en zelfstandige ideeën een lang gevestigde en daarom reeds verstarde denkorde dreigt ineen te doen storten. Hij maakt het denkresultaat, dat om maatschappelijke en andere redenen door wetgevers en schoolmeesters zoo spoedig mogelijk bruikbaar, objectief en onschadelijk wordt gemaakt, ongedaan; en diegenen, die zorgen voor de ‘rust’ van de menschen, mogen opnieuw beginnen. Vandaar de groote woede en de onwil van de op rust gestelde burgers tegen elken individualist, die te persoonlijk, te oneerbiedig, te ongehoorzaam, te apart denkt. De kettersche auteur wordt als een moeilijke, duistere geest op afstand gehouden zoolang hij ongevaarlijk is; maar van zoodra hij te veel navolgers krijgt, stelt men hem voor de keuze: zijn eigen, persoonlijke denkwijze vrij voort te zetten en als een curiosum te worden geweerd, of zich te onderwerpen aan de gangbare normen van godsdienst, moraal enz. en dan heeft hij kans als een groot man te worden geëerd (bv. Conscience, die de vrijzinnige voorrede uit zijn **Leeuw van Vlaanderen** later wegliet). Op dezen tweesprong bevindt zich thans Vestdijk. **Het vijfde Zegel** bezit alle kenmerken, opdat de maatschappij in hem een Meester zou erkennen. Greco, murw gemaakt

door de Inquisitie, keert terug tot een door een ieder te genieten kunstvorm en wordt weer ‘een goed handwerksman’, datgene wat zijn zoo schamper geteekende schoonbroer Juan van hem verlangt.

Met **Pilatus** bewijst Vestdijk echter, dat hij in de boosheid wil volharden. Waarom zou iemand als hij, die het sociale baantje van dokter liet varen voor de eenzame hoogten van het kunstenaarschap, niet naar zijn wilde en vrije afzondering terugkeeren? Was **Het vijfde Zegel** trouwens niet een concessie enkel en alleen om de kolossale reconstructiepoging van een tijd en een genie niet te loor te doen gaan? **Pilatus** is weer meer een particulier driehoeksgeval, maar met drie personen die tot het ‘publieke domein’ behooren! Vestdijks bedoeling is hier zeker niet geweest, een tijd te doen herleven, zooals het met Greco wel onloochenbaar blijkt. Sociaal wezen (d.i. de schrijver die van zijn pen wenscht te leven, een goed handwerksman!) en afzonderlijke denker hebben in **Het vijfde Zegel** te samen gearbeid. De schrijver werkte in de breedte (het tijdsfresco) en in de diepte (de Toledaansche kelders), de denker in de hoogte (gesprekken met Esquerrer); dit in volkomen harmonie met de heerlijke constructie van het boek. Het verschil ligt ook in de psychologische behandeling. In **Het vijfde Zegel** werd met de psychanalyse zuinig omgesprongen: te uitgebreide stof, betrekkelijk normale menschen. Geestesuitrafelingen van de scholastiek vervingen voordeelig het uitvezelen der zielen. In **Pilatus** leent het onderwerp zich weer prachtig tot psychiatrische behandeling. Hadden Filips en het Escuriaal de hoofdrollen gespeeld in plaats van Greco en Toledo, dan was psychiatrie ook noodzakelijk geworden, zooals men ze in Pilatus had kunnen missen, had Vestdijk het hoofdaccent op den wijsgeer Seneca gelegd en Caligula slechts laten optreden in functie van Seneca en dan zou Christus als schim onnoodig zijn geworden! Ook Maria-Magdalena zou in dit geval eenvoudiger zijn kunnen geteekend, wat den schrijver veel herrie zou hebben gespaard. Hij verkoos echter het onzekere, maar wetenschappelijk boeiender experiment boven de veiligheid van reeds geslaagde proefnemingen. Hij oordeelde dat hij de vorige concessies niet moest herhalen, al hadden zij dan nog het verhoopte resultaat bij het publiek gegeven. Met **Pilatus** komt het Christendom in 't gedrang. Christus is

daarin een afwezig fantoom, maar toch een fel op Maria-Magdalena en Caligula inwerkende figuur, zooals de 'schim' Filips Greco beïnvloedt. Voor Cisneros echter is de 'koning der schilders' zeer reëel. Zie in verband hiermede de verschillende technieken om Filips te conterfeiten: onduidelijk-wazig in het tweede hoofdstuk, is hij in het Voorspel van vleesch en beenderen. Maria-Magdalena wordt gebruikt als proefkonijn voor een gemengde inenting van erotiek en mystiek. Ten opzichte daarvan hebben wetgevers en dienaars van elken godsdienst steeds een ongerust, waakzaam oog gehouden, omdat mystiek als een te persoonlijke, te particuliere ervaring niet altijd onmiddellijk het objectief-algemeene dient. Voor elk geloof is een mysticus meestal slechts na zijn dood 'bruikbaar'. Ook moet ons het groeiende wantrouwen tegenover Vestdijk niet verwonderen van al wie den godsdienst meer als een maatschappelijk reguleerende instelling beschouwt dan als een subjectieve geestes- en gemoedstraditie. Erotische en psychiatrische excessen verbonden te zien aan de basis van een geloof, dat zijn maatschappij recht houdt, kan den christen burger niet aangenaam zijn en moet hem wel ergeren, als hij bemerkt dat zooveel virtuositeit en intelligentie fataal van invloed moeten worden op andere, jongere schrijvers van zijn land. In naam van het fatsoen en andere stokpaardjes zal hij dan hard van zich afbijten. Zooals de rijke of de edelman niet graag aan zijn lagere afkomst van vóór jaren of van vóór eeuwen wordt herinnerd, verliest het Christendom wat van zijn sereniteit, wanneer men zijn oorsprong begint na te gaan. En dat daarin de bijbelvaste Protestanten jegens den vermetele een verschrikkelijker oordeel zullen vellen dan de Roomsch-Katholieken, bewijst niet zoozeer de zielskracht (o van Duinkerken!) dan wel de werfkracht dezer laatsten, maar ook dat de dagelijksche lectuur van Nieuw-**èn** Oud-Testament de Protestanten naast de christelijke ook met de Hebreeuwsche godsdienstige denkwijze heeft vertrouwd gemaakt; terwijl de Katholiek zijn geestelijk voedsel opraapt uit geschriften, doordrongen van den geest van het Nieuw-Testament. Het is geen toeval, dat de parabel van den Verloren Zoon zich dààr in bevindt. Daarom laat een katholiek als Engelman nog altijd de deur, die hem van Vestdijks 'betooverd huis' scheidt, op een kiertje open. Later kan hij ze dan zoo noodig hard toesmakken, als het uurtje met de Spaansche

mystici niet heeft gebaat. Het is er mij niet om te doen, het eene geloof tegen het andere uit te spelen. Immers, alle godsdiensten lijden aan geestelijk chauvinisme; zelfs de aardsche grenzen volstaan niet aan hun veroveringszucht: ze eischen alle den hemel, dit hersenschimmig rijk, als kolonie op.

Vestdijk behoudt natuurlijk zijn bewonderaars, zooals Greco de zijne en Jezus zijn discipelen had. Christus begon ook met ketter te zijn! Nu zullen er wel gevonden worden om te beweren, dat dit in het nadeel van Vestdijk zal uitvallen, zooals het in 't voordeel van Greco was dat hij zijn kelderschilderijen staakte om aan den Orgaz voort te doen, den Orgaz die het gezag en de maatschappij ontzag, terwijl 'De Opening van het vijfde Zegel' als een nutteloos vuur zichzelf door de eeuwen heen verteert. Of Vestdijk nu weer aan een anderen 'Orgaz' zal beginnen, valt af te wachten. Maar als dit nieuwe werk zijn Greco-roman evenaart, zullen velen om die nieuwe concessie juichen. Zijn psychiatrische analyses kunnen dan in zijn loopbaan beduiden wat de kelderschilderijen voor Greco waren. En zoo vertoont het leven van elken grooten artist, die aan de mode van zijn tijd niet altijd wil toegeven, een zeker evenwichtig ritme van aanvaarde en verworpen compromissen met de wereld.

Elke goed en definitief ingerichte maatschappij houdt vast aan haar organisatie en duldt niet meer dat daar nog aan getornd wordt. Zij wil rust en vrede en de artist is onrust en verandering. De burger wantrouwt den kunstenaar. Vandaar dat de kunsten, waar hij het meest voor voelt, beeldhouw- en bouwkunst, juist die zijn, waar het geijkte cliché het meest slachtoffers maakt onder de artisten. Denk aan zoovele monumenten, aan de duizenden smaaklooze huizen onzer steden. Als men een rangschikking in zake kunstenaarsvrijheid, waar de tiranie van den evenmensch geen vat op heeft, zou willen opmaken, zou dit er ongeveer zoo uitzien: muziek (eventueel dans), letterkunde (eventueel tooneel), schilderkunst (eventueel film), beeldhouwkunst, bouwkunst. Ik spreek niet van stoffelijke gebondenheid, aan welker grenzen geen enkele kunst ontsnapt en waarboven ze alle uitstijgen kunnen. Vandaar ook dat aan de minst vrije kunsten maatschappelijk de grootste eer wordt toegekend en aan de meest vrije het minst. Vooral musici en

dichters kunnen het best aan den maatschappelijken dwang ontsnappen, het minst rijk worden. Alleen in een primitieve maatschappij krijgt de dichter een leidende sociale rol. In zoowel feodale als burgerlijke, als proletarische samenleving wordt hem een dienende, een decoratieve functie toebedacht, ondergeschikt aan den bureaukraat-organisator. Onze moderne tijd heeft in landen als Spanje en die van Zuid-Amerika beproefd van de dichters diplomaten te maken: alleen in een gunstige conjunctuur kwijten ze zich behoorlijk van hun taak. Zoolang de artist de burgerdeugden verheerlijkt, wordt hij als nuttig lid erkend. Onze huidige samenleving aanvaardt zelfs meesmuilend kritiek. Maar zij kan niet gedoogen dat bij ontkenning van haar normen, een artist er nieuwe schept. Daarom vindt de Hollandsche christen burgerij Vestdijk, die haar ignoreert, gevaarlijker dan ter Braak, die haar heftig aanvalt. Ter Braak gunt haar het genoegen, ze te erkennen als een vijandige macht, terwijl Vestdijk haar feestelijk negeert. Ter Braak staat **in** zijn tijd, Vestdijk er **buiten**. Vestdijk stoot af, ter Braak fascineert. Achter hun brilglazen, waarvan de lichtflitsen de vonken van intelligentie hunner dragers weerkaatsen, daagt ter Braak uit, verschanst Vestdijk zich. Beiden zijn merkwaardige figuren: ter Braak een beweeglijke Mefistofeles; Vestdijk een stille eenzaat, met de ingetogenheid van een monnik en de praal van een prelaat.

Brugge, December 1939.
JAN SCHEPENS.

Daer hoortsi crysel tanden

Zoë schreed als een schaduw door de schemerige gang van de pastorij. Voor het Christusbeeld, dat door een vlammetje in een rood glaasje schamel verlicht werd, boog ze de knie en prevelde in devotievolle houding een gebed om Gods zegen voor den nieuwen dag af te smeeken. Uit den toren dreunde de laatste klokkenklank voor de vroegmis en ronkte tot in het holklinkend huis in zachte trillingen uit. Dan werd het doodstil.

Zoë maakte een kruisje, stond recht en bewoog zich met zacht rokgeruisch naar de voordeur. Met voorzichtige hand haakte ze den ketting los, opende de deur, voelde de kille ochtendlucht over haar gelaat strijken en bleef plots één en al verbazing op den drempel in volle duisternis staan.

Een vreemd gevoel maakte zich van haar meester.

Het licht boven haar hoofd was uitgedoofd.

Zoë kon haar oogen niet gelooven. Elken morgen trad ze van uit de doezelige gang in den schijn van de lantaarn. Ze stapte met een bekneld gevoel van den drempel, trok behoedzaam de deur achter zich dicht en opeens drong tot haar door, dat de lantaarn aan de overzijde van de straat, vlak nevens het poortje in de houten beschutting om de kerk, eveneens uitgedoofd was.

Een huivering doorvoer haar. Onzeker keek ze om zich heen. De duisternis werd op verren afstand slechts door enkele brandende lantaarns onderbroken, waarvan de triestige lichtuitwaaieringen de geslotenheid der huizen in de schaduwen en het donkere kerkgevaarte, vervloeiend in de sterrenlooze lucht, nog doodscher deden uitkomen. De straten waren verlaten. Nergens schimde een levend wezen op.

Jarenlang was Zoë, versterkt door het gebed vóór het Christusbeeld, met rustig hart naar de vroegmis gegaan. En nu bekrieuwelde haar opeens het gevoel, dat er iets in die donkere atmosfeer veranderd was. Ze wrong de sjaal vaster om het lichaam

en slefte ietwat trager dan gewoonlijk naar het poortje in de houten omheining.

Zonderling. Onmogelijk kon ze de oogen van de donkere vlek om de lantaarn afwenden.

Waarom waren de beide lantaarns uitgedoofd? Was er iets op deze sombere plaats gebeurd?

Ze hield den adem in.

Bewogen achter de beschutting de hooge grashalmen onder de ochtendbries?

Of was het verbeelding?

Zwaarder werd de beklemming.

Een smal venstertje in de sakristij ontvlamde. Zoë schrok op, weifelde even, stak eindelijk den sleutel in het slot en voelde dat het poortje met een spleet stond en onder de drukking toegaf.

Luider bonsde haar hart.

Was de koster, wat niet in zijn gewoonte lag, of een vreemdeling langs hier binnengekomen? Moest ze Meneer Pastoor verwittigen?

Ze duwde met schuwe hand het poortje open en in den zachten lichtglans, welke de kaarsen van uit de sakristij tot in de duisternis uitsponnen, merkte ze in het hooge gras iets ongewoons op.

Was het een hoopje...?

Met verschrikte oogen staarde ze toe, onderscheidde opgeschorte rokken, een bloot been, begon over het heele lijf te sidderen, slaakte een kreet en ijlde naar de pastorij.

Ze snakte naar adem, zocht met bevende hand naar den sleutelbos, vond hem niet en begon als een bezetene aan de bel te rukken.

Meneer Pastoor opende blootshoofds en in zijn hemdsmouwen de deur. Een kort zwartzijden broekje omspande de beenen tot boven de knieën. Hij keek zijn meid in het donker verstomd aan:

- Welnu, Zoë?

Zoë hapte naar adem en beproefde iets te zeggen.

- Wat is er gebeurd?

Angstwekkend schitterden haar oogen in het doodsbleeke gezicht. Eindelijk stootte ze uit:

- Een moord... Een moord.

- Een moord?

Met hoofd en hand wees ze naar het openstaande poortje, waarboven het smalle venstertje van de sakristij in het sombere kerkgevaarte een bleekroode vlek verfde:

- Daar!

Meneer Pastoor snelde naar de aangeduide plaats, duwde het poortje verder open, deed een paar schreden in het hooge gras en boog het bovenlijf over het donkere hoopje. Zoë volgde op bibberende beenen. In het midden van de straat dacht ze in elkaar te zakken. Met beide handen onderdrukte ze de hartkloppingen.

Een vreemd geluid wekte haar aandacht op.

Ze spitste de ooren.

Was het een nachtvogel, die kraste?

Het geknarp kwam van achter de sakristij, waar een wazige duisternis hing. Ze keek scherper toe. Op de gevels der huizen plakten zware schaduwen. In de verte flikkerde een pieterig lantaarnvlammetje.

Een tweede geluid, minder sterk en hard, doorreet de geheimzinnige stilte. Was het een deur, die met de grootste omzichtigheid werd dichtgedaan?

Ze wou om de sakristij heensnellen, maar durfde niet. Haar beenen en voeten wogen als lood. Haar hart tokte met doffe snelle slagen. Met moeite kreeg ze de keel uit:

- Meneer Pastoor...

De bleekroze kaarsenklaarte uit het smalle sakristijvenstertje weefde een wakken glans op het breedbollend achtervlak, in de strak gespannen zwartzijden broek.

Aan zijn lippen ontsnapte:

- Heere Jezus.

***

Zoë kon geen rust vinden.

Meneer Pastoor had den koster en ook háar de les gespeld, aan niemand een woord over den geheimzinnigen moordaanslag te reppen.

Toen de vroegmis ten einde liep en een triestige ochtendklaarte om de kerk hing, liep Zoë naar Meneer Pastoors kamer, trok de stores op en bleef vóór het venster met een onafschudbaar

gevoel van angst toekijken. In het hooge gras merkte ze permentelijk het langwerpig hoopje, waarover een grijze doek lag gespreid.

Mannen, vrouwen, kinderen keerden met kerkboek in de hand zwijgzaam huiswaarts. Ze herkende Grootmoedertje Bras aan het bocheltje onder den mantel en het bleeke spitsneuzige snuitje amper zichtbaar in de donkere kapholte. Ze herkende juffrouw Genoveva, het glimlachend gelaat naar de meisjes toegekeerd, die zich innig tegen haar lichaam aandrongen. Ze herkende Meneer en Madame Milon. Beiden stapten op bijna een halven meter afstands van elkaar en staken de straat over: Meneer drukte den de Guisebaard op den kraag van astrakan. Mevrouw Milon verdook het fijne gezichtje tot aan de groene oogen in den pels. Ze herkende den manken schoenmaker, waarvan bij elken stap de schouder op en af ging. Ze herkende de eene kennis na de andere. Vele schreden bijna rakelings langs de houten beschutting. Geen blik dwaalde af naar het hooge gras. Elkeen scheen in eigen gedachten verdiept en vermoedde in de verste verte niet, dat in den afgeloopen nacht een verschrikkelijke misdaad was begaan, waarvan het slachtoffer op een paar passen afstands onder een grijzen doek verborgen lag.

Op den hoek van de kerk hield de Chinees een oog in het zeil. Het strenge gelaat, met de gefronste wenkbrauwen en de pekzwarte snor drukte een tragischen ernst uit. Af en toe boog hij even op de beenen door en roffelde met de vingers op den sabelriem. Uit zijn heel persoontje straalde het zelfbewustzijn van iemand, die met een gewichtige zaak belast is.

Mannen, vrouwen en kinderen bleven passeeren.

Plots werd Zoë's aandacht gevestigd op de ietwat gebogen herkulische gestalte van Meneer Wens. De afgeknotte hooge hoed stak boven alle kerkgangers uit. Voetje voor voetje schreed hij langs de houten afsluiting. Het tronkerige lichaam zat als geperst in de ouderwetsche kortpandige jas, waarop zon en regen een groenachtigen glans hadden gelegd. De enge broek spande strak om de lange gespierde beenen. De kleverige schoenen waren met dikke veters vastgeregen. In den beenderigen kop met stoppelige kin en bovenlip flikkerden onder de borstelige grijze wenkbrauwen metaalachtige oogskens. Uit den platten boord reepelde een schots vastgebonden wit strikje.

Meneer Wens vertraagde den gezapigen pas en haalde op eenige schreden van het houten poortje zijn rooden zakdoek uit den pandzak. Hij bleef staan en snoot langzaam den neus. Terwijl het pruttige hoofd onder het snuiten op en af bewoog, leken de staalblauwe oogskens naar het hooge gras af te dwalen, waar het slachtoffer onder den grijzen doek lag verborgen.

Zoë voelde een kille rilling over haar rug gaan.

Had ze goed gezien?

Meneer Wens waaierde den rooden zakdoek dicht en dopte zorgzaam bovenlip en neus af.

Gluipten de metaalachtige oogskens weerom naar het hooge gras?

Meneer Wens borg den zakdoek in den pandzak en slenterde in licht gebogen houding voetje voor voetje verder. Onder den hoogen rug legden de bultige handen, waarvan hij de gewrichten zoo geweldig kon doen kraken, zich in mekaar. Aan den hoek groette hij met een lichte kopbuiging den Chinees, die zonder te kikken even nikte en in rustig tempo met de vingeren op den sabelriem trommelde.

Had ze Meneer Wens een zijdelingschen blik zien werpen achter de houten beschutting? Was het een toeval? Was het verbeelding of werkelijkheid?

Meneer Pastoor trad de keuken binnen en wreef met zijn zakdoek het zweet uit zijn hals. Zoë beproefde dadelijk het gesprek op het vermoorde meisje te brengen. Meneer Pastoor leek in gedachten verzonken en antwoordde slechts:

- 't Is verschrikkelijk!

Hij nutte al rechtstaande een dunne boterham, dronk een slok koffie en sloot zich in zijn werkkamer op.

Zoë vervulde als in een droom haar dagelijksche werktaak. Het hoofd en het hart vol van jachtige onrust, rommelde ze in het pomphuis, haalde eieren uit het kippenhok, luchtte de kamers, schilde aardappelen, liep de trappen op en af. Nu en dan werd ze door het venster aangetrokken en ging van achter de gordijn een blik op de straat werpen. De aanblik was ongewijzigd. Menschen doken op, gingen langs de beschutting, merkten het grijze hoopje niet op en verdwenen. De Chinees stond op één been wat doorgezakt, de vingeren lammerig hangend aan den sabelriem. Zoë's

gedachten lagen vastgeklonken aan de uitgedoofde lantaarns en den staalachtigen blik van Meneer Wens.

Bestond er eenig verband tusschen beide dingen? Namen de doodgewone vaststellingen onder de angstige gejaagdheid van haar hart onzinnige afmetingen aan?

In den namiddag brak het nieuws van den moordaanslag als een donderslag in de stille parochie uit.

Om drie uur weerrinkelde zoetekens de bel in de holle gang van de pastorij. Zoë slofte naar voren, wischte de handen aan den boezelaar af en opende de deur. Een heertje met grijze overjas, monocle in het oog, lederen portefeuille onder den arm en vriendelijken glimlach op het rozige gelaat, lichtte even het grijze bolhoedje op:

- Ik verlang Meneer Pastoor te spreken.

Boven het gepommadeerde hoofd bemerkte Zoë aan de overzijde der straat een rijtuig, met zwart paard bespannen en opdringende nieuwsgierigen, door den Chinees achteruitgedrongen.

Ze knikte, voelde zich bleek worden, en liet het vriendelijk heertje binnen. Meneer Pastoor naderde met vlugge schreden en leidde dadelijk den onverwachten bezoeker in de spreekkamer. Zoë sloot de voordeur, wou blijven staan luisteren, maar ze durfde niet en slefte met kloppend harte naar de keuken.

Wat was het stil om haar! Geheimzinnige, amper vatbare geluiden deden haar opschrikken. Herinneringen aan den donkeren ochtend doorspookten haar gloeiende hoofd.

Hoelang horkte ze met hijgende borst toe?

Voetstappen weerklonken in de gang en vooraleer ze eigenlijk besefte wat er gebeurd was, stonden Meneer Pastoor en het grijze heertje, met het grijze bolhoedje in de grijsbehandschoende hand, minzaam glimlachend vóór haar. Meneer Pastoor stelde den onbekenden bezoeker als den onderzoeksrechter voor. Met zachte, innemende stem stelde hij vraag op vraag, Zoë voelde de bezwijming nabij. Haar keel was als dichtgesnoerd. Ze slikte een paar maal en eindelijk sprak ze met horten en stooten over de uitgedoofde lantaarns, het meisje in het gras en de vlucht. Tegenover het lieftallig grijze heertje schenen de onrustwekkende vaststellingen hun ongewone afmetingen te verliezen. Over Meneer Wens kikte ze niet. Het grijze heertje liet het monocle uit zijn oog vallen,

knikte voldaan met het blozend gezichtje en verwijderde zich met Meneer Pastoor. De loomheid in haar leden verzwond. De nieuwsgierigheid laaide om wat er op straat aan gang was op en sloeg in een warmen golfslag haar naar het hoofd. Ze sloop de gang door, hief met beide handen de lange rokken wat op en liep naar boven. Van achter de gordijn trof haar een onvergetelijk schouwspel.

De Chinees wipte vóór een opeengepakte massa nieuwsgierigen heen en weer. Zijn armen waren te kort, zijn schorre stem te zwak om hen in bedwang te houden. Twee knechten in blauwe vestjes en witte broeken duwden een wieg van het gasthuis voort, die op de hobbelige steenen zachtjes schommelde. Een blond bebaarde fotograaf, met een afhangenden zwarten doek op den schouder, wrong een houten pikkel in het foedraal. Vier heeren, waaronder het pintere grijze heertje, stapten in het doorbuigende rijtuig. De koetsier wachtte tot het paard uitgewaterd was, spuwde zijn pruim uit, smakte even met de lippen en liet de zweep klappen.

Zoë's blik dwaalde over de babbelende nieuwsgierigen heen. Opeens keek ze scherper toe en hield den adem in.

Op den drempel van ‘De Zwaan’ blokte blootshoofds in de grijze namiddagklaarte, de handen op den rug, Meneer Wens. In het pruttige platte gezicht glansden twee staalgrijze streepjes, die een eindje de koets volgden.

***

Dagen lang werd er in de stille parochie onder de kale boomen van ‘de Vrede’, bij den apotheker, in het Huis Hippolyte, op drempels en in winkels slechts gefezeld over den moordaanslag op Anneke Wingers. De verkoopers van ‘De Gazet van Antwerpen’ en ‘Het Laatste Nieuws’ liepen elken dag, gekromd onder een propvollen zak met dagbladen, de straten af. Op het helsche getoeter en langgerekt geschreeuw kwamen de renteniertjes met kalotje op het hoofd buiten kijken, bebrilde oude moederkens met de krant in de hand nog even het nieuws opsnuffelen, meiden, met den voorschoot den blooten hals beschuttend, onder mekaar een praatje voeren.

De gesprekken liepen steeds over hetzelfde onderwerp.

Wie kende het slachtoffer niet? Een blond fijngevormd meisje met oogen, blauw als vergeet-mij-nietjes. Voor oud en jong één en al beminnelijkheid. Het geluk straalde uit haar frisch gezichtje wanneer ze iemand behulpzaam kon zijn. Geen dag ging er voorbij of de geburen zagen Anneke het waschgoed voor haar moeder naar de klanten dragen. De weduwe woonde in een huizeken zonder verdieping. Vóór het raam stond op een zwart bordje met in krijt geschreven letters: Hier neemt men drogen strijk aan. Op een avond zond Moeder Anneken met een pakje gestreken hemden en manchettes, in een handdoek gespeten, naar de Lammekensstraat. Ze verdween lichtvoetig in de zachte schemering en... keerde niet meer terug. De klant had het strijkgoed ontvangen. Bij het afscheid droeg ze den opgerolden handdoek in de hand. De avond hing reeds over de Lammekensstraat. Wat was er verder gebeurd? Wie had haar aangesproken? Hoe had de vuige kerel haar achter de beschutting gelokt? Of was de misdaad in een woning begaan en had de moordenaar zijn slachtoffer in de duisternis achter de omheining gedragen? Het moest een kerel als een boom zijn geweest. Voeten en duimen hadden afdrukken nagelaten. In de aarde nevens het grasveld waren voetsporen ontdekt van ontzettende afmetingen. Op het teedere halsje vond de wetsdokter twee blauw-groene vlekken van onrustbarende grootte. Het onderzoek had doen uitschijnen dat de voetafdrukken in de aarde en de vlekken op het halsje van geen beteekenis waren voor de ontdekking van den moordenaar. Schoenen waren omkleed met wollen sokken, de handen met wollen handschoenen. De moordenaar was ongetwijfeld langs het houten poortje tegenover den zijwand van de sakristij binnengeslopen en langs het poortje, uitgevend op den ingang van het koor, weggevlucht. Waarvandaan had hij de valsche sleutels gehaald? Hoe had hij de lantaarnen uitgedoofd? De misdaad was met fijne berekening voorbereid. Vele geburen uit de straten om de kerk waren langdurend ondervraagd. Niemand wist iets belangrijks te vertellen. De renteniertjes, de meiden, de oude moedertjes, oud en jong dachten bij elk nieuw getoeter en geschreeuw der dagbladventers, dat de moordenaar geklist was. Eilaas... De kerel met de enorme voeten en monsterachtige duimen bleef onvindbaar.

De herberg ‘De Zwaan’ begon een stilzwijgende rol te spelen in Zoë's gemoedsleven. Het sombere gebouw, dat zoowel in den Zomer als in den Winter potdicht gesloten bleef, had vroeger nooit haar belangstelling gaande gemaakt. Sinds enkele dagen bekeek ze het hoekhuis, dat vlak tegenover de sakristij en het tweede houten poortje in de beschutting gelegen was, met andere oogen. Ze voelde een innig onverklaarbaar verband, dat meer door intuïtie dan wel door nuchtere overdenking werd ingegeven, tusschen de uitgedoofde lantaarns, de zonderlinge geluiden in den donkeren ochtend, de laatste gedragingen van Meneer Wens en die geheimzinnige herberg. Wanneer ze de pastorij verliet, dwaalde telkens haar blik naar ‘De Zwaan’. De steeds afgelaten groezeliggele stores vóór de hooge ramen gaven den indruk alsof er een lijk in huis lag. Zelfs het keukenvenstertje, waarvoor het rolluik nooit heelemaal opgehaald werd, bood met zijn vergrauwde gordijnen en miezerige postuurkens een triestigen aanblik aan. Nevens den privaatingang gaapte op twee meter hoog boven een blinden muur, een gevangenisachtig breed raam zonder ruiten, dat met verroeste stangen en gevlochten ijzerdraad afgesloten was en uitzicht had op een donker, vochtig binnenkoertje. De raambank liep gelijk met het gemakplatform, dat vol rommel lag en tot speelterrein diende voor Meneer Wens' zoontje. Dikwijls had Zoë Mon's kameraadjes langs het blinde muurtje op de raambank zien klauteren om van daar af, met greetneuzige gezichtjes, tusschen de roestige stangen gewrongen, naar dingen te loeren, die daar binnen gebeurden. Later had Zoë van één zijner kameraadjes vernomen, dat Mon met zijn schouwburg op het platform voorstellingen gaf van ‘Blauwbaard’, ‘Genoveva van Brabant’ en ‘Rik met de Kuif’. Madame Wens liet zich zelden zien en zat 's namiddags gewoonlijk vóór het keukenvenster met haar holwangig bebrild kopje over naaiwerk heengebogen. Liza, de dochter, hield zich met liefdadige werken bezig, collecteerde met een bus, was steeds van het hoofd tot de voeten in het zwart gekleed en droeg op de borst een zilveren kruis. Af en toe kwam ze bij Meneer Pastoor aankloppen, die haar met een vriendelijken glimlach op het gladgeschoren gelaat ontving.

's Avonds zat de familie om de brandende lamp. Nooit had Zoë een voet in het keukentje gezet, maar ze wist van 's kosters

vrouw, dat Madame Wens op een houten bal kousen stopte, Liza aan een kazuifel borduurde, Mon in een diklijvig boek las en Meneer Wens op een klein harmonium tot diep in den nacht fantaseerde.

Eens keerde Zoë in den laten avond van familiebezoek naar de pastorij terug. Aan de overzijde van de straat blokte het hoekhuis 'De Zwaan'. De vensters vormden donkere gapingen. Ze waagde een schuwen blik om zich heen. De straat lag eenzaam en verlaten, met op de huizen zware schaduwen en schamele lichtuitwaaieringen. Plots drongen zachte harmoniumtonen tot haar door.

Speelde Meneer Wens harmonium?

Op het rolluik van het keukentje flikkerden tusschen de reten hier en daar lichtpuntjes.

Haar hart klopte in de keel.

Ze luisterde... Een wonderbare ontroering maakte zich van haar meester.

De tonen zwollen aan... vloeiden innig zacht uit.

Waren het werkelijk de bultige handen van Meneer Wens, die de toetsen beroerden?

Een zware, harde mannenstap weerhelmde. Zoë rukte zich uit de wonderbare bekoring los en snelde naar de pastorij.

Meneer Pastoor fronste de wenkbrauwen:

- Zoo laat, Zoë?

Een lichte blos verspreidde zich over haar gelaat.

- Zoo laat?... verwonderde ze zich onvrijwillig.

In haar hoofd en hart ruischten de gevoelvolle ontroerende tonen nog na.

***

Een paar dagen later klonk een bescheiden geklepper door de holle gang van de pastorij. Zoë ging opendoen. Voor haar stond Liza met een pakje op de vooruitgestrekte voorarmen. Ze was blootshoofds. De kastanjebruine haren waren plat langs de slapen gestreken en in een knoetel in den hals samengebonden. Op den zwartzijden voorschoot blonken het zilveren kruis en aan een lint de schaar. In het bleeke gezicht glommen de grijze oogen van blijdschap:

- Ik breng den kazuifel voor Meneer Pastoor.

Kon Liza de verdenking uit haar gemoed wegnemen?

- Kom even binnen, noodigde Zoë haar met fluweelzachte stem en vriendelijken glimlach uit... Meneer Pastoor zal niet lang meer uitblijven. Ik zou den kazuifel wel eens willen zien.

In de veranda maakte Zoë de spelden los, ontvouwde met voorzichtige handen het doorschijnend papier en liet het namiddaglicht, dat van over de tuinmuurtjes door de glazen deur binnendrong, op het sneeuwwitte misgewaad flikkeren. Om hen heen was het vredig stil. De klok tikte zoetekens en buiten in den hof kakelden de kippen.

Zoë's bewonderende blikken rustten op het fijne handwerk. Door haar onrustig zoekend hoofd jachtte de vraag hoe het gesprek op Meneer Wens te brengen?

- Hoe schoon!... klonk het bevend van haar lippen.

Liza's bleek gelaat straalde van geluk.

- Vader heeft het kleed op de handen genomen... lang bekeken.

Plots veerde Zoë's belangstelling op:

- Vader?

Ze keek Liza een sekonde vlak in het bleeke gelaat, sloeg vlug de oogen neer en liet de hand over het gewaad glijden.

- Vond hij het schoon?

- Ik weet het niet. Het is de eerste maal dat vader iets van mijn handwerk bekijkt. Hij vraagde: Voor wie is dat rokje?

- Dat rokje?... herhaalde Zoë verbluft.

Liza lachte zachtjes:

- De kanten zoom bracht mijn vader op een dwaalspoor. Zonder een woord te zeggen legde hij het gewaad op tafel en keerde me den rug toe.

Zoë kon haar ooren niet gelooven.

- Maar heeft uw vader u dan nooit aan den kazuifel zien werken?

De glimlach verdween van het bleeke gelaat en de dunne lippen bewogen zich amper:

- Vader leeft met zijn gedachten in een wereld, die voor ons gesloten blijft. Moeder, mijn broertje en ik bestaan niet voor hem.

Hij gaat voortdurend op wandel, 's Avonds komt hij naar huis en speelt harmonium soms... tot diep in den nacht.

Op Zoë's lippen brandde de vraag: Heeft hij dien nacht... dien nacht, toen... harmonium gespeeld?

Maar een zware stap weerklonk door de gang. Meneer Pastoor bekeek met bijna dichtgeknepen oogskens beide vrouwen en in het opengevouwen papier het sneeuwwitte gewaad. Hij kneep van plezier bijna de oogen dicht en wendde zich glimlachend tot Liza.

- Wat is dat nu weer?

***

Denzelfden nacht schrok Zoë wakker, dacht dadelijk aan Meneer Wens en kon den slaap niet meer vinden. Ze wrong de beklemde borst vrij, greep den rozenkrans van het nachttafeltje en bleef in gedachten verzonken, de oogen op de grauwe zoldering gericht, roerloos liggen.

De bleeke maneschijn weefde in het kamertje een matzilverige getemperde klaarte.

Het witkanten mutsje omsloot haar pekzwarte haren, welke blesgewijze langs het gladde voorhoofd onder de binders verdwenen. Op de sprei lagen als grauwwitte vlekken de handen, met tusschen de licht bewegende vingertoppen den rozenkrans.

Haar gedachten draaiden en wentelden steeds om dezelfde dingen: de uitgedoofde lantaarns... de stilstaande gestalte van Meneer Wens bij het hoopje in het gras... de door een vreemde hand geopende poortjes... de zonderlinge geluiden in de duisternis.

Hoorde ze in de nachtelijke stilte de innigzachte ontroerende harmoniumtonen? Had ze zich in Meneer Wens vergist? Stortte het gebouw harer vermoedens in als een kaartenhuisje? Wat moest ze denken? Waar lag de waarheid?

De lippen fezelden:

- Heilige Maagd Maria, sta me bij.

De oogleden vielen dicht. De beiers glipten tusschen de vingertoppen. Het avondgebed klonk zachtjes van de lippen. Mocht het gebed slaap en zekerheid brengen!

***

Den volgenden dag viel de schemering ietwat vroeger in dan gewoonlijk. De straten om de kerk lagen om vijf uur reeds eenzaam en verlaten. Vledermuizen kwamen uit geheimzinnige schuilplaatsen te voorschijn en vlerkten met fluweelzachte geluiden zigzaggend in de donkergrijze lucht. Een oude dame stapte kramakelachtig met sjaal om het hoofd en op pantoffels den drempel af. Ze loerde even om zich heen en sloot met handen, gezwollen van rheumatiek, de luiken. Zoë stapte langs de houten omsluiting. Het nieuwe mutsje stond ietwat naar achteren en liet de zwarte blessen vrij. Onder het korte kapmanteltje pluimde van uit een biezen korf het loof van wortelen en prei. Met rustigen stap schreed ze verder en dacht steeds aan dezelfde dingen.

Het onderzoek betreffende den moordaanslag leek op een dood punt. Het nieuws in de dagbladen werd kariger en kariger. Gisteren zelfs geen woord over de zaak. De vragen die ze aan Meneer Pastoor stelde werden telkens ontweken. In de apotheek, op den kerkdrempel, in ‘De Vrede’, op de markt, in herbergen liep het gesprek over kleine dagelijksche gebeurtenissen.

Achter haar weerhelmde een trage vaste stap. Ze gaf er geen aandacht aan en piekerde verder.

Vergaten de menschen zoo snel? Er was wat kalmte in haar gemoed gedaald. Wel werkten en wentelden nog aldoor haar gedachten om de geheimzinnige gestalte van Meneer Wens, maar mocht ze den zonderlingen man enkel op feiten veroordeelen, die in schijn tegen hem konden verklaard worden? En toch... heel diep in haar gemoed woelde nog steeds een benauwend gevoel, dat ze onmogelijk overmeesteren kon. Het zachte harmoniumspel had haar diep ontroerd en een lichte verandering in haar denken gebracht. Zou de mysterieuse misdaad wel ooit een oplossing krijgen?

De kalme stap bleef door haar hoofd en gevoel galmen en wekte plots haar opmerkzaamheid op. Ze rukte zich uit den gedachtenkring los, voelde aan de kromming van de beschutting de avondkoelte in het gelaat waaien en wou even omkijken.

Op hetzelfde moment drong een vreemd geluid... een akelig gekras haar tot in merg en been.

Het geluid van den ochtend der misdaad! flitste haar plots door het hoofd.

Ze voelde het leven uit haar lichaam wegvloeien. Haar voeten bleven als aan den grond vastgeworteld. Ze wou omkijken... kon niet, en werd bleek als een doode.

De stap naderde met tragen en vasten voet.

Al haar zenuwen stonden gespannen op den man, die achter haar aankwam. Een siddering liep haar over het heele lichaam.

De moordenaar was achter haar.

Ze wou gillen. Haar keel bleef droog en gesloten. Met bovenmenschelijke inspanning rukte ze de voeten van den grond los en wankelde de straat over.

Een tweede geknars vlijmde door haar ziel.

Halvelings wendde ze het angstige, doodsbleeke gezicht om.

Meneer Wens!

Het kinnebakken bewoog vreeselijk over en weer. De bloed-looze lippen lieten de knarsende tanden bloot. Hij liep met het hoofd gebogen en keek met starre, staalglimmende oogen in een vreemde wereld vóór zich uit.

Zoë zwijmelde het voetpad op en zocht een steun tegen een raam.

Meneer Wens stapte met gekromden rug voorbij. De tronkerige gestalte verwijderde zich langzaam langs de houten beschutting. Onder den afgeknotten hoed was de rimpelige stierennek met pluizige haartjes bevederd. Bijna onder de geweldige schouderbladen wrongen zich de bultige handen in mekaar. De korte jaspanden hingen stijf naar beneden.

De moordenaar! hamerde het door haar slaande slapen.

Ze wankelde een paar schreden verder.

Meneer Wens bleef in gebogen houding vóór het houten poortje stilstaan. Hij scheen zich om niemand te bekommeren en keek door de reten van de beschutting naar het grasveld.

Een lichteken pinkelde in de donkere lucht en danste langsheen de gesloten huizen. Onder de aanvlammende lantaarn van de pastorij werd de krombeenige lantaarnontsteker zichtbaar.

Meneer Wens, zonder even om zich heen te loeren, verwijderde zich met denzelfden vasten stap, het hoofd met den afgeknotten hoed wat naar voren hangend, de wringende handen boven de korte, stijve jaspanden.

Zoë zette den korf in de gang op den vloer, klopte zenuwachtig aan Meneer Pastoors studeerkamer aan en trad binnen. Meneer Pastoor lag in zijn zetel en las in de gelige uitstraling van het lamplicht in een oud boek. Hij keek verwonderd op en zag in de schaduw van het scherm de donkere gestalte van Zoë oprijzen. Nog vooraleer hij een woord kon uitbrengen schreeuwde ze:

- Meneer Pastoor, ik ken den moordenaar!

Meneer Pastoor keek haar versteld aan.

- Den moordenaar van Anneken Wingers!

Meneer Pastoor sloot onhoorbaar zijn boek, keerde in den zetel het bovenlijf wat naar Zoë om en herhaalde met zachte stem:

- Den moordenaar van Anneken Wingers?

Zoë knikte en een doodelijke stilte viel in. Meneer Pastoor vestigde een onderzoekenden blik op zijn meid, wier donkere oogen in het bleeke gelaat koortsig glommen. Bijna onvatbaar ruischte van haar bevende lippen:

- Het is Meneer Wens.

Meneer Pastoor sprong uit zijn zetel op:

- Meneer... Wens?

- Ik verdenk Meneer Wens...

- Zoë... klonk het streng vermanend.

- Ik ben er zeker van dat Meneer Wens de moordenaar is.

- Hoe durft ge?... Wilt ge wel eens zwijgen?

Meneer Pastoor sloeg met een heftigen slag het oude boek op tafel. Een oogenblik viel de zwaardrukkende stilte opnieuw in. De lamp suisde zachtekens. In den haard kraakten vlammende houtsblokken. Omfloerste geluiden drongen geheimzinnig van achter den kamerwand door.

Zoë sloeg de oogen neer en vervolgde met blanke stem:

- Meneer Wens sloop op hetzelfde moment, dat u over het slachtoffer waart heengebogen, door het poortje van de sakristij. Ik kon hem niet zien, maar... ik hoorde tandengeknars.

En nu vertelde Zoë wat haar zoo lang reeds op het hart lag, wat haar geen rust meer liet, noch dag noch nacht. De vreemde gedragingen van Meneer Wens... hoe haar verdenkingen vorm hadden gekregen... hoe in één sekonde de verdenking zekerheid was geworden.

Meneer Pastoor stond als versteend. Hij hield de handen in de zakken van zijn soutane, keek haar vlak in de oogen en luisterde met gespannen aandacht. Toen Zoë het relaas besloot met de woorden: ‘Ik ben er rotsvast van overtuigd... Meneer Wens is de moordenaar,’ deed Meneer Pastoor een stap naar haar toe en wrong de handen wat dieper in de zakken:

- Zoë, ik ken Meneer Wens al jaren lang. Het is een zonderling... onbehouwen van uitzicht... schuw van aard... zelfs tegenover vrouw en kinderen. Zoolang ik op Sint Willebrords priester ben heeft hij niet eens de mis verzuimd, is hij niet eens aan zijn plichten als Christen te kort gekomen. Elke maand stort hij in de biecht zijn rusteloos hart uit en vraagt in nederige houding aan de kommuniebank het Heilig Sakrament des Altaars. Tijdens een zware ziekte stond hij van het krankbed op, hing zijn kerkmeestersmantel om de rillende schouders, nam een flambeeuw in de hand en ging in de processie. Meermaals heb ik voor liefdadige werken milde giften van hem ontvangen. Ik kan onmogelijk gelooven, dat...

- Ik heb Meneer Wens... waagde Zoë.

Maar Meneer Pastoor sneed haar het woord af:

- Wat ge me vertelt, beste Zoë, schijnt me de vrucht van een overgevoelig vrouwengemoed. Meneer Wens heeft een zonderlinge gewoonte. Wanneer hij zijn zenuwen niet meer meester is, knarst hij op de tanden. Bij elke biecht is hij telkens zoo sterk aangedaan, dat ik achter het raampje zijn tanden over mekaar hoor schuiven. Uw verbeelding, door onzekerheid en angst opgejaagd, door overzenuwachtigheid geprikkeld, heeft de geluiden, die met elkaar een zekere klankverwantschap hebben, vereenzelvigd en in verband gebracht met voor u vreemde gedragingen van Meneer Wens. Wanneer ge den onderzoeksrechter moest vertellen, wat ge mij hebt toevertrouwd, was Meneer Wens een verloren man. Rep er aan niemand een woord over. Binnen een paar dagen komen uw hoofd en hart tot rust en zult ge moeten glimlachen met...

Een heftig belgerinkel weerhelmde door de pastorij en trilde zoetekens uit. Beiden stonden in de schaduw van het lampscherm en staarden mekaar met vreemd glanzende vragende oogen aan.

Wie mocht het zijn?

Een diepe stilte volgde.

Zoë?

Meneer Pastoor gaf met het hoofd een teeken om te gaan opendoen. De meid schreed huiverend door de schemerige gang, schraaltjes verlicht door het vlammetje van het Christusbeeld, en opende de deur. Volop in het lantaarnlicht blokte de tronkerige gestalte van Meneer Wens.

Hij hijgde naar adem en stootte uit de schorre keel:

- Meneer Pastoor... Ik moet Meneer Pastoor spreken.

Zoë week achteruit. Hij nam den afgeknotten hoed af. Op den drempel van het studeervertrek verscheen Meneer Pastoor.

- Kom binnen, Meneer Wens.

De schrikaanjagende schaduw van een breedgeschouderden, lichtgebogen man met den hoed in de hand vluchtte door de kloosterachtige gang, tegen de kale wanden op en verslonk bij het verdwijnen van Meneer Wens in de werkkamer.

Duidelijk hoorde Zoë knarsetanden en een heesche, bijna schreiende stem, die haar deed bibberen van het hoofd tot de voeten.

- Meneer Pastoor... ik kan niet meer.

Zoë durfde niet blijven luisteren, ging als in een vreeselijken droom naar de keuken, ontstak de lamp, hing haar kapmanteltje in de muurkast, liet zich op een stoel neerzinken en begon plots te snikken.

In de keuken hing een zware stilte, welke door niets gestoord werd dan door het tikken van de klok en het jagen van den wind in het vuur van de kachel.

Af en toe spitste Zoë de ooren. Verre stemmengeluiden drongen als omfloerst tot haar door.

Meneer Pastoor liet Meneer Wens uit.

Zoë schrok als uit een droom wakker, sprong op en wierp een blik naar de klok.

Halfacht? Was het mogelijk!

De voordeur klapte dicht. Meneer Pastoor sloot zich in zijn werkkamer op.

Zou ze durven?

Een onoverwinnelijke kracht stuwde haar naar het studeervertrek.

Zou Meneer Pastoor haar niet...?

Zoë vaagde met den zakdoek door het gelaat, sloop geruischloos door de doezelige gang en luisterde.

Alleen het bonzen van haar hart doorhamerde met doffe slagen de stilte.

Ze klopte schuchter aan. Geen antwoord weerklonk. De stilte werd ondraaglijk. Met ingehouden adem en angstige oogen duwde ze voorzichtig de deur open.

Meneer Pastoor lag in de zetel bij het knetterend vuur.

Sliep hij?

De oogen waren geloken. De handen rustten gekruist in den schoot.

- Meneer Pastoor?

Het grijze hoofd wendde zich om. Vochtige oogen keken haar aan.

- Zoë?

- Ja, Meneer Pastoor?

- Ik soupeer vanavond niet.

Zoë knikte.

Hij hief een papperige hand in de hoogte, maakte een kruis en murmelde:

- Goeden nacht, Zoë.

- Goeden nacht, Meneer Pastoor.

De vragen verstierven op Zoë's lippen. Ze trok zich geruischloos terug, sloot stillekens de deur en sloop terug in de keuken.

Wat gebeurde er in het diepste van haar gemoed?

Een zachtstreelende rust was in haar hart neergevlerkt. Haar hart klopte als vroeger rustig en kalm. Ze haalde diep adem. Geen last drukte er nog op haar borst. En nochtans... wrange droefheid welde haar naar de keel en opnieuw voelde ze de tranen in haar oogen opwellen.

Lag in de eenvoudige woorden... in den avondgroet, die Meneer Pastoor zooeven met haar had gewisseld, niet de verklaring van de gebeurtenissen der laatste dagen?

***

Den volgenden ochtend verspreidde zich als een loopend vuurtje door de stille parochie: Meneer Wens heeft zich opgehangen.

Zoë vernam het bijna ongelooflijke nieuws uit den mond van den melkboer, terwijl hij van den koperen stoop met ruwe hand het scheel afwrong.

Was het mogelijk?

Ze borg de melkkan in de gang, trok de deur op een kier en repte zich, blootshoofds, den punt van den zwarten voorschoot voor de keel, naar 'De Zwaan'.

Menschen stonden in groepjes op het voetpad en bespraken met levendige gebaren en wiegende hoofden den zelfmoord. Achter een venster werd een gordijn opgelicht en kwam een verlept gezicht naar al die beroering kijken. Het ochtendzonnetje spiegelde op het hooge gebouw een prillen glans. De groezeliggele stores waren vóór de groote ramen afgelaten en hingen in slordige plooien op de groene flesschen. Het rolluik voor het keukentje was nog niet opgehaald.

Van mond tot mond werd er gefluisterd: Madame Wens ontdekte haar man rond middernacht. Hij had kort te voren nog harmonium gespeeld. Ongerust over de stilte in huis en zijn lang wegblijven, was ze met een brandende kaars gaan zoeken, eerst in de keuken... het harmonium stond nog open... dan op het donker koertje. Tegen den post van het gemak onderscheidde ze de onbehouwen gestalte. Ze dacht eerst dat hij stond te wateren. Ze riep zijn naam, struikelde over den hoed, en kreeg plots een somber voorgevoel. Ze naderde met de kaars in de hand... en zag haar man hangen. Hij droeg zijn pandjas. De pantoffels waren op den grond gevallen.

De blikken, schitterend van nieuwsgierigheid, priemden naar het gevangenisachtige raam, dat op het donker vochtig binnenkoertje uitzicht had. Musschen huppelden en kwetterden op de raambank.

Zoë onderscheidde achter de roestige traliën den schots staanden schouwburg met de omgevallen schermen. In haar verbeelding zag ze de tronkerige, licht gebogen gestalte nevens de houten afsluiting in een rooden zakdoek snuiten... de uitgespreide bultige handen de vergeelde toetsen beroeren... de wurgersvingeren over den sneeuwwitten kazuifel aaien.

De ontzetting over de afschuwelijke daad straalde uit haar oogen.

Wat een ontzettend einde!

Ze rukte zich van het visioen los en rende bleek als een doode naar de pastorij. In de gang ontmoette ze Meneer Pastoor, snakte even naar adem en jaagde er ineens uit:

- Meneer Wens heeft zich opgehangen!

De grijze priester vestigde de troebelgrijze vochtige oogen op haar en zuchtte:

- Ik weet het, Zoë.

Hij knikte zacht met het hoofd en verdween in zijn werkkamer.

***

's Namiddags hoorde Zoë ‘De Gazet van Antwerpen’ in de brievenbus vallen. Ze lei den plumeau op Meneer Pastoor's schrijftafel en snelde in de gang. Onder het Christusbeeld ontplooide ze de krant, liet den zoekenden blik over de titels in blokletters dwalen en las plotseling:

DE MOORDAANSLAG TE SINT WILLEBRORDS OP HET GOEDE SPOOR?

Juffrouw L.S., uit het boekenwinkeltje in de Lovelingstraat heeft een zeer belangrijke verklaring afgelegd. Op den morgen van den afgrijselijken moord verliet ze haar woning en ging naar de vroegmis. Vóór het zijportaal sloop een verdachte kerel langs haar heen... klein van gestalte... vlug van bewegingen. Het licht van de lantaarn liet haar toe hem aandachtig op te nemen. Het was een man, dien ze nog nooit in de parochie had gezien en bij een tweede ontmoeting dadelijk herkennen zou. Door de nauwkeurige beschrijving, welke juffrouw L.S. heeft kunnen geven, hoopt de politie weldra den vermoedelijken dader in handen te krijgen.

Zoë fronste de wenkbrauwen.

Wat beteekende dat nu?

In de verte weerklonk het schelle getoeter en helsch geschreeuw van den gazetverkooper.

Op het goede spoor?

PROSPER ARENTS.

[Vier gedichten]

Vaderwijding

Ik zal een vader zijn zooals zoovelen,
om welke ik gelachen heb voorheen:
wij zullen allen 'tzelfde noodlot deelen,
en ieders droomen breken eens uiteen.

'k Zal met mijn kleine kuieren van keuken
tot kamer, en in kinderlijke kuur
't gelaat vertrekken en mijn hoed verkreuken
en zelf een kind weer worden op den duur.

Ik zal mijn dichten derven en het duister,
dolen door zomeravonden, en stil
leeren genieten liefelijken luister
van reinen kinderlach en lieven gril.

Ik zal mijn koele kalmte zien verstoren
en grommen als een grijze grimmigaard
om 't rust-beroovend razen rond mijn ooren
en om het heele huis, in hel ontaard!...

Toch zal ik vader worden zooals velen,
die door hun kinderen bekeerling zijn,
en kalmpjes kunnen met de kaarten spelen,
tinnen soldaatjes of hun blikken trein...

Danklied

Ik dank u, hooge leiders dezer wereld,
daar gij mij van mijn arbeid hebt beroofd,
wijl in uw roemers de champagne perelt:
is elk gevoel dan in uw hart gedoofd?

Ik dank u dat gij mij haast laf doet leven
op 't zware zwoegen mijner zwangre vrouw,
en gij mij nog zooveel te kort laat geven,
dat ik in huis te rillen zit van kou...

Ik dank u om uw bouw der nieuwe wereld,
gemetseld met de mortel van ons bloed...
wijl in uw roemers de champagne perelt
en straks een jonge vader zich verdoet...

Getuigenis

Nu had ik graag een avond kinema,
een lekker potje bier en... meisjesoogen;
ik voel mij jong en frisch en zie me na
een danspartijtje al zoo opgetogen.

Het brood smaakt niet en ook die fletse vischjes;
de koffie en de keuken zijn niet warm.
De vrouwen kouten over kommernisjes
van allen aard en over luchtalarm.

Ik zal maar zelf mijn sigaretten maken
en mijnen tijd verdichten bij de stoof:
tot zoover kunnen we dan toch geraken
met al ons idealen en geloof.

Zielennood

'k Wil graag vertrouwen in uw goeden God,
maar laat mij dan de mooglijkheid te leven;
'k wil graag gehoorzaam zijn aan elk gebod,
maar 'k moet mijn kindren toch te eten geven.

Een mooi gebed maakt in mijn huis geen vuur;
m'n geldbeurs vloeit niet vol met vele kruisjes,
en t tandenbibbren bij 't aanbiddingsuur
verlost ons nog niet van de armoe-luisjes...

Geef mij mijn arbeid en mijn vrouw haar rust,
laat mij wat rooken en mijn kind wat snoepen:
Geef mij te leven en van louter lust
kom ik mijn dank in uwe kerken **roepen!**

LODE QUASTERS.

Een nieuwe geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden

Vlaanderen, het kultureele Vlaanderen, geeft méér dan levensblijken.

Om alleen te gewagen van enkele getuigenissen zijner schriftelijke bedrijvigheid in de jongste jaren: in 1935 kwam de groote, tekstkritische uitgave klaar van Guido Gezelle's volledige werken, onder leiding van Dr. Fr. Baur; in 1936 voleindigde Joris Baers zijn zeer uitgebreid 'Lectuur-repertorium', dat reeds in 1939 van een belangrijk 'supplement' moest voorzien; in 1939 sloot Dr. C. Leurs, leider der uitgave 'Geschiedenis van de Vlaamsche kunst', zijn veelzijdig belichtend werk af; aanvang 1940 hadden vijf van de zes deelen van de 'Geschiedenis van Vlaanderen', onder leiding van Dr. R. Van Roosbroeck, het licht gezien...

En thans weer kwam van de pers het éérste deel van de **'Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden'**, die over vijf jaar belooft voleindigd te zijn.

Een Vlaanderen, dat dérgelijken arbeid presteert, tevens bewust er van, dat die arbeid niet alleen gewaardeerd, maar ook metterdaad gesteund zal worden door zijn land- en taalgenooten, geeft meer, véél meer dan levensblijken.

Laatstgenoemde 'Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden' wordt uitgegeven door den Standaard-boekhandel te Antwerpen, en, om maar dadelijk het materieele af te doen: uitgegeven in 9 zware boekdeelen, ieder van ongeveer 400 bladzijden; gedrukt in een mooie, extra rustige 12 puntletter op even mooi papier; geïllustreerd met zwarte en gekleurde, hoofdzakelijk dokumentaire platen en prenten.

Het geheel staat onder hoofdredactie van Dr. Fr. Baur, die de algemeene inleiding schrijft. Naast en met hem zijn een aantal deskundigen werkzaam, ieder in hun specialiseering: Dr. J. van Mierlo neemt voor zijn rekening de vollédige Middeleeuwen

(deelen I en II), Dr. G.S. Overdiep behandelt de 16e eeuw in Noord- en Dr. E. Rombauts dezelfde eeuw in Zuid-Nederland (deel III), Dr. G.S. Overdiep en Dr. J. Wille verzorgen samen de 17e of Noordnederlandsche Gouden eeuw, terwijl Dr. E. Rombauts over die eeuw de lijn doortrekt voor het Zuiden (deel IV), Dr. J. Wille behandelt de 18e eeuw in het Noorden (deel V), Dr. C.G.N. de Vooys sluit daar voor zijn rekening de 19e eeuw bij aan, tot circa 1880 (deel VI), Dr. Fr. Baur bespreekt de Zuid-nederlandsche literatuur in de 18e eeuw en in de 19e, tot zoowat hetzelfde jaar 1880 (deel VII), Dr. A. van Duinkerken en Dr. A. Vermeylen behandelen achtereenvolgens de Noord- en de Zuid-nederlandsche letterkunde nà 1880 (deelen VIII en IX). Aan de Zuidafrikaansche literatuur wordt een afzonderlijke rubriek gewijd door Dr. C.M. van den Heever. - Buitendien deed de hoofdredacteur voor het bewerken van zeer aparte onderdeelen, die tusschen de groote rubrieken moeten ingeschakeld, beroep op een heele rééks van specialisten, als Dr. Th. C. van Stockum, Dr. A.C. de Jong, Dr. A.J. de Jong, J. Brouwer, P. Sipma en A.F. Mirande in het Noorden, L. Monteyne, R. Brulez, Dr. J.A. Goris, Dr. M. de Smaele en U. van de Voorde in het Zuiden.

Kortom, hier werden door Dr. Fr. Baur aan boord genomen al wie, kultureel breed uitgegroeid, in zake literatuurgeschiedenis of één van haar geledingen bizonder bevoegd kunnen heeten... en aldus werd tevens, en opzettelijk, afgeweken van de methode der groote voorgangers, als W.A.J. Jonckbloet, Jan ten Brink, Jan te Winkel, G. Kalff en J. Prinsen, die ieder hun omvangrijke ‘geschiedenis’ alléén ten einde brachten.

Het is wellicht niet overbodig, enkele regelen uit het prospectus aan te halen, waar het gaat om het doél der samenwerkers. Zij willen dan, bij al hun wetenschappelijke accuratesse, een geheel verwezenlijken, ‘dat, behalve een onmisbaar handboek voor studeerenden, een betrouwbare en gaarne geraadpleegde gids zal zijn voor alle belangstellenden. Een boek voor studievertrek en leeszaal, maar dat in de particuliere bibliotheek van den man van smaak niet kan worden gemist...’

Dat tweevoudig doel is duidelijk, maar sluit dan ook den eisch in zich, dat het daadwérkelijk worde nagestreefd. Waar het

dat tusschenbei niét doet, moeten we om eerlijk te zijn daarop de aandacht vestigen.

In het éérste deel werden opgenomen: Dr. Fr. Baur's ‘Algemeene inleiding’, die ruim 100 bladzijden beslaat; Dr. J. van Mierlo's behandeling van ‘De letterkunde van de Middeleeuwen, tot omstreeks 1300’, die 280 bladzijden omvat; en, hierbij aansluitend, een artikel van Dr. G.S. Overdiep, ‘Over Middelnederlandsche taal en stijl’, dat 20 bladzijden telt.

De ‘Algemeene inleiding’, dragend als ondertitel ‘De literatuur, haar historiographie en methodes’, door Dr. Fr. Baur, is ongetwijfeld een door en door geleerde, in haar betrekkelijke bondigheid bizonder zaakrijke verhandeling. Maar we kunnen het niet van ons afzetten, dat ze ons in haar huidige verschijning, inkluis haar extra gevùlde bibliographie (van 20 blz. kleinen druk), eerder aandoet als een zwaar-op-de-handsche samenvatting van een volledigen universitairen leergang, - een samenvatting, die den gemeenen lezer, man van smaak, onmógelijke eischen stelt, alleen reeds om haar overvloed aan vreemde woorden; en we hadden het daarom veruit verkieslijk gevonden, heel de onderneming aangemeld te zien door een kort ‘Woord vooraf’, van een pààr bladzijden, en, naar het goede voorbeeld van Dr. Kalff e.a., de lange inleiding uitgewerkt te vinden tot een zelfstandig studieboék in regel, dat veel gemakkelijker leesbaar en extra nieuw en leerrijk blijken kon. Nu dan, in deze verhandeling, zooals ze is, hangt de schrijver ons een beeld op van wat hij verstaat onder ‘literatùùr’ en ‘literatuur van een vólk’, van wat het onderscheid is tusschen ‘literatuurkritiék’ en ‘literatuurgeschiédenis’, om dan vooral den nadruk te leggen op de methódes van geschiedschrijving en op de wetenschappelijke hulpfaktoren, die daarbij moeten uitgebaat. Dit alles is Dr. Baur een aanleiding om belangrijke definities vast te leggen, waarmee ieder historicus heeft rekening te houden, en toont welsprekend aan hoe het iederen enkeling voortaan onmogelijk is, heelemaal alléén de volledige geschiedenis van onze letterkunde te omvatten. Van de vele definities, hiervoren bedoeld, schrijven we er één enkele over: ‘Literatuur noemt men het komplex van die taaldokumenten welke, te eeniger tijd door een ruimer of geringer deel van de kultuurbewusten werden aanvaard als schenkende esthetisch genot.’ Dat komplex te herkennen

vergt niet alleen vertrouwdheid met den tijd, waarin die literatuur werd voortgebracht, maar tevens een bewust ‘historisch lezen’ van het dicht of proza, d.i. ‘een sympathiek heraanvoelen’ van de elementen daarin, die het geslacht van dien tijd hebben geboeid gehouden. Wie aan literaire kritiék doet ‘heeft in hoofdzaak diepte van artistiek beleven noodig’ en is geenszins gebonden tegenover de historie; wie echter literaire geschiédenis wil schrijven kan wel niet het esthetisch inzicht missen, maar heeft daarnaast de leesstof ook uit heel àndere hoeken te beschouwen. De literatuur-historicus dient zijn teksten te verzamelen en te ordenen (heuristiek), ze te kontroleeren naar hun authenticiteit en hun varianten (philologische kritiek), ze vast te leggen of te benaderen naar hun zins- en woordbeteekenis (hermeneutiek), ze te onderzoeken naar hun zakelijken inhoud, hun motieven, hun ideeën, hun vorm, met alle schakeeringen ter zake (letterkundige kenschetsing). Wat die schakéeringen betreft, daar zijn er om uit te kiezen. In verband met de motieven b.v., maken we op één enkele bladzijde kennis met handelings- en constructiemotieven, leid- en begeleidende motieven, met raammotieven, vertragende, retrospectieve, synthetische, anticipeerende, progressieve, regresseerende en blinde motieven. In verband met de metriek wordt er gewaagd van figuren als de elisie, de crasis, de aphoeresis, de apocope, de syncope, de prosthesis, de paragoge, de synaeresis, de svarabhakti, de ellips, de enalage, het hyperbaton en het pleonasme. Dergelijke termen worden wel telkens bondig toegelicht, maar nauwelijks zijn we er over heen, of daar melden er zich weer nieuwe aan onder de benamingen genologie, crenologie, thematologie, doxologie, in afwachting dat nogmaals andere aan de orde komen. Wel te verstaan, het wil alles géén geleerddoenerij zijn; het maakt eenvoudig deel uit van de stof en de terminologie, die de literatuur-historicus volgens Dr. Baur te bezitten heeft, eer hij aan het onderzoeken en vooral aan het schrijven ga. Maar we erkennen toch gaarne dat we verademden, toen de auteur ons, zoowat tot slot van zijn verhandeling, een bondig overzicht aanbood van de belangrijkste biografische, literair-kritische en literair-historische werken, - in het Nederlandsch, het Fransch en het Latijn, - die onze moderne, dieper gaande literatuurstudie hebben voorbereid. En we hebben inzonderheid de lààtste bladzijden gewaardeerd, om Dr. Baur's

eerlijke hulde aan zijn groote, onmiddellijke voorgangers, wier portretten trouwens in de verhandeling werden opgenomen. Zooals we reeds meldden, sluit bij deze studie een uitgebreide bibliographie aan; ze komt ons naar verhouding te veelomvattend voor, maar zal in het vak specialiseerende krachten een éénige rijkdom aan gegevens zijn.

Na het persoonlijk werk van Dr. Baur wordt dan de eigenlijke Geschiedenis ingezet, en wel met ‘De letterkunde van de Middeleeuwen, tot omstreeks 1300’, door Dr. J. van Mierlo, voorafgegaan van Dr. G.S. Overdiep's artikel over taal en stijl in bedoelde periode.

Dr. Overdiep geeft ons een denkbeeld van het Nederlandsche taalgebied, zooals het zich gewijzigd heeft van de 3e tot in de 12e eeuw, en van onze taal, zooals ze gekenmerkt en van buiten af beïnvloed werd. Hij noemt die taal Middelnederlandsch en gaat dan na hoe ze zich uitte, meestal in versvorm, bij Van Maerlant, Hadewijch en anderen, in afwachting dat Ruusbroec zijn nieuw, bekoorlijk proza scheppen zou. De schrijver zoekt zoo ruim mogelijk steun bij zékerheden, die thans talrijker zijn dan men vermoedt, maar vestigt tevens de aandacht op vroeg-middeleeuwsche verschijnselen, welke nog steeds problemen zijn gebleven. Enkele zeer korte aanteekeningen sluiten het artikel af, dat belangstellenden in onze oudste teksten wél diensten zal bewijzen.

Volgt dan, over heel het overige van den zwaren bundel, het éérste deel van Dr. J. van Mierlo's verhandeling, een magistràle verhandeling, over ‘De letterkunde van de Middeleeuwen’. Dat magistrale zit hem, om aan te vangen, in de klaarblijkend éénige bevoegdheid van den schrijver, die zijn heele léven gewijd heeft aan de Middelnederlandsche letterkunde, getuige van hem o.a. een ‘Geschiedenis’, een ‘Beknopte geschiedenis’ en een aantal aparte verhandelingen en tekstuitgaven, in verband met het Roelantslied, met Van Veldeke, Hadewijch, Ruusbroec en andere literair-historische onderwerpen. Maar dat magistrale blijkt tevens, - en dàt vooral tot vreugde van den gemeenen lezer, - uit zijn eigen proza en dezes klaarheid en aanschouwelijkheid, welke de spreekwoordelijke gaven zijn van geleerden, die zich als in hun kàmer thuis gevoelen in hun wetenschap. Dr. Van Mierlo heeft het dan ook een attraktie gevonden zijn persoonlijk werk van vroeger niét na

of af te schrijven, maar ons een heel niéuwe studie voor te leggen, gesteund op àlle gegevens die hem tot in den jongsten tijd in handen kwamen en herstellend de mogelijke missingen van hemzelf als van anderen, waar hij die te herkennen meent. We matigen ons niet het recht aan, den aldus ontstanen arbeid kritisch door te nemen; we lézen hem alleen en kijken bewonderend en dankbaar op tegen al de eruditie, die dit werk heeft in de pen gegeven. Om wille van de leesbaarheid heeft Dr. Van Mierlo zijn verhandeling ingedeeld en onderscheidt hij een éérste periode, die hij 'de voorbereiding', noemt. Wat de voorbereiding betreft, - bij Dr. Kalff 'voorspel I en II' geheeten, - deze behandelt achtereenvolgens de Oudgermaansche letteren, het Merowingisch en het Karolingisch tijdvak en den Overgangstijd der 10e en der 11e eeuw, d.i. de betrekkelijk lànge periode, die den aanvang van ónze letterkunde is voorafgegaan, maar zelf, op Duitschen en op Franschen bodem, reeds rijk was aan lof-, helden- en algemeen verhàlende liederen, met hun typeerend ritme en hun opkomend eindrijm, - liederen, waarvan de echo zeker tot in onze gewesten moet zijn doorgedrongen. Daarna volgt dan de eerste periode van onze éigen literatuur, namelijk de feodaal-ridderlijke periode, hiervoren vermeld en door Dr. Kalff aangeduid als de periode der 'standenpoëzie'. Dr. Van Mierlo, echter, verwerpt beslist die aanduiding, want naar hij aantoont werd de poëzie uit dien tijd noch speciaal geschreven door, noch inzonderheid bestemd voor bepaalde standen en droeg ze haar kenmerken uitsluitend in zichzélf, zoodat er, breed gezien, in onze Middeleeuwsche literatuur alleen kan spraak zijn van een feodaal-ridderlijke, een patricisch-burgerlijke en een volkskunst-periode, met in ieder hun literaire genres en hun aangepaste woordkunst. In de feodaal-ridderlijke periode, in dit eerste boekdeel uitvoerig behandeld, komen dan achtereenvolgens de episch-verhalende dichtkunst, het dierenverhaal, de lyrische poëzie en het proza aan de beurt, in afwachting dat ook de patricisch-burgerlijke periode even worde ingeleid. Dit zware boekdeel wordt niet, zooals iéder deel van het werk van Dr. Kalff, met een alfabetisch namenregister afgesloten, en dat is wat jammer. Maar wie het heelemaal doorloopen heeft stelt vast, welke gewéldige dokumentatie aan in- en uitheemsche, gedeeltelijk treffend jonge gegevens de schrijver tot de zijne heeft gemaakt, ten einde onze eigen

literatuur met wetenschappelijke zekerheid te situeeren; - hoeveel tientallen onderwerpen hij heeft aangeraakt, die hoofdzakelijk slechts mondelinge overleveringen blijken, maar hem toch hebben toegelaten, - vooral wat de periode van ‘de voorbereiding’ betreft, - zekere historische en literaire verbanden aan te leggen; - met welke openhartigheid, op grond van nader onderzoek, hij in vréémde bronnen den grondslag herkent van werk, - als den vroeger door hemzelf oorspronkelijk Vlààmsch genoemden ‘Reinaert’ en de beteekenis van een Van Maerlant ietwat ànders belicht dan zekere voorgangers en kollega's; - met welke uiterste zorg hij bij iedere rubriek de meest recente bronnen (boeken, brochures en artikels), ten gerieve van studeerenden, heeft aangegeven.

Kortom, met dezen eersten bundel, - trouwens verlucht met veertien reproducties naar oude handschriften, miniaturen en banden, - werd op meer dan fééstelijke wijze een arbeid ingezet, die, den naam der uitgevende firma en niet minder de schrijvende Nederlanden ter eere, een Stàndaard-werk zal worden, een literair-historisch ùnicum, en zulks voor vele jaren.

H. VAN TICHELEN.

6 April 1940

Deze bijdrage kon niet vroeger worden opgenomen, daar onze jongste afleveringen aan de nieuwere dichtersgeneratie in Vlaanderen en aan Rubens gewijd waren. Sindsdien is van de hier besproken Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden het tweede deel verschenen, heelemaal van de hand van Dr. J. Van Mierlo, met den volgenden inhoud:

Middeleeuwen (vervolg en slot): De leerende dichtkunst. - Verhalende dichtkunst. - Dramatische poëzie. - Het proza. - Verhalend proza. - De kunst der volksgemeenschap. - Het volkslied. - De kamers van rhetorica. - Het tooneel der rederijkers. - Overige kunst in dicht. - Het proza. - In de branding der Hervormingsbeweging. - De woordkunst van Dietschers in het Latijn of het Fransch. - Algemeene slotbeschouwingen.

Contrabandetooneel (ca. 1600)
Slot(*)

III. Nog andere verstekelingen aan boord.

Nadat we nu het eerste stukje (dat gevoeglijk **De eenige Troost** kan worden betiteld) met zekerheid geïdentificeerd hadden(43), studeerden we verder in A. Wils' bundel en vonden weldra de zeven hierin nog voorkomende spelen al even veroordeelenswaard als datgene, dat op de lijst van 1558 zoo alleromstandigst wordt opgegeven. Op den index van 1570 is trouwens een titel geboekt, waaronder de meeste kunnen worden gerangschikt, nl. **Gheneuchlycke boecxkens van Battementen**, een titel overigens, waarvan C. Sepp getuigt: 'Over deze rederijkersspelen kan ik geene nadere inlichtingen geven'(44). Men denke bovendien aan het plakkaat van 26 Januari 1560: **voortaan waren zonder meer verboden alle stukken, zoo oude als nieuwe, waarin de Roomsch-katholieke godsdienst of haar bedienaars ook maar in het minst werden nagesproken**, terwijl de andere spelen, zelfs de stomme vertooningen, eerst aan de censuur dienden onderworpen. 'Scherpelijcken, arbitralijcken ende exemplaerlijcken' zouden gestraft worden zij, die het verbod overtreden hadden en niet minder zij, die in gecensureerde stukken om 't even wat zouden durven wijzigen(45). Aanvankelijk werd deze verordening streng toegepast en meer dan één rederijkersgild (o.m. te Gent, te Middelburg en te Brussel) tot de orde teruggeroepen(46). Ook zien we hoe de luthersche factor der Antwerpsche **Violiere** zijn tweede

(*) Zie blz. 25 en vlg.
(43) Zie hiervóór, p. 31 vlgg., alsook beneden, n. 49.
(44) A. w., p. 212.
(45) Cf. onze **Drie schandaleuse Spelen** (Antw., 1937), p. XXXIII, n. 135.
(46) Mr. J. Loosjes, **De invloed der Rederijkers op de Hervorming** (Utr., 1909), p. 436 vlgg.

Apostelspel (1563) vooraf liet lezen en visiteeren door den pastoor der St. Joriskerk[47], een spel anderzijds, dat in 1564 en 1565 werd opgevoerd tot groot genoegen van het publiek, maar tot niet minder groot ongenoegen der geestelijkheid[48]. Stil aan, echter, vooral na het vertrek van Kardinaal Granvelle, den aartsvijand der rederijkers (1564), verslapte de waakzaamheid[49], om na den Beeldenstorm (1566) weer levendig te worden. Te Gent bv. werd op 26 October van laatstgemeld jaar alle beschimping en op 31 December d.a.v. de vertooning of de verkoop verboden, 'up den dertienavont ende Ste Pharahilden-dach', van presentspelen 'die schimpich waren up gheestelic oft weerlic'[50]. Tijdens Alva's dictatuur (1567-1573) werd het verbod van 1560 onverbiddelijk gehandhaafd, te meer daar zijn Commissarissen in hun rapport (1567) den Hertog verzekerd hadden, 'dat voornamelijk door de rederijkersspelen de godsdienst in verval kwam en dat, tot grooten aanstoot van alle geloovigen, het vergif verbreid werd dank zij de geschriften der rederijkers, die op listige wijze zich de

(47) Zoowel den proloog als het eigenlijke spel (Kon. Bibl., Brussel, hs. 21664, resp. fol. 18v en 32). De visitator is dus nauwkeurig geweest en zal ook wel hier en daar geschrapt en gewijzigd hebben (vgl. onze **Rhetores Bruxellenses II**, p. 56, n. 2), zoodat men zich mag afvragen, of het bewaarde afschrift al of niet met die wijzigingen heeft rekening gehouden. Vgl. C.G.N. De Vooys, **Apostelspelen in de Rederijkerstijd** (Amst. 1928), p. 31 vlgg.

(48) Wellicht hebben de spelers (ofschoon zulks, getuige het plakkaat, uiterst gevaarlijk was) de ongevisiteerde versie opgevoerd, anders zou, om met de kroniek te spreken, de geestelijkheid toch niet 'gegrimd' hebben. Zie Rob. Van Roosbroeck, **De kroniek van G. Van Haecht** (Antw., 1929), p. 8 en onze **Drie schandaleuse Spelen**, p. **XVII** vlgg.

(49) Id., **a.w**., p. 8: In Juni 1565 werden te Antwerpen, naar aanleiding van de overwinningen, door den Olijftak en den Jongen Handboog te Brussel behaald, twee stukken opgevoerd (door welke Kamer?), 'waeraf d'een van den mistroostighen mensch was, die men scriftuerlyck troostede met Godts wonderlycken wercken: maer men sprack er niet van bicht oft missen, also dat die rethoryck van haer (= de geestelijkheid) niet bemint en is.' C.G.N. De Vooys, **a.w.**, p. 33 schrijft te recht: 'Deze plaats is opnieuw een aanwijzing, dat menig spel uit deze periode niet tot ons gekomen is.' We vragen ons inmiddels af, of bedoeld spel niet ons no. 1 is (cf. **supra**, n. 43), wat dan misschien uitlegt, hoe Wils zijn afschrift heeft kunnen maken.

(50) Zie Marcus van Vaernewyck, **Van die beroerlicke Tyden**, resp. I (Gent, 1872), p. 307 en II (Ib., 1873), p. 73. Het tweede verbod werd vernieuwd op 31 Dec. 1567: cf. het zoo juist aangehaalde werk III (Gent, 1874), p. 192 vlg. Eerder was een 'ordinantie' gepubliceerd, gedagteekend 7 Mei 1566 en verbiedende het maken van 'pasquillen, fameuse libellen, schimpige oft iniurieuse schriften etc.' Zie F. Vanderhaeghen, **Bibliogr. Gantoise** VI (Gand, 1867), p. 24 (no. 12079).

voor het drukken noodige goedkeuring verschaften'[51]. Na het schrikbewind vierde de schandaleusheid natuurlijk hoogtij[52], d.i. tot ca. 1585, wanneer nl. Parma de meeste Kamers onschadelijk maakte. Nochtans meende de regeering nog in 1593 aan het beruchte Plakkaet te moeten herinneren[53], dat zelfs in 1597 en in 1601 werd herdrukt[54] en als het ware een bekrachtiging vond in een ordonnantie van 1610, 'verbiedende de scandaelen.... tot verachtinge van onse Heylighe Catholijcke, Apostolijcke, Roomsche Religie,' op haar beurt in 1614 en 1617 'herpubliceert'[55].

M. a.w.: alle veroordeelenswaarde stukken zijn te plaatsen hetzij vóór 1560, hetzij tusschen 1563-1567, hetzij tusschen 1573-1585. Hieronder zullen we voor elk onzer spelen een gepasten titel kiezen en vervolgens onderzoeken, niet alleen in hoeverre elk kan beschouwd worden als zijnde in strijd met de verordeningen, maar ook waar, wanneer en door wien elk werd voortgebracht. Een en ander wordt dan telkens besloten met een summiere waardeering van inhoud en afschrift.

2. De huisbijbel.

Opschrift (Fol. 7v):

Een present spel van drij persoonen. || Sottelijck voorstel eenen sot || warachtige liefde een vrouwe. || goetwilligen dienst een man Statelijck gecleet.

Inhoud (Fol. 8-15; 396 versregels):

Een **sot** verschijnt met zijn marot op een rijke bruiloft ten einde er, naar ouder gewoonte, de feestvierenden met kwinkslagen en gewaagde uitlatingen wat op te vroolijken (- 25). Hij wordt evenwel op den voet gevolgd door twee afgezanten van 'scrifture', **Goetwilligen Dienst** en **Warachtige Liefde**, die de pasgehuwden

(51) Mr. J. Loosjes, **a.w.**, p. 643.
(52) Overtalrijke voorbeelden zijn te vinden in de gelijktijdige kronieken.
(53) Cf. Fr. De Potter en P. Borre, **Gesch. der Rederijkerskamer van Veurne** (Gent, 1870), p. 36 vlgg.
(54) F. Vanderhaeghen, **a.w.**, VI. p. 33 (no. 12113) en I (Gand, 1858), p. 265 (no. 442).
(55) F. Vanderhaeghen, **a.w.**, I, p. 326 (no. 577), VI, p. 43 (no. 12170) en I, p. 337 (no. 623). Hierbij komt nog het zeer strenge 'placcaat van verboden boecken', gedat. 29 Jan. 1610: zie F. Vanderhaeghen, **a.w.**, I, p. 280 (no. 493), p. 326 (no. 578), p. 328 (no. 584), VI, p. 42 (no. 12164).

moeten voorlichten volgens Paulus (- 35). De **sot** lacht echter beiden uit: de jonge echtelingen weten immers maar al te wel, wat er hun thans te doen staat (- 47). Hierop beginnen de twee ijveraars Paulus, Epheze V, aan te halen (- 63), doch de **sot** vraagt, dat ze hun preeken nog wat zouden uitstellen (- 67) en, door hen dadelijk met bijbelplaatsen bestormd, zegt hij (- 79):

> Heer bruygom wilt my wat tetens geuen
> Soo mach mynen mont vol syn om sprecken

Opnieuw manen de propagandisten den pretmaker tot kalmte aan (- 84), doch deze antwoordt, dat de aanwezigen vroolijk dienen te zijn

> want de meyskens moeten de bruijt helpen waecken
> Met soeter spracken naer doude seden
> Dan wacken de knechtkens de meyskens mede
> Dus hebben sy vrede tott haerder vroomen.
> Dan sietmen van deen bruyloft dander comen.
> twoort al wel genomen watmen daer doet (- 94).

De afgezanten verklaren nu, dat de menschen over 't algemeen en de getrouwden in 't bijzonder elkaar moeten liefhebben (- 117), wat bij den **sot** de vraag doet rijzen, of deze laatsten dan nooit eens zullen mogen kijven of elkaar uitschelden (- 125). Het tweetal legt den onderbreker intusschen het zwijgen op (- 142) en heeft het vervolgens over de huwelijksplichten (- 195), de liefde Gods (- 260) en het huwelijk als instelling van God (- 308). Natuurlijk moet de **sot**, die alles grof-zinnelijk opvat (160-169; 201-219; 261-278), herhaaldelijk op zijn plaats gezet worden, maar inmiddels heeft hij het jonge paartje aan 't verstand gebracht, zich aan al dat gepraat niet te storen: de praters zijn waarschijnlijk nijdig, beweert hij, omdat ze niet, zooals hij, bij de meisjes mogen zitten en goede sier maken (309-319). Trouwens, waarom zijn die zuurkijkers eigenlijk op de bruiloft (323)? Als hij daarop van hen verneemt, dat zij namens ‘scrifture’ het Woord Gods als present komen brengen, biedt hij zijnerzijds zijn marot aan, doch daar niemand zijn geschenk aanneemt, blaast hij den aftocht met de woorden (- 354):

Adieu schoon meyskens joncmans en vrouwen.
v alder namen en heb jck niet wel onthouwen
Nimant en willet ontfouwen dat jck hier hebbe gebracht
Adieu godt verleen ons alle goeden nacht

Van dit langgewenscht vertrek maken de afgezanten dan ook gebruik om hun gift nader toe te lichten (357-360):

tis twoort godts soot dappostelen ontfijngen
vanden geest godts doen sy waren gaende
jnde weerelt dat sy sterck souwen syn staende
Op geloof hop en caritate

Tevens verzoeken ze bruid en bruidegom, dat Woord zorgvuldig te bewaren en dienovereenkomstig te leven (371), waarop ze ten slotte op hun beurt afscheid nemen (- 395).

Bespreking. Dit stukje, ongetwijfeld Brabantsch[56], werd waarschijnlijk voor dezelfde Kamer vervaardigd als no. 3, alhoewel niet noodzakelijk door denzelfden rederijker en omstreeks denzelfden tijd (vgl. hieronder, no. 3). Het venijnig gekibbel, intusschen, waarvan we hier tusschen den zot en de twee zelateurs getuige zijn en dat eindigt met de beschaming en de verjaging van den eerste, is o.i. slechts een uitlooper van den weerzin tegen het kluchtige, die op het landjuweel te Antwerpen (1561) reeds duidelijk tot uiting komt[57], terwijl aan den anderen kant, in de volgende jaren, de verspreiding van den Bijbel (zoowel den Protestantschen als den Roomsch-katholieken) zeer schijnt te zijn toegenomen, vooral na Alva's terreur, d.w.z. na 1573[58], In elk geval levert ons **present spel** (eigenlijk het belangrijkste van de enkele bewaard gebleven **bruidsspelen**)[59] een treffend voorbeeld op

(56) Zie bv. z. 31: vindt = vin (: jn) en vgl. hierboven, n. 40.

(57) Cf. ons **Raadsel der vier Cassieres** (Gent, 1938; **Versl. en Meded. der Kon. Vl. Ac.)**, p. 107.

(58) Ib., p. 99 vlg.

(59) Zie ons **Raadsel** etc., p. 100 en onze **Drie schandaleuse Spelen** (Antw., 1937), p. XXVI, n. 98. Het bruiloftsspel, door Dr. J. van Vloten uitgegeven in **De Dietsche Warande X** (Amst., 1874), p. 116-131, naar een thans zoekgeraakt Haarlemsch handschrift (zie C.G.N. de Vooys, **Tijdschr. voor Nederl. Taal- en letterk.**, XLV, 1926, p. 285), komt op het volgende neer (nommering van ons): Nadat **Jonstighe Minne, Boerdelick Wesen** (de zot met zijn marot) en **Droncken Tenoer** (de wildeman) het bruidspaar en zijn aanhang Gods gratie hebben toegewenscht (- 10), wil **Jonstighe Minne** al dadelijk haar geschenk aanbieden, nl. een spiegel, die alle mogelijke spiegels overtreft (- 130), doch **Boerdelick Wesen** en **Droncken Tenoer**, die intusschen kwinkslag op kwinkslag verkoopen, zijn haar hierin voor, gene met een 'kindeken in der wiegen' (- 155), deze met een spade (- 170), twee voorwerpen, welker nut zij aan de hand van den Bijbel even toelichten. Bovendien leest **Droncken Tenoer** het 'mandaet' voor, waarbij **Prins Jonckheyt** den bruidegom uit Jeugdland verbant en hem van al zijn jonggezellenvoorrechten vervallen verklaart (- 265). Eindelijk is **Jonstighe Minne** daar met haar present: het Woord Gods en hierin vooral Christus' offer (- 316). Daarop vertrekt het drietal, de aanwezigen verzoekende, 'jonst voor const' te nemen (r. 343), want

Peynst: Const te ontbinnen, is swaer te beginnen
330 Voor die dat dagelijcxs niet en hanteeren.

Dit aardige stukje, blijkens den slotregel (345) voor de Haarlemsche Kamer **Trouw moet blijcken** bestemd, is onderteekend: **Lambert Dirrixz[n] de Vult, fecit**; het schijnt ons toe,

(het oudste?) van een **huisbijbel**[60] en wijst daardoor alleen reeds op een gebruik, dat onroomsch en derhalve te veroordeelen was. Overigens worden de Kerk en haar bedienaars er geheel in uitgeschakeld.

Waardeering. De tekst, levendig en leuk, is hier en daar nogal realistisch. Slordig afschrift.

3. De bruidsdagen.

Opschrift (Fol. 16v):

> **Een present spel van drij || persoonen || metken bouwens || slimmen diel en lange lauw. || Een taeffel gedeckt daer op geset || Een stuck vlees een gerymte || van een kiecken. rys olyuen || bier wyn twee gelasen en || Een pinte met een Cruyke || neuen de taeffel -.**

Inhoud (Fol. 17-25; 319 versregels):

Twee verliefden, **Diel** (een rijke bultenaar met een blauwen neus) en **Metken** (de nicht van **Lange Lauw**), zitten op een bruiloftsmaal aardig hun buikje te vullen (-70) en halen ondertusschen de ontstichtelijke avonturen op van den pastoor (5 vlgg.):

Metken

> Heer knollaert ons pastoor precktt somtyts slechtere

van Brabantsche herkomst te zijn (taalvormen, toespelingen) en te dateeren uit denzelfden tijd als ons no. 2 (propaganda voor den Bijbel).

(60) Op het woord **Huisbijbel** schrijft het **Woordenb. der Nederl. Taal VI** ('s-Grav., 1912), kolom 1247: ‘de bijbel voor het huiselijk gebruik, t.w. voor de huiselijke godsdienstoefeningen en op welks (voor- en achter-) schutbladen de huisvader veelal van de geboorten enz. in zijn gezin aanteekening houdt.’ Geen oudere vb. worden aangehaald.

Diel
Dats een weyech buysere
Metken
Tis oock eenen grootten vechtere
Maer gaet hij noch bij leepe lyse soo hij plach
Diel
Way lief mettken bouwens daer sidt hy noch alden dach
Maer doen ick hem lest sach had hy een blau ooge.....

Ook Maes Stoortbier moet het ontgelden (- 39). Ze offeren echter zóó met hart en ziel aan Ceres en Bacchus (zelfs een zoentje weerklinkt), dat ze eerst na een tijdje den hen bespiedenden Lauw gewaarworden (- 82) en dezen er om verzoeken, toch neer te zitten en mee te banketeeren (- 96). **Lauw** bericht hun de laatste nieuwtjes, vindt hun huwelijksplannen goed en vertelt, hoe hij den vorigen nacht de bruid heeft helpen waken (- 120). **Diel** deelt nu zijnerzijds mede, hoe hij gedurende dien tijd aan **Metken** het hof heeft gemaakt. Weliswaar heeft Lauw vroeger hetzelfde geprobeerd bij Manke Nel, doch slecht bekwam het hem (140 vlgg.). **Diel**, intusschen, roemt op zijn ongerepten maagdom (167 vlgg.) en zijn wijdvertakt geslacht (181 vlgg.). In dat opzicht evenwel blijft **Lauw** niet ten achter (201 vlgg.). In elk geval zullen de twee trouwlustigen giften genoeg krijgen op hun bruiloft (- 224). Hierop wordt **Diel** door **Lauw** op een dans uitgenoodigd (- 256); tevens verkneukelt hij zich in zijn aanstaande bruiloftsfeest (driehonderd gasten!), in het vooruitzicht waarvan hij, evenals trouwens **Metken**, ongeduldig wordt (257 vlgg.). Lauw belooft dan ook, ten spoedigste voor de formaliteiten bij den pastoor te zullen aankloppen (278 vlgg.).

Nu vertrekt het drietal (Metken vreest voor een indigestie), na bruid en bruidegom bedankt, hun een frisschen afstammeling toegewenscht en zich verontschuldigd te hebben om het ruw gepraat (- 319):

Wilt dat den dronck wyten
Want ghy hebt ons alte hertelyck getoeft.....

Bespreking. Ons stukje sluit onmiddellijk aan bij het vorige, blijkens de eerste vier regels:

Metken bouwens
Maer wat docht u daer aff Diele
Slimmen Diel
Tian dat quamp sterck by
Al waer elck eenen clerck vrij sij en moechtens niet beter seggen
Metken
Sij wisten haer woordekens ommers wel te beleggen
Heer knollaert ons pastoor precktt somtyts slechtere

Beide werden dus achter elkaar op hetzelfde bruiloftsfeest opgevoerd, een feit, dat niet alleen staat en tevens wijst op de gegoedheid der jonggehuwden(61). Anderzijds toonen r. 5 vlgg. (zie hierboven het citaat in het begin van den inhoud) voldoende aan, dat hier de bedienaars der Kerk gesmaad worden, met het gevolg dat, bij terugslag, het stukje no. 2, dat tot dien smaad aanleiding gaf, eveneens als aanstootelijk dient beschouwd. De twee voortbrengselen zondigen dus tegen het Plakkaat. Voorts valt uit de slotregels van no. 3 (vetjes van ons):

Dus v**er**leen u godt tott uwer vramen vreucht
Op dat ghij jn liefde **wt jonste versamen** meucht

af te leiden, dat het stukje (en denkelijk dus ook no. 2) gemaakt werd voor de Antwerpsche rederijkerskamer der **Violiere** (zinspreuk: **Wt jonsten versaemt**), vermoedelijk door Willem van Haecht(62). Geschiedde dit nu speciaal voor het bruiloftsfeest dat, teste r. 144 **(hier te schel)**, te Schelle bij Antwerpen plaats had, nl. omstreeks 28 Juli 1584(63), ofwel werden twee stukjes uit het repertorium der Kamer even gewijzigd met het oog op de

(61) Zie onze **Drie Schandaleuse Spelen**, p. XXVI, n. 98.
(62) Van 1558 tot 1585, immers (met uitzondering echter van de jaren 1567-1573), schijnt deze rederijker de factor der **Violiere** te zijn geweest. Cf. onze **Rhetores Bruxellenses** II, p. 64 en C.G.N. De Vooys, **a.w.**, p. 20 vlgg.
(63) Deze datum is op te maken uit de zeer merkwaardige r. 87 vlgg: **Lange Lauw**, de laatste nieuwsberichten meedeelende, zegt:

Ja dat Mauricius wilt blijven eenen crygere
en die engelschen willent noch met de geusen wagen

Deze woorden nu slaan ten duidelijkste op de houding van Maurits van Nassau (in 't begin van zijn loopbaan heet hij Mauritius), kort na den dood van zijn vader (10-7-1584), houding, waaromtrent we bij H. Pirenne, **Hist. de Belgique**[g] IV (1927), p. 188 lezen: '...le 28 juillet (1584), le magistrat (d'Anvers) fait présenter à Maurice de Nassau les condoléances de la ville et le félicite de sa résolution de continuer la lutte contre la tyrannie espagnole.'

plechtigheid in kwestie[64]? O. d. dagteekent no. 2, een hervormingsgezinde passe-partout, van lang vóór 1584, niet onmogelijk van vóór 1560, terwijl no. 3, wegens zijn menigvuldige, veelal streng-plaatselijke allusies, inderdaad in gemeld jaar zal gedicht zijn.

Waardeering. Zeer vroolijk stuk (bruidsspel), nog in hooger mate realistisch dan no. 2. Niet al te slordig afschrift.

4. De wijvenklopper geklopt.

Opschrift (Fol. 26v):

> **Hier begint een speel van || twee peersonnagien eenen || schoenlapper met syn wijf**

Inhoud (Fol. 27-32; 245 versregels):

Een schoenlapper, volop aan 't werk, wil zijn vrouw water doen halen, om er zijn zolen in te laten weeken (- 17). Daar Betken niet alleen weigert, maar bovendien haar man terdege uitscheldt en sart (- 32), legt deze haar ‘onder syn voeten’ en troeft haar derwijze af (- 55), dat zij besluit, met de hulp van haar meter, bij den pastoor haar echtscheiding te gaan bepleiten (- 65). De lapper, zijnerzijds, ontleent aan heeroom tabbaard en kaproen, ten einde daarmede zijn opstandige wederhelft te kunnen verschalken (72 vlgg.):

Die sal jck aendoen en opt kerchoff gaen
en als myn wyfken compt nigen en stuypen saen
en meyn dat jck myn heer self syn
en alsse dan compt clagen ouer mij
Sal jck seggen tis u schult met allen
Jck wed hier sal wat sodts gevallen
Dies sal jckse temmen en maeckense confuys

(64) Dat elders uit het repertorium der Kamer werd geput bewijzen onze **Drie Schandaleuse Spelen**, p. XXVII; aldaar is ook te zien (p. XXI, n. 73), hoe oude stukken bij nieuwe omstandigheden aangepast werden.

Betken nu, haar meter (de getuige ten laste) niet thuis vindende, gaat op zoek naar haar (- 88). Intusschen wandelt onze meester pikdraad, als zielenherder verkleed, het kerkhof op en neer, luidop in een boek lezend (110-111):

..... et jn secu la seculorum
au dingnum justum est laudiamus

Daar verschijnt zijn wederhelft, weliswaar zonder haar meter, doch meer dan ooit tot de scheiding besloten. Klagend deelt zij dan ook den ‘pastoor’ mee, hoe ongenadig haar man haar behandelt (115 vlgg.):

Jck en can nau gedragen
Myn hant aen myn hooft jck ben een Arm wyf
Soo heeft mij mynen man den vuylen cattyf
Myn leden gebrocken van bouen tott ondere

en toch beweert ze (125 vlg.):

Jck v**er**droecht seer geerne om de minne des heeren
hij heeft soo veel om onsen twil geleden

De geestelijke, echter, vindt dat **zij** schuld heeft, daar ze lui is en haar echtgenoot belastert (- 136). Zij, daarentegen, brengt in, dat **hij** haar familie heeft bezwadderd (138 vlgg.):

hij sey dat myn suster jnt bordeel sat
en om dat jck dat stoutelyck doorst v**er**antworden
Soo ginck hij mij toe en wou mij v**er**moeren
hoe en sou jck dan niet syn mes nemen mogen

doch de pastoor oordeelt, dat ze liegt en wil haar ‘in 't vol der kercken’ beschamen. Ze zweert evenwel, in 't vervolg haar man gehoorzaam te zullen zijn en te.... zwijgen, waarop de ‘prochiaen’ haar vergiffenis schenkt (- 166):

Adieu godt wil u geleyden
Better moetty weder thuyswaert keeren

Nauwelijks is zijn vrouw vertrokken, of de man schiet tabbaard en kaproen uit en loopt eveneens naar huis. De sloor, intusschen, vervloekt den ‘pastoor’ (171 vlgg.):

Ramp heb den paep met syn cruijn
Dat bid jck gode moechtet geschien
Al haddyt al gehoort en gesien
hij en moechtet nijet beter geweten hebben bat
Den ecker die heuet hem geseyt gehat
Ja oft hij seluer sou jck meenen.

Tevens hoopt ze, dat haar man niets van haar bezoek moge vernemen (- 184). Thuis nu vraagt haar de lapper, of ze bij den pastoor is geweest en zij ontkent het (- 194). Daarop verlangt hij opnieuw, dat ze water zou halen, doch zonder te kikken, zooniet zal 't weer eens klappen regenen (- 208). Kikkend en worstelend echter slaagt ze er eindelijk in, den van zijn zege al te zekeren ‘wijvesmijter’ op haar beurt te ‘leggen’, hem daarbij de onmogelijkste beloften afpersend, want (214-215):

Kick kick kick nou heb jck u ondere
Segt boeue jck sal u oogen wtt halen

Ten slotte roept ze triomfantelijk tot de toehoorders (230-231):

Eerbaere geminde
Nempt hier aen exemple dat wij hebben geleert

terwijl de overwonnene bekent (232 vlgg.):

Jck meynden mijn wyf wel hebben geregeert
Maer sij valt mij te haert jnt claer v**er**toonen
Dus moet jck nu jnden torf hoeck gaen woonen
Want aylaesen tis mij nu misvallen
Met oorlof myn heeren godts gratie bewaer u allen

Bespreking. Het zal wel eenieder duidelijk zijn, dat dit ‘pastoor spelen’ regelrecht indruischt tegen het Plakkaat. Het stukje schijnt overigens afkomstig te zijn uit een tijd, toen dergelijk ‘spelen’ allerminst kwalijk genomen werd[65]. Anderzijds blijkt o.m. uit den vorm **weycken** = weeken (: reycken; r. 17), dat dit pareltje uit de literatuur betreffende ‘den strijd om de broek’[66]

(65) Zie onze **Drie Schandaleuse Spelen**, p. XXIV, n. 91.
(66) Vgl. onze **Rhetores Bruxellenses I** (1935), p. 445.

uit een Antwerpsche pen is gevloeid, al kunnen we niet gissen, welke Kamer het op haar actief mag plaatsen.

Waardeering. Buitengewoon levendig en 'geneuchlyck', schijnt dit spelletje een dier tallooze esbatementen te zijn, waarvan het zoekraken ten zeerste dient betreurd[67]. Slordig afschrift.

5. De verstokte vrijgezel.

Opschrift (Fol. 32v):

> **Een battement spel van || twee personnagien eenen boer || genaempt Duypen en een Vrou || genampt gebuerinne**

Inhoud (Fol. 33-38v):

Gebuerinne, die van zichzelf zegt (r. 18):

> jck ben curts weddewe geworden den heere sy gelooft

heeft het in haar brooddronkenheid gemunt op haar gebuur, een rijken vrijgezel, wiens moeder even te voren overleden is en die h.i. (hij heet trouwens **Duypen**) niet al te verstandig is (- 28).

Zie, daar is **Gebuer**, klagende over den duren tijd (- 37). **Gebuerinne** groet hem, doch Duypen, die haar plannen schijnt te raden, spoedt zich huiswaarts, daar hij zijn hennetjes hoort kakelen en deze hun eieren zouden kunnen verloren leggen (- 44). **Gebuerinne** stelt hem gerust en wil hem naar binnen troonen, maar hij weigert beslist (- 52). Toch stemt hij er in toe, naast haar te gaan zitten (nl. in ruil voor een paar schotels gerstemeelpap!) en verzekert (r. 58):

Dats eerst dat ick oyt by een wyf sat dan by myn moijere Nu gaat **Gebuerinne** tot den aanval over en vraagt hem stoutweg, of hij haar als vrouw hebben wil. 'Neen,' zegt hij:

> Ghy syt my veel te schoene
> Daer mocht een ander man in v leggen minnen

Hierop belooft zij, voor hem in één dag meer te zullen doen dan zijn moeder, die hem nochtans zóó verwende, in zeven weken (- 81), waarna de onderhandelingen beginnen. Aldus wordt

(67) Zie onze **Rhetores Bruxellenses II** (1936), p. 51.

gesproken over de mogelijke nakomelingen (- 102), de plichten van den bedgenoot (- 114), de hoeveelheid vlas, dagelijks door de aanstaande te spinnen (- 123), de wasch (- 126), het zout (- 130), het stijven (- 132), het klaarmaken der spijzen (- 152), het verzorgen van bedden, kleeren en gerei (- 169), 't bereiden van pap en erwtensoep (- 177), het loon van koster en pastoor (- 180), het bruiloftsmaal (- 194), de dansen (- 199), het uitblazen der kaars (- 207) en de kandeel (- 222). Natuurlijk stelt de om zijn gierigheid beruchte **Duypen** bij elk punt als nlosmakelijke voorwaarde: het mag slechts weinig of niets kosten, zoodat **Gebuerinne**, die reeds herhaaldelijk, door koddige aparte's, uiting heeft gegeven aan haar ontevredenheid, ten slotte den splijtmijt te lijf gaat, die zich overigens allerhaastigst uit de voeten maakt, zeggende (232 vlgg.):

hoe meynde sy my daer met schone woorden te v**er**douen
Maer haer schon sprecken en wou jck niet gelouen
Dus wiel tuyswaert lopen onbereyt
en kycken oft myn hoenderkens noch niet en hebben geleyt

Van haren kant besluit **Gebuerinne** (236 vlgg.):

Jck wense den duypen den ramp voor den dage
twaer van noy dat hy een vrou van buytten en van binnen besage
eer hy die sou willen hebben dies ben jck vroet
nochtans jck deet om syn grootte goet
maer jck heb my noch lieuer in aermoy te v**er**blyen
dan ryck te syn en ongenucht te lyen
dus eerweerdighe heeren die hier hebt gegeven audiensie
ontfant diet voor digiligentie
want van groven kempt en kan jck geen fyn gaeren spinnen
Dus bevele jck ou godt met die hemelse congninge

Bespreking. R. 179-180, waarin Duypen zich afvraagt, hoeveel koster en pastoor wel in rekening zullen brengen voor zijn huwelijk, zijn geenszins conform het strenge Plakkaat. Inmiddels bewijst de vorm **eerweten** = erwten (: eetten; r. 182), dat deze zeer guiti-

ge zedenschets in Vlaanderen thuishoort[68] en hier verbrabantscht werd, al is 't niet uit te maken precies waar, wanneer of door wien ze ‘gecomponeerd’ werd resp. verbrabantscht. R. 245, intusschen, schijnt te wijzen op ca. 1550 (‘die hemelse coninginne’).

Waardeering. Om zijn naturalisme en zijn ‘geneuchlyckheyt’ zal dit **battement spel** voorzeker een plaatsje bekleed hebben in de ‘boecxkens’, voorkomende op den index van 1570. Zeer slordig afschrift (versregels als proza geschreven!).

6. De huisbijbel?

Opschrift (Fol. 39v):

> **Een battement spel van drij peersonnasien || wel gemanniert een vrowe beleeft van seden eenen || man stadelyck gecleet botverstant eenen || boer wtt plomperdyen - - ~**

Inhoud (Fol. 40-44; 234 versregels):

Beleeft van Seden (een man) en **Wel gemanniert** (een vrouw) begroeten het bruiloftsvolk (- 13) en huldigen het wijdluftig, niet het minst wegens de goedgunstigheid van den bruidegom (73 vlgg.):

al waer die spyse hier altemaelle
die jn keysers sale moecht worden gebracht
soo wort een jonstich herte al meer geacht
daermen nae wacht jn allen bancketten

Net staan ze op het punt, om hun beider present aan te bieden (- 88), wanneer de plechtigheid plots onderbroken wordt door de onverwachte verschijning van **Botverstant**, een boer uit Plomperdijen. De kerel raast van honger en verslindt al wat in zijn bereik ligt:

Wa dats een Cleyn broot jnt aenscheyne
jck aetter wel een dosyne binnen den dage
want jck ben heel hongerich al jn myn mage
en oyck myn Crage waer geeren gecropt

(68) In de kroniek van den **Antwerpenaar** Godevaert van Haecht (uitg. Rob. Van Roosbroeck I Antw., 1929, p. 107) lezen we: ‘Denselfden dach (10 Sept. 1566) geschiede 't, dat eenen hont, die een blase aen den steert (had) gebonden vol **erten** en boonen, quam geloopen tot Antwerpen in de kercke....’

Intusschen wordt den slokop gevraagd, wie hem hier gezonden (105), wie hem hier gebracht (121) en wie hem hier ontboden heeft (125); welke lieden hij hier zoo al kent (127); waarom hij eigenlijk opgedoken is (130); wie zijn ouders zijn (151) en wie zijn lastgevers (161); van welk land hij vandaan komt (168); hoeveel steden (173) en dorpen (178) dat land telt en hoe ze alle heeten (201); hoe de bewoners genoemd worden (213); hoe ver zijn land ligt (227) en of het vruchten voortbrengt (234). Op al deze vragen nu antwoordt de al maar door schransende en pooiende boer meestal met kwinkslagen à la Marcolfus, alhoewel hij toch ook kostbare gegevens verstrekt in verband met de 'sotten'. Ongelukkig is het stukje onvolledig en zoo vernemen we o.a. niet, waaruit het present nu eigenlijk bestaat.

Bespreking. O. d. is het present, net als bij no. 2 en de andere aldaar genoemde spelen, doodeenvoudig een bijbel[(69)]. Wellicht zal de afschrijver het thans ontbrekende niet hebben durven overnemen wegens de al te scherpe uitlatingen van de schenkers. Ook komen, anders dan bij no. 1, de 'caetera desunt' nergens elders in den bundel voor[(70)] en daar Wils voor geen klein gerucht schijnt vervaard te zijn geweest, zullen de weggelaten versregels alvast niet malsch geklonken hebben, aangenomen althans, dat ze in zijn voorbeeld aanwezig waren. In r. 33-38, immers, waarin de stem verheven wordt tegen het verachteloozen der bedoeling, krijgen we reeds een voorsmaakje:

Al wattemen hier seet dat en achtick niet
midts dat dat geschiet sonder aerge gedachten
maer ick beleeft van seden ben van alsulcken machten
Dat jck niet en achte hoe dat die redenen sluyten
maer aensien Den gront daer sy wt spruyten
Sou qualyck sluyten die jet anders wou dencken

Is deze leemte dus ten zeerste te bejammeren, aan den anderen kant kunnen we met zekerheid concludeeren, dat het merkwaardige spel geleverd is door de Brusselsche rederijkerskamer **Het Mariacransken**, aangezien derzelver devies, **Minnelyck Accoort**,

(69) Zie hierboven, n, 59.
(70) Zie hierboven, p. 33.

in r. 15 te pas wordt gebracht[71]. Voorts kan mitsdien r. 229:

> Ba soo sprecktmen tegen die verekens jn de warande

waarmede (door wien?) gereageerd wordt op 's boeren koddig antwoord: ‘hut hut’, alleen slaan op de Warande (thans het Park) te Brussel[72], terwijl ‘jn keysers sale’ uit r. 74 (cf. het eerste citaat van dezen inhoud) wijst op het paleis van Keizer Karel in de hoofdstad en ons tevens een terminus ad quem (de vorst stierf in 1558) voor het stuk aan de hand doet. Daar dit laatste bijgevolg vóór 1558 ontstaan is, kan het vervaardigd zijn door Franchoys Van Ballaer, den toenmaligen factor van **Het Mariacransken**[73]. Wie dan ook de schrijver moge zijn, hij was een meester-dichter die rhythmeerde (r. 39-42):

> hier siettemen den wyn met mannieren schincken
> om dat hy jnt dryncken soude verblyen
> Die swaerlyck gequelt woort met melancolyen
> oft jn fantasyen bedruckelyck leeft

Waardeering. Verheven presentspel, met comischen (voor ons uiterst leerrijken) inslag. Zeer slordig afschrift: versregels als proza geschreven; na r. 88 worden de personages, die den ‘boer’ onderbreken, niet meer aangeduid!

7. Doedelzak contra luit.

Opschrift (Fol. 136v.):

> **Een battement van twee peersonagien || te weetten eenen bour genaempt || botverstant op syn bours gecleet || met een Ruyspijpe || dander || personagie gecleet ghelyck Een || Eelman - - || genampt cloucken geest**

Inhoud (Fol. 137-144; 323 versregels):
Twee broers, wier namen (**Cloecken Geest** en **Botverstant**)

(71) Zie over deze Kamer onze **Drie Schandaleuse Spelen**, p. XXII, n. 79.
(72) Onder Keizer Karel werd de Warande (een soort diergaarde voor jachtdoeleinden) nog aanzienlijk uitgebreid; ze bestond in hoofdzaak uit een warande voor hazen en een warande voor (ever) zwijnen. Cf. A. Henne & A. Wauters, **Hist. de Bruxelles I** (Brux., 1845), p. 96 en 247, alsook III (ib., 1845), p. 329 vlgg.
(73) Cf. onze **Drie schandaleuse Spelen**, p. XIX, n. 65.

boekdeelen spreken en van wie de eerste o.m. de luit en de tweede alleen den doedelzak bespeelt, harrewarren er geducht op los om te weten, wie van hen beiden het eerst zal binnentreden in ‘de camere daer veel edelen aen tafel syn gheseten.’ Wanneer echter **Botverstant** tot handtastelijkheden wil overgaan (r. 38), laat **Cloecken Geest** hem, zooals te voorzien was, den voorrang (- 54). **Botverstant**, nu, die ‘veel liever van eten zou sterven dan van vasten,’ ontvlamt in geestdrift bij het aanschouwen der weelderige gerechten (56 vlgg.):

o longeren saet ick daerbij hoe sou ick eeten
wat grooter brocken soude mij sien sloucken
ick souts myn dermen wel soo vol schocken
voor eenen haluen daghe ongeloghen
amij hoe compt mij dien reuck inden neus gevlogen
saet ick daer by hoe sou jck happen
ick sou dat wit sap in mijn bachus lappen
dat mijn oogen daer af puylen souwen

Cloecken Geest, daarentegen, verkondigt (73 vlgg.):

Jck prys matelyck niet te ryck oft aerm syn
aerdige geesten en**de** constighe sinnen
die goet en**de** quaet recht en**de** reden kinnen
By sulcken volck ben ick geerne

Geen wonder dan ook zoo hij zijn broer, die wellustig de vrouwen aan 't beschrijven is, welke hij, **Botverstant**, alleen prijzenswaardig vindt (77-84), eindelijk het zwijgen oplegt en hem herinnert aan het doel van hun bezoek (r. 116). Als hij evenwel een liedje wil spelen (r. 126), is **Botverstant** hem weer voor, d.i. na eerst nog eens flink de kan te hebben aangesproken (147 vlgg.):

soo lang als ick myn siel begiet met sulcken bier
Soo heeft sy geen noot van het vagevier
dat preekte eens onsen pastoor ick en wilts niet halen

Cloucken Geest wreekt zich nochtans, nl. door **Botverstants** spel belachelijk te maken (158 vlgg.):

Blaest soo ghij wilt ten deucht niet vele
tsal luij ghenoech gaen en lelick genoch lullen
hoort mij dunckt dat ick eenen ver hoor brullen....

Het spreekt vanzelf dat hij dan, als het zijn beurt is om zich te laten hooren, het allesbehalve fijne gespot van zijn tegenvoeter moet trotseeren (- 185). Hierop ontspant zich tusschen de twee ‘kunstenaars’ een discussie van belang over de geliefdheid van elks instrument. Zoo beweert **Botverstant** dat de doedelzak, waarmee hij heinde en verre gereisd heeft, veel meer bewonderaars telt dan de luit, waartegen **Cloucken Geest** dan aanvoert, dat de luit verkozen wordt door talrijke -isten, alsmede door den landdeken, den pastoor, den advokaat, den geneesheer, den schout etc. en over 't algemeen door de edelen, terwijl de doedelzak maar goed is voor boeren. **Botverstant** heeft intusschen het land aan deze misprijzers van zijn ‘kunst’, vooral aan de geestelijken (r. 250 vlgg.):

Dat ghijse somtyts eens hoorden prasen
tschynt datse van groote wysheyt rasen
ick verweet onsen pastoor eens bycans

Heeft hij overigens niet voor de Hertogin mogen spelen (269 vlgg.) en werd hij deswege niet door een van haar raadsheeren geprezen (277 vlgg.)? ‘Je zou beter gedaan hebben,’ bijt **Cloucken Geest** hem toe, ‘bij die hooge oomes te blijven.’ Bovendien vindt hij, dat zij nu 't gezelschap beginnen te hinderen en hij stelt voor, te vertrekken (- 292). Ditmaal laat **Botverstant** zijn broer wèl voorgaan, want hijzelf wil eerst nog ‘wat gaen steken onder synen snuyte’ (- 314). Daarop besluit **Cloucken Geest** (319 vlgg.):

Jck hoort wel botverstant wilt by syn propost blyuen
320 en een clocken geest moet hem om botverstant verneeren
Dus moetten de wyse met de botte haeren tyt passeeren...

Bespreking. Dit prachtig **battement** of liever **tafelspel** (cf. r. 55-56 en het begin van dezen inhoud) dient tusschen 1559 en 1567 geplaatst, daar de in r. 269 genoemde Hertogin (d.i. van Parma) tusschen de gemelde jaren de Nederlanden bestuurde. R. 73:

Jck prys matelyck niet te ryck oft aerm syn

staat duidelijk onder den invloed van het herhaaldelijk op de indices voorkomende **Salomons Ghebet**(74), terwijl de prikken op het vagevuur en de wijsheid van 'onsen pastoor' (resp. r. 147 vlgg. en r. 250 vlgg.; zie hierboven), alsook de steek tegen den koster (r. 202 vlgg.):

ghy sout met v spel meer boeren locken
dan den ceuster sou doen met alle syn clocken

en het uitmaken van den landdeken voor 'beuselaer' (r. 241) zeker niet met het Plakkaat strooken.

Kan men den datum van ons stuk bij benadering aangeven, hetzelfde is het geval met de plaats van herkomst. Het gebruik nl. van **ou** = **u**, zoowel in als buiten het rijm (vgl. resp. r. 31 en r. 124), verraadt het oude Brabant; het aanhalen, daarentegen, van de Kempen en de Peel (r. 196) brengt ons naar Antwerpen; enkele locale toespelingen (r. 237 vlgg.), eindelijk, maken het niet onmogelijk dat we hier een stuk hebben zooals no. 3: speciaal door een Antwerpsch dichter vervaardigd voor een bepaald plaatsje buiten de Scheldestad.

Waardeering. De levendigheid, de fijne karakteruitbeelding, de geestige zetten en vooral de schitterende rijmvaardigheid houden tot het einde toe de bewondering van den lezer gaande. Het afschrift van dit realistische stuk is tamelijk zuiver (een paar versregels als proza geschreven).

(74) Sapp, **a.w.**, p. 57 en 81, alsmede de **Paginae Bibliographicae**, II (1927), p. 761. Dit indrukwekkend elfregelig gedicht, waarvan r. 1, 2 en 8 luiden:

OVervloedighen rijcdom noch armoede groot
En wilt my HEERE op deser aerden niet gheuen
.....
Soo laet my matelijck mijnen nootdruft winnen.

werd ook meer dan eens op muziek gezet: zie Flor. Van Duyse, **Een Duytsch Musyck Boeck** 1572 (Amst., 1903), nos. 9 en 29.

8. Vastenavond knock-out.

Opschrift (Fol. 147v):

> **Een battement spel van 2 || personasien te wetten vastelauont || eenen man bouerdelijck ghecleedt || de vasten een baghyn met een || corfken en een cruysseficx || daer jnne -**

Inhoud (Fol. 147v-151; 219 versregels):

Op het oogenblik dat de **Vastenavond** zich bij een vroolijk gezelschap vervoegt (- 9), ontmoet hij een begijn die, naar haar eigen zeggen, de **Vasten** heet en gezonden is door den H. Geest (- 23). De **Vastenavond** echter stoot haar van zich af, want wie begeert haar toch, vooral nu? Niemand, allerminst begijnen, kosters en kapelanen (- 42). Neen, de door haar geprezen soberheid (- 46) bederft de vreugde. Liever eens het wellustig liedje van den abt van St. Bernaert gezongen (52-56). Iedereen trouwens huldigt den **Vastenavond** (- 64). 'Toch zal ik overwinnen,' onderbreekt de **Vasten**, 'daar de ziel Gode niet aangenaam kan zijn, tenzij gezuiverd door onthouding, gebed en boete. Vertrek dus, pretmaker, want

> niemant en mach hier langer dan synen tijt syn' (- 72)

Hierop vraagt de **Vastenavond** aan de feestvierders, of ook zij van hem niet meer willen weten en tevens verlangt hij van hen een glaasje bier, om des te klaarder de goede sier te kunnen loven (- 84). Weliswaar, redeneert hij, prijst de **Vasten** de matigheid en de kastijding, doch zou zulks niet komen, omdat zij zelf de druiven niet rijp genoeg vindt (- 99)? Laat zij gerust een pekelharing aanbevelen met twee ajuinen, ik houd van de volste tafel en wensch eenieder de allerfijnste dranken toe; de **Vasten** moge tevreden zijn met datgene, waarmede wanhopige ooglijders soms hun gezichtsorganen bestrijken (- 125)!' Als zijn tegenstandster hem intusschen aanraadt, het goede te doen, stelt hij een compromis voor: de **Vasten** kan hij niet verjagen, maar vooraleer zelf door haar verpjaagd te worden, wil hij nog eens flink smullen (- 136), hoe zij hem anders ook op de nadeelen der gulzigheid wijst (- 147). Ook wil hij nog een deuntje ten beste geven, ditmaal het liedje van **Bruer Dierck** (- 154), wat voor hem tegelijk een aanleiding is, om op zijn Latijn te pochen (- 161). Opnieuw aan-

gemaand, om voor goed op te kramen (- 167), tracht hij uit te vorschen, wat de **Vasten** in haar korf verborgen houdt (- 178). Dezer geheimzinnig antwoord behaagt hem niet en om te toonen, dat er de moed nog in zit, laat hij, al maar door struiven verorberend, zijn derde wijsje weergalmen, tot hij eindelijk ophoudt, want, zegt hij,

van singhen myn keele beeft (- 194)

Nu biedt de **Vasten** den 'notabel heeren' haar present aan, nl. een kruisbeeld (- 199), op welk gezicht de **Vastenavond**, die wat lekkers verwacht had, zijn vijandin vraagt, of ze dat geschenk wellicht van.... **Pater Ruisch** gekregen heeft (r. 203). De **Vasten** licht mitsdien haar gift toe, o.m. zeggende:

door overdencken van cristus wonden
soo woorden ontbonden allen v sonden fel (- 213)

Bij die verklaring verdwijnt de **Vastenavond** en de **Vasten**, zich tot de aanwezigen richtende, besluit (r. 218 vlg.):

Nemet jn dancke alle ghemeyne dat hier wt jonste is bedreuen en ontfangt jesum van nasarenen die v wielt geuen dat ewich leuen

Bespreking. Daar op twee plaatsen (r. 92 en r. 203) melding wordt gemaakt van **Pater Ruysch**, d.w.z. den held van een oud volksboekje, dat op den index van 1570 voorkomt (tot dusver kon echter geen enkel exemplaar worden opgediept) en waarvan, behalve de index, dit ons spelletje de eenige bewijsplaats aanbiedt, zijn we ten volle gerechtigd, voornoemd jaar als den terminus ad quem te beschouwen[(75)]. Aan den anderen kant begon de abt van St. Bernaert, op wien hier een schimpliedje gezongen wordt en die van 9 Sept. 1564 tot 15 Aug. 1567 zijn functie waarnam, eerst in 't begin van laatstgemeld jaar opspraak te verwekken,

(75) Sepp, **a.w.**, p. 235 (in den titel aldaar leze men niet **Kuysche**, maar **Ruysche** en in den voorlaatsten regel van den commentaar niet **Nederlandsche**, maar **Nederduitsche**). In de tweede helft der vijftiende eeuw in Noordduitschland (naar Deensche bron?) gedicht om de kloosterlingen op hun hoede te doen zijn voor de listen van Satan (en in dien vorm ca. 1520 te Antwerpen vernederlandscht), werd dit zeer aardige geschriftje (420 versregels) tijdens de Hervorming gebruikt als pamflet tegen het kloosterwezen. Het genoot in Duitschland een ongehoorden bijval, bij zooverre dat Bruno Seidelius in 1589 kon schrijven:

Quis non legit, quid Frater Rauschius egit?

Ook in Engeland vond het als volksboek een ruime verspreiding, dank zij wellicht de meesterlijke prozabewerking, waarin het aldaar verscheen (1620). Zie H. Hayn - A.N. Gotendorf, **Bibliotheca Germanica erotica et curiosa VI** (München, 1914), p. 368 vlgg.; W. Nyhoff-M.E. Kronenberg, **Nederl. Bibliographie van 1500 tot 1540** ('s-Grav., 1919), no. 1091; Em. Van Heurck, **Les livres populares flamands** (Anv., 1932), p. 113 vlg. en (Dr. Fr. Schouwers), **Le Livre Populaire** (Bibl. Roy. de Belgique, Brux., 1934), no. 121. E. Van Heurck zegt niet, naar **welke** versie hij zijn (anders puike) navertelling gemaakt heeft.

zoodat ons stukje dus zeker op Vastenavond, 12 Febr. 1567, zal zijn gespeeld. Onder Alva (1567-1573) zal het inderdaad wel niet vertoond zijn - èn wegens ettelijke hatelijkheden aan het adres van de geestelijkheid èn wegens een paar naturalistische passages -, terwijl later de bespotte gedragingen geen belang meer opleverden en de beschimpte bovendien van 1579 tot 1585 te Antwerpen vertoefde als... invloedrijk hofpredikant(76). Uit dit alles blijkt ook dat ons vastenavondspelletje, eigenlijk een presentspel (vgl. de tooneelaanwijzing bij r. 198), alleen een Antwerpschen rederijker als auteur kan hebben, wellicht den factor der **Violiere**, bijaldien nl. de woorden **wt jonste** (r. 218) als een toespeling mogen worden opgevat op de spreuk dezer Kamer(77).

Waardeering. Buitengewoon levendig presentspel, naturalistisch getint. Slordig afschrift (versregels als proza geschreven).

IV. Besluiten.

1. De acht tooneelstukjes, door Adriaan Wils ca. 1600 in zijn album opgenomen, zijn geenszins 's mans eigen werk, doch slechts afschriften - vaak zeer gebrekkig -, waarvan de origineelen ontstaan zijn tusschen ca. 1550 en 1584 en waaromtrent de volgende overzichtelijke tabel al meedeelt wat er voorloopig over mee te deelen valt (eerste kolom: volgorde bij Wils; vierde kolom: chronologische volgorde etc.).

(76) Cf. **Biographie Nationale**, XXIV (Brux., 1929), kol. 824-828: artikel **Thielt** (Thomas van), door H. Vander Linden (in 1568 liet onze abt een **Seynd-brieff** verschijnen, om op den 'valschen achterclap' te antwoorden). Zie nog Rob. Van Roosbroeck, **De Kroniek van Godevaert Van Haecht** (Antw., 1929), p. 137 en 260 en Idem, **Het Wonderjaar te Antwerpen 1566-67** (Antw., 1930), p. 482.

(77) Zie hierboven, n. 62. Het **Tafelspel van de Vasten en de Vastenavont** (297 r. naar onze nommering), door J. van Vloten uit het verzamelhandschrift van W. Verhee (2de helft 16de eeuw) overgenomen in zijn **Nederl. Kluchtspel^2 I** (Haarlem, 1878; 21 verkeerde lezingen vermeldt G. Kalff in **Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterk.**, V, 1885, p. 155), p. 206-215 en door Dr. J. te Winkel, **Ontwikkelingsgang** etc. II (Haarlem, 1922), p. 386 al te bondig (en onnauwkeurig) samengevat, is eigenlijk een presentspel, dat goed op ons stukje gelijkt, maar geen hatelijkheden bevat en best uit ca. 1560 kan dateeren, ofschoon we onmogelijk kunnen beslissen, waar of door wien het vervaardigd werd. Zie nog **Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterk.**, V (1885), p. 137-186 en VIII (1888), p. 237 vlgg., waar resp. G. Kalff en J. Bolte den inhoud van Verhee's hs. meedeelen en bespreken, alsmede **Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek II** (Leiden, 1912), art. **Verhee** (door Prinsen).

Wils' Album 1600	Onze titel	Genre	Datum	Herkomst	Auteur
1.-	De eenige Troost.	Spel van sinne	ca. 1550	Brugge	Cornelis Everaert
4.-	De Wijvenklopper geklopt.	Esbatement	ca. 1550	Antwerpen	?
5.-	De verstokte Vrijgezel.	Esbatement	ca. 1550	Westvlaanderen	?
6.-	De Huisbijbel?	Presentspel	ca. 1555	Brussel	Frans Van Ballaer?
2.-	De Huisbijbel.	Presentspel	ca. 1560	Antwerpen	Willem Van Haecht?
7.-	Doedelzak contra Luit.	Tafelspel	tusschen 1559 en 1567	Antwerpen	Willem Van Haecht?
8.-	Vastenavond knock-out.	Presentspel	12 Febr. 1567	Antwerpen	Willem Van Haecht?
3.-	De Bruidsdagen.	Bruidsspel	28 Juli 1584	Antwerpen	Willem Van Haecht?

2. De aldus - dank zij een list - aan het nageslacht overgesmokkelde spelletjes behooren meestal tot anders eerder schaars vertegenwoordigde genres (bruidspel, tafelspel, presentspel) en zijn slechts enkele staaltjes van een voortbrengst op tooneelgebied, die overrijk moet geweest zijn, maar die men in haar geheel definitief verloren kon wanen, hetzij door geregelde vernietiging (indices, ordonnanties etc.), hetzij door de misdadige verwaarloozing, waaraan nakomelingen het voorvaderlijke erfgoed veelal prijsgeven. Hoe ook gehavend, doen ze het ons thans nog meer dan ooit bejammeren dat bv. de honderden kluchten, op de door rederijkers, stadsregeeringen enz. ingerichte feesten vertoond, niet tot ons zijn gekomen(78). In elk geval verdienen ze bekendgemaakt en bestudeerd te worden, omdat ze, op hun manier, het hiaat tusschen 1560 en 1620 ten deele doen verdwijnen en ons dusdoende in menig later verschijnsel een helderder inzicht verschaffen(79).

(78) Zie hierboven, n. 67.

(79) Het is overbodig op het belang van onze stukjes te wijzen ten opzichte van de beschavingsgeschiedenis. Een paar voorbeelden betreffende den woordenschat: voor den naam **Robbeknol**, bv., reeds ca. 1500 te Antwerpen gebezigd (Dr. E. Neurdenburg, **Van Nyeuvont** etc., Utrecht, 1910, aant. bij v. 271) en door Bredero in zijn **Spaanschen Brabander** (1617) vereeuwigd, ontbreken vindplaatsen tusschen de vermelde data; bovendien is de voorgestelde etymologie (= konijneknol) onwaarschijnlijk **(Woordenb. der Nederl. Taal XIII**, 1924, kol. 644 en 1968). In ons no. 7, echter, ontstaan ca. 1565, komt **Robbecnol** voor als scheldnaam voor den doedelzakspeler, die beweert van vrouwen te houden (r. 85)

gebeurst ende gebilt gelyck sint ioris rypeert

O.i. is **Robbe** een vleinaam bij **Robrecht** (vgl. M. Schönfeld, **Rubben, Rubens**, in **Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterk.**, XXX, 1911, p. 239-240), bij **Knol** gevoegd naar analogie van andere namen met **Knol** (zie P.J.J. Diermanse, **Knol als typeerende achternaam in het Nederlandsch,** in **Tijdschr. voor Nederl. Taal- en Letterk.,** XLVI, 1927, p. 244 vlgg. en vooral 245, n. 3). De beteekenis schijnt nu te zijn: (arme) slokker.
De term **labsoet,** daarentegen, opgeteekend bij G. Ogier en J. Cats (eerste helft 17de eeuw), alsmede bij Kiliaan (ca. 1600; cf. **Woordenb. der Nederl. Taal VIII,** 1916, kol. 877), is reeds te vinden in ons no. 2, r. 123 (ca. 1565, of in 1584, Antwerpen), nl. als scheldnaam, door een kijvenden echtgenoot zijn eega naar 't hoofd geslingerd.
Robbecnol en **labsoet** (andere vb. liggen voor 't grijpen) pleiten dus voor het bestaan van een, tot heden niet onderzochte, traditioneele tooneeltaal.

3. Behalve deze acht tooneelstukken, bevat A. Wils' bundel nog talrijke gedichten, meestal refreinen, waarover we binnen afzienbaren tijd een uitvoerige studie zullen laten verschijnen. Alvast kunnen we zeggen, dat we hier een album vóór ons hebben, dat zoo goed als uitsluitend anderer werk bevat, maar waaraan A. Wils buitengewoon veel hechtte, aangezien hij er o.m. genealogische gegevens in neerpende[80]. Heeft onze Antwerpenaar, naast dezen bundel, wellicht nog andere van denzelfden aard samengesteld? Dit is a priori niet uitgesloten[81]. In elk geval moet hij er ten minste één met eigen werk hebben bezeten. Te oordeelen echter naar wat er van gedrukt werd, nl. in 1621[82], staat het verre beneden zijn contrabandewaren.

Brussel, 1939.
Dr. W. VAN EEGHEM.

***

(80) Fol. 127v vlgg.: op 23 Nov. 1603 gehuwd met **Maria Eygements** (1574-1619), 'in onse lieve vrouwe kercke int cleyn koerken,' uit welken echt vier kinderen sproten, meestal in dezelfde kerk 'kersten gedaen', hertrouwde hij op 19 Maart 1620 met **Berbera Vidts**, die hem nog twee zoontjes schonk, beide gedoopt en begraven, het eerste in St. Andrieskerk, het tweede in St. Joriskerk. De pillegiften wettigen al de conclusie, dat Wils een gegoed burger moest zijn, wat ten overvloede blijkt uit de hooge som die hij, samen met den 'eersamen' **Jan Coyls**, op 16 Maart 1621 (326 g. 8 st.) en op 9 April 1621 (84 g.) 'op afcortinge' betaelde 'van een vollentaire Comdemnasi die sy voor schepenen van hantwerpen hebben gepasseert' op 8 Aug. 1619 (Fol. 108). Wellicht heeft met die veroordeeling iets te maken een zekere **Susanna Verpelt**, aan wie hij op 3 Sept. 1621 acht g. betaalt, alsmede 6 g. voor het schoolgeld van haar kinderen en nog eens 2 g. aan haarzelf. Ten slotte komt de mededeeling: 'De prinsepael quitantie syn tot myn heer vileges ende broeckmans als proeckereur heeft my daer in gedient' (Fol. 108v). Onze rederijker stelde tevens belang in de... pyrotechnie, want op fol. 156v-162v lezen we: 'Een Jgelyck busschietter behoort te weetten dry dinghen etc.' onderteekend: '1600 || A D Wils || probatum est | Jck hebt beproeft'. Op fol. 130-130v heeft dan zijn oudste zoon, **Jan Wils**, zijn eigen afstamming genoteerd (5 zoons en 6 dochters).

(81) Zie onze studie, **Cornelis Everaert op het Landjuweel te Gent**, in **Tooneelgids**, Sept.-Okt. 1938, p. 5 (overdr., p. 1), n. 8. Hierbij komen nu nog: **W. Verhee** (cf. hierboven, n. 77), alsook **Goossen ten Berch** en **A.L. Lepel**, de beide laatsten ca. 1600: zie C.G.N. de Vooys, **Rederijkersspelen uit het archief van 'Trou moet blycken'**, in **Tijdschr. voor Nederl. Taal- en Letterk**., XLVII (1928), p. 161 vlg.

(82) Cf. **De Schadtkiste der Philosophen ende Poeten**... (Mechelen, 1621), p. 96-98.

P.S. Op p. 27 (n. 13) verzuimden wij te vermelden, dat Mr. J. Loosjes, **De invloed der Rederijkers op de Hervorming** (Utr., 1909), p. 259-261, de redenen uiteenzet, waarom z.i. Cruls **A B C** op den index verdiende geplaatst te worden. Anderzijds kan de lezer thans kennis maken met het door Dr. F. Kossmann ontdekte fragment van een uitg. der refreinen, verschillend van die van Doesborch: zie hierboven, p. 26, n. 6 en **Het Boek**, NR XXV, afl. 4 ('s-Grav., 1939), p. 267-276. De gelukkige ontdekker veronderstelt, dat die tot heden onbekende uitg. uit 1548 dagteekent. Voorts verstrekt thans het prachtwerk van Dr. B. Knipping, O.F.M., **De Iconographie van de Contra-reformatie in de Nederlanden I** (Hilversum, Mei 1939), p. 149 vlg., uitvoerige en treffende gegevens over het door ons op p. 31 besproken ordezegel der Jezuïeten, terwijl W.A.P. Smit, **Dichters der Reformatie in de Zestiende Eeuw** (Gron., Juli 1939), p. 42 vlg. en p. 159 vlgg., onzen Cornells Crul ten volle naar waarde schat, den korten inhoud van 's mans **A B C**, alsmede strophen 12 tot en met 19 daaruit meedeelt en tevens doet uitschijnen, waarom het gedicht in kwestie bij de censoren geen genade kon vinden. De schrijver vergist zich intusschen wanneer hij beweert, dat het werkje anoniem verscheen (cf. **ante**, p. 27, n. 12 en n. 13).

Zie ten slotte nog **Het Boek**, NRXXVI[1] ('s-Grav. 1940), p. 39-40.

Kroniek van het proza

Fernand V. Toussaint van Boelaere liet een tweede deel van zijn **Litterair scheepsjournaal** (Uitg. ‘Onze Tijd’, Brussel) verschijnen en kondigde tevens aan, dat nog een derde en laatste deel het licht zou zien. Dat beteekent dan, dat in dit geheel een overzicht zal gegeven worden van Toussaint's jarenlange, veelzijdige bedrijvigheid, - buiten zijn romans en novellen om, - een bedrijvigheid, die steeds in het teeken heeft gestaan van zijn groote belangstelling in Vlaanderens kultureelen opbouw, hetzij ze zich slechts uitsprak in kritisch-journalistieke reportage bij zeker werk van schrijvers, schilders en beeldhouwers, of uitgroeide tot studiën in regel, bij een auteur dien hij bewondert of een land dat hij bezocht, of eenvoudig ontstond uit stil genieten, in zijn zetel, van proza dat simpel en beeldend aandeed als Japansche prenten. Den éérsten bundel durfden we ‘een uitgebreide bloemlezing van losse artikelen’ heeten, ‘waarvan sommige verre jaren teruggaan en meer dan één een overdruk, nu nog in 1938, had kunnen missen.’ Bij dit twééde deel konden we laatste bedenking herhalen, in verband met stukjes, die één minder sterk werk (en meer niet) van een Timmermans, een Claes behandelen en daardoor niet telkens raak kenschetsend of streng rechtvaardig blijken, en andere, als over Persijn, Bloem en zelfs Roelants, die litterair steeds verzorgd, maar kritisch slechts weinig omvattend zijn. Daartegenover, echter, staat het feit, dat deze twééde bundel heel wat rijker beeldend proza omvat dan de eerste, - proza, dat we niet aarzelen kunnen ‘Toussaint op zijn allerbést’ te betitelen. We denken hierbij dan niet alleen aan de Moorsche kacida's (naar Fränz Toussaint), waarvan de reeks onverpoosd wordt voortgezet, - in een Nederlandsch, dat ook den taalkundigen fijnproever Fernànd Toussaint in het zonnetje zet, - maar ook en inzonderheid aan de akademische toespraak over Ronsard, die werkelijk ‘en manchettes de dentelle’ geschreven schijnt, zóó aristokratisch, zoo delikaat kenschetsend als ze aandoet, Ronsard's harmonieuse dichtkunst ter eere. En we denken eveneens, hoezeer de schrijver hier heel ànders werkzaam is, aan zijn indrukken uit Tsjechoslovakije, die tot een zakelijke studie werden, waarmee ook bi appetite ons denationaliseerend Brussel zijn volksgezonde voordeel doet. We

willen maar beduiden: in dezen tweeden bundel hoort men een wel niet uiterlijk bewogen, maar een kritisch scherp lezenden en kijkenden en prozodisch heerlijk uitbeeldenden Toussaint aan het woord, naar wien het, in een tijd van taalvergroving als de onze, een extra feest is te mogen luisteren.

Jan Greshoff, de raak waarnemende en graag polemiseerende schrijver van ‘Rebuten’, bracht ons een nieuwen bundel, **Steenen voor brood** (Uitg. P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam), die daar voor zijn minst een bloedeigen broer van is. De inhoud van het boek is in zoover gemengd, dat hij drie zeer aparte rubrieken omvat, namelijk: ‘Boud gesproken’, - wat ook wel ‘Aphorismen’ kon heeten, - ‘Overpeinzingen’, zijnde bespiegelingen, neergeschreven in verschillende steden, en ‘Herdenking tot besluit’ of een korte kenschetsing van en een persoonlijke hulde aan een vijftal Nederlandsche schrijvers, die den auteur dierbaar blijken. Dat mengsel als zoodanig valt echter dadelijk weg, wanneer men het heele werk heeft doorgemaakt; want daarin herkent men niet anders dan den éénen Jan Greshoff, den fanatieken individualist, die in menschen als Penning, Van der Leeuw, Van de Woestijne en Slauerhoff het eigene van hem zelf terugvindt en in zijn hart een gloeienden haat voedt voor al wat en al wie het allerindividueelst zich uitleven in den weg durft treden. Zeker, en Greshoff zal het gereedelijk aanvaarden, onder die ‘Aphorismen’, - juist 160, - is tusschenbei wel tegenspraak en onrechtvaardigheid te ontdekken en de ‘Overpeinzingen’, die slechts toevàllig te Langres en elders werden neergepend, verraden een individualisme, dat boordevol is van misprijzen en zelfs van bitterheid; zeker ook, in ‘Een brief bij wijze van inleiding’ wordt een openbare hulde aan Romain Rolland, dien hij privatim toch waardeert, tot een gewilden lofzang aan wie daarbuiten blijven en aan de heilige Eenzaamheid, met groote letter. Maar Greshoff, die in en voor zich zelf wenscht te leven, eischt het récht op de wereld met eigen oogen te aanschouwen en zijn oordeel, met al dezes wisselvalligheden, voor eigen rekening uit te spreken. En dan, daar is de tààl van Jan Greshoff, de taal vol klanken en raffinementen, maar ook de taal, die onverbiddelijk ontleden en vlijmen en pijnlijk wonden kan. Dat kenmerk had de bundel ‘Rebuten’ al; alleen, toen kreeg nog de goedlachsche humor zijn beurt, die thans zoo goed als niet meer aan het woord mag komen. Waar ook, sedertdien is de wereld, de politieke, de maatschappelijke, de kultureele wereld één tragisch gekkenhuis geworden; en dan moet het voor Jan Greshoff, die dat bewust ondergaat, nog een gelukkige uitkomst heeten, daarop eens kris en kras te mogen reageeren van uit zijn nuchtere eenzaamheid. We wenschen den schrijver echter toe, dat die een-

zaamheid nooit verstarre tot een zich vereenzaamd en verlaten voelen en hem verleide zich zelf au sérieux te nemen, wanneer hij zegt: ‘Ik ken en erken maar één richting: de Averechtsche. En deze volkomen natuurlijk, zonder een zweem van vooropgezetheid. Ik ben altijd zoo geweest. Zoodra anderen ook willen wat ik wil, wil ik het niet meer.’ Want wie aldus denken, wérkelijk denken, kan men voor hen zelf en voor hun omgeving, ook hun literaire, niet anders dan onmógelijk noemen.

De Wereldbibliotheek-Vereeniging (zie ons jongste Novembernummer) zond als laatste van haar vier giften voor 1939 aan haar leden toe: een literair en artistiek zeer verzorgd **Winterboek**, zijnde, onder leiding van Victor van Vriesland, een keus aan novellen, gedichten, artikels over kunst, - alle onuitgegeven, - met inlassching van houtsneden, gravures en platen in kleurendruk, en het haast berucht geworden, als zwaar romantisch tijdsbeeld toch merkwaardig **Tafereel van de overwintering der Hollanders op Nova Zembla**, door Hendrik Tollens, met een korte, belangwekkende inleiding door C.G.N. de Vooys en nieuwe, zeer illustratieve houtsneden door D. van Luijn. Sedertdien werd ook reeds de jaargang 1940 ingezet met twee zeer fijne boekjes (van de vier): het weinig bekende kunstsprookje **De groene slang,** door Goette, en de reeks kleintooneeltjes **Gedichten in proza**, door Toergenjew.

Nu we toch van die Vereeniging gewagen, welke haar leden ieder jaar (tegen het jaargeld van 32 fr.) bedoelde vier giften, mitsgaders een zakelijken **kataloog** (met gunstprijzen) van haar uitgaven, laat geworden, vermelden we hier tevens, dat mede onder hààr patronaat **Leven en Werken** verschijnt. Deze uitgave was vroeger een gewoon tijdschrift, maar werd drie jaar geleden omgewerkt tot een opeenvolging van maandelijksche brochures, - verre familie van onze N.I.R. uitgaven, - telkens gewijd aan een verschillend onderwerp van kultureelen aard. We vestigen er graag de aandacht op, wegens de speciale bevoegdheid van de medewerkers, één of meer per brochure, en de verscheidenheid der leesstof, en stellen ons voor, dat een aantal van die brochures, - over kunst en letterkunde, wetenschappen, geestesrichtingen en geestesstroomingen, aktueele toestanden en problemen, - een degelijke inleiding tot nader studie zullen blijken.

De uitgeversfirma ‘Wereldbibliotheek’ (Sloterdijk, Amsterdam) bedacht in 1939 de heuglijke gebeurtenis, dat twee van haar vrouwelijke medewerkers den leeftijd van 70 jaar bereikten: van Margot Scharten-Antink's klassiek geworden, psychologisch fijn uitgebeelde **Sprotje** bezorgde ze een 12en en van Anna van Gogh-

Kaulbach's eenvoudig roerenden roman **Moeder** een 17en druk, beide in mooie uitvoering, met vooraan het jongste portret van de schrijfsters. Het kan als hulde niet delikater en bedenkt tevens de literair gezónde populariteit, welke beiden zich door onverpoosden arbeid te verwerven wisten.

Van dezelfde firma bereikten ons een drietal andere, splinternieuwe uitgaven.

Van Montesquieu's schijnbaar erg oude, in 1721 verschenen ‘Lettres Persanes’ bracht ze ons een sierlijke Nederlandsche vertaling, **Perzische brieven,** van de hand van J.A. Sandfort, die er tevens een nuttige inleiding en onmisbare verklarende aanteekeningen aan verbond. En, eigenaardig verschijnsel: thans, na meer dan twee volle eeuwen, zijn bedoelde brieven, welke bij hun eerste, trouwens anonieme publicatie zooveel stof opjaagden, wéér eens van aard den lezer op zeer bizondere wijze aan te spreken. Montesquieu's thans vertaalde werk bevat, - in zeer ruime keuze, - de korrespondentie tusschen twee te Parijs verblijvende Perzen, Usbek en Rica, en hun vrienden in het moederland en elders; en nu mogen die briefschrijvers er hun zoogenaamd Oostersche mentaliteit op nahouden, deze is hun niet anders dan een welkome aanleiding om met des te scherper blik en soms te ondeugender ironie het leven en bedrijf te Parijs en in Frankrijk waar te nemen. Of anders uitgedrukt: die twee ‘Perzen’ behooren tot een tamelijk uitgebreide familie van zoogenaamde ‘verre vreemdelingen’, die onafhankelijk genoeg kunnen zijn om eens boudweg te zéggen wat hun geestelijke vaders, - onvervalschte Franschen, - maar nauwelijks dénken durven. En zoo krijgt men dan, in deze verrassend jonge en literair extra verfijnde brieven, een kritiek te hooren, - over velerlei politieke, sociale en burgerlijk private toestanden, - waarmee niet enkel de voorloopers der Fransche revolutie, maar ook de dragers onzer tegenwoordige, zoo hoog geroemde ‘beschaving’ hun voordeel konden doen. Want wie, die thans met die Fransche Perzen neerkijkt op die oude onvolmaaktheid van den mensch en van de samenleving, zou niet van niéuwe, heel wat bitterder brieven droomen, ten koste en ten gerieve van deze, ónze domme en verdwaasde menschenwereld?

Of Nico van Suchtelen, de algemeene leider van de ‘Wereldbibliotheek’, daaraan gedacht heeft, toen hij van dat boek een nieuwe uitgave bezorgde? Of juister: of die gedachte hem bezighield, toen hij zijn jongste werk schreef, **Het spiegeltje van Venus**, dat pas onlangs van de pers is gekomen?... Althans, hij bracht ons géén brieven, al was hij er, blijkens zijn ruime onderlegdheid en zijn extra beweeglijke, humoristische pen, de man wel naar om ons

die, ondeugend en tusschenbei ook vlijmend, aan te bieden. Wàt hij ons geeft, echter, is wél die kritiek, die zeer dikwijls bitsige kritiek, gehuld in een verhaal, - het bezoek van een mysterieusen Venus-bewoner aan onze aarde, - dat alle mogelijkheden opent. Het boekje draagt een tamelijk zwaarwichtigen ondertitel: 'Proeve eener bijdrage tot de geestelijke en moreele herbewapening der planeet Valdoloris', zijnde deze laatste ons aardsche tranendal; maar het is feitelijk niets meer dan een tamelijk vluchtige, eenzijdige kennismaking met hedendaagsche politieke en sociale gruwelen, die het leven, het rustig opbouwend sàmenleven, naar de weerlicht helpen, en daartegenover met kransjes van oreerende, diskussieerende en konfereerende luidjes, die zich leiders heeten, al blijken ze nergens een toestand op te lossen. Niet, dat we er het verhaal, het rijkelijk gekrùide verhaal, iets minder om genoten hebben en b.v. niet een ondeugend vermaak beleefden aan het bezoek 'ten huize van Mevrouw Goedkoop-ten Beste', waar pratend eenvoudig niets wordt uitgehaald, en aan de lezing, 'door een ooggetuige', over de 'typische, topische en utopische Venus', die in hààr wereldje schijnbaar aan alle aardsche kwalen een reddend einde stelt. We hebben er, alles samen, een genre in herkend, dat in onze letterkunde maar al te zelden wordt beoefend, de satire. Alleen, en dit is onze ontgoocheling: Van Suchtelen hield zich bij de uiterlijke, zeer oppervlakkige verschijnselen en hun vooral 'totalitaire' elementen, zonder te zien, te willen zien, hoe overàl, - sinds hoeveel jaren en zelfs eeuwen! - wordt gezondigd en de eene zonde gegroeid is uit de andere. Dat werkje moge dan even zijn succes beleven, het zal niet, als Montesquieu's 'Perzische brieven', als kostbaar tijdsbeeld kunnen gelden en evenmin, langs den weg van zijn utopische lezing, een betere toekomst helpen voorbereiden. De 'Perzische brieven' zijn zichtbaar, in hun kern, de in- en aanleiding tot Montesquieu's magistrale 'Esprit des lois', dat vele jaren later zou verschijnen; het boekje 'Het spiegeltje van Venus' is een curiosum en meer niet, zonder wélk mogelijk uitzicht op een ruimer en ernstiger verhandeling.

Van Frans Carolina Ridwit, - ps. van Frans De Ridder, een Sinjoor, - lazen we **De man van den weg**, een roman, welke als zoodanig verschillend gewaardeerd kan worden, maar treffend aanduidt, hoe hier een jongere aan het woord is, die wat te zeggen heeft en ook over een taal, een bééldende taal, beschikt om het uit te drukken. Bedoelde 'man van den weg' is Dictus, een leurder en strandlooper, een wildzang, op den Antwerpschen westelijken Scheldeoever, en ontmoet, als naast aan hem verwant, een landlooper, een boschwachter (gewezen strooper) en een jongen, opstandigen strijder in de vakbeweging. We beweren niet, dat de

roman zijn zichtbare verwikkeling en dito ontknooping krijgt, - al meent Ridwit wellicht, dat Dictus' kennismaking met de moeder van den jongen strijder toch iets als een draad is, die door 't gebeuren loopt; we voelen hem eer aan als een opeenvolging van incidenten, die samen een kijk, een tamelijk duidelijken kijk, in Dictus' leven geven, als in dat van verworpelingen, zooals een groote haven er bij dozijnen telt, en merken graag op, hoe Ridwit zich inspant om rónd dat leven de atmosfeer te scheppen, die de wereld, van op dien westelijken oever gezien, bizonder eigen is. Dat die inspanning niet heelemaal loonend is gebleken, maken we den schrijver niet tot een verwijt; een jongere, die, bewust literator als hij, zich overstélpt voelt door woorden en beelden en het niet laten kan ze telkens op maximàle wijze uit te baten, zal, eenmaal tot rust gekomen, vanzelf wel inzien hoe zulks de uitbeelding meestal te schade blijkt en, om een voorbeeld te noemen, zelfs een doodgewoon gesprek, als tusschen havenluidjes, zijn eigen, direkte, natuurlijke zegging ontneemt. We wenschen Ridwit de noodige bezinking toe en waardeeren ondertusschen de heel speciale kennismaking die hij ons gunt met den stroom, met de haven en inzonderheid dan met den westelijken oever, waar hij zijn tent heeft opgeslagen; met daarbij toch de kleine bijbedenking, dat uit dien westelijken oever, - met zijn verloopen St Anna en zijn aanlegplaatsen, - nog heel wat méér te halen was geweest. - We gewagen niet graag van taalfouten, maar het leek ons toch verrassend, dat vrouwelijke woorden als sneeuw, lantaarn, tabak, schouw, schaduw, wol, lijst, haast, geut plots mannelijk zijn geworden, terwijl ‘melk’ op zijn Antwerpch... onzijdig is gebleven.

In de reeks ‘Uren met...’ (Uitg. Hollandia-Drukkerij, Baarn), verscheen de bundel **Uren met Andersen**, door Ina Boudier-Bakker. Het werk, dat geen inhoudstafel heeft, is voor één vijfde deel een ‘Inleiding’, of juister, een kenschetsing van Andersen, zijn leven, zijn geest en zijn werk, door hiervoren genoemde Nederlandsche schrijfster; en die kenschetsing heeft wel dit eigenaardige, dat ze 's dichters klassieke autobiographie gelezen acht, om zich hoofdzakelijk te kunnen houden bij zijn schriften en wat dié haar, Ina Boudier, vertellen konden. Die inleiding is dus persoonlijk en, - we voegen dit er thans aan toe, - voortrèffelijk werk van de schrijfster,... en daarbij sluiten dan de overige vier vijfden van het boek aan, die een zeer beperkte bloemlezing zijn uit de romans en sprookjes van den dichter, zooals door haar in het Dùitsch gelezen en daaruit vertaald. Wie in Andersen, naar algemeenen regel, alleen den vader der wereldberoemde, soms volksch eenvoudige, soms psychologisch verfijnde verzinsels herkent, zal in deze bloemlezing een aanleiding vinden om den man eens van een àndere zijde waar te

nemen en zich geprikkeld voelen, zélf te gaan lezen in romans als ‘De improvisator’ en ‘Maar een speelman’, in reisimpressies als ‘De bazaar van een dichter’ en zelfs in tooneelwerk van hem, - allemaal proza, dat er toch duidelijk op wijst hoe Andersen 's groote bekoorlijkheid van stonden aan in zijn kunst van vertéllen heeft gelegen. Ina Boudier-Bakker heeft dus met haar bundel zéér nuttig werk verricht. Haar vertaling is trouwens mooi leesbaar,... al ontveinzen we het ons niet, dat we, in zoover haar kollega, mevrouw M. Van Eeden-Van Vloten, dezelfde teksten, - maar rechtstreeks naar het Déénsch, - vertaalde, déze qua plasticiteit nog heel wat hooger stellen. In ieder geval zouden we er dankbaar om zijn, indien, na Andersen, ook de Grimms, Hauff, Chamisso en andere meesters aan de beurt kwamen, die haast even eenzijdig als ‘maar’ sprookjesdichters gelezen en beoordeeld worden.

B. Roest Crollius, de schrijver van het door ons reeds vroeger besproken, sterk zinnelijk georiënteerde ‘Ik wil van iemand houden’, laat ons thans kennis maken met **Het roekelooze hart** (Uitg. C.A.J. Van Dishoeck, Bussum), een roman, die er als taal niet minder dan als inhoud zijn mag. Het in den titel bedoelde hart is het hart van Jan, het hoofdpersonage, die aanvankelijk meent in Hermi het meisje van zijn droomen gevonden te hebben; maar dat hart van hem handelt roekeloos en in feite onverantwoordelijk, want het drijft Jan er toe, van Hermi een zich lichamelijk geven te verlangen, niet als bewijs van haar groote, hechte liefde, - die bestààt, - maar als uitkomst voor zijn eigen zinnelijke driften,... en in dié roekeloosheid, ook wel aan een tweede gewaagd, schuilt dan de aanleiding tot een dérde kennismaking, die spoedig tot een huwelijk, een zeer welkdànig huwelijk, zal leiden. Dat een hart, een jong en onervaren hart, het goede spoor niet dadelijk vindt, is niet verbazend; wél, echter, kijken we op, wanneer de zoeker, Jan, een gerijpte jonge man blijkt te zijn, die meer dan druk aan schrijven doet en tevens in Hermi een jonge vrouw ontdekt, in wie ieder ander dan hij een ideààl zou herkennen,... en we doen dat nog meer, wanneer die Jan, na al zijn ervaring, niet definitief tot inkeer komt om Hermi of een gelijkwaardige te veroveren. Nu, 't is waar ook, de Jan-die-schrijft brengt het al evenmin tot een zichtbaar behoorlijke uitkomst, - zoodat we er ons maar mee troosten moeten, dat zijn geest al zoo roekeloos is als zijn hart. Wat de tààl van het boek betreft, die waardeeren we eigenlijk heel wat ruimer dan den inhoud; want aan de hand van die taal, die er een rijk geschakeerde is, ontleedt de schrijver op zeer subtiele wijze niet enkel de nawerking van bosch en duin en zee in het hart van Jan en van Hermi, zijn eerste en echte geliefde, maar ook en vooral de reactie in Jan's geest, zoo dikwijls het leven hem ànders, d.i. moei-

lijker en pijnlijker, voorkomt dan hij het gedroomd had. En om dié subtielheid dan, - die van Roest Crollius veel meer dan die van Jan, zijn held, - willen we wel houden van dit boek, hoezeer het ons dan grieven mag, dat voor een hart als dat van Hermi alleen het verpléégsterschap als uitkomst wordt gevonden.

Het boekje **Wij leven**, door Fred Germonprez (Uitg. Bernaerts' Boekhandel, Brussel), is in zijn gedrongenheid een heele romàn geworden: de roman van een jongen man, die zich erfelijk belast waant door zijn ouders, - van wie moeder echtbreuk beging en vader, die daarom een moord pleegde, in het gekkenhuis stierf, - zich met zijn koppigen, eerlijken wil ten goede er bovenop werkt, tot innerlijk geluk van het door hem gestichte gezin, maar toch nog tusschenbei door God beproefd werd, dewijl hij zijn moeder haar zonde niet vergeven kon. Germonprez is een onbedrieglijke Vlaming, die met ‘je’ schrijft, maar er zijn typisch Vlaamsch, met foutjes, niet om te ontloopen wist; dat neemt echter niet weg, dat hij vertellen kan als maar weinig anderen, - met in zekere zinnen een duidelijke echo van Walschap, - en treffend realistisch het opbouwend leven van zijn held heeft uitgebeeld. Alleen, we krijgen er Gods beschikking niet binnen, zooals hij ze heeft opgevat; want zijn moeder beleed hem nóóit haar zonde... en late ze dan, hoe het ook zij, toch steeds zijn moéder zijn geweest, die het onbarmhartig is afwijzend en zelfs misprijzend te bejegenen, wij aanvaarden niét, dat God zulks met niets minder wreeds zou gewroken hebben... dan met den dood van een kind. Met andere woorden: dat incident, dat het verhaal een bizondere tendens verleent, had kunnen uitgeschakeld blijven, en het werk als zoodanig zou er alleen maar bij gewonnen hebben.

In een vorige ‘Kroniek’ gewaagden we van een paar om verschillende redenen zeer aantrekkelijke uitgaven van de **Kalevala**, het beroemde volksepos der Finnen, namelijk de bewerking daarvan, gemengd in proza en in verzen, door Maya Tamminen, vrouwe Hoogewerff, met dokumentaire inleiding door Dr. Jan de Vries, en de bóndigere bewerking, - of behandeling alleen der hoofdmotieven, - in plastisch, extra mooi proza, door Wies Moens. Zooals toen vermeld, bevat eerstgenoemde uitgave, naast foto's, afbeeldingen naar eigenaardige schilderijen van Axel Gallèn-Kallela en werd het tweede versierd met zeer illustratieve hoofdingen van Désiré Acket. Thans, als het ware als speciaal roerende hulde aan het dappere, hopeloos zich verwerende Finsche volk, kwam een uitzonderlijk rijk ingekleede, nieuwe bewerking van de pers, waarvoor de firma G.F. Callenbach, te Nijkerk (Nederland), - samen met den Nederlandschen bewerker Jan H. Eekhout,

- een heelemaal apàrte pluim verdient. Het boek, in kort albumformaat, werd, met inbegrip van de Inleiding, op twee kolommen en in een halfvette, bizonder mooie en rustige letter gedrukt; de verschillende runen of zangen werden opgeluisterd door Nico Bulder, een specialist in het illustreeren van mythen en sagen, die er sierletters, sluitstukken en vooral extra ernstige, suggestieve, haast lichtgevende houten voor sneed. Het geheel, dat circa 300 bladzijden telt, kreeg een donkeren, rijken band, met gouden schip op het plat, ook naar ontwerp van Nico Bulder. Het bewerken van teksten als die van de Kalevala, - die hun éérste ‘samenbrengen’ aan Elias Lönnrot, in de 19e eeuw, te danken hebben, - kan in zijn geheel of in zijn hoofdelementen, in proza of in verzen, geschieden en telkens zal de bewerker er zijn zeer aanneembare verklaring voor vinden. Jan H. Eekhout heeft zeker de zijne, en deze steunt op een jarenlange, ernstige studie van het onderwerp (vooral in de Duitsche bewerking van Anton Schiefner en de Nederlandsche van Maya Tamminen) en van het Finsche land en volk. En die studie leidde hem tot de konkluzie: 1) dat, bij al den rijkdom aan gegevens, die de oorspronkelijke, lijvige uitgave omvat, het toch de ‘kernen’ of hoofdmotieven zijn, en zij alleen, die de aandacht kunnen gespannen houden; 2) dat, daar het toch om zangen of lyrische verhalen gaat, het epos wel het best door den zàngvorm gediend wordt. De bewerker, die in zijn Inleiding hoofdzakelijk den geest van de Kalevala en de beteekenis van de belangrijkste daarin voorkomende personages belicht, herleidde dus de 50 runen uit de uitgave van Lönnrot tot 26, - Moens deed het tot 20, - en gaf aan alle den vorm van in het Nederlandsch herdichte zangen of ritmische voordrachtteksten, met zoo ruim mogelijke eerbiediging van de Finsche achtsyllabige verzen en hun kenmerkenden rijkdom aan alliteratie. Jan H. Eekhout's Nederlandsche bewerking lezen en genieten vergt wel eenige inspanning: inspanning om haar lengte en, daarin vooral, haar nooit onderbroken éénvormigheid; inspanning om haar overvloed, indien niet overdààd, aan beeldende bizonderheden. En dat alleen reeds mag een verklaring heeten, waarom Maya Tamminen in hààr uitgave slechts zeer bepérkte gedeelten in versvorm, - een minder literair verfijnden, maar meer volkschen versvorm, - bracht en waarom Wies Moens er de voorkeur aan gaf, den hoofdzakelijken inhoud van het epos in nauwelijks 150 bladzijden eenvoudig dichterlijk proza weer te geven. Naast deze opvattingen is die van Eekhout zeker te verdedigen, want zijn verzen illustreeren niet enkel treffend aanschouwelijk natuur en leven bij de Finnen en Lappen, waar de helden der sage zich thuis gevoelen, maar blijken de eigenlijke stof van het epos dégelijk geconcentreerd te houden rond het groote driemanschap Wäinämöinen, Ilmarinen en Lemminkainen, d.i. rond

den woorden- en ideeënstrijd, met macht van toover- of bezweringsformules, die het geheel tot grondslag dient. En het pleit ook ten gunste van den bewerker, dat hij, hoe graag, hoe àl te graag gehoor verleenend aan iédere mogelijkheid het gebeuren picturaal of plastisch voor te stellen, ons in den regel een Nederlandsch, heeft aangeboden, dat extra rijk is aan klank en ritme en beweging en uit tientallen bladzijden opzingt als in eenvoud bekoorlijke balladen.

H. VAN TICHELEN.

Boekbeschouwing

Werner Richter. - Ludwig II, König von Bayern. Eugen Rentsch, Erlenbach-Zürich; 410 blz.; ing. Zw. fr. 8,50; geb. Zw. fr. 11; 8 platen.

Dit boeiende boek verhaalt streng historisch de biografie van den ongelukkigen Beierschen koning, die regeerde van 1864 tot 1886, zich weinig bekommerend om de staatszaken, liefst afgezonderd levend om zich aan de kunst, vooral die van Wagner, over te geven. Na het verbreken van zijn verloving met de Beiersche hertogin Sophie vergrootte zijn menschenschuwheid nog veel meer (1867). In 1870 stond hij naast Pruisen tegen Frankrijk, maar trachtte zijn souvereiniteit zooveel mogelijk te redden. Tijdens den Kulturkampf toonde hij zich beslist liberaal. Allengs verduisterde zijn geest, zoodat hij in 1886 krankzinnig verklaard werd en op den troon vervangen door zijn oom Luitpold. Den 13n Juni van dit jaar verdronk hij zich in het Starnberger Meer. Drie jaar vroeger was Wagner heengegaan, wiens zelfmoord in 1864 door Lodewijk II verhinderd was geworden, toen deze hem naar München geroepen had om hem in staat te stellen zijn muzikale hervormingsplannen ten uitvoer te brengen. Richter's held zal steeds, evenzeer als de figuur van keizerin Charlotte van Mexico, de diepste deelneming opwekken, zonder dat men hem daarom sentimenteel oncritisch dient te verheerlijken of hem wegens partijpolitieke redenen tracht te veroordeelen. In dit werk is alle legende, kletspraat, smaad en Byzantinisme verzwonden.

Hans Gebser. - Rilke und Spanien. Oprecht, Zürich; 100 blz.; ing. Zw. fr. 4; geb. Zw. fr. 6; geïllustreerd.

Tot heden toe weet men weinig of niets over Rilke's betrekkingen met Spanje, al hebben zij zulken sterken indruk op zijn ontwikkeling uitgeoefend. Dank zij Hans Gebser wordt nu dit belangrijke hoofdstuk uit het leven van den grooten dichter geheel verklaard. Het Spaansche landschap, de Spaansche schilderkunst beïnvloedden zijn werk ongemeen. Met hen komt het keerpunt in zijn bestaan. Zijn geestelijke verwerkelijking zou er door plaatsgrijpen.

John Mac Murray. - Zijn wij werkelijk Stoïcijnen? De Driehoek, 's-Graveland; 290 blz.; ing. fl. 2,25; geb. fl. 2,90. Vertaling H.H. Kist-Methorst.

Als de Westersche beschaving zich heden aan den afgrond van haar bestaan bevindt, dan komt dit hieruit voort (naar de diepe overtuiging van Mac Murray), wijl wij ons nog steeds thuis voelen in de sfeer van de Stoïcijnsche wereldbeschouwing, d.i. in deze van het materialisme, waarin alleen het stoffelijke heerscht. Zoeken de meesten nog steeds hun ideaal niet in de volmaaktste onverschilligheid? Leven zij niet zonder geestdrift, zonder overtuiging? - De schrijver bewijst, dat er echter tusschen hart (Christus) en verstand (Zeno) geen tegenstelling hoeft te bestaan, dat alle beschaving en alle moraal een persoonlijke, spontane moet

zijn, die rechtstreeks opwelt uit het hart; de kloof tusschen onze gedachten en onze gevoelens dient gedempt, want zoolang hun conflict binnen in ons duurt, kennen wij geen vrede. Voorop wordt gesteld, dat het gevoel in het menschelijk leven het voornaamste is: wat wij voelen en hoe wij voelen is van veel meer belang dan wat wij denken en hoe wij denken. Daar de menschheid echter vaak gevoelens uitdrukt, die zij niet voelt, gaat de zedelijkheid te loor, worden de menschen onwerkelijk, verliezen ze zichzelf, zijn ze onvrij. We kunnen slechts vrij zijn, als we voelen (en denken en handelen) in termen van het niet-zelf.

Dr. H. Bauer/H.G. Ritzel. - Von der schweizerischen zur europäischen Eidgenossenschaft. - Wir müssen nicht untergehen. Europa Verlag, Zürich; 160 blz.; ing. Zw. fr. 4,50; geb. Zw. fr. 6,50.

Dit is een waardevolle bijdrage tot de studie van het vraagstuk 'Europa na den Oorlog'. De mogelijkheden eener Europeesche federatie worden ernstig onderzocht en langs alle zijden belicht. De schrijvers bewijzen, dat er geen sterker reaalpolitiek argument ten voordeele van de Europeesche Unie bestaat dan het wezen van Zwitserland; daarom ook gelooven zij in de toekomst van de federale gedachte.

Dr. JOZ. PEETERS.

Nieuwe uitgaven

Van Snoeck Ducaju en Zoon, Begijnhoflaan, 76, Gent:

JOHAN DAISNE: Maud Monaghan, een spionnageverhaal; 128 blz.; 12 fr.

Dit werk behoort tot de reeks 'Verhalen van Dr. G.M.,' die reeds bestaat uit 'Gojim' en 'Aurora', en waarvan o.m. 'Renée' ter pers gaat.

Het is een boek van fantasie, volledig geschreven in April 1940 en den lezer verplaatsend in een Belgisch militair midden, doch waarin geen enkele maal een speciaal persoon bedoeld wordt.

Het is in een sierlijke, vlotte taal geschreven, knap ineengestoken en zoo goed volgehouden, dat er op de ontmaskering nóg een ontknooping volgt.

Van 'Die Poorte', Oude-God:

KAREL JONCKHEERE: Cargo; 234 blz.

Een zeer onderhoudend relaas van schrijvers zeereis, toen hij, met een reisbeurs, naar Cuba, Mexico en Amerika trok.

Van de uitgeverij Manteau, Brussel:

VALERE DEPAUW: Jules Bonnemine, gevolgd door: Van twee sukkeleers; 167 blz.; 18 fr.; geb. 28 fr.

Van Onze Tijd, Brussel:

REINHOLD CONRAD MUSCHLER: Nofretete, vertaald door Dr. ROSA KNOPS; 110 blz.; 20 fr.; geb. 30 fr.

Van den Standaard-boekhandel, Antwerpen:

MARNIX GIJSEN: De literatuur in Zuid-Nederland sedert 1830; 160 blz.; 18 fr.

Uit den inhoud: 1830 tot 1880; Eerste teekenen van vernieuwing (Rodenbach en de Mont); Gezelle; Van Nu en Straks; Van de Woestijne; Van Heimatliteratuur tot litterair cynisme; Ruimte en 't Fonteintje; Het tooneel na den oorlog, de nieuwe roman, jongere poëzie; critiek en essay; Addendum (over Gijsen); Alphabetisch register.

Prof. Dr. H.TH. FISCHER: Van verre volken.

Een boek van circa 400 blz., met een stevigen band in triplex-hout en een rug in slangevel, die samen wijzen op een dokument, dat wil behouden en geraadpleegd worden. Dr. H.Th. Fischer, hoogleeraar in de volkenkunde aan de universiteit te Utrecht, liet zich bijstaan door de heeren doctors V. van Bulck, J.J. Fahrenfort en J. Wisse; en met hun vieren, ieder naar hun specialiseering, onderzochten ze welke volken den aardbol, buiten Europa, bewonen en wat hen kenmerkt als oorsprong, als ontwikkelingsgang, als kultuur. Alle vier verstaan op en top de kunst de stof op glasheldere, zeer suggestieve wijze te behandelen en ons, - mede aan de hand van tallooze illustraties in zwart en in kleurendruk, - de betrokken volkeren in àctie voor te stellen. Ten gerieve van den lezer namen de auteurs in hun werk enkele sprekende kaarten en een uitgebreid register der besproken onderwerpen op en vermeldden zij een lange lijst van boeken, die aanvullend kunnen geraadpleegd worden.

Van Groeninghe drukkerij, Kortrijk:

Dr. L. COETSIER: Beroepsoriënteering in België: 462 + VI blz., met talrijke photogravuren, diagrammen en tabellen.

Een academisch proefschrift werd door den schrijver, doctor in de pedagogische wetenschappen en adviseur in zake beroepskeuze, tot een uitvoerige, degelijke critische studie uitgewerkt, die o.a. in den wedstrijd der reisbeurzen bekroond werd en die alle belangstellenden steeds bij de hand zouden moeten hebben, want zij is een goudmijn van gegevens, practische aanwijzingen en vermelding van schriften over het onderwerp.

Uit den rijken inhoud vermelden wij een geschiedkundig overzicht over den ontwikkelingsgang der beroepsoriënteering in verschillende landen; de noodzakelijkheid van die oriënteering; de vaste maatstaven voor de betrouwbaarheid er van, met het oordeel van vele geleerden; het analytisch onderzoek, dat werkelijkheidsvreemd wordt genoemd, zoodat de onderscheiden richtingen der totaliteits-psychologie worden nagegaan, waarbij o.m. Spranger, Klages, Külpe, Fröd, Adler, Allers besproken worden; verder een ontwerp van volledig onderzoek op structureelen grondslag, waarbij aan karakter en persoonseigenschappen vooral belang wordt gehecht, zoodat de schrijver een aanzienlijke verbetering brengt in de opvatting der psychotechniek; ook een pleidooi voor de academische opleiding van adviseurs, een wetenschappelijke studie der beroepen, een hiërarchie in de beroepsoriënteering en de inrichting van psychotechnische instituten.

Van De Sikkel, Antwerpen:

PROSPER MELIS: De zandtafel op de lagere school.

De schrijver is leeraar in de pedagogiek aan de Rijksnormaalschool te Lier en tevens bestuurder van de daaraan verbonden oefenschool. Steunend op die tweevoudige ervaring en inzonderheid op het dagelijksch gebeuren in bedoelde oefenschool, liet hij een werkje verschijnen, dat tallooze leerkrachten zal nuttig zijn. Melis beschouwt de zandtafel als kunnende zéér degelijke diensten bewijzen. Zoo zien we dan de zandtafel zelf ontstaan en vervolgens dienen om het plan van de klas, de speelplaats, de school en haar omgeving te behandelen, enz. Het zal zelfs niemand een hors d'oeuvre lijken, dat de schrijver op enkele mogelijkheden wijst in verband met vertellen (een sprookje), geschiedenis (woningbouw), aardrijkskunde

(Noord-Europa), want ook op zùlke gebieden is, voor wie gelóóft in de zandtafel, iets voortreffelijks te verwezenlijken.

Van A.W. Sythoff's uitgeversmij, Leiden:

Nederlandsch Volksliederenboek: Verzamelbundel, samengesteld door Mr. A. LOOSJES en Mr. J. KUNST; 145 liederen voor zang en piano; uitgave van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen; 248 blz.; geb. in linnen band *f* 3.25.

Het Nederlandsch Volksliederenboek werd destijds in twee deelen uitgegeven, waarvan het eerste 12 en het tweede 13 drukken heeft beleefd. De twee deelen werden thans tot één bundel versmolten en zoo werden nu samengebracht: 19 algmeen Nederlandsche liederen (waaronder ook De Vlaamsche Leeuw, Beiaardlied, Omdat ik Vlaming ben...); 25 geschiedzangen (waaronder tal van nummers uit den Gedenck-clanck); 16 algemeene geestelijke liederen; 10 Kerstliederen; 5 verhalende liederen (waaronder Van twee Koningskinderen); 34 minneliederen; 3 drinkliedjes; 8 studentenliederen; 8 soldaten- en zeemansliederen; 9 liederen van gemengden inhoud (waaronder Pierlala en Daer was een kwezelke); 8 wiege- en kinderliederen.

Vooraan komt een alphabetische lijst van de beginregels der liederen.

Een duidelijke, keurige druk is een aanbeveling te meer voor dit Volksliederenboek, dat sinds lang zijn populariteit veroverd heeft.

Uitgeversmaatschappij A. Manteau, Brussel:

Humanisme, actueele opgaven en wegen, essays; 64 blz.; 12 fr.

Inhoud: V. Bohet, Wat is humanisme? - J.D. Bierens de Haan, Omtrek en middelpunt. - Max Lamberty, Door het racisme naar het humanisme. - R. Vanderlinden, Voor een school van het lijden - J.B. Schouwink, Humanisme nu, meer dan ooit! - A. Vloemans, Integraal humanisme en de toekomst der cultuur.

Van A. De Boeck, Koninklijkestraat, 265, Brussel:

GASTON VANNES: Grammaire du néerlandais de base; 164 blz.; 17 fr.

De schrijver heeft reeds een Vocabulaire du néerlandais de base (3000 woorden) in 't licht gezonden. Daar heeft hij nu de minimumbagage op 't gebied der spraakleer aan toegevoegd: een systematisch, zeer methodisch handboek, met talrijke gemakkelijke voorbeelden en toepassingen, en dat in atheneums, colleges, middelbare scholen, normaalscholen, vakscholen en avondleergangen veel nut zal kunnen stichten.

De schrijver laat de leerlingen jijen en jouwen. We betwijfelen echter of vormen als ‘jullie wasschen je’ voorloopig veel kans zullen hebben om populair te worden.

H.P. VERCAUTERE: Progressief Leerboek der Duitsche Taal voor het middelbaar en normaal onderwijs; deel I: fr. 15; 150 blz.; deel II: fr. 22; 240 blz.

Dit werk werd ingeschreven op de lijst der schoolboeken, waarvan het gebruik toegelaten is in de officieele onderwijsinrichtingen. De stof is ontleend aan het volle leven en aan gegevens over het Duitsche Rijk. De spraakkunst wordt in samenhang met de teksten bestudeerd en herleid tot haar ware beteekenis. De handelsbriefwisseling komt tot haar recht.

Van Ramyal, Thuiller (Henegouwen):

LOUIS LIBOIS en MAURICE ADAM: Het familierecht, of de bijzonderste (men zegt: voornaamste) onderwerpen van het burgerlijk wetboek ten bereike van iedereen gesteld, vertaald door G. PERSYN; 654 blz.; 30 fr.

Van H.J. Dieben, Wassenaar:

TH. NEERVENS, S.J.: Engels Leerboek ten dienste van het gymnasiaal en middelbaar onderwijs, 2e deel; 4e druk; 192 blz.; *f* 1.95.

VERBERNE-KLEYNTJENS: Leerboek der Nederlandsche Geschiedenis, deel I, geïllustreerd; 286 blz.; *f* 2.10; geb. *f* 2.60.

Van J.B. Wolters' uitgevers-maatschappij N.V., Groningen:
Dr. C. BROUWER und Dr. G. RAS: Neuland, Deutsches Lesebuch fürs

erste Jahr, 2e Auflage mit Zeichnungen von KUNO BRINKS; 192 blz.; *f* 1.30; geb. *f* 1.50.

J. BIERLING en J.M. WANSINK: De brug, leesboek voor de Chr. Muloscholen en andere inrichtingen van voortgezet onderwijs, geïllustreerd door JOHANNES MULDERS; derde deeltje; 144 blz., met een Hulpboekje van 22 blz.; *f* 1.25; geb. *f* 1.50.

DAAN DEKEN, P.C.J. REYNE en J.B. UBINK: Bloeimaand, een Nederlands leesboek voor de Volksschool. Tekeningen van SIERK SCHRÖDER; deel I: Appelbloesem; 104 blz.; zeer mooi en overvloedig geïllustreerd; *f* 0.70.

Van den vos Reinaerde, uitgegeven door G.G. KAAKEBEEN en JAN LIGTHART, opnieuw bewerkt door Dr. D.C. TINBERGEN; 212 blz., geïllustreerd, 9e druk; *f* 1.90; geb. *f* 2.25.

I. VAN GELDEREN en J.H. VAN BECKUM: Duitsch Woordenboek; 2e deel: Nederlandsch-Duitsch, 7e druk; 973 blz. over 2 kolommen, goed papier, duidelijke letter; *f* 3.75; deel I (D-N, 787 blz.) en II (N-D) *f* 7.50.

De lof van dit Woordenboek hoeft niet meer gemaakt. In deze dagen vooral kan het menigeen veel diensten bewijzen.

Deel I geeft van de naamwoorden het geslacht aan, den uitgang van den genitief en het meervoud; van de werkwoorden wordt aangegeven of ze zwak of sterk zijn, of ze met zijn of hebben worden vervoegd en, zoo noodig, welke moeilijke vormen dienen gekend. Tal van zinswendingen, uitdrukkingen, zegswijzen, spreekwoorden enz. vindt men in ieder deel op elke bladzijde.

Van W. Kohlhammer (Abteilung Schaeffer), Leipzig:

Dr. W. TEGTMEYER: Arbeitsrecht I: Grundlagen und Wesen des Arbeitsrechts, 61 blz.

Dr. W. HERSCHEL: Arbeitsrecht II: Die gesetzliche Regelung des Arbeitsrechts; 149 blz.

Wij stippen o.m. aan, in I: Das liberalistische Arbeitssystem; Die Grundlegung des nationalsozialistischen Arbeitsrechts; Das Arbeitsverhältnis; Der Arbeitsschutz; Der Reichsarbeitsdienst. - In II: Die Ordnung des Betriebes; Sonderregelung der Heimarbeit; Das Jugendarbeitsrecht; Die Gerichtsbarkeit.

Reeds die dorre opsomming toont aan dat belangstellenden hier nuttige inlichtingen kunnen vinden.

Dit geldt eveneens voor

Dr. JOSEF KÖLBLE: Grundzüge der neuen deutschen Wirtschaftsordnung, 2e vollkommen umgearbeitete Auflage; 142 blz.; 3.25 M.

Inhoud: Der Wirtschaftsaufbau; Der Wirtschaftsraum; Das Wirtschaftsvolk; Die Lenkung des Güterstromes; Die Ordnung des Geldkreislaufs.

Van Herder en Co, Freiburg im Breisgau:

JOSEF MARIA CAMENZIND: Jugend am See; 238 blz.; geb. 3.40 M (buiten Duitschland 25% goedkooper).

Evenals in schrijvers ‘Dorf am See’ krijgen wij hier ‘Erzählungen aus der Innerschweiz’, vol natuurlijkheid, stillen humor, natuur- en heimatliefde, in den volkstoon geschreven, hier en daar met een dialectische wending.

ARTHUR MAXIMILIAN MILLER: Der Steigbachsee, Erzählung; 82 blz., met houtsneden van ROSWITHA BITTERLICH; gekartonneerd 1.25 M (buiten Duitschland 25% goedkooper).

Dit boek volgt een ouderloozen knaap, die in de eenzame bergwereld bij zijn grootvader verblijft, maar dien toch verlaat, ‘om zijn eigen leven niet te verzuimen.’

ANNE PERL: Der singende Pfeil, ein Buch in Briefen, 2e Auflage; met een gekleurd titelblad; 112 blz.; geb. 2.80 M. (buiten Duitschland 25% goedkooper).

Het is geen boek ‘in’ brieven, maar ‘met’ brieven: een twintigtal, alle mooi, litterair, treffend. Laten we o.m. noemen: An eine Braut, An eine Mutter, An einen Skikameraden, An einen Kranken, An einen Dichter, en vooral An einen Toten.

Alphabetische lijst der medewerkers

ALBE	260
ARENTS, Prosper	481
AVERMAETE, Roger	452
BERGER, Johan	262
BILCKE, Maurits	264
BOENS, Daan	266
BOEYE, Eugenie	268
BOSSCHAERTS, Eugène	270
BRECHTS, Frieda	274
BRULEZ, Raymond	178
BUYLE, Frans	276
CHRISTIAENS, André	280
COOLE, Marcel	282
CORNETTE, A.	202
COUVREUR, L.	53
DAISNE, Johan	78, 214, 241
DE CAT, Herman	278
DECORTE, Bert	286
DEMEDTS, André	288
DEMEDTS, Gabriëlle	290
DE DONCKER, Maurits	292
DE KEYSER, Sidy	308
DELEN, A.J.J.	406
DE MUYNCK, Rémy	314
DE PRAETERE, M.	159
DE RIDDER, André	355
D.R., A.	40, 129, 216
DE RYCK, Paul	344

DE WILDE, Frans 215
D'HAESE, Jan 296

GERMONPREZ, Fred 80
GYSELEN, Blanka 294

HAEST, Juliaan 298
HEIDEKENS, Tony 114
HOSTE, J. 49, 193

INDESTEGE, Luc 300

JONCKHEERE, Karel 302
JOOSTENS, R.A. 260

KEMPEN, Jan 304

LAMBERTY, Max 97

MAHY, Dora 310
MELIS, Jan 312
MELIS, P. 183, 185
MONTEYNE, Lode 207

NOJORKAM 316

PEETERS, Dr. Joz 91, 139, 189, 548
PELEMAN, Bert 318
PELEMANS, Willem 145
POPPE, André 320

QUASTERS, Lode 322, 501

ROGGHE, Paul 324
ROTTIERS, Arthur 326
RUTTEN, Math. 328

SCHEPENS, Berten 316

SCHEPENS, Jan 471
STYNS, M. 5

THIRY, Peter 126
TOP, Kamiel 332
TULKENS, Julia 334

VAN BRABANT, Luc 272
VAN DEN WIJNGAERT, Frank 350
VAN DE VELDE, Johan 336
VAN DE WYGAERT, Ludo 348
VAN EEGHEM, Dr. W. 25, 512
VAN KEYMEULEN, Paul 308
VAN ROOSBROECK, Dr. R. 460
VAN TICHELEN, H. 82, 229, 505, 538
VAN VALKENHOFF, Pierre 170
VAN WERVEKE, Hans 111
VERCAMMEN, Jan 338
VERCNOCKE, Ferdinand 340
VERMEYLEN, A. 108
VERTOMMEN, Karel 342
VRYBOS, Bart 344

WESTERLINCK, Albert 346

ZONNEBERG, Franz 168, 352